

**BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS VÁROSTÖRTÉNETI
MONOGRAFIÁI**

14.

**TANULMÁNYOK
BUDAPEST MULTJÁBÓL**

X.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KIADÁSA

1943

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS VÁROSTÖRTÉNETI
MONOGRAFIÁI

14.

TANULMÁNYOK
BUDAPEST MULTJÁBÓL

SZERKESZTŐK :
NÉMETHY KÁROLY
ÉS
BUDÓ JUSZTIN †

X.

BUDAPEST

1943

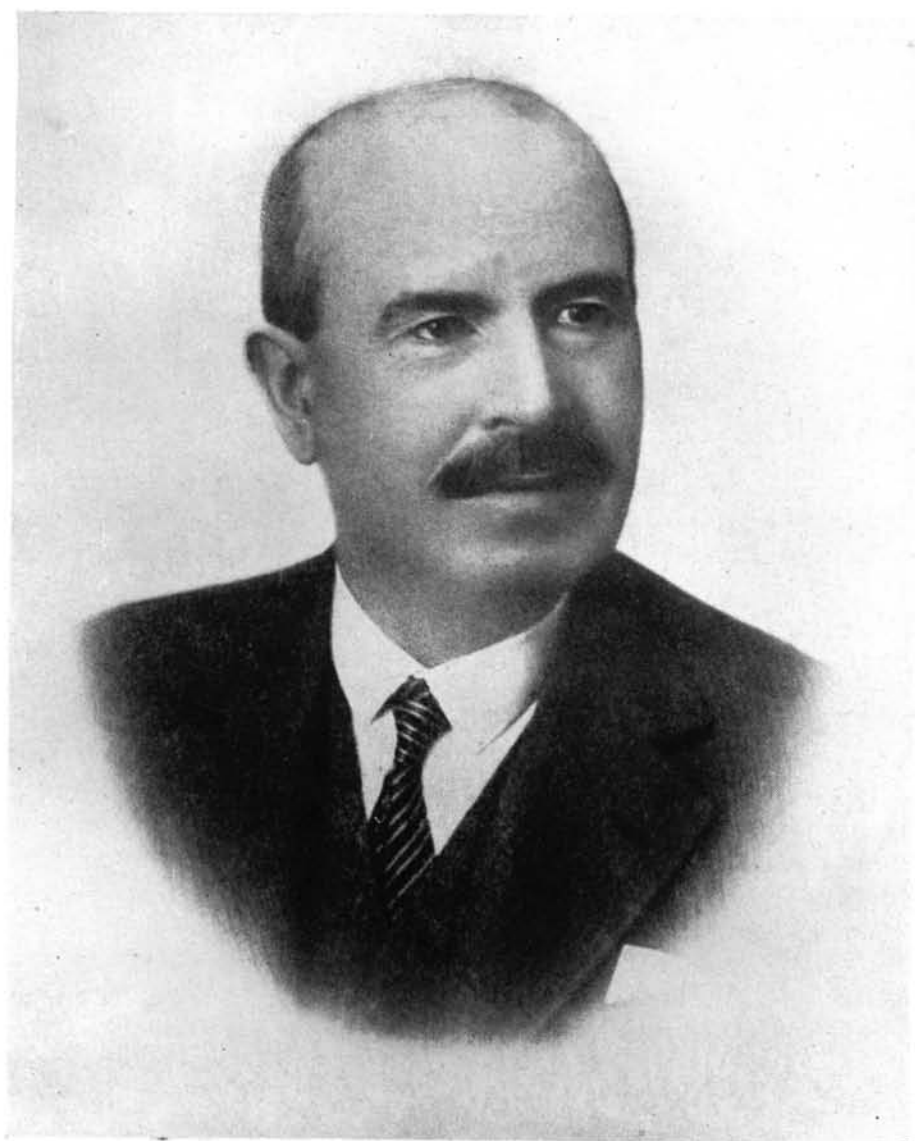
TANULMÁNYOK BUDAPEST MULTJÁBÓL

SZERKESZTŐK:
NÉMETHY KÁROLY
ÉS
BUDÓ JUSZTIN †

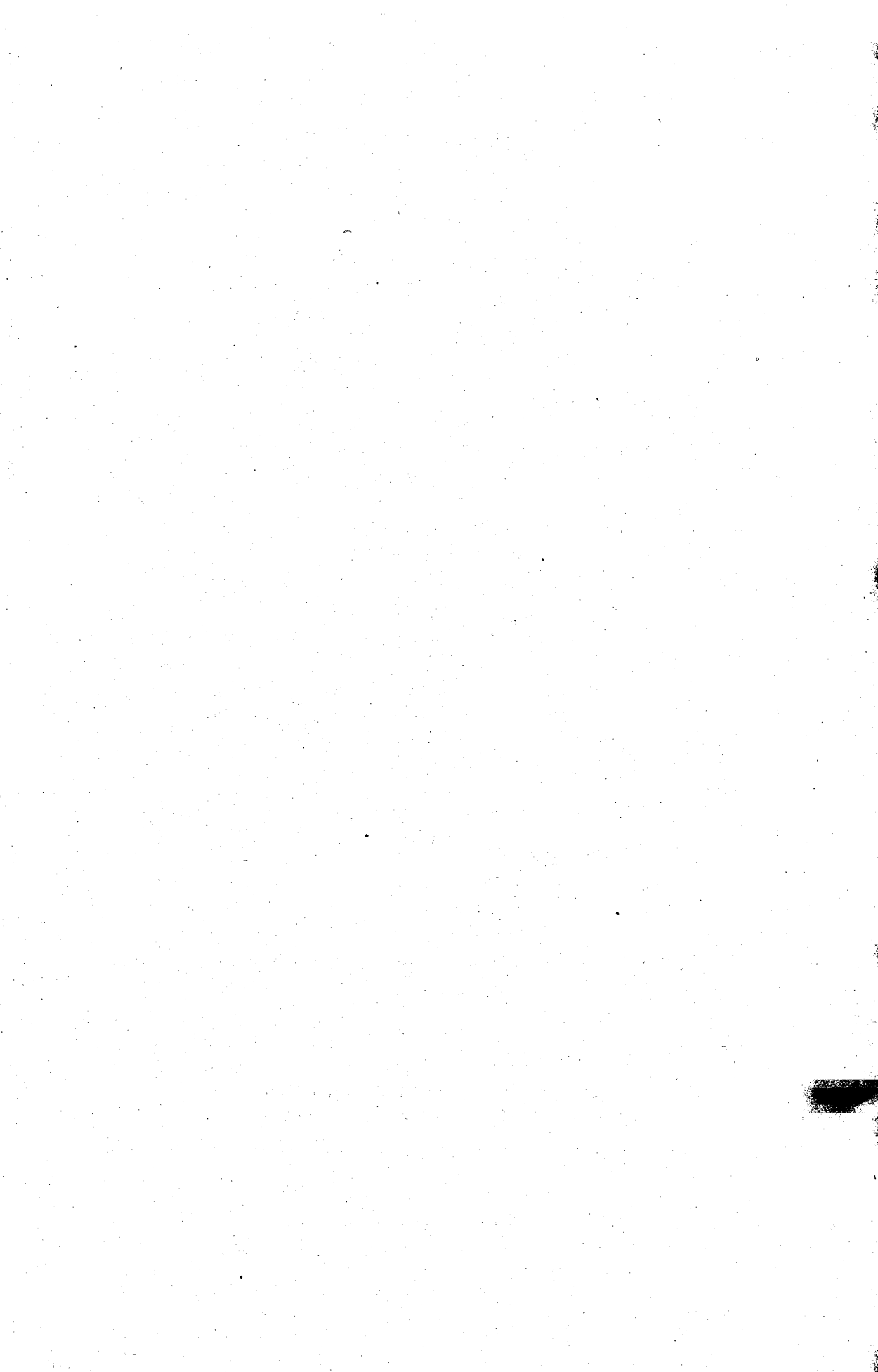
X.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KIADÁSA

1943

DR. BUDÓ JUSZTIN (1884—1943)

Stat sua cuique dies ; breve et inreparabile tempus
Omnibus est vitae: sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus.

Vergilius, *Aeneis* X.

Jelentős állomásához érkezett el a Tanulmányok Budapest multjából sorozata. A tizedik kötetet adjuk most a céhbeli kutatók, a tudományos szakkörök és a székesfőváros multja iránt érdeklődő olvasók kezébe. A tizedik kötet önmaga bizonyosság arra, hogy ez a tudományos kiadványunk teljesítette feladatát: immár nélkülözhetetlen forrásává vált a fővárosunk történetét akár részleteiben, akár összefoglalólag kutató tudományos munkálkodásnak, számottevő gyarapodást jelentett helytörténeti irodalmunkban és egyben fővárosunk multjának ismertetésével és népszerűsítésével szélesebbkörű kultúrhivatást is töltött be.

Munkára elrendelt emberi sorsunk szomorú végzetszerűsége, hogy a Tanulmányok első tíz kötetével nemcsak ennek a vállalkozásunknak első jubiláris szakasza, hanem egy azzal egyre jobban összeforró, munkás és munkában áldozatos emberi élet is lezárult. Megdöbrent és elgondolkoztat a kiszámíthatatlan sors végzése, mely már nem engedte meg, hogy Budó Jusztin, ez a fáradhatatlan, nagy tudású férfi betöltse hatvanadik életévét és ugyanakkor a jól megoldott feladat örömeivel tekinthessen egy olyan munka jubileum-jellegű eredményére, amely munkát felerészben immár évek óta ő vállalt és látott el lelkesedéssel, az egyre tökéletesebbre való törekvéssel. A születési évfordulónak és a jubileumi kötetnek ez a véletlen találkozása önként kínálkozott arra, hogy a Tanulmányok tizedik kötetében Budó Jusztin hatvanadik születésnapjáról megemlékezzünk. Ez az elgondolásunk azonban nem válhatott valóra: Budó Jusztin 1943 december 6-án örökre lehúnyta szemét, és a jubileumi kötetet már csak a sírjára tehetjük le emlékül.

*

Dr. Budó Jusztin, a székesfőváros főlevéltárosa a Tanulmányok Budapest multjából 1936-ban megjelent V. kötetétől kezdve kapcsolódott bele a kiadványsorozat szerkesztésébe. Ebben a kötetben, melyet a székesfőváros Buda visszafoglalásának 250-ik évfordulójára szentelt, mint szerző is közre-

működött. A visszafoglalás utáni első kultúrtörékvésekről írt, — különösen pedagógiai és neveléstörténeti szempontból jelentős tanulmányt.

Mint író nem volt a szó köznapi értelmében termékeny. Azt mondhatnók, szinte szerves rendben sorakoztak benne azok a szellemi tulajdonságok, amelyek gátjául szolgálnak a bőtermésű irodalmi működésnek. Pedagógusnak indult, okleveles tanár volt, — a szó gyakorlati értelmében tanár, akinek mindig lelki gyönyörűséget szerzett, ha tudását átadhatta másoknak. A tudományos kérdésekben példás lelkiismeretessége, részletekbe menő, de a lényegét, az egészet soha szem elől nem tévesztő pontossága nem tűrt megalkuvást, legkevésbé önmagával szemben. A sajátmaga vagy mások által felvetett problémák mindig elmélyedő, komoly tanulmányt jelentettek számára, még az általa valóban klasszikus biztonsággal bírt latin nyelvben is.

Viszont éppen ezek a lelki tulajdonságai és szellemi adottságai, párosulva a levéltárnok szaktudásával, kiválóan képesítették a Tanulmányok célkitűzéseivel indult tudományos kiadvány szerkesztésének nehéz és felelősségteljes feladatára. Hiánytalanul latbavetette és érvényesítette is azokat a kiadvány érdekében. A közlés szempontjából bírálata alá került dolgozatokat magas mértékkel ítélte meg. Kiaknázatlan forrásokra való rámutatással, közvetlen irányítással és tanácsadással különösképpen igyekezett a dolgozótársakat minél behatóbb levéltári kutatásokra ösztönözni és így az elsődleges helytörténeti forrásanyagot minél bővebb gazdagságban napvilágra hozni. Arra törekedett, hogy a szerzők gárdája egyre bővüljön, izmosodjék, valóságos »Auróra-kör«-ré fejlődjék, — ami szavajárása volt. Ezzel együtt járt, hogy erősen szorgalmazta a feldolgozandó tárgyak változatosságát. A könyvet becsülő ember szeretetével különös figyelmet szentelt a nyomdai munka pontosságának és esztétikai megjelenésének is.

A Tanulmányok Budapest multjából kiadványsorozata sokat köszön Budó Jusztin odaadó munkásságának.

Emlékét őrzik az ő szerkesztői közreműködésével megjelent kötetek, és kegyelettel őrizzük mi, munkatársai és munkájának folytatói.

Budapest, 1944 elején.

Alécsy Károly

T A R T A L O M .

	Lap
1. <i>Gárdonyi Albert</i> : Régi budavári házak	1—12
2. <i>Borsa Béla</i> : Reneszánszkori ünnepek Budán	13—53
3. <i>Kovács Lajos</i> : Pest szabad királyi város vezetői (bírái és polgármesterei) 1687-től 1790-ig	54—118
4. <i>Iványi Béla</i> : Adalékok Buda és Pest 1684. és 1686. évi ostromához.....	119—162
5. <i>Clauderné Vladár Margit</i> : A Várszínház története	163—176
6. <i>Rexa Dezső</i> : A Gránátos-utcza és épületei.....	177—208
7. <i>Morlin Adorján</i> : A török szultán követe a régi Pesten.....	209—218
8. <i>Horváth Gyula</i> : A pesti kolera-lázadás 1831-ben	219—234
9. <i>Baraczka István</i> : Buda főváros első törvényhatósági közgyűlésének megalakulása, 1848	235—255
10. <i>Seenger Ervin</i> : A fővárosi templomépítészet stílusváltozása 1892—1932 között	256—262

A képek magyarázó jegyzéke.

Dr. Budó Jusztin (1884—1943)

	Lap
1. A Dísz-téri házak alaprajza 1718-ból. Vánosi Ferenc budai szindikus 1718 július 16-i levelének melléklete, mely a köpcsényi Batthyány-levéltár »I.ad. 23. fasc. 20. Nr. 6«-jelzete alatt található. (Ugyaninnen való a <i>Tanulmányok Budapest múltjából III.</i> kötetének 112 és 113. lapjai közötti térrajz, mely a Dísz-téri házak homlokzati méreteit a valóságnak megfelelőbben tünteti fel, viszont a Dísz-tér helyén volt törökkori házak nincsenek feltüntetve rajta.) A beárnyékolt terület a Dísz-tér helyén állott templom és törökkori házak megjelölésére szolgál. A 2—3. laphoz	3
2. Dísz-téri háztelkek hajdan és ma. A Rabatta-hagyatékban (Staatsarchiv, Bécs) levő térrajz alapján. A vastag vonal a hajdani, a szaggatott a mai állapotot jelzi. Az 5—6. laphoz	6
3. A Dísz-tér 1—2 számú házak a lebontás előtt (1900). Helyükön áll ma a Külügyminisztérium palotája. Az 1. laphoz	8—9
4. A budai Vár 1688. évi térképe. Az 1 m széles és legnagyobb magasságában 57.5 cm-nyi eredeti alaprajz címe: Plan die Stadt Ofen und Schloss betreffend. Hofkammerarchiv, Bécs. Hungarn: 14.665. csomó, 1689 febr. 16. A 151—152. laphoz	152—153
5. Buda és Óbuda 1770 körüli térképe. A herceg Festetics-család keszthelyi levéltárában Mp. 259 jelzet alatt. A 152—155. laphoz	152—153
6. A budavári volt karmelita templom alaprajza	168
7. A karmelita templom és kolostor képe az 1741. évi villámcsapás alkalmából. Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár E 24, Budai Karmeliták 10. sz. A 168—169. laphoz	176—177
8. A karmelita templom és kolostor alaprajza (Tallherr). Országos Levéltár, Kamarai Levéltár: Acta Ecclesiastica fasc. 30. A 168 és 172. laphoz	176—177
9. A Várszínház padlásán ma is látható barokk pillérek és boltozat. A 168 és 175. laphoz	176—177
10. A karmelita templom Szent Józsefről elnevezett főoltára, jelenleg Sárospatakon. A 169—170. laphoz	176—177
11. A karmelita templom orgonája, jelenleg a felsővizivárosi Szent Annaplébániatemplomban. A 170—171. laphoz	176—177
12. A Várszínház nézőtere. A 174 és 175. laphoz	176—177
13. A Komlókert a Vármegyeházával szemben. A Prandtner-család tulajdonából származó fénykép után. A 188—189. laphoz	184—185

	Lap
14. A »Zenélő Óra« és az »Arany Ökör« háza. Porzó (Ágai Adolf) Utazás Pestről—Budapestre 1843—1907. c. munkája 3. kiadásának (Budapest 1912) 176 és 177. lapja között levő kép után. A 189. laphoz	184—185
15. Pest vármegye régi megyeháza. Vasquez metszete a <i>Buda és Pest tájleírásá</i> -ban. A 190—194. laphoz	190
16. A Gránátos-utcának a Károly-kaszárnya előtti része. Porzó (Ágai Adolf) Utazás Pestről—Budapestre 1843—1907. c. munkája 3. kiadásának (Budapest 1912) 80 és 81. lapja között levő kép után. A 203. laphoz	200—201
17. A Gránátos-utca a Szervita-tér felől nézve. <i>Buda—Pest. Előadva 32 eredeti rajzolatban Alt Rudolf által.</i> Pest 1845. XXIX. lap. A 203. laphoz	200—201
18. Az 1848. évi budai városi tisztújítás alkalmával a kijelölőválasztmány által a választás előtti napon közreadott névjegyzék. Budapest Székesfőváros Levéltára, Budai lajstromozatlan iratok 1848. Közgyűlési iratok. A 243. laphoz	244
19. A kőbányai templom főhomlokzata. Lechner Ödön első terve. Az Építőipar 1893-i évfolyamának 10—11. lapjai között levő kép után. A 257. laphoz	256—257
20. A kőbányai templom hosszmetzeti rajza. Lechner Ödön első terve. Az Építőipar 1893-i évfolyamának 10—11. lapjai között levő kép után. A 257. laphoz	256—257
21. A kőbányai templom helyzet- és alaprajza. Lechner Ödön első terve. Az Építőipar 1893-i évfolyamának 10—11. lapjai között levő kép után. A 257. laphoz	256—257

Régi budavári házak.

Évekkel ezelőtt elhatároztam, hogy a budai Vár történeti topografiáját megírom, megállapítom a történetileg fontos utcák és terek helyét és összeállítom a jelenleg is álló épületekre vonatkozóan felfedezhető történeti adatokat. Egyéb munkáim megakadályoztak abban, hogy ezt a munkát az elgondolásnak megfelelően elkészítsem, és csupán a történeti szempontból nevezetes utcák és terek helyének megállapítására vonatkozó rész készült el belőle. (Tanulmányok Budapest múltjából IV. köt. 59—86. ll.) Nehogy azonban a jelenleg is álló épületekre vonatkozóan összegyűjtött anyag teljesen felhasználatlanul maradjon, jónak láttam a hajdani Vizi-, majd Ferenc József-kapu mellett álló három monumentális épület történetét összefoglalni.

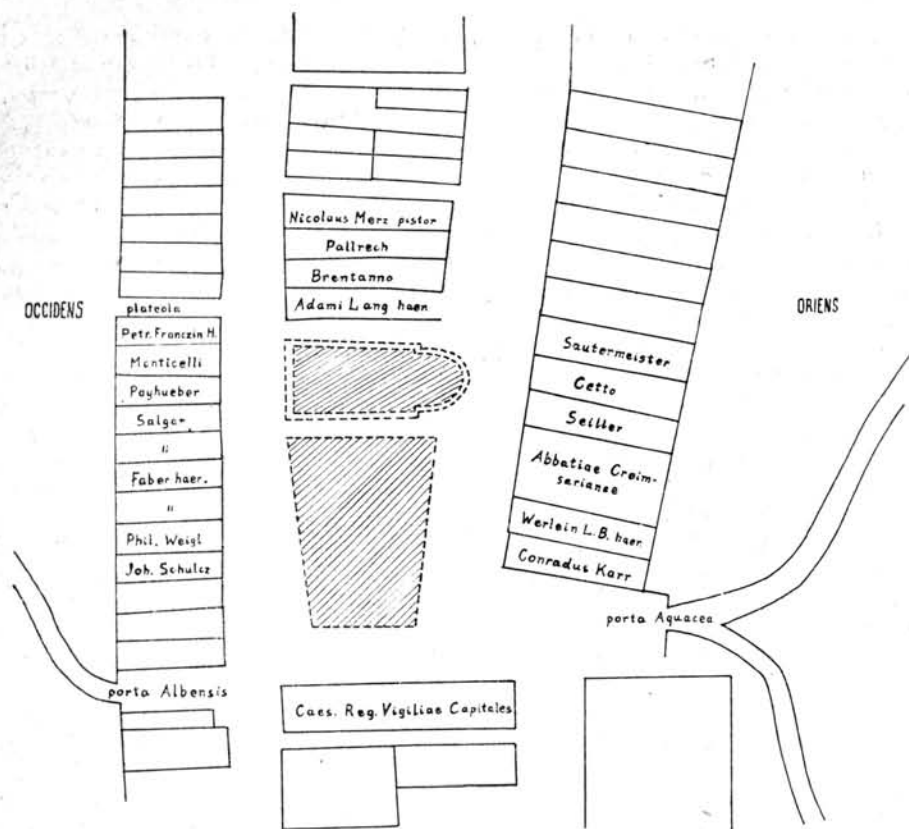
Az 1696. évi budavári telekösszeírás (Zaiger) szerint a Vizi-, később Ferenc József-kapu közvetlen szomszédságában egy sarokház állott, melynek homlokzata 7 öl, hátsó része 8 öl 2 láb, jobboldala 21 öl, baloldala pedig 13 öl 4 és fél láb volt. Az összeírás szövege szerint »Nro 249. Ain Egghaus auf dem Haupt-Plaz langt bis an das Wasser-Thor, hat im Gesicht 7, im Rückhen 8 Klafter 2 Schuech, an der rechten Seithen 21 und an der linckhen 13 Klafter 4½ Schuech, hat etwas vom alten Gemeir und Kellern«, vagyis a ház a visszafoglalás után nagyon rozzant állapotban lehetett, mert helyén csupán falmaradványokat állapít meg az összeírás. Ez az épület eredetileg egy puszkaműves (Wolff *Prunner* bürg. Pixenschüffter) tulajdonába jutott, aki rövidesen egy üvegesnek (Konradt *Kharr* bürg. Glasser) adta azt át.

A sarokházzal szomszédos ház az 1696. évi telekösszeírás szerint báró Werlein István tulajdona lett a visszafoglalás után és szintén csupán falmaradványokból állott. A ház homlokzata az összeírás szerint 14 öl 1 láb, hátsó része 15 öl 5 láb, jobboldala 25 öl 3 láb, a városfalig terjedő baloldala pedig 21 öl volt. Az összeírás szövege szerint »Nro 248. Ain Haus auf dem Haupt-Plaz, hat im Gesicht 14 Klafter 1 Schuech, im Ruckhen 13 Klafter 5 Schuech, an der rechten Seithen 25 Klafter 3 Schuech und an der linkhen 21 Klafter bis an die Statt Maur, hat etwas wenig vom alten Gemäur.« Ez a háztelek Werlein István halála után két részre oszlott, melyeket aztán a már említett sarokházzal együtt 1900-ban 334.000 koronán a magyarországi Vöröskereszt-Egylet szerzett meg s a régi házak lebontása után 1901-ben Hauszmann Alajos tervei szerint 1,065.372 korona költséggel hatalmas palotát építtetett a helyükön, melyben jelenleg a külügy-minisztérium van elhelyezve.

A következő ház is báró Werlein István tulajdona volt s az 1696. évi telekösszeírás szerint homlokzata 14 öl, hátsó része 14 öl 2 láb, hossza pedig 25 öl 3 láb volt. Az összeírás szövege szerint »Nro 247. Ain Haus auf dem Haupt-Plaz, hat im Gesicht 14 und im Ruckhen 14 Klafter 2 Schuech, und in der Länge 25 Klafter 3 Schuech, hat im guetten Theill guets Gemeür, Gewölber und Keller«, vagyis a visszafoglaláskor a falai jó állapotban voltak. Ez a ház Werlein hagyatékából Kolbacher kamarai kormányzósági tanácsos kezébe került, akitől per útján mostohafia, Fuchs kapitány szerezte meg, Fuchs kapitány pedig 1737 április 12-én eladta Löfflern kapitánynak. A Gewöhr-Protokoll szerint »Rittmeister Andre Antoni von Löfflern etc. empfangen Nutz und Gewehr eines auf dem Haupt-Plaz zwischen Herrn Praelaten von Krembsmünster und Michael Hannaberger liegenden Hauses, so im Gesicht 14 Klafter 1 Schuech, im Ruckhen 14 Klafter 4 Schuech, rechter Seiths 25 Klafter 1 Schuech und linckher Seits 23 Klafter 2 Schuech haltet.« Löffler kapitány és felesége nem sokáig tartották kezükben a házat, mert 1743 június hó 8-án 2000 forintért és 100 aranyért eladták gróf Batthyány Lajosnak és Károlynak, s ma is a Batthyány-család tulajdonát képezi.

A Batthyány-család már jóval előbb házat akart venni a Dísz-téren, amint erről Vánosi Ferenc budavárosi jegyzőnek 1718 július hó 16-án valószínűen gróf Batthyány Károly Józsefhez intézett levele tanuskodik. (Köpcsenyi levéltár. L.d. 23. fasc. 20. Nr 6.) Azért kellett a nevezett grófra gondolni, mert ez vett részt az 1714—18. évi török háborúban, amikor is Budán át kellett vonulnia a hadbainduló sereggel. A hivatkozott levél szerint a gróf a középkori Mária Magdolna-egyház (helyesen Szent György-egyház) közelében kívánt házat szerezni, de nem jelölte meg pontosan a kiszemelt házat. Ezért Vánosi Ferenc megküldötte a grófnak a nevezett egyház közelében épült összes házak alaprajzát s pontos megjelölését kérte a megszerezni óhajtott háznak, hogy aztán részletes leírást adhasson róla. Szükségesnek tartotta azonban külön is hangsúlyozni, hogy az itt épült házak kivétel nélkül mind szabad téren állanak, a nyugatiak a szőlőhegyekre, a keletiek a Dunára néznek s tágas pincékkel vannak ellátva. A keleti oldalon álló házak közül a Cetto- és Seiller-házak, a nyugati oldalon álló házak közül pedig a Franzin- és Salgari-házak homlokzata a többinél keskenyebb. Az itt állott középkori templom és az egykori főórség között (versus capitales vigilias) állott házak már mind le voltak bontva, s a helyükön keletkezett tér katonai szemlék céljaira szolgált, amit indokolni látszott az is, hogy ugyanakkor a Werlein-ház szomszédságában épült s a kremsmünsteri apátság tulajdonát képező ház a vár katonai parancsnokának szállásául szolgált. (Commendantis quarterium alias abbatae Cremsarianae domus.)

A levélhez mellékelte térrajzon, mely a méreteket teljesen figyelmen kívül hagyta, a jelenlegi Dísz-tér helyén külön is meg van jelölve, hogy az itt állott törökkori házakat a templommal együtt lebontották, s az ezúton keletkezett tér most katonai díszszemlék céljaira szolgált (In hoc spatio erant tempore Turcico domus aedificatae, quae nunc omnes sunt destructae et totum spatium in aream pro parada militari applicatum una cum supradicto templo Sanctae Mariae Magdalenaee). A Dísz-tér helyén

1. A Dísztéri házak alaprajza 1718-ból.

állott házak a Rabatta-hagyatékbán talált, 1687 január havában készült térrajz szerint törökkori bazárépületek voltak s mint törökkori építmények aligha készültek szilárd anyagból, eltávolításuk tehát nem járhatott nagyobb fáradsággal, s anyagukat viszont a szomszédos házak építéséhez lehetett felhasználni.

Batthyány Károly József grófnak a Werlein-házra eshetett a választása, mert a köpcsényi levéltárban (Lad. 23. fasc. 20. Nr 7) fennmaradt ugyanazon háznak 1722 december 17-én kelt részletes leírása, amely egyszersmind árajánlatot is tartalmaz. Az árajánlat szerint a ház 6300 forinton volt megvásárolható, de a vételi szándékot öt héten belül ki kellett jelenteni, hogy a ház bérlőinek idejekorán fel lehessen mondani. A részletes leírás szerint Werlein István 1695-ben bekövetkezett halálakor a ház értékét szaksterű becslés alapján 14.359 forintban állapították meg, s minthogy Werlein István Kolbacher kamarai kormányzósági tanácsosnak 8176 forintra adósa maradt, 1714-ben Kolbacher kezébe ment át a ház.

A háznak két udvara és két pincéje volt, mely utóbbiak mindegyikében 800 akó bort lehetett elhelyezni. Az emeleten 3 nagyobb és egy kisebb utcai szoba volt, az udvari részben pedig két nagyobb és egy kisebb szoba, egy konyha és egy előszoba, továbbá két terem, melyek egyikéből két mérföldnyi távolságra el lehetett látni a Dunán. A földszinten az udvaron egy 600 véka gabona tárolására alkalmas boltozott helyiség volt, az utcai oldalon pedig két üzleti célokra használható boltozott helyiség. Volt ezeken kívül még négy nagy utcai bolthelyiség, valamint egy szobából és kamrából álló házmesterlakás, továbbá két istálló, az egyik 18, a másik 6 ló számára, egy nagy szénapadlás és egy kamra. A boltozott bejárat alá három kocsi volt állítható, s a két istálló előtti udvar olyan tágas volt, hogy ott gabona-tárolásra szolgáló ládák nagy számban voltak elhelyezhetők.

A részletes leírás végén közölt méretekből megállapítható, hogy ez az árajánlat mindkét Werlein-házra vonatkozott, melyek egyikét az előadottak szerint Werlein jogutóda kevéssel utóbb két részletben értékesítette. Csupán a másik Werlein-ház volt az, amelyet 1743-ban Batthyány Lajos és Károly grófok megvásároltak, amint ezt a házért fizetett vételár is tanúsítja. A Batthyány grófok tulajdonába jutott ház emeletes volt, a korábban értékesített Werlein-ház pedig földszintes, s ebben voltak a bolthelyiségek és az istállók, aminek az a magyarázata, hogy az utóbb említett ház nem lakóháznak épült, hanem gazdasági célokra volt rendelve. A megvásárolt emeletes lakóházat gróf Batthyány Lajos nádor újjáépíttette s ebben fogadta 1751 augusztus 8-án Mária Terézia királynőt budai látogatása alkalmával. (Fővárosi könyvtár évkönyve 1938. évf. 233. 1.)

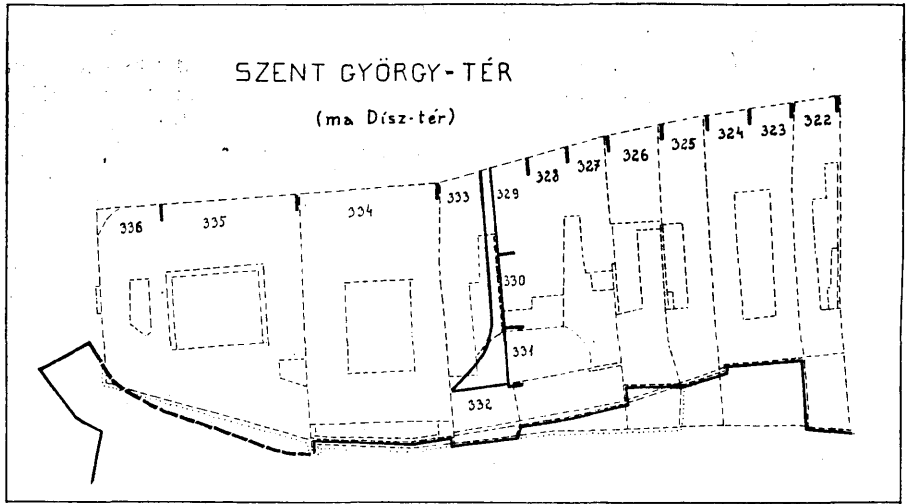
A Batthyány-palota után következő házat a kremsmünsteri apát építtette, s az 1696. évi telekösszeírásban mint két különálló ház van felvéve, aminek az a magyarázata, hogy a Werlein-házhoz hasonlóan az egyik épület itt is gazdasági célokra volt rendelve. E szerint az első ház homlokzata 8 öl 4 láb, a hátsó része 9 öl, hossza pedig 26 öl volt, falai, boltozatai és pincéi jó állapotban voltak. Az összeírás szövege szerint: »Nro 246. Ain Haus auf dem Haupt-Plaz hat im Gesicht 8 Klafter 4 Schuech, im Ruckhen 9, und 26 Klafter in der Länge, hat guets Gemauer, Gewölber und Keller.« A másik ház homlokzata és hátsó része egyaránt 9 öl, hossza pedig 27 öl volt, falai, boltozata, pincéi jó állapotban voltak; az összeírás szövege szerint »Nro 245. Ain Haus auf dem Haupt-Plaz hat im Gesicht wie im Ruckhen 9 Klafter, und in der Länge 27 Klafter, hat guets Gemauer, Gewölber und Keller.«

A kremsmünsteri apát telekszerzésére és házépítésére vonatkozó adatokat azon útleírásból ismerjük, melyet a nevezett apát komornokja készített, s az apátság levéltára őrzött meg számunkra. Ezt az útleírást több mással együtt Lehner Taszilo adta ki 1900-ban »Reisebilder aus dem XVII. Jahrhundert« cím alatt, s ámbár szószerint csupán feltűnően keveset vett át az eredeti szövegből, a lényegest mégis megtaláljuk a kiadványban, s ez a budai telekszerzést és házépítést kellő világításba helyezi. E szerint Kollonics Lipót bíbornok szólította fel Schrevogl Erenbert apátot, hogy a töröktől visszafoglalt budai vár újjáépítésében vegyen részt, mire az apát útnak indította Grinzenberger Kristóf nevű udvari építőmesterét (Hofmaurermeister), hogy számára a budai Várban megfelelő házhelyet nézzen

ki. Werlein István kamarai kormányzó 1687 május 8-án már kiállította azt a teleklevelet, mely szerint az apát a Vizi- és Székesfehérvári-kapuk közötti téren (auf dem Platz negst an dem Wasser- und Stuhlweissenburger Thor) házhelyet kapott azon feltétel alatt, hogy azon keresztény munkásokkal rendes házat építtet s a ház utáni polgári terheket viselni fogja. (Mit Christen wohl auferbaut und die bürgerliche onera darauf verbleiben sollen.) A házhelyen eredetileg több kisebb ház (unterschiedliche kleine Häuser) állott, amelyekhez három pince (drei guten Kellern wohl versehen) tartozott, s ezek egyikében 172 török foglyot őriztek.

Az építőmester javaslatára az apát elhatározta, hogy Budára utazik s személyesen adja meg a házépítésre vonatkozó utasításokat. 1687 május 25-én útnak is indult Schrader György nevű komornokja társaságában s Linzben hajóra szállott, hogy a Dunán tegye meg az utat Budáig. Ez a Schrader György részletesen leírta az egész dunai utazást, amely nem volt veszélytelen s kalandokban is bővelkedett. Bennünket ebből az útleírásból csupán a budai vonatkozású részletek érdekelnek, amelyek szerint az apát június 2-án estére érkezett Budára, amikor is a Vár kapuinak már zárva kellett volna állani, a várparancsnok rendeletére azonban mindaddig nyitva maradtak, míg az apát poggyászát felvitték a Várba. Június 3-án az apát a kamarai kormányzó és a császári építőmester társaságában meg szemlélte a hét házból alakított házhelyet s a nevezett építőmester által építési tervet készíttetett. (Herr Praelat aber haben mit dem Kays. Cameral-Inspector und Baumeistern die Brandstetten, so in sieben kleinen Häuser bestanden, besichtigt, alles ordentlich ausgetheilt, und durch angezogenen Herrn Kays. Baumeistern darüber ein Riss machen lassen.) Ez a császári építőmester nincs megnevezve, más forrásokból azonban megállapítható, hogy Venerio Ceresola volt, aki Buda városa újjáépítése körül nagy érdemeket szerzett. Június 9-én hagyta el az apát a budai várat s hazaérkezése után úgy döntött, hogy az apátság embereivel fogja a budai házat felépíttetni, mert a budai munkabérek túl magasaknak találta. Valósággal így is történt: a kremsmünsteri apátság scharnsteini és eggenbergi uradalmában termelték ki a házépítéshez szükséges fát és meszet, s az apátság Grünauer András nevezetű tutajosa szállította le az építőanyagot a Dunán Budára, ahol aztán a ház Grinzenberger Kristóf apátsági építőmester vezetése alatt hamarosan felépült. A budai házra a kremsmünsteri apátságnak egyáltalán nem volt szüksége, és ezért kezdettől fogva bérbeadás útján értékesítette. Az előbbiekből már tudjuk, hogy 1718-ban a budai várparancsnok szállása volt, aminek építésénél fogva teljesen meg is felelt. A legújabb időben a vallásalap szerezte meg a házat és jelenleg a pápai nunciatura van benne elhelyezve.

A kremsmünsteri apátság házának északi szomszédja a török hódoltság után Bösinger Ignác lett, ki 1693-tól kezdve viselte Budán a polgármesteri tisztet. Ez a ház a kremsmünsteri apátság házához viszonyítva szerényebb méretű volt, mert homlokzata csupán 5 ölet tett ki, s ugyanolyan méretű volt a szomszédos ház homlokzata is. A Rabatta-hagyatékban talált térkép szerint mindkét ház egy-egy régiebb házteleknek felelt meg, s valószínűen a középkorban is ugyanilyen méretű házak állottak a helyükön. Ezután ismét tekintélyesebb ház következett, amely Sautermeister Frigyes

2. Dísztéri háztelkek hajdan és ma.

tulajdona volt, aki 1699-től kezdve viselte Budán a polgármesteri tisztelet. E ház a Rabatta-hagyatékban talált térkép szerint két házhelynek felelt meg, tehát a középkorban két ház állott a helyén.

A török hódoltság korából sem megbízható térrajzok, sem pedig az egyes házak történetére vonatkozó adatok nem állanak rendelkezésre. Egyedül a Rabatta-hagyatékban talált s 1687 január havában készült térrajz az, amelyből a budai háztelkek törökkori s közvetve középkori állapotára is következtetni lehet. A visszafoglalástól kezdve ez időpontig ugyanis még alig indult meg az építkezés, a törökök pedig nem sokat változtattak a középkori állapoton. Bizonyítja ezt a kremsünsteri apátság háza, melynek helyén az előadottak szerint régebben hét ház állott, amint a Rabatta-hagyatékban talált térrajz is így tünteti fel az ottani helyzetet. Ez a hét ház nem is egyvonalban állott egymás mellett, hanem az apátság házának déli részén keresztül az idézett térrajz szerint egy szűk sikátor vezetett a jelenlegi Dísz-térről a várfalakhoz, amely sikátor valószínűleg még középkori maradvány volt. Ennek a sikátornak háztelkek céljaira való felhasználása a mellett tanuskodik, hogy a visszafoglalás után a házhelyek kijelölésénél nem mindig tartották szem előtt a régebbi állapotot, hanem teljesen szabadon jártak el. Valószínűleg így történt a kremsünsteri apátság házával délen szomszédos Werlein-házaknál is, amelyek a Rabatta-hagyatékban talált térrajzon feltűnően tekintélyes homlokzatú házaknak vannak feltüntetve, amiből nem kell szükségképpen arra következtetni, mintha a török hódoltság alatt, illetőleg a középkorban is ugyanilyen méretű házak állottak volna itt. Werlein János a hódoltság utáni Buda első kamarai kormányzója volt, aki a házhelyek kiosztását intézte s bizonyára első volt azok sorában, akik Budán házat építettek, amely a Rabatta-hagyatékban talált térrajz időpontjában már készen állott.

Egyedül abból kellene a házak nagyobb méreteire következtetni, hogy e helyen a rendelkezésünkre álló okleveles adatok szerint a középkor végén az esztergomi érsekek házai állottak. Sajnos azonban a középkori okleveles adatok a budavári házak terjedelmére a legritkább esetben nyújtanak támpontot, s a nevezett házakról is csupán annyit tudunk, hogy mely időpontban és mily módon jutottak az esztergomi érsekek tulajdonába. Helyrajzi szempontból ez nem sokat jelent, helytörténeti szempontból azonban mindenestre megbecsülendő.

A Vizi-, illetőleg Ferenc József-kapu, a középkorban a mellette álló Szent János-egyház után Szent Jánosról elnevezett kapu melletti ház 1476-ig Beckensloer János esztergomi érsek tulajdona volt, ki a mondott évben titkon Ausztriába szökött és Mátyás király legnagyobb ellenségéhez, III. Frigyes császárhoz csatlakozott. Minthogy az érseki szék Beckensloer szökése után egyideig nem volt betöltve, a budai ház karbantartásáról senki sem gondoskodott, és ennek következtében romlásnak indult. Mátyás király 1478 március 7-én kelt okleveléből (Századok 1904. évf. 408. és köv. ll.) viszont tudjuk, hogy az uralkodó hirdetmény útján közölte a budai háztulajdonosokkal (per publicum edictum, quod in foris et locis publicis huius civitatis nostre proclamari mandavimus et publicari) azon rendelkezését, amely szerint egy éven belül mindenki köteles a házát rendbehozatni (reficere et reformare), ellenkező esetben olyanok kezébe kívánta az uralkodó juttatni azokat, akik hajlandók voltak a házakat kitataroztatni (qui illas propriis expensis bono modo reformarent). Minthogy pedig a külföldre szökött Beckensloer érsek sarokházát, mely az esztergomi érsekség háza és a Szent János-kapu között állott (domum acialem, que penes domum archiepiscopalem et juxta portam huius civitatis nostre Budensis Sancti Ioannis vulgariter appellatam), az uralkodó rendelete ellenére sem hozatta rendbe (reficere minime curavit), megfosztotta annak birtokától, éppenúgy, mint a Mindszent-utca több mint tíz házának tulajdonosát is ugyanezen okból hasonló büntetéssel sújtotta (ob contemptum huiusmodi edicti nostri distribuendo contulimus). Ezt a sarokházat, mely nem volt az esztergomi érsekségé és semmi címen sem illette meg az esztergomi érsekséget (non archiepiscopalem, neque aliquo proprietatis jure ad archiepiscopatum Strigoniensem spectantem), tehát a nevezett érsek magántulajdonát képezte, Péter erdélyi prépostnak és királyi titkárnak, valamint testvéreinek, Máthénak és Pálnak adta az uralkodó azon kikötéssel, hogy a nevezett házat kötelesek rendbehozatni (ut ipsi illam bono modo reformare et edificiis decorare debeant). Ha pedig Beckensloer esztergomi érsek vagy más valaki a nevezett Péter prépostot és testvéreit a ház miatt perrel támadná meg, a per megindítása előtt nem csupán a háznak rendbehozatalára fordított költséget volt köteles megtéríteni, hanem azt az 1000 arany forintot is le kellett tennie, amelynek fejében az uralkodó a házat átadta az új tulajdonosoknak. A budavárosi tanács 1479 május 31-én kelt iktatóleveléből tudjuk, hogy Péter prépost a nevezett sarokházat nagy költséggel rendbehozatta (a sue desolationis ruina gravibus cum expensis fuit et est reformata) s minthogy egy éven át ellenmondás nélkül bírta azt (in dominio supradicte domus per diem et annum quiete permansit, nemine penitus contradictorum comparente), a budavárosi

tanács törvényes szokásai szerint beiktatta annak birtokába. Ámbár Váradi Péter prépost, ki rövidesen kalocsai érsek lett, 1484-ben elvesztette Mátyás király kezét s börtönbe került, 1500-ban bekövetkezett haláláig mégis kezében tartotta a nevezett házat. Csak Váradi Péter halála után sikerült vetélytársának, Bakócz Tamás esztergomi érseknek rábírnia II. Ulászló királyt, hogy 1503 szeptember 24-én a budavárosi tanácshoz rendeletet intézzen (Századok 1904. évf. 410. s. köv. ll.), melyben a budai ház ügyének elintézésére utasította (*coram vobis ex parte dicte domus acialis iudicium et iusticiam petere et recipere valeat atque possit*). Ez oklevél szerint Váradi Péter a Szent János-kapu melletti sarokházat Beckensloer érsektől eredetileg csupán lakás céljaira kapta meg (*pro hospitio sibi dari et concedi impetrasset*), mikor azonban a nevezett érsek elhagyta az országot (*ad externa regna proficiscente*), Mátyás király az érsekségtől megfosztotta (*ocupando et auferendo dictum archiepiscopatum de manibus ipsius*), Váradi Péter pedig a budai sarokházat, mint királyi titkár az érsekség jogigényének elhallgatásával (*tacito jure dicti archiepiscopatus*) magának és testvéreinek adományoztatta. Mindezeket természetesen igazolni kellett, s minthogy a nevezett ház Buda város területén állott, a király az ügy elintézését a budai tanácsra bízta. A per meg is indult, s a budai tanács 1504 március 4-én kelt okleveléből tudjuk, hogy a tanács sem tudta dűlőre vinni a dolgot, mert az uralkodó újabb rendeletéből főpapok és bárók bírói széke elé került (*in presentiam certorum dominorum prelatorum et baronum per regiam maiestatem ad hoc deputatorum*). Bakócz Tamás érsek azt vitatta, hogy a budai sarokház mindig az esztergomi érsekség tulajdona volt (*ad archiepiscopatum Strigoniensem semper pertinuisse*), s Mátyás király nem volt feljogosítva, hogy azt az esztergomi érsekségtől elvegye és Váradi Péternek adományozza. Arról, úgy látszik, nem esett szó a per folyamán, hogy Mátyás király a ház elhanyagolásának a címén az esztergomi érseket is megfoszthatta a nevezett ház birtokától, s a ház helyreállításának kötelezettségével adhatta át Váradi Péternek és testvéreinek. Elég az hozzá, hogy Váradi Péter, illetve ennek testvére lemondott a per további viteléről s minden kárpótlás nélkül átengedte a házat az esztergomi érsekségnek. Bakócz Tamás viszont lemondott arról az 500 forintról, mellyel a boldogult Váradi Péter adósa maradt.

Bakócz Tamásnak a sarokház tulajdonát illető állítása aligha felelt meg a valóságnak, s a per folyamán legfeljebb azt bizonyíthatta, hogy a ház Beckensloer érsek tulajdona volt. Azt már csupán hatalmi szóval lehetett kimutatni, hogy Beckensloer nem saját maga, hanem az érsekség számára szerezte meg a házat. A budavári tanács 1473 október 13-án kelt okleveléből ugyanis kiviláglik, hogy a Szent János-kapu melletti sarokház addig Nagylucsei Orbán esztergomi prépost és királyi alkincstartó magántulajdona volt, ekkor pedig csereképpen egy buda-külvárosi újjáépített ház ellenében Nagyváti Albert deák, pécsi várnagy tulajdonába ment át. A Nagylucsei-később Nagyváti-ház az oklevél szövege szerint a Szent György-tér (*in platea Sancti Georgii martyris a parte orientali*) keleti oldalán az esztergomi érsekség házának közvetlen szomszédságában (*in contigua vicinitate domus archiepiscopatus Strigoniensis ab una*) a Szent János-kapu mellett (*parte vero ab altera ad latus porte civitatis Beati Joannis*

3. A Dísz-tér 1—2 számú házak a lebontás előtt (1900).

vocate) állott, tehát ez volt az a sarokház, amely utóbb Beckensloer esztergomi érsek tulajdonába jutott. Ennek következtében 1473-ig semmiképpen sem lehetett ez a ház az esztergomi érsekségé, s az 1478. évi oklevél is csupán azt mondja róla, hogy Beckensloer esztergomi érsek tulajdona volt. Minthogy a szomszédos ház az esztergomi érsekség tulajdonát képezte, minden valószínűség szerint az érsekség ezen házának kibővítésére szánta azt a házszerző érsek, szándékát azonban nem valósíthatta meg, mert a budavárosi tanács 1479 május 31-i oklevele is azt igazolja, hogy a nevezett ház mindig Beckensloer nevében állott (*eiudem domini Joannis archiepiscopi sub nomine stetit et fuit*).

Volt azonban az esztergomi érsekségnek még egy háza a közelben, melyet Palóczy György esztergomi érsek szerzett meg 1435 szeptember 30-án Tamás és Zakariás budai polgároktól. Ez a ház a Szent János-kapu melletti sarokház közvetlen szomszédságában álló érsekségi ház északi szomszédja volt, amely ház másik oldalán Henrik pécsi püspök háza állott. Amikor tehát Bakócz Tamás 1504 március 4-én a Szent János-kapu melletti ház tulajdonát is megszerezte az érsekség számára, akkor három egymásmelletti ház volt az érsekség tulajdonában, melyek helyén ma a Vöröskereszt-Egylet palotája áll, a Batthyány-palota pedig minden valószínűség szerint már a Henrik pécsi püspök középkori háza helyét foglalja el. E házak kivétel nélkül mind a középkori Szent György-templom közelében (*prope Sanctum Georgium*) állottak, amely teret a templom után a középkorban mindig Szent György-térnek vagy utcának nevezték. Ezeknek a házaknak az kölcsönöz jelentőséget, hogy itt lakott Bakócz Tamás esztergomi érsek, mikor 1515-ben Dózsa György kereszteseit felavatta. Ez indokolja azt is, hogy a felavatás Szerémi György elbeszélése szerint a mai Dísz-tér északi végében a honvédemlék mellett állott Szent György-egyházban történt, amelytől a tér, illetőleg utca az elnevezését kapta. Ezt a nevet a török hódoltság után azért vesztette el a tér, mert a Szent György-egyházat a hagyomány tévesen a középkori Mária Magdolna-egyházzal azonosította. Ma már teljesen tisztán áll előttünk a jelenlegi Dísz-téren állott templomnak a középkori Szent György-egyházzal való azonossága, s éppen ezért legfőbb ideje lenne, hogy a tér eredeti neve újból visszaállíttassék. Indokolnák ezt azok a történeti események, melyek ezen a téren zajlottak le; de indokolná a Dísz-tér elnevezés helytelensége is, mert ez a német Parade-Platz-nak rosszul sikerült magyar fordítása.

Míg az előadottak szerint Bakócz Tamás az esztergomi érsekség budavári házait egy újabb házzal gyarapította, addig a családja számára is szerzett a budai Várban házakat, melyek egyike a Szent György-téren (*in theatro Beati Georgii martyris*), másika az Olasz-utcában (*in platea Italicorum*) állott s ez utóbbi helyrajzi szempontból különös figyelemre tarthat számot. A budavárosi tanács 1483 augusztus 11-i oklevele szerint ugyanis a péterváradai ciszterciák Szent Pál-utcai házuknak hátsó részét, amely hátsó rész határos volt a Bakócz Tamás titeli prépost és királyi titkár Olasz-utcai házával (*posteriozem partem domus eorundem abbatis et conventus hic Bude in medio nostri in platea Sancti Pauli existentem et habitam, que videlicet posterior pars domus pretacte domui et curie venerabilis domini Thome de Erdöd prepositi ecclesie Tituliensis, secre-*

tarii regie maiestatis vicinari dinoscitur), eladta ugyanazon Bakócz Tamásnak és az oklevélben felsorolt rokonainak. A nevezett Olasz-utcai házat pedig Bakócz Tamás 1482 augusztus 22-én vásárolta meg Rozgonyi László nándorfehérvári kapitánytól, s ha most a péterváradai ciszterciák Szent Pál-utcai házának hátsó része határos volt a Bakócz Tamás Olasz-utcai házával, akkor az Olasz- és Szent Pál-utcáknak egymással párhuzamosan haladó, szomszédos utcáknak kellett lenniök. (V. ö. Pataki Vidor: A péterváradai ciszterciák a középkori Kelenföldön. Klny. a Cisztercita Rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának 1941—42. évi évkönyvéből. Budapest 1942. 38—39. l.) Ez ellentétben áll azon régebbi megállapítással, hogy a középkorban nem a Szent Pál- és Olasz-utcák, hanem a Szent Pál- és Mindszent-utcák voltak szomszédosak. (Tanulmányok Budapest múltjából IV. köt. 75. l.) Megállapításomat pedig a budavárosi tanács 1457 november 4-i oklevelére alapítottam, amely szerint a budai Vár északi végét elfoglaló Szombat-téren (in foro sabbati) álló házzal a Mindszent-utcai oldalon a veszprémi püspök háza (in vicinitatibus domorum reverendi in Christo patris domini episcopi Vesprimiensis a parte platee Omnium Sanctorum), az Olasz-utcai oldalon pedig a Kapi János háza (Johannis Kapi a parte platee Italicorum) volt határos. Ugyanazon megállapításomat továbbá János király 1536 január 15-én kelt oklevelére alapítottam, mely szerint a Szombat-téren álló másik ház egyik kapuja a Szent Pál-, másik pedig a Zsidó-utcára nyílt. (Domum lapideam in civitate nostra Budensi in loco Zombathel existentem, cui ab una domus circumspecti Alberti Etheyky, ab alia vero partibus domus providi Naghmendel vicinari dinoscitur, cuius quidem domus una porta ad plateam Sancti Pauli, altera vero ad plateam Judeorum patent.) Ezekből az adatokból azután arra következtettem, hogy a Szombat-tértől kezdődően négy utca indult délfelé, melyeket a mai Úri-, Országház-, Fortuna- és Werbőczy-utcákkal azonosítottam. Az azonosítás annyiban helytálló volt, hogy ezek az utcák valószínűleg a középkori Olasz-, Mindszent-, Szent Pál- és Zsidó-utcáknak feleltek meg, csupán a sorrend tekintetében nem voltak okleveles támaszpontjaim, s ezt a támaszpontot most a budavárosi tanács 1483 augusztus 11-i oklevelében sikerült megtalálni, amely oklevél az Olasz- és Szent Pál-utcák szomszédosságát bizonyítja. Ezek szerint a mai Úri-utca nem a középkori Olasz-, hanem a Mindszent-utcának felelt meg, a mai Országház-utca helyén pedig nem a középkori Mindszent-, hanem az Olasz-utca vonult. Erre mutat különben az idézett 1457 november 4-i és 1536 január 15-i oklevelekben említett utcák sorrendje is, amely a következő volt: Mindszent-, Olasz-, Szent Pál- és Zsidó-utcák, s ezt a sorrendet idézett tanulmányomban figyelmen kívül hagytam. De erre mutat Verancsi Antal magyar krónikájának tanulmányomban idézett (79. l.) helye is, mely az 1541. évi török megszállással kapcsolatosan a budavári utcákat a következő sorrendben tüntette fel: Mindszent-utca, Olasz-utca, Szent Pál-utca, Zsidó-utca és Ötvös-utca. Ha most a mai Úri-utca a középkori Mindszent-utcával volt azonos, akkor érthetővé válik a zalai konvent 1444 november 30-i oklevelének azon helye is, mely az örményesi pálosok Mindszent-utcai házat a Szent György-egyház közelébe helyezi, s nem kell e célból a mai Tárnok-utcát a középkori Mindszent-utcával azonosítani.

Hogy a mai Tárnok-utca középkori neve Szent György-utca volt-e, amint ez Fekete Lajos tanulmányában olvasható (Tanulmányok Budapest múltjából VI. köt. 124. l.), arra semmiféle okleveles támaszpontunk nincs. Az azonban kétségtelen, hogy a Szent György-teret a középkorban Szent György-utcának is nevezték, mert V. László király 1455 július 14-i oklevelében egy budavári házról azt olvassuk, hogy a Szent György-utcában a Zsidó-kapu mellett állott (in platea beati Georgii martyris penes portam Judeorum), a Zsidó-kapu pedig a későbbi Fehérvári-kapuvál volt azonos. De a térnek a szemközti Szent János-, illetőleg Vizi-kapu melletti része is Szent György-utca néven volt ismeretes, amint ez a budavári tanács 1483 augusztus 11-i oklevelében olvasható (in platea Sancti Georgii martyris a parte orientali); könnyen lehet ezért, hogy a Szent György-utca név a középkorban a mai Tárnok-utcára is áttért.

Semmiképpen sem oszthatjuk azonban Fekete Lajosnak azon felfogását (id. h. 125. l.), mintha a középkori Ötvös-utca a mai Szentháromság-utca helyén állott volna. Az Ötvös-utcáról ugyanis kimutattuk (id. h. 79. l.), hogy az a korábbi Szent Miklós-utcával volt azonos, mely a domonkosok Szent Miklósról elnevezett kolostorától kiindulva déli irányban haladt a Boldogasszony-egyházig. Bizonyítható ez a budai városi tanács 1489 április 26-i oklevelével, mely szerint Karai László óbudai prépost háza az ötvösök utcájában (in platea aurifabrorum) állott, két másik ház között, s ugyanazon házról Kétházy Pál esztergomi prépost 1506 október 31-i végrendeletében azt olvassuk, hogy a Boldogasszony-egyházzal szemben állott. A kettős elnevezés a Mindszent-utcánál is föltalálható, amint ezt a budai káptalan 1527 március 30-i oklevele igazolja (in platea Omnium Sanctorum alias Posthomethew-uccza). Az Ötvös-utca különben sem azonosítható a mai Szentháromság-utcával, mert az utóbbi keresztutca, Verancsics idézett helye szerint pedig az Ötvös-utca hosszanti utca volt. A mai Szentháromság-utca sem nevezhető eddig névtelen utcának, amint ezt Fekete Lajos véli (id. h. 125. l.), mert idézett tanulmányomban meggyőzően kimutattam, hogy ez volt a Kereskedők-utcája (platea seu series apothecariorum), ahol a kereskedők testületének a háza (domus confraternitatis apothecariorum) is állott.

Gárdonyi Albert

FÜGGELÉK.

I. 1718 július 16. Vánosi Ferenc budai szindikusz levele gróf Batthyány Lajoshoz budai házvásárlás ügyében.

Excellentissime domine comes, domine mihi gratiosissime. Quo magis in futurum satisfaciam, aedificia totius spatii circa templum Sanctae Mariae Magdalenae in adiacente *delineatione* humillime submitto. Dignetur eadem Excellentia Vestra specialius designare, quammam domum intelligeret et accuratissimam descriptionem ex debito praestabo. Interim universim omnes sunt in publico apertoque loco posita: occidentales promontoria, orientales Danubium a tergo respiciunt, sat amplae cellariisque provisae. Angustiores sunt ad orientem Cettiana, Seilleriana, ad occidentem Petri Franzin et domini Salgar cum signo sub*. De templo caeterisque domibus versus capitales vigiliis nil amplius exstat, estque vacuum spatium pro congregando milite peramplum. Dumque haec pro obligamine meo humillime perscribo, veterioribus gratis me demisse commendans persevero Eiusdem Excellentiae Vestrae domini domini gratiosissimi humillimus servus Franciscus Vanosi Dr, prothonotarius apostolicus, senator et syndicus Budensis. Budaë, 16. Julii 1718.

Mellékelve egy »Delineatio nonnullorum aedificiorum Budensium« feliratú térrajz, melyen a kremsmünsteri ház felirata: »Commendantis quarterium, alias abbatiæ Cremisarianae domus«.

Köpcsényi Batthyány-levéltár Lad. 23. Fasc. 20. Nr. 3.

II. 1722 december 17. A Werlein-ház eladási feltételei.

Entwurf des in der Vöstung Ofen ligenden Werleinschen Hausses. Dieses Hauss ist nach Absterben des seeligen Herrn von Werlein anno 1695 unparteyisch durch die Handwerksleuthe geschätzt worden lauth Inventarii pro 14359 Fl. 30 Kr. Hernach ist solches anno 1714 dem gewesten Administrations-Raht Kollbacher, weilten der seelige Herr von Werlein ihm schuldig verbliben, übergeben undt eingeräumt worden, haften also auf diesem Hauss 8176 Fl. 40 Kr.

Dieses Hauss hat zwey Höff undt 2 schöne Keller, jeder auf 800 Emer Wein-Wohnung auf die Gassen: drey grosse schöne Zimmer von schönster Stokthorarbeit undt noch ein kleines. In Hoff zwey grosse Zimmer, ein kleines, ein grosse Kuchel, ein Vorhauss, ein Sall, deto ein grosser Sall mit schöner Stokthorarbeit, allwo mann 2 Möill Wegs alles auf dem Wasser ankommen sehen kann, im obern Stokh.

Ebner Erden hat es in Hoff ein grosses Gewelb, wo man bis 600 Mezen Fueter schitten kann, mehr zwey Gewölber, so man nach Belieben appliciren kan auf die Gassen, worin Kauffleuth ihre Handlungen führen können, hat es 4 schöne grosse Gewölber, mehr auf die Gassen ein Stuben undt Camer, wo ein Haussmeister wohnen kann.

Dan seyndt 2 Stähl, einer auf 18, der andere auf 6 Pferdt, ein grosser Heüboden, deto ein kleines Camerl zum Fueter schitten. N. B. Eine gewölbte Einfahrt, wo man 3 Wagen stöllen kan. Dan ist der Hoff so gross, wo die 2 Stallungen seyndt, das mann überflüssig Plaz hat Traydt-Kästen auf vill tausent Metzen Frucht zu machen.

Wan hirvor sehstausent Gulden undt drey hundert Gulden Leytkhauff mit lezten Worth gegeben werden, so ist mann vorbietig auf künfftigen St Georgi 1723 solches abzutreten. Die übrigen 2176 Fl 40 Kr. miessen die Werleinschen Erben bezahlen, damit die auf diesem Hauss haftende 8176 Fl 40 Kr völlig abgeführt werden.

NB. Die Resolution muess hierauf lengstens in 5 Wochen erfolgen, ob mann es kauffen will, damit denen jenigen Partheyen, so dermahen in dieser Behausung wohnen, solches erindert werde, und sich umb andere Gelegenheit umbsehen können, damit alles künfftign St. Georgi geraumbt ist. Ofen, den 17. Decembris 1722.

NB. Die Weithe erstreckt sich von diesem Hauss in 25 Clafter 3 Schuh, die Länge aber in 28 Clafter 1 Schuh.

Mellékelve két térrajz mértékmejelöléssel.

Köpcsényi Batthyány-levéltár Lad. 23. Fasc. 20. Nr. 7—8.

Reneszánszkori ünnepek Budán.

BEVEZETÉS.

Még sok apró mozaikdarabra van szükségünk, hogy plasztikus éleveségben láthassuk magunk előtt a XV. század Közép-Európájának legnagyobb uralkodóját, Hunyadi Mátyást és székhelyét, Budát. Ilyen apró, de fontos mozaikdarab Hans *Seybold* Budán 1476-ban papírravetett riportszerű följegyzése Mátyás és Beatrix lakodalmi ünnepeiről.

Az íróról keveset tudunk; az ajánlásban nevezi meg szülőhelyét, a dunamelléki Höchstadtot. Kéziratát 1482-ben fejezte be Seligenthalban, ahol akkor apácakolostori irnok volt. Később, 1487-ben a landshuti »Heiliger Geist«-kórház gondnoka, kevéssel ezután meghalt.

Művét egy bajor nemes, Thoman Jud von Bruckberg megbízásából írta néhány évvel az esküvő után.¹⁾ Magyarországra azonban saját elhatározásán kívül más okok is vezethették. A világlátás, az élménygyűjtés kedve a bajor fajnak sajátja, természetes tehát, hogy Hans Seybold is szívesen indult el a korai reneszánsz legkimagaslóbb uralkodója, Mátyás látására. Életének erről a legnagyobb élményéről részletes, világos és hatásos, néhol szinte kíméletlen följegyzést készített.

De éppen ez a kíméletlenség, amellyel Buda társadalmi életéből néhány sötét vagy fonák eseményt kiragad, arra a feltevésre késztet, hogy ezek megrögzítésével a naív szenzációkeresésen kívül más cél is vezethette tollát.

Gondoljunk arra, hogy hazájának hercegasszonyát, Kázmér lengyel király leányát, Hedviget Mátyás Beatrix előtt megkérte, de kosarat kapott. Hedvig Wittelsbach Lajos felesége lett. A házasságban azonban nem találta meg boldogságát; Eschenloer boroszlói krónikás szerint az is bántotta, hogy politikai okokból királyi trón helyett csak hercegi koronát kapott. Érdekelhette tehát volt kérőjének esküvője.

A nő kíváncsisághoz járult, hogy a német államok követei kimerítő jelentéseket küldtek Budáról hazájukba, csak Löffelholz doktor, Bajorország követe nem kapott a jelentéstételre hivatalos utasítást, pedig a bajor udvart érdekelhették az esküvő fényén kívül a Budán megjelent vendégek is. A meghívásokból következtetni lehetett ugyanis Mátyás külpolitikájának irányvezetésére és pillanatnyi állására.

Hedvig tehát érzelmi, férje pedig politikai okokból szerezhette meg Thoman Jud közvetítésével Seybold feljegyzéseit. Az író jegyzeteinek

földolgozása közben a magyar viszonyok sötétebb részleteit is kidomborította, hogy ezáltal — esetleg magasabb helyről jött utasítás szerint — Hedviget elriassza visszautasított kérése országától. Ezért a magyarokat rablóhajlamú, duhaj, kegyetlenkedő népnek tünteti föl, országukat pedig egy új Schlaraffenlandnak, ahol az ügyes lopást a törvény is megengedi.

Ezek a részletek a XV. századi viszonyoknak annyira eltorzított rajzai, hogy ezeket az író nem saját kezdeményezésére vehette be művébe. Kézirata számos helyén hódolattal, elismeréssel szól Mátyásról és a szeretet hangján a magyarokról. Az esküvő után még hazánkban maradt, mert itt jól érezte magát. Mindezt nem teszi, ha a magyar népet ő maga is durva barbárnak tartja.

Úgy látszik tehát, hogy a kézirat keletkezésének igazi oka a bajor hercegi család érdeklődése. Nyíltan nem vett ugyan tudomást a magyarországi eseményekről, mégis örömmel olvashatta Hans Seyboldnak Thoman Jud közvetítésével az udvarhoz eljuttatott följegyzéseit. A kézirat ugyanis a rori prépostság (Oberbayern) birtokában lévő feljegyzések szerint 1488-ban a hercegi udvarban volt. Onnan visszakerült Thoman Judhoz, majd a müncheni Staatsbibliothekba, ahol most is őrzik. Jele és száma : Cod. germ. 331.

Ez a mű nekünk annál értékesebb, mert Mátyás fővárosáról, Budáról és annak lakosságáról is sok értékes adatot örökített meg.

Ha írói sajátosságait vizsgáljuk, egy távoli kor számunkra nehézkes irodalmi módszerébe ütközünk. Az író élénk, ámbár gyakran szűkszavú előadásmódja csak tények közlésére szorítkozik ; személyes reflexiók számára aránylag kevés hely jut. Egyéni véleményalkotásnak is látjuk ugyan nyomait, de határozott ítéletet nem mond, hiányzik a magasabbrendű kritizálás biztonsága és megszokottsága művéből. Az események okát, hátterét, esetleg főnálló kapcsolatokat nem kutat ; neki csak az fontos, ami, nem pedig amiért valami történik. — A lelki folyamatokat nem vizsgálja, nem ad lélekbrázolást, ezért a szereplő személyek bizonyos mértékben hasonlítanak egymáshoz : egyoldalúak, egyszerűek, gyakran naívak.

Ámbár Mátyás és Beatrix lakodalma áll Seybold leírásának középpontjában, följegyez mindent, amit az alkalom eleje vet. Az összegyűjtött anyagot nem dolgozza föl valamilyen szerkezeti szabály szerint ; egymás mellett sokszor a megértés rovására egymással össze nem függő eseményeket mond el. Ezért műve széteső.

Noha irodalmi szempontból sok a hibája, történelmi értéke rendkívüli. Sorai mögött élénk ködlik Mátyás hatalma, megérezzük udvari életének sajátos illatát. Fölvonulnak előttünk a kor nagy neveinek viselői ; lojalitás vagy álnokság lakozik bennük. A király magabiztosan, szinte kedélyesen vegyül el köztük. Látjuk az uralkodót népe között, de visszavonulva, családi körben is. Mellette áll anyja : okos, akaraterős asszony, és felesége : uralomravágyó nő, akinek rendeltetése lett, hogy Magyarországot zürzavarba taszítsa. Az esküvőn még előkelő, fönséges hölgy, de a történelemben végzetserű jelenség ; egy félszázad múlva az ő nyomdokain vonul be a török Mátyás fővárosába, amelyről a német vendég még csodálattal ír.

Hans Seybold műve tehát két, egymásnak ellentmondó színben tünteti föl hazánkat : az egyik túlzó torzkép a kalandozások »barbárainak«

utódairól, a másik pedig utopisztikus álmokkép a kelet szépségeiben bővelkedő Magyarországról. — Ez a kettős fölfogás általános rólunk a XV. századi Európában, hasonlóképpen jelenik meg a német irodalomban is. A vélemények közt az ellentétet fokozták a Mátyás hadi sikereit rosszindulatú propagandával ellensúlyozni igyekvő híradások, illetve a Magyarországon járt nyugati utazók csodálata Mátyás kultúrérzéke és teremtkedve iránt.

A VÁROS KÜLSŐ KÉPE.

Most, az Úr 1476. esztendejében közeledem Budához. Máris sokat hallok arról a nagy pompáról és ékességről, amelyet a mi fenséges urunk, Mátyás, Magyarország, Csehország etc. királya kifejt.

Ezzel a megragadó részlettel kezdí a német utazó magyarországi élményeinek ismertetését. Buda felé tart, az ország székhelye, a tudomány, a művészet középpontja felé. Közel ötszázéves távlatból is érezzük azt a lelki feszültséget, amely az öreg német klastrom idetévedt, jámbor lakóját a budai fény és pompa hírére elfogja. Megrendül arra a gondolatra, hogy nemsokára feltárul előtte az a csodás mesevilág, amely ezen a régi pogány televényen különös, ragyogó szépséggel hajtott ki a nagyműveltségű uralkodó keze nyomán.

Várakozásában nem csalódott. Festői már a város fekvése is. A Duna partján, keskeny, hosszúkás dombon épült. Bástyái, tornyai, palotatetői és falai már messziről uralkodnak a környéken. Megerősített, várrendszerekkel, falakkal és sáncokkal védett város előtt állt, amelynek ragyogó épületei vártornyok és bástyák fölé emelkedtek.

A házak tetői szélesek és laposak voltak, az itáliei épületekre emlékeztettek. Schedel, Münster, Meldemann, Dillich és egyéb német illusztrátorok toronyszerű, festői jellegű, meredek, keskeny tetőkkel koronázott épületei nagyrészt a képzelet születtei. A várfalak nem övezték összefüggően Budát, hanem itt-ott megszakadtak. Helyüket vastag és erősfalú házak vagy más épületek foglalták el. Az épületek külső fala egyúttal erőd is volt. Ilyen volt a domonkosok szentélye is, amely a várhegy egyik kiugró sziklafalán épült, és kinyúló védelmi erkélyei, folyosói voltak. Ilyen védelmi erkély koronázta a palotákat övező falak párkányán kívül a vár legfeltűnőbb és legrégebb tornyát, a palotarendszer donjonját, az István-tornyot is.²⁾

Feltűnhetett a város gondos tagoltsága is. Négy részből állt: két városrész (a belső vár a palotákkal, meg az új város) dombon, kettő (a kézművesek külvárosa : a vízváros, meg a nagy külváros) domb lábánál épült.³⁾

A várhegy tetején a királyi vár területét a polgári városrésztől egy nagy piac választotta el, amelytől délre kívülről fallal elzárt beépítetlen udvar terült el, ennek déli részén sáncárok húzódtak. A sáncárok falán belül emelkedtek a királyi paloták épületei, amelyek két udvart zártak körül. A sáncárok falától északra épült a város, a gazdagok, előkelők települése. Ennek leghosszabb utcája volt a Mindszent-utca, a mai Úri-utca. Ez kötötte össze az egyik északi kaput a Szent György-, ma Dísz-térrel, ahonnan kapu nyílt a belső várba.⁴⁾

Az új városban, amely a környéken a legfiatalabb település volt, az utcák és terek topográfiája nem nagyon különbözött a maitól. A felső városból három nagy kapu és több kisebb lejáró vezetett a külvárosokba. A nyugati oldalon volt a Fehérvári-kapu (régén Lengyel-, Síkság-, Zsidó-kapu). Ez hármas vaskapu, amelyen át kanyargós út vezetett a hátsó külvárosba. Ezen vonult be Mátyás menyasszonyával a várba.

A két külváros (a mesterek külvárosa és a nagy külváros) úgy keletkezett, hogy a környék régi helységeit Budavárral (a dombon épült belső várral és az új várossal) idők folyamán területileg összeépítették. Ilyen régi települések lehettek: 1. Szentháromságfalva a Lukács- és Császárfürdő környékén; ettől északra Óbuda és Szentháromságfalva között keletkezett 2. Szentjakabfalva; 3. a várhegy északkeleti oldalán és ennek alján Szentháromságfalváig nyúlt el Szent Péter külvárosa, 4. a várhegy déli felétől nyugatra terült el Logod, 5. ettől északra Tótfalu; 6. a Gellért-hegy déli lábánál Kelenföld vagy Kispest. 7. Ha közigazgatásilag nem is, de területileg a főváros része volt Óbuda is. Ezen az egész területen több, mint ezer lakóházban 24—25.000 ember élt. — A magyar főváros nagyságra és lélekszámra elmaradt ugyan Párizs és Köln mögött, de megelőzte Nürnberget, Strassburgot, Bázelt és Majnafrankfurtot.⁵⁾ — A Kelet és Nyugat közötti kereskedelemnek Buda a legjelentősebb gócpontja, ahol eleven városi élet lüktetett. Egyre fejlődő gazdasági életének színhelye azonban nem a Vár, hanem a külvárosok, ahova a Várban letelepedett főpapok és főurak szorítják a mesterembereket és más alsóbbrendű népeket. A Vár, szorosabban a belső vár az uralkodó környezetének lakhelye, külső formájában is képviseli a gazdag magyar birodalmat és a királyok világnézetét. Az Árpád-kor puritán, erősségjellegű épületei és tornyai mellett sorakoznak az Anjouk gyér, csúcsíves emlékei, Zsigmond gótikus és Mátyás reneszánszstíliú épületremekei.

Számos mű foglalkozik a királyi palotarendszer hű rekonstrukciójával: újabb, eddig ismeretlen adatot Hans Seybold műve tartalmaz a belső udvar rendeltetéséről.

Az író szerint az uralkodóval és kíséretével akartak a zsidók is elindulni a menyasszony fogadására, de a király rájuk üzent, hogy lovagoljanak vissza. A zsidók tehát vezetőjükkel, Mendellel, vissza is lovagoltak a belső várba (inn die yndrist purg), ahol egy óra hosszat maradtak, vezetőjük pedig beszédet mondott a kút mellett (ain redlein gemacht vmb den prunn).⁶⁾

Ennek a kútnak a helyét ma már pontosan ismerjük, Bonfini is megemlékezik róla. Kétemeletes oszlopos folyosók között egy zárt, trapézalakú második várudvaron állt Pallas ércszobrával, allegorikus alakokkal és a folyóvizekre vonatkozó versekkel díszítve. Ércből készült szőkőkút volt ez, fehér márványtartójába a Duna partján álló vízmű hajtotta a vizet.⁷⁾

Az udvart a Szent György-tér felől lehetett megközelíteni. Hatalmas bástyákkal megerősített kapubejárat vezetett a várpiacra, amelynek közepén Herkules ércszobra állt. Széles sáncárok mögött száz méter távolságra, balfelől emelkedett Zsigmond »friss palotája«, amely az 1686-i ostromkor a levegőbe repült. Ennek erkélyéről nézte végig V. László Hunyadi László kivégzését a várpiacon. A palota mellett állt a konyhaépület. Nyugat felől a bástyafalak mellett felvonóhid vitt a sáncon keresztül a toronnyal erő-

sített belső kapuhoz, amely a 130 m hosszú és 40 m széles első várudvart zárta el. Annak nyugati oldalán emelkedett a börtönnek használt Csonkatorony, kelet felől pedig két bárdal és karddal fenyegetőző, sisakos, meztelen ércszobor őrizte az átjárót a második udvarba, ahol az említett márványkút állt.

Ennek a térnek nyilvános forum-jellege lehetett, különben nem értenők meg, hogyan tudtak a csak korlátozott jogokat élvező zsidók oda bejutni. Bár az is lehetséges, hogy esküvője alkalmával rendkívüli kegyet akart velük gyakorolni a király és beengedte oda őket, ahova csak teljes jogú lakosok léphettek be, tarthattak gyűléseket és mondhattak beszédeket. Erre a célra a teret alkalmassá tette zártsága és aránylag kis kiterjedése (60 m hosszú, 40 m széles). Kisebb csoportok a kút körül helyezkedtek el, a szónok pedig a kút lépcsőjéről, vagy pedig, ha az egész udvart megtöltötte a tömeg jelent meg, az oszlopcsarnok lépcsőzetéről beszélt.

Buda épületei közül kettőt említ meg H. Seybold: a városházát és a Nagyboldogasszony templomát. — Az előbbiről azt mondja, hogy ott foglyokat is tartottak. Ezek hangosan kérték a királyt, bocsássa őket szabadon. Az uralkodó kérésüket, tekintettel a királynéra, teljesítette.⁸⁾ A városházáról nem maradtak ránk bővebb adatok, de feltételezhetjük, hogy a korabeli tanácsházakhoz hasonló, szép épület lehetett, hiszen a városi tanács, ez a nagyhatalmú testület tekintélye külső megtestesítőjét, a tanácsházat minden bizonnyal impozáns külsejével is kiemelte a polgárházak sorából.

Az is megegyezik a kor szokásaival, hogy a foglyokat a városháza börtöneiben tartották, bár Budának volt még egy tömlőce, a Csonkatoronyban, ahonnan Czobor Mihály várnagy a Kosztolány várában elfogott 300 csehet a Dunába vettette.⁹⁾

Ugyancsak a városházán terítették ki a nyomozás idejére a bűntények áldozatait, így a király istállómeisterét is, akit Újév előtti vasárnap éjjelen három borbély agyonütött.¹⁰⁾ A városháza tehát nem volt csupán tanácsház, hanem rendőrségi és törvényszéki célra is használták.

A másik épület, amely gyakran szerepel mint a kor vallásos érzületének látható jele, a Nagyboldogasszony temploma. Ennek az épületnek sorsa szorosan összeforr Budavár történetével. Keletkezésének ideje egybeesik a város újrafölépítésének éveivel IV. Béla korában.

Amikor a tatárjárás után az első idegen települők megálltak a várhoz, már ott emelkedett tornya a hegyfokon és hirdette a keresztény kultúra legyőzhetetlen erejét; kitartó munkára bátorította az új jövevényeket. Azután is sokszor teljesítette vigasztaló, bátorító hivatását; így Mátyás idejében is, aki Budára érkezésük első napján ebbe a templomba vitte el a királynét. Az uralkodópár hálaéneke ott összeolvadt a városháza börtönéből szabadonbocsátott foglyok Te Deum-ával, akik a sok vihart látott székesegyház előtt mondtak köszönetet a királynénak szabadonbocsátásukért.¹¹⁾

Néhány héttel később ott esküdött örök hűséget egymásnak a királyi pár. Ugyancsak ott járultak a szentségekhez és vettek részt a körmeneteken.

Ott ravatalozták fel az elhunyt Pongrác vajdát, és valószínűleg onnan indult ki az a könyörgő körmenet is, amelyen a Szendrő alatt elesettek hozzátartozói is részt vettek.

Mátyás vallásos lelkével összenőtt ennek a templomnak a szeretete. IV. Béla, Nagy Lajos és Zsigmond után ő fejezte be építését. A déli oldalon új tornyot emelt a megrongált északi torony párjaként. Ennek befejezési évét a torony déli ablakában Mátyás címere fölött lévő 1470-es évszám mutatja.

A VÁROS BELSŐ ÉLETE.

A német utazó Budán virágzó kultúrát talált. A tiszta, kövezett város patinás külseje évszázados mult emlékeit hordozta magán. Fejlődésének vonalát épületei, városrészei és lakóinak habitusa mutatta. Különösen az esküvői ünnepek idején a fővárosba sereglett idegenek élénk forgalmát még növelték. Életkedv, frissesség ömlött el rajta. Számtalan jel mutatta, hogy fejlődése még nem fejeződött be, ellenkezőleg, új lehetőségek előtt állt.

Seybold mindenütt sok új épületet láthatott. Ezek építőinek neve fogalomná nőtt abban a korban. Mindenki ismerhette Magyar Miklós, Ozorai Fülöp, vagy az idegenek közül a francia Péter építész, a német Stefan Holl és Georg von Tübingen, a bolognai Fioravante Aristotile, a firenzei Chimenti Camiccia és Manetto Ammanatini, Brunelleschi követőjének, a reneszánsz formanyelv és építőrendszer hazánkba ültetőjének nevét.¹²⁾

Az új építészeti stílus csak külső formája volt annak az új életstílusnak, amely Olaszországban hajtott ki és Beatrix személyében lelkes támogatóra talált Magyarországon; igazi megtestesítője azonban már Beatrix előtt is maga a király.

Az ő akaratából és támogatásával vert gyökeret ez az irány első-sorban Budán, amelynek társadalmi képe is megváltozott.

Amint fentebb említettük, Buda első telepesei a tatárjárás után rejtkehelyeiről visszatért magyar munkásnép voltak. Ezek építették föl a várost, de várak építéséhez nem értettek, holott IV. Béla azon a helyen első-sorban erődítményt akart emelni. E célból idegeneket hívott a magyarok által húsz év alatt fölépített, virágzásnak induló Budára. Az új települők közül az olaszok és a lengyelek kereskedők, a flamandok a magyarokkal együtt iparosok voltak, a németek pedig a lovagok rendjéből kerültek ki. Az utóbbiak a királynak tett hadi szolgálataik fejében a váron kívül fekvő földbirtokokból is kaptak. Ezáltal a különböző nemzetiségű első lakosok között a legnagyobb jólétre tettek szert, a vezetést is magukhoz ragadták, bár lélekszámban a magyarok mögött maradtak.¹³⁾ Buda azonban Mátyásig megtartotta iparos és kereskedő polgárvárosi jellegét. Királyi székhely is tulajdonképpen csak az Anjouk után lett. (Azok inkább kedvelték Temesvárt, Visegrádot és Óbudát.) A XV. század elején kezdődött meg a magyar főpapok és főurak betelepődése. 1423-ban Cillei Hermann gróf tótországi bánnak, András váradi püspöknek, Ozorai Pipo temesi főispánnak, később a század derekán már minden számottevő családnak van Budán udvarháza vagy palotája. Ott laknak a Rozgonyiak, Kanizsaiak, a Garai-, Pálóczi-, Perényi-családok stb. A főpapok közül Szécsi Dénes esztergomi érsek, Váradi István, Szapolyai György, Bakócz Tamás, Geréb László és mások tartanak Budán állandó házat. — Akkor már Budán van az

országgyűlés színhelye is, ott laknak az összes főurak, közjogi méltóságok: a nádor, az ország főkapitánya, az országbíró, a tárnokmester és a többi zászlósúr.¹⁴⁾

Palotáik kiszorították helyükből a régebbi telepések szegényes, jobbára még favázas házait, a régi törzsökös, többnyire iparos és kereskedő polgárság pedig a várhegy tövében elterülő, a felső várossal csak lazán összefüggő külvárosokba szorult. Budavár arisztokrata színezetet öltött. Ez az átalakulás annál gyorsabban mehetett végbe, mert IV. Béla óta az ott élő német lovagok mindig külön osztályt alakítottak és a polgárság fölött érezték magukat. A XV. században maguk is megmagyarosodtak, életmódjukban a magyar nemességhez alkalmazkodtak, fényűzésben a királyt követték és ezzel betetőzték az arisztokratizálódás és megmagyarosodás folyamatát. Ezt a folyamatot szinte lépésről-lépésre kísérelték. Így például Onwein Péter, aki 1435-ben a németek sorából lett bíró, 1445-ben, amikor másodszer is megválasztották, Bornemissza Péternek is írta magát, utódai pedig csak a magyar nevet használták.

Ennek a nagyjelentőségű belső átalakulásnak közvetett előmozdítóit a papok és a szerzetesek is. Az arisztokratikus életszemlélet ugyanis mindig magasabb célok felé tekint: legmagasabb célokat az Egyház tűzött ki, a megvalósításukra vezető utakat pedig papjai egyengetik. Ezért lett a papság az arisztokratizálódás önkéntelen előmozdítója, a lelkiatya a főrangú házak gyakran szellemi irányítója. A főrangúak kegyes cselekedetei közé tartozik az Egyház fiainak anyagi támogatása, ezért keletkeztek főrangú központokban, tehát Budán is nagy számban szerzetesházak és templomok, amelyeket uraink adományaikkal és alapítványaikkal elhalmoztak, gazdagítottak.

Papjaink nagymértékben segítették elő Buda megmagyarosodását. Ennek tanubizonyossága IX. Bonifác pápa 1491-i bullája, amely a budavári Mária Magdolna-, ma a helyőrség templomát, valamint az alsóváros Szent Péter-plébániáját a budavári németek számára épített Nagyboldogasszony-egyháznak rendeli alá, többek között azzal a megokolással, hogy a nevezett két plébánia papjai magyarul prédikálnak, holott németek is laknak területükön. Ennek az ítéletnek nemcsak hogy fogamatja nem lett, de a két plébánia csakhamar azután még az addig kötelese egymarkányi ezüst évi lefizetése alól is felszabadult.

Ez a bulla utal Budavár lakosainak elhelyezkedésére is. A magyarok a mai helyőrségi templom, a németek pedig a Nagyboldogasszony-templom környékén telepedtek le. Szigorú elkülönülésről azonban a terület kicsinysége miatt sem beszélhetünk.

A rendházak lakói is nagyrészt magyarok, akik Buda és Pest környékének lakosságából kerültek ki. Ezt semmi sem bizonyítja fényesebben, mint az a jegyzőkönyv, amely Margit királylány szenttéavatási pöréről szól (1510). Az ott felsorolt 110 tanu közül 107 vallott magyar nyelven, 2 latinul és csak egy németül: Károly vitéznek, a király képében való bírónak Budavárban lakó unokahuga, Ágnes. — A szerzetesek a nép oktatói, gyóntatói, lelki vezetői, ugyanakkor orvoslással, gyógyszerek készítésével stb. foglalkoztak. E működésük közben a magyar nyelvet használták, terjesztették. Így magyarosító hatásuk nagyjelentőségű.

A mai Budapest területén (Pesten, Budán, a Margit-szigeten és Óbudán) Divald 23 kolostort és 5 johannita kórházat említ.¹⁵⁾ Ezekben több, mint ezer szerzetes működött. Ha ehhez hozzászámítjuk azt a 29 világi templomot és kápolnát is, amelynek papjai legnagyobbbrészt magyarok voltak, akkor látjuk, milyen fontos tényezői voltak az egyháziak Buda és Pest belső életének.

A kolostorok és a templomok gazdagok voltak. H. Seybold is megemlíti, hogy a körmenetek nagy fényvel és pompával zajlottak le.

A főváros megmagyarosodását elősegítették a céhek is. Ezek a király menyasszonyát fogadó és kísérő menetben a papok és szerzetesek után következtek. Mindenképpen megtisztelő hely illette meg őket, mert nagy számban éltek tagjaik az alsóvárosban, ügyességük is híres volt.

Bertrandon de la Brocquiére francia lovag 1433-ban még azt írja Budáról, hogy ott németek az urak a különböző iparágakban. Ezt a megállapítást ilyen formájában túlzásnak kell tekintenünk. Arról, hogy a német katonacsapadékokkal együtt német mesteremberek is telepedtek le Budán, semmiféle adatunk sincs. Tömeges telepítésüket éppenséggel kizártnak kell tartanunk.¹⁶⁾

A céhtagok magyarok voltak. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy bár Zsigmond kétszáz francia mesterembert hozott magával (ötvösöket, hímzőket, szőnyegszövőket, kőműveseket, miniatürfestőket), nem tudtak Budán boldogulni, mert a magyar céhek nem fogadták be őket, ezért szétszéledtek.

A budai mesteremberekről a »Budai jogkönyv« is megemlékezik, számos mesterséget sorolva fel. Ebből a felsorolásból valószínűleg véletlenül maradt ki a kalaposok és az üvegfestők csoportja. Pedig tudjuk, hogy különösen az utóbbiak mestersége igen fejlett volt.

Az egyes céhek népességét nem ismerjük, de föltételezhetjük, hogy a XV. század hatalmasan fellendült egyházi és világi építészete kedvezett a mesteremberek szaporodásának.

Az arisztokratizálódással és megmagyarosodással párhuzamosan haladt a humanisztikus áramlat átvétele és ezzel együtt Buda nemzetközi vonásainak szaporodása. Fejlődésének irányát az udvar légkörének közelsége szabta meg.

A XV. században megváltozik az előző korok gyakran nyers udvari élete. Mátyás minden téren nevelője akart lenni népének; a humanizmus megvalósítására törekedett saját udvarában is. Az uralkodó és alattvalói között kedélyes, szinte patriárkális viszony fejlődött ki. Sok hű embere odaadással tekintett fel reá, ő pedig feltétlen bizalommal jutalmazta lojalitásukat. Elismerték szellemi fölényét és vezetőjükké fogadták. A király végtelen határozottsággal és önbizalommal teljesítette küldetését. Energetikus, lelkiismeretes és következetes, érzékenylelkű, de nem szentimentális: ércszoborhoz hasonlóan szilárd. Vasból való ember, de ereje nem felszínes. Termékeny képzelőerő és a gondolatok magasztossága a főtulajdonsága. A pszichológus és a diplomata legritkább tulajdonságait egyesíti magában. E mellett különös tehetsége a kompromisszumnak és a fáradhatatlan munkának.

Erejének alapja vallásossága. Ez az érzés politikai tevékenységét is befolyásolja. A pápát mint Krisztus helytartóját a reneszánsz-fejedelmek

között szokatlan tisztelettel övezi. A papoktól erkölcsös életet kíván. Az erkölcsös életmódot és a mély vallásosságot a tudománynál is többre becsüli. Ő maga is gyakorolja. Gyakran hallgat misét és prédikációt; az életben vett jökért őszintén mond hálát Istennek. Több példát találunk erre H. Seybold művében. — Amidőn a menyasszony Székesfehérvárra érkezik, vőlegénye először is templomba viszi. Székesfehérvári tartózkodásuk idején egyetlen nap sem múlik el istentiszteleten való részvétel nélkül. Luca napján ők is résztvesznek azon a körmeneten, amely litániát énekelve, egy óra hosszat vonul a két »király«, Szent István és fia, Imre sírja körül. Utána a királyné és a király térdenállva hallgat szentmisét.

Maga a székesfehérvári koronázási ünnepély is a hittel és hatalomtudattal eltöltött királyi lélek reneszánsz-pompájú megnyilatkozása.

Ezek a részletek a király vallásosságának két jellemző vonását tartalmazták: 1. hitbuzgalmát látható formában is ki szokta fejezni: fényes pompában hódol az Úr előtt; 2. látjuk azt a tiszteletet is, amellyel nemzetünk első szentjeit, Istvánt és Imrét (akit a köztudatnak megfelelően királynak nevez az író) körülövezi.

A király vallásos lelkülete köztudomású volt. Ezért is fogadták egyházi pompával és kísérték a Nagyboldogasszony templomába a királyi párt Buda lakosai. Talán kivitték eléje Remete Szent Pál ereklyéjét is, amelyet még Nagy Lajos hozatott Budára.¹⁷⁾

Több helyen találunk részleteket, amelyek a királyi párnak Egyházával és annak papjaival szemben kifejtett bőkezűségét mutatják. Gondoljunk esküvői miséjükre, amikor 12 aranyat áldoztak, különösen pedig Pongrácz vajda temetésére, amelyen a pénz felajánlásának Kazinczy Gábor szerint ma már csak a székelyeknél megtalálható módját, a pénznek viaszgyertyába rejtését választották. Összesen ezer aranyat tartalmaztak a temetési gyertyák. Ezenkívül két nagy ezüstitálban száz-száz magyar arany értékű fillért vittek, amelyből minden oltárra tettek egy-egy marékkal, a többit pedig a szegények között osztották szét.¹⁸⁾

A király szívesen érintkezett az egyház fiaival: felkereste őket otthonukban (Fehérvárott is Kálmáncsehi Bálint prépostnál szállt meg). Ő is gyakran lát papokat vendégül, így Vízkereszt napján, amikor megáldották házát és családját.¹⁹⁾

Vallásos érzése irányította egyházpolitikáját is. Előmozdította a kolostori reform ügyét, kinyomatta a Budai Breviáriumot, új templomokat építtetett, sürgette Kapisztrán János és Boldog Margit szenttéavatását.²⁰⁾

Élete utolsó napjaiban, amikor ereje gyengülését érezte, még jobban elmerült a túlvilági élet szemléletében. Gyakran vonult el kápolnája félhomályába és ott imádságba merült.

A kor felfogása is tisztelte Mátyásban a vallásos uralkodót. Erre vall korabeli és későbbi arcképbábrázolásának módja is. Balogh Jolán szerint Mátyásról voltak vallásos beállítású ábrázolások. Ezekből csak az 1469-es Missale miniaturája maradt fenn, amely Mátyást a szenvedő Krisztus előtt térdrehullva ábrázolja. A kódex Mátyás rendelkezésére készült, és így bizonyára térdelő, imádkozó alakja is az ő kívánságára került bele.²¹⁾

Mátyás vallásossága édesanyja és felesége iránt érzett gyöngédséggel párosult.

Az anya iránti tisztelet és szeretet a király egyik legszebb emberi erénye. Az emberben élő természeti törvényeken kívül erre készítette őt Szilágyi Erzsébet magasztos személyisége is.

A Garázda-nemzetségből származó nagyasszony a vallásosság és az erkölcsösség, a határozottság, a kitartó akarat és a politikai éleslátás megtestesítője volt. Ezeket az erényeket oltotta fiába is, akit nem hagyott el uralkodási gondjainak közepette sem.

Természetesen őt küldi a király menyasszonya elé egészen Laibachig. A király anyjának jelenléte emeli a pompát, de nem rideg, fagyasztó jelenség — családi meleget áraszt maga körül. Fia esküvőjén ő járul először szerencsekívánataival az ifjú párhoz, »megölelte őket és fülükbe súgott valamit.«²²⁾

A nagy ünnepélyeket is együtt üli meg családjá tagjaival. Vízkereszt ünnepén ő is azok között van, akik a palotában térdrehullva várják a szenteltvíz áldását. Ott is kitűnik a király mély gyermeki tisztelete édesanyja iránt. A szertartás utáni lakomán nem akart édesanyja előtt inni, hanem csak annak távozása után.²³⁾

Ez a jelenet bepillantást enged a budai palota meghitt családi melegébe, ahol az édesanya képe ragyogó magasságban áll a gyermeki tisztelet fényében.

Az édesanyán kívül a másik nő, akinek Mátyás a politikában is befolyást engedett, sőt aki később már egészen egyéni politikát is folytatott, felesége, Nápolyi Beatrix volt.

A német kódex lapjain életre kel újból ennek a különös, okos és akarat erős nőnek egy-egy lelki vonása. Az új és régi korok közötti átmeneti idők hibáit és vétkeit hordozza magában. Erőszakos, nagyravágyó, intrikus és szeszélyes. Élete hosszú sorozata azoknak a cselekedeteknek, amelyek állhatatlan, örökké kereső lelkének sötét nyugtalanságából erednek. Meddőségének fájdalmában elüti Corvin Jánost a magyar tróntól, a férjhezmenés reményében II. Ulászlót segíti megkoronázni, ezáltal előkészíti saját maga és a nemzet bukását.

Mégis ő a magyar reneszánsz kifejlesztője és a budai udvar magasabb méltóságra emelője. Vele megszűnik az a patriárkális viszony, amely az álsruhában országotjáró, szegényembert védő Mátyás és népe között kialakult. A régi közvetlenség helyét etikett foglalja el. Reneszánsz udvari élet kezdődik: finom, csípős, ravaszkodó, könnyed, kedélyes.

Ez az új életforma tetszett Mátyásnak, aki Beatrixban a régóta keresett élettársat találta meg. Ellentéteik is későbbi keletűek és mindig elcsitultak.

Már a fehérvári mezőn elkápráztatta megjelenése szerénységével és műveltsége mélységével a jelenlévőket. Az általános csodálat méltó adózás volt a nápolyi királyi udvar magas műveltségének, amelynek fénye jutott el Beatrix-szal magyar földre. Az ő nevelése kora nőről vallott felfogásának megfelelően ugyanaz volt, mint a férfiaké. Tanulmányai a zenén, táncon kívül kiterjedtek a filológia ágaira is. Kitűnően megtanult latinul. Erről nemcsak Hans Seybold, hanem majdnem minden életrajzírója megemlékezik.

Műveltségével együtt erősödik egyéni öntudata és bátorsága. Ez a lelki vonás nyilatkozik meg abban a tényben, hogy nem riad vissza a háborús magyar lélettől és Mátyásnak adja kezét.

Első találkozásukra mindketten gondosan készültek. Mátyás megbízottai már hónapokkal az esküvő előtt bejárták az olasz piacokat, arannyal, ezüsttel átszőtt brokátszöveteket, ékszereket és egyéb értékes ajándékokat vásároltak össze.²⁴⁾ Követei felkeresték az európai fejedelmeket és őket, barátot, ellenséget egyaránt, meghívták az 1476. évi Szent Luca napjára tervezett menyegzőre.²⁵⁾

Mennyire nem kímélte Mátyás a pénzt, látjuk abból, hogy csupán a követek költségei több mint 2000 forintra rúgtak.²⁶⁾ Mennyit költhetett ezenkívül a körülbelül 800 tagból álló menyasszonythozó küldöttségre, pontosan nem tudjuk, de elképzelhetjük. Mindenki minden ló után 50 magyar forint költőpénzt és drága öltözéket kapott.²⁷⁾ Közben Budán új épületeket emeltetett, a régieket kibővítette, minden hiányt pótol, hogy a királyné mindjárt mindent megtaláljon, amihez otthonában szokott; sőt a nápolyi udvart fényben, gazdagságban felül is akarta múlni. Kellemesen akart hatni arájára és annak kíséretére azzal, hogy mindenben az akkor legelőkelőbbnek ismert olasz szokásokhoz, ízléshez és divathoz alkalmazkodott.²⁸⁾

Mátyás költekezésével is hangsúlyozni akarta, hogy rangban, gazdagságban és hatalomban nem marad el egyetlen európai uralkodó mögött sem. Jövedelmét nem ismerjük, kétmillióra becsülik. A civillista még ismeretlen az ő korában, az ország és a király jövedelmei azonosak.²⁹⁾

Mátyás politikai okokból is meghozott minden áldozatot Beatrixért, mielőtt még ismerte és érzelmileg is egyesült volna vele. Mátyás ugyanis az európai főhatalomra törekedett. Erre azonban családi hagyományai nem adtak elég alapot. Ezért a nagymultú európai fejedelmi házakkal szemben igen nehéz volt a helyzete. Királyi jogainak támogatására anszientásra volt szüksége, egy dinasztíának a megalapítására, amit a fényes aragóniai házból származó Beatrixtól remélt.

Ezenkívül egyéb sürgető okok is készítették erre a házasságra. A császári méltóság megszerzésére irányuló küzdelemben Podjebrád cseh királyban ellenfelet talált, akinek hatalma és birodalma nem volt ugyan Mátyáséhoz hasonló, de reményét XI. Lajos francia király erejébe vetette, aki a Karolingok egykori birodalmát szerette volna visszaállítani és többek között a nápolyi királyságot megszerezni. De szemben találta magát egy franciaellenes európai szövetséggel, amelynek tagjai: Merész Károly burgundi, Habsburg Zsigmond tirol herceg, Ferdinánd nápolyi, II. János aragóniai, IV. Edward angol király. Az 1468-i házasságkötési ajánlattal Mátyást is ebbe a szövetségbe kívánták bevonni.

Így kapcsolódott bele Mátyás Beatrix révén az égető nyugateurópai kérdésbe és szerzett kapcsolatot többek között Itáliával és Burgundiával.³⁰⁾

Ez a helyzet Mátyás hatalmi súlyát is növelte Európában. Hódolattal fogadta volna tehát Beatrixot akkor is, ha csupán politikai okok vezették volna őket egymáshoz. De már évekkel házasságkötésük előtt érdeklődtek egymás emberi vonásai iránt. Mátyás férfias ereje, Beatrix szépsége és műveltsége kölcsönös vonalmat keltett bennük.

Beatrixban a reneszánsz nő küldetéstudata és hivatásérzete élt: férje szerelmének tárgya, gondjait megosztó élettársa, teremtő cselekvésre ösztönzője akart lenni. Életkörülményeinek és véralkatának tulajdonít-

hatjuk, hogy első elkápráztató megjelenése után az évek folyamán sok tekintetben elhajlott menyasszonykori elhatározásától. Hans Seybold még az elragadó menyasszonyt és a fiatal hitvest látja benne. Gyönyörű ékszereiről, hajdíszairól, választékos ruházatáról részletesen ír, arcvonásait is megnyerőnek látja: »Haja barna, szeme fekete. Arca barnás színű, sem rövid, sem hosszú, éppen a legarányosabb. Szája piros és állandóan kedves mosolyra nyílik.«³¹⁾

Megjelenésével és magatartásával meg akarta nyerni a királyban a vallásos ember bizalmát, részt vett vele minden vallásos gyakorlaton, ki akarta fejezni nagyrabecsülését a magyarság iránt, mely buzgalommal könyörgött a fehérvári királysíroknál, s a budai körmeneten a Szendrő alatt elesett magyarok hozzátartozóival együtt kérte Isten segítségét a török ellen. Megnyilatkozott benne a gyöngéd, férjét féltő nő lelkülete is: elvonult az ablaktól — ahol addig állt — amidőn férje lovagi tornára indult. Megmutatta művészetét a táncban és méltóságát az ünnepélyes alkalmakkor. Beszédének kedvességével, szellemességével le tudta kötni környezetét, finomította lelkivilágukat, csillapította ösztöneiket.

Föllépését mindenki utánzásra méltónak találta, úgyhogy a szép szeretetének új korszaka kezdődik Beatrix-szal; iratlan erkölcsi, társadalmi és esztétikai törvények önként elfogadott világa honosul meg Buda új úrnőjének nyomán. Szépérezékét megbecsülte férje is, akit feleségének egyénisége mind erősebben kötött le és boldogított.

VENDÉGEK.

Azok az ünnepségek, amelyeknek a német író Mátyás és Beatrix esküvőjekor szemtanúja volt, legteljesebben mutatják Mátyás reneszánszszellemét. Egy autokrata uralkodó szépérezke nyilatkozott meg bennük, aki nem tekintette a költségeket, hogy hatalmának méltó dekoratív keretet adjon. Ez sikerült is neki. Ünnepélyeinek pompája felülmúlja a képzeletet, terveit csak olyan ember fantáziájában teremthették meg, aki ebbe az életszemléletbe beleszületett, aki a személyi erőfeszítést mint atyai örökséget hozta magával.

Különösen a felvonulásokat szerette. Ezek egész ceremóniájukban azokhoz az olasz diadalmenetekhez hasonlítottak, amelyek pénzben, pompában, gyakran bizarrságukban a római triumfusokat is felülmúlták.

A budai bevonulás a következőképpen folyt le:

Elöl lovagolt a főpapság, ezt követte egy hatalmas processzió az oltáriszentséggel. Ezután pompás öltözetű vértések, céhek küldöttsége, lovas dobosok és trombitások, majd testőrök, végül ékes öltözékben a király és a királyné lóháton. A csillogó menetet fogatok, fullajtárok zárták be.

Az uralkodót idegen és magyar egyházi és világi előkelőségek vették körül. Legtöbbször a magyar érdekszférából, a környező államok fejedelmi udvaraiból jöttek. Megjelent Kristóf bajor, Frigyes lignitzi, János ratibori és Miklós oppelni herceg, Eberstein Bernát gróf, Miltitz Henrik lovag, Hinco és András herceg Csehországból, a nápolyi király fia, Beatrix fivére,

az aquilejai érsek, a boroszlói püspök. A magyarok közül megjelent Veronai Gábor pápai követ tizennégy főpap élén. A magyar világiak közül Seybold feljegyezte Pongrácz erdélyi vajda, Ujlaki Miklós boszniai király és fia Lőrinc, valamint Parlagi László, a királyi tanács tagja nevét.

A felsorolt vendégek közt találunk néhány érdekes történelmi személyiséget. Ilyen mindenekelőtt Ujlaki Miklós, Bosznia királya, ősi magyar főúri család tagja, a Hunyadiak régi ellenfele, akit azonban Mátyás megnyert magának. Fiatal korában Hunyadi János oldalán harcolt ugyan, később azonban nem állott a hős özvegye és családja ellen szövetkezni, mert egyéni érdekei azt kívánták. Leánya házassága révén Podjebrád rokona lett, a magyar trón felé tört, de Hunyadi László kivégzésében bűnrészesnek találták, ezért a nemzet elfordult tőle.³²⁾

Bátorította őt Podjebráddhoz fűződő rokoni kapcsolatain kívül az a hatalom is, amely báni és vajdai méltóságában rejtett. Teljes felségjog illette meg ezek viselőjét, kivéve az öröklés jogát. Ezért mindkét jogkör valósággal kényszerítette birtokosait arra, hogy trónüresedés esetén a vezetőszerepet az egész országban magukhoz ragadják.³³⁾

Mátyás uralomrajutása után nem állt bosszút Ujlakin, sőt megengedte neki 1471-ben, hogy Jajkában Bosznia királyává koronáztassa magát. Ezzel megnyerte magának.

Ujlaki királyi pompában jelent meg az esküvőn. Általános bámulatot keltett vagyontérő öltözkéivel, amelyet a pfalzi követ így ír le: »Ott pedig, hol a királyné tegnap, jobbra szemben királyi mátkájával, hanem valamivel lejjebb, a bosnyák király állt, hímszett és egész hosszában arany fonállal és gyöngyökkel átszött dolmányban, rajta arany felső mentében, melyben ötszáz gyémánt s számos drágakő volna, s harmincöt font aranyat nyomott. Övének értéke 60 ezer arany.«³⁴⁾

H. Seybold is megemlíti gyöngyös mentéjét és drágakövekkel kivert nyakláncát. A kettő értékét nyolcvanezer forintra becsülték.³⁵⁾

Elkísérte őt fia, Lőrinc szerémi herceg is, aki 1479-ben már a király udvarmestere. Ő is örökölte apja fényűző és hirtelen természetét. Ezt mutatja a híres olműtzi lakoma Mátyás és Ulászló találkozására alkalmával, ahol tettlegességgel utasított rendre sajátkezűleg egy izgága cseh főurat. — Mindig megmaradt királyhűségében: 1489-ben ő is aláírta a Corvin János királyválasztásáról szóló okiratot.³⁶⁾

H. Seybold a vendégek között említi a »kormányzót« (gubernator) is. Ez a megjelölés valószínűleg Szapolyai Imrére vonatkozik, akit a király esküvője előtti évben (1475 októberben) a török ellen személyesen vezetett hadjárat idejére helytartóvá nevezett ki. Méltósága a király visszatérése után megszűnt, de címét a közvélemény azután is meghagyta. Amíg Szapolyai ezt a kitűnő tisztséget elérte, hosszú és változatos életpályát futott meg.

A királyt uralkodása első szakaszában ő is támogatta: már a hatvanas években fontos diplomáciai és katonai szolgálatot teljesített. 1465-ben Bosnyákország kormányzója, Horvátország és Szlavónia bánja, majd örökös szepesi főispán.³⁷⁾ 1467-ben mégis lázadást szított uralkodója ellen. Mátyás mind ezt, mind későbbi (1471-i) hűtlenségét megbocsátja és 1486-ban a nádori méltóságot is rendkívüli jogkörrel reá ruházza. Így adott neki alkalmat arra, hogy erőit az ország és a király javára

fordíthassa. Ő is azok közé tartozott, akiket Mátyás emelt ki a homályból, amidőn 1459-ben adománylevelet állíttatott ki számára. Ezzel megalapítója lett annak a családnak, amely 67 év múlva hazánk utolsó nemzeti királyát adta.

Mátyás esküvőjének fényét emelte Guti Ország Mihály nádor megjelenése is. Ulászló halála után Hunyadi Jánossal együtt az ország hét főkapitánya között találjuk. 1457-ben V. László halála után már mint főudvarmester írja alá a királyválasztó országgyűlést egybehívó levelet. Tagja a Mátyást Prágából hazakísérő küldöttségnek. Az ifjú király benne, atyja barátjában látja trónja egyik legfőbb támaszát, ezért egy év múlva már nádorra nevezi ki. Ezt a méltóságot egy negyedszázadon át viseli 1484-ben bekövetkezett haláláig. Utóda Szapolyai Imre lett.

A német író Parlagi Lászlót is úgy említi, mint az ország nádorát (gros graff). Ez tévedés, mert Parlagi ugyan a királyi tanács tagja volt, de nem volt nádor, nem is tartozott a legelőkelőbb magyar főurak, hanem csak a szerény nemesek közé. Őt az uralkodó személyes érdeklődése és bizalma tette a királyi tanács tagjává.

A királyi tanács a legfőbb kormányszerv, de hiányzott minden szabály, amely kereteit meghatározta volna. Általában a születési és vagyoni elsőbbséget élvező főpapok és főurak voltak tagjai. Parlagi Lászlóhoz hasonló, kisebb vagyonú vidéki nemescsaládok sarjainak a királyi tanácsba történt kinevezésével Mátyás a főurak hatalmát akarta ellensúlyozni.

Ugyancsak tisztázásra vár még Dengelegi Pongrácz Jánosnak, a király nagybátyjának, volt erdélyi vajdának az esküvővel kapcsolatos szerepe is. Az eddig ismert történelmi források úgy tudják, hogy Pongrácz vajda is részt vett a menyasszonyt Nápolyból Magyarországra kísérő küldöttségben, sőt 1476 szeptember 15-én Nápolyban az Egyház színe előtt megkötött esküvőn ő képviselte a királyt.³⁸⁾ Ezzel szemben a német krónika szerint »Miklós-nap előtti szerdán«, tehát december elején indult el Budáról Szilágyi Erzsébettel a Magyarország felé közeledő királylány fogadására.

Előzőleg tehát nem járhatott Nápolyban, vagy ha igen, akkor Beatrixet megelőzve, szárazföldi úton kellett hazajönnie. Ez a feltevés valószínűnek látszik.

A király feszülten várhatta a nápolyi eseményekről és a királylány elindulásáról szóló híradást. A jó hírt Pongrácz János személyesen akarta meghozni. Váltott lovakon hamarább is érkezhetett haza, mint a nagy ellenszéllel közel két hétig küszködő, tengeri gályán, majd portyázó törököktől veszélyeztetett vidéken nehéz kocsikban, nagy kísérettel utazó királyleány, akinek az utazása a Manfredoniai kikötőtől Székesfehérvárig egy hét híján két hónapig, még az akkori közlekedési viszonyok között is rendkívül hosszú ideig tartott.

Elképzelhetjük tehát, hogy Pongrácz János szárazföldön meg tudta előzni a menyasszonyt, bár már öreg ember volt. Erőt adhatott neki királyhűsége is, amelynek élete folyamán már sok szép tanujelét adta. — Kitűnt mint hadvezér is. A Temes mellett a törökön aratott győzelmét Carbo is megemlíti.³⁹⁾ Az 1463-ban megindított boszniai háborúban ő a hátvéd parancsnoka. Erről értesíti 1463 májusában Mátyás Podjebrád Viktorin

herceget.⁴⁰⁾ — Mátyás politikáját egy időben ugyan ellenezte, amiért az uralkodó az erdélyi vajdaságból a szerényebb szörényi bánságba helyezte.⁴¹⁾

A menyező alkalmával tett utolsó szolgálatot a királynak. Néhány héttel később meghalt Budán. A király megrázó halotti pompával kísérte utolsó útjára. Ezzel is kifejezte nagybátyja iránt érzett nagybecsülését.

A király környezetében említi H. Seybold »Miklós vajdát« is. Valószínűleg Csupor Miklósról, Pongrácz János erdélyi vajda társáról van szó, aki részt vett ugyan Szapolyai Imrének 1467-i lázadásában, de a király megkegyelmezett neki, sőt a méltóságától megfosztott Szentgyörgyi János gróf utóda lett Erdély kormányzásában. Urának attól kezdve hű alattvalója, hadjárataiban kísérője, külpolitikájának is támogatója volt.

A király ragyogó környezetét emelték a külföldi vendégek is. Közülük többen lovaggá ütött, így volt sógorát, Hinco cseh herceget, valamint Kristóf bajor herceget. Az utóbbi kalandos előzmények után 4500 forint évdíjjal kevéssel azelőtt lépett Mátyás szolgálatába.⁴²⁾ Az uralkodópár igen megbecsülte, környezetében kitüntető hely illette meg.

Különösen gyakran említi a kódexíró Hinco herceg nevét, aki az élénk rajzolt kép alapján lovagias, bátor, társaságban kedvelt férfiú volt. Mátyással sógorság kötötte össze, de ezenkívül is kölcsönös megbecsülés fűzte őket egymáshoz. Leveleiben Mátyás állandóan »kedvelt testvér« nek szólítja, ezt a megszólítást csak a cseh háborúk alatt írt leveleiben hagyja el. Sőt egyik akkori levelét így kezdi: »Méltóságos fejedelem, egykor kedvelt sógorunk«.⁴³⁾ Ez azonban csak a politikus hangja volt, egyénileg szeretetteljes maradt viszonyuk.

Az érkező királyleányt tizennégy főpap élén Gabriele Rangoni da Verona pápai követ üdvözölte. Régóta teljesítette már ekkor nagyjelentőségű misszióját ez az itáliai származású ferences barát Magyarországon. Kapisztrán Jánossal kezdte meg itteni működését, résztvett Nándorfehérvár felszabadításában is. Nagyon jól ismerte Mátyás egyéniségét és a hazai viszonyokat. A magyar külpolitika irányvezetésére döntő befolyást gyakorolt már 1467-ben, Podjebrád György és a Szentszék között kitört viszály idején. Ő figyelmeztette II. Pál pápának Podjebrád megbuktatására küldött követeit, Rüdeshelmi Rudolf boroszlói püspököt és Erleus Péter aacheni kanonokot arra, hogy tervüket legbiztosabban a magyar király segítségével hajthatják végre. Megnyerte az ügynek Mátyást is, akit vallásosságán kívül politikai éleslátása is csábított arra, hogy a cseh korona katolikus alattvalóit védnöksége alá fogadja és Podjebrád ellen fegyvert fogjon.⁴⁴⁾

Gábor barát a cseh háborúk után a török elleni küzdelemnek lett szószólója Magyarországon. A pápai udvarnak küldött jelentései képet adnak Mátyás török elleni készülődéseinek méreteiről, a csaták kimeneteléről, az ország áldozatkészségének nagyságáról.

Érdemei jutalmául 1472-ben IV. Sixtus pápa Mátyás előterjesztésére erdélyi püspökké nevezte ki, néhány év múlva pedig az egri püspökséget kapta meg, amely jövedelem tekintetében a magyarországi javadalmak között a második helyet foglalta el.⁴⁵⁾ Ő lett a király kancellárja s így a jobbkeze.

Felfogása középkori skolasztikus hagyományokban gyökerezett és a humanizmus áramlatával szembehelyezkedett. Benne kell látnunk a külföldről behívott humanista írók és művészek ellenlábását.

Az a kitüntető bánásmód, amelyben a személyes érintkezés alkalmával mind őt, mind pedig a többi főpapot Mátyás részesítette, természetes folyománya a személyük iránt érzett megbecsülésnek, de annak a szeretetnek, tiszteletnek és ragaszkodásnak is, amely őt a Szentszékhez kötötte. Ezzel a viselkedéssel is hangsúlyozta többször nyilvánított gondolatát: Magyarország a nyugati egyház védőbástyája a törökkel, s legszilárdabb támaszpontja a huszita eretnekséggel szemben.

ZSIDÓK.

Kis művében háromszor és aránylag hosszan foglalkozik H. Seybold a Mátyást fényes küldöttséggel fogadó zsidókkal és ajándékaikkal. Szavaiban egy olyan ember naiv csodálkozása és idegenkedése nyilatkozik meg, aki egy nem várt esemény szemtanuja lett. A látottak értelmét és jelentőségét nem tudja felfogni, nem ismeri ugyanis azokat a történelmi és társadalmi erőket, amelyek a magyar életbe beállították ezt a megjelenési formájában csillogó és feltűnő, a magyar élettől mégis elütő embercsoportot.

Nem ismeri a zsidóságnak a magyarsághoz való viszonyát, azt azonban érzi, hogy a zsidóság önmagában zárt, belső összetartó erőből egybeforrasztott idegen test a magyar életközösségben, nem tagja a magyar népnek; az uralkodó is távvaltarta őket magától. Nem engedi meg, hogy az ország előkelőiből, főpapokból, főurakból, továbbá Buda város polgáraitól álló díszes menettel együtt induljanak el a fővárosból Székesfehérvár felé a királyné fogadtatására. Vissza kellett lovagolniuk a Várba és egy másik úton elindulniuk.⁴⁶⁾

Idegen az író számára a zsidóság habitusa, vallási életük látható jelei: a »schina israhel« felirású zászló, a Dávid címerével, három csillaggal és dicsfényel körülvevett zsidóféveggel díszített pajzs, a zászló után haladó csoport héber éneke, a mennyezet alatt talmudot vivő ember misztikus hatása. Nem csodálkozik azon, hogy a királyné a talmudot nem akarja megcsókolni. A zsidóság társadalmi helyzetét világosan láthatja abból a tényből is, hogy a királyi párnak szánt ajándékok átadásának sorrendjében őket illeti az utolsó hely. Előttük a jobbágyok és az alázatos szerzetesek adják át a munka ajándékát, a szeretet és béke jelképét, a kenyeret. — De éppen az átadott drága ajándékokból, valamint a fölvonult zsidóság pompás öltözékéből és értékes ékszereiből kedvező anyagi helyzetükre is következtethetett.

A legnagyobb csodálkozást a német utazóban a lovagló, kardos, díszruhás, struccollas zsidók látványa kelthette. A ló és a kard a lovagi élet tartozéka volt. Külföldön a zsidók a lovat csak közlekedés céljaira használták, kardot pedig egyáltalában nem hordhattak. Ruházatukon megkülönböztető jelet (sárga foltot) kellett viselniök. Sőt H. Seybold saját maga is megélte Kapisztrán Szent János 1453-i kemény zsidóüldözését. Ennek hullámai Bajorország, Morva-, Cseh-, Lengyelország és Szilézia zsidóságát érintették, nálunk azonban V. László megkímélte őket.

Mindez a jelenség, ami előtt értetlenül áll a német nép fia, történelmi előzményekben leli magyarázatát.

A budai zsidóságnak H. Seybold följegyezte viselkedése magában rejti ennek a népnek a történelem folyamán többször megnyilatkozó törekvését, hogy a vendéglátó nép közt fenntarthassa jogait és biztosíthassa népi különállóságát, amely a talmudtól előírt kötelességük. Ezért ők maguk is kívánták, hogy külön városrészekben, a vendéglátó nép életétől függetlenül élhessenek. Ámbár ilyen módon gondosan elkülöníthették magukat, mégis már a középkor életrendje katasztrófát hozott rájuk: 1290-ben Angliából, 1394-ben Franciaországból, 1492-ben Spanyolországból, Szicíliából és Szardiniából, 1498-ban Portugáliából és Navarrából, 1360-ban Magyarországról száműzték őket. A magyarországi zsidók száműzetése mindössze négy évig tartott, de visszatérésük után törvényen kívüli állapotba kerültek, régi jogaikat elvesztették.⁴⁷⁾ Ügyeik intézésére egy országos zsidóbíró nevezett ki a király. Az 1421-ben befejezett »Budai jogkönyv« megkülönböztető öltözéket is ír elő számukra. Ennek legfeltűnőbb darabja a H. Seybold említette csúcsos föveg, amelyet búbájosokkal és boszorkányokkal is hordattak. Ugyanez a jogkönyv megengedte azonban, hogy a keresztényekkel együtt dolgozzanak, és életüket is biztosította. Áruikat hetenként egyszer a Zsidó-utcában árulhatták. Helyzetük Zsigmond alatt megváltozott. Az örökké pénzzavarral küzdő uralkodót anyagi eszközökkel meg lehetett környékezni; ezzel lehet magyarázni, hogy IV. Bélától kapott szabadságlevelüket megerősítette, sőt újabb kiváltságokat is adott nekik. Ezzel a »Budai jogkönyv« hatályát vesztesztte. Ez lett azonban Zsigmond rendeleteinek is a sorsa. A középkorban ugyanis az uralkodók rendeletei csak az ő életükben voltak érvényben, az új uralkodótól a régi rendelkezések megerősítését újból kellett kérni. Ez történt Mátyás esküvőjén is.

Amidőn a királyi jegyesek a fővárosba bevonultak, az elsők között köszöntötték őket a zsidók. Díszmenetüket Seybold így írja le: Harmincegy pompás lovuk volt. Az elsőt egy fiú lovagolta, aki nagyon szépen tudott trombitálni. Trombitáját zászló díszítette. Utána tíz ifjú lovagolt. Mind-egyikük ezüst övet hordott olyan nagy, négyszögletesre vert csatokkal, mint egy ezüst serleg, amelybe egy kancsó bor fér. Oldalukon hosszú, ezüst kard függött, díszes markolattal és hüvellyel. Ezután következett Mendel zsidó szürkében. Fején bársonnyal bélelt csúcsos, csatos kalapot, oldalán pedig hosszú ezüst kardot viselt. Kettesével lovagoltak egyformán barnába öltözve, kalapjukat két fehér strucc toll ékesítette.⁴⁸⁾

Ez a kivonulás és az ezt követő ajándékozás jól megfontolt haszon reményében történt. A haszon nem is maradt el, mert Mátyásnak a zsidóságra nézve igen fontos rendelkezése, a zsidó prefektúra felállítása valószínűleg jutalom volt az esküvői ajándékokért.

Ez a hivatal intézte a zsidóadó kivetését és behajtását. Elintézte a kincstár érdekeire káros viszályait, személyükben és vagyonukban védte a zsidóságot, mint a korona tulajdonát, hogy a hivatalnokok ne zsarolják azt a jövedelemforrást, amelyből meríteni a királynak kizárólagos joga volt.

A prefektúra működésével Mátyás meg lehetett elégedve, mert fennállása óta ötször annyi adó folyt be (húszezer arany), mint V. László idejében.

A zsidó prefektus tisztségét mindig zsidó ember viselte, aki a korona tulajdonát képviselte, ezért bejáratos lehetett az udvarhoz is; lakása is az udvar székhelyén, Budán volt. Hatalma alá tartozott az ország minden zsidó lakosa. Rendőri jogköre is volt, külön fogházzal és őrséggel.

Ezt a tisztséget keletkezésétől megszűnéséig a Mendel-család viselte. Az első prefektus valószínűleg ugyanaz a Mendel (Jakab), akit H. Seybold említ. Ennek atyja, Juda a budai zsidó hitközség elnöke volt.

A hitközség tagjai Budán a felsővárosban, két negyedben laktak. Ezek már külvárosi jellegű részek voltak, amelyeket róluk Zsidóvárosnak neveztek. Legrégibb telepük a Bécsikapu-tér környékén keletkezhetett. Ott emelték templomukat, az úgynevezett kis-zsinagógát, a nagyobbikat pedig a várhegy nyugati lejtőjén, a Szent György-tér közelében építették. Az ottani városkaput is Zsidó-kapunak nevezték el, bár zsidók ott csak Zsigmondig lakhattak. Zsigmond a zsidólakta utcában védőszentjének tiszteletére templomot emelt, az otlakó zsidókat pedig a Bécsi-kapu közelébe, a mai Werbőczy-, akkor még Zsidó-utcába telepítette át, ahol attól kezdve együtt lakott Buda egész zsidósága. Ezek városrészüket falakkal, kapukkal erősítették meg, sőt zsoldosokat is tartottak. Számuk Mátyás idejében 3000 lehetett. Ennek a számnak viszonylagos nagyságát akkor láthatjuk, ha Buda korabeli összlakosságának számához viszonyítjuk. Ez a szám több, mint 24.000-re tehető, $\frac{1}{8}$ -a tehát zsidó volt. Mátyás idejében már Buda lehetett az egész országban lakó 20—25.000 lelket számláló zsidóság központja. — Bertrandon de la Brocquière is megemlíti, hogy Budán sok zsidót lehetett látni, ezek jól beszéltek franciául, jelentékeny részüket éppen Franciaországból úzték ki.

A budai hitközség tagjai jómódú emberek lehettek. Ezt mutatják fényes kivonulásukon kívül értékes ajándéktárgyaik is: két kenyér, egy barna, struccollas kalap, két nagy élő szarvas, két őz, nyolc páva, drága nagy kendők. Bőkezűségükkel némely ajándékozó várost is felülmúltak. Ha ehhez hozzávesszük a pfalzi követjelentésben olvasható 10—10 font ezüsttel telt ajándékkosarat,⁴⁹⁾ képet alkothatunk magunknak a budai zsidók anyagi helyzetéről.

Meggazdagodásuk alapja a pénzgazdálkodás volt. Ippal, kereskedelemmel egyáltalában nem, vagy csak szűk korlátok között foglalkozhattak, hivatalokat nem tölthettek be, ezért egyedüli forrásuk a pénzüzérkedés, az uzsora volt. Az akkori társadalom minden rétege hozzájuk fordult kölcsönért. Óriási kamatot szedtek. Zsigmond 104%-os kamat szedését engedélyezte nekik, de ezt a kamatot is átlépték.

Mérséklet jellemezte Mátyás zsidópolitikáját is, aki bár személyesen idegenkedett tőlük, mégis olyan nagyfokú türelmet tanúsított velük szemben, hogy uralkodása idején a magyarországi zsidók élvezték a legtöbb kíméletet Európában.

RUHAKULTUSZ.

A felvonulások, ünnepségek fényét a megjelentek festői ruhakultusza emelte. A divat már akkor is nemzetközi jelenség volt, de minden nemzet saját ízléséhez alkalmazta. Színek, anyagok és szabásminták megválasztá-

sában nemzeti jellemvonások érvényesültek. A nemzetközi divat mellett a nemzeti viseletnek érvényrejuttatásáról sem feledkeztek meg.

Európa divatját Itália irányította. Az olasz divat forma- és színgazdagságával tűnt ki. Új anyagokat ismertetett meg Európával a fejlett itáliai ipar és kereskedelem, így a selyemdamasztot, a virágos bársonyt, az atlaszt és más színdús kelmét. A minta- és a színgazdagság ellenére sem volt az itáliai ruhaviselet ízléstelen.

Nálunk azonban inkább a puritán német viselet terjedt el. A férfiak rövid, feszes ujjast, szűk térdnadrágot, keményszélű, párnázott, alacsony kalapot (Scheckl) és használati eszközökkel teleaggatott övet hordtak. A nők tölcserújjú kabátot, hosszú uszályos szoknyát viseltek. Nálunk is elterjedt a hosszúorrú cipő (Schnabelschuhe) viselete.

A divat nagymértékben foglalkoztatta a hímzőipart is. Ez a művészi fokot elért iparág különösen akkor lendült fel, amikor jelvényeknek és jelmondatoknak, emblémáknak ruhákra hímzése lett a divat. A főurak kísérete ura emblémáját hordta mellén, karján, hátán, úgyhogy az ünnepi felvonulások és seregszemlék rendkívül ragyogó, gazdag színjátékhoz hasonlítottak.

A király emblémája a budai bevonuláson a magyar korona volt, amelyet gyöngyből és drágakőből kirakva kalapján viselt.

Mátyás a nyugateurópai divatot már atyja udvarában megismerte. Követek, lovagok, egyházi és világi hatalmasságok ragyogtatták meg előtte már gyerekkorában káprázatos öltözékeiket. Ízlésének fejlődésére jó hatással lehetett Podjebrád gazdag városa is, amely a német kultúra és divat hatása alatt állt. Mátyásnak fejlett érzéke volt a külsőségek, a pompa, a ragyogás iránt. Népeinek vérmérséklete is megkívánta a gazdag, színpompás hatásokat a ruhaviseletben. Ezért Mátyás tekintélye emelésére felhasználta a kor idegen vagy magyar divatszerint készült káprázatos ruháit.

Kíséretében a budai bevonuláson harmadfélezer, pompás vértbe öltözött, tollakkal díszített lovag haladt. Ezek szürke-, sárga- és zöldszínű, németszabású ruhát és mint emblémát Magyar- és Csehország címerét viselték. Ezzel is hangsúlyozni akarták, hogy uruk Magyar- és Csehország királya.

Allegorikus jelentőségű emblémával jelent meg Mátyás egyik tornaünnepélyén. Aranybabérral díszített, gyöngyökkel kivarrott, németszabású kabát volt rajta, sisakját arany gálya ékesítette; evezőinél hajadonok ültek, vitorláján pedig a király színeit lehetett látni.

Az emblémák két-, legfeljebb háromszínűek voltak. Alapszínük megegyezett a ruha színével, erre zsinórokból, szalagokból, rojtokból, szövetdarabocskákból színes, művészi mintákat varrtak. A minták ruhákba szövése ugyanis igen költséges volt. Készítették fémlapokból is: arany, ezüst színárnyalattal. Ilyen lehetett Mátyás sisakon viselt emblémája is. Szent István vértanú (Karácsony másod-)napján hasonló eljárással arany fémlemezekből készült, nagy gyöngyszemekkel kirakott, kiterjesztett szárnyú denevért ábrázoló embléma volt ruháján. Értékét 10.000 forintra becsülték.

Az emblémát valamilyen jelmondat, mottóval látták el, hogy az embléma jelentését közelebbről is megvilágítsák. Eschenloer megemlíti

Mátyás kamarásának emblémáját s mottóját : »Darnach zog des Königs Cammerer in silbernen Zeumen, Steigreifen, Sporn und eisernen Geliegern mit kurzen damaschken Kleidern, uf ieglichem Ermel eine Liberei, mit einem traurigen Mänlein und Reime : Ich traure, und weis nicht warumb ; von eitel Perlen gesticket.«⁵⁰⁾

Seybold leírása szerint Mátyás gyakran jelent meg külföldi szabású öltözékekben, de szerette a magyaros ruhákat is. Felváltva hordta mind a kétfélét. Egyénisége kívánta így, amelyet mindenképpen érvényre akart juttatni. Lenyűgöző, meglepő hatásokra törekedett, nem engedte, hogy környezete mindig egyformának lássa.

Seybold szűkszavú, de értékes adatokat közöl Mátyás magyaros ruháiról. Hasonló sem képen, sem írásban nincs birtokunkban. Fennmaradt ugyan a francia Thevet gyönyörűen illusztrált művében egy magyarruhás Mátyás-arckép, amelynek mintaképe valamely kiváló XV. századi profil-arckép lehetett.⁵¹⁾ Ez azonban megközelítőleg sem tudja elképzeltetni Mátyás magyaros ruháinak szépségét és értékét. H. Seybold bővebb tápot ad fantáziánknek : Szent István vértanú (Karácsony másod-)napján a király sárga mentében jelent meg, amely gyönggyel és drágakövel volt hímezve. Ruháján három mogyorónagyságú gyémántot magábanfoglaló ékszert viselt, jobb vállát panyókára vetett, gazdagon zsinórozott és nagy gyöngyszemekkel kirakott mente fedte...

Újév napján is magyaros díszruhában jelent meg : mentét és piros nadrágot öltött magára.

Seybold leírása alapján fogalmat alkothatunk magunknak Mátyás kedvelt ruhaszíneiről is. A budai bevonuláson a király lovasai az uralkodó színeibe öltöztek : szürke-, sárga-, zöldszíű ujjasokban, a dobosok és a trombitások piros damasztmentében pompáztak. Maga a király is egy alkalommal sárga mentét, máskor pedig piros nadrágot viselt. Nemcsak szangvinikus kedélyállapotának feleltek meg ezek az élénk színek, hanem jól illettek a csillogó fegyverekhez, kardokhoz, pajzsokhoz, sisakokhoz is. A nyilvános ünnepély fényét is fokozta ez a tarkaság, mert derűt, örömet árasztott maga körül. Harmónia iránt fogékony lelke eltekintett azonban a csillogástól, hogyha a tompított fények a hatást jobban fokozták : a Szilágyi Erzsébet fogatait húzó fehér lovakat koromfekete prémmel díszített ruhájú csatlósok vezették.

A magyaros jellegű ruhaviselet kiegészítője a süveg, amely az erdélyi vajdák hatalmi jelvénye volt. Arannyal és gyönggyel gazdagon díszített süvegben feküdt Pongrácz vajda is ravatalán. Ez a látvány különösen hathatott az idegenre, de a magyarok éppen ezzel a ruhadarabbal fejezték ki az életében főméltóságot viselt halott iránt kegyeletüket. Pongrácz vajdának ruhája is magyaros lehetett. A magyaros ruhaviselet azonban elterjedt és már megszokott látvány volt Budán, ezért külön említésre sem méltatja a német író.

Ennek a magyarízlésű ruhadivatnak legfőbb ékessége a mente volt. Hatalmas pénzüsségeket fordítottak rá.

Elismeréssel szól a német író Beatrix ruháiról is. Ruháit biztos ízlés, valamint a vonalak és színek jó elosztása jellemezte. Bár nem hiányoztak ruháiról a játékos motívumok sem, öltözködése mélyen rejltő széperzékének

megnyilatkozása lehetett. Azok az elemek, amelyek ruházatának sajátos jellegét megadják: a nehéz uszályok, a szűk ruhaujjak, a mély kivágás, a ruhakelmék tobzódó felhasználása, az arannyal hímzett bársony, hermelin- vagy cobolyprémmel díszített belépők — még öntudatlan vegyületei a gótikus és az új formáknak és fenséges hatást keltettek.

Nagy gondot fordított hajának kezelésére is. Leánykorában a szőkítés egész Itáliában elterjedt divat volt; a nápolyi nők is lenszőke hajat viseltek. Ilyennek látják régebbi források Beatrixet is házassága előtt: szőkehajú, feketeszemű szépségideál. Ezekkel szemben H. Seybold barnahajúnak mondja. Ez lehetett hajának természetes színe, de régebben szőkítette. Ismerhette a magyarok puritán felfogását, nem is tarthatta asszonyi méltóságával összeegyeztethetőnek a hajfestést.

Külön hajápoló ült ünnepi alkalmakkor közelében és arra simította fürtjeit, amerre fejét fordította.

A hajviselet a női méltóság kifejezője volt nálunk már Beatrix előtt is. Erre vall a vízkereszti különös szertartás. A király a térdelő leányokat nem karjuknál, hanem hajuknál fogva emelte fel. Ez csak úgy volt lehetséges, ha hajukat fonatban hordták. Ósrégi magyar hajviselete volt ez előkelőink leányainak. A befont haj az ártatlanságot jelképezte és hiányzott belőle a kacérság látszata is, ellentétben az olasz kibontott hajviselettel.

A honi és az idegen szokások mérkőzése megkezdődött Beatrix megjelenésének első napjaiban és kiterjedt társadalmi életünk minden terére. Felesége erős egyéniségének hatása alá került maga a király is. Ruháit a Beatrix-szal bejött olasz szabó tervezte, de hajviseletét az olasz hatással szemben is megőrizte. Vállára omló dús haja volt. Ósrégi magyar fésülési mód ez: a szabad ember viselete. Így látta őt Bonfini is 1490 Virágvasárnapján néhány órával halála előtt.

A királyi pár szokásai divatot teremtettek Budán, amelynek főképpen udvari emberekből álló lakossága külső magatartásában is utánózni akarta a királyi párt. Az udvarból kiáradó hatás a főváros közvetítésével elterjedt vidéki körökben is, ahol tompított fénnel századokon át élt még tovább.

ZENE ÉS ÉNEK BUDÁN.

A fényes külsőségekben bővelkedő ünnepeknek kísérő és kiegészítő része volt a zene.

Beatrixet hazánkban meglepően fejlett zenei élet fogadta. Ezt a fejlettséget nem lehetett máról-holnapra elérni, régi előzményeken kellett alapulnia. Valóban Buda zenei életének kezdetei Zsigmond korára nyúlnak vissza, fejlődése folyamán pedig Mátyás uralkodása előtt, alatt és után Európa legjobb erőit gyűjtötte össze. A külföldi művészek hazájuk zenei kultúráját hozták magukkal. Nagy különbség nem volt köztük, mert egész Európában a bourguignon-művészet uralkodott. Ez jelentette az európai zenei élet kiteljesedését, amely azonban országonként változott technikai fölfogás, világnézet szerint.

Hozzánk olasz közvetítéssel jut el a Nyugat zenéje.

Az igazi német művészet is részben olasz közvetítéssel jut el Budára.⁵²⁾ Így vette át Mátyás kultúrája Nyugat-Európa zenei eredményeit és kapcsolódott bele az európai zenei egységbe.

Külön kell szólnunk Hans Seybold nyomán a Mátyás-kori ének-és külön a zenekultúráról.

A királyné megérkezése után a székesfehérvári, majd Budán a Nagyboldogasszony-templomban Te Deum-ot énekeltek. A királyné koronázási miséjén a Rorate Coeli hangzott fel. A Luca-nap előtti szerdán litániát énekelve vonult el a menet a királýsírok előtt. Budán az esküvői misén az Asperges me és Domine salvum fac regem kezdetű énekeket intonálták. Ezek a templomi énekek a nagy katolikus közkincshez tartoznak. Megemlíti őket a század második feléből ránkmaradt kétkötetes modenai énekkönyv is. Ez a két hatalmas kötet tartalmazza azokat a zsoltárokat, dicsőítő énekeket, antifonákat, himnuszokat, amelyeket két-három szólamban egyházi szertartásokon szoktak énekelni.⁵³⁾

E mellett az egyetemes énekkultusz mellett kialakult már nemzeti himnuszköltészetünk is a kereszténység felvételének első századaiban. Ősi, latinnyelvű énekeket fordítottak akkor is állandóan magyarra, de különösen a magyar szentekről magyar nyelven újakat is költöttek. Kétséges azonban, hogy a nagy ünnepi szertartásokon a király híres kórusa is énekelte-e ezeket a magyarnyelvű énekeket. A kórus tagjai ugyanis nem igen tudtak magyarul, mert jórészt cambrai-i, Heltai Gáspár szerint is olasz, francia és német származásúak voltak.⁵⁴⁾ Idegenekről nem tétélezhetjük fel, hogy magyar szövegeket is énekeltek, a Nagyboldogasszony-templom hívei pedig még Mátyás korában is leginkább a budai németek közül kerültek ki.

Többször találunk utalást Hans Seybold művében a hangszeres zenére is. Székesfehérvárott a királyné koronázásán, Budán az esküvői szertartáson, »Tamás napját megelőző csütörtökön« a királyné termeiben rendezett táncmulatságon, Budán Újév napján az étkezés alatt gyönyörködtek zenében.

Ebből a híradásból kitűnik, hogy Mátyás zenekara egyházi és világi szolgálatot végzett.

Lényegében a XV. század egyházi zenéje még vokális zene, amelynek dallamvezetésében föl lehet ismerni a Gregorián-korál nyomait. Megválasztásánál elsősorban a hangmagasság, nem pedig a hangszín volt fontos.⁵⁵⁾

A rendelkezésre álló erők szerint húros és fafúvóhangszerek legtarkább kombinációjából keletkezett zenekarok adják a kor jellegzetes zenéjét.

A reneszánsz profánzenéjének szerkezetét a melódia főhangjának belső vándorlása és alakulása jellemzi. A melódia maga egyszerű, ritkán komplikáltabb felépítésű. Főhangja tenor vagy más mélyebb hang, amely egy polifón: két-, három-, négyszólamú egység tartozéka.

Beatrix a francia chansonok és olasz canzonek világi zenéjét találta a budai palotában.⁵⁶⁾ De udvarképes volt a magyar népdal is. A joculatorok, a későbbi igricek, hegedősök a király környezetéhez tartoztak. Galeotti feljegyzi róluk, hogy főleg az ősök hősi tetteit dicsőítették. Szerelmi dalokat ritkábban adtak elő, annál szívesebben merítették énekeik tárgyát a török harcok történetéből.⁵⁷⁾

A profán zenének egyik ága a tánczene. A tánc a középkorban igen elterjedt társadalmi szokás volt mind a nép, mind az előkelők között. A néptánc néhány állandóan ismételt tánc típusból állt, míg a magasabb társadalmi osztályok táncát a lépéseknek és ritmikának gazdagsága jellemezte. Megsokszorozódott a tánc típusok száma is. Egy-egy típus keretében nem elégedtek meg a kísérő zenei darabnak megismétlésével, hanem ugyanarra a tánc típusra újabb zenedarabokat szereztek és azokat egymás után játszották.

Legelterjedtebb típus a gyors tipegő mozdulatokkal és ugrásokkal kísért ballo és a lassú, ünnepélyes bassa danza $\frac{4}{4}$ ütemű formája.

Az olasz életformát követő királyi pár ezeken a táncokon kívül járta a Zäuner nevű német körtáncot is.⁵⁸⁾ Nevét onnan kapta, hogy a táncosok egymás kezét fogva sörényt alkottak. Középen állt egy magántáncos (Springer), aki a sövényen igyekezett keresztül siklani. Ez valószínűleg inkább társasjáték volt, mint tánc.

A király magyar ruhában is táncolt a királynéval. Kérdés azonban, hogy magyar táncot lejtettek-e. Beatrix útközben tanult és később meg is tanult magyarul, hogy ezáltal is megkedveltesse magát új hazájában. Lehetséges, hogy ismerte a magyar táncokat is. Több adatunk van ugyanis a magyar tánc elterjedésére. Legelőkelőbb lehetett a »magyar szóló«, a palotás egyik faja. Ez lassú, többszörfé, mérsékelt $\frac{2}{4}$ vagy $\frac{4}{8}$ ütemű, végén az úgynevezett »figurával« záródó tánc.⁵⁹⁾

A táncot húros és fúvós hangszerek kísérték: lant, hárfa, fuvola és klarinét, melyekhez ütőhangszerként a kisdob csatlakozott. Ezek egy szólamban játszottak. A fúvós zenekarban azonban a harsona vehette át a tenor szerepét, míg a többi fúvós hangszer rögtönözve kísért és színezt. Ez a többszólamú improvizáció Itáliában volt otthonos, onnan kerülhetett hazánkba is.⁶⁰⁾

A profán zenének érdekes faja a katonazene. A budai bevonuláson a testőrlovasság élén hatvanhét dobos és trombitás lovagolt piros damasztmentében.⁶¹⁾

A lovas-zenészek már Mátyás előtt is a magyar fejedelem udvarához tartoztak. Innen kerülhetett az ötlet külföldre. A Sforzák udvarában tizenhét trombitást találunk, Miksa 1491-i metzi bevonulásán tíz trombita és dob szolt.⁶²⁾ Elenyésző számok ezek Mátyás hatalmas, hatvanhét tagból álló zenekara mellett.

Ezek a trombitások és dobosok ünnepi lakomán az ebédlőteremben foglaltak helyet és az egyes fogások felszolgálatát hangszereik megszólaltatásával kísérték.⁶³⁾

ÉTKEZÉS — ÉTELEK.

Az ünnepek középpontjában az étkezések álltak és meghatározott szertartások szerint folytak le.

Nem francia módon étkeztek, hanem délelőtt 10 órakor ebédeltek és 6 órakor vacsoráztak. Ha közeledett az étkezés ideje, a pohárnok megterítette az asztalokat, a főhelyre arany-, a többire ezüsttálakat tétetett, mert csak a fejedelmi pár evett aranytálból.⁶⁴⁾

A terembe először a férfiak mentek be, azután a leányok és végül az asszonyok nagyság szerint. Mosdómedencével várták őket.⁶⁵⁾ Először a leányok és az asszonyok mosták meg kezüket, azután a férfiak.⁶⁶⁾

Az asztalnál csak késsel ettek, a villát nem használták. (A körmöcbányaiak is aranypengéjű kést ajándékoztak Mátyásnak.)⁶⁷⁾

A közös asztal és étkezés gyönyörűségeit Mátyás annyira szerette, hogy lakomáira óriási összegeket áldozott. Szinte pazarlásszámba megy már a fantasztikus ételekből álló fogások hosszú sora. A székesfehérvári koronázási ebéd 24 fogásból állt, de a nap rövidege miatt valamennyit nem tálalták fel.⁶⁸⁾

A budai ebéden 11, az újévi lakomán 12 fogást szolgáltak fel. A fel-tálalt ételek részletes ismertetését csupán H. Seybold krónikája őrizte meg. A lakodalmi ebédet így írja le: A vár egyik termében egy 22 lépés hosszú, keresztben felállított asztalhoz ültek, amely három gyönyörű piros bársonytakaróval volt lefedve. Mindegyiken virágok, Magyarország és a királyné címere volt arannyal és gyönggyel kivarrrva. Ezek a takarók 10 láb szélesek és 22 láb hosszúak voltak. Alattuk és mellettük még számos aranyhímzésű terítő kápráztatta a szemet.

Ennek az asztalnak a közepén ült a király, balján a királyné. Csupán ők ettek aranytálakból. A király jobbján a királyné fivére és az olasz vendégek, a királyné mellett pedig Kristóf herceg, valamint Lajos hercegnek és másoknak a követsége foglalt helyet. A többi asztalnál főurak, várispánok, két asztalnál pedig olaszok helyezkedtek el.

Megkezdődött az étkezés. A király ételei előtt négy étkefogó főúr haladt: Frigyes herceg Lignitzből, Hincó herceg Glazból, a boszniai király fia és János ratibori herceg.⁶⁹⁾

Az első fogás édesség volt. A második fogáson és fogásban élő madarak énekeltek. A harmadik fogás fekete vadpecsenye, a negyedik vagdalt hús fehér és barna szeletekben, az ötödik egy aranyozott puszpángbokor utánzása, amelyen csillogó angyalok és mókusok pihentek. A hatodik tálban gyöngytyúk és kappanok sárga almákon álltak. A hetedik egy kertet ábrázolt. Kerítésén madarak ültek, a kert közepén arany mirtuszfa emelkedett. Ezen akkora barna és zöld körték és sütemények függtek, mint egy kókuszdió. Az egész pörköltcukorból készült. A nyolcadik fogás rizs, a kilencedik ismét vadpecsenye, a tizedik csirkebecsinált valamilyen sárga mártással, végül a tizenegyedik kitolófánk volt.

Az újévi lakomáról H. Seybold a következőket mondja: Újév napján a király főurakat és prelátusokat vendégtelt meg a palota egyik termében. — A király jobbján étkeztek a pápai követ és az olaszok, a királyné mellett pedig Kristóf herceg, az Eberstein grófok, a palotagróf (Pfalzgraf) küldöttsége, Heinrich úr Miltitzből, a szász uralkodó küldöttsége, egy úr Bernből, Lajos herceg tanácsosa és végül Ottó herceg követei. A terem hosszában az asztalnál mindkét oldalon prelátusok, főurak és egy külön asztalnál olaszok ültek.

Az egyes fogásokat az étkefogók négyesével, hatosával kísérték. Először egy aranytálon édességet szolgáltak fel. A második fogás csirke és kappan valamilyen sárga mártásban, a harmadik vadsült, a negyedik halkocsonya, közepében volt egy fej, abból nőtt ki egy aranyozott mirtuszág,

e körül magasan egymásra rakott és aranyozott farkdarabok. A kocsonya fehér és barna színű volt. Az ötödik sültmalac és különféle vadsült, a hatodik főtt hal, a hetedik sárga fácán borral leöntve, a nyolcadik fehér mandulatejből és cukorból készült barna- és fehérekockás sakktábla, kövei aranyozottak voltak, a kilencedik fácán fekete mártással. A tizedik fogás sült, aranyozott ostyából készült, közepén állt egy aranyozott puszpángbokról zászlóval, ezen a király és a királyné sisakkal koronázott címere, a tizenegyedik felfujt, a tizenkettedik pedig sültgalamb.

Nagyon szerették a becsináltakat, a rizses ételeket, a felfujtakat, a tésztákat és a gyümölcsöt. H. Seybold megemlékezik a Buda közelében elterülő nagykiterjedésű gyümölcsösről, ahol alma és körte termett. Onnan fedték valószínűleg a királyi konyha szükségleteit is. Általában a kor konyhája jobban vegyítette a csípős, savanyú és édes ízeket, mint ma. Jean Juvenal Des Ursins reimsi érsek memoire-szerű történelmi művében megemlíti, hogy Zsigmond 1416-i párizsi tartózkodásakor 120 asszonyt magyaros lakomával vendéglített meg, és csupa igen erősen fűszerezett ételt és levest szolgáltak fel.⁷⁰⁾

Az étrendbe iktatva bizarr fogásokat találunk. A koronázási lakoma második fogásában élő madarak énekeltek, az ötödik egy puszpángbokrot ábrázolt csillogó angyalokkal és mókusokkal, a hetedik egy kertutánc volt, közepén süteményekkel s gyümölcsrel teleaggatott mirtuszbokor állt. Ezek a fogások valószínűleg csak művészi tartozékai, intermédiumai a lakomáknak.

Az ételeknek ez a változatossága és ingerlő kiállítása, a pazarul megterített asztal, a szép ebédlőterem és butorzata, a tálalás előkelő módja és a jelenlévők festői öltözéke fokozta az életörömet és így az evéskedvet is.

KINCSEK, MŰTÁRGYAK.

A kincseskamrát is részletesen írja le krónikásunk: »Hosszúsága 100, szélessége 25 láb. Boltíves mennyezete 8 magas oszlopon nyugszik. Művészi aranyterítők és egyéb drágaságok voltak ott láthatók. Nyolc pohárszék állott ott gazdagon megrakva pompás edényekkel és üvegtárgyakkal. Közülük csak azt az egyet akarom bemutatni, amelyik az egyik oszlop köré négyszögben volt építve. Mindegyik oldalát hosszában 31 csigadisz ékesítette, négyszer 11, összesen tehát negyvennégy polca volt drágaságokkal dúsán megrakva. Előtte hat színezüst, fél-embermagasságú kenyérkosár állt, mindegyik száz márkánál többet ért. A kenyérkosarak mellett a földön egy ezüst öntözőkanna állt, pompásan kidolgozott lábakon. Ez két öl magas volt és számításom szerint 500 márkát ért. Állt még ott két akkora ezüst egyszarvú is, mint egy-egy csikó. Szarvuk egy öl hosszú volt. Nyakukat a hét (apokalyptikus?) ország jelképével díszített széles nyaklánc övezte körül. Sörényük és farkuk aranyozott volt.

A pohárszék másik oldalán négy csappal ellátott hatakos hordó állott egy ezüst bakon, benne drága nápolyi bor. Körülötte embernagyságú, arannyal bevont ezüst vödörök.«

Továbbá aranybafoglalt üvegedényeket, tálakat, nyakláncokat, gyöngyből, gyémántból készült csodás kincseket sorol fel, a használati tárgyakon kívül kilencszázhuszonhét darabot.⁷¹⁾

Eljutott a király ezüst kamrájába is, ahol három halom ezüstit, aranyozott fürdőkádakat, öntözőkannákat, továbbá két értékes kalapot, a pápa adományozta aranykardot és egyéb drágaságokat, összesen három-ezerharminchat darabot tekintett meg.⁷²⁾

Ebben a leírásban, bár a szerző részletességre törekszik, rendszert nem találunk. Szemére vethetjük, hogy csupán az anyagi pompán buzdul fel, de nincs elég művészi ismerete, hogy a termeket is szemléletesen vázolja.

Gazdag, zsúfolt berendezésről sem ad H. Seybold számot. Nem-közömbösség ez, de valójában nem is láthatott a termekben sok bútort. Az akkori lakásokban, még a legelőkelőbbekében is, csak kevés bútor volt. A reneszánsz ember térszemlélete szabad, tágas hatásokra vágyott, ezért bútorzatát a legszükségesebbre korlátozta s a bútorokat kiegészítő iparművészeti termékekkel együtt a belső építészeti keretnek nem kitöltésére, hanem lakályossá tételére használta fel. A berendezési tárgyakat a falak mellé állította, hogy minél több tért nyerjen. Nem is a bútorok ötlöttek először a belépő szemébe, hanem a falak dekorációja.

Ám nemcsak a könnyű és festői dísz, a nehéz anyagok fémplasztikája is emelte a termék pompáját.⁷³⁾ A megemlített gyönyörű műtárgyak, nehéz arany-, ezüstitalak, tányérok, kenyérkosarak, vödörök, kádak, kannák és figurális tárgyak az ebédlő kellékei. Elborítja őket a plasztikus dísz, epikus képek sorozata. Nemes előkelőséget nürnbergi, augsburgi, francia, olasz mesterektől kaphattak, avagy az udvarnál dolgozó magyar Máté, esetleg a Rómába szakadt nagyhirű Farkas Balázs, Szegedi János vagy Nagyszebeni Simon öntött beléjük szépséget. Ezekhez társultak a budai ötvösök munkái.

Buda az ötvösipar terén is legfontosabb városa volt az országnak és már Zsigmond korában tekintélyes céhvel dicsekedhetett. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy a XV. századi Buda helyi történetében felmerült ötvösök mind magyarok. A céh magyarsága és népes volta miatt sem mellőzhette őket a király. Annál kevésbbé, mert a budai mesterek sorában az ötvösök az elsők, akik reneszánsz motívumokat használtak fel. Ezek ugyanis már az Anjouk korában szoros összeköttetésben állottak Olaszországgal, ott tanulták el a sajátos magyar irányba fejlesztett sodronyománcművességet.⁷⁴⁾

Az ötvösségnek édestestvére a középkorban az ércöntészet. Nálunk szintén már az Anjouk idejében virágzott (Kolozsvári testvérek). Feltehetjük, hogy a H. Seybold említette ércasztaldíszek (egyszarvúak) is magyar mesterek remekei.

A kódexben felvázolt hézagos kép is megmutatja, mennyi tudást, ízlést, fantáziát egyesítettek a budai várban. Az iparművészet kapcsolata a többi művészeti ággal pompás keretet von a nagyvonalú magyar reneszánszélet köré és visszatükrözi a budai udvar életritmusát, művészetszeretétét, egyben az egész országra kiható ízlésképző, formalakító erejét.

SZÓRAKOZÁS: LOVAGI TORNÁK, BOHÓCOK.

A történelem egyik legpregnansabb tanítása, hogy új korok gondolatmagva mindig megvan előző korok szellemi tartalmában. Ez jut eszünkbe, ha a XV. században újraéledő, középkori eszmevilágban gyökerező lovagi tornákról olvasunk H. Seybold feljegyzései között. Középkori életmegnyilvánulás és klasszikus formák felújítása ez, ellentétes életszemléletek találkozására, mint ahogy ellentétek találkoznak a Mátyás-kori lakásművészet gótikus külső tere és a berendezési tárgyakkal nem ritkán klasszicizáló formái között.

Maga Mátyás szenvedélyesen szerette a lovagi tornát. Ebben közrejátzottak műveltségének antik elemei. Legkedvesebb olvasmányai Livius. Aruns és Brutus, azután a Horatiusok és Curiatiusok párviadalában megnyilatkozó bölcsesség megértő igenlésre talált Mátyás felfogásában. Ő is a vezérek párviadalával döntötte volna el legszívesebben a politikai vitákat. 1470-ben örömmel fogadja el a párbajt Podjebrád cseh királlyal: »in ritterlicher weise, als sichts einem christlichen könige zimet, in harnisch und ritterlicher gewohnheit.«⁽⁷⁵⁾

A klasszikus és a középkori világnak ezt a nemes tradícióját már uralkodása kezdetén felújította és ő maga is kedvteléssel űzte. Mindenki előtt ismeretes budai győzelme Holubáron, és boroszlói győzelme kemény ellenfelén. Győzelmeit nem ellenfelei udvariasságából, hanem ügyessége folytán nyerte meg. Kortársai közepesen erős embernek mondják, aki azonban rendkívül ügyes és mozgékony volt. Testalkata is kívánta tehát a sportot, a mozgást; bátorsága pedig a férfias, olykor veszélyes küzdelmet.

Ennek a kornak tornaöltözéke korabeli képekről, leírásokból és ránkmaradt műzeumi anyagból ismeretes. A felszerelés masszív és formátlan. Magas nyeregben ültek, fejükön sisakot, testükön vértet, balkarjukon pajzsot, jobbkarjukon háromágú koronában végződő tompa lándzsát viseltek. E mellett használták a régi alacsony nyeret, a hegyes lándzsát, az éles kardot és a könnyű harciöltözéket is. Ilyenben vonult küzdelemre Mátyás is lakodalmi ünnepségei idején. Maga a király szablyával vívott. Páncél helyett könnyű öltözék volt rajta, csupán fejét védte díszes sisak. Lovát zölddel mintázott aranyos takaró fedte, nyakán nagy csengetyű lógott. — A párviadal kezdetén a királyné visszavonult az ablaktól, ahol addig állt, mert féltette hitvesét, olvassuk Hans Seyboldnál. — Ezen az estén tehát nem könnyű játékokra, hanem véres küzdelemre indult a király.

Hasonlóképpen éles, hegyes fegyverekkel vívtak a vendégei is. Közülük különösen négyen tűntek ki készségükkel: Kristóf herceg, Hincó herceg, Stein György sziléziai kormányzó és Eberstein gróf.

A székesfehérvári összecsapás olyan erős volt, hogy Kristóf herceg és ellenfele kiestek a nyeregből, lovaik pedig holtan kerültek el. A nézőközönség az ilyen véres látványokban lelte örömét, az író is nagyszerűnek mondja az ilyen párviadalt.

Kristóf és Hincó herceg egyenlő ellenfelek lehettek. Budai összecsapásukon mindketten kiestek a nyeregből. Kívülük még ketten vívtak. Ez a lovagi torna harmadfél óra hosszat tartott.

A viadalokat zeneszó kísérette: fuvola és kézidob, de ha éles fegyverekkel vívtak, a harcikürt rikoltott. Ennek hangja még fokozta a nézők izalmát. A bajvívások helye igen gyakran a Vár alatt elterülő mező (Vérmező) volt.⁷⁶⁾

A tompa fegyverekkel folytatott viadalokat férjével együtt a királyné is szívesen végignézte. Farakások lángjánál vívtak a korán sötétedő téli napokon; kedvtelésüket a hideg sem csökkentette. Az író is feljegyezte, hogy a hideg téli napon Beatrix férjével együtt egy aranyos szánkóról figyelte az összecsapást. Férje hosszú csuklyába burkolta be, úgyhogy arcát sem lehetett látni.

A párviadal elsősorban lovagi szórakozás volt, de az igazság kiderítésére is használták.

H. Seybold csak szórakoztató viadalokról ír.

*

A reneszánsz magyar élet szórakozásai közé tartoztak az udvari bohócok mutatványai is. Beatrixet is elkísérte Budára bohóca, aki a hölgyeket szórakoztatta a belső termekben, amíg a férfiak a párviadal szenedélyének hódoltak.⁷⁷⁾

A bohóc I. Ferenc francia király óta az udvari élet tartozéka, de ezenkívül is mindenütt meg lehetett találni. Egyenként vagy csapatokba verődve mutatták be tornászügyességüket, mindenki gúnyolta, de mint jókedvre derítőket szívesen is látta, az Egyház mint az ördög cimboráit megvetette őket, ugyanakkor pedig a pápa asztalánál is helyet foglalhattak.⁷⁸⁾ Felbukkantak a nagy egyházi és világi ünnepeken, ételt, italt, ruhát, pénzt kaptak. Mindenki tudta, hogy jól kell őket tartani, mert éles nyelvük volt, és a fukar vendéglátó rossz hírét a hetedik határig is elvitték. Szellemes őszinteségükkel gyakran keltették fel a hízelgő udvaroncok ellenszenvét, de igen gyakran hűségükkel nélkülözhetetlenné váltak uruk vagy úrnőjük számára.

Beatrix bohóca is kitartott úrnője mellett, visszakísérte Itáliába és legnagyobb megaláztatása, bánata idején nagy gyönyörűséget szerzett neki.⁷⁹⁾

BEFEJEZÉS. — KISEBB EPIZÓDOK.

Azok a kisebb epizódok, amelyek H. Seybold előadását időnként megszakítják, a reneszánsz kori magyarság lelkivilágára igen élénk fényt vetnek. Bennük a nép pogánykori, barbárnak bélyegezett vonásokat mutat, de nem is szabad várnunk, hogy a XV. században még harcoss fiatalosságát élő magyar nemzet kifinomultabb legyen, mint Európának kultúrában öregeedett népei.

A budaiak Pongrácz vajda temetésén kiloptak ugyan 16 aranyat az áldozatra szánt pénzből, három borbély agyonverte a király istálló-mesterét, kiszúrták az olasz íródeák félszemét, de a csehek is kegyetlenkedtek, egy olasz is leszúrt a Dunánál egy magyar halászt, aztán a királynénál keresett menedéket. Ilyen apró epizódok fel sem tűntek az ököljog korát élő

Európa bűnlajstromán. Észak-Európa országain kívül Olaszország egyes vidékein is, különösen a nápolyi királyság kultúrközpontoktól távolieső helyein még igen vad erkölcsök uralkodtak.

Azok az erőszakos cselekedetek, amelyek Budán a lakodalmi ünnepek vidámságát hébe-hóba megzavarták, a magyar és az idegen nép vérmérsékletében megnyilatkozó ellentétek kirobbanásai. Ezek az ellentétek nemcsak az alsó rétegek, hanem az előkelők között is megvoltak. Az olasz udvaroncok lenéztek, barbároknek tekintették a harcokban vitézkedő, de a társadalmi életben nyersnek látszó magyarokat. Őseink viszont megvetették az elpuhult idegeneket, akiktől a puritán magyar élet tisztaságát féltették. A mind súlyosabbá váló ellentétek végeredményükben a királyi pár szerelmét és egyetértését is megzavarták, Mátyás trónöröklési terveit zátonyra juttatták, Beatrixet pedig Mátyás halála után az ország elhagyására kényszerítették.

Vannak enyhébb epizódok is. Ezek nem festik kegyetlennek, hanem inkább féktelennek, duhajkodónak a magyarokat, életüket pedig fonáknak, naívnak, meseszerűnek. Egy hordó borért életüket kockáztatják, szabadon lophatnak is, de ha elcsípi, kalodába zárják a tettest.

Fontos megjegyzést találunk a magyar hűbéri viszonyra: — Ha pedig a magyar király megházasodik, vagy fia születik, akkor országa 32.000 ökröt kell, hogy juttasson neki. — Ez a szám ugyan soknak látszik, de az ajándékozás ténye a magyar hűbérrendszer egyik formájára, a familiáris viszonyra derít fényt. Az ország és az uralkodó e szerint familiáris viszonyban voltak egymással. És miként a nyugati hűbéresek, a magyar familiárisok is ajándékokkal kedveskedtek bizonyos alkalmakkor a dominusnak.

Ezek a kisebb képek éppen úgy, mint a nagy események leírásai, elengedhetetlenül hozzátartoznak a XV. századi Buda életéhez.

Borsa Béla

JEGYZETEK.

¹⁾ Az íróra és művére vonatkozó közelebbi adatokat a szerző Ismeretlen, egykorú német leírás Mátyás és Beatrix házasságáról c. műve tartalmaz. Pécs 1940.

²⁾ Ursinus Velius nyomán Divald: Budapest művészete a török hódoltság előtt. 134. l.

³⁾ Littke Aurél: Buda—Pest a török uralom korában. Bp. 1908.

⁴⁾ A Vár középkori helyrajzára vonatkozó legújabb eredményeket I. Gárdonyi Albertnek a Tanulmányok jelen kötetében közölt Négy budavári házak c. tanulmányában.

⁵⁾ Szendy Károly: Schicksal der Donausz. dt. Deutschland—Ungarn 1941. 38. l.

⁶⁾ Cod. germ. 331. 73. l.

⁷⁾ Dékány András: Magyar reneszánsz 96—98. l. — Wratislaw báró utazása. Lásd: Szamota I.: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 199. l.

- 8) Cod. germ. 331. 75. 1.
 9) Rónai-Horváth Jenő: Magyar Hadikrónika. I. 304. 1. Idézve *Gyalóka Jenő*, Mátyás király, a hadszervező és hadvezér c. dolgozatában, Mátyás király Emlékkönyv I. köt. 251. és 298. 1.
 10) Cod. germ. 331. 81. 1.
 11) U. o. 75. 1.
 12) Horváth Henrik, A Mátyáskori magyar művészet. Mátyás király Emlékkönyv II. köt. 148—149. 1.
 13) Divald id. m. 32., 64., 68. 1.
 14) Balla Antal: Budapest szerepe Magyarország történetében. 26. 1.
 15) Divald id. m. 90. 1.
 16) U. o. 68. 1.
 17) Balla A. id. m. 16. 1.
 18) Cod. germ. 331. 80. 1.
 19) U. o. 82. 1.
 20) Kardos Tibor, Mátyás király és a humanizmus. Mátyás király Emlékkönyv II. köt. 26—27. 1.
 21) U. o. 442. 1.
 22) Cod. germ. 331. 78. 1.
 23) U. o. 81. 1.
 24) Fraknoi: Hunyadi Mátyás király. 247. 1.
 25) Eschenloer, Peter: Geschichten der Stadt Breslau. Breslau 1828. I. 340. 1.
 26) U. o.
 27) U. o.
 28) Csánki Dezső: Mátyás udvara: Századok 1883. 619. 1.
 29) Balla id. m. 26. 1.
 30) Horváth Jenő, Mátyás király nyugati diplomáciája. Mátyás király Emlékkönyv I. köt. 81. 1.
 31) Cod. germ. 331. 75. 1.
 32) Fraknoi: Hunyadiak kora Magyarországon. 173. 1.
 33) Mályusz Elemér, A magyar társadalom a Hunyadiak korában. Mátyás király Emlékkönyv I. köt. 348—349. 1.
 34) Kazinczy Gábor: Mátyás király. 122. 1.
 35) Cod. germ. 331. 74. 1.
 36) Fraknoi: Hunyadiak kora Magyarországon. 312. 1.
 37) U. o. 214. 1.
 38) Fraknoi: Hunyadi Mátyás király. 248. 1.
 39) Carbo: Párbeszéd a fonséges fejedelem s Magyarország dicső királya, Mátyás dicső tulajdonai- s viselt dolgairól, a királyhoz intézve. Kazinczy id. m. 97. 1.
 40) Mátyás király levelei. (Fraknoi) I. 40. 1.
 41) Fraknoi: A Hunyadiak és Jagellók kora Magyarországon. 216. 1.
 42) Fraknoi: Hunyadi Mátyás király. 250. 1.
 43) Mátyás király levelei. II. LXII. 1.
 44) Fraknoi: A Hunyadiak és Jagellók kora Magyarországon. 223. 1.
 45) Galla Ferenc, Mátyás király és a Szentszék. Mátyás király Emlékkönyv I. köt. 115. 1.
 46) Cod. germ. 331. 75. 1.
 47) A zsidóság történelméhez legfontosabb forrásművek: Hoberg, Clemens August: Zur Judenfrage. Geist der Zeit. 16. évf., Kohn Sámuel: Zsidók története Magyarországon. Bp. 1884., Sebestyén Károly: A zsidók egyetemes története. Bp. 1908., Venetianer Lajos: A zsidók története. Bp.
 48) Cod. germ. 331. 73. 1.
 49) Kazinczy id. m. 125. 1.
 50) Eschenloer id. m. II. 346. 1.
 51) Balogh Jolán: Mátyás király arcképei. Mátyás király Emlékkönyv I. köt. 452. 1.
 52) Haraszti Emil: Zene és ünnep Mátyás és Beatrix korában. 294. 1.
 53) Ernst Bücken: Handbuch der Musikwissenschaft. 240. 1.
 54) Haraszti id. m. 320. 1.
 55) Adler: Handbuch der Musikgeschichte. Berlin 1930.

- ⁵⁶⁾ Haraszi id. m. 320. l.
⁵⁷⁾ Hermann-Mendel: Musikaliches Conversations-Lexicon. Berlin 1878.
⁵⁸⁾ Kazinczy id. m. 137. l.
⁵⁹⁾ Riemann: Musiklexikon 1900. l.
⁶⁰⁾ A Beatrix-szal jött zenészek jómódú és, ellentétben a Cambrai-beliekkel, vallásos emberek lehettek. Általános megbecsülés övezte őket. Ezt mutatja H. Seybold feljegyzése: A szentestén halt meg a nápolyi király egyik nagyszerű zenésze, aki minden vagyonát az Egyházra hagyta. Hosszú gyászmenet kísérte utolsó útjára. Vele vitték hangszereit is.
⁶¹⁾ Cod. germ. 331. 75. l.
⁶²⁾ Haraszi id. m. 376. l.
⁶³⁾ U. o. 372. l. és Cod. germ. 331. 81. l.
⁶⁴⁾ Cod. germ. 331. 81. l.
⁶⁵⁾ Lásd H. Seybold utalását a nagyszámú kézmosó medencére. Cod. germ. 331. 84. l.
⁶⁶⁾ Trócsányi: Kirándulás a magyar multba. 38. l.
⁶⁷⁾ Cod. germ. 331. 84. l.
⁶⁸⁾ Schalkház Lipót: A magyar konyha. 33. l.
⁶⁹⁾ Eschenloer id. m. 347. l.
⁷⁰⁾ Divald id. m. 119. l.
⁷¹⁾ Cod. germ. 331. 84. l.
⁷²⁾ U. o.
⁷³⁾ Nádai Pál: Ízlésfejlődés és stíluskorszakok.
⁷⁴⁾ Divald id. m. 150. l.
⁷⁵⁾ Mátyás király levelei. I. 178. levél. 248. l.
⁷⁶⁾ Cod. germ. 331. 75. l.
⁷⁷⁾ U. o. 77. l.
⁷⁸⁾ Haraszi id. m. 394. l.
⁷⁹⁾ U. o.

FÜGGELÉK.

Adatbeli eltérések az egykorú feljegyzések és a müncheni kézirat között.

- 1) Langenn (Herzog Albert der Beherzte; kiadva Leipzig 1838.) szerint 13 kék szőnyeget terítették le az érkező királyné elé, H. Seybold négyet említ.
- 2) Langennél Ujlaki Lőrinc hozta a jeggyűrűt, Seybold szerint Mátyás maga adta át menyasszonyának.
- 3) Eschenloer Antoniust, Bari érsekét, a pfalzi követjelentés a nápolyi érsekét is említi a vendégek között.
- 4) Langennél a limbachi herceg elkísérte Szilágyi Erzsébetet Pettauig, Seybold a fehérvári menyasszonyt-váró csoportban látta.
- 5) A Langenn- és Eschenloer-féle szövegközlések 16 főurat említenek, akiket a király lovaggá ütött, Seybold tizennyolcat mond.
- 6) A pfalzi követjelentés kilenc, Seybold pedig tizenegy ifjút említ a király kíséretében.
- 7) Langenn szerint az esküvői lakoma tizenkét fogásból, Seybold szerint tizenegyből állt.
- 8) Eschenloer és Langenn hét kocsit említ, Seybold ötöt.

*Hans Seybold leírása a müncheni állami könyvtár Codex germanicus 331
jelzésű kéziratának 73—84. lapján.*

Hie Innen ist ettwas beschriben von den Kostlikaiten der loblichen Hochtzeit des durchläwtigistenn Grosmechtigen Fürsten vnd Herren, Herrn mathia künigen zu Hungern vnd zu Behem, vnd seines gemahels frauen Beatrix des künigs tochter von napels.

Das sind die fürsten die dagewesen sind

Der Künig von Bossen

Sein Sun

Hertzog Cristoff von Bairn

H. fridrich von der Lignitz

Hertzog von Ratwar

Hertzog von opel

H. Jacob von limpach

Hertzog Niclas von limpach

kunig von Napels Sun

H. hinco von Behenn

H. von lippa. s. Sun

von Galichschon Ertz

legat von Erlach

wardein

Sibenburgen

wotzen

Agram

vesperin

Rab

Backmonastra

preslaw

Aquilla Ertz

legat von Rom

Fünfkirchen

Bischof

Anno domini m^o CCCCLXXXVI Jar, Als ich yetzo gein ofen kom da sagttman mir Sogar von grosser kostlikait vnd tzier, die vnser durchläwtigister Herre künig mathias zu Hungern vnd Behenn etc, getan habe, Ich nicht muglich ainem menschen, als zubeschreiben, Als es an im selbs ist, Doch habe ich ain wenig dauon geschriben, wie hernachulgett. Item an mittichen vor Nicolaj ist vnser genedigste frawe des bemeltn künig mathias muetter, von ofen aus der burg gefaren, vnd die pangratz wadin aus Sibenburgen mit ir, vnd haben gehabt fünfff wägen von golld ynwendig, vnd ausswendig auff das kostlichist verguldet, vnd was sünst an den wägen von holtz, von geryem Sylen vnd zäumen alles übertzogen mit rotem mächlichem tuech vnd gros messigen pükl darauff, vnd an yedem wagen waren Sechs weisse Ross vnd der Künig fuer mit seiner muetter hinaus vnd gab ir das gelaytt bis in das lebach, vnd sind gefaren gein Stuelweyssenburg zue der krönung der Künigin, Auch vor vnd nach ain grosser tzeug, vnd all in strawssen vedern, Der wagenknecht mag ich auch nicht vergessen die hetten Ruessig peltz an vnd ettlich par schinckel, Item darnach an Sonntag Conceptionis marie sein auch aufgezogen vil Bischoff vnd Lanndtherrn ain grosser tzeug, vnd nemlich die burger der stat zue ofen die auch kostlich waren, Ettlich in Samatt vnd Seyden die andern kostlich in Harnasch, vnd all mit Strawss vedern die tzugen all vor dem künig aus der Statt, Desgeleichen die Juden waren auch hinaus, da schickt der kunig hinaus die Juden sollten hewider ein reitten, Also ist der menndl Jud herwiderein geritten Inn die yndrist purg, vnd ain redlein gemacht vmb den prunn vnd hett kostlicher pfärd XXXI. Des ersten raitt ain knab, der kundt gar schon Trumetten, vnd an der trumett ain van, Darnach ritten zwen knaben, vnd yeder fuertt ain Silbreine gürteln, der Senckel was gros, die Spanngen waren hoch als ain Silberpecher, darein ain kadl weins gett, vnd knorrratt geschlagen, An iren seitten fuertren sy lanng Silbreine schwertt, mit gehiltz knöpff vnd scheiden, Darnach raitt der mendl Jud in grab, fuertt ain guglzippffl

mit tzenndl vndertzogen, vnd ain heffttl an seinem huett, An seiner seitten ain lanngs Silbrenis schwertt messer, darnach rytten ye tzwen vnd tzwen, vnd all in prawn mechlich beschnitten, vnd yeder auff seinem huett tzwoo weiss Strawssenedern, vnd ain prawne Inn der mytt, vnd Sy hieltten in der purg auf ain stund Darnach kom der künig vnd Sass auff, vnd hertzog Cristoff mit ym, vnd rytten nach den Juden aus der purg, vnd ritten all gein Stuelweissenburg zue der krönung, vnd die Juden ritten ain anndern wege, Item darnach an montag vor lucie ist der künig komen gein Stuelweissenburg vnd am Erichtag (73) ist er mit vil herrn gein kirchen gangen, vnd wider haym, vnd geessen, darnach ist er aufgewesen mit seiner herrschafft vnd gegen der kunigin geritten auf ain meyl, vnd hatt daselbs Ain rotes Samätens getzellt auffgeschlagen, vnd tzway darneben vnd ain gros feuer dabey, vnd daselbs gewartt, mit XIII Bischauen vnd prelatten, der Ertzbischoff von galachschoen, von presslaw, Bischoff von Erlach, Bischof von wotzen etc, jtem der künig von Bossen, vnd sein Sun, jtem hertzog Enderschuy von Beheim, Hertzog von lymbach, Hertzog fridrich, aus der Schlesy vnd der gubernator, vnd der Gross Graf, vnd dabey vil lanndtherren vnd lanndtläwtt aus den Stetten etc, vnd bey den tzellten gehalten, Alls bey zway stundñ, Darnach ist dy künigin komen auff eiffe guldein wagen, vnd Ir wagenknecht hatt angehabtt ain Samateme schawben, Auch ist mit ir komen des künigs muetter, vnd haben gehabtt Acht guldin wägen auff bayden taylen, Darnach Ee das die künigin ab dem wagen stuend, da tzoch man auf die erden vier plabe tuech, vnd die Bischof und Lanndtherrñ giengen hin zue dem wagen, vnd hueben dy künigin heraus, vnd fuerten Sy zue dem künig, vnd da Sy zue mittelst der tuecher kam, da viel sy nyder auf bayde knyete, vnd der künig eyltyt vast zue ir vnd hueb sy auff, vnd bot ir dy hanndt vnd halset Sy ain wenig, vnd sy setzett im auf ain puchspeymein kränntzl, daran hieng ain gulder Rynng, vnd, der legatt Brueder Gabriel tatt dem kunig das wortt vnd empfieng sy anstatt des kunigs vnd seiner lanndtherrn, Da hueb dy künigin selber an zu reden vnd dancktt dem künig vnd auch den anndern So kostlich in latein, das sich yedermañ darab wunndertt, Darnach pracht man ain weysen tzelltter mit ainer guldin Satteldegk, darauf sass die künigin, vnd raitt neben dem künig zue der statt, Da hatt gehalten Hertzog Cristoff Selbmerd vnd da scharpfgerenntt, das Sy bayd geullen sein vnd bayde Ross für tod gelegen, Desgeleichen dy anndern zwen auch kostlich getroffen, vnd ist gein Stuelweissenburg geritten Bis zue dem münster, da ist man mit den processen entgegen gangen, vnd drey Bischoff haben da gewartt in iren ornätten, da ist der künig vnd künigin abgestanden vnd nyder knyett, vnd ain Bischoff hat ir das pacem zu kussen geben, da sein sy mit dem heiligtum hinein die kirchen gangen vnd da gesungen Te deum laudamus, darnach hat der künig die künigin in ir herberg geweist in den Brobsthoff Item wie der künig der künigin entgegen ist geritten zu Stuelweissenburg, Also ist er von ofen heraus auch geritten, da werdt ir hörn in was kostlikaitt er geritten ist. Darnach an mittichen vor lucie ist der künig ist in die kirchen, vnd als bey tzway tawsentt Herrn, Edelläwt vnd burger aus sein stetten in gulden Sametten vnd damaschgen Schawben, Darnach ist die künigin auch komenn mit iren Junngkfrauen vnd Herrn vnd des künigs muetter mit ir, Da ist man von stund an mit der process gangen, vnd pald herwider ein, vnd gesungen letaniam, vnd sein vmb das grab gangen, da die zwen künig ligen, Sannd Stephan vnd sein sun Emrañ, die haben vngerlannd des ersten zue dem cristen gelauben pracht, vnd der künig vnd kunigin sind nydergeknyett vnd bey dem ambt beliben, vnd wider haym gangen, Item an pfintztag darnach haben dy burger von ofen die kirchtur eingenomen vnd besetzt, wann sy die freyhaitt haben, wen Sy hinein zue der krönung lassen, oder nicht etc, darnach ist der künig hinein komen, mit seiner herrschaf, auch der künig von Bossen mit seiner herrschafft, vnd hatt angehabtt ain perleine Schawben vnd ain halspanndt mit Edlein gestain, die tzway hatt man geschätzt vmb Achtzigk (74) tawsentt guldin, darnach ist dy künigin auch komen mit iren wälischen klaydern mit irem hofgesind hinein In dy kirchen, da ward aufgemacht neben dem altar ain pün, die was mit guldin tuechern gantz übertzogen bis auf dy erd hinab, darauf gieng sy, darnach sein XIII pischoff vnd prelatten kostlich In iren ornätten vñ Innfelln, vnd allweg zwischen tzwain sein des künigs knaben mit grossen wynttlichten mit in hergegangen, vnd all gestanden vor dem altar, Da haben dy Cantores angefangen das Ampt von vnser frauen Rorate celi, von stund hat dy kunigin abgezogen Ir gewandt, vnd ain purperklaid

angelegtt, Als die ewangelier tragen vnd darüber ain korkappen die was guldin vnd hett ain gestallt Als wan ain Bischoff vesper singt, vnd Sy ist an dy altt statt hinwyder knyett, da hat man das Ewangeliem angefangen zu singen, da ist der kunig auch weck ganggen In ain Cappellen, vnd hat auch desgeleichen angelegtt als dy künigin, vnd auf seinem haubtt ain kostliche kron, vnd furher getretten auf die pün zu der künigin, da ist die kunigin aufgestanden vnd herab geganggen fur den Altar zwischen der Bischoff vnd prelätten, da hat man angehebt Zesingen letaniam, Darnach haben die Bischoff gelesen als dann zue krönung gehört, Da haben vier vnd vier landtherren die kron In iren hennden gehabt, da hatt ain lanndtherr lawtt aufgeschryen vngrisch, ob man Sy sol krönen oder nicht, Da haben sy zu antwurt geben, Es sey pillich vnd recht, das man Sy krön, Da haben die Bischoff die kron gesegent vnd gesprengt vnd sy ist nyde knyett vnd vier Bischoff vnd vier lanndherrn haben ir dy kron aufgesetztt vnd gesungen, Te deum laudamus, vnd pfyffen vnd Trumett, vnd sy ist wider hinauf ganggen auf die pün, da ist der kunig herab ganggen Inn seinem ornat vnd nider gesessen in sein maiestatt mit ainem plossen Schwart vnd hatt XVIII ritter geschlagen, vnd die künigin ist diweil oben auf knyett vnd ain herr neben Ir auff der rechten seitten mit dem zepptter gestanden vnd ain anndre an der andern seitten mit aine guldin Appffel, vnd zue der wandlung hat man Ir dy kron abgenommen, vnd neben sy gesetztt Als lang bis man den segen hat geben, Desgeleichen der künig, Da hat ain wällischer hertzog Ir dy kron wider aufgesetztt, Desgeleichen der künig auch in seiner Coron, vnd also voneinander geschaiden bey der kirchthür vnd sy ist in der Coron In Ir herberg ganggen, desgeleichen der künig. Darnach hat dy künigin zu haus geladen die Bischoff vnd herrn, vnd gross fräwde gehabt mit Rennen vnd Tamtzen. Darnach an freitag sein Sy weg geritten, vnd am Sonntag gein ofen komen Als hernachgeschriben stet, Item an Sontag nach lucie sein von ofen aus der statt entgegen ganggen Aus allen klöstern vnd kirchen all priesterschafft mit dem heiligtumb in ainer processen auch sein entgegen geritten die hochwirdigen herrn, Bischof von galaschon, Bischof von Bresslaw, Brueder Gabriel der legat, Bischof von wotzen, Bischof von Erlach vnd annder Bischof vnd prelatten, Niclas waida, künig zu Bossen, vnd sein Sun, Hertzog Cristoff von Bairn, Hertzog von limbach, der gros graff parlagi vnd auch annder lanndtherrn, der auch vil gewesen ist, auch dy Burger vnd herren von ofen vnd anndern Stetten etc, vnd sind der künigin entgegen geritten als auf ain meyl vnd ain geschick gemacht vnd her wider ein geritten, Bis für dy Statt vnder den Berg auf ain wisen, Da ist der künig neben der künigin geritten, vnd da gehalten als auf ain halbe stund, vnd es hatt vast geschneytt, Da haben zwen scharppff gerennt, vnd tzen gestochen mit kronlden vor der künigin, vnd haben all schon getroffen darnach haben die höfleütt ain Redlein gemacht vnd In die Statt eingeritten vor dem heiligtumb in kostlichem harnasch (75) vnd all in Strawssen vedernn als bey dritt halbtawsent, Darnach all processen aus alln klöstern vnd kirchen, vnd aus allen tzechen mit grossem heiligtumb, das ye vier an einem stuck hetten tzutragen, nach dem heiligtumb sein geritten Sybenvndsechtzig Trumetter, vnd pawgker vnd fast all in roten damaschgen Schawben, Nach den Trummetten sein gegangen fünffvndtzwanzig schöne ros die alle von schönem harnach kostliche geliger hatten, Die darauff sassenn, waren all beschnitten in damaschk des künigs varb auff Schwebisch, Grab, prawn, gelb vnd gruen, vnd yeder ain perlein erml, vnd an yeder seitten ein Silbrein Schwert Darnach ritten aindriff knaben des künigs, renner auch hohen kostlichen rossen, vnd es hett ain yeder ross auft im ain perleme geliger vnd vorn an der Styrn ain perleme pluem vnd ain schiltt von perlein vngerlanndtt, auch an der prust ain schiltt von perlein vngerlanndtt, vnd Beheim auch die zämperlein die pisstangen vnd ketten warn all Silberein vnd schön vergülltt, Die knaben waren auch all beschnitten In damaschk des künigs varb auff Schwebisch, Darnach raytt ainer vor dem kunig her mit ainem guldin schwertt, Darnach raytt der kunig vnd kunigin nebeneinander der kunig was von fuess auff geklaidett in lautter perlein, vnd der Rogk was auff Schwebisch, Auff seinem haubtt ain huett, darauf ain Coron von perlein, vnd edell gestain, ain guldenis Schwertt an seiner seitten, das ross das er raytt, das hett ain geleger von perlein, gold vnd edelgestain, das ross hett an seiner styrn auch ain perleine Coron mit Edelm gestain, Der Zawm was auch guldein, vnd ritten also für das ratthaus, da die gefanngen Innen ligen, Die hetten ain sollich gros geschraye, die schuoff der künig ledig, Darnach ritten Sy zue vnser frauen kirchen vnd stuenden

ab vnd giengen hinein vnd knyetten nyder, da sang man Te deum laudamus vnd der künig fuertt dy künigin bey der handt heraus vnd sassen wider auff wie vor, da stuenden die gefangnen all nebeneinander, vnd danckttten die künigin. Die künigin raitt ain weissen tzeltter, der auch mit golde geziertt was, vnd hett ain wällischen rogk an prawn samatt mit gold gemusiertt vnd ob den prüsten aufgeschnitten, vnd darob ain guldeme schawben, vnd ain Schlairlen auf irem haubtt, Als dann die wälhin tragen, darauf ain perleme Coron, die ir der pabst geschencktt vnd gesegent hett, vnd vnder der Coron lies sy herfür gen An yeder seitten ain wenig har, das was prawn, jr augen schwartz, jr angesicht prawn, geschickt nach der mass, nicht zu kurtz, nicht zu lanngk, jr mundt ist rot, vnd stett ir allweg lieplich zelachen, jr halls ist weyss, daran gehangnen ain guldeine ketten, vnd sind also der kunig vnd kunigin vnd ir prueder nebeneinander In dy purg geritten, vnd er hatt Sy bey der hanndt in Ir tzimmer geweyst. Noch ainer processen hette ich vergessen das waren die Juden, die auch der künigin fur dy Statt zue ofen hinaus enttgegen geritten vnd ganggen sein, zum Ersten ritten an tzwendreissigk all in prawn mechlich beschnitten in iren Silbrein klainattn, als sy den vorgemeltt sind, da sy zue der krönung geritten sind, noch daß haben sy getragen ain kostlichen van, daran mitt goldt geschriben was, hebreytsch Schina israhel, ist souil als hortts kinder israhel vnd amen schilltt dar Inn was ain truttenfuess, dauid wappen, vnd drey guldin stern vnd auff dem schilltt ain Judenuett alles verguldettt mit flammen, Nach dem van sein ganggen Junng vnd altt ye tzwen vnd tzwen, processen öber hundertt halb hundertt, vnd haben auff iren haubttten gehabtt von Seyden vnd damaschk kaputzen, vnd haben gesungen mit lautter stym ain gesanngk das ich nicht verstanden habe, aber als man sagt, So seve es hebreytsch gewesen, vnd haben tragen ain hymel, vnd ain allter jud vnder dem hymel hatt getragen ain eingewickelte tocken vnd vorn daran ain guldins plech vnd zwen juden haben in geweyst, vnd haben ain Redlein (76) gemachtt vor der Künigin, Da kam der künig vnd dy künigin miteinander hergeritten, da sy zue dem hyml kamen, da tätten die Juden die tocken auff, vnnnd wolttten der künigin zeküssen haben geben, Sy woltt aber nicht, Darnach an Erichtag von thome aph. hatt der künig geladen zuhaws die prelätten vnd annder herren, vnd haben in dem Sal geessen, Da der kunig vnd künigin zue tysch waren gesessen, da trueg man für das erst essen Confect, Darnach sein komen sein Stet vnd haben daselbs vil stet vñ lanndherrn geschencktt, vil hoher koppff Scheyrn vnd guldeine tuecher, die hernachgeschriben verss stett geschriben in dem Sal, an einem pfeylet da der künig zue tysch sitzt vnd vahend sich also an

Sponsa tibi datur rex magne Beatrix
 Que possit thalamos prole beate tuos
 Festa dies colitur linquis animisque fauete
 Dicite pontifices nunc bona verba deo
 Nobilitas populus proceres gaudete fidelis
 Cantibus coreis regina tott sonet
 Aurea iam viderunt tecum regina beatrix
 Secula cantemus lux simul alma redit
 Candida libertas pariter concordia tecum
 Tecum amor atque fides gracia plena manet
 Jam mala nulla premunt procul est defoenus egestas
 Jam graue seruitia iam metus omnis abit,
 Jam virtus spectata placet presentia iusti
 Principis assidue cuncta serena facit
 Aurea maiestas solio suffulta decenti
 Te fauet in gremio diua beatrix suo
 A re nomen habes regi tu vota marito
 Publica comendes talia voce vale.

Item darnach an pfintzttag vor thome hatt dy zue haus geladen in ir tzimmer die prelätten vnd lanndherrn etc. vnd daselbs Trumett vnd tanntzt vnd hat hertzog Cristoff gerennt mit hertzoze hinco aus Beheim; vnd sein bayd geuallen vnnnd darnach aber zwen, vnd diweil man gestochen hat, das hat gewertt als auff dritthalb stund, Diweil ist einer auf dem hohen Sal auf dem knoppff gestanden,

vnd dy henndt vnder dy ögsen genommen, die Beheim haben ain man derrenntt da sy herein zue dem stechen sind geritten. Otem darnach in Suntag nach Sanndt Thomas tag hattmañ zue vnser irawen auf gemachtt ain himel, das was ain guldins tuech vnd waren Sechs tuech preitt an einannder genäett, vnd was lanngk vnd hett Sechs stanngen mit vergullten knöppffen dabey man in hält, vnder den himel auff die erd zoch man köstlich tebich, vnd darauff satzt man zwen stuel, als man den Bischouen vor tregtt, darüber zoch man ain guldnis gross tuech, vnd auff yeden stuel legt man zway küss ains von golde, ains von rotem Samatt desgeleichen für die stuel, darauff Sy bayde knyetten, Da kom der kunig vnd kunigin miteinannder geritten aus der purg vnd annder lanndtherrn mit In, vnd der Graff von krabatten in einem guldin rokg Trueg der künigin dy Coron vor bis vnnder die kirchtür, da stuenden Sy baide ab, vnd man setzett In die Coron auff, vnd tzwen giengen vor ir mit dem zepptter vnd ainem kostlichem Silbrein Stab, darauf sas ain Rab, der hett ain guldnis ringerlin in seinem schnabel vnd giengen miteinannder durch die kirchen in den khor vnder den himel, den haben gehabt Sechs lanndtherrn, vnd die künigin ist dem kunig an der Lennngen seitten gestanden, von stund sein komen drey Bischoff vnd der legatt hat das ampt gesungen, vnd Ee man das ampt hat angefangen, da was ain gros Trumetten vnd pfeffen, Da hueben die Cantores an zusingen, Asperges me der versickel was, domine saluum fac regem etc. Darnach gesegnet der legat den ryng mit dem wortten, Benedic domine annulum hunc etc, darnach gieng der kunig vnd die kunigin an die kron hinauf für den altar, vnd der kunig stuend dem Bischoff zue der rechten seyten, vnd sy zue der Lennngen, da fragtt er yn ober wöltt nemen Beatricem nach (77) dem gesetz des herrn, Er antwort, wöltt, Desgeleichen mit mer wortten fragt er Sy vnd sy sprach auch, volo, Darnach gab der legat den ryng dem künig vnd sties im in an den vinger, Darnach nam der Bischoff den ryng vnd sties in der künigin an iren vinger, vnd Sy behielt in, Darnach las man psalm vnd collectn darauff, darnach gesegnet er Sy Bayde mit den wortten, Benedicat vos deus pater, custodiat vos iesus xpus ostendatque faciem suam in vobis, ain Collectn darauff deus abraham, deus ysaac, et deus Jacob etc. Da fuertt der kunig die kunigin bey dem Ermel herab zue dem Stuel, da hueb man an zu Trumetten vnd zue pfeffen, Da gieng des künigs muetter zue dem künig, vnd gab ym gelügk vnd halset yn, desgeleichen Er Sy auch, vnd sagett ym ettwas in ein or, Desgeleichen tätt sy der künigin auch, Da hueb man an zusingen das Ambtt, vnd was das introitu, deus israhel sit nobiscum etc. da man gesungñ hatt das offertorium, da ist der künig zu oppffer gangen, vnd desgeleichen die künigin, vnd haben geoppffert zwelf guldin, vnd sein wider herab ganngen vnder den himel vnd da nyder knyett wieuor, vnd ain wallch hatt Ir die Coroñ das ganntz ambt gehallten neben ir vnd nach der wandlung hatt der Bischoff Sy bayde geseget mit einer lanngen oracion, da ist der künig vñ die künigin für den altar hinauff ganngen vnd der legat gab yn den segeñ oben, vnd sein herwider abganngen vnd nyder knyett, Darnach hat der kunig Bischoff kommuniartt vnd gesprochen deo gratias, von stund ist der legat herab ganngen, vnd hat die künigin genommen bey der rechten hanndt, vnd sy zue dem kunig gefuertt vnd hatt gesprochen, In nomine patris et filij etc. Et ammodo fit uxor tua, darnach hat er gesprochen, Sun hab Sy lieb, Als xpus lieb hatt gehabt die kirchen, vnd Sprach zue ir in latein, Ammodo fit vir tuus, hat In lieb, Als die kirchen hat liebgehabtt cristum vnd Sprach, Absinete hodie et cras et aliud cras etc Darnach gesegnet er Sy bayde, nach dem sätztettman der künigin die Coron wider auff, vnd Sy ist in offem har geganngen, vnd ain pärttlein von grossen perlein auf irem haubtt, vnd ir har ist hynden ob dem pärttlein herab gehalten, vnd sy hatt angehabtt ain guldin rokg, der hatt gehabt ain präim von weissen hermlein, das ist ainer grossen Spann prayt gewesen, vnd ain wälhin hat ir den Schwantz nachgetragen, als langk was der rokg das sy genueg hett nachhin zutragen, Sy trueg auch ain kostlich halspandt von grossen perlein vnd daran ain häfftlin mit aine Schmaragdñ, der was grös als ain tawben ay, Nach dem Ampt sein Sy bayde miteinander aus der kirchen gangen, vnd der künig ist auff ain Schwartz ros gesessen, das was getziertt mit goldd die zämgerätt Satteldegk alles Silberein vnd vergulltt, Darnach ist die kunigin auch auffgesessen auff ainen weissen tzellt der auch getziertt was mit golde, vnd der kunig vñ die künigin, vnd Ir brueder sein mit einannder In die purg geritten, vnd vil herrn, hynden vnd vorn mit grosser kostlikaitt in guldin Schawben in Samat inn guldin gerätten vnd

in guldin zämen, Darnach ist der künig vnd künigin zutysch gesessen in dem Sal an ain lanngt tael die get zu oberst über zwerch über den Sal, die selbig tael ist XXII schrytt lang, ob der bemelten tael, sein drew tuecher von Samat schon rott, die alle mit perlein kostlich gehefft sein, die schilt auch mit perlein vngerlanndt vnd der künigin wappen, auch mit grossen perlein gehefft, vnd ob yeglichem schiltt, ain perleine Coron vnd vmb die schiltt sein die tuecher kostlich geziert mit perlein gros vnd golde vnd mit hohen perleinplumeñ, Die bemelten tuecher sind zehen schritt praytt gewesen, vnd XXII schritt lang, darunder vnd Neben in dem Sal sein aufgeschlagen grosse guldeine tuecher der tzal ich nicht ways etc inn der mitt derselben taeln ist der künig vnd künigin ym zue der Lengken seitten zutysch gesesseñ, vnd Sy zway haben allain aus guldin schusseln geessen, Sünst nyemandt, Die künigin hat angehabt (78) ain guldin rogk, auff Irem haubtt hatt Sy getragen ain perlein krantz vnd vnder dem perlein krandz hat Sy tragen ain klains puchspämenis krantzlein, das ist hynnden auf dem perlein kranztz gelegen vnd Sy ist in offem har da gesessen, vnd ain walch hynndt ir gesessen vnd an wellich seitten Sy hatt gesehen, hat ir der walch das har darnach gestrichen. Zue der rechtten handt des künigs ist gesessen der künigin prueder, vnd die walhen nacheinander an der seiteñ derselben tael neben der künigin ist gesessen hertzog Cristoff, vnd neben im die Bottschafft des herrn hertzog Ludwigs des pfaltzgrauen vnd anndr nach der lenng des Sals sein gesessen der legat vnd vier Bischoff bey im, Darnach die lanndtherrn vnd Grauen, auch tzwen tysch mit walhen, Da man her trug zue Essen, Sind vor des künigs essen gangn vier lanndtherrn die da essen getragen haben, die sind kostlich geziert gewesen mit Seyden, vnd vor den andern essen auch vier desgeleichen, Das erst essen ist gewesen confect, Das annder essen was darob vnd darynn waren lebentig vogel die schon singen, das dritt ain Schwartz wildpratt, das vierd ain gehegckh in schnitt weyss vnd prawn, das fünfft was verguldt was verguldt aychorñ die stygen auff ain puchspawmen pawm vnd die bletter waren verguldt, Das Sechst pirghuenr vnd Cappawn auch verguldt, die stuenden auff den fuessen mit gelben äppfeln, Das Sybendt was ain garten vmbzeintt vnd auf dem zawm sassen vögel, vnd was weysser vnd prawner gepachner zucker vnd Confect vnd in der mitt ging ain guldener mystpawm auff, daran hiengen pirnn vnd confect, als ain klaine wälische nuss, die waren prawn vnd gruen, Das Acht reysch, das newndt gepratens wildpratt newnerlay, das zehennndt eingemachte huener in einer gelben prue, Das aindlifft gepachen Strawben, da man nu geessen hatt, Stued der künig vnd künigin auf, da sein die pottschaftt des herrn hertzog Ludwigs vnd des pfaltzgrauen vnd annder hergetreten mit irer schanckung vnd haben der künigin geschencktt, Desgeleichen dy andern herrn, auch die tretzn etc da sy nu all geschenckten, da redett yedes herrn pottschaftt lang vor dem künig vnd künigin vnd entschuldigten ir herrn und her Jörg vom Stain, tätt dem künig und künigin das wortt vnd danckett In. Item an dem heiligen abent ist ain kostlicher Busawner tod gelegen, ist des künigs von napels gewesen, vnd man hat inen mit der process aus allen klosteren zu kirchen tragen, vnd er hatt alls sein guett zue der kirchen geschafft, dann die pfeiffen hatt er mit ym gefuertt, Auch desselben tags ist der walhen Esel tod, der die guldin von napels hatt tragen, Auch haben tzwen an dem heiligen abent zu nachtt vmb funnfte gestochenn etc. Item an dem weychännacht tag ist der künigk heraus der purg geritten, mit seinen dienern gein vnser frauen vnd ist processen vmb die kirchen ganggen, vnd wider hinein, vnd ist da bey dem ambt beliben, vnd da man das offertorium sang, da gieng der künig gein oppffer, vnd sas neben dem altar nyder, vnd es was ain gross Trumetten in der kirchen, vnd da beliben bey dem ampt, mit vil herren ist er geritten wider inn die purg. Item an Sanndt Stephans tag hatt der künig an getragen ain gelben rogk, der ist mit perlein vnd von Edelm gestain aufgestickt vnd ain klainat darjnn sein gestanden drey michel palas, vnder dem palas stet ain diemand, als gros als ein grosse haselnuss vnder demselben diemandt hanngt an einer guldin ketten ain Schmaragd als gros als ain halbs Ay, vnd vnden an dem Schmaragd hangt ain perlein als gross als ain haselnüss vnd auff den rogk gestickt ain zwyuach panndt gleicherweys als wer es (79) ain halspandtt mit grossen perlein, als michel haselnuss, auff dem andern gerechten Arm hat er getragen ain gestickten kostlichen erml reylich von perlein vnd mit gold gemacht, da mytten ain fledermauss von grossen perlein vnd die flugel mit guldin flinderlein, alles auff das kostlichest gemacht, vnd den Schmaragd schätztt man vmb zehen tawsent guldn Item an aller kynndlein

tag ist die Tunaw zue ofen mit eyss gerunnen vnd dieselbigen nacht ist Sy wider zue geforn, dasman des morgens darüber ist ganngen, geritten vnd gefaren, vnd ain ross ist hinein geuallen vnd ertruncken, ist XXXII guldn werth gewesen, vnd über die Tunaw sind Sybennhundert vnd fünff schritt, Item auch an dem obermelttem kyndleintag ist der grosmechtig herr Pangratz waydo aus Sybenbürgen des künigs vetter gestorben, vnd ist da gelegen in ain Schwartzten hauben die ist kostlich getzierth gewesen mit gold vnd perlein vnd aus allen klöstern vnd kirchen, die haben da Inn der stuben vnd kämern gesungen, yeder sein gesanngk Bis an den montag, hatt man in auff ain wagen gelegtt, vnd ain Schwartz damaschkens tuech darüber vnd Sechs grosse Schwartzte ros an dem wagen, Die zäm Silen vnd ofttergeschirr was alles auch mit schwartzem Samatt übertzogen, vnd tzwen münich sein vornn auf dem wagen gesessen, vnd tzwen dahynndn, vnd mer dan hundertt wynttlicht sein vor vnd nach dem wagen ganngen, vnd in belayt fur das tor hinaus, Darnach hattman zue vnser frauen in dem kor auff die Stuel vorn vnd hyndden auch an die erden übertzogen mit schwartzem machlischem tuech, Darnach hattman pangratzn wayda In dem haws aufgeperrt, da sein komen die lanndtherreñ auch die Burger von ofen all in schwartz, vnd sy sein all vor dem processen ganngen, Darnach sein ganngen zwen knaben der yeder yn seiner hanndt trug ain wächseins rots wynttlichtt vnd in yeder kertzen sein gestecktt hundertt guldin vngre, Darnach sein ganngen XVI knaben vnd hatt yeder zwäy wynttlicht tragen, die auch mit guldin sein ausgestecktt vnd in yeder kertzen ist gestecktt XXV guldin vngre vnd in allen kertzen sein gestecktt tawsentt guldin die sein all dem pfarrer geoppffert worden, dan XV guldin haben die vngern daraus gestolen, nach den wynttlichtn sein ganngen zwen, hatt yeder tragen Ain Silbreine schüssel fur ain hundert guldin vngre pfennyg (80) Darnach hatt der künig lassen tragen über hundertt wynttlichtt, vnd Syben truegen was Sy ymmer tragen mochten vnd prunnenicht, Aber man hatt Sy geoppffert, Nach dem truegman, ain kostlicheñ Schwartzten van vergullt sein wappen, die stann was auch schwartz, Darnach trueg man dy par, die trugen vier lanndthernn gein vnserfrauen in den kor vnd den van dafür, da hueb man das Requiem an zusingen, Da man sing das kyrie eleysoñ, da trueg man dem künig ain kertzen mit den hundertt guldin dar, vnd er gieng dahin gen oppfer vnd der künigin prueder mit ym, darnach der legat, vnd die andern lanndherrn, vnd die walhen der waren XV, die trugen die andern wynttlicht mit den guldin, vnd oppfferten Sy vnd waren in yeder kertzen XXV guldin, Da man das offertorium sang, da trug man dem künig die anderñ kertzen zue mit den hundertt guldin, vnd oppffert Sy, vnd der künigin prueder mit ym als vor, Da tzoeh ainer ain schwert aus vnd schlug drey schleg inn die vanstann vnd prach sy ab, vnd warff Sy neben der par an die erd, Die andern lanndtherren vnd purger die oppfferten in dem lanngcklhaws vnd kainer auff dem fronaltar, vnd giengen allweg zwen vnd zwen mit wynttlichtn für all alttar vnd der ain oppfert sein kertzen, nach dem giengen die mit den tzwayn schusseln mit den pfennyngen, vnd auff yeder Altar gaben sy tzwoe hanndtuol pfennig vnd gaben das öbrig armen läwtten, Darnach ist der künig auf ainem schlitten in die purg gefaren. Item der Sunntags vor dem neuen Jar zu Nachtt haben drey palpierer dem künig sein marstaller erschlagen vnd tzwen oxsen tzugen den toten herauff für das ratthaus, vnd man lies da lanng ligen, darnach hatt man Sy all drey gefangen vnd in das loch gelegtt, Item die künigin von Napels hat gehabt ain kostlichen schreiber der alle ding beschriben hatt, was Sy heraus vertzert haben, der hatt nur ain aug gehabt, vnd er ist zuhof in ain stuben komen vnd hatt dy vngern mit aulafurka geworffenn, da sein die vngern zugefaren, vnd haben ym das anndr aug mit einem dawm auch ausgedrucktt, das er nu gar plindt ist, Dieselben all die In der stuben gewesen sind, die hatt der künig all lassen vahenn, darnach pald haben die vngern ainem wällischem pfaffen auch ain aug ausgedrucktt mit einem wächsin wynttlichtt, Item an dem neuen Jar hat der künig geladen die prelätten vnd herren vnd er kam inn den Sal, vnd pald ist die künigin mit iren Jungkfrauen vnd frauen in einem guldin rogg mit zöblein verprämibt auch in den Sal komeñ, vnd sy hatt auf irem haubtt gehabt ain schlawlein vnd darauf ain puchpawmeins krantzlein, Da sy zue dem künig auff die pünn kam, da nam Sy das krantz vnd satzt es dem künig auff, das er die klag seines vettern hinlegett, Da sein Sy zue tysch gesessen mitten An die tael, vnd der legatt vnd die walhen sein dem künig zue der rechten seitten gesessen, Neben der künigin sein gesessen Hertzog Cristoff, Grafen von Eberstain,

des pfaltzgrauen bottschafft her heinrich von miltitz der herrn von Sachsen pottschaftt, darnach der von penn Hertzog Ludwigs ratt, Darnach Hertzog Otten pottschaftt, vnd nach der Lenng des Sals sein gesessen an bayden seyten die prelätten vnd die andern herren, vnd ain tysch mit walhen, da sy nu all gesessen waren, da sein herganngen das erstenn ain docter des Bischoffs von wotzen, vnd hatt geschencktt ain guldenis trühlein vnd tzuwo scheyrn von cristallen, vnd ain grossen pecher von Caladon, darnach sein komen die Statt Sigadein vnd haben geschencktt fünff grosse grabe ross, vnd ain Schwartz vnd tzuwo gross scheürn vergulltt, Die von hermanstat vnd die von Schosburg haben geschencktt ain giesuass, das was gemacht von einem austzug vnd ain gross peck vnd Syben hoch scheürn, alles kostlich vergulltt, darnach die von pressurg auch ain kostliche giesskadeln vnd ain gross peckh, vnd tzuwo hoch scheürn darnach die von ödenburg drey guldin köpff Die von midwesch vier scheürn vnd ettlich medrein kursen darnach die Graner aus Siebenbürgen Sechs scheürn vnd ain degkh auff ain pett, Nösen aws Siebenbürgen Sechs scheurn, klausenburg aus Siebenbürgen zuwo scheurn, zwen tebich, vier panesen vier handtpögen mit irem gerätte, die von krabaten, zuwo scheürn vnd tzuway stuck Samat prawn vnd grab, Die von dem kremnitz aus dem sal vier scheürn, vnd ain messer, das hett von gold ain schaid, Die von weglab zway stuck Atlass vnd tzuwo scheurn, Darnach der leberschy vnd der fretter haben geschenckt ain grossen Semelwegkch, die Juden haben geschencktt zwen, ain prawn huett, darjnn ain grosser pusch Raygerfedern, vnd zwen gross lebentig hirsen vnd tzuway rech vnd acht pfaben, darnach hattman geschenckt ettliche guldeine tuech, vnd was man vor essen geschenckt hat, habe ich nicht beschriben. Item darnach hat man hergetragen das erst essen sein vorganngen vier lanndtherren vnd Sechs darnach vnd ist gewesen Confect in hohen guldin schüsseln, Das ander Hunnr vnd Cappawn (81) in ainer gelben prue, das dritt wildprätt in einem pfesser, das vierd waren Sultzuisch in einem keskörblein auff einer guldin schüsseln, inn der mitt ist gestannden ain haubttstück, daraus ist ganngen ain misstlerpawm vergulltt, darumb stuenden nur tzagelstück in die hoch auff vnd alle vergülltt vnd die Sultz was weys vnd prawn, Das fünfftt waren pratten Spensaw, vnd allerlay wildprätt, das sechst gesotten visch, das Sybendt waren vashünr gelb mit wein perlan gesprenngtt, das achtt was ain Schachtzagl von mandl milich prawn vnd wayss, die roch, vnd allstain waren von zucker vergulltt, Das newndt vass hünr in ainer Schwarzen prue, das zehennndt pachen oblat vergulltt, vnd inn der mytt ain pawm von puchspawm, vergulltt, vnd ain van jnn dem pawm, darynn ist gewesen des kunigs wappen und der kunigin, vnd sind baide wappen mit einem helm gekrönnt, das andlifftt ain koch, Das zwelftt gepachn Strawben, vnd diweil man geessen hat ist ain Sölliches Trumett, paugken vnd pfeffen gewesen, als dan an einem sollichen hoff gewonhait ist, Darnach hatman tanntzt, vnd der kunigh hatt angehabt ain perlein rogkh, das nyemandt nichts anders gesehen möcht, dan perlein gross vnd klain, vnd zuwo rott hosen an, vnd er hat dy kunigin In ir tzymmer gefuertt Item an pfintztag nach dem newen Jar hatt man gehabtt zue ofen ain grosse processen aus allen klöstern vnd kirchen, vnd es sein nicht mer dann drythalbs vnd zwaintzig weyb mit ganngen vnd man gieng darumb, das die turgken die taber vor Sandro haben gewonnen, vnd vil seins volcks erschlagen Item an der heilig drey künig abentt haben vier gestochen vnd gerennt, Darnach sein komen zuwo processen aus der pfarrn mit dem heyligtumb, vnd sein hineingangen In des künigs gemach, vnd Sy wurden von dem kunig vnd kunigin gar schon empfangn, Da hies der kunig die öbristen nydersitzen mit dem heyligtumb, Do gieng der künig hin, vnd knyett für dass kräwtz nyder und lies sich bestreichen, desgelleichen dy kunigin, auch des künigs muetter, darnach sein lanndherrn, darnach dy Jungkfrauen, vnd wem es der kunig gunnde, So sy nider knyetten, den zoch er bey dem har auff, Darnach trueg man her auff drey guldin schüsseln mit hohen fuessen, darjnn was Confect, vnd acht guldin scheürn, vnd nach dem rawchen gab man den herrn zu trungken, vnd Sy truegen des ersten trincken dem kunig, aber er woltt vor seiner muetter nicht trincken, darnach tranck er, vnd gab der kunigin vnd der pfarr gab den Segen mit dem kräwtz und dahin Item an der heiligen drey künig tag hatt der künig selbmerder gerennt, vnd der kunig hat angehabt ain schwebischen rogkh, der was von hohen guldin lawbern gesticktt, vnd die vallten waren schön perlein, vnd er hett auff seinem huett ain Galein, die was guldein vnd darjnn Jungkfrauen die tzuogen an den rüderinn in der Galein ain

Seglpawm, daran was ain Segl, des künigs varib, vnd sein ros hatt gehabt ain guldeine degkh, vnd ain wenig mit gruen gemustert, Das ross hett an seinem halls ain gross guldenis halspandtt, daran hiengen gros schellen, vnd der dreffwertag hat mit dem künig gerennt, vnd Sy haben gar schon gerennt, vnd ist keiner geuallen, Da sy nu hetten eingeleggt zu treffen, da gieng dy künigin aus dem vennster, vnd woltt dem künig nicht zusehen, vnd es was nach vieren, Darnach vmb tzehne jnn der nacht hatt man zuhof drew was holtz getan, vnd drew grosse fewr gemacht, von stund Sind Sechs komen, vnd haben gerennt vnd gestochen, vnd nach dem rennen truog man zutrinken her, vnd der künig nam die künigin bey der hanndt vnd fuert Sy in die kamer, Da wartten die walhen lanng vor der tür, wan der Sy herwider aus woltt schicken, Aber er behielt Sy dynnen, vnd der Hochtzeit ward nyemandt jnnen, weder mit essen noch mit trincken, vnd man hies die alltten weib vnd jungkfrauen ausgeen in ir tzimmer vnd der künig lag also Bey, vnd gewan die pastein mit dem sturm, Item des morgens am Erichtag Ee es mittag was hett der künig dy walhen reylich begabtt mit rossen, guldein schawben vnd Samattñ kostlich vergulltt (82) scheürn vnd klainatt, vnd sind also dahin gerytten, vnd die mörin sein schrittling auf den mawlen gesessen als die man, darnach zugen des pfalztzgrauen Hertzog ludwigs, vnd Hertzog otten ratte wegk, vnd der künig hat Sy auch reylich begabtt mit schon rossen, Schawben vnd scheürn, vnd annder kostlich Silbergeschirr, Darnach hattmann alle tag gerennt vnd gestochen, vnd der künig hatt dabey gehalltn in einem guldin Schlitten vnd die künigin bey ym, vnd der künig hett an ain gruene Schawben, vnd die künigin ain guldin rogkh, mit einigen Ermelln, vnd er hett Sy in ain lanngen gugeltzippffel gewickelltt, das man ir das angesicht nicht gesehen mocht, Darnach fueren Sy heraus der pürg in die statt auf dem guldin Schlitten vnd ain schon weyss ross darjnn, vnd fueren in der stat vmb, Da es nu abendt ward hatt ain walch bey der tunaw ain vischer erstochen, vnd er ist pald gein hoff zue der künigin gelauffen Item da nu aller geschechernerding mit dem einreitten seiner künigklichen genaden auch der künigin vnd empfangung, Auch aller kostlikaitt erganngen vnd ain enndt was, wie vor stett, Mag ich nicht vergessen des namhafftigen herrn matheus Herber dietzeit verweser vnd ausrichtter aller seinen küniglichen genaden klainatt von Gollt, Silber, vnd Edelln gestain vnd geschmayd hernachgemelltt, Des ersten wie der Sal inwendig ein gestalt hat, der Sal ist hundert schritt lanng vnd XXV schritt praitt vnd hat Jn der mitt nach der lenng herab, acht hoch pfeiler, da die gewelz zue geschlossen sein, In demselben Sal sein aufgezogen gewesen vil guldin tuecher vnd es sein XV tuechpraitt aneinander genäet zue einem tuech vnd annder kostlikaitt die der Sal auswendig vnd inwendig hatt, ist mir zu maisterlich, das will ich den maistern beueln In dem Sal gestanden, acht Credentz die all kostlich vnd reylich mit grossen scheürn vnd flaschen besetzt waren. Item die Siben wil ich sten lassen und wil schreiben der ainen, die ist gemacht vmb ain pfeiler ain vierußg, vnd es ist, yede seitten lanng gewesen XXXI schuech, vnd yede seitten hatt XI stappffeln, das ist XLIII stappffel, vnd all reylich besetzt vnd die obristen drey tzeyll sein von lauternn golde gewesen, vor der Credentz sein gestanden VI protschaff die waren alle rein Silber vnd so hoch, das Sy ainem über dy gürteln auf sein gangen, vnd yedes schaff wigt über hundertt marckh. Item neben den protscheffern an der erd ist gestandden ain Silbreinis gyespeckl, des fuees was kostlich gemacht von ainem austzug vnd in dem peck stuend aber ain austzug mit vil pillden das was tzweyer Spann hoher, dann ich geraichen mocht, vnd hatt fünff hundertt marckh, Auch stuenden da tzway Silbreine Aingehürn, das grösst was als ain tzylligs ross, vnd das hornn was ainer klaffttern lanngk, vnd hynnden in gollt geuass, das aingehürn hatt an seinem halls gehabt ain gross halspandtt mit den Syben lannden, vnd die män, vnd der Schwantz sein vergullt gewesen. Item an der andern seitten der Credentz ist gestandñ ain Silbreins vas, das was als gross, als ain Sechs emrigrs väss, das hett vier pippen, darinn was maluasier, rayfal, mistatell, vnd das was stuend auff hohen Silbrein schrägen. Item darn ach stuenden Silbrein kanndeln vnd vergullt, die ainem man vnder die öchsen sein ganng, auch flaschen vergullt, darjnn sind zwuo schüsseln gewesen, vnd ain andre flaschen, vnd oben auff der flaschen ain guldeinr koppff, vnd die flasch was beklaydtt mit tzwayen halspanndten, von perlein vnd diemandñ, vnd annder edel gestain, vnd andre kostliche klainatt, von grossen merklichen stucken, die ich nicht beschreiben mag, Doch inn der tzall one die grossen stuck ist gewesen newnhundertt vnd Syben-

vndtzwaintzig stuck, die man auff allen tischen genützt hatt, köpff, schüsseln gross vnd klein die sein nicht jnn der zall. Darnach hatt mich der (83) der mory In dy küniglich Silberkamer gefuert da habe ich gesehen des ersten drey hawffen Silbreiner schüsseln, vnd ain, die waren schön vergullt, vnd padschäffer oder padtzechter, padwennndl vergulltt vnd vnergulltt, Auch manigerlay gyeskandl vnd peckh vnd anddre kleinatt, auch die tzway huettl die der pabst dem künig auch ain guldnis Schwertt geschicktt hatt. Item die tzall aller stuck ist drewtawsennt vnd Sechsvnnddreysigk, Item an Sontag nach paulj heremite haben aber vier gestochen da ist ainer mit ross vnd mitt alin ain tyeffen keler geullen, darnach ain maler, vnd ain Seydennatter haben auch gestochen, Die weil hatt ainer, einem maler gesellen ain päwttel mit guldin abgeschnyttten, Item am Sambstage pauli heremite, ist ainer öber die tunaw gefaren mit einem was wein, vnd die ross sein jn die Tunaw geulleñ vnd ertruncken, Aber den wein haben die vngern wider heraus gezogen von stundan ist einer auff einem hohen ross nachher gerennt vnd hinein geullen, dasmañ weder man noch ross nymnd gesehen hatt, Item desselbigen tags hatt der künig lassen eyss Inn die purg fueren lassen, vnd Sy haben vil löcher gemacht, da ist ainer in ain loch geullen vnd über lanngk ist er uyder zue einem anndern loch heraus gefarett, da hatt in ainer bey dem har begriffen vnd heraus gezogen Item der künig hatt vier dörffer, die muessen ym haytzen vnd kerenn, vnd Sy haben den gewallt zuetelen, verpergen Sy es So fuett mann in nichts, Begreyfftt man Sy aber damit, So gibtt man Yn päharumpältzam Item ain lanndt hayssett die zeri, wann ain künig hochzeit hatt, oder ain Sun ausgibt, So muessen Sy im zwayund-dreyssigtawsentt ochsen schencken Item ain wald ligt bey XII meylen von ofen, der ist vier meil lanngk vnd es wachsen nur öppffel vnd pirn darjnnen...*

* A betűhűségét megfélelő betűjelek hiányában nem tudtam mindenütt megértani.

Pest szabad királyi város vezetői (bírái és polgármesterei) 1687-től 1790-ig.

1687 október 6-án Werlein budai kamarai inspektor, aki a bécsi kamara megbízásából a közvetlen fennhatóságot gyakorolta a törököktől visszaszerzett Pest városa felett, összehívta a lakosságot és bírót állított élére.¹⁾ Ezzel a ténnyel vette kezdetét a felszabadult Pest önálló városi élete. Werlein intézkedése közösségbe foglalta a városban élő polgári elemeket, a török hódoltság idejéből ittmaradtakat és az újonnan betelepítetteket egyaránt. A magyar közjog értelmében vett szabad királyi városi életről azonban még nem lehetett szó, mert hiányzott annak legfőbb eleme, az önkormányzat. A bírót, sőt a városhatóság egyéb tagjait is nem a város közönsége választotta, hanem a hatalom képviselője nevezte ki. A várost illető egyéb ősi jogokból is csak igen kevésnek a gyakorlását engedték meg.

A várost illető ősi jogok ügye röviddel az első bíró kinevezése után, az 1687—1688. évi országgyűlésen került szóba. Itt értesültek Pest és Buda követei, akik az új telepések sorából kerültek ki, arról, hogy városaik a török hódítást megelőzőleg értékes kiváltságok birtokában voltak, a kamara kegyeitől való függésük pedig megalázó. Értesüléseik alapján még az országgyűlés tartama alatt az uralkodóhoz fordultak és kérték, hogy városaikat helyezze vissza régi jogállásukba.²⁾ Kérésük ezúttal nem talált meghallgatásra.

A városi jogok és kiváltságok ügyében a bécsi kamara hosszú ideig csak részleges engedményekre volt hajlandó. Engedményei közül kétség-telenül az volt a legfontosabb, hogy a városi közigazgatás fejének kinevezéséről lemondott, illetőleg a polgárokra ruházta megválasztásának jogát. Ehhez a joghoz a pesti polgárok mindig szívósan ragaszkodtak, és a kamarai uralom népszerűtlenné válásában nagy szerepe volt annak, hogy a kame-ralisták mesterkedésekkel vagy erőszakos intézkedésekkel ismételen megsértették a szabad bíróválasztási jogot. A polgárok ugyanis a bírót érdekeik képviselőjének és letéteményesének tekintették és csak akkor bíztak meg benne, ha maguk választhatták soraikból.

A város ősi jogainak teljességéért megindult küzdelem több eredménytelen kísérlet után végre sikerre vezetett. I. Lipót király 1703 szeptember 19-én beleegyezett abba, hogy Pestet és sorstársait, a többi újszerzeményi szabad királyi várost visszahelyezzék a török hódoltság előtt

élvezett jogaikba.³⁾ Minthogy Pest város régi kiváltságlevele veszendőbe ment, az ősi jogokat a fejlődésnek megfelelően kiegészítve új kiváltságlevélbe foglalták. Az új kiváltságlevél értelmében Pest elnyerte mindazokat a jogokat és jogosítványokat, melyek a szabad királyi városi jogállás teljességéhez tartoztak, elnyerte elsősorban azt a jogot, hogy a város közönsége szabadon, befolyástól mentesen választhassa meg a városhatóság és a lakosság fejét.⁴⁾ Az ősi kiváltságok visszaszerzése körül el nem múló érdemeket szerzett a város egyik bírása és ezzel elnyerte polgártársai háláját és emelte az általa betöltött tisztség tekintélyét.⁵⁾

Az a küzdelem, mely a szabad bíróválasztás kérdése körül folyt a kamara és a pesti polgárok között, világosan mutatja, hogy az érdekelt mekkora jelentőséget tulajdonítottak annak, ki nyeri el a bírói (polgármesteri) tisztséget.⁶⁾ Ennek a kérdésnek azonban később is megmaradt a jelentősége. Elsősorban a polgárokat érdekelte, ki áll a városhatóság és a közület élén és kire bízzák érdekeik képviselőjét. De a felettes hatóságok is figyelemmel kísérték, kiből összpontosul a polgárok bizalma. Tisztújításukat az ősi kiváltságok visszaszerzése után is csak engedéllyel lehetett tartani és az engedélyt királyi parancsba foglalva adták ki. A tisztújítás eredményét be kellett jelenteni az uralkodónak, illetőleg kérni kellett annak megerősítését. Amikor pedig a kormányzatnak különleges politikai céljai voltak, közvetlenül befolyt abba, hogy a város élére elgondolásait szolgáló egyén kerüljön.

A bírói tisztség jelentőségét a hozzákapcsolódó előjogok is kidomborították. Ezeket az előjogokat már a kamarai kormányzat biztosította a város bírójának. A bíró nemcsak a városhatóságnak a polgárok által választott első tisztviselője és a tanács vezetője volt, hanem az első polgár, akinek megkülönböztetett tisztelet járt és akinek a többi polgár engedelmességgel tartozott. Bár esküvel kellett ígérnie, hogy kötelességeit teljesíti, a polgárok és lakosok engedelmességet fogadtak neki, az ősi kiváltságok visszaszerzése után eskütételét megelőzően. Tekintélyének védelmét szolgálta, hogy a rajta elkövetett sérelmeket különösen szigorúan torolták meg.⁷⁾

Tekintettel az elmondottakra, joggal feltehető a kérdés, kik voltak azok a férfiak, akikre polgártársaik bizalma a város vezetésének nehéz feladatát rótták, hogyan látták el előkelő tisztüket és mi volt a jelentősége munkájuknak a város életében. Ha összefoglaló áttekintést nyerünk arról, kik állottak Pest szabad királyi város élén mint bírák (1773-tól polgármesterek), ezek miként nyerték el tisztüket és milyen szerepet játszottak a város életében, egyúttal a város történetére vonatkozólag is fontos adatok birtokába jutunk. Az egyes bírák, illetőleg polgármesterek életére és tevékenységére vonatkozó adatok sok tekintetben a város életének tükörképét is adják. Míg Pest kicsiny volt és szerényebb keretek közt folyt élete, szerényebbek a város élén álló főtisztviselők életkörülményei és szűkebbkörű a tevékenységük is, a rájuk vonatkozó adatok pedig gyérebbek. Amint a fejlődés fokozódott, szaporodik a vonatkozó adatok száma. Határozottabb vonalakkal bontakoznak ki szemünk előtt a város élén álló egyének alakjai, mélyebb bepillantást nyerünk életükbe és tevékenységükbe. Egyéni értékelésük alapját azonban csakis hivatásuk teljesítésében szerzett érdemeik: a közületnek tett szolgálataik képezhetik.

A BÉCSI KAMARA FENNHATÓSÁGA.

Pest város hatósági szervezetének kialakulása az első bíró kinevezése után fokozatosan haladt előre, azt azonban mindig szem előtt tartották a hatalom birtokosai, hogy a tőlük való függés ne szenvedjen csorbát. Az első bírák, éppúgy a tanácsnokok is a Budán székelő kamarai inspektor (1690-től kamarai adminisztrátor) kinevezése alapján nyerték el tisztüket. A polgárság első ízben 1692-ben választhatott bírót. Szavazatait arra a három jelöltre adhatta, akiket az adminisztráció állított a tanácsnokok közül.⁸⁾

A szótöbbséget nyert jelölt csak megerősítése után láthatta el tisztét. A megerősítést 1692—1695 között az adminisztráció gyakorolta, 1696-tól pedig rendszerint a bécsi kamara.⁹⁾ A kamara a jelölés és megerősítés jogát átmenetileg az újszerzeményi területek megvizsgálására időnként kiküldött bizottságokra ruházta. Mikor a megerősítést Bécsből kellett várni, előfordult, hogy az újonnan megválasztott bíró hónapokig nem láthatta el tisztét, mert a posta lassan fordult meg és a hivatali ügyintézés is nehézkes volt. Ilyenkor a tanács rangelső tagja vezette a tanácsüléseket, a városigazgatásnak és a polgárságnak egyébként nem volt feje. Az ebből eredő bizonytalanságot fokozta, hogy a megerősítést nem mindig az nyerte el, akire a legtöbb szavazat esett.¹⁰⁾

Mivel a bírói tisztség 1692-től csak egy évre szólt, gyakran nyílt rá alkalom, hogy a nem tetsző bírótól megszabaduljanak. Ezzel a lehetőséggel ismételten éltek a kamarai érdekek szolgálatában. Mikor a polgárok sorában megerősödött a régi kiváltságos helyzet visszaszerzésére irányuló törekvés, az adminisztráció különféle mesterkedésekhez nyúlt, hogy a bíróválasztás eredményét befolyásolja.¹¹⁾

A kamarától való függést juttatta kifejezésre, hogy a bírónak az adminisztráció előtt kellett lemondania, vagy legalább is be kellett jelenteni a lemondást, továbbá az, hogy a megerősítés elnyerése után a bíró hivatali esküjét az adminisztráció irodájában, kamarai tisztviselő kezébe tette le, és a polgárság csak képviseltethette magát az eskütételnél.¹²⁾

Csak évek multával, hatalmuk vége felé ébredtek tudatára a kame-ralisták, hogy erőszakosságaikkal nem érték el céljukat. Ez a felismerés későn következett be, amikor már teljesen elidegenítették maguktól az öntudatában erősödő polgárságot. Ekkor már a kamarai uralom napjai is meg voltak számlálva. 1703-ban, a Rákóczi-szabadságharc kitörésekor már annyira egygyé forrott a város lakossága a magyar szabad királyi városokat illető jogállás követelésében, hogy az adminisztráció átmenetileg feladta a harcot, a pénzhiánnyal küzdő bécsi kamara pedig elszánta magát a döntő lépésre, Pestnek és sorstársainak régi jogaikba való visszahelyezésére.

A kamarai uralom korában választott bírák személyét illetőleg meg kell említeni, hogy a kinevezettek és a választottak a polgárok sorából kerültek ki és nem készültek arra, hogy hivatali ügyeket lássanak el. A bírói tisztség tiszteletbeli volt, vállalása pedig kötelező. Csak a felettes hatóság hozzájárulásával lehetett kitérni a megnyilvánuló bizalom elől, a felmentést pedig csak nyomós okok fennforgása esetén adták meg.¹³⁾

A város polgárainak többsége iparosokból, mesteremberekből állott, ami a tanács összetételében is megnyilvánult. Minthogy az adminisztráció bármelyik tanácsnokot jelölhette bírónak, a bírák sorában is találunk kereskedő és gyógyszerész mellett iparost, fogadóst.

Az a bíró, akit nem választottak meg újra, tanácsnokként maradt tagja a tanácsnak és a tanácsnoki tisztség életfogytiglanra szól. Természetes tehát, hogy akik hosszabb idő óta foglaltak helyet a tanácsban, bizonyos gyakorlatra tettek szert és ez tekintélyüket és bíróvá való megválasztásuk esélyét növelte. Hozzá kell még fűzni, hogy az idegen érdekeket szolgáló kameralisták a bírójelöltek sorából gondosan kizárták a magyarság képviselőit, sőt lassanként a tanácsban is háttérbe szorították őket.

Vatula János Jakab, Pest első bírája a török hódoltság megszűnése után, eredetileg élmezései tiszt volt a császári hadseregben.¹⁴⁾ Később kamarai szolgálatba lépett és az Érsekújvárról Budára költözött kamarai inspekciónak keretében működött. Werlein kamarai inspektor intézkedésére 1687 elején a pesti harmincadhivatalhoz került ellenőrnek.¹⁵⁾ 1687 őszén vált időszerűvé a pesti és budai polgári lakosság megszervezése a bécsi kamara fennhatósága alatt. Két körülmény is sürgette az erre vonatkozó intézkedést. A császári katonaság kísérletet tett arra, hogy hatalma alá vonja a polgári lakosságot, a kamara pedig útját akarta állni ennek a törekvésnek.¹⁶⁾ Egyúttal lehetővé akarták tenni, hogy Pest és Buda követei megjelenjenek a pozsonyi országgyűlésen, mivel a kormány feltétlenül számított e városok szavazataira.¹⁷⁾

A kitűzött célok érdekében Werlein megfelelően választott. *Vatula* alárendeltje volt, és eddigi pályája biztosítékul szolgált az uralkodó iránti hűségének. Werlein a bíróállítást követő napon, október 7-én jelentette intézkedését Bécsbe, ahonnan megkapta rá az uralkodó jóváhagyását.¹⁸⁾ *Vatula* nem sokkal kinevezése után Pozsonyba utazott, hogy az országgyűlésen képviselje városát. Egyebet nem tudunk a város érdekében teljesített szolgálatairól. A bírói tisztség nem nyújtott megélhetést, természetes tehát, hogy meg kellett tartania harmincadhivatali ellenőri állását, pedig ez az újjászervezés idején sok teendővel járt. Nyilván másirányú elfoglaltsága volt az oka annak, hogy a város mindennapi ügyeiben való intézkedések legelső emlékei nem az ő, hanem egy *Petschmann* nevű albíró nevéhez fűződnek.

Werlein nem volt megelégedve *Petschmann* tevékenységével, *Vatulára* viszont egyéb hivatalos munkája miatt nem számíthatott. 1688 tavaszán más személyre bízta a bírói teendők ellátását, ami *Vatula* bírói hivataloskodásának befejezését jelentette.¹⁹⁾ A bírói székből való távozása után teljesen harmincadhivatali teendőinek élt. Bár hivatali beosztásánál fogva továbbra is a pesti harmincadhivatalhoz tartozott, szervezési ügyekben vidéken is megfordult.²⁰⁾ A bírói székből való távozását nem sokkal élte túl, 1689 augusztus 8-án váratlanul meghalt.²¹⁾

Knipper János Bálint Győrből került Pestre és a császári seregben volt zászlós. 1687 július 29-én megkapta Werleintől a pesti polgárjogot, ugyanekkor két egymás mellett fekvő házat is kapott 130 forintért.²²⁾ *Vatula* akadályoztatása és *Petschmann* albíró túlkapásai arra indították Werleint, hogy megfelelőbb vezetőt állítson a város élére. Erre vonatkozó

döntését 1688 április 14-én kívánta közzétenni, azonban előre nem látott akadályok, többek között a magyarság képviselőjének, Dalmady Sándornak elutazási szándéka miatt el kellett halasztania intézkedéseit. E helyett, mivel Petschmannt már április 11-én felmentette teendői ellátása alól, 16-án a bírói tisztséget ideiglenesen Knipperre bízta.²³⁾

Az áprilisban elmaradt intézkedések megtételére június 10-én került sor. Werlein ez alkalommal Knippert véglegesen bíróvá nevezte ki, helyettesítésével pedig a szintén kinevezett tanács rangelső tanácsnokát, Dalmady Sándort bízta meg. Ugyanekkor rendtartást is írt elő a városhatóság számára, városi jövedelem biztosítása céljából pedig engedélyt adott városi húsmérés felállítására.²⁴⁾ Knipper, miként Vatula, szintén csak rövid ideig láthatta el a bírói teendőket. A jelek szerint még 1688-ban Győrbe vezényelték, így a bírói szék újra megüresedett.²⁵⁾ Pesten lévő házát néhány évig még megtartotta, 1695-ben azonban, mikor már hadnagy volt, eladta s ezzel megszünt kapcsolata a várossal.²⁶⁾

Blumenfeldi Herold Henrik Szigfrid volt Pest városának az első olyan bírója, aki kitartott helyén és hivataloskodása alatt sok időt szentelt a város ügyeinek. Herold Bécsből jött Pestre. Korábbi tartózkodási helyén orvosi gyakorlatot folytatott. 1688-ban nyert engedélyt a bécsi kamarától, hogy Pesten gyógyszertárt nyithasson. Ez év február 14-én kélt az a kamarai rendelet, mely meghagyta Werleinnek, hogy utaljon ki Herold számára alkalmas helyet, ahol gyógyszertárát megnyithatja.²⁷⁾ Megérkezése után egy évig nyugodtan élhetett hivatásának és sikerült ezalatt gyógyszertárát kellőképp felszerelni. A polgárjogot még 1688-ban megszerezte.²⁸⁾

Werlein a pesti városházán eddig fennállott zavaros állapot megszüntetését igen fontosnak tartotta és olyan emberre akarta bízni a városi ügyek vezetését, akire állandóan számíthat. Választása Heroldra esett, aki mind ügyességénél, mind ismereteinél fogva kiemelkedett az új telepeselek sorából. 1689 február 5-én rendeletet intézett a pesti tanácshoz, amelyben bíróvá nevezte ki. Rendeletében utalt arra, hogy a bírói tisztség gyakori cserélgetése miatt sok rendetlenség és félreértés honosult meg, olyan személyt kell tehát kinevezni, aki kellően minősített és állandóan helyben lakik.²⁹⁾ Az újonnan kinevezett bíró ünnepélyes beiktatása február 9-én ment végbe a tanács és a polgárok jelenlétében.³⁰⁾ Herold megfelelt a beléje vetett bizalomnak és működésével teljes mértékben elnyerte az adminisztráció elismerését.

Az 1689-ben elnyert bírói tisztelet több mint három évig viselte egyfolytában. Ezalatt nem merült fel ellene panasz, jöllehet hivatalát egy-ideig nehéz körülmények között látta el. A pestisjárvány Pest és Buda falai között is felütötte fejét és bőven szedte áldozatait. Herold a nehézségek ellenére kitartott helyén és gondosan ügyelt a járvány ellen hozott intézkedések végrehajtására.³¹⁾

A közügyek intézésével járó elfoglaltságát üzlete is megsínylette, fizetés pedig még nem járt a bírónak. E miatt kérte, hogy mentse fel a bírói tisztség továbbviselése alól, az adminisztráció pedig teljesítette kérését. 1692 március 31-re tűzte ki az utód megválasztását, de a három jelölt közé Heroldot is felvette.³²⁾ Ekkor tűnt ki, mennyire megszerették polgártársai eddigi működése alapján. Jöllehet az adminisztráció rendeletéből

közismertté vált távozási szándéka, a szavazatok többsége mégis rá esett. Csak az adminisztráció jóindulatának köszönhető, hogy visszavonulhatott, mert nem őt erősítette meg, hanem az utána legtöbb szavazatot nyert jelöltet.³³⁾

Két év múlva az adminisztráció érdekében újra vállalnia kellett a bírói tisztséget. Az 1693—1694. évi pest-budai önállósági mozgalom hatása alatt úgy érezték a kameralisták, hogy szükségük van erre a kipróbált, megbízható emberre. Ezért 1694 májusában a mozgalom elfojtása után, választás mellőzésével újra bírónak nevezték ki. Ezúttal tekintettel voltak anyagi nehézségeire és a város pénztárából fizetendő 100 forint bírói díjazást állapítottak meg neki.³⁴⁾

Heroldra és az adminisztrációra kellemetlen következményekkel járt ez az intézkedés. A város anyagi helyzete kedvezőtlen volt, a polgárok túlnyomó része csekély keresettel rendelkezett és félt az adóteher növekedésétől. Mikor Herold lemondott és szorgalmazta a megállapított díjazás kifizetését, állandóan akadályt gördítettek kívánsága teljesítése elé.³⁵⁾ Kénytelen volt ismételten igénybe venni az adminisztráció támogatását, ezzel pedig maga és pártfogói ellen ingerelte a polgárokat.³⁶⁾ Szerencsétlenségére nem sokkal lemondása után önvédelemből halálra sebezte egy támadóját, ami megkönnyítette, hogy ellenfelei lejárassák tekintélyét.³⁷⁾

Ezek játszottak közre abban, hogy elvesztette a polgárok bizalmát. Ügyének tisztázásáig, 1696 tavaszáig, nem jöhetett számba a bírói állás betöltésénél.³⁸⁾ Átmenetileg a tanácsüléseken sem vehetett részt, míg nem az adminisztráció 1696 június 26-án elrendelte, hogy fogadják vissza a tanácsba, kijelentve egyúttal, hogy becsülete a kiállott büntetés ellenére érintetlen.³⁹⁾ 1697-ben, bár az adminisztráció támogatta, elbukott a bíróválasztáson. A bécsi kamara mégis őt erősítette meg a bírói tisztségben. Ez évi bíraskodása idején a tanács kísérletet tett rá, hogy megszabaduljon a kamarai adminisztráció fennhatósága alól. Tekintettel arra, hogy a város régi kiváltságleveleit eddig nem sikerült felkutatni, tervezetet készítettek, melyben körülírták a város jogállását, jogait és jogosítványait, azonkívül lefektették benne a városi ügyvitel alapelveit. Az uralkodót arra kérték, erősítse meg a tervezetben foglaltakat és biztossítsa ez úton a város függetlenségét, a városhatóság tekintélyét.⁴⁰⁾

A bécsi kamara a tervezetet a tanács folyamodványával együtt az adminisztrációnak adta ki véleményezésre. Az adminisztráció élesen állást foglalt a városhatóság törekvései ellen és megakadályozta, hogy elgondolása valóra váljék.⁴¹⁾ Feltehetőleg éppen a városhatóság kísérlete következtében támadt bizalmatlanságnak lett a következménye, hogy 1698-ban a bírójelöltek sorából kimaradt valamennyi bíróviselt egyén neve.⁴²⁾ A jelölés elhibázott volt, és zavargások támadtak nyomában, ezért a bécsi kamara a polgárok kérésére megsemmisítette. Az adminisztráció intézkedésére Herold néhány hétig ellátta a bírói teendőket, de a Caraffa-bizottság letette székéből.⁴³⁾

Utolsó ízben 1701-ben viselte Herold a bírói tiszteletet. Ebben az évben a kameralisták ismét mesterkedésekkel akartak nekik megfelelő bírót állítani. Kineveztek a tanácsba két új tagot, akikről a polgároknak nem volt jó véleménye, és ezekkel együtt jelölték Heroldot. Az ennek folytán

támadt felzúdulás újabb nyugtalanságot idézett elő.⁴⁴⁾ Herold most már teljes nyíltsággal a város érdekei mellett állt ki. A városhatóság tekintélyének megvédése érdekében bátran szembefordult egykori pártfogóival, a kamaralistákkal. Vezetése mellett folytak le azok a tanácsülések, amelyekben eljártak a város és a tanács sérelmeinek orvoslása érdekében. Az üléseken több ízben megjelentek a polgárok képviselői és felhívták a tanácsot, hogy ne engedjen az erőszaknak.⁴⁵⁾

Az adminisztráció egy kamarai rendeletre hivatkozott eljárása igazolására, a hivatkozott rendelet felmutatását ellenben megtagadta. A tanács nem nyugodott bele a kitérő válaszba és megbízta a város bécsi ügyvivőjét, nyomozza ki, mit tartalmaz az állítólagos rendelet, majd közvetlenül a kamarához fordult és panaszt emelt a budai kamaralisták önkényeskedése ellen. A panaszíratot gyorsfutárral küldték Bécsbe, ahol kénytelenek voltak elismerni a város igazát és hatálytalanították az adminisztráció sérelmes intézkedéseit. Az erőszakos úton kinevezett tanácsnokok nem vehettek részt a tanácsüléseken, a bírói teendőket pedig Herold látta el.⁴⁶⁾

Az adminisztráció az ügygel kapcsolatban a kamarához beadott védekezőiratában, melyben jellemezte a pesti tanács tagjait, Herold személyére is kitért. Attól tartózkodott ugyan a történetek után, hogy megdicsérje, rosszat azonban nem mondhatott róla. Elismerte, hogy tanult ember, tud latinul, és csak a kísérlete megindokolni háttérbe szorítását, hogy öreg korára való tekintettel bíróvá választása neki magának és a városi közönségnek is terhére volna.⁴⁷⁾

Heroldnak az adminisztrációval való szembekerülése élesen rávilágít, milyen következményekkel járt a kamaralisták önkényeskedése. Eljárásukkal nemcsak a polgárok haragját és ellenséges érzületét keltették fel, hanem régi hű emberüket, Heroldot is elleneik táborába sodorták. Bár önmérsékletét megőrizte, a szőnyegen forgó kérdésben elszántan az adminisztráció ellen küzdött. Érthető, hogy az adminisztráció végleg elejtette és megvonta tőle pártfogását.

Miután az 1701. év végével letelt bírói tiszte, visszavonult a tanácsnokok sorába. Megérte a város régi kiváltságainak visszaszerzését és 1704 végén hűnyta le örökre szemét.⁴⁸⁾ Hagyatéka különféle ingatlanokból, gyógyszerházból, gazdasági felszerelésekből és ingóságokból állott. Háza, amint egy 1696. évi összeírásból kitűnik, egyemeletes volt, és három szoba volt benne. Örökösei oldalági rokonai voltak.⁴⁹⁾

Eschenbrugger Fülöp épúgy mint Herold, Ausztriából jött Pestre. Letelepedése után, 1689 március 3-án felvették a pesti polgárok sorába, 1690-ben pedig az adminisztráció tanácsnokká nevezte ki. Foglalkozására nézve az »Arany Sas«-ról nevezett és bormérési jogot élvező beszállófogadó tulajdonosa volt.⁵⁰⁾ 1692-ben, az első bíróválasztás alkalmával az adminisztráció őt is felvette a bírójelöltek sorába. Az április 1-én megtartott bíróválasztáson Herold után ő nyerte el a legtöbb szavazatot. Mivel Herold visszavonulásához az adminisztráció hozzájárult, helyette április 2-án *Eschenbrugger* erősítette meg a bírói tisztségben.⁵¹⁾ *Eschenbrugger* mintegy háromnegyed évig állott a város élén. Ezalatt nem vonhatta magára különösebb mértékben polgártársai figyelmét, mert a három legközelebbi választáson elbukott.

Csak a város életében beállott viszálykodások során terelődött rá ismét a figyelem. 1697-ben a bíróválasztás alkalmával 79 szavazatot nyert 129-ből. Miként az adminisztráció által kiküldött választási biztos jelentéséből kitűnik, vonakodott, legalább színleg, a bírói tisztelet elfogadni. A választás után Herold hívei különféle vádakkal illették az adminisztráció előtt, hogy elejét vegyék megerősítésének.⁵²⁾ Ennek ellenére az adminisztráció nem foglalt állást megerősítése ellen, hanem a választásról szóló jelentéséhez mellékelte a választási jegyzőkönyvet, amely tartalmazta Eschenbruggernek a tisztség elfogadásával kapcsolatban tett szabadkozó kijelentéseit, de azt a véleményt is, hogy ezek a kijelentések nem tekintendők őszintének.⁵³⁾

Mikor híre járt Pesten, hogy az adminisztrációnál vádakat emeltek Eschenbrugger ellen, a választók sorában nagy izgalom támadt. A polgárok meggyőződése az volt, hogy az adminisztráció támogatja Eschenbrugger ellenfeleit és a kamarához intézett választási jelentésbe a választottuk ellen emelt kifogásokat is belefoglalta. Megerősítette őket véleményükben, hogy a döntés sokáig váratott magára. Összegyűltek tehát a városházán és követelték, hogy az legyen a bíró, aki a polgárok bizalmát élvezi. Kijelentették, hogy ők csak azt ismerhetik el bírónak, akit ők választottak, nehogy szabad választási joguk veszendőbe menjen. A hozzájuk intézett megnyugtató szavakra és tekintettel arra, hogy Eschenbrugger valóban ellátta a bírói teendőket, ekkor megnyugodva távoztak.⁵⁴⁾ A bécsi kamara döntése végül mégis Herold javára ütött ki.⁵⁵⁾

A tanácsnoki teendőket Eschenbrugger élete végéig ellátta. Halála körülbelül az 1704. év elején következett be.⁵⁶⁾ Hagyatéki leltára lényegesen ceruzajegyzetekből áll és nem ad közelebbi felvilágosítást vagyoni helyzetéről.⁵⁷⁾

Proberger Jakab Bajorországban, Landshutban született.⁵⁸⁾ Érdekes, hogy Pesten történt letelepedése után a városi polgárjogot kétízben is megkapta: 1687 július 21-én az adminisztráció adta meg neki, 1688 október 2-án pedig a városi tanács.⁵⁹⁾ Polgári foglalkozására nézve sörfőzőmester volt.⁶⁰⁾ Övé volt a város egyetlen sörfőzője, mesterségét tehát versenytárs nélkül űzhette és így rövidesen kedvező anyagi körülmények közé került.

Werlein 1688 június 10-én kinevezte a tanács tagjává és ráruházta a kamarási teendők ellátását.⁶¹⁾ Proberger ezidőtájt még a nevét sem tudta leírni, a kamentalisták mégis megbízták a városi pénzek kezelésével és a róluk való elszámolással.⁶²⁾ Kamarási megbízatása révén, valamint anyagi helyzeténél fogva a tanács tekintélyesebb tagjai közé tartozott, és 1692-ben, az első bíróválasztás alkalmával az adminisztráció felvette a bírójelöltek sorába. Polgártársai körében ekkor még nem igen lehetett népszerű, mert a három jelölt közül ő nyerte el a legkevesebb szavazatot.⁶³⁾

Elsőízben 1693 január 14-én választották meg Pest bírájává, abban az évben, melyben a budaiak Bössinger gyógyszerészt választották polgármesterükké.⁶⁴⁾ Bössinger minden igyekezetét arra fordította, hogy visszaszerezze városa ősi kiváltságait és felélessze Buda régi szabad királyi városi jogállását.⁶⁵⁾ Probergerrel való kapcsolatai révén az önkormányzati mozgalom Pestre is áttért. A pesti tanácsnak sikerült elérnie, hogy kép-

viselőit meghívják Bécsbe a kiváltságok ügyének megtárgyalására. A város igényeinek támogatására igyekezett a tanács megfelelő dokumentumokra szert tenni. A tanácsbeliek értesülése szerint a város régi kiváltságlevele Vass Sándor alispán birtokában volt Kassán, elküldték tehát hozzá a tanács két tagját, hogy szerezzék meg tőle. A várható kiadások fedezése érdekében a polgárookra rendkívüli adót róttak, akik a függetlenség megszerzésének reményében vállalták a terhet.⁶⁶⁾

A budai adminisztrációnak, mely féltékenységgel kísérte az önkormányzati törekvéseket, sikerült megakadályozni, hogy a kiváltságok visszaszerzésére irányuló remények ezúttal valóra váljanak. Proberger azonban, épúgy mint a hasonló helyzetben levő budai polgármester, nem adta be egykönnyen a derekát. Fenntartva kapcsolatát a budai elégedetlenekkel, vonakodott az adminisztráció rendeleteihez alkalmazkodni és ezzel megakadályozta, hogy más, a kameralisták kedve szerint való bíró kerüljön a város élére. Kitartóan ellenállott 1694 májusáig és csak a budai mozgalom elfojtása után lépett vissza a bírói tiszttől.⁶⁷⁾ Ellenállásával magára vonta polgártársai figyelmét, akik közül egyre többen álltak mellé.

Amint letelt az adminisztráció által az 1694 májusában bíróvá kinevezett Herold hivataloskodása, 1695 január 3-án a pestiek, nem várva be az adminisztráció intézkedését, saját kezdeményezésükből megtartották a tisztújítást. Arra ügyelt a tanács, hogy ne sértsék meg azokat a választási formákat, melyeket az adminisztráció az 1693. évi választás alkalmával előírt. Így például nem szavazott valamennyi polgár, hanem bizottságot alakítottak soraikból és erre bízták a választás megejtését. Proberger elnyerte a legtöbb szavazatot, a polgárok pedig elismerték bírójuknak és letétették vele a bírói esküt.⁶⁸⁾ A választás megejtéséről haladéktalanul értesítették az adminisztrációt, melynek körében nagy megütközést keltett a város önhatalmú eljárása.

Az adminisztráció, tekintélyének megóvása érdekében és hogy a város függő helyzete ne lazuljon meg, szigorúan megróttá a tanácsot és megsemmisítette a választást. Az újabb választás megejtésére biztost küldött Pestre, aki Heroldot, Probergert és Eschenbruggert állította bírójelöltnek. A választásra összegyűlt polgárok ekkor egyhangúlag kijelentették, hogy ők már választottak, szavazatukat Probergerre adták és mást nem hajlandók elismerni bírójuknak. Hangulatuk láttára a választási biztos nem feszegette tovább a kérdést, és az adminisztráció, értesülve a történetekről, nem állott útjában, hogy Proberger elnyerje a bécsi kamara megerősítését.⁶⁹⁾

Az adminisztráció 1695. évi beavatkozása egyáltalán nem érte el célját. A pesti tanács és a polgárok 1696-ban ugyanúgy jártak el, mint a megelőző évben és Probergert újra bíróvá választották felettes hatóságuk megkérdezése nélkül.⁷⁰⁾ Bár a megrovás ezúttal sem maradt el, a kameralisták látszólag engedtek és azon a címen, hogy nem akarnak zavart kelteni, Probergert a polgárok egy küldöttségével eskütételre idézték Budára és le is tétették vele a bírói esküt.⁷¹⁾ Csendben azonban aknamunkát kezdtek ellene.

Támadásuk alapjául azt használták fel, hogy Pesten csak a bírónak volt sörfőzője, a város pedig nem főzött sört. A polgárok körében azt

híresztelték, hogy e miatt a város nagy bevételektől esik el, ami az adózók fokozottabb megterhelését vonja maga után. Híreszteléseikkel sikerült rávenni a polgárok egy részét, hogy napirenden tartsák a sörfőzés ügyét. 1696 szeptember 19-én az elégedetlenek a tanács elé járultak és azt kívánták, hogy vagy szüntesse meg a tanács Proberger sörfőzési jogát, vagy szorítsa őt arra, hogy részesedést fizessen bevételeiből a városi pénztárba, a megelőző évekre visszamenőleg is.

A tanács védelmébe vette Probergert. Utalt arra, hogy a várost több ízben támogatta már anyagilag, amennyiben pénzt és fát is adott, mely utóbbinak a pestiek állandóan szűkében voltak. Megállapította a tanács, hogy a panaszt bujtogatásra terjesztették elő, és a bujtogató Kolbacher Mátyás Lambert volt. Kolbacher eredetileg kamarai szolgálatban állott, harmincadhivatali ellenőr volt és az adminisztráció sokat adott szavára. Az elégedetleneknek az adminisztrációval való kapcsolatára utal az is, hogy küldöttségük egyik résztvevője az a Leistner volt, akiről később kitünt, hogy összejátszott Kurz adminisztrátorral a város békéjének megzavarásában.⁷²⁾

Kétségtelen, hogy Proberger elrágalmazása gyorsan és nem várt mértékben sikerült. Míg 1695-ben és 1696-ban könnyű szerrel diadalmaszkodott a bíróválasztáson, 1697-ben 129 szavazatból mindössze nyolcat nyert el.⁷³⁾ Ellenségeit nem nyugtatta meg bukása, és az 1698. évi választás alkalmával, melyet erőszakos úton hajtottak végre, jelölni sem merték.⁷⁴⁾ A kameralisták mesterkedései azonban teljesen felborították a város békéjét. Pártoskodás ütötte fel a fejét a polgárok sorában, és egymást követték a vádaskodások és erőszakos cselekmények.

A sörfőzés kérdésének hánytorgatása a tanács tekintélyét is kikezdte. 1698 elején újra sürgették az elégedetlenek, hogy alapítsanak városi sörfőzőt. Ekkor már ezzel sem elégedtek meg, hanem még azt a kívánságukat is kifejezték, hogy az a polgárok felügyelete alatt álljon és ne a tanácsé alatt. A tanács, mely zokon vette, hogy az adminisztráció által szított mozgalom hatósági jogait is kikezdi, teljes erővel szembefordult az elégedetlenekkel.⁷⁵⁾

Az állandó nyugtalanság miatt az adminisztráció is megdőbönt és egyelőre felhagyott Proberger ellen irányuló mesterkedéseivel. 1699-ben ismét felvette a bírójelöltek sorába. A bíróválasztás alkalmával kitünt, hogy a város békéjének felborításával nem lehetett megállítani a fejlődés menetét. A választók többsége rájött arra, hogy a kameralisták saját érdekeiket szolgálták azzal, hogy zavarokat támasztottak. Ismét fellángolt a városi önkormányzatért régóta élő vágy, és Probergert újra bíróvá választották.⁷⁶⁾ Népszerűsége ezután sem csökkent és 1700-ban megint ő lett a bíró.⁷⁷⁾

Ebben az időben az újszerzeményi szabad királyi városok egymással kapcsolatba lépve láttak hozzá, hogy ősi kiváltságaikat visszaszerezzék. E miatt a budai kameralisták még egy kísérletet tettek, hogy Probergert félreállítsák az útból. 1701-ben kineveztek két tanácsnokot, akik közül az egyik a már említett Leistner volt, az adminisztrátor terveinek előmozdítója. A bíróválasztás alkalmával a szokástól eltérően a volt bírót nem jelölték, hanem a két újonnan kinevezett tanácsnokot, a régiek közül

pedig Heroldot.⁷⁸⁾ A jelölés szerfelett felháborította a polgárokat, és csak nehezen tudták lefolytatni a választást.

Jóllehet a legtöbb szavazatot Herold nyerte el, az adminisztráció ezzel nem törődött és Leistnerre bízta a bírói teendők ellátását. Ekkor azonban betelt a mérték. Az adminisztrációtól még olyanok is elfordultak, akik eddig hűséges eszközei voltak, és a polgárok körében gyűlöletté fokozódott a kameralisták ellen már korábban is megnyilvánuló ellenszenv. Hiába igyekezett igazolni eljárását a bécsi kamara előtt, a város hangulatának láttára Bécsben nem tartották tanácsosnak, hogy megerősítsék intézkedéseit, és hallgatólag túrték, hogy Herold lássa el a bírói teendőket.⁷⁹⁾

A városi tanácsnak az adminisztráció ellen a bécsi kamarához benyújtott panaszirata kertelés nélkül lerántotta a leplet a budai kameralisták alattomos, kicsinyes eljárásáról, egyúttal bátran kiállt a város jogai és érdekei mellett. A tanács félreérthetetlenül tudomására adta a kamarának, hogy Proberger állandó zaklatása rossz vért szül a polgárok körében. Elismerete, hogy a volt bíró nem tud írni, kiemelte ezzel szemben, hogy a város lakossága úgyszólván teljesen egyszerű emberekből áll, akik sors-társuknak tekintik őt, ragaszkodnak hozzá és szeretik. Hangsúlyozta, hogy korábbi munkásságával letagadhatatlan érdemeket szerzett a város körül.⁸⁰⁾

Az 1701. évi események, míg egyfelől erősen rovására mentek az adminisztráció tekintélyének, másfelől a városi polgárság összetartását nagy mértékben megerősítették. 1702-ben a város kívánságának megfelelően jelölték a volt bírókat és nem mertek szembehelyezkedni a polgárok akaratával, mely a bíróválasztáson Proberger mellett nyilatkozott meg. A választás a tanács óhajának megfelelően ekkor zajlott le elsősorban Szent György napján, és a leadott 83 szavazat közül 75-öt Proberger nyert el.⁸¹⁾ Mikor az adminisztráció jelentést tett a kamarának az eredményről, kérte egyúttal a polgárok választottjának megerősítését. Hadd kapja meg a szorongatott, gyámolatlan nép azt a vezetőt, akit kíván — írta jelentésében érezhető keserűséggel.⁸²⁾ 1703-ban már nem is igen érdekelte az adminisztrációt a pesti bíróválasztás, és a tanács figyelmeztette április 25-i beadványában, hogy intézkedjék az ügyben. Az adminisztráció Zennegg tanácsost küldte ki a választás vezetésére, mely ismét Proberger megválasztását eredményezte.⁸³⁾

A magyar közjogban gyökerező önkormányzat ügyére igen kedvező volt, hogy a városhatóság élére éppen akkor került vissza az önkormányzat régi harcosa, mikor a külső körülmények is megnövelték a kedvező fordulat esélyeit. A spanyol örökösödési háború által felidézett nagy pénzszükséglet és a bécsi kamara pénztelensége döntő fordulatot jelentett az újszerzeményi területeken fennállott régi jogok visszaadása tekintetében.

Az érdekelt újszerzeményi városokat 1703 elején hívták meg Bécsbe, hogy tárgyalják velük a régi kiváltságaik visszaadásával kapcsolatos kérdéseket, főleg, hogy megállapodjanak velük abban a pénzösszegben, melyet a fegyverjog váltása címén akartak rajtuk megvenni. Amint tudjuk, a kamara szorult pénzügyi helyzetére való tekintettel a tárgyalások során folytak, és a város még az év vége előtt megkapta kiváltságlevelét.⁸⁴⁾ Az uralkodó által biztosított jogok birtokbavétele azonban még nem volt

lehetséges. Ezek egy része jövedelmet is jelentett és mindaddig az adminisztráció bevételeit szaporította. Elvesztésüket az adminisztráció épp oly sérelmesnek tartotta, mint azt, hogy a kiváltságlevél értelmében megszünt fennhatósága a város felett.⁸⁵⁾

Mikor 1704 elején közvetlen tárgyalásokra került sor a budai kame-ralistákkal, és Buda és Pest képviselői át akarták venni az adminisztrációtól mindazt, ami kiváltságos helyzetük alapján most már kétségbevonhatatlanul megillette őket, az adminisztráció képviselői a meggondolások és kifogások egész sorával álltak elő és megkísérelték elodáztatni az átadást.⁸⁶⁾ Válaszul Pest, épúgy mint Buda ellenállásra határozta el magát és tettelegesen igyekezett megakadályozni, hogy a kame-ralisták gyakorolhassák az őket már meg nem illető jogokat. Ebben a küzdelemben Proberger szoros kapcsolatot tartott fenn Buda tanácsával és szükség esetén erőszakkal is megakadályozta, hogy az adminisztráció hatalma érvényesülhessen a város területén.⁸⁷⁾ A kuruc háborúra való tekintettel a kormányzat óvakodott attól, hogy a város lakosait végső elkeseredésbe sodorja. Bár az adminisztráció átmeneti hatallyal halasztást eszközölt ki a város igényeinek teljesítésére, végül mégis győzött Bécsben a jobb belátás, és a pestiek megkapták az adminisztráció által addig vitássá tett jogaikat.⁸⁸⁾ A siker kivívásában egyaránt kivette részét Proberger és Mosel János Antal, a város szindikusa és tanácsnoka.

A magyar kormányhatóságok a kiváltságlevél kibocsátásától kezdve szabad királyi városként kezelték Pestet. 1705-ben Pestnek is megküldötték a királyi engedélyt, mely felhatalmazta, hogy királyi biztos közbejötték nélkül, saját maga válassza meg bíróját és töltsse be az időközben megürült városi tisztségeket. A tisztújítás április 28-án vette kezdetét és május 4-én fejeződött be. A választás eredménye teljes mértékben igazolta, hogy Proberger politikája megfelelt a közkíváratnak. Egyhangulag választották meg bírónak és az egész tisztújítási aktus nagy lelkesedéssel, közmegelegedéssel és békességben folyt le.⁸⁹⁾

Proberger megérdemelten nyitotta meg azoknak a bírácoknak a sorát, akik ezt az ősi jogaiba visszahelyezett magyar szabad királyi várost vezették. A közület iránti kötelességeiről ezután sem feledkezett meg. A kiváltságlevélben foglalt jogok és haszonvételek átvételével egyidejűleg meg kellett fizetni a kamara által kivetett váltságot. Minthogy a városnak nem volt pénze, Proberger 2240 forintot kölcsönzött részben készpénzben, részben pedig úgy, hogy négy éven át nem vette fel bírói tiszteletdíját. A nyújtott kölcsönért csak mérsékelt kamatot számított fel. A tanács igyekezett kimutatni háláját és megígérte, hogy amennyiben rajta múlik, sörfőzési jogát továbbra is biztosítja.⁹⁰⁾

Hálás polgártársai 1707 április 28-án még egy ízben bíróvá választották.⁹¹⁾ Probergert ebben az időben már inkább magánügyei kötötték le. Egy Sagmeister nevű egyén arra törekedett, hogy ő is emelhesse Pesten sörfőzést. Proberger teljes erővel védelmezte korábban szerzett jogát, és a tanács is pártját fogta. A polgárok közül azonban többen ellene fordultak, és sok küzdelmet kellett kiállania, amíg az így keletkezett viszályt sikerült elsimítani.⁹²⁾ 1709 május 21-én Proberger végleg lemondott a bírói tisztségről. Tanácsnoki helyét haláláig megtartotta. 1711 első felében húnyt

el.⁹³⁾ Hagyatéka, melyet egyenlő részben osztott fel felesége és két leánya között, 20.992 forint készpénzből, a sörfőzőből és ingóságokból állott.⁹⁴⁾ Özvegye később a város egyik magyar tanácsnokához, Vishay Sándorhoz ment nőül.⁹⁵⁾

Lehner Mihály Kismartonból került Pestre, ahol 1695 szeptember 13-án szerezte meg a polgárjogot. Foglalkozására nézve bormérő és a »Fekete Sas« fogadó tulajdonosa volt. Háza egyemeletes volt és négy szobából állott.⁹⁶⁾ A város ügyeiben 1698-tól kezdve játszott szerepet, amikor az adminisztráció Proberger megválasztását lehetetlenné akarta tenni. A mondott év elején az adminisztráció egy Biancoviz Jakab nevű kereskedővel együtt Lehner tanácsnokká nevezte ki. A tanács meghajolt a parancs előtt és január 7-én letétette az esküt az új tanácsnokokkal.⁹⁷⁾

Ebben az évben a Caraffa-bizottság állította a bírójelölteket és felvette sorukba Lehner is, aki ellen nemsokára az a panasz hangzott el, hogy bizonyos, a városra hátrányos árulkodást követett el. Kedvezőtlen hírneve lehetett az oka, hogy a választáson elbukott. Minthogy a Caraffa-bizottság a régebbi bírójelölteket mellőzte, a választást egyes polgárok megfellebbezték. A bécsi kamara, tekintettel a fokozódó nyugtalanságra, a választást érvénytelenítette.⁹⁸⁾ A végleges döntés joga a Caraffa-bizottságot illette, mely a bécsi kamara által a fellebbezésre hozott döntés megérkezésekor nem tartózkodott Pesten. Megérkezése után az adminisztráció által a bírói teendők ellátásával ideiglenesen megbízott Heroldot letette és Lehner Mihályt kinevezte bírónak.⁹⁹⁾

Lehner egyszerű életkörülményekhez szokott ember volt s az maradt élete végéig. A bírói székbe véletlenül csöppent bele és feltűnés nélkül távozott belőle. Bár az adminisztráció bírójelöltjei sorában még többször szerepelt, polgártársai egyszer sem választották meg. 1699-ben, lemondása után, városi kamarássá lett és több éven át ő kezelte a város pénzügyeit.¹⁰⁰⁾ Kamarási tisztségének megszűnte után mint tanácsnok működött. Körülbelül 40 évig volt a tanács tagja és 1737 végén vagy 1738 elején halt meg.¹⁰¹⁾

AZ 1703. ÉVI KIVÁLTSÁGLEVÉLEN ALAPULÓ VÁROSIGAZGATÁS.

Pest szabad királyi városnak a bécsi kamara és a kamarai adminisztráció fennhatósága alól való felszabadulása jelentős fordulatot hozott a város életében. Megszűnt a tanács működésének és a polgárok tevékenységének kicsinyes szempontok szerint való szakadatlan ellenőrzése, ami eddig szép jelszavakba burkoltan, lényegében azonban önkényesen, idegen érdekek szolgálatában folyt, és kezdetét vette a valódi önkormányzat.

A város mint *peculium regium* a magyar kamara közvetlen fennhatósága alá került, amelyet természetesen szintén megilletett az ellenőrzés joga. A pozsonyi kamara azonban ezt a jogát huzamosabb időn át kifejlődött és a hazai körülményeknek megfelelő szabályok szerint gyakorolta és valóban igyekezett előmozdítani a szabad királyi városok javát. Ettől kezdve a tisztújítások megtartásának idejét a város kiváltságlevele szabályozta, amely úgy intézkedett, hogy két évenként kell tisztújítást

tartani, Szent György napján.¹⁰²) A kamara javasolhatta tisztújítási királyi biztos kiküldését, kiküldésére azonban eleinte ritkán került sor.¹⁰³)

A tisztújítást megelőzőleg királyi parancs hívta fel a várost a tisztújítószerk megtartására. Ebben a parancsban felsorolták azokat a szempontokat, amelyeket szem előtt kellett tartani a választás lefolytatásánál. A tisztújításra vonatkozó parancs hangsúlyozottan kiemelte, hogy a betöltésre kerülő tisztségekre alkalmas, minősített és a város körül érdemeket szerzett egyéneket válasszanak. A választás eredményéről jelentést kellett tenni az uralkodónak és kérni kellett annak megerősítését. Az újonnan választott tisztviselők azonban a megerősítés bevárása nélkül, megválasztásukkor elfoglalták helyüket és teljes joghatállyal jártak el a hatáskörükbe tartozó ügyekben.¹⁰⁴)

A két évenként tartott tisztújítás alkalmával a bírónak, illetőleg polgármesternek le kellett mondania és le kellett tennie hatalma jelképeit.¹⁰⁵) Mivel a választás félbeszakítás nélkül, rendszerint néhány órán belül lefolyt, megszűnt az a helyzet, hogy a város a közügyek kárára hosszabb ideig vezető nélkül maradt. Az újonnan választott bíró a választás eredményének kihirdetése után átvette a város pecsétjét és kulcsait, fogadta a polgárok hűségnyilatkozatát, azután a belvárosi plébánia-templomba vonult, ahol letette a hivatali esküt. Az eskü szövegét a jegyző olvasta fel, eskütétel után a plébános Te Deum-ot tartott, majd a tanácsnokok és a polgárok lakására kísérték a város újonnan választott vezetőjét.¹⁰⁶)

A bírót, illetőleg polgármestert ezután is a tanácsnokok sorából választották. Eleinte valamennyi tanácsnokra lehetett szavazni, vagyis minden tanácsnok bírójelölt volt.¹⁰⁷) Az 1751. évi tisztújítási rendelet és az azt kiegészítő 1755. évi rendelet, mely többek között előírta, hogy lehetőleg tanult emberekre bizzák a város ügyeit, eredményezték, hogy bíróválasztáskor is csak három egyénre lehetett szavazni, akiket a tanács jelölt a maga kebeléből.¹⁰⁸)

A bírói, illetőleg polgármesteri tisztséget tehát mindenképp csak a tanácsnoki tisztség elnyerése útján lehetett elérni. A tanács eleinte önmagát kiegészítő testület volt, amely a megüresedett tanácsnoki székeket 1731 előtt saját hatáskörében, rendszerint tisztújításon kívül töltötte be. Ez ellen később a polgárok kifogást emeltek és báró Laffert Nándor királyi biztos kívánságuknak megfelelően a tanácsnokválasztást is a tisztújítás részévé tette. Más tekintetben is szabályozta a tanácsnokválasztást. Intézkedése alapján tanácsnokot a már korábban szereplő 24 tagú külső tanács tagjai sorából kellett választani. A külső tanács tagjait viszont a száztagú választópolgári testületből választották.¹⁰⁹)

Aki tehát el akarta érni a bírói, illetőleg a polgármesteri tisztséget, annak mindenekelőtt be kellett jutnia a választópolgárok sorába, majd a külső tanácsba, végül a tulajdonképeni tanácsba, csak azután lehetett szó megválasztásáról. Laffert intézkedésén később csak annyiban történt változtatás, hogy míg 1731-től a választópolgárok és a külső tanács jelölt, a tanács pedig választott, az 1751. évi tisztújítási rendelet értelmében a tanács jelölt, a külső tanács és a választópolgárok pedig választottak, és a hármas jelölés a bírói tisztségre is vonatkozott.¹¹⁰)

Pest kiváltságlevele nemcsak bírói, hanem polgármesteri tisztségről is említést tesz, épúgy mint a budai kiváltságlevél. Budán már 1708 óta betöltötték mindkét tisztséget. Pesten csak 1725-ben került a tanács elé ez a kérdés. Ebben az évben a polgárok azt kívánták a tanácstól, hogy gondoskodjék a polgármesteri tisztség megszervezéséről. A tanács a város kedvezőtlen pénzügyi helyzetére való tekintettel csak abban az esetben volt hajlandó a kérdéssel foglalkozni, ha a polgárok külön adózást vállalnak az ügy érdekében. Erre a polgárok nem voltak hajlandók, így nem teljesülhetett kívánságuk.¹¹¹⁾ 1740-ben egyes elégedetlen polgárok ismét a tanács elé terjesztették a kérdést, a tanács azonban nem tárgyalt velük, kijelentve, hogy nem illetékesek az ügyben.¹¹²⁾ Csak jóval később vált lehetővé ennek a többször szőnyegre került kérdésnek a megoldása. Pest 1773-tól kezdve választott polgármestert is, aki attól kezdve a város feje és a tanács vezetője lett a bíró helyett.¹¹³⁾

A tanácsnoki tisztség továbbra is életfogytiglanra szólt. Az a bíró, illetőleg polgármester, akit nem választottak meg újra, a választás után tanácsnokként folytatta működését. Éppen azért a vezető hely elvesztése ezután sem jelentette a város ügyeiből való kikapcsolódást. Egyesek éppen tanácsnok korukban szerezték a legnagyobb érdemeket a város szolgálatában.

A bírói tisztelet a kiváltságok visszaszerzése után is jóideig a polgárok sorából választott bírókkal töltötték be. A báró Laffert királyi biztos által vezetett 1731. évi tisztújítás alkalmával választottak első ízben olyan bírót, aki a tanács alá rendelt tisztviselők sorában kezdte városi pályáját. Ettől kezdve egészen 1784-ig mind a bírák, mind a polgármesterek — egy esetet kivéve — azoknak a sorából kerültek ki, akik a tisztviselői pályát választották élethivatásul. Ez a gyakorlat igen jól bevált és azt eredményezte, hogy a tisztújítási rendeleteknek a minősítettségre és a város körül szerzett érdemekre vonatkozó kitételei a tanács körében speciális értelmezést nyertek. Az volt a véleményük, hogy az a minősített ember és az a város körül érdemeket, aki kezdettől fogva a város szolgálatának szentelte életét. Az csak természetes, hogy a város vezetőjére nézve elsősorban vonatkozott ez az elgondolás.¹¹⁴⁾

*

(*Proberger Jakab* adatait 1. *A bécsi kamara fennhatósága* c. részben.)

Eisenthal *Eysserich Sámuel* Modorban (egy másik adat szerint Nagyszombatban) született 1662 körül és 1694 május 25-én kapta meg Pesten a polgárjogot 10 forintos díj lefizetése ellenében.¹¹⁵⁾ Letelepedése után egy három szobából álló egyemeletes házat szerzett.¹¹⁶⁾ Megélhetését az Aranyhorgonyról nevezett beszállófogadó biztosította, továbbá kereskedése.¹¹⁷⁾ Árúkészlete 1696-ban mintegy 2000 forint értéket képviselt. Volt 16 hold földje is.¹¹⁸⁾ A polgárjog megszerzése után csakhamar hatósági megbízatást is nyert, a tanács ugyanis borgazdává választotta egy másik polgárral együtt. Megbízatásából kifolyólag a város borait kellett ellenőriznie.¹¹⁹⁾

Letelepedésétől kezdve résztvett a várospolitikai életben és eleinte Herold hívei közé tartozott. 1695-ben, mikor Heroldot gyilkosság vádjával

terhelten őrizetbe vették, másodmagával kezességet vállalt érte, hogy elbocsássák a fogságból.¹²⁰⁾ Az 1697. évi választás alkalmával tevékeny szerepet játszott és Heroldra adta szavazatát.¹²¹⁾ A mellett támadta a tanácsot és bírálót tárgyává tette adókezelési módszerét. A tanács ellen történt fellépése miatt pénzbüntetéssel sújtották.¹²²⁾ 1701-ben, mikor már általánossá vált az adminisztráció ellen érzett gyűlölet, egyik vezére volt az adminisztrációellenes polgároknak és ismételten eljárt a tanácsnál társaival, kérve, hogy fellebbezze meg az adminisztráció erőszakos intézkedéseit. Ezért az adminisztráció szabott ki rá büntetést.¹²³⁾

Ettől kezdve Eysserich teljesen az önkormányzati mozgalom mellé állott. Állásfoglalása igen fontos volt, mert sok híve volt a polgárok sorában. Ennek köszönhető, hogy 1705 április 29-én, az első szabad választás alkalmával tanácsnökká választották.¹²⁴⁾ Mint tanácsnok 1708-ban részt vett a pozsonyi csonk országgyűlésen.¹²⁵⁾ A tanácsnoki tisztség betöltése mellett továbbra is szorgalmasan foglalkozott kereskedése ügyeivel. A háborús viszonyok ellenére is talált rá módot, hogy fenntartsa a kereskedelmi forgalmat a császáriak kezén levő és a Rákóczinak hódoló területek között. Ebben egy a Csepel-szigeten lakó fivére volt segítségére, akinek házáat mindkét fél salva guardiának ismerte el. Itt rakták le a nevére Keletről érkező árukat, és itt helyezte el ő is a Kelet felé továbbítandó árukat.¹²⁶⁾

Bíróvá első ízben Proberger végleges lemondása után, 1709 május 21-én választották meg.¹²⁷⁾ Nehéz helyzetben vette át tisztségét. A kuruc háború még nem fejeződött be, a város pénzügyi helyzete pedig nagyon kedvezőtlen volt. A nehéz viszonyok ellenére teljes mértékben elnyerte polgártársai bizalmát, és ennek tudható be, hogy az 1711. évi bíróválasztáskor négy tanácsnok kivételével mindenki ráadta szavazatát.¹²⁸⁾ 1713-ban egyhangúan választották bíróvá. Az 1713. évi tisztújítási jelentésben megokolták, miért ragaszkodnak hozzá a polgárok. Amint a jelentésből kitűnik, a megelőzőleg lezajlott pestisjárvány idején buzgalommal és kiválóan irányította a város ügyeit és a mellett nyelvtudásánál fogva tolmács nélkül tud érintkezni a városban élő három nemzettel.¹²⁹⁾

Megnyerő egyéniség volt, aki iránt polgártársai szeretete még halála után is megnyilvánult. Átmenetileg ugyan kiesett a többség kegyeiből, és pedig, miként annakidején Herold, a bírói fizetés kérdése miatt. A tanács kilátásba helyezte, hogy bírói tiszteletdíjban fogja részesíteni, a polgárok viszont ellenezték a tanács szándékát. Tartottak tőle, hogy ez terheik emelkedését vonja maga után, és kijelentették, hogy az fizessen, aki ígéretet tett rá.¹³⁰⁾ Később a polgárok teljesen elfelejtették ezt az eseményt és 1725-ben újra bírójukká választották, mégpedig egyhangúlag.¹³¹⁾ Tisztségét ekkor csak egy cikluson keresztül tartotta meg, 1727-ben végleg visszavonult a tanácsnokok sorába. Neander városkapitány halála után ráruházták a városkapitányi tisztséget.¹³²⁾

Eysserich személye magyar szempontból is érdekes. Idegen neve ellenére a városban élő három nemzet közül a magyar nemzethez tartozónak tekintették, ő volt tehát a városnak az első magyar vezetőfőtisztviselője.¹³³⁾ Magánbeszélgetések során is használta anyanyelvünket.¹³⁴⁾ Halála után özvegye magyar nevű emberhez, Kapi Tóbiáshoz ment nőül.¹³⁵⁾ Magyar kapcsolataira enged következtetni az, hogy amikor a

Városház-téren új házat emelt, úgy építette meg, hogy alkalmas legyen mágnások megszállására.¹³⁶⁾

1730 augusztus 18-án halt meg, mint a város tanácsnoka és augusztus 20-án temették el a pesti ferencesek sírboltjába.¹³⁷⁾ Munkájával jelentős vagyonra tett szert. Hagyatéka 37.313 forint készpénzből, 14.990 forint értékű ingatlanból és 16.500 forint értékű üzleti felszerelésből állott.¹³⁸⁾ Személyi jótulajdonságainál fogva Pest legkiválóbb bírái közé számíthatjuk, akinél jobban senki sem tudta elnyerni polgártársai megbecsülését és szeretetét. E mellett tanuskodik polgártársainak az a kívánsága, amelyet elhunytá után a tanács elé terjesztettek, kérve, hogy a legközelebbi tisztújításig ne töltsse be helyét, nehogy emléke egyhamar feledésbe merüljön.¹³⁹⁾

Lenner János ácsmester 1695 augusztus 13-án szerzett Pesten polgárjogot.¹⁴⁰⁾ Pályája elején szerény körülmények között élt és sokat küzdött a megélhetésért.¹⁴¹⁾ Értelmességénél fogva magára vonta a polgárok figyelmét és ennek köszönhető, hogy 1705-ben megválasztották a 24 tagú külső tanács tagjává.¹⁴²⁾ 1708 február 27-én a pesti tanács hídmesterré tette, mely tisztéből kifolyólag a Pestet Budával összekötő hajóhíd felügyeletét kellett ellátnia.¹⁴³⁾ Tanácsnokká az 1713. évi tisztújítás alkalmával választották. Ezidőtájt nyerte el a városi kamarási tisztet is.¹⁴⁴⁾

1715 április 24-én szótöbbséggel a város bírájává választották. A kancelláriához, illetőleg a kamarához intézett tisztújítási jelentések rendkívül kedvezően nyilatkoztak róla. Oly férfiúnak jellemezték, aki inkább törődik a közügyekkel, mint magáncsüvegével, és ennek bizonyítékát is adta, a mellett igazságszerető is.¹⁴⁵⁾ Két évig nem is adott okot kifogásra, ennek köszönhető, hogy 1717-ben ismét bíróvá választották.¹⁴⁶⁾

Lenner ezúttal nem felelt meg a beléje vetett bizalomnak. Túltette magát az őt kötelező szabályokon és törvénytelen eljárásával egyaránt magára haragította a tanácsot és a polgárokat. Hatalmával visszaélt, törvénytelen járulékokat szedtetett, melyeket magának tartott meg, a mellett az ügyintézését is egyéni érdekei szerint irányította. Helytelen eljárása a tanács kebelében elégedetlenséget váltott ki, ezzel azonban keveset törődött. Még ő fenyegette meg párbajjal az ellene panaszkodó tanácsnokokat és nyers kifejezésekkel illette azokat, akik kifogásolni merték tetteit.¹⁴⁷⁾

Méltán megérdemelte, hogy többé nem választották meg bírónak, sőt lemondása után a tanács a közhangulatnak engedve eljárást indított ellene. Ügye sokáig elhúzódott. Átmenetileg kizárták a tanácsülésekről, végül azonban felsőbb rendelkezésre vissza kellett fogadni.¹⁴⁸⁾ Nyughatatlan természete még sok kellemetlenségnek vált okozójává, különösen mikor zabolátlan természetű fiának kihágásait kellett mentenie tanácsnokságai előtt.¹⁴⁹⁾ Halála 1729 végén, vagy 1730 elején következett be.¹⁵⁰⁾

Sautermeister Ferenc József Felsőausztriában, Linzben született. Felnövekedvén, a kereskedői pályára lépett. Először Bécsben volt üzlete, azután Pestre jött és 1696 május 1-én polgárjogot szerzett. Utcára nyíló üzlete volt, amelyben posztót és selymet árusított.¹⁵¹⁾ A város ügyeivel sokáig nem törődött és csak 1709-ben került sor tanácsnokká való megválasztására.¹⁵²⁾ Még ebben az évben elvállalta ideiglenesen a kamarási

teendők ellátását.¹⁵³) Véglegesen 1715 április 29-én választották kamarássá, miután Lenner János lemondott erről a tisztségről.¹⁵⁴)

1719-ben Lenner helyébe bírónak választották.¹⁵⁵) Ebben az időben az egész város a Lenner által elkövetett szabálytalanságok hatása alatt állott. Sauttermaisterre hárult az a nehéz feladat, hogy a megrendült bírói tekintélyt helyreállítsa. A lemondott bíró ügyei röviddel hivatalának elfoglalása után szóba kerültek a tanácsban és hosszú ideig napirenden maradtak. Sauttermaister és a tanács tagjai igyekeztek elejét venni, hogy a jövőben a bíró hasonló szabálytalanságokat követhessen el. Ebben megegyezett a városhatóság és a polgárok véleménye.¹⁵⁶) Még nem voltak lezárva a Lenner-ügy aktái, mikor Sauttermaistert 1721-ben újra bírónak választották.¹⁵⁷)

A Lenner idejében történt szabálytalanságok hovatovább ellentétet fejlesztettek a tanács és a polgárok között. A polgárokon nyugtalanság vett erőt, ami abban is kifejezésre jutott, hogy 1723-ban, majd 1725-ben is a tisztújítás alkalmával elejtették a korábbi bírót. 1727-ben újra megválasztották Sauttermaistert, aki ekkor még nehezebb feladatokkal került szembe, mint első bírászkodása idején.¹⁵⁸) A polgárok egyre jobban kifejezést adtak a tanácssal szemben érzett elégedetlenségüknek. Úgy vélték, hogy a tanács több olyan jogot gyakorol, mely nem is illeti meg. Sauttermaister a kifejlődött vitában a tanács ügyét védelmezte. A polgárok feljelentették a tanácsot és igyekeztek kieszközölni, hogy királyi biztost küldjenek a városba, mert remélték, hogy ezúton sikerül elérni kívánságaik teljesítését. 1729-ben a tanács minden összeköttetését latbavetette és csak így érte el, hogy ez a választás, melyen Sauttermaistert utolsó ízben választották bírónak, királyi biztos jelenléte nélkül folyt le.

A tanács ezután sem változtatott álláspontján. Főleg a tanácsnokválasztás jogába nem akart beleszólást engedni a polgároknak. Lassanként azonban a tanács néhány tagja is az elégtelen polgárok pártjára állott. Sauttermaister köre azok a tanácsnokok csoportosultak, akik a tanács által gyakorolt jogokból egyáltalán nem akartak engedni.¹⁵⁹) Mivel a felettes hatóságok nem osztották Sauttermaister álláspontját, az 1731. évi választás alkalmával, mely első ízben folyt le királyi biztos vezetésével, ellenfelei könnyűszerrel elbuktatták. Ettől kezdve újra mint tanácsnok működött 1740-ben bekövetkezett haláláig.¹⁶⁰)

Neander Bedtus János Trierben született és mint császári szekerészeti igazgató került Pestre. A polgárjogot 1702 szeptember 25-én nyerte el.¹⁶¹) 1704 március 20-án, mivel a legutóbbi tisztújítás óta több tanácsnok meghalt, a tanács felvette tagjai sorába, egyúttal a város főkapitányává tette. Korábban viselt állására való tekintettel a bíró asztalánál közvetlenül a bíró mellett jelölték ki helyét, de jegyzőkönyvbe foglalták egyúttal, hogy ennek a megkülönböztetett elbánásnak a jövőre nézve nem lehet következménye.¹⁶²)

Mint az írásban járatos egyénnek, több ízben hasznát vették Mosel szindikus akadályoztatásakor, amennyiben ilyenkor rábízták a tanácsülési jegyzőkönyv vezetését.¹⁶³) Városkapitányi teendőit túlbuzgóságból nemcsak a város területén, hanem azon kívül is gyakorolta. Ebből kifolyólag a tanácsnak kellemtelensége támadt a megyével, amennyiben a Budán

1707-ben tartott megyegyűlésen a város kiküldöttjeitől számon kérték, hogy milyen címen fogantatosít végrehajtást a városkapitány a város területén kívül. A tanács ez ügyben elhárította magáról a felelősséget és oda nyilatkozott, hogy a hatásköri túllépésért kizárólag Neander felelős.¹⁶⁴⁾

Ennek az ügynek az elsimítása után Neander hosszabb ideig nem játszott jelentősebb szerepet. A közfigyelmet akkor terelte magára ismét, mikor a város Proberger örököseitől meg akarta venni a sörfőzöt. E célra Neander 6000 forintos kölcsönt adott a városnak 6%-os kamatra. Ezzel megnyerte polgártársait, akik már régóta kívánták, hogy a városnak legyen sörfőzője.¹⁶⁵⁾ 1723 április 24-én, Sauttermaister lemondása után bírójukká választották, tiszét azonban csak egy cikluson át tartotta meg. 1725-ben nyomós okokra hivatkozva maga kérte, hogy ne válasszák meg újra. Óhaját a választók magukévá tették.¹⁶⁶⁾ A bírói tisztségről való lemondását négy évvel élte túl. 1729 elején halt meg mint a város kapitánya és tanácsnoka.¹⁶⁷⁾

Partl Gáspár Antal volt Pest város bírái közül az első, aki már tanácsnokká választása előtt is rendszeres tisztséget töltött be a városnál. Mikor a pesti tanács első ízben lépett vele kapcsolatba, Bécsben élt és ügyvivői megbízatásokat vállalt, vagyis eljárta a kormányhatóságoknál megbízói ügyeiben. Pest ügyvivőjévé az 1718 december 12-én tartott tanácsülésen választották meg. Ugyanekkor fáradozásai díjazása fejében évi 50 tallért szavaztak meg neki.¹⁶⁸⁾ Jóllehet alig található adat ügyvivői minőségben teljesített szolgálatairól, teendőit kétségkívül a legnagyobb meglepedésre látta el. Ezt eléggé bizonyítja, hogy amikor Mosel Antal János szindikus halála után sor került az elhunyt helyének betöltésére, az 1721 november 29-én tartott jegyzőválasztás alkalmával a jelenlevő tanácsnokok szavazataiból hét esett Partlra. A szavazás alkalmával csak egy tanácsnok nem foglalt állást mellette és csak általánosságban nyilatkozott, mondván, hogy nyelvekben járatos és a város jogait ismerő egyént kell jegyzővé választani. Partl járandóságait úgy állapították meg, hogy fizetése nem lehet több 300 forintnál, ezt azonban kiegészítik az irodai járulékok és tisztességes természetbeni lakás.¹⁶⁹⁾

Partl, aki a jelek szerint már korábban is számított erre az állásra, rövidesen Pestre utazott és december 20-án letette a jegyzői esküt.¹⁷⁰⁾ A tanács úgy határozott, hogy a megválasztandó jegyző csak az ügyeket ismertetheti a tanácsüléseken, a szavazásban nem vehet részt.¹⁷¹⁾ Partl annyira hasznavehetőnek bizonyult, hogy a tanács igyekezett túltenni magát korábbi határozatán. Ezt akképpen oldotta meg, hogy 1722 február 20-án vele töltötte be elődje tanácsnoki helyét. Ettől kezdve jegyzői fizetése mellett megkapta a tanácsnokoknak járó 100 tallér díjazást is.¹⁷²⁾

A tanácsnoki szék elnyerése után még nagyobb igyekezettel és buzgalommal dolgozott. A város érdekeit mindig szíven viselte és bármikor készen állott azok megvédelmezésére. A tanács nagyon megbecsülte ügyességéért és sok hasznát látta régi összeköttetéseinek. Ezért küldötte Bécsbe, mikor híre járt, hogy a várost előfogatok, küldöncök állítására és egyéb jobbágyi szolgáltatások teljesítésére akarják kötelezni. Minthogy a várost fenyegető terheket sikerült elhárítania, a tanács hálából 1727 április 18-án érdemeit jegyzőkönyvileg megörökítette és a mellett jutalomban is része-

sítette. Jutalomkép, üres lévén pillanatnyilag a város pénztára, házhelyet adományozott neki.¹⁷³⁾

Tettekkészsége mellett példát mutatott arra, hogy a közület érdekében, az egyéni érdekek háttérbe való szorításával szükség esetén áldozatot is kell hozni. 1729-ben a város pénzügyi nehézségei miatt arról tárgyaltak, hogy egyes városi alkalmazottak fizetését le kellene szállítani. Partl ekkor önként felajánlotta, hogy elsősorban az ő jegyzői fizetését csökkentsék és zúgolódás nélkül tudomásul vette, mikor ez megtörtént.¹⁷⁴⁾ Áldozatkészség mellett szeretet és hála is élt szívében a város iránt, és jótéteményként fogta fel azt, hogy a közület biztosította megélhetését. Erre hivatkozott akkor, mikor később elengedte végrendeletében a várossal szemben fennálló követeléseit.¹⁷⁵⁾

Abban a vizályban, mely Sauttermaister bíraskodása idején a tanács és a polgárok között kitört, a polgárok pártjára állott. Résztvett az elégedetlen polgárok egy megbeszélésén is, amit többen kifogásoltak.¹⁷⁶⁾ Az események igazolták állásfoglalásának helyességét. A vitás kérdések megvizsgálására kiküldött királyi biztos a polgároknak adott igazat.¹⁷⁷⁾ Állásfoglalása következtében a polgárok körében nagy népszerűsége telt szert.

Nem sokkal a tanáccsal történt nézeteltérése után zajlott le az 1731. évi tisztújítás. Ez alkalommal a bíróválasztáson a leadott 100 szavazat közül 94-et Partl nyert el.¹⁷⁸⁾ Az új bíróra nehéz feladat hárult, helyre kellett állítania a békességet a szembenállott felek, a tanács és a polgárok között. A megbékélés ügyét sikerrel mozdította elő. Tekintélye tovább emelkedett, a lakosság pedig még jobban megszerette. Polgártársai további négy egymást követő tisztújításon választották bíróvá és így tíz éven át viselte egyfolytában a bírói tisztséget. 1739-ben szeretett volna megválni tiszteitől, de a polgárok kérték, hogy vállalja továbbra, ő pedig engedett kérésüknek.¹⁷⁹⁾

Partl a bírói szék elnyerése után is buzgalommal és odaadással dolgozott. Egyénileg közreműködött a város több fontos ügyének intézésében. Tevékeny szerepet játszott Pestnek Grassalkovich Antallal folyt határperében. 1736-ban személyesen állt rendelkezésére a város ügyvédjének az egyik tanácsnokkal és ellátta az ügyvédet a szükséges adatokkal és felvilágosításokkal. 1737 decemberében Bécsben tárgyalt a perrel összefüggő kérdésekről. Ekkori tárgyalásainak az volt a legfontosabb eredménye, hogy nemsokára lehetőség nyílt a per békés úton való elintézésére.¹⁸⁰⁾

Személyesen résztvett az 1739-ben kitört pestisjárvány leküzdésére tett intézkedések végrehajtásában. Ügybuzgalma oly nagy mértékű volt, hogy saját magát is kitette a fertőzés veszélyének. A tanács rájött, hogy egyesek a vesztegár kijátszásával fertőzészgyanus holmikát vonnak el az ellenőrzés alól. A csempészek figyelemmeltartása érdekében a tanács ellenőrző szolgálatot rendszeresített a megfigyelőállomás közelében. Itt Partl is megjelent, irányította az ellenőrzést és húsz napig lakott sátor alatt.¹⁸¹⁾

Bíraskodása alatt kezdtek foglalkozni a város falain kívül létrejött települések szabályozásával. A telepések élére külvárosi bírót állítottak,

aki kisebb ügyeiket intézte.¹⁸²⁾ A kültelki házakat telekkönyvbe foglalták, biztosítva ezúton a város pénztárának a telekkönyvi illetékeket. Sajnos, a kortársak, köztük Partl sem vette észre a város további fejlődésének jelentőségét, és a tanács 1741 januárjában megtiltotta újabb külvárosi házak építését.¹⁸³⁾

Partl képzett ember volt, és az általa képviselt magasabb életszemlélet a tanácsra is jó hatással volt. Ez tükröződik vissza a tanács egyik határozatában, mely legrégibb emléke annak, hogy a polgárok fiait tudatosan buzdították magasabb képzettség megszerzésére. A tanács ugyanis 1737-ben egy polgársorból származó ifjúnak jogi tanulmányok végzésére pénzbeli támogatást szavazott meg, intézkedésének indokolásához pedig hozzáfűzte, hogy eljárása remélhetőleg serkentőleg hat majd más polgárok gyermekeire is.¹⁸⁴⁾

1741-ben teljesült Partlnak az az óhaja, hogy megválhassék a bírói széktől. Ekkor nyugalmasabb napok köszöntöttek rá.¹⁸⁵⁾ Régi tekintélye azonban továbbra is csorbítatlan maradt, és polgártársainak szeretete ezután sem fogyatkozott meg irányában. Az 1749. évi tisztújításon ismét ő nyerte el mint bírójelölt a legtöbb szavazatot, ekkor azonban csak rövid ideig állt a város élén.¹⁸⁶⁾ 1750 március 4-én vezette utoljára a tanácsülést, kevéssel utóbb meghalt.¹⁸⁷⁾

Felesége, Wolff Anna Borbála már korábban elhunyt, gyermekük nem maradt. Végrendeletében felesége testvérét, Wolff Johannát és annak férjét, Mosel Józsefet, a város akkori telekkönyvvezetőjét tette örökösivé, hálából azért, hogy sógornője önfeláldozóan ápolta feleségét halálos betegségében.¹⁸⁸⁾

Kerschbaumer Tóbiás Budán született. Először a budai tanácshoz fordult alkalmaztatásért, amely 1718 március 17-én járulnökká választotta.¹⁸⁹⁾ Úgy látszik, a budai városházán nem jól érezte magát, mert április 29-én már a pesti tanácsot kérte, hogy alkalmazza. A pesti tanács próbára akarta tenni, hogy megtudja, komoly-e az elhatározása. Oly értelmű határozatot hozott tehát, hogy egyelőre nem fogadja szolgálatába és közelebről meg nem határozott ideig tartó várakozást kívánt tőle. Hangsúlyozta, hogy döntésével nem akar elébe vágni a Budán netalán megnyíló szerencséjének.¹⁹⁰⁾

1718 szeptember 27-én végre megkezdhette szolgálatát a pesti városházán járulnoki minőségben. Alkalmazásakor felhívták, hogy gyakorolja a latin és német írást. Fizetését egyelőre évi egy rend ruhában állapították meg.¹⁹¹⁾ Szándéka komolyságát eléggé bizonyította, hogy még ezzel az igen szerény díjazással is megelégedett. 1719 december 11-én irnoki címet kapott.¹⁹²⁾ 1720-ban pénzbeli fizetést is adtak neki: évi 60 forintot.¹⁹³⁾ Közel nyolc évig szolgált már irnokként, mikor 1727 augusztus 1-én árva-számvevővé választották. A városi közigazgatás akkori kezdetleges viszonyait világítja meg az, hogy az irodai munkákban továbbra is részt kellett vennie.¹⁹⁴⁾

Kitartó munkájával lassanként a tanács bizalmába férközött. 1729-ben, amikor a polgárjogot is megkapta ingyen, munkahelyét a tanács helyiségében jelölték ki. Ezúton módot adtak rá, hogy gyorsabban szert tegyen a feladatai ellátásához szükséges jártasságra, mert így végighallgathatta

az ügyek tárgyalását. Jelenlétének a tanács is hasznát látta, kéznél volt ugyanis, amikor felvilágosításokat kellett nyújtani a szőnyegre kerülő gyámügyi kérdésekben.¹⁹⁵⁾

Miután elnyerte a tanács teljes bizalmát, arra törekedett, hogy maga is a tanácsnokok sorába kerüljön. Tanácsnokká való megválasztását több tanácsnok pártfogolta, de előkelő külső személyek is közbenjártak megválasztása érdekében.¹⁹⁶⁾ Első kísérlete ennek ellenére balul ütött ki, és csak 1730 szeptember 22-én nyerte el a tanácsban a megválasztásához szükséges szótöbbséget.¹⁹⁷⁾

A tanács hatalmára féltékeny polgárok a kitűzött tanácsnokválasztást el akarták halasztatni a legközelebbi tisztújításig.¹⁹⁸⁾ Mivel kérésük nem talált meghallgatásra, a Laffert királyi biztos kiküldését eredményező panaszai sorába felvették Kerschbaumer megválasztását is. Kifogásként hozták fel ellene, hogy csak nemrég szerezte meg a polgárjogot, továbbá, hogy ajánlást vett igénybe megválasztása érdekében a választás szabadságának sérelmére, végül, hogy még Eysserich életében, akinek helyére került, gyűjtötte a tanácsban a szavazatokat. A polgárok panaszait kivizsgáló királyi biztos azonban tisztázta Kerschbaumert a vádak alól. A megválasztása körül támadt zavarokat elsősorban a tanács hibájául rótták fel és megállapította azt is, hogy Kerschbaumer minősített, a város ügyeiben járatos tisztviselő, aki idővel hasznos szolgálatokat tehet majd a köznek.¹⁹⁹⁾

Tanácsnoki működésével igazolta Laffertnek előlegezett jó véleményét. Megbízásaiban lelkiismeretesen járt el és arra is alkalmasnak találták, hogy a kormányzások előtt képviselje a város ügyeit. 1736-ban elszámolás megejtése végett Pozsonyba küldték a kamarához.²⁰⁰⁾ 1738-ban Bécsbe kellett utaznia, szintén pénzügyi vonatkozású kérdésben, mely a polgárokat közelről érintette. Ebben az évben a törvényhatóságok a szokottnál erősebb mértékben vették igénybe összeköttetéseiket, hogy minél kisebb részt vessenek ki rájuk az ország által fizetendő hadiadóból. Mikor a pesti tanács tudomást szerzett erről, szintén tett lépéseket polgártársai érdekeinek megvédésére és a tárgyalásokban már járatos Kerschbaumerre bízta az ügy képviselését.²⁰¹⁾

Ismételten szerepet játszott a Grassalkovich Antallal folyó határperben. Már 1736-ban tárgyalta az ügyben Partl bíróval együtt, miután pedig Partl 1737. évi tárgyalásai előkészítették a kibontakozás útját, őt küldték ki két másik tanácsnoktársával és két szószóolóval a megegyezés nyélbeütésére. 1738 nyarán folytak le Bécsben a döntő megbeszélések, melyek nyugvópontra juttatták a régóta tartó határvitákat.²⁰²⁾ Pestnek sikerült biztosítania a mai IX. és X. kerület addig vitás déli részeit, célját pedig csekély áldozattal érte el, a mellett a nagyhatalmú főúr is kielégítőnek találta az eredményt és jóakarató támogatója lett a város ügyeinek.²⁰³⁾

Kerschbaumer tekintélyét eredményes munkássága egyre növelte. Lassanként a választópolgárok is elfelejtették a tanácsnokká történt megválasztása miatt személye ellen támadt ellenszenvet. Az 1739. évi tisztújítás alkalmával a bírói állás betöltésekor már komoly esélyei voltak, 1741 április 24-én pedig megválasztották bírónak.²⁰⁴⁾ Bírói tisztét annyira

közmegelégedésre látta el, hogy míg 1741-ben 97 szavazat közül csak 55 esett rá, 1743-ban 103 leadott szavazat közül 91-et szerzett meg.²⁰⁵⁾

Nyolc évig töltötte be ekkor egyfolytában a bírói tiszteket, követve az elődje által kijelölt utat, aki mögött talán csak mozgékonyágban maradt el.²⁰⁶⁾ A város belső békéjét is sikerült fenntartania. 1749-ben a tisztújítás eredményeképp átadta tiszteket Partlnak, de csak rövid időre.²⁰⁷⁾ Partl megbetegedése után ismét át kellett vennie a bírói teendők ellátását és azokat, mint helyettes 1751 április 24-ig intézte.²⁰⁸⁾ Újabb, nyolc évig tartó tanácsnoki működés után, 1759 április 24-én még egy ízben bírónak választották.²⁰⁹⁾ Ezúttal az 1761. évi tisztújítás elmaradása miatt egyfolytában három évig bíraskodott. Az 1759. évi tisztújításról szóló jelentés igen meleg hangon emlékezett meg róla. Érdeméül hozta fel, hogy már nyolc éven át volt bíró, ez alatt az idő alatt pedig kiválóan és bölcseséggel bíraskodott.²¹⁰⁾

Kerschbaumer is, mint elődje, mind bíraskodása, mind pedig utána következő tanácsnoki tiszte idején megbecsülésben állott. Mindig készségesen eljárta a város ügyeiben, amikor megbízták vele, a város falain kívül is. Polgártársai sok hasznát vették tapasztalatainak és tárgyalókészségének. Benne is nagymértékben élt a városi közület iránti szeretet. Ennek jeléül a városra hagyta egy és egynegyed évi fizetését, ami ötszáz forintot tett ki. Ötszáz forintos misealapítványt létesített az elhunyt tanács-
tagok, tisztviselők és polgárok lelkiüdvéért.²¹¹⁾

1765 november 27-én halt meg és utolsó kívánságának megfelelően a belvárosi plébániatemplom sírboltjába temették el. Négy gyermeke maradt. Jómódú, birtokos polgár volt. Általános örökösévé második feleségét, Bauer Anna Terézt tette. Első házasságából származó leányára 1000, második házasságából származó három gyermekére 400—400 forint készpénzt hagyott.²¹²⁾

Mosel József Mosel János Antalnak, Pest város kiváló emlékű jegyzőjének volt a fia. Pesten született 1709 körül. Anyja, Sauttermaister Anna Katalin testvére volt Sauttermaister Ferencnek, a város egyik bírájának. Középiskolai tanulmányait a pesti piarista atyák iskolájában végezte 1720-tól 1727-ig.²¹³⁾ Atyjának a régi kiváltságok visszaszerzése körül szerzett érdemei sokáig éltek a város polgárainak emlékezetében, és ez a körülmény megkönnyítette a városi szolgálatba lépő ifjú érvényesülését.

Hivatali pályáját 1728 december 6-án kezdte, amikor a tanács járulnökként alkalmazta a város irodájában. Az alkalmaztatásáról szóló határozatban emlékeztették boldogult atyja érdemeire és ajánlották, hogy lépjen nyomdokaiba: legyen tettekre és ügybuzgó és adja mihamarább tanujelét rátermettségének.²¹⁴⁾ 1732 január 28-án első irtokai címet nyert, fizetését azonban csak később állapították meg évi 50 tallérban.²¹⁵⁾

1733 május 4-én a tanács a telekkönyvi hivatal vezetőjévé választotta meg.²¹⁶⁾ Közvetlenül előtte, az április 24-én tartott tisztújítás alkalmával a választópolgárok sorába került, rövidesen pedig a polgárjogot is megkapta, ellenszolgáltatás nélkül.²¹⁷⁾ Telekkönyvvezetővé való megválasztása éppen arra az évre esett, amelyben hozzáfogtak a város falain kívül fekvő házak telekkönyvvezetéséhez. Ez a körülmény megszorította a hivatal teendőit és körülményesebbé tette azok ellátását. Mosel a munkatöbbletből eredő

nehézségekkel sikeresen megbirkózott. Feladatai megoldásában a tanács is támogatta. Így például lótartási átalányt szavazott meg neki, mivel gyakran kellett kiszállnia helyszíni szemlére a város távoleső részeire.²¹⁸⁾

Tizenhat évig maradt a telekkönyvi hivatal élén és ezalatt bebizonyította, hogy megérdemelte a beléje vetett bizalmat. Mikor az 1749. évi tisztújítás alkalmával tanácsnokká választották, a kancelláriának küldött tisztújítási jelentésben, megválasztását indokolva, atyja érdemeit is említették még, de hangsúlyozták azt is, hogy a bizalmat elsősorban munkájával érdemelte ki. A tanács egyúttal hangoztatta azt a nézetét, hogy a tanácsnoki helyek betöltésénél támogatni kell azokat, akik maguk is, de már atyjuk is érdemeket szereztek a város ügyeinek intézése körül, ez ugyanis előnyére válik a közügyeknek, egyúttal serkenti a helybeli polgárok fiait és nemes vetélkedésre ösztönzi őket.²¹⁹⁾

Tanácsnoki tisztében még fokozottabb erővel dolgozott. Különös buzgalommal vett részt az 1751. év nyarára kitűzött rákosmezei katonai táborozás előkészítésében, melyre a királynő és családja érkezését is várták.²²⁰⁾ A táborozás és a magas vendégek fogadási előkészületei idején zajlott le a tisztújítás, melyen Moselt váratlanul bírónak választották.²²¹⁾ Így esett erre az évre a város életének két fontos eseménye, ugyanis a felszabadulás óta ekkor választottak első ízben helybeli születésű bírót, és ekkor tisztelte meg először az uralkodó látogatásával a várost.

A magas látogatást az egész polgárság osztatlan örömmel várta. A tanács fényes ünnepeket készített elő erre az alkalomra és minden rendelkezésre álló eszközzel gondoskodott a fogadtatás fényének emeléséről. 1751. augusztus 4-én érkezett a városba Mária Terézia férjével és József trónörökössel, valamint fényes kísérettel. Mosel bíró a Váci-kapunál várta a tanács élén az előkelő vendégeket. Ott nyújtotta át az uralkodónak a szokásnak megfelelően a város kulcsait, melyeket az visszaadott neki megőrzésre. Augusztus 6-án szintén Mosel vezette a tanácsbelieket az engedélyezett uralkodói kihallgatásra. A fogadtatás és az ünnepek a legnagyobb rendben folytak le. Mosel, aki annyit fáradozott a fogadtatás előkészítésén, joggal vette ki részét a legmagasabb elismerésből.²²²⁾

Mosel, amennyire a jelekből megítélhető, kedves, jómodorú ember volt, akit szerettek polgártársai. Bizalmuk jele volt, hogy bírói tisztében még három egymást követő tisztújításon megerősítették.²²³⁾ Bíraskodása első éveiben sokat foglalkoztatta a tanácsot és a polgárságot a választási rend megváltoztatása. Az 1751. évi tisztújítási rendelettel behozott változtatást a polgárok sérelmezték és úgy találták, hogy az csökkenti befolyásukat a tisztségek betöltésére. A tanács Mosel vezetésével Partl és Kerschbaumer szellemében engedékenységet tanúsított a felmerült kívánságokkal szemben. Vállalta, hogy a panaszokat illetékes helyre juttatja és ezzel elejét vette bonyodalmak keletkezésének.²²⁴⁾

Röviddel utóbb a tanács aggódni kezdett az újonnan bevezetett választási rend miatt. Aggodalma főleg abban domborodott ki, hogy az új szabályok mellett nem áll majd módjában tanult embereket juttatni az egyes tisztségekbe. Véleményét azzal indokolta, hogy hármassal jelölést kell megejteni választások alkalmával minden egyes tisztségre, annyi tanult emberrel pedig nem rendelkeznek, hogy egy-egy tisztségre hármat

is jelölhessenek. Kénytelenek lesznek tehát a szabályoknak meg nem felelő egyéneket is jelölni, ezeket pedig magukhoz közelebb állóknak tekintik a választók és szívesebben adják rájuk szavazatukat. A kormány-székek nem találták alaposnak a tanács aggodalmát és rámutattak arra, hogy az előírásoknak meg nem felelő egyén megválasztása esetén módjukban áll az esetleges szabálytalanság orvoslását kérni.²²⁵⁾

Kétségtelen, hogy Mosel bíraskodása alatt a tanács komolyan foglalkozott azzal, hogy kellő gyakorlattal és képzettséggel bíró egyének kerüljenek a megüresült tanácsnoki székekbe és maga Mosel is pártfogolta az ügyet. Ezt a célt különféle eszközökkel igyekeztek elérni. Választások alkalmával rendszeresen jelölték a választópolgárok testületének és a külsőtanács tagjainak megválasztásakor a tanács alá rendelt tisztviselőket, akik már rendelkeztek bizonyos képzettséggel és gyakorlattal is bírtak. Sajnos, a választók elárulták azt, hogy nem értenek egyet a tanács célkitűzéseivel. Az 1759. évi választáskor maga Mosel közölte az irodában tartózkodó tisztviselőkkal, hogy a választópolgárok ellenállásán megtört az a fáradozásuk, hogy őket a tanácsnokság felé vezető úton elindíthassák.²²⁶⁾

További eszközüil szolgált a cél elérésére a magasabb tanulmányi képzés helybeli megszerzésének lehetővé tétele. Mosel bíraskodása alatt állították fel a pesti jogi szakiskolát, mellyel a helybeli ifjúságnak módot akartak nyújtani arra, hogy minél nagyobb számban szerezhesse meg a jogi képzést.²²⁷⁾ Jóval később a jogi szakiskola fenntartását ellenzők azt a hírt terjesztették, hogy az intézményt az egyik tanácsnok fiának a kedvéért létesítették.²²⁸⁾ Scopek tanácsnokra vonatkozott ez a célzás, akinek valóban nagy volt a befolyása tanácsnoktársaira. Ezt a megállapítást, legalább is teljes egészében nem fogadhatjuk el. Eltekintve attól, hogy olyankor hangzott el, amikor Scopeknek és az egész tanácsnak szenvedélyesen bírálták a ténykedéseit, kétségtelen, hogy a kérdésben egyéb tanácsnokok és a város sok polgára érdekelve voltak.

A jogi szakiskola felállításában inkább egy olyan folyamatnak a teljes kifejlődése ismerhető fel, melynek első határozott jele már Partl bíraskodása idején megmutatkozott. Már akkor buzdította a tanács a helybeli ifjakat a jog tanulására.²²⁹⁾ Később Mosel tanácsnökká választásakor az az óhaj jutott kifejezésre a tanácsban, hogy a városi tisztségeket a helybeli ifjak igyekezzenek elnyerni.²³⁰⁾ Minthogy pedig az 1751. évi tisztújítási rendelet azt írta elő, hogy az állásokat tanult emberekkel töltsék be, és ezt az intézkedést a tanács helyesnek találta, de meg is felelt már korábban kifejezett elgondolásainak, a tanács a jogi szakiskola felállításával említett céljait legmegfelelőbben mozdította elő. Moselnek kétségtelenül nagy az érdeme abban, hogy bíraskodása alatt komoly lépéssel haladt előre a tisztviselőképzés ügye.

Annak a nézeteltérésnek, mely az 1759. évi tisztújításkor felmerült a tanács és a választók között, kétségtelenül szerepe volt abban, hogy Mosel ez alkalommal nem választották meg bírónak.²³¹⁾ Viselnie kellett annak a következményeit, hogy a választás alkalmával nyíltan kiállt a képzett tisztviselők érdekében. Csak egyéni jótulajdonságainak, főleg megnyerő modorának köszönhette, hogy nem sok idő múlva megenyhült vele szemben a közhangulat. A legközelebbi tisztújításon, amely a szokástól

eltérően három év múlva, 1762-ben folyt le, újra bíróvá választották, és az 1764. évi tisztújításon is ő nyerte el a bírói széket.²³²⁾

Ebben az időben a tanács és a választópolgárok között egyre több nézeteltérés merült fel, és mind rosszabbá vált a viszonyuk. A választópolgárok, akik a Laffert-féle választási rend megváltoztatásába nem tudtak belenyugodni, úgy vélték, hogy a tanács minden hatalmat magához ragad és megfosztja őket attól a lehetőségtől, hogy a város ügyeibe befolyhassanak. Elégedetlenségüket az 1764. évi tisztújítás még jobban fokozta. Három nappal a tisztújítás után, 1764 április 24-én terjedelmes panaszíratot nyújtottak be a tanács ellen.²³³⁾ A polgárok panaszai következtében az 1765. évre tervezett tisztújítás megtartását nem engedélyezték, a panaszok kivizsgálására pedig Szlávy Pált, a királyi ügyek újonnan kinevezett igazgatóját Pestre küldték.²³⁴⁾ Mosel személyét közvetlenül nem érintették a vádak, és a fennforgó viszályokban sem lehetett szerepe, mert a Szlávy vezetése alatt folyott 1767. évi tisztújításon a választók hetedízben választották meg Pest város bírájává.²³⁵⁾

Az 1767. évi tisztújítás nagy jelentőségűvé vált a város életében azoknál az intézkedéseknél fogva, melyeket a királyi biztos az ügyellátás rendezése során tett. Intézkedései közvetlenül kihatottak arra, hogy Pesten is megszervezték a polgármesteri tisztséget, a polgárok régi vágyának megfelelően. Szlávy azt kívánta, hogy a felszaporodott törvénykezési ügyeket külön üléseken tárgyalják. Minthogy a bírót eléggé elfoglalta az általános tanácsülés és az ekkor rendszeresített gazdasági ülések vezetése, a királyi biztos azt javasolta, hogy a törvénykezési ügyek ellátására helyettesbírót válasszanak. Javaslatára a polgárok mindjárt meg is választották a helyettes bírót, aki azonban csak tanácsnoki fizetésben részesült.²³⁶⁾

Ezzel az intézkedéssel formailag már Pesten is megvolt az a kettősség, mely a polgármestert és bírót választó városokban állott fenn. A további fejlődésben Mosel is szerepet játszott. 1769-ben, a tisztújítás alkalmával Moselt, aki több éven át bírói fizetést élvezett, nem bíróvá, hanem helyettesbíróvá választották. Mosel, akinek azokat a teendőket kellett ellátnia, amelyeket a polgármestert és bírót választó városokban a polgármesterrel egyforma fizetésben részesülő bíró látott el, szerette volna, ha őt is akkora fizetésben részesítik, mint a város bíráját. Óhaját a tanács magáévá tette, és méltányosnak találta az 1769. évi tisztújítást vezető Szlávy Pál is.²³⁷⁾

1770 július 30-án tehát a tanács a kamarához fordult és az említett indokokat felhozva kérte, hogy a bíró és a helyettesbíró egyenlő fizetést húzhasson a várostól. Utólag és valószínűleg szóbelileg történt annak a kérésnek az előterjesztése, hogy a »helyettesbíró« elnevezést »polgármester« elnevezésre változtathassák.²³⁸⁾ Ezek a kérések kedvező elintézészt nyertek. 1771 decemberében a helytartótanács és a kamara közölte a tanáccsal, hogy az uralkodó hozzájárult kívánságaihoz. A város engedélyt nyert, hogy a helyettes-bíró elnevezés helyébe a polgármester elnevezés lépjen, és hogy a tisztségeket betöltők fizetései is azonosak legyenek.²³⁹⁾

Az 1771. évi tisztújításon ismét Moselt választották bírónak.²⁴⁰⁾ Kevéssel tisztének lejártá előtt, 1773 elején megtette Pest város tanácsa a lépéseket, hogy a város szervezete mindenben megegyező legyen az első osztályú szabad királyi városokéval. Miután már elnyerte rá a jogot,

hogy bírót és polgármestert is választhasson, még azt kellett kieszközölni, hogy a polgármester megelőzze rangban a bírót. Erre vonatkozó kérését 1773 február 13-án terjesztette a kamara és a helytartótanács elé. Hivatkozott Buda és Sopron példájára, melyekben mint első osztályú szabad királyi városokban a polgármester megelőzi a bírót, továbbá arra, hogy Pest a szabad királyi városok sorában közvetlenül Buda után következik, és kiváltságlevele a polgármestert a bíró előtt említi meg. Úgy találta, hogy Buda és Pest lakosságának is érdeke a szervezet megegyező rendezése, mert a két város egymás mellett fekszik. Erre a kérésre még a tisztújítás megtartása előtt megjött a kedvező válasz.²⁴¹⁾

Az 1773. évi tisztújítás nagy esemény volt Pest város életében, mert akkor választottak a polgárok első ízben polgármestert. A választás Mosel javára ütött ki, ő lett a város első polgármestere. Méltán részvett erre a nagy megtiszteltetésre. Hosszú, negyvenöt éves hivatali pálya állott mögötte, melyet hűséggel szolgált végig és ebből 19 évet a város élén töltött. Meg tudta őrizni a polgárok ragaszkodását azokban a nehéz napokban is, amikor sokak működése ellen hangzott el kifogás.

Polgártársai ragaszkodása továbbra is megnyilvánult mellette, pedig előrehaladott korára való tekintettel foglalkozott a visszavonulás gondolatával.²⁴²⁾ A város életében is újabb nehézségek ütötték fel fejüket, melyek hozzájárultak elkedvetlenedéséhez. 1776-ban a városban tartózkodó jurátusok és a polgárok között verekedés támadt, amelyért a felettes hatóságok a város vezetését is hibáztatták. A tanács tagjait e miatt pénzbüntetéssel sújtották, csupán Moselt mentették fel alóla, tekintettel a városnak hosszú időn át teljesített hű szolgálataira.

Nemsokára a tanács kebelében fellépő egyenetlenségek és a polgárok újabb elégedetlensége olyan feladatok elé állították, amelyekkel nem tudott már megbirkózni. Neki és a városi ügyeknek is előnyére vált, hogy 1783-ban végre megválhatott tisztétől. Ekkor már rendkívül kiélezett volt a helyzet. Az elégedetlenség kölcsönös vádaskodásokra és feljelentésekre vezetett, és e miatt vizsgálatot rendeltek el. A feljelentők nem vették tekintetbe Mosel teljesen elaggott voltát, és neki is kijutott része a támadásokból.²⁴³⁾

A felmerült panaszokat végső fokon II. József bírálta el. A kancellária az ügyben az uralkodóhoz intézett előterjesztésében figyelembe vette Mosel elaggott voltát és mentségül hozta fel ebből eredő fogyatékoságait. Az uralkodó, akinek messzemenő tervei voltak a várossal kapcsolatban és örült, hogy alkalma nyílik a város ügyeibe való beavatkozásra, nem vette tekintetbe a kancellária véleményét. Moselt a tanácsból való kizárássra ítélte, egyúttal alkalmatlannak nyilvánította a további tisztségviselésre.²⁴⁴⁾

Mosel nem nyugodott bele az őt ért sorsba és igyekezett kieszközölni új vizsgálatot. Ebben segítségére volt Papics polgármester, akit József szintén megfosztott tisztétől. Folyamodásukkal sikerült elérniük, hogy a városnál működő királyi biztos parancsot kapott újabb vizsgálat lefolytatására. A vizsgálat igazolta, hogy Moselt nem terheli súlyosabb bűn.²⁴⁵⁾ Ezért az uralkodó feloldotta a kizáratás büntetése alól, csupán azt tartotta fenn, hogy a régi tanács túlnyomó részével őt sem szabad többé tisztségekre jelölni a parancsa értelmében megtartandó új választáson.²⁴⁶⁾

A tanácsból való kilépése után teljes visszavonultságban élt 1786 december 19-én bekövetkezett haláláig. Első feleségének, Partl volt bíró sógornőjének elhunytá után újra megnősült. Házasságaiból nyolc gyermek született. Egyik lánya és egyik unokája magyar emberekhez mentek nőül. Hagyatéka, melybe a Partl bírótól örökölt vagyon is beletartozott, ingatlanokból állott és 21.756 forintnyi értéket képviselt.²⁴⁷⁾

Joseph György 1708 körül született Pesten.²⁴⁸⁾ Atyja, Joseph György pesti adózó volt és a kuruc háború idején értékes szolgálatokat teljesített a városnak.²⁴⁹⁾ Anyjának csak keresztneveit — Mária Róza — ismerjük.²⁵⁰⁾ Atyját még gyermekkorában, 1718-ban elvesztette. Iskoláit a pesti piarista atyáknál végezte 1717-től 1726-ig.²⁵¹⁾

1730 január 30-án, amikor még gyámság alatt állott, kérte a tanácsot, hogy alkalmazza a városi irodában. Kérését azzal a feltétellel teljesítették, hogy igyekezzék megfelelően viselkedni és elsajátítani egyet-mást az állásához szükséges ismeretekből.²⁵²⁾ Egy év múlva fizetésben is részesítették és mint járulónak évi 30 forintot szavaztak meg neki.²⁵³⁾ Munkáját szorgalmasan végezte, csak írása ellen merült fel kifogás. 1733-ban azzal a feltétellel emelték fizetését, hogy szebben és helyesebben írjon.²⁵⁴⁾ A polgárjogot 1735-ben kapta meg, miután átvette atyái örökségét. Ekkor már írnoki tisztet töltött be.²⁵⁵⁾ 1737-ben választópolgár lett, 1739-ben pedig a külsőtanács tagja.²⁵⁶⁾ 1740-ben árvaszámvevővé választották és megbízták a gyámügyek vezetésével.²⁵⁷⁾

Tanácsnokká az 1745. évi tisztújítás alkalmával választották. A tisztújításról a kancelláriának küldött jelentésben a szokáshoz híven megindokolták megválasztását. Érdeméül több nyelvben való jártasságát tudták be. Kiemelték, hogy latinul, magyarul és németül, azonkívül két szláv nyelven beszél, aminek — tekintettel a város lakosságának összetételére — sok hasznát veszik.²⁵⁸⁾ Tanácsnoki teendőit évek hosszú során át kifogástalanul látta el, csendben végezve feladatait. Elismerést jelentett számára, hogy az 1751. évi országgyűlésen őt választották városa egyik követének.²⁵⁹⁾

Körülbelül 60 éves volt, mikor 1767-ben megszervezték a helyettesbírói tisztséget. Az új tisztségre őt választották meg egyhangúlag.²⁶⁰⁾ Két év múlva elnyerte a bírói tisztet és ezzel a város élére került.²⁶¹⁾ Csak rövid ideig, mindössze két évig állott a város élén. 1773-ban, az első polgármesterválasztáskor Josephyt újra bíróvá választották, ekkor azonban a bíró már nem a város élén álló főtisztviselő volt, hanem a törvénykező ülések vezetője.²⁶²⁾ 1775-ben még egy ízben megválasztották bírónak, tekintettel azonban elagrott voltára és betegségére, teendőit nem tudta rendesen ellátni.²⁶³⁾

Betegsége rövidesen annyira elhatalmasodott, hogy az üléseken egyáltalán nem vehetett részt. 1776 szeptember 1-én kénytelen volt beadni lemondását.²⁶⁴⁾ Pótlásáról a legközelebbi tisztújításig helyettes állítása útján gondoskodtak. Visszavonultságában megérte még azt a vizsgálatot, melyet II. József intézkedésére a tanács ellen folytattak. Kevéssel az uralkodónak a vizsgálat ügyében hozott döntése előtt, 1785 június 23-án hunyt el. Bár nem fűződtek nevéhez jelentős események, elégtételül szolgál emlékének az, amit Szlávy királyi biztos állapított meg róla, aki az

1766—67. évi vizsgálat alkalmával azt írta róla a helytartótanácsnak, hogy jámbor és becsületes ember.²⁶⁵⁾

Papics János pesti polgárcsaládból származott. 1714-ben született. Szülei nem voltak jómódúak, de a helybeli iskolákat végigjárták fiukkal. Középiskolai tanulmányait a pesti piarista atyáknál 1725 őszén kezdte és 1734-ben végezte. Miután a filozófiai osztályt is befejezte, az eszes, törekvő ifjú Bécsbe akart utazni, hogy jogi előadásokat hallgathasson. Hazulról nem kaphatott elegendő támogatást erre a célra, ezért Pest város tanácsát kérte, hogy segítsen rajta. Igéretet tett, hogy meg fogja szolgálni a városnak, ha pártfogásába veszi.

A tanács teljesítette kérését és 1737 szeptember 6-án 30 forintot szavazott meg neki jogi tanulmányai támogatására. A határozat meghozatalánál tekintetbe vette, hogy eddigi tanulmányaiban kedvező eredményt mutatott fel.²⁶⁶⁾ Jogi tanulmányainak végzése során még egy ízben pártfogóihoz fordult, kérve, hogy ruha megszerzésében segítsék. Ekkor újból kapott 15 forint segélyt.²⁶⁷⁾

Tanulmányainak befejezése után, 1740 június 3-án megjelent a tanács színe előtt és professzorainak bizonyítványával igazolta, hogy elvégezte a jogot, egyúttal ígéretéhez híven pártfogói rendelkezésére bocsátotta magát. A tanács azonnal felvette irnoknak évi 100 forint fizetéssel, melyet a szokásnak megfelelően külön juttatással egészített ki.²⁶⁸⁾ Papics már hivatali szolgálata megkezdésekor tanujelét adta tudásbeli felkészültségének és könnyűszerrel tájékozódott az ügyekben. Rátermettségével annyira megnyerte felettesei bizalmát, hogy alig egy évvel alkalmaztatása után a jegyző akadályoztatása esetére rábízták a tanácsülési jegyzőkönyvek vezetését és más jegyzői teendők ellátását.²⁶⁹⁾

Hasznavehetőségének és jogi ismereteinek köszönhetette elsősorban, hogy amikor az ügyészi teendők ellátását véglegesen függetlenítették a jegyzői teendőktől, 1742 január 19-én Papicsot megválasztották a város ügyészévé.²⁷⁰⁾ Mint ügyész, megjelenhetett a tanácsüléseken és így módjában állott még alaposabban betekinteni a város ügyeibe. Fiatal korán múltott, hogy ügyész létére is egyelőre irnoki fizetéssel kellett beérnie, bár munkával bőven megterhelték.²⁷¹⁾ Így iratokat másoltattak vele, azonkívül mutatóznia kellett a tanácsülési jegyzőkönyveket. Mikor ezekkel a nem ügyészi természetű munkákkal megterhelték, arra hivatkoztak, hogy kevés az ügyészi teendő.²⁷²⁾ Ennek ellenére még 1742-ben rábízták a gyámhivatal jogi vonatkozású ügyeinek intézését.²⁷³⁾ Felhasználták kiküldetésekben is. Ezek közül igen nagy megbecsüléséről tesz tanuságot, hogy 1746-ban címzetes tanácsnokként képviselte a várost a tárnoki széken.²⁷⁴⁾

Papics a tanács bizalmát nemcsak megszerezte, hanem mindvégig megtartotta. Nemcsak a belső ügyintézés során mutatta meg hozzáértését minden szőnyegre kerülő ügyben, hanem tárgyalókészségénél fogva kényes kiküldetésekben is eredményesen járt el. Ismételten járt el a tanács megbízásából a kormány székeknél és egyebütt, útjairól pedig rendszerint eredmények birtokában érkezett vissza. Fáradozásaival többízben könnyítette a várost fenyegető olyan terheken, melyek végeredményben a polgárok vállára neheztedek volna.²⁷⁵⁾

Hivatali kötelességének ellátása mellett ügyvédi gyakorlatot is folytatott. Számos adat vonatkozik arra, kik voltak ügyfelei. Soraikban előkelő papokat, nemeseket, azonkívül városi polgárokat találunk.²⁷⁶⁾ 1748 körül elnyerte a kúrián a szegények ügyvédője tisztet, melyért évi 150 forint díjazás járt.²⁷⁷⁾ Magánügyvédi gyakorlatát felsőbb helyről érkezett figyelemztetésre hivatkozva a tanács 1762-ben korlátozta annyiban, hogy fölöttes hatósági rendelkezés esetétől eltekintve, megvonta tőle a saját hatósága előtt való ügyvédi képviselő jogát.²⁷⁸⁾

Házassága szerencsés volt és sokban hozzájárult helyzete megerősítéséhez. Házastársul Scopek Ferenc városi főjegyző és tanácsnok Borbála nevű leányát választotta, akitől három gyermeke született, József, Erzsébet, később férjezett Eötvösné és Teréz, később férjezett Maurovicsné.²⁷⁹⁾ Anyagi körülményei ügyvédi tevékenysége révén kedvezően alakultak, később pedig felesége örökrésze is szerepet játszott a család megvagyonosodásában.

Sajnálatos körülmény, hogy Papicsnak sok jeles tulajdonsága mellett komoly egyéni hibái voltak, melyek később kedvezőtlenül folytak be sorsának alakulásába. Ezekről a hibákról is meg kell emlékezni, nemcsak azért, hogy a róla alkotott képet az igazságnak megfelelően lehessen megformálni, hanem mert szorosban hozzátartoznak élete későbbi eseményeinek megértéséhez.

Gyengéje volt elsősorban az, ami valószínűleg még diákkorában kifejlődött benne, hogy szerfelett hajlott a vetélkedésre. Ez volt az oka annak, hogy apósa egy másik vejével, Mayer Mihály városi kamarással, aki szintén ügyvéd volt, kevéssel közhivatali pályára lépése után ellenséges viszonyba került. Papics úglátszik túljárt felesége sógorának az eszén, ami sértegetésre, sőt Papics részéről feljelentések megtételére vezetett.²⁸⁰⁾ Később vetélkedésük a polgárokra kiható pártoskodássá vált, azonban a hivatalos vizsgálat megállapítása szerint a pártoskodás kezdeményezője nem Papics volt.²⁸¹⁾

Másik nagy hibája volt, hogy anyagi jólétének szolgálatában sokszor csak a kínálózó alkalmakat vette figyelembe, arra nem igen volt tekintettel, hogy tetteit félreérthetik, sőt felhasználhatják ellene. Élénk figyelemmel kísérte az ingatlanforgalmat és ismételten vásárolt ingatlanokat, mikor kilátása nyílt rá, hogy a megszerzett földet, házat haszonnal adhatja el. E miatt többször került másokkal érdeklentétbe és alkalmat adott arra, hogy szóbeszédnek keletkezzenek személye körül. Perverztes ügyfelei közül szintén találkoztak olyanok, akik igyekeztek rossz híret kelteni. Érdekes, hogy az utóbbiak a városban élő keleti kereskedők sorából kerültek ki.²⁸²⁾

Mégis a legtöbb kellemetlensége abból származott, hogy erőszakos egyéniség volt, aki akaratával szemben nem igen tűrt ellentmondást. Erőszakossága gyakran az önkényesség határán járt. Ha szembeszálltak vele, keményen visszavágott. Ebből keletkezett az a vád, hogy hajlik a bosszúállásra és megtorlásra ragadtatja magát.²⁸³⁾ Kétségtelen, hogy erejét elsősorban a tanács, illetőleg a tanács által képviselt ügyek szolgálatába állította, mert nem feledkezett meg róla, hogy szerencsését elsősorban a város hatóságának köszönhette. A tanács hálával fogadta, hogy

iránta tanúsított hűségében megingathatatlan volt, szívesen támogatta és hajlandó volt előmenetele útját egyengetni.

Miként szó volt róla, az 1760-as évek elején a tanács és a polgárok között súlyos nézeteltérések merültek fel. Midőn ebből kifolyólag a polgárok feljelentéssel éltek a tanács ellen, panaszaik során Papics személye ellen is súlyos kifogásokat hoztak fel. A megindult vizsgálat így Papics működésére is kiterjedt. A vizsgálatot eredetileg Végh Péterre, a királyi ügyek igazgatójára bízta, mielőtt azonban hozzáláthatott volna munkájához, a kancellária szolgálatába lépett.²⁸⁴⁾

Ebben az időben történt, hogy Papics apósa, Scopek tanácsnok súlyosan megbetegedett és képtelenné vált arra, hogy jegyzői teendőit ellássa. Tekintettel arra, hogy felépülésére nem lehetett számítani, a tanács szükségesnek ítélte, hogy új jegyzőt válasszon helyére. Papics már 25 éve helyettesítette Scopeket a jegyzői teendőkben gyakori akadályoztatásakor. Ennek és a tanács iránt állandóan tanúsított hűségének, valamint a város ügyeiben való eredményes eljárásának köszönhetően, hogy 1766 június 23-án a tanács megválasztotta jegyzőnek.²⁸⁵⁾ Megválasztása következtében ügyési tisztsége megszűnt, a szegények ügyvédje állásról pedig, melyet a kúrián töltött be, lemondott.²⁸⁶⁾

Nem sokkal jegyzővé történt megválasztása után kinevezték Végh Péter helyébe királyi ügyigazgatónak Szláv Pált, egyúttal rábízta a város ügyeiben szükséges vizsgálat lefolytatását.²⁸⁷⁾ Szláv a tanács ellen tett feljelentések ügyében számtalan kihallgatást eszközölt. Gyakran folytatott megbeszéléseket a tanács tagjaival is. A megbeszélések során állandóan igénybe vette Papicsot. Reá hárult a kérdések megvilágításához szükséges ügydarabok felkutatása, azonkívül állandóan készen kellett állnia, hogy szóbeli felvilágosításokat nyújtson. A tanács is igénybe vette saját ügyének védelmében, Papics pedig minden tudásával és képességével rajta volt, hogy pártfogói iránt eredmények kivívásával rója le háláját.²⁸⁸⁾

A királyi biztos magatartásából egyáltalán nem következett rá, hogy ügye rosszul áll előtte. Szláv a nélkül, hogy Papicsot kihallgatta volna, összegyűjtötte mindazt, amit vele kapcsolatban mondtak, és ezen az alapon alkotta meg róla a véleményét. Beigazoltnak tekintette a panaszosok vallomása alapján, hogy ügyvédi tevékenysége kárával járt ügyfeleinek és hogy ingatlanvásárlásai is kifogás tárgyává tehetők. Főbűnéül mégis azt tekintette, hogy a Mayer Mihály városi kamarást tanácsnokká választani óhajtó párt ellen összefogott a vele egyetértő polgárokkal, ezzel pedig megbontotta a város békéjét.²⁸⁹⁾

A vizsgálat nagyjából való befejezése után, 1767 április 24-én került sor a szokásos tisztújítás megtartására. A tisztújítást Szláv vezette, aki megüzente Papicsnak, hogy tartózkodjék otthon mindaddig, amíg érte nem küld. Ennek az intézkedésnek a háttere csak akkor vált nyilvánvalóvá, mikor Szláv a választások megejtése során bejelentést tett a jegyzői tisztségre vonatkozólag. Röviden közölte a megjelent tanácsnokokkal, hogy a jegyzői tisztségre olyan egyént kell választani, akiben a közönség minden egyes tagja megbízik. Papicsról ezt nem lehet állítani, ezért nem erősíthető meg a jegyzői tisztségben, amit a tanács ráruházott.

Szlávy bejelentése nagy megdöbbenést keltett a résztvevők többségében, úgyhogy a királyi biztos egyelőre elhalasztotta a kérdés további tárgyalását. Később Mosel, majd a választópolgárok szószólója is kérte, hogy engedjen Papicscsal szemben elfoglalt álláspontjából, de hiába. Az egyéb választások megejtése után újra szóba hozta a főjegyzői tisztség kérdését, végül hosszabb tárgyalás után megválasztották rá a városi közigazgatásban eddig nem szerepelt Kregár Mihályt. Ezzel Papics minden tisztségét elvesztette.²⁹⁰⁾

A választásról és az intézkedéseiről tett jelentésben Szlávy részletesen megokolta Papicscsal szemben követett eljárását. E szerint ő a városban fellépett bajok okozójául az időközben elhunyt Scopek tanácsnok és főjegyző hatalmi törekvéseit tekintette. Úgy vélte, hogy Papicsot szintén felhasználta eszközül céljai elérésében, és csak akkor állítható helyre a béke, ha mindenkit elmozdítanak, aki Scopek érdekeltiségéhez tartozott. Egyébként hivatkozott arra is, hogy Papics eljárásában sok kifogásolható talált.²⁹¹⁾

Ezek a megállapítások nem állják meg helyüket teljes mértékben. Papics veje volt Scopeknek, ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy Mayer Mihálynak, Scopek másik vejének a megválasztását teljes mértékben ellenezze. Mayer kamarási tisztében a városnak súlyos károkat okozott, elszámolásai benyújtásával évek óta késedelmeskedett és megérdemelten vonta magára Papics haragját, valamint azt, hogy Szlávy soron kívül elmozdította kamarási tisztétől. Arra is van adat, hogy Papics az illendőség határán túlmenőleg nem volt tekintettel Scopekkel szemben fennálló családi kapcsolatára és éppen a Scopek által különösképpen pártfogolt Mayer miatt nem is követhetett vele azonos célokat.²⁹²⁾

A kancellária sem látta véglegesen elintézettnek Papics ügyét. Előterjesztése alapján a királyi biztos jelentésének rávonatkozó részére az uralkodó nem is hozott végleges döntést.²⁹³⁾ Egy idő múlva maga Papics is kísérletet tett ügyének tisztázására. 1769 február 20-án a királynőhöz fordult és feltárta előtte helyzetét. Megmondta nyíltan, hogy kenyérre van szüksége és utalt arra, hogy családot kell eltartania. Hivatkozott a város szolgálatában szerzett érdemeire. Kérte, hogy helyezték vissza a jegyzői állásba, vagy ha ez nem lehetséges, tegyék meg tanácsnoknak. Panaszkodott a vizsgálatra és kifogásolta, hogy Szlávy nem hallgatta ki, hanem a vádlók pusztá állításai alapján marasztalta el.²⁹⁴⁾

Papics több ízben megismételt kérésével elérte, hogy a királyi biztost a vizsgálat kiterjesztésére utasították.²⁹⁵⁾ Szlávy, bár meg volt győződve Papics vétkességéről, nem térhetett ki a parancs végrehajtása elől. Arra vonatkozólag, hogy az általa elmozdított jegyző részes volt a pártoskodásban, feleslegesnek tartotta a további bizonyítást. Az ügyészi és ügyvédi tevékenységére, illetőleg ingatlan-adásvételeire vonatkozó vádakat ellenben írásba foglaltatta és azzal juttatta el őket Papicshoz, hogy adjon azokra választ és mutassa be a javára szóló bizonyítékokat.²⁹⁶⁾

Papics két napon belül válaszolt Szlávynek és részletesen kitért minden egyes vádpontra. A vádak közül csak egyet ismert be, hogy mint ügyész egy peres beadványból törölt egy kitélt, de felhozta mentségül, hogy a felperes képviselőjének tudtával tette. A többi vádat tagadta,

illetőleg kijelentette, hogy a bennük foglaltak elferdítve közlik a tényeket. Állításait azzal igyekezett támogatni, hogy egyes vádak magukban véve is valószínűtlenek, egyébként többen vannak, akik kihallgatásuk esetén tisztázhatják őt tanuskodásukkal. Hangoztatta, hogy több ellensége van és a vádak azok rágalmain alapulnak.

Ez a védekezés alapját képezhette volna további vizsgálatnak, ha Papics fékezte volna magát védekezőirata megszerkesztésénél. Erre azonban egyáltalán nem ügyelt és teljesen szabad folyást engedett érzelmeinek. Védekezését kioktatólag, sőt gúnyos hangon adta elő és célzást tett arra, hogy a királyi biztos nem járt el alaposan az ellene folytatott vizsgálat során, viszont olyanokat, akik valóban elkövettek olyat, amivel őt vádolja, teljesen megkímélt a vizsgálattól. Érthető ezek után, hogy Szlávty, akiről kétségtelen, hogy már korábban is előítélettel viseltetett iránta, még jobban magára haragította.²⁹⁷⁾ Szlávy ezek után a helytartótanácsához intézett jelentésében Papics védekezését értéktelennek nyilvánította és a hivatali tekintélye ellen irányuló sértésnek minősítette. A helytartótanács a kamarával együtt igazat adott a királyi biztosnak és ilyen értelemben tett jelentést a kancelláriának, kérve egyúttal a királyi biztos tekintélyének megóvása érdekében Papics megbüntetését.²⁹⁸⁾

A kancellária nem osztotta az elébe terjesztett véleményt, mert úgy találta, hogy Papics ellen csak a királyi biztos jelentése szól terhelően, bizonyíték nem merült fel olyan, melynek alapján meg lehetne fosztani állásától. Mégis, hogy a királyi biztos tekintélye megóvassék, továbbá, hogy a jegyzői tisztséggel járó befolyásnál fogva ne legyen alkalma nyugtalanságot előidézni, nemkülönben enyhe bünteteskép nem helyezték vissza a jegyzői tisztségbe. E helyett az egyik betöltetlen tanácsnoki helyet kapta meg királyi kegyelemből és azzal a szigorú figyelmeztetéssel, hogy ezentúl tartózkodjék a nyugtalanságkeltéstől, különben elveszti tanácsnoki székét.²⁹⁹⁾

Az uralkodó döntését az 1767-ben megkezdett vizsgálat ügyében 1774 április 12-én hirdette ki Szlávy királyi biztos és ennek során jelentette be Papicsnak tanácsnokká történt kinevezését. A tanács megjegyzés nélkül tudomásul vette a kinevezést és április 18-án letétette Papicscsal a tanácsnoki esküt.³⁰⁰⁾

Papics közhivatali pályájának újabb elindulása kedvező körülmények között történt. A város lakosai belefáradtak a pártoskodásba, az azt követő hosszas vizsgálatba és vágyódtak a békére. Az izgatások megszűntek, és Papics ellenfelei elhallgattak. Papics a várost érdeklő ügyekben régi odaadásával szállt síkra és ezzel elősegítette a kedélyek megnyugvását.

Egyik legnagyobb érdemét az 1776. évi farsang alkalmával a városban tartózkodó nemes ifjúság és a polgárok között bekövetkezett verekedés káros következményeinek elhárításával szerezte. Abban, hogy a verekedés megtörténhetett, a felettes hatóságok a városi tanácsot is hibásnak találták.³⁰¹⁾ Ezt az alkalmat Buda főváros tanácsa arra akarta felhasználni, hogy a királyi kúriát, mely 1723-ban került Pestre, saját városának szerezze meg. Amint értesült a verekedésről, a kúria áthelyezésére vonatkozó kérésével Mária Teréziához fordult. Kérése indoklásául felhozta, hogy a jurátus ifjúság és a pesti polgárok között nem lehet többé helyreállítani a békét, Budának pedig nagy szüksége van olyan közintéz-

ményekre, melyek a város nehéz gazdasági helyzetét a forgalom emelésével fellendíthetik.³⁰²⁾

A pesti tanács, értesülve a budaiak törekvéseiről, elhatározta, hogy mindenképp megvédi szerzett jogait. Haladéktalanul Bécsbe küldte tehát Papicsot egyik tanácsnoktársával, hogy járjanak el a kúria megmentése érdekében. Papics nyomott hangulatban indult el útjára, amint azt egy a tanácshoz intézett levele tanusítja. Levelében feltárta aggodalmait, melyek a város jövő sorsát illetőleg szomorították. Erélye és tárgyalókészsége mégis sikeressé tették küldetését. A felettes hatóságok eltekintettek attól, hogy az egész közületet megbüntessék. A kúria Pesten maradt, Budát pedig rövidesen más úton kárpóolták.³⁰³⁾

A tanács rendkívül hálás volt Papicsnak az elért eredményért. A város nehéz anyagi helyzete miatt nem részesíthették külön jutalomban, azonban Josephy bíró megbetegedése, ami lemondását is maga után vonta, alkalmat adott rá, hogy kifejezésre juttassák elismerésüket. A bírói szék megürülése után ugyanis Papicsra bízta a bírói teendők ellátását. 1776 szeptember 23-tól kezdve szerepelt mint behelyettesített bíró, egészen a legközelebbi tisztújításig.³⁰⁴⁾ Ekkor, 1777 április 24-én, a három bírójelölt közül a választópolgárok őt választották bírónak.³⁰⁵⁾ Ez igen figyelemreméltó körülmény, mert nyilvánvalóan megmutatta, hogy Papicsról jobb véleménye volt a választók többségének, mint azt a korábban elhangzott vádaskodásokból következtetni lehetne. Bírói tisztében való tevékenysége sem lehetett annyira rossz, amint azt később egyesek állították, mert 1779-ben és 1781-ben újra megválasztották bírónak.³⁰⁶⁾

Bár 1773 óta a polgármester volt a város vezetője, Papicsra mégis nagy feladatok hárultak a tanács kebelében. Eddig a tanács, legalább kifelé, egységesnek látszott, mert ha felmerültek is nézeteltérések a tanács-tagok között, azok nem kerültek nyilvánosságra. 1777-től kezdve megváltozott a helyzet. Az 1777. évi tisztújításon a tanácsnokok sorába került Perghold Lukács, az 1771-ben megszüntetett pesti jogi szakiskola nyugalmazott tanára. Perghold már tanároskodása idején ismételtlen összejövetésközésbe került a tanáccsal. Nyughatatlan természetű egyén volt, aki szerette fitogtatni tudását és igazságérzetének hangoztatásával jogot formált rá, hogy a tanács intézkedéseit nyilvánosan kifogás tárgyává tegye.

Perghold szereplése rövid időn belül megbontotta a tanács békéjét. A tanács tagjai rossz néven vették tőle, hogy megjegyzéseivel, vitatkozásokkal késleltette az ügyek elintézését, különösen pedig azt, hogy esküje ellenére a tanács körén kívül is előhozakodott a tanácsban történt dolgokkal, mintegy igazolni akarva eljárását a nyilvánosság előtt. Nagy baj volt, hogy Mosel polgármester és a tanácsnak több tagja idős ember volt. Így nem tudtak kellő eréllyel fellépni a jövevényvel szemben.³⁰⁷⁾

Ebben a nehéz helyzetben mutatkozott meg Papics erélyének az értéke. Reá hárult a feladat, hogy erélyének latbavetésével a lehetőséghez mérten fenntartsa az ülések rendjét és biztosítsa az ügymenet folytonosságát. Kötelességének tudatában bátran szembeszállt a rendbontóval, amikor pedig nyilvánvalóvá vált, hogy szépszerével nem érheti el célját, rávette a tanácsot, hogy tegyen feljelentést Perghold ellen.³⁰⁸⁾ Pergholdot az erélyes fellépés még jobban feltűzelte és védekezése során a vádak

tömegét hozta fel a tanács, különösen pedig Papics ellen. A testületi összetartozás érzése annyira hiányzott belőle, hogy a tanácsstagok ellen felhozott kifogások dokumentumait magánál tartotta és megakadályozta, hogy a panaszok a helyi hatóság kebelében orvosoltassanak.³⁰⁹⁾

Teljes erővel folyt a harc a tanács és Perghold között abban az időben, mikor II. József reformtörekvései szélesebb körben ismertekké váltak. Perghold igyekezett a maga javára kamatoztatni, hogy az uralkodó a városok ügyeibe is be akart avatkozni. Jóllehet védtelen egyéneket bántalmazott, akik feljelentették hivatalos hatalommal való visszaélésért, illetőleg ebből kifolyólag elkövetett súlyos testi sértésért, a vádak pedig bebizonyosodtak, baj nélkül megúszta az ellene folyó eljárást. A polgárok sorából Hacker József ácsmester lépett fel a tanács és Papics vádlójaként, vádjaival pedig egyaránt szolgálta Perghold és az uralkodó céljait.³¹⁰⁾

A Papics ellen emelt vádak lényege az volt, hogy zsarnoki módon, a jog és igazság mellőzésével intézi polgártársai ügyeit, a tanácsban szintén zsarnokoskodik és elfojtja a szabad véleménynyilvánítást. Megvádolták azzal is, hogy őt meg nem illető pénzt fogadott el. A feljelentéseknek a polgárookra vonatkozó részét maguk az érdekelték részesítették a legmegfelelőbb válaszban. 1783 április 24-én, amikor már királyi biztost küldtek ki a felfemerült vádak megvizsgálására, a választópolgárok Papicsot választották polgármesterré a lemondott Mosel helyébe, jóllehet három jelölt közül választhattak.³¹¹⁾

Sajnos, polgármesterré történt megválasztása már olyan időben következett be, amikor a benne rejlő értékeket nem fejthette ki városa javára. A közfigyelem a folyamatban levő vizsgálatra terelődött, és a tanács idejét is túlságosan igénybe vette a napról-napra érkező rendeletek végrehajtása. Másfél évig tartó polgármestersége alatt folyt le az uralkodó által a városhatóság ellen elrendelt vizsgálat. A vizsgálati jelentés alapján József Mosellel együtt Papicsot is állásvesztésre ítélte. Papicsnak 1784 szeptember 11-én meg kellett válnia a polgármesteri tisztségtől.³¹²⁾

Papics nem nyugodott bele a történetekbe és fiatalos hévvel kelt ügye védelmére. Terjedelmes beadvánnyal fordult a vizsgálatot végző Lányi királyi biztoshoz és ellenfeleire fordítva vissza az ellene emelt vádakot, valamint hivatkozva a város szolgálatában szerzett sok érdemére, kérte ügyének újabb elbírálását. Beadványában hangsúlyozta, hogy benne nem él gyűlölet polgártársai iránt, hanem azok a gyűlölködők, akik állandóan elhalmozzák vádakkal és mindent elkövetnek, hogy tönkretegyék. Ezzel kapcsolatban utalt a feljelentésekre, illetőleg azok gyűlölködő hangjára. Annak bizonyítékául, hogy mennyire jogosulatlan bírói ítéleteinek igazságtalansággal való vádolása, hivatkozott a tárnoki szék ítéleteire, melyek eljárása helyessége mellett szólnak. A tanácsüléseken tanúsított magatartásának igazolása érdekében kérte tanácsnoktársai meghallgatását.³¹³⁾

Sikerült elérnie, hogy ügyében újabb vizsgálatot rendeltek el. Lányi, eltérőleg Szlávy eljárásától, lelkiismeretesen utána járt az ügynek. Utána járása eredményeképp újabb jelentésében lényegében véve igen kedvezően nyilatkozott Papicsról. Azt fenntartotta ugyan, hogy nehéz természetű ember, kifejtette azonban ezúttal, hogy a tanácsban tanúsított magatartása, melyet zsarnokságnak bélyegeztek, Perghold rendbontásainak

megakadályozására irányult és helytállás volt az elaggott Mosel helyett és más, idős vagy gyenge tanácsnokokért. Ezzel kötelességén túlmenőleg vállalt magára terhet, mert még nem is ő volt a tanács feje. Az ügyintézésben és a pénzkezelés körül támadt bajokért ő felelhet a legkevésbé, mert a gazdasági ügyek nem az ő hatáskörébe tartoztak a kérdéses időben. Megállapította, hogy Papics tudásban és gyakorlatban egyaránt kiváló.³¹⁴⁾

Lányi véleménye Papics egyéniségének és hivatali ténykedéseinek megítélése szempontjából döntő jelentőségű. Szlávy ítéletének megalkotásában talán még joggal hivatkozott egy és más körülményre, melyet méltán szemére lehetett vetni Papicsnak. Időközben azonban úglátszik, szakított sok mindennel, ami közhivatali pályán működő egyénre kedvezőtlen fényt vethet, és annál élesebben domborodott ki a köz érdekében való helytállása.

Minthogy József már intézkedett a város jövőbeni vezetéséről, ellenkezett volna terveivel, ha a királyi biztos ítéletéből messzebbmenő következtetéseket von le. Mégis talált rá megoldást, hogy jóindulatának megmutatása mellett terveit is végrehajthassa. Papicsot tehát Mosellel együtt feloldotta a tanácsból való kizáratás büntetése alól. E helyett elrendelte, hogy amikor a legközelebbi tisztújítás alkalmával a tanácsnokokat újraválasztják, Papicsot ne jelöljék. E döntését csak a tisztújítás alkalmával tették közzé, tehát Papics már nem került vissza a polgármesteri székbe.³¹⁵⁾

Papicsot nem törték meg az események, és bár vissza kellett vonulnia a magánéletbe, életkedve nem hagyta el. A város társadalmi életében továbbra is résztvett, a mellett családja ügyeivel foglalkozott. Becsületét a József rendeletére választott új tanács is csorbítatlannak tekintette és büntetéssel sújtotta az egyik városi alkalmazottat, aki sértegette őt, célozva a vele történetekre.³¹⁶⁾ Életét 1794-ben, vagy 1795-ben fejezte be.³¹⁷⁾ Vagyonát három gyermekére hagyta.

Lehner Tóbiás 1730 körül született Pesten, helybeli polgárcsaládból.³¹⁸⁾ Középiskolai tanulmányait a pesti piarista atyáknál végezte 1741-től kezdve. Jártas volt a hazai jogban és a mennyiségtan is érdekelte.³¹⁹⁾ Polgárjogot 1755 november 29-én nyert.³²⁰⁾ A tanácsba nem mint városi tisztviselő került, hanem a választópolgárság sorából. Az 1757. évi tisztújítás alkalmával jutott be a százasok közé, majd 1762-ben a külső tanácsba választották meg.³²¹⁾ Első ízben 1764-ben szerepelt a tanácsnokjelöltek közt, ekkor azonban elbukott egy Kastberger nevű választópolgárral szemben.³²²⁾ 1767-ben a Szlávy királyi biztos vezette tisztújításon sikerült bejutnia a tanácsba.³²³⁾

Mint tanácsnok kielégítően elvégezte a rábízott feladatokat. Rendszeresen résztvett a folyó ügyek referálásában, és több kiküldetéssel is megbízták. Kiküldetési sorában több reprezentatív jellegű is szerepelt. Képviselte a várost Grassalkovich kamarai elnök temetésén és a Mária Terézia lelkiüdvéért tartott budai rekviemen.³²⁴⁾ Résztvett a normális iskolák felállítása körül folyó tárgyalásokban.³²⁵⁾ A mellett vállalkozó szellem élt benne és amikor a tanács elégtelennek találta a rondella-színház jövedelmeit, több ízben bérbevette a színházat.³²⁶⁾

Bíróvá 1783-ban választották meg Papics helyére.³²⁷⁾ Ettől kezdve a törvénykezési üléseket vezette Papics elmozdításáig. Miután ez bekövet-

kezett, reáharult a városhatóság vezetése, nem polgármesterré való megválasztása miatt, hanem a fennálló helyzet következményeképp mint rangelsőre. Teendője bőségesen volt a tömegesen kiadott rendeletek végrehajtása körül és az egyébként is erősen szaporodó ügyforgalom miatt. Résztvett annak a határozatnak a meghozatalában, melyben a tanács kifogásolta, hogy József kiszemelt emberét kinevezés útján a tanácsba ültette.

A város sérelmein azonban nem lehetett segíteni és a régi tanács sorsa is hamarosan megpecsételődött. Lehner feladataiban utoljára 1785 november 19-én járt el.³²⁸⁾ A másnap végbement tisztújításon az uralkodó intézkedése következtében ő is elvesztette tisztét, és nem volt szabad újra jelöltni.³²⁹⁾ Visszavonult a magánéletbe és a közügyektől távol fejezte be életét.

II. JÓZSEF VÁROSIGAZGATÁSI REFORMJAI.

II. József intézkedései, melyek az ország közigazgatási életét új alapokra fektették, a szabad királyi városok szervezetében is jelentős változásokat idéztek elő. Kétségtelen, hogy a kormányhatósági beavatkozás a városok életébe már évtizedek óta erősödött, ez azonban az alkotmányos kereteket nem lépte túl. József intézkedéseinek alapját nem a jog, hanem a hatalom képezte és hatalmi úton kellett biztosítani, hogy a korábbi állapotokat megváltoztató rendeleteit végrehajtsák és betartsák. Ehhez megbízható emberekre volt szüksége, akik hívek hozzá, főleg pedig függenek tőle. A városi tisztségek betöltési módját tehát úgy szabályozta, hogy említett célját minél jobban elérhesse.

A tisztségek, köztük a polgármesteri és bírói tisztség betöltésénél megmaradt továbbra is a választási eljárás, tehát a polgárok befolyása nem szűnt meg. Választási joguk azonban lényegesen korlátozódott. A József által megállapított végleges választási rend életbelépése után (1788) a tisztújítást megelőzőleg ment végbe a jelölés, amelyet immár nem a városhatóság ejtett meg, hanem az államhatalom érdekeit képviselő kerületi főispán. A kerületi főispán állított a polgármesteri és bírói tisztségre három-három alkalmas és az előírt módon megvizsgált jelöltet, akiknek nevét az uralkodóhoz terjesztette fel. A jelölteket csak a legfelsőbb jóváhagyás elnyerése után bocsátották választás alá.

Azokat a jelölteket, akik a választás alkalmával elnyerték a szótöbbséget, a főispán négy évi hatállyal megerősítette. Amennyiben négy év alatt nem merült fel ellenük komoly kifogás, a főispán jelentést tett az uralkodónak, aki megadta a végleges megerősítést.³³⁰⁾ E szerint az uralkodói megerősítés, ami korábban inkább formális jelleggel bírt, lényeges kellékévé vált a polgármesteri és a bírói tisztség elnyerésének. Aki elnyerte az uralkodó megerősítését, nem mondott le állásáról tisztújítás alkalmával, tehát a polgármesteri és a bírói tisztség végleges jellegűvé vált.

Gondoskodott az uralkodó arról is, hogy a tisztújításokat a politikai szempontoknak megfelelő időben lehessen megtartani. Ennek érdekében megszüntette a város kiváltságlevelében megállapított kétévenkénti tisztújító székeket. Tisztújítást ezentúl a kerületi főispán hirdetett, és pedig

az arra alkalmasnak látszó időpontban.³³¹) A tisztújításon vagy a kerületi főispán elnökölt, vagy az általa kiküldött megbízott.³³²)

Az igazságszolgáltatás rendjének átalakításával kapcsolatban megváltozott a város első és második főtisztviselőjének a címe. 1787 szeptember 1-étől a város élén álló polgármestert elsőbbségének megtartásával a bírói cím illette, míg az eddigi bírót a polgármesteri cím. Ettől kezdve az ügykörükben eddig fennállott különbség megszűnt, mindketten résztvettek valamennyi városi ügy intézésében. A teendőket nem szak-, hanem célszerűség szerint kellett egymás között felosztaniuk. A polgármester teljesen alárendeltjévé vált a bírónak, de akadályoztatása esetén minden további intézkedés nélkül, hivatalánál fogva helyettesítette őt.³³³)

József intézkedései lényegesen megnövelték a város első tisztviselőjének befolyását, sőt hatalmi állást biztosítottak neki helyettese és a tanács tagjai felett. Az uralkodó bevezette a minősítési rendszert, a minősítést pedig a város élén álló főtisztviselőre ruházta. A kedvezőtlen minősítés súlyos következményeket vont maga után. Ha valaki az általa betöltött ügykör ellátására nem volt alkalmas, más ügykört bízta rá, ha pedig egyáltalán nem felelt meg a követelményeknek, amennyiben önhibáján kívül vált alkalmatlanná, nyugdíjazták, egyébként elbocsátották a szolgálattól.³³⁴)

Ennek a tisztviselők felett nyert hatalomnak a birtokában a bíró (1787 szeptember 1. előtt polgármester) urává vált a városi közigazgatásnak. A tanácsüléseket rendszeresen megtartották továbbra is, azokon szavazással határozatokat hoztak, de a tanácsülés vezetőjének szava döntő lett. Hatalmánál fogva módjában állott, hogy a felsőbb rendeleteket pontosan végrehajtsa és csirájában elfojtson minden kísérletet, mely a fennálló rend ellen irányul. Aki magára vonta nemtetszését, az állásával játszott.³³⁵) Ezidőtájt halványult el a régi előjogok jelentősége, melyek a bírót, illetőleg polgármestert illették, de az elnyert hatalom bőséges kárpótlást nyújtott ezért.

Míg a tanács és az alája rendelt tisztviselők sorsa a bíró kezébe volt letéve, addig a bíró elsősorban a kerületi főispántól függött. A kerületi főispán feladata volt, hogy éber szemmel figyelje a városi hatóság működését. Figyelme kiterjedt arra, hogy a város életében mutatkozó megnyilvánulások megfelelnek-e az uralkodó elgondolásainak. Gazdasági természetű kérdésekben a kerületi kamarai adminisztrátor gyakorolta a felügyeletet, ügyviteli kérdésekben pedig a megyei alispán, aki egyúttal a felettes hatóságokkal való kapcsolatot is közvetítette.³³⁶)

Pesten fennakadás nélkül végbement az átalakulás, és az újonnan megalakított városi hatóság kifogástalanul működött még akkor is, amikor a török háború alatt nehézre fordultak a viszonyok. Ezt főleg annak kell tulajdonítani, hogy József választása szerencsés volt, megtalálta azt az egyént, aki eréllyel és hűséggel szolgálta rendszerét. A rendszer és az azt szolgáló személy kapcsolata oly szoros volt, hogy József halála után szinte törvényszerűleg következett be együttes bukásuk.

Hüllf Móric Bálint 1734 május 11-én született Pesten polgári családból.³³⁷) Atyja, Hüllf Farkas a bajorországi Obereschenbachból vándorolt be és 1738 december 19-én szerezte meg a pesti polgárjogot.³³⁸) Fiát 1752-ben katonai pályára adta.³³⁹) Az ifjú a Savoyai Jenő főhercegről

nevezett dragonyosezredhez került.³⁴⁰) Már fiatal korában felébredt benne a közhivatali pálya iránt érzett vágyódás. 1754 december 5-én, mikor őrmester volt, arra kérte a pesti tanácsot, hogy fogadja a város szolgálatába irnokként. A tanács elutasította kérését. Határozatát azzal indokolta, hogy irlaki állás nincs üresedésben, egyébként is folyamodó fizetést kap ezredétől, azonkívül lehetősége van további előlépésekre. Azt tanácsolták, ne dobja el szerencsáját.³⁴¹)

A katonai ranglétrán valóban kedvezően haladt előre. 1758-ban ezredsegédtiszt volt, 1770-ben főhadnagy, 1773-ban pedig százados.³⁴²) Szolgálatát felettesei teljes megelégedésére látta el békében és háborúban egyaránt. Mégis 1773-ban kivált a katonaság kötelékéből. Elbocsátását seborvosi bizonyítvány alapján eszközölte ki, melynek tanúsága szerint köszvényben, aranyérben és ebből eredő derékfájásban szenvedett. Tekintettel kifogástalan szolgálatára, engedélyt nyert, hogy a polgári életben őrnagyi címet viselhesen.³⁴³)

Kilépése után rövidesen megnősült. Feleségül Schallhardt Éva Rózát, az év elején elhunyt Conty Lipót Antal pesti kőfaragómesternek, a belvárosi templom egykori gondnokának özvegyét vette el.³⁴⁴) A házastársak között teljes egyetértés uralkodott, Hülff pedig atyailag gondját viselte neje első házasságából származó három leányának.³⁴⁵) A házastársak megosztották egymással vagyonukat, mely Hülff részéről pénzből, felesége részéről pedig az elhunyt férjtől örökölt házakból és földekből állott.³⁴⁶) Életüket előkelően és Hülff katonatiszti címéhez illően éltek. Előkelő életük külső jele volt, hogy hintót tartottak.³⁴⁷) Hülfföt csak a közös vagyon kezelésével járó gondok terhelték, továbbá neje első férje adósságainak törlesztése, egyébként bőven volt ideje szórakozásra. 1774 január 14-én a házassága révén szerzett ingatlanok alapján elnyerte a polgárjogot.³⁴⁸)

Csakhamar bajok, nehézségek látogatták meg a jómódú házaspárt. 1775-ben a február 15 és 17-e között lezajlott nagy árvíz erősen megrongálta a »Két Nyúl«-ról nevezett házukat, 1776-ban pedig egy másik házukat villám gyújtotta fel.³⁴⁹) Ezek az elemi csapások megnehezítették adósságaik törlesztését, mert elsősorban a helyreállítás költségeit kellett előteremteniök. Nyilván ezért kérte Hülff a tanácstól, hogy egyik szántójukat házhelyekké felosztva eladhassák.³⁵⁰)

Az újjáépítés után bérbeadta a házukban lévő »Két Nyúl« fogadót, minthogy azonban a bérlő cserben hagyta és meg is károsította, más úton jövedelmezettette házát.³⁵¹) Szerződést kötött a Gyulay-gyalozezred parancsnokságával, melynek értelmében katonai nevelőintézet céljára bérbe adta házát, azonkívül állandó tiszti szállást tartott fenn nevezett házában. Később a bérleti díjak fizetését a városra hárították.³⁵²)

Hülff letelepedése után néhány évig nem adta jelét annak, hogy a közügyek iránti érdeklődés élne lelkében. A tanácscsal ismételten érintkezett hivatalos ügyekben, érintkezésük során pedig egészen 1779-ig nem találkozunk semmi zavaró körülménnyel. Még támogatásban is részesült, mert a termelési költségek ellenében építőkövet adott neki a tanács kárt szenvedett házai rendbehozására.³⁵³) A tanács egyes tagjaival társadalmi úton is érintkezett.³⁵⁴)

A közügyek iránt József trónörökös 1777. évi pesti látogatása után kezdett érdeklődni. Maga a látogatás is jelentős esemény volt Hülff életében, mert alkalmat nyújtott arra, hogy a leendő uralkodóval megismerkedjék. 1777-ben József személyesen résztvett a város külterületén tartott katonai táborozáson. A trónörökös szállásául a katonaság képviselői Hülff egyik házát szemelték ki, mert az közel feküdt a táborozás helyéhez. Ezt a házat a tanács a város költségén rendbehozatta. József több napon át volt Hülff vendége és távozásakor kétszáz aranyat nyújtott át házigazdájának.

A trónörökös látogatása után sorozatosan követték egymást olyan események, amelyek felkeltették az addig önmagának élő szolgálatonkívüli őrnagy érdeklődését közérdekű kérdések iránt. József elutazását követően Hülff összeállította a trónörökös látogatásával kapcsolatos költségeit és Petz tanácsnok útján arra kérte a tanácsot, hogy azokat térítse meg. A tanács tagjai közül Perghold Lukács, aki általánosan ismert volt arról, hogy a tanáccsal nem értett egyet, ellenezte Hülff kérésének teljesítését. Véleménye az volt, hogy a József által adott kétszáz arany ajándék bő kárpótlás volt a felmerült kiadásokért és kellemetlen következményekkel járna a tanácsra, kellemetlenséget okozna Hülffnek is, ha kitudódnék, hogy ilyen célra fordítottak városi pénzt. Perghold heves ellenkezése miatt a tanács nem merte teljesíteni Hülff kérését.

Perghold kifogásolta azt is, hogy Hülff házának rendbehozatalára közpénzt fordítottak, és úgy állította be az ügyet, hogy a rendbehozás költségeit közvetlenül Hülff kezeihez fizették ki. Egyéb gyanúsítások is elhangzottak ajkáról, sőt kifogásait, melyeket a volt tisztt ellen felhozott, írásba foglalta és eljuttatta a katonai hatósághoz. Hülff mindezt becsületsértésnek tekintette és bepanaszolta Pergholdot a tanács előtt. A tanács elismerte Hülff igazát, Pergholdot azonban nem büntette meg, csak megbélyegezte eljárását. A peres felek nem békültek ki, és a kellemetlenségek miatt, amelyeket a vizsály során egymásnak okoztak, állandóvá vált ellenséges viszonyuk.³⁵⁵⁾

Kevéssel utóbb egy másik pere keletkezett Hülffnek. Ez az újabb per okozta, hogy Hülff az egész tanáccsal rossz viszonyba került. Az ügy előzménye az volt, hogy katonákat szállásoltak a Két Nyúlhoz címzett fogadójába, mely akkor a már említett bérlő kezén volt. A katonaság kívánságára átalakításokat hajtottak végre a kevéssel azelőtt kijavított épületen, melyek Hülff véleménye szerint csökkentették ingatlana értékét. A beszállásolt katonák is okoztak károkat, azonfelül a beszállásolás költségeinek fedezése érdekében a hadiadót pótlékokkal emelve vetették ki a lakosságra. Hülff ezekre a terhekre való hivatkozással részesülni akart a beszállásolás címén megállapított megtérítésben, a tanács azonban elutasította kérését és teljes egészében bérlőjének juttatta a megtérítést.³⁵⁶⁾

Hülff ezután engedményeket kért a tanácstól a rá kivetett terhekből. A tanács nem volt hajlandó engedményt tenni és a katonaság által okozott károk megtérítését is szokatlan kívánságnak nyilvánította. Arra hivatkozott, hogy sokan szenvednek károkat a beszállásolások következtében, de Hülfföt kivéve még nem kérte senki azok megtérítését. Hülff erre megtagadta az adó fizetését. Éppen a Hülffre haragvó Perghold

tanácsnok hatáskörébe tartozott a hátralékok behajtása, aki Hülfffel szemben azonnal a katonai végrehajtás eszközéhez nyúlt. Mivel a beszállásolt katonák túrheterlenül viselkedtek, és hír szerint erre Perghold bízta fel őket Hülf ellen érzett haragjában, a volt katonatiszt elkeseredése tetőpontra hágott. Indulatát az sem csillapította le, hogy tisztbarátai révén sikerült a beszállásolt katonákat visszaparancsoltatnia.

Elkeseredése ellenére több ízben kísérletet tett még, hogy a tanácsnál eszközölje ki panaszainak orvoslását, a tanács azonban nem válaszolt beadványaira, sőt Perghold újból küldött katonát a lakására. Ekkor végleg elfogyott a türelme és sérelmével közvetlenül egykori magas vendégéhez, József trónörököshez fordult. Panasziratában nemcsak az őt érintő kérdésekkel foglalkozott, hanem ezen túlmenően bíráló tárgyává tette a tanácsnak azt az eljárását, amelyet a hadiadó kivetése és a katonai elszállásolások körül tanusított. Szerinte a tanács felületesen intézte ezeket az ügyeket és nem sokat törődött az adózók sorsával. Úgy vélte, hogy amennyiben a tanács a hivatali formások háttérbeszorításával idejében intézkedett volna a közelmúlt évek igen terhes beszállásolási ügyében, lényegesen csekélyebb adóval kellett volna megróni a polgárokat.

Hülf panaszát a magyar kancelláriához került elintézésre. 1779 október 8-án a kancellária felhívta a tanácsot, hogy nyilatkozzék a felmerült panaszok ügyében. A tanács elhárította magáról a felelősséget. Véleménye szerint lelkiismeretesen járt el a beszállásolásokkal összefüggő ügyekben, a kivetett adók alól pedig nem állott módjában felmentést adni. Hivatkozott arra, hogy a fennforgó bajoknak a súlyos katonai terhek az okai, erről pedig már korábban is tett jelentést és mint akkor kérte, most is kéri, hogy ezeket a terheket csökkentsék. Hülföt súlyos szemrehányásokkal illette, mert úgy találta, hogy vádjai igaztalanok és feljelentésével megszegte polgári esküjét.³⁵⁷⁾

A tanács jelentésével ez az ügy lekerült a napirendről, kétségtelen azonban, hogy Hülf továbbra is azon a meggyőződésen volt, hogy a tanács igazságtalanságot követett el rajta.³⁵⁸⁾ Hülf figyelmét a Pergholddal való pereskedése, majd a tanáccsal folytatott viszálya akaratlanul is a közügyek és azok helyi állapota felé terelte. Ezek után érthető, hogy Mária Terézia halála után készségesen teljesítette József arra vonatkozó felhívását, hogy igyekezzék városában tanácsnoki tisztséget szerezni.

Mínt hogy a legmagasabb helyről kapta a felhívást, az a kérdés, hogy a fennálló szabályok szerint miképpen lehet elnyerni a tanácsnoki tisztséget, nem érdekelte. Kérvényét az uralkodóhoz intézte és azt kérte benne, hogy nevezze ki a pesti tanács tagjává. Hülf kérvénye a kancelláriához került. A kancellária védelmére kelt a város kiváltságainak és az uralkodóhoz intézett előterjesztésében kifejezte abbéli véleményét, hogy a volt katonatiszt kérése sérti a fennálló rendet. József nem osztotta a kancellária aggodalmait és úgy nyilatkozott, hogy a kérvényezőt ajánlhatják a város figyelmébe a nélkül, hogy ezzel a szabad választást sértenék. Ezek után gróf Eszterházy Pál kancellár levelet írt a tanácsnak és hivatkozva az uralkodó kívánságára, megválasztásra ajánlotta Hülföt.

A pesti tanács nehéz helyzetbe került, mert nem tagadhatta meg kifejezetten az uralkodó akaratának teljesítését. A kancellárnak adott

válaszában azonban felhívta a figyelmet azokra a körülményekre, melyek megnehezítették Hülf kérésének teljesítését. Utalt arra, hogy többen szolgálják már a várost huzamosabb ideje, és ezeknek az a reménye, hogy szolgálataik jutalmaképp a tanács tagjai sorába kerülnek. Kiemelte még azt is, hogy egyelőre egy tanácsnoki szék sem üres. Végül nyomatékosan hivatkozott a város kiváltságaira, melyek értelmében a tanácsnoki tisztségek betöltésének módja a szabad választás.³⁵⁹⁾

Hülf érthető okokból nem csüggedt el kísérlete eredménytelenségén. 1782-ben újabb kérelmet terjesztett az uralkodó elé és figyelembe véve, hogy valamennyi tanácsnoki szék be volt töltve, kérte tőle, hogy juttasson neki számszerű tanácsnokiságot. A kancellária a József elé terjesztett véleményében ezúttal is állást foglalt Hülf kívánságával szemben, mert úgy látta, hogy a számszerű tanácsnokiság szokatlan intézmény, egyúttal újra védelmébe vette a város jogait. József megjegyzés nélkül tudomásul vette a kancellária véleményét.³⁶⁰⁾

Nyilvánvaló az elmondottak alapján, hogy az uralkodó főleg azért nem vihette keresztül Hüffel való szándékát, mert a tanács létszáma teljes volt. Ez az akadály nemsokára megszűnt. Perghold a tanáccsal 1778 óta folyó vitájában újabb vádakot emelt a tanács ellen. Vádiratot adott be a tanács ellen az egyik választópolgár, Hacker József ácsmester is. Ezeknek a vádaknak a kivizsgálására 1783 februárjában Lányi Józsefet, a királyi ügyek aligazgatóját küldték ki a városba, aki hosszabb vizsgálat után a tanács ellen emelt vádak közül többet beigazoltnak talált.³⁶¹⁾

A Perghold tanácsnok ellen a tanács részéről 1778-ban emelt vádak szintén súlyosak voltak, és e miatt az uralkodó elgondolásaiba be nem avattak számoltak Perghold elmozdításával. Ebben a reményben folyamodott 1784-ben az uralkodóhoz Hülf, aki ekkor már harmadízben kérte, hogy tegye meg tanácsnokká.³⁶²⁾ József a felmerült panaszokat valóban felhasználta Hülf kinevezése érdekében, de nem Perghold rovására, akit még védelmébe is vett. A pesti tanács ellen érzett haragja teljes mértékben Papics polgármester és Mosel tanácsnok, volt polgármester ellen fordult, akiket, mint szó volt róla, elmozdított tisztségükből.

Mikor az uralkodó Papisot és Moselt állásvesztésre ítélte, egyúttal elrendelte, hogy Pesten mielőbb tartsanak tisztújítást, a tisztújítás alkalmával pedig legyenek megkülönböztetett figyelemmel Hülfre, mert elhatározta, hogy őt a tanács tagjává és polgármesterré teszi.³⁶³⁾ A Hülfre vonatkozó rendelkezés végrehajtása huzamosabb ideig késett. Csak az 1784. év végén közölte a kancellária a helytartótanáccsal, hogy intézkedjék az új tanácsnok kinevezése ügyében. A helytartótanács Lányit bízta meg a rendelet foganatosításával. Lányi 1785 március 9-én adta tudtára a tanácsnak Hülf kinevezését. Ezúttal a tanács kénytelen volt meghajolni az uralkodó akarata előtt és a kinevezett tanácsnokkal letétette az esküt.³⁶⁴⁾

Elismerésre méltó, hogy a súlyos vádakkal elhalmozott és két tagjától megfosztott pesti tanács írásban felszólalt a királyi biztostól a város jogainak védelmében, sőt jelentéséhez másolatban mellékelte II. Józsefnek azt a kiáltványát, melyben megígérte a régi jogok tiszteletbentartását.³⁶⁵⁾

Az újonnan kinevezett tanácsnok minden zavaró körülménytől menten kezdte meg működését. Bevonták az ügyintézésbe, és a rábizott ügyekben rendszeresen előterjesztette javaslatait. Ebben az időben azok, akik a tanácsülésen megjelentek, aláírták az egyes ülések jegyzőkönyveit, jellemző azonban, hogy Hülff még akkor sem írta őket alá, amikor kétségtelen, hogy részt vett az ülésen.³⁶⁶⁾

Tanácsnoki működése alatt József intézkedett a tisztújítás lefolytatásának módjára nézve, így a Szent György-napról elmaradt pesti tisztújítást meg lehetett tartani. Ugyancsak döntött a pesti tanács ellen emelt vádak ügyében. Ítélete, mellyel a pesti tanács tagjait sujtotta, lehetővé tette, hogy kiszemeltjeit nagy számban bejuttassa a tanácsba. A régi tanács tagjait Hülff kivételével felfüggesztette állásuktól, azonkívül — Perghold és Heusel tanácsnokokat kivéve — megtiltotta, hogy újra jelöljék őket.³⁶⁷⁾

Az általános, a tanácsnokokra is kiterjedő tisztújítás 1785 november 20-án folyt le Lányi királyi biztos elnöklése mellett. A királyi biztos közölte a megjelentekkel, hogy meg akarják szüntetni a tanács és a választópolgárok között hosszú ideje tartó viszályokat, a megválasztandó tanács pedig olyan személyekből kell, hogy álljon, akik munkájukkal elnyerik a felsőbbség megbecsülését, polgártársaik szeretetét. Ezután kihirdette az uralkodónak a régi tanács tagjaira vonatkozó döntését, majd megkezdődött a szavazás. A választópolgárokat elrekesztették a levéltár helyiségébe, ahonnan egyenként bocsátották őket szavazataik leadására.

A királyi biztos által megnevezett jelöltek sorában sok új ember szerepelt, akik eddig még nem vettek részt a városi közigazgatásban, ennek ellenére egyik-másik közülük szépszámu szavazatot nyert. A tanácsnokválasztás után a polgármesterválasztásra került a sor. Lányi erre a tisztségre az uralkodó előzetes hozzájárulásával Hülff Móric Bálint őrnagyot, Kögl József századost és Paschgall Antalt jelölte a tanácsnokok sorából. A jelöltek 58, 19, illetőleg 38 szavazatot nyertek, tehát a szavazatoknak több mint fele Hülffre esett. Bíróvá Kregár Mihály főjegyzőt választották 93 szavazattal. Lányi a választás eredményéről jelentést tett Józsefnek, aki a megválasztottak megerősítését magának tartotta fenn.

Jóllehet az uralkodó döntésének megerősítéséig az újonnan megválasztottak nem láthatták volna el teendőiket, biztosítani kellett addig is a városhatóság működését. A tanácsnak csak egyetlen végleges tagja volt, mégpedig Hülff, akit tanácsnoki minőségében, miként a királyi biztos a választásra egybegyültekkel közölte, az uralkodó megerősített. Lányi tehát a ráruházott hatalomnál fogva megbízta további intézkedésig a polgármesteri és bírói teendők ellátásával, a tanácsnoki teendők ellátásával pedig, szintén ideiglenesen, a két megtartott régi tanácsnokot, Pergholdot és Heuselt, illetőleg az újonnan választottak közül Kregárt, Paschgallt és Boráros Jánost. Kregár egyelőre megtartotta főjegyzői tisztét.³⁶⁸⁾

A polgármesteri és bírói ügykör birtokában Hülff teljes mértékben a város ügyeinek ellátására szentelte magát és igyekezett magas pártfogója bizalmát kiérdemelni. Bár feleannyian intézték az ügyeket, mint rendes körülmények között, fennakadás nem következett be. Ezt első sorban Hülff érdeméül kell betudni, aki fáradhatatlan munkájával és

kitartásával példát mutatott az alája rendeltéknek. Hülf magánéletét is igyekezett alárendelni a közérdekű szempontoknak. Háztartásában a legszigorúbb takarékossgot vezette be, hozzátartozóit pedig egyszerű életmódra kötelezte. Még a hintótartást is megszüntette.³⁶⁹⁾

Az 1785 november 20-án behelyettesített csonkatanács kiegészítése lassan, részletekben történt meg. Csak 1787 februárjában, amikor Pergoldnak nyugalomba kellett vonulnia, rendelték be a tanácsba néhány korábban megválasztott tanácsnokot, szintén ideiglenes minőségben.³⁷⁰⁾ 1787 augusztusában végre megérkezett az a döntés, mely véglegesítette az eddig ideiglenesen polgármesterként és bíróként működő Hülföt, mint a város vezető főtisztviselőjét, de bírói címmel. Ugyanez a rendelet intézkedett a többi tisztségek véglegesítéséről is és a tanács létszámát — beleértve a bírót, valamint helyettesét, a polgármestert — tíz főben állapította meg.³⁷¹⁾

József reformintézkedései következtében Hülfre és munkatársaira nehéz feladatok hárultak. Az uralkodó rendeletei számtalan olyan életviszonyt vontak a hatósági ügyintézés körébe, mellyel a korábbi tanácsnak nem volt gondja.³⁷²⁾ A mellett ismételten szabályozta az ügyintézés módját, hogy minél korszerűbbé tegye a közigazgatást. A vonatkozó rendeletek többízben homályosak voltak, annyira, hogy zavar támadt a nyomukban, vagy pedig feliratban kellett kérni helyes értelmezésüket.³⁷³⁾ Ki kell emelni, hogy a német nyelv általános bevezetése az ügyintézésben Pesten zökkenőket idézett elő, amit maga Hülf szegezett le később.³⁷⁴⁾ Nehéz feladat volt a számadási rendszer és a különféle városi pénztárak átalakítása, és az új rend még évek multán is félreértésekre adott alkalmat.³⁷⁵⁾

A József által elrendelt reformok végrehajtása inkább bürokratikus természetű készséget kívánt. Egyébként is a reformok végrehajtása a nemzet ellenállását váltotta ki. Hülfnek a végrehajtás során elért eredményei nem emelik ki személyét a József rendszerét szolgáló egyének sorából. Az viszont kétségtelen, hogy Pest fejlődésére Hülf városvezetői szerepe igen jelentős eredményekkel járt. József Pest fejlődését tervszerűen elő akarta mozdítani, erre vonatkozó megbeszéléseibe pedig Hülföt is belevonta és igénybe vette segítségét. József ismételt pesti látogatásai során nagy vonalakban megismerte a város helyzetét, egyes részletekre vonatkozólag pedig Hülf hasznos felvilágosításokkal szolgált neki.

Az uralkodót elsősorban a város katonai vonatkozású kérdései érdekelték. Pest fontos katonai központ volt, ami a katonaság, de a lakosság szempontjából is fontos problémákat rejtett magában. Mindeddig teljesen kezdetleges módon oldották meg a városban tömegesen megforduló katonák elhelyezését, ami a polgárok súlyos kárával és kényelmetlenségével járt, miként Hülf már 1779-ben kifejtette József előtt a tanács ellen beadott panaszában. Ezt a kérdést csak megfelelő laktanyák felállításával lehetett megoldani.

Ezért helyezte át az uralkodó a rokkantakat a mai városháza épületéből vidékre és bocsátotta a felszabadult épületet a sorkatonaság rendelkezésére. Ezért készítette el egy teljesen új laktanyának, melyet később Újépületnek hívtak, a terveit.³⁷⁶⁾ Közvetlenül az építkezés megkezdése

előtt a városi hatóság közbejöttével jelölték ki az épület számára szükséges ingatlanokat. Erre az alkalomra a tanács 1786 január 14-én Hülfőtt és Paschgall tanácsnokot küldte ki, akik a helyszíni szemle alkalmával a tanács nevében ígéretet tettek, hogy egy városi telket ingyen engednek át a célra. Ígéretüket a tanács magáévá tette, és bár nem foglalták ezt jegyzőkönyvbe, kötelezvényt adtak róla Alvinczy tábornagynak.³⁷⁷⁾

Elsősorban a külvárosi polgárok és lakosok érezték a terhét annak, hogy ebben a nagy katonavárosban nem volt katonai kórház. E miatt a beteg katonákat a külvárosi házakba utalták be ápolásra. Az ápolással terheltek ebből kifolyólag súlyos helyzetbe kerültek. Ki voltak téve a fertőzés veszélyének, házaikat pedig nem igen merték elhagyni, mikor beteg katona volt benne, inkább elhanyagolták házon kívüli munkáikat.³⁷⁸⁾ Erre a bajra Hülfő 1786 augusztusában felhívta József figyelmét, aki azonnal elrendelte katonai kórház építését. A kórház megépítésére egy tisztekből és a város képviselőiből álló bizottság Hülfőnének a mai Boráros-tér mellett fekvő egyik telkét szemelte ki. A tanács vállalta a tulajdonos megfelelő kártalanítását.³⁷⁹⁾

A városban tartózkodó katonaság érdekében József elhatározta, hogy megépítteti Pesten a Mária Terézia által Óbudára tervezett állatorvosi iskolát.³⁸⁰⁾ Az intézet céljára szükséges telkeket az egyetem ajánlása alapján szemelték ki. Hülfőnek kellett intézkednie, hogy a kiszemelt telkeket tulajdonosaik ne adják el és ne építsék be. Ez kellemetlen feladat volt, mert az érdekelt tulajdonosok ebben jogsérelmet láttak és rossz néven vették, hogy Hülfő végrehajtotta az intézkedést.³⁸¹⁾

A katonai vonatkozású építkezések mellett a város rendezésére és további kiépítésére is volt gondja Józsefnek. Ezekben a kérdésekben beható megbeszélést folytatott Hülfővel, mikor 1786 augusztusában lakásán tisztelte meg látogatásával. A megbeszélés folyamán augusztus 21-én Hülfő felhívta a tanácsot, jelentse az uralkodó kívánságára a helytartó-tanácsnak és Majláth kerületi főispánnak, hogy a Váci-kapu előtt azonnal meg kell kezdeni a telkek parcellázását új városrész építése érdekében, továbbá, hogy a Szent Rókus-kápolna mellett folytassák a megkezdett városi kórház építését.³⁸²⁾ A tanács, jelentést téve az illetékeseknek, egyúttal megfelelő utasítást kért a további teendőkre nézve.³⁸³⁾ Bár az új városrész ügyét nem a tanácsra, hanem a kamarai adminisztrátorra bízta a városrendezési kérdésekkel egyetemben, az alapelvek lefektetésében Hülfőnek jelentős szerep jutott.

Az említett megbeszélés döntő jelentőségű volt a város további fejlődése tekintetében. Az 1780-as évek végéig a Belvárost falak választották el az ütemesen fejlődő külvárosoktól, melyekben csak kevesen éltek olyanok, akik bejutottak a polgárok sorába. A város ügyeibe való befolyás úgyszólván a belvárosiak kiváltsága volt, akik túlnyomó részét tették a választópolgárok testületének.³⁸⁴⁾ Hülfő érveinek hatása alatt az uralkodó elismerte annak a szükségességét, hogy a Belváros és a külvárosok érintkezését meg kell könnyíteni a város erődjellegének feláldozása árán.³⁸⁵⁾ Rövidesen megtörténtek az erre vonatkozó intézkedések, a zsákutcák végén több helyen áttörték a falakat és nemsokára a történeti nevezetességű városkapuk is eltűntek.

A város fejlesztése érdekében József kétségtelenül forradalmi jellegű intézkedéseket tett. Ezekben az intézkedésekben az elmondottak szerint Hülffnek, aki élvezte az uralkodó bizalmát, döntő szerepe volt. Elgondolásaival, az uralkodóra gyakorolt befolyásával nagy szolgálatot tett Pestnek és irányt szabott az utána következő nemzedéknek.

A város tervszerű fejlesztése érdekében Hülff a maga hatáskörében is fontos intézkedést tett. Gondoskodott róla, hogy ezentúl senki sem építkezhessek kénye-kedve szerint, hanem tartsa be a város rendje és fejlődése érdekében kiadott utasításokat. 1787 április 3-án a tanács elfogadta azt a javaslatát, hogy építkezési bizottságot állítsanak fel. A bizottság elnökévé Hülfföt választották. Közzétették egyúttal, hogy az építési bizottság engedelmé nélkül sem a falakon belül, sem azokon kívül nem szabad építkezni.³⁸⁶⁾ Sajnos, ez a bizottság 1790 elején beszüntette működését.

Hülff csak úgy tudta biztosítani, hogy a sokféle teendő mellett egységesen és eredményesen lehessen eljárni, hogy a legfontosabb ügyek elintézését, vagy legalább is irányítását magának tartotta fenn. Ennek érdekében a felettes hatóságok képviselőivel és általában a fontosabb szerepet játszó egyénekkal lehetőleg személyesen tárgyalt. Szigorú rendet tartott fenn a tanácsban. Nem akadályozta meg az eltérő vélemények kinyilvánítását és meghallgatta a tanácstagokat, akaratának azonban érvényt szerzett.³⁸⁷⁾ De ha személyét, vagy hozzátartozóját érintő kérdést tárgyaltak meg, elhagyta az ülést. A tanácsi határozatokat rendszerint személyesen fogalmazta.

Arra, hogy tekintélyét és felsőbbségét megtartsa, fellépése is alkalmassá tette. Hangja erélyes, utasításai rövidek, katonásak voltak. Olykor egyes kifejezései túllépték a társadalmi érintkezésben megszokott mértéket, e mögött azonban nem rejtett rosszakarat. Nagy erélye és határozottsága mellett sem vált zsarnokká, amit később a tanács tagjai, tehát legközvetlenebb munkatársai állapítottak meg róla.³⁸⁸⁾

Kétségtelen, hogy a fennálló szabályok megtartása a felszaporodott teendők következtében nehezzé vált. Előfordult, hogy ilyenkor Hülff saját hatáskörében tett intézkedést és elmulasztotta a jóváhagyás megszerzését. A városi pecsétet például szigorú rendelkezések értelmében a tanács helyiségében kellett zár alatt őrizni. Mivel a nagyszámú átutazó útlevelét sokszor éjnek idején kellett láttamozni, Hülff úgynevezett kispecsétet csináltatott és ezt a lakásán tartotta. A tanács tagjai kifejezték aggodalmukat, hogy ez a fennálló szabályok megsértése, ő azonban azzal, hogy megszerzi majd a főispán jóváhagyását, elütötte a kérdést.³⁸⁹⁾

Miként szó volt róla, Hülff még családi életében is érezte annak a következményét, hogy a város élére került. Azt azonban nem kerülhette el, hogy olyan természetű ügyei legyenek, melyek anyagi érdekeltséggel állottak kapcsolatban és részben a tanács, részben a felettes hatóságok döntése alá tartoztak. Bár tartózkodott attól, hogy a tanácsi döntés meghozatalában résztvegyen, azt nem tudta elkerülni, hogy ellenfelei számon ne tartsanak minden, rá nézve kedvező döntést, sőt azt is, ha valamely kérését jogalap híján nem teljesítették. A személyével kapcsolatos mendemondákat támogatta az a körülmény, hogy az elemi csapásokból

eredő károk következményeinek kiheverése után anyagi helyzete fokozatosan javult.³⁹⁰⁾

Mindaddig, míg hatalmas pártfogója a trónon ült, nem fenyegette veszedelem. Mikor azonban a szerencsétlen török háború következtében napról-napra romlott az általános helyzet, a József rendszerét szolgáló vezetők is nehéz feladat elé kerültek. A közellátási viszonyok lényegesen megromlottak. A pesti tanács részben felsőbb utasításra, részben a maga hatáskörében igyekezett a bajokon segíteni, az intézkedések azonban nem érték el a kívánt hatást. A mellett a városi adózókat terhelő katonai kiadások is nőttön-nöttek, mert átvonuló katonákról kellett gondoskodni, törökországi menekülteket kellett támogatni és egyéb előre nem látott háborús terheket kellett viselni. Érthető, hogy az emberek elégedetlenkedtek, az általános elégedetlenséget pedig igyekeztek többen is felhasználni a maguk céljaira.³⁹¹⁾

József intézkedéseinek már kezdettől fogva ellenségei voltak azok a belvárosi polgárok, akik a város adottságából folyó helyzetnek kizárólagos hasznát látták. Azoknak az embereknek az utódai voltak ezek, akik nem egészen fél évszázaddal azelőtt szerették volna a külváros fejlődését megállítani és mindig féltékenyen őrködtek azon, hogy a polgári jogok és jövedelmek élvezete a kezükön maradjon. Mikor nyilvánosságra került az uralkodónak az a terve, hogy rendészeti és városrendezési szempontokból a vásárokat az általa alapított új városrészbe helyezi, a választópolgárok testülete minden követ megmozgatott, hogy a terv ne valósuljon meg. A testület tagjai ugyanis féltették azokat a jövedelmeket, melyeket a vásárosok és a vásárokat látogatók révén eddig kizárólag a belvárosi polgárok élveztek.

A vásárok áthelyezése miatt támadt elégedetlenség állandóan tovább élt, az általános politikai események hatása alatt pedig a választópolgárok bátorsága annyira megnőtt, hogy Schilson báró kamarai adminisztrátor, aki a vásárrendezés, a városszépítés és az új városrész építésének a kérdéseit intézte, kénytelen volt 1790 januárjában több választópolgárt feljelenteni izgága magaviselete miatt.³⁹²⁾ Mielőtt ebben az ügyben döntés történt volna, József visszavonta reformjait és nem sokkal utóbb meghalt.

József halála után a nemzeti visszahatás elemi erővel robbant ki országszerte. Számos helyen elűzték az általa kinevezett tisztviselőket, megsemmisítették az uralma alatt létrejött iratokat, felméréseket és még a nyomát is el akarták törölni újításainak. Pest városával a József elleni forradalmi hangulat a megyeházán keresztül érezte legjobban a hatását. Pest vármegye 1790 március 2-án gyűlést tartott, melyen kihirdették az elhunyt uralkodónak azt a rendeletét, mellyel reformjait visszavonta. Ezen a nemzeti visszahatást tükröző gyűlésen a pesti polgárok közül is többen megjelentek és nagy mértékben hatása alá kerültek az ott hallottaknak.³⁹³⁾ Hamarosan a város egész lakossága a nemzeti felbuzdulás hatása alá került. Kávéházakban, magánlakásokban tárgyalták az eseményeket, az elégedetlenek fejei pedig hozzáláttak, hogy Pest város életéből is kiirtsanak mindent, ami II. József uralkodására emlékeztet.

A mozgalom vezetői elsősorban a választópolgárságnak a Schilson által nemrégén feljelentett tagjai voltak, akikhez a városi tisztviselők

közül Ebenhöch ügyész csatlakozott. Az elégtelennek megfogalmazták követeléseiket és március 7-én a választópolgárok testülete nevében a tanács elé terjesztették. Részletesen felsorolták, hogy milyen korábbi intézkedések hatályon kívül való helyezését kívánják és felszólították a tanácsot, hogy mielőbb hajtsa végre kívánságaikat.³⁹⁴⁾

A tanács Hülff vezetése alatt március 12-én tárgyalta a polgárok beadványát. Elvileg nem zárkózott el kívánságaik teljesítése elől, válaszában azonban utalt rá, hogy a közvetlen intézkedések megtétele előtt be kell várni az illetékes felettes hatóságok vonatkozó rendelkezéseit. A tanács óvatossága mindenképp indokolt volt, mert a polgárok képvisellete részéről többek között az a kívánság is elhangzott, hogy a tanács valamennyi tagja mondjon le és vesse magát új választás alá, mert tisztsegeiknek megszerzése nem történt jogszerűen.³⁹⁵⁾

A beadvány tanuságot tett arról is, hogy a tanács és a polgárok hosszú ideje tartó ellentétét Józsefnek nem sikerült megszüntetnie, bár az 1785. évi tisztújítás alkalmával Lányi éppen ezzel indokolta új tanács megválasztásának a szükségességét. Az ellentét, sajnos, sokkal mélyebben gyökeredzett, semmint hogy azt a legkiválóbb tisztviselők útján is meg lehetett volna szüntetni. Ezúttal világosan kitűnt, hogy hatalmi kérdések képezték a nyugtalanságok okát. A választópolgárok ugyanis kijelentették említett beadványukban, hogy a tanács már régóta visszaél a polgárok rovására a város kiváltságaival, és a kiváltságlevél biztosította jogokból alig maradt valami III. Károly óta a polgárok kezén.³⁹⁶⁾ Ez a kijelentés előre jelezte, hogy újra súlyos nyugtalanságokkal kell számolni a város életében.

Hülff a számára oly nagy mértékben megváltozott helyzetben is megőrizte nyugalma és folytatta megszokott tevékenységét. Most azoknak a rendeleteknek a végrehajtása kötötte le idejét, amelyek az általa megvalósított rendeletek eredményeit változtatták meg. A tanácshoz is megérkezett József január 28-án kelt rendelete, melyben reformintézkedéseit visszavonta. További rendeletek intézkedtek a tisztújításról és az országgyűlés megtartásáról. A rendeletek végrehajtása szabályszerűen megtörtént, és látszat szerint békességgel lehetett visszatérni a korábbi rendhez.³⁹⁷⁾

Egy véletlen esemény nyújtott rá alkalmat, hogy az elégtelenek erőszakhoz nyúlhattak és Hülfföt megfoszthatták bírói tisztétől. 1790 március 26-án, mintegy két héttel azelőtt, hogy a város rendeletet kapott országgyűlési szállások nyújtására, Schilson kamarai adminisztrátor Hülff és mások előtt megemlítette egy utcai beszélgetés során azt az értesülését, hogy az országgyűlés Budán lesz, és Pestnek is kell országgyűlési szállásokat adnia. Hülff a beszélgetés során azt mondta, hogy amennyiben az országgyűlés Budán lesz, a pestiek nem adnak szállásokat. Schilson ezt a kijelentést hivatalos megnyilatkozásként fogta fel és ebben az értelemben tájékoztatta az illetékeseket.³⁹⁸⁾

Mikor április 10-én a város megkapta a felhívást országgyűlési szállások nyújtására, a tanács Hülff vezetésével azonnal intézkedett a szállások összeírása ügyében. Egyesek Hülff ellenségei közül időközben megtudták, hogy Schilson milyen jelentést tett az illetékeseknek az ország-

gyűlési szállások ügyében. Ezek, akik sorába több tanácsnok is tartozott, összebeszéltek és április 21-én a tanácsülésen szóvátették a kérdést. Erre az ülésre a választópolgárok is felvonultak. Elsőnek Boráros János tanácsnok emelkedett szólásra és azt fejtegette, hogy súlyos jogkövetkezmények háramolhatnak a városra a bíró március 26-án elhangzott kijelentése következtében. Az ülésről többekkel együtt Hülf is elment Schilsonhoz, aki megerősítette, hogy a kijelentés elhangzott. Az ülés további folyamán Hülf hiába mentegetődzött azzal, hogy kijelentése csak tréfálkozás volt. Mentegetődzését nem fogadták el, mire eltávozott az ülésről.

Távozása után felemelkedett helyéről Ebenhöch főügyész és írásba foglalt nyilatkozatot olvasott fel, vádat emelve benne Hülf ellen. Vádja szerint a bíró meglepedkezve a városnak tartozó hűségéről, nem átalotta a város és az adózó polgárok kárára megfontolt gonoszságból és ártó szándékkal gyalázkodó kijelentését megtenni. Ügyészi hatáskörénél fogva kérte, hogy Hülföt, aki megsértette a tanács jogkörét és a város iránt tartozó hűséget, függesszék fel, vegyék el tőle a város pecsétjét és a nála lévő iratokat. Javasolta, hogy a közeljövőben esedékes tisztújításig a bírói széket foglalja el Kregár polgármester, a polgármesterit pedig Heusel tanácsnok. Fönntartva a fiscalis actio jogát, kérte még, hogy foglalják a történeteket jegyzőkönyvbe, a főlovászmesternél pedig tisztázzák a várost és a hozzáintézendő irathoz csatolják a folyamatban lévő tanácsülés jegyzőkönyvét.

Kregár polgármester megdöbbsent a hallottak felett. Rögtönzöttnek ítélte az eljárást és aggodalmának adott kifejezést a várható következményeket illetőleg. Szavait sem a tanács, sem a választópolgárok nem méltatták figyelemre. Krausz Fülöp szószóló Hülf székét is eltávolította helyéről, mint később mondták, hogy a belőle áramló métely ne fertőzze meg az utódot. Utána felhívta Kregárt, hogy foglalja el a bírót megillető főhelyet. Hülf lakására küldöttséget menesztettek azzal a felhívással, hogy adja ki a város pecsétjét és a nála levő hivatalos iratokat. Hülf a küldöttség előtt méltatlankodva kijelentette, hogy nem érdemelte meg, amit rajta elkövettek és fájdalommal veszi tudomásul a történeteket, azonban engedett a felszólításnak és átadta, amit kértek tőle. A küldöttség visszaérése után figyelmeztették az ajtónállót, hogy Hülfnek többé ne engedelmessédjék, hanem csak Kregárnak és Heuselnak. Elhatározták azt is, hogy az országgyűlési szállások ügyében kimentik a várost a főlovászmesternél, a kancelláriánál és a helytartótanácsnál, azután bezárták az ülést.³⁹⁹⁾

Hülf, akit a történetek nagyon felháborítottak, haladéktalanul panasszal fordult a helytartótanácshoz a rajta esett sérelem miatt, egyúttal kérte, hogy helyezték vissza a tőle erőszakosan elvett bírói tisztébe.⁴⁰⁰⁾ A helytartótanács teljes mértékben magáévá tette panaszát és a városhoz intézett leiratában kemény szavakban fejezte ki rosszalását a történetek felett. Emlékeztette a várost Mária Terézia 1778 december 18-án kelt rendeletére, mely megtiltotta, hogy a tanács saját hatáskörében felfüggeszzen tisztviselőket. Kiemelte, hogy a személyes biztonságot veszélyezteti, ha bárkit is kellő meghallgatás nélkül elmarasztalnak. Utasította egyúttal a helytartótanács Szily József pestmegyei alispánt, akit már

előzőleg megbízták azzal, hogy királyi biztosi minőségben vezesse a pesti tisztújítást, szerezzon érvényt a Hülff visszahelyezése érdekében kibocsátott rendeletnek.⁴⁰¹⁾

Szily, aki a tisztújítást április 28-ra tűzte ki, előző napra megbeszélésre hívta össze a tanácsot és a választópolgárokat a tisztújítás lefolytatása ügyében. Megkapva a helytartótanács Hülffre vonatkozó rendeletét, ezen az előzetes megbeszélésen kísérelte meg annak végrehajtását. Miután rátért a kérdésre, figyelmeztette a megjelenteket, hogy a visszahelyezés nem fogja befolyásolni a választás eredményét, mert a választók arra adják szavazatukat a három jelölt közül, akire akarják, és ha az a szándékuk, hogy Hülfftől megszabaduljanak, az csak rajtuk múlik.

A királyi biztos érvelése egyáltalán nem győzte meg a választókat. Vezetők már teljesen forradalmi hangulatban éltek és makacsul ragaszkodtak elhatározásaikhoz. Kijelentették, hogy amennyiben a letett bírót visszahelyezik, nem fognak neki engedelmeskedni, egyúttal átadtak a királyi biztosnak egy vádiratot, melyben Hülff hivatali működésének és egyéni életének ténykedéseit a legsúlyosabb vádakkal illették. A vádiratban foglaltak alapján arra kérték Szilyt, hogy tekintsen el Hülff visszahelyezésétől. A tanács szintén ragaszkodott Hülff felfüggesztésének fenntartásához, kijelentette azonban, hogy a vádiratban foglaltakról nem volt tudomása. Szily, tekintettel a gyűlésen résztvevők hangulatára, lemondott Hülff visszahelyezésének erőltetéséről és jelentést tett a történetekről a helytartótanácsnak.⁴⁰²⁾

A helytartótanács rendelkezése alapján április 30-án értesítette a tanácsot, hogy tekintettel a Hülff ellen beadott valóban súlyos vádakra, a felettes hatóság a vizsgálat befejezéséig eltekint a visszahelyezéstől, illetőleg azt a vizsgálat eredményétől teszi függővé. Intézkedett az iránt is, hogy a vizsgálat lefolyásáig maradjon el a tisztújítás. Egyúttal elrendelte, hogy a panaszosok nyujtsák be mielőbb a vádjaikat támogató bizonyítékokat, közeledett ugyanis az országgyűlés ideje, azt megelőzőleg pedig végre kellett mennie a tisztújításnak.⁴⁰³⁾

Mint hogy a Hülff ellen megindított mozgalom legfőbb vezetői nemcsak a letett bírótól akartak megszabadulni, hanem az egész tanács újra való megválasztását kívánták, céljuk elérése érdekében Hülff ellen szóló bizonyítékaik betérjesztését halogatták, a tisztújításban pedig nem akartak résztvenni mindaddig, míg a tanács le nem mond. Ellenállásukkal, tekintettel az országgyűlés közeledtére, az illetékes felettes hatóságokat igen kényelmetlen helyzetbe hozták. Szily alispán, aki megértéssel kezelte az elégedetlenek óhajait, végül meggondolatlan ellenállásuk láttára elkedvetlenedett és lemondott királyi biztosi tisztéről.⁴⁰⁴⁾ Helyébe az erőskezű Majláth József helytartótanácsi tanácsost küldték ki, aki tekintet nélkül az ellenkezésre, lefolytatta a tisztújítást.⁴⁰⁵⁾ A felfüggesztés alatt álló Hülff jogainak biztosítása érdekében az illetékesek kimondták, hogy az ellene folyó vizsgálat befejeztéig nem engedélyeznek további tisztújítást.⁴⁰⁶⁾

A Hülff ellen emelt panaszok vizsgálatával Burián Sámuel helytartótanácsi tanácsost bízták meg. Burián igyekezett a rábízott feladatot

komolyan megfogni. Mindenekelőtt eljuttatta a panaszokat Hülfhöz és felhívta, hogy védekezését záros határidőn belül adja elő. A letett bíró megfelelt a vizsgálóbiztos rendeletének és 1790 június végén beadta védekezőiratát.⁴⁰⁷⁾

A védekezés elég súlyos feladat elé állította Hülföt. Nemcsak a körmönfontan megfogalmazott vádak elleni védekezés, hanem a védekezéshez szükséges bizonyítékok előteremtése is alapos munkát kívánt. Hülf védekezőirata fontos várostörténeti dokumentum, mert sok lényegbevágó részletet feltár a II. József korában Pesten végbement eseményekből, a mellett Hülf életére és családi körülményeire is számos adat meríthető belőle, sőt az elhalt uralkodóra vonatkozólag is tartalmaz néhány érdekes adatot. A benne foglaltak hitelét nagy mértékben támogatja az a körülmény, hogy az egykori katonatiszt, aki a jogi és politikai fogásokban meglehetősen járatlan volt, kertelés nélkül elmondott mindent, amit az ügyszak tartozónak vélt, nem véve tekintetbe, hogy adatait felhasználhatják ellene. Állításai támogatására igen sok dokumentumot csatolt, részben a saját tulajdonát képező iratokat eredetiben, részben hatósági iratokat hiteles másolatban. Ezek a mellékletek szintén a mellett szólnak, hogy állításai helytállóak.⁴⁰⁸⁾

Azok a vádak, amelyekkel Hülföt illették, nagyjából a következők. Vádolták azzal, hogy a város romlását akarta, mikor az országgyűlési szállásokat megtagadta és 1779-ben is a város közönségét akarta tönkretenni a József trónörököséhez intézett panasziratával; megsértette a város jogait, mikor az uralkodótól tanácsnoki tisztet kért, illetőleg nyert; a polgármesteri székbe erőszakos úton került és abban sohasem erősítették meg; miután elnyerte a hatalmat, zsarnoki módon élt vele és elnyomta a tanács szabadságát, a város pecsétjét pedig tilalom ellenére lakásán tartotta. Személyére vonatkozólag felhozták, hogy a katonai pályát állhatatlanságból hagyta el és hogy 20.000 forint adóssággal terheltlen kezdte a városi szolgálatot, de még elmozdítása előtt megszabadult terheitől.

Megvádolták, hogy kétszeres fizetést vett fel a városi pénztárból, hivatali hatalmánál fogva pedig a város pénztárával fizettette meg a házában levő katonai nevelőintézet és tisztai szállás bérét. Állították, hogy megkárosította a várost meggondolatlanságból és egyéni érdekből is, ugyanis ingyen telket adott az Újépület emelésére, magáncélra vett igénybe városi munkásokat és építőeszközöket, szóbelileg utalt ki pénzt, a katonai kórházhoz igénybevett telkéért a vételár többszörösét kérte. Még nem teljesült szándékában is megtámadták, amikor felhozták, hogy a tanács egy kártérítési igényét jogalap híján elutasította. Felhozták végül, hogy megsértette magánosok érdekeit, midőn az állatorvosi iskola céljaira kiszemelt telkek fölött elvonta a tulajdonosoktól a rendelkezési jogot, amikor a józsefvárosi templom már kijelölt helyének megváltoztatását kieszközölte, és hangsúlyozták, hogy még az egyházat sem kímélte, mert a Józsefvárosban épülő templom köveit és mesztét saját építkezésére vette igénybe.⁴⁰⁹⁾

Hülf meg volt győződve ártatlanságáról, ezért minden követ megmozdított, hogy ügye mielőbb dülőre jusson.⁴¹⁰⁾ Ellenfelei azonban nem tartották sürgősnek az ügy elintézését és igyekeztek a kibontakozást

minél későbbre halogatni. Az ügy elhúzódása következtében a vizsgálattal megbízott helytartótanácsi tanácsosok is sorra elkedvetlenedtek és igyekeztek megbízatásuktól szabadulni. Előbb Burián vonult vissza, majd utódja, Latinovics János kérte és nyerte el felmentését a vizsgálat vezetésé alól.⁴¹¹⁾ Bár Latinovics 1791 áprilisában közölte a panaszosokkal Hülff választát, az érdekeltek még szeptemberben sem tették meg észrevételeiket.⁴¹²⁾

Latinovics lemondása után a helytartótanács az ügyet Majláth Józsefre bízta, aki erélyes fellépésével sikeresen lebonyolította az 1790. évi tisztújítást.⁴¹³⁾ Tiszte elnyerése után hozzálátott, hogy a Hülff-ügyben véget vessen a további huzavonának. Határidőt szabott a választópolgároknak válaszuk beadására és kijelentette, hogy a panaszosok válaszában bevárása nélkül dönt, ha addig nem tesznek eleget felhívásának.⁴¹⁴⁾ A választópolgárok még mindig forrongó hangulatban levő vezetőit Majláth erélyes fellépése szerfelett elkéséřítette. Teljesen megfedekeztek függő helyzetükről és nem vették észre, hogy a József halála után keletkezett nyugtalanság fölött a kormány fokozatosan úrrá lett már.

A helyett, hogy igyekeztek volna a vizsgálóbiztos kedvében járni, meggondolatlan fellépésükkel teljes mértékben maguk ellen ingerelték. Érdemleges válasz helyett írásba foglalták Majláth ellen szóló kifogásaikat, melyek során azzal a váddal illették, hogy elfogult Hülff javára, mert atyja komasági viszonyban van Hülffel. Panaszaikat, megjelenve Majláth előtt, átadták neki.⁴¹⁵⁾ Majláth szerfelett felháborodott az eljárásról és tüstént jelentette a történeteket a helytartótanácsnak, közölve, hogy az állítólagos komaságról elsőízben hall, továbbá, hogy a helytartótanács intézkedéséig egyetlen lépést sem tesz az ügyben.⁴¹⁶⁾ A helytartótanács szigorú eljárásra szánta el magát. A választópolgárok hangulatát befolyásoló egyéneket felfüggesztette választópolgári tagságuktól, Ebenhöch ügyésznek pedig megtiltotta, hogy továbbra is tanácsokkal szolgáljon a Hülff elleni feljelentés szerzőinek.⁴¹⁷⁾

Együttal arra nézve is intézkedtek, hogy senkinek se legyen oka kifogást emelni a vizsgálat pártatlanságával szemben. Újabb haladékokat adtak a válasz megadására és azt is lehetővé tették, hogy a Hülff bíraskodása alatt létrejött számadásokat a választópolgárok megbízottjai átvizsgálhassák.⁴¹⁸⁾ 1792 elejére elkészült végre a régóta esedékes válasz, melyben bőségesen felhasználták Hülff gyanútlanul odavetett kijelentéseit és ezek alapján egyes vádjaikat átalakították, a mellett pedig további vádakat is emeltek.⁴¹⁹⁾

Majláth ezek után, hogy ne vádolhassák elfogultsággal, vegyes bizottságot állított össze a tanács és a választópolgárok képviselőiből és ez elé terjesztette az ügyben keletkezett iratokat, melyek közül a legfontosabbak a Hülff elleni vádirat, Hülff védekezőirata, a tanács írásbeli észrevételei és a választópolgárok viszontválasza, valamint a helytartótanács számvevőségének a számadások megvizsgálásáról szóló jelentése voltak. A bizottság sorba vette a vádakat és azt a véleményét fejezte ki, hogy az elmozdított bírót nem terheli számbavehető bűn, vagy mulasztás.⁴²⁰⁾ Majláth Hülffhöz is intézett felszólítást, melyben három pontra vonatkozólag kért tőle őszinte választ.⁴²¹⁾ Hülff válaszában beérkezte után

megtette jelentését a helytartótanácsnak és nem a saját véleményét juttatta el hozzá, hanem az általa összehívott bizottság döntését, amihez csak lényegtelen megjegyzéseket fűzött.⁴²²⁾

A kialakult vélemény Hülff személyi vonatkozású ügyeit teljes mértékben igazolta. A Hülff által becsatolt okmányok részletekbemenően feltárták anyagi helyzetének alakulását. Kitünt, hogy lényegesen kevesebb volt a tényleges adóssága, mint ahogy ellenségei állították, és jórészt még a tanácsba való bejutása előtt törlesztette őket. Kellőképp igazolta Hülff, hogy József 1786-ban több ezer forintot adott neki, részben kiházás előtt álló leánya hozományára, részben más célra. Igazolta, hogy nem vett fel kétszeres fizetést, hanem a polgármesterség mellett átmene-tilag ellátott bírói tisztségért általános hatályú felsőbb rendelet alapján és külön engedéllyel felvette a bírói fizetés felét. Bizonyította, hogy a hatósági célra igénybevett telkeit tőle függetlenül jelölték ki, becsáruk megállapításába nem folyt be. Általában, minden anyagi természetű váddal felettes hatósági intézkedést tudott szembeállítani. A katonaságtól való megválásának körülményeit a kilépése idejében kiállított bizonyítvánnyal tisztázta.⁴²³⁾

Volt a vádaknak olyan csoportja is, mely Hülff személyén keresztül József alkotmányellenes intézkedéseit érintette. Az ügy vizsgálatában eljárók ezeket a pontokat is érintették, és az csak természetesnek tekinthető, hogy az uralkodó hűséges szolgálatában inkább érdemet láttak, mint kivetni valót. A nemzeti felbuzdulás lanygulása után mindjobban tartózkodtak a kritikától, és valóban méltánytalan lett volna, hogy Hülff szenvedjen másokért is. A zsarnokság vádja ellen maga a tanács védte legerősebben volt fejét és hangsúlyozta, hogy az ellenvéleményeket mindig meghallgatta.⁴²⁴⁾ Egyedül csak a pecsétügyben találtak kifogásolni valót, azzal azonban, hogy nemsokára engedélyt kapott a város kispecsét készítésére, tekintettel a fennálló szükségletekre, Hülff eljárása, mely a szűk-ségben gyökeredzett, utólagos szentesítést nyert.⁴²⁵⁾

A vizsgálat eredményéről szóló jelentés csak 1793-ban került az uralkodó döntése alá. A döntés eredményeképp Hülff felmentést nyert az ellene emelt vádak alól. Elrendelte az uralkodó az elébe terjesztett vélemény alapján azt is, hogy Hülfföt a legközelebbi tisztújítás alkalmával jelölni kell a polgármesteri, vagy bírói tisztségre. A vádlók, akik valóban sok hibát követtek el azzal, hogy sokszor a látszatot akarták valósággá tenni és a függelem szabályait ismételten áthágták, aránylag enyhe büntetéssel úszták meg az ügyet. A választópolgárság felfüggesztett tagjait visszahelyezték és mindössze Ebenhöch főügyész sujtották egyévi fizetése elvesztésével. A mellett mindannyiukat kötelezték, hogy Hülfföt nyilvánosan kövessék meg.⁴²⁶⁾

Az uralkodó a döntés alkalmával elrendelte, hogy a már hosszabb ideje esedékes tisztújítást tartsák meg. Hülfföt, aki tanácsnoki tiszttét visszanyerte, ez alkalommal polgármesternek jelölték, azonban a választáson elbukott.⁴²⁷⁾ Ez a körülmény egyáltalán nem kedvetlenítette el, és ezután is teljes erővel igyekezett kivenni részét a város érdekében folyó munkából. Midőn Schilson kamarai adminisztrátornak lejárt a város szépítésére és az új városrész kiépítésére vonatkozó megbízatása, a vissza-

állított pozsonyi kamara a városszépítési teendőket a városi tanács hatáskörébe utalta. A tanács Hülffre bízta ennek az ügykörnek az ellátását.⁴²⁸⁾

Ebben a hatáskörben igen fontos eredményeket ért el. Javaslatot terjesztett elő az utcákon összefutó víz levezetéséről, valamint a telkelfosztásokra és utcányitásokra nézve. Javaslatra szerint kezdte meg a tanács az utak és utcák helyreállítását. Felosztotta a várost körzetekre, amelyekbe megfelelő számú munkást állítottak, akik egy-egy felügyelő vezetése alatt dolgoztak.

Érdemleges tervet dolgozott ki Hülff a városi csatornák rendbentartására nézve. Elgondolása megvalósulása elé ez esetben sok akadály gördült, de kivívta azt, hogy kívánságának megfelelően állandó városi mérnököt alkalmaztak. A fő közlekedési útvonalak rendbentartása érdekében külön pénzalap létesítését javasolta, és bár pénzhiány miatt ekkor nem vihették keresztül tervét, a szépítőbizottság létrehozása alkalommal sor került elgondolásának megvalósítására.

Hülff érdeme a mai Vilma királynő-út megalapítása. Mikor a Városliget fásítását szerződésileg vállalt Batthyány József hercegprímás meghalt, Hülff konkrét programmal állott elő a Városliget környéke egy részének rendezésére. Javasolta, hogy a Városligetbe vezető utat ültessék be négy sor fával, az út melletti telkeket pedig bocsássák áruba, hogy az útépités költségeit előteremtsék. A tanács elfogadta javaslatát és hozzálátott a telkek eladásához.

Így lett Hülff városszépítési munkája az előfutárja a későbbi szépítőbizottság munkájának, egyúttal a város vezetésétől való visszavonulása után így szolgálta a közt fáradhatatlanul. Tevékenysége során érte a halál 1801 május 31-én.⁴²⁹⁾ Kétségtelen, hogy a város szolgálatában nagy érdemeket szerzett és ezekkel a város kiváló vezetőegyeniségei sorába került. Teljes mértékben igazolta életével, hogy a közületért érdemes fáradozni akkor is, ha a kortársak nehézségeket gördítenek az egyéni tevékenység útjába. Egyetlen kifogás hozható fel ellene, hogy a kalapos király rendszerét szolgálta, ennek a bírálata azonban inkább az általános politikai történelem feladatkörébe tartozik.

Kovács Lajos

JEGYZETEK

- ¹⁾ Országos Levéltár (O. L.), Cameral Administration zu Ofen (Cam. Adm. zu Ofen), Expeditiones (Exp.) 1687 okt. 7.
- ²⁾ U. ott, Hofbefehle (Hofb.) 1687 dec. 15.
- ³⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hungarn (HKA) 1703 szept. 19.
- ⁴⁾ Az eredeti kiváltságlevél Budapest székesfőváros levéltárában, a dobozban őrzött oklevelek gyűjteményében 38. szám alatt található.
- ⁵⁾ A pesti kiváltságlevél mind polgármesteri, mind bírói tisztségről említést tesz. A polgármesteri tisztséget első ízben 1773 április 24-én töltötték be, ettől kezdve a városnagyság élén a polgármester állott.
- ⁶⁾ Az erre vonatkozó részleteket l. Proberger Jakab neve alatt.
- ⁷⁾ A tisztújításokra és a bírói tisztségre vonatkozólag l. az egyes tisztújításoknál idézett forrásokat.
- ⁸⁾ O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1692 márc. 125. sz.
- ⁹⁾ U. ott, 1695 jan. 23. sz.
- ¹⁰⁾ A megerősítés késlekedésének következményeit illetőleg l. a pesti tanácsülési jegyzőkönyvben 1697 jan. 3-i kelet alatt foglaltakat. Budapest székesfőváros levéltára (Szföv. L.), Tanácsülési jegyzőkönyvek (Tan. jkv.).
- ¹¹⁾ L. erre vonatkozólag a továbbiakat.
- ¹²⁾ L. a 9. jegyzetben idézett forrást.
- ¹³⁾ L. a 8. jegyzetben idézett forrást.
- ¹⁴⁾ Takáts Sándor: A magyar mult tarlójáról. Budapest, 361. l.
- ¹⁵⁾ O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1687 márc. 1.
- ¹⁶⁾ Kovács Lajos: A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi vizsgálva. Tanulmányok Budapest multjából VIII. Budapest 1940. 29. l.
- ¹⁷⁾ V. ö. O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1687 okt. 11.
- ¹⁸⁾ U. ott, Exp. 1687 okt. 7. és Hofb. 1687 nov. 7.
- ¹⁹⁾ Petschmanra vonatkozólag l. O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1688 ápr. 11.
- ²⁰⁾ O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1687 júl. 9.
- ²¹⁾ U. ott, 1689 aug. 9. és szept. 5.
- ²²⁾ Szföv. L., Pesti telekkönyvek 16. sz. 6—7. ll.
- ²³⁾ O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1688 ápr. 16.
- ²⁴⁾ Szföv. L., Pesti levéltár, Intimata archivi antiqui (Int. a. a.) 5.
- ²⁵⁾ 1689-ben az első tanácsulást Heroldnak bírónévra történt kinevezése után tartották.
- ²⁶⁾ Szföv. L., Pesti telekkönyvek 17. sz. 42. l.
- ²⁷⁾ Sztankai István, A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszerházakra vonatkozó adatok, Budapest 1935. 181. l.
- ²⁸⁾ Szföv. L., Pesti polgárkönyv I. köt. 10. l.
- ²⁹⁾ O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1689 febr. 5.
- ³⁰⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1687 febr. 9.
- ³¹⁾ Herold tevékeny szerepére vonatkozólag l. O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Memorialien und Anbringen P. 14. sz.
- ³²⁾ L. a 8. jegyzetben idézett forrást.
- ³³⁾ O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1692 ápr. 5. sz.
- ³⁴⁾ U. ott, Hofb. 1694 júl. 9. sz. és Exp. 1694 máj. 82. sz.
- ³⁵⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1695 nov. 18. és dec. 6.
- ³⁶⁾ O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1695 okt. 22. sz. és Memorialien und Anbringen H. 103. sz., mely utóbbi szerint csak 32 frt értékű bort adtak Heroldnak, tehát még 68 frt követelése volt.
- ³⁷⁾ U. ott, Exp. 1695 márc. 101. sz.
- ³⁸⁾ U. ott, 1696 ápr. 22. sz.
- ³⁹⁾ U. ott, 1696 jún. 51. sz.
- ⁴⁰⁾ A pesti tanács felségfolyamodása a városi jogok megállapítása ügyében. Benyújtva 1697 aug. 29-én. (HKA 1697 aug. 29.)
- ⁴¹⁾ Kurz adminisztrátor véleményes jelentése a tanács kéréseiről. 1697 okt. 14. (U. ott)
- ⁴²⁾ O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1698 jan. 7.

- ⁴³) U. ott, 1698 febr. 23. sz.
- ⁴⁴) Pest közönségének keltezetlen panasza a bécsi udvari kamarához (HKA 1697 aug. 29.).
- ⁴⁵) Szföv. L., Tan. jkv. 1701 jan. 29., 30., febr. 1., 16. és 17.
- ⁴⁶) U. ott.
- ⁴⁷) A kamarai adminisztráció igazolójelentése a pesti polgárok panaszai ügyében. 1701 ápr. 9. (HKA 1697 aug. 29.)
- ⁴⁸) Végrendeletét a pesti tanácsülési jegyzőkönyv tanúsága szerint 1704 dec. 5-én hirdették ki.
- ⁴⁹) Szföv. L., Pesti levéltár, Testamenta archivi antiqui (Test. a. a.) 68. sz. és Pest városi adózók 1696. évi összeírása (155. és 156. tétel között).
- ⁵⁰) Származására stb. vonatkozó adatokat l. Pesti polgárkönyv I. köt. 15. l. és az előző jegyzetben idézett összeírás 3. tétele alatt.
- ⁵¹) L. a 8. és 33. jegyzetben idézett forrásokat. Bírói esküjére vonatkozólag l. O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1692 ápr. 29. sz.
- ⁵²) L. a 10. jegyzetben idézett forrást.
- ⁵³) O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1697 jan. 4. sz.
- ⁵⁴) L. a 10. jegyzetben idézett forrást.
- ⁵⁵) L. az 53. jegyzetben idézett forrást.
- ⁵⁶) Gyermekének az 1704. évi márc. 7-én tartott tanácsülésen állítottak gyámot.
- ⁵⁷) Szföv. L., Test. a. a. 65.
- ⁵⁸) U. ott, Pesti polgárkönyv I. köt. 1. l.
- ⁵⁹) U. ott, Pesti telekkönyvek 16. sz. 2—3. 11. és Tan. jkv. 1688 okt. 2.
- ⁶⁰) U. ott. A kamarai adminisztrációtól nyert sörfőzési engedélyét I. Lipót király 1697 ápr. 10-én kiváltságlevélbe foglalva átírta. Ez a kiváltságlevél Budapest székesfőváros levéltárában, a dobozban őrzött oklevelek gyűjteményében 1. szám alatt található.
- ⁶¹) L. a 24. jegyzetben idézett forrást.
- ⁶²) Az írásban való járatlanságát a tanács is elismerte, az adminisztráció pedig 1701-ben kifogásként hozta fel ellene (l. a 44. és 47. jegyzetben idézett forrásokat).
- ⁶³) L. a 33. jegyzetben idézett forrást.
- ⁶⁴) O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1693 jan. 30. sz. és Szföv. L., Int. a. a. 24.
- ⁶⁵) L. a 16. jegyzetben idézett tanulmányt.
- ⁶⁶) Szföv. L., Tan. jkv. 1693 aug. 11.
- ⁶⁷) L. a 34. jegyzetben idézett forrásokat.
- ⁶⁸) Szföv. L., Tan. jkv. 1695 jan. 3. sz.
- ⁶⁹) U. ott, Int. a. a. 84. L. még a 9. jegyzetben idézett forrást.
- ⁷⁰) Szföv. L., Tan. jkv. 1696 jan. 3.
- ⁷¹) O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1696 jan. 14. és 92. sz.
- ⁷²) Szföv. L., Tan. jkv. 1696 szept. 19. Kolbacherre vonatkozólag l. O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Hofb. 1689 nov. 3., mely szerint Vatula utódjaként a pesti harmincadhivatalhoz nevezték ki, továbbá a 49. jegyzetben idézett összeírást.
- ⁷³) L. a 10. jegyzetben idézett forrást.
- ⁷⁴) L. a 42. jegyzetben idézett forrást.
- ⁷⁵) Szföv. L., Tan. jkv. 1698 febr. 14. és 18.
- ⁷⁶) O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Hofb. 1699 márc. 14. sz. és Exp. 1699 márc. 27. sz.
- ⁷⁷) U. ott, Hofb. 1700 ápr. 11. sz. és Exp. 1700 febr. 35. sz., máj. 17. sz.
- ⁷⁸) Szföv. L., Tan. jkv. 1701 jan. 28. L. még a 44. és 47. jegyzetben idézett forrásokat.
- ⁷⁹) O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Hofb. 1701 ápr. 14. L. még a 44. és 47. jegyzetben idézett forrásokat.
- ⁸⁰) L. a 44. és 47. jegyzetben idézett forrásokat.
- ⁸¹) O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1702 ápr. 39. és 58. sz.
- ⁸²) U. ott, 1702 ápr. 58. sz.
- ⁸³) Szföv. L., Pesti levéltár, Missiles archivi antiqui (Miss. a. a.) 176. sz.
- ⁸⁴) L. Kovács Lajos: Buda főváros pénzügyei a Rákóczi-szabadságharc idején. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest 1937. 372. l. 11. jegyzet.
- ⁸⁵) O. L., Cam. Adm. zu Ofen, Exp. 1704 okt. 26. sz. és dec. 4. sz.

⁸⁶⁾ U. ott, 1704 jan. 20. sz., ápr. 7., 14., 18. sz. stb.

⁸⁷⁾ U. ott, 1704 máj. 20., 29. sz., júl. 28. sz., okt. 19. sz., 1705 jan. 30. (napi kelet), márc. 21. sz., márc. 23. (napi kelet) stb. A tanács vonatkozó határozatait l. a tanácsülési jegyzőkönyvekben 1704 ápr. 18., máj. 9., 1705 márc. 14., 17. és 31. alatt.

⁸⁸⁾ Az eredmény kivívásának nehézségeit kellőképp megmagyarázza az a szívós ellenállás, melyet az adminisztráció tanusított. L. erre vonatkozólag a Cam. Adm. zu Ofen, Exp. és Memorialien und Anbringen sorozatok 1704/05. évi darabjait.

⁸⁹⁾ Szföv. L., Int. a. a. 775. és 777., továbbá Tan. jkv. 1705 ápr. 28., 29., máj. 2. és 4. Az 1705 máj. 4-én kelt tisztújítási jelentésben a következők találhatók az első szabad választásról: Actus ille restaurationis magistratualis et iudicis electionis die quarta mensis currentis a nobis in tali observantia institutus ad finemque perductus fuerit, qualem tum ex privilegio nostro a Sua Majestate noviter impetrato, tum et emanato hocce mandato clementissimo praescriptam habuisse comperimus, ita ut praevis iudicis et reliquorum officialium consueta resignatione non solum defectus senatorum cum quatuor selectorum civium numero duobus, scilicet Hungaris et totidem Germanis suppletus, verum et a selectu civium rite in senatoriam prius convocato prior iudex, nomine Jacobus Proberger unanimi voto in iudicem noviter electus ac confirmatus, ultroque desumpto ab ipso in parochiali ecclesia ante altare juramento ordinario praesente quoque communitate et senatu stabilitus idque omne cum maximo civium applausu, contentatione et tranquillitate peractum sit.

⁹⁰⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1704 nov. 17.

⁹¹⁾ U. ott, 1707 ápr. 28.

⁹²⁾ U. ott, Int. a. a. 3.

⁹³⁾ Proberger végrendelete 1711 márc. 3-án kelt, jún. 16-án hirdették ki (Test. a. a. 97.).

⁹⁴⁾ Szföv. L., Test. a. a. 97.

⁹⁵⁾ U. ott.

⁹⁶⁾ Személyi adataira vonatkozólag l. a Pesti polgárkönyv I. köt. 65. lapját és a 49. jegyzetben idézett összeírás 3. tételét.

⁹⁷⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1698 jan. 7.

⁹⁸⁾ U. ott, 1698 jan. 14. és márc. 27., továbbá Int. a. a. 220.

⁹⁹⁾ 1698 ápr. 8-án már bíróként szerepelt (Tan. jkv.).

¹⁰⁰⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1699 márc. 24. és 28.

¹⁰¹⁾ Az 1737. évi pesti számadáskönyv tanúsága szerint fizetését erre az évre még kiutalták.

¹⁰²⁾ L. a 4. jegyzetet.

¹⁰³⁾ Arra vonatkozólag, hogy királyi biztos jelenlétében folyik-e le a tisztújítás, a tisztújítási parancs intézkedett. A városhatóság élénk figyelemmel kísérte minden egyes alkalommal, tervbevették-e az illetékesek királyi biztos kiküldését. Amennyiben értesült ilyen szándékról, igyekezett az illetékeseket szándékuk megmésztására bírni. (Szföv. L., Int. a. a. 1742, O. L., Kancelláriai levéltár [Kanc.] Litterae civitatum [Litt. civ.] 97/1765. — A pozsonyi kamara 1711-től kezdve több ízben nyomtatékosan kérte királyi biztos kiküldését. 1711-re vonatkozólag l. O. L., Kanc., Litterae camerae Hungaricae (Litt. Cam. Hung.) 23/1741.

¹⁰⁴⁾ Ezt kétségtelenül igazolják azok a tanácsülési jegyzőkönyvek, melyekben az ülésen résztvevők nevei fel vannak sorolva.

¹⁰⁵⁾ L. az 5. jegyzetet.

¹⁰⁶⁾ L. a 7. jegyzetet.

¹⁰⁷⁾ Báró Laffert Nándor királyi biztos 1731 aug. 7-én kelt és a tanácshoz intézett rendeletének 2. pontja (Int. a. a. 1813.).

¹⁰⁸⁾ Szföv. L., Int. a. a. 4052.

¹⁰⁹⁾ L. a 107. jegyzetben idézett forrást. 1732 okt. 8-án Laffert intézkedései jóváhagyást nyertek (u. ott).

¹¹⁰⁾ L. a 108. jegyzetben idézett forrást.

¹¹¹⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1725 ápr. 13. V. ö. Gárdonyi Albert: A polgármesteri tisztség eredete és fejlődése hazánkban, 9. l. Különlenyomat a Városi Szemle XXV. évfolyamából.

¹¹²⁾ U. ott, 1740 dec. 12. V. ö. az idézett mű 10. lapján foglaltakkal.

¹¹³⁾ Az erre vonatkozó részleteket l. Mosel József neve alatt.

¹¹⁴⁾ A későbbi választásokra vonatkozólag idézett források tanusítják.

¹¹⁵) A tanácsülési jegyzőkönyv szerint (1694 máj. 25.) modori, a polgárkönyv szerint (I. köt. 56. l.) nagyszombati származású volt. — A születési idejére vonatkozó adat P. Burka Kelemen szentferencendi tartományfőnök helyettes úr szíves közlése.

¹¹⁶) L. a 49. jegyzetben idézett összeírás 158. tételét.

¹¹⁷) U. ott.

¹¹⁸) U. ott.

¹¹⁹) Szföv. L., Tan. jkv. 1694 júl. 6.

¹²⁰) U. ott, 1696 máj. 18.

¹²¹) U. ott, 1697 jan. 3.

¹²²) U. ott, 1697 máj. 14. és 17.

¹²³) U. ott, 1701 jan. 29. és febr. 1.

¹²⁴) U. ott, 1705 ápr. 29.

¹²⁵) U. ott, 1708 okt. 25. és nov. 6.

¹²⁶) U. ott, Miss. a. a. 108.

¹²⁷) O. L., Kanc., Litt. civ. 214/1709 és Szföv. L., Int. a. a. 869.

¹²⁸) Szföv. L., Tan. jkv. 1711 máj. 8.

¹²⁹) A tisztújítási jelentés szerint »linguista talis, quod tribus hic commorantibus nationibus sine interprete satisfacere sciret« (Int. a. a. 1203.).

¹³⁰) Szföv. L., Tan. jkv. 1714 ápr. 13. és 1715 ápr. 24.

¹³¹) O. L., Kanc., Litt. civ. 155/1725 és Szföv. L., Int. a. a. 1569.

¹³²) Szföv. L., Tan. jkv. 1729 ápr. 29.

¹³³) A tisztújítási jelentés szerint »concorditer et unanimibus votis ex senatoribus Samuel Eüsserich Hungarus in judicem rite fuit electus« (O. L., Kanc., Litt. civ. 214/1709.). — Jóllehet »Hungarus« alatt azt is értették, hogy Magyarországon született, ez nem volt kizárólagos értelmezés, miként a 129. jegyzetben foglalt idézet bizonyítja.

¹³⁴) Szföv. L., Miss. a. a. 185.

¹³⁵) U. ott, Test. a. a. 281.

¹³⁶) U. ott, Miss. a. a. 750.

¹³⁷) Az elhalálozására és a temetkezési helyére vonatkozó adatok P. Burka Kelemen szentferencendi tartományfőnök helyettes úr szíves közlései.

¹³⁸) L. a 135. jegyzetben idézett forrást.

¹³⁹) O. L., Kanc., Litt. Cam. Hung. 5/1731.

¹⁴⁰) Szföv. L., Pesti polgárkönyv I. köt. 64. l.

¹⁴¹) A 49. jegyzetben idézett összeírás 33. tétele szerint rongált állapotban levő, egyszobás háza volt.

¹⁴²) Szföv. L., Tan. jkv. 1705 ápr. 29.

¹⁴³) U. ott, 1708 febr. 27.

¹⁴⁴) Megválasztásáról nem történik említés, azonban a tanácsülésen résztvevők felsorolásából a közölt időpontra következtethetünk. Egy, a polgárkönyvben található bejegyzés szerint 1713-ban lett tanácsnok (I. köt. 64. l.).

¹⁴⁵) Szföv. L., Int. a. a. 1258.

¹⁴⁶) U. ott és O. L., Kamarai levéltár, Litterae ad cameram exaratae Ser. III. f. 46. p. 1.

¹⁴⁷) Visszaéléseire vonatkozólag I. O. L., Kanc., Litt. civ. 168/1719, 48/1720., Litt. cam. Hung. 45/1719 és Szföv. L., Tanácsülési jegyzőkönyvek.

¹⁴⁸) L. az előző jegyzetben idézett forrásokat, továbbá Tan. jkv. 1719 ápr. 28., 1720 ápr. 26. stb.

¹⁴⁹) Szföv. L., Int. a. a. 1022.

¹⁵⁰) Tanácsnoki helyét a tanácsülési jegyzőkönyv tanúsága szerint 1730 február 6-án töltötték be.

¹⁵¹) Személyi adataira vonatkozólag I. Pesti polgárkönyv I. köt. 77. l. és a 49. jegyzetben idézett összeírás 157. tételét.

¹⁵²) Az 1709. évi tisztújítástól kezdve a tanácsnokok sorában szerepel.

¹⁵³) Szföv. L., Tan. jkv. 1709 szept. 16.

¹⁵⁴) U. ott, 1709 ápr. 29.

¹⁵⁵) Szföv. L., Int. a. a. 1355. és O. L., Kanc., Litt. Cam. Hung. 45/1719.

¹⁵⁶) O. L., Kanc., Litt. Cam. Hung. 45/1719.

¹⁵⁷) Szföv. L., Int. a. a. 1443.

¹⁵⁸) U. ott, 1638. és O. L., Kanc., Litt. civ. 298/1727, valamint Kamarai levéltár, Litterae ad cameram exaratae Ser. III. f. 66. p. 1.

¹⁵⁹) A vizsályra vonatkozólag I. Int. a. a. 1742., 1813. és a tanácsülési jegyzőkönyveket.

¹⁶⁰) Szföv. L., Test. a. a. 511.

¹⁶¹) Személyi adataira vonatkozólag I. Pesti polgárkönyv I. köt. 129. l.

¹⁶²) Szföv. L., Tan. jkv. 1704 márc. 20.

¹⁶³) U. ott, 1707 jún. — 1708 aug. között tartott ülések.

¹⁶⁴) U. ott, 1707 ápr. 12.

¹⁶⁵) U. ott, Számadáskönyv 1719—1721-ből, 58. l., 17. tétel.

¹⁶⁶) Szföv. L., Int. a. a. 1509. és O. L., Kanc., Litt. cam. Hung. 23/1723. Lemondására vonatkozólag I. Tan. jkv. 1725 ápr. 24.

¹⁶⁷) Végrendeletét 1729 márc. 24-én hirdették ki (Test. a. a. 259.).

¹⁶⁸) Szföv. L., Tan. jkv. 1718 dec. 12.

¹⁶⁹) U. ott, 1721 nov. 29.

¹⁷⁰) U. ott, 1721 dec. 20.

¹⁷¹) L. a 169. jegyzetben idézett forrást.

¹⁷²) Tanácsnoki esküjét az 1722 máj. 8-án tartott tanácsülésen tette le. Ez alkalommal a tanács arra hivatkozott, hogy a tanácsnokká történt megválasztásáról szóló határozat február 20-án kelt. A február 20-án tartott ülés jegyzőkönyvében azonban nincs szó megválasztásáról, csak fizetése felemeléséről történik említés.

¹⁷³) Szföv. L., Tan. jkv. 1727 ápr. 18. (V. ö. Pesti telekkönyvek 18. sz.).

¹⁷⁴) U. ott, 1729 máj. 13.

¹⁷⁵) U. ott, Test. a. a. 629.

¹⁷⁶) U. ott, Tan. jkv. 1730 jan. 8.

¹⁷⁷) U. ott, Int. a. a. 1813.

¹⁷⁸) U. ott.

¹⁷⁹) Az 1733. évi választásra vonatkozólag I. Szföv. L., Int. a. a. 1885. és O. L., Litt. civ. 281/1733, az 1735. évre Int. a. m. 6404. és Litt. civ. 43/1735, az 1737. évre Litt. civ. 22/1737., az 1739. évre, Int. a. m. 6404. és Litt. civ. 157/1740.

¹⁸⁰) A határperben vitt szerepére vonatkozólag I. Tan. jkv. 1737 szept. 24. és 1737 dec. 9.

¹⁸¹) Szföv. L., Tan. jkv. 1740 dec. 2.

¹⁸²) U. ott, 1733 jan. 5.

¹⁸³) U. ott, 1741 jan. 23.

¹⁸⁴) A részleteket I. Papics János neve alatt.

¹⁸⁵) O. L., Kanc., Litt. civ. 388/1742 és Szföv. L., Int. a. a. 3027/A.

¹⁸⁶) Utolsó ízben történt megválasztására vonatkozólag I. O. L., Kanc., Litt. civ. 269/1749 és Szföv. L., Int. a. m. 6404.

¹⁸⁷) Szföv. L., Tan. jkv. 1750 márc. 4. Végrendeletét ápr. 25-én hirdették ki (Test. a. a. 629.).

¹⁸⁸) Szföv. L., Test. a. a. 629.

¹⁸⁹) U. ott, Budai levéltár, Tan. jkv. 1718 márc. 17.

¹⁹⁰) U. ott, Pesti levéltár, Tan. jkv. 1718 ápr. 29.

¹⁹¹) U. ott, 1718 szept. 27.

¹⁹²) U. ott, 1719 dec. 11.

¹⁹³) U. ott, 1720 máj. 10. További fizetésemelésben részesítette a tanács 1720 dec. 23-án és 1728 jan. 23-án.

¹⁹⁴) U. ott, 1727 aug. 1.

¹⁹⁵) U. ott, 1729 máj. 2.

¹⁹⁶) O. L., Kanc., Litt. cam. Hung. 5/1731.

¹⁹⁷) Szföv. L., Tan. jkv. 1730 szept. 22.

¹⁹⁸) U. ott, 1730 aug. 22.

¹⁹⁹) L. a 196. jegyzetben idézett forrást.

²⁰⁰) Szföv. L., Tan. jkv. 1736 nov. 22.

²⁰¹) U. ott, 1738 febr. 26. Ez alkalommal 100 ezüstforintot és 80 aranyat adtak költségeire elszámolási kötelezettséggel.

²⁰²) U. ott, 1736 szept. 24. és 1738 aug. 7.

²⁰³) A vitás határkérdésekre vonatkozólag I. Belitzky János: Száz év a pesti határ életéből stb. — Tanulmányok Budapest multjából IV. Budapest 1935. 111. s köv. ll.

²⁰⁴) L. a 185. jegyzetben idézett forrásokat.

²⁰⁵) O. L., Kanc., Litt. civ. 52/1743 és Szföv. L., Int. a. m. 6404.

²⁰⁶) Az 1745. évi választásra vonatkozólag I. Szföv. L., Int. a. a. 3195. és O. L., Litt. civ. 259/1745, Litt. cam. Hung. 25/1746, az 1747. évre Int a. m. 6404. és Litt. civ. 41/1747., Litt. cam. Hung. 56/1748.

²⁰⁷) L. a 186. jegyzetben idézett forrásokat.

²⁰⁸) Szföv. L., Tan. jkv. 1750 márc. 6. és Számadáskönyv 1751-ből, 56. l. 425. tétel.

²⁰⁹) O. L., Kanc., Litt. civ. 53/1759., Litt. cam. Hung. 44/1761.

²¹⁰) U. ott.

²¹¹) Szföv. L., Test. a. a. 903.

²¹²) U. ott.

²¹³) Schmall Lajos: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Budapest 1899. II. köt. 4. l. Születésének idejére és tanulmányaira vonatkozólag I. a Kegyeztanítórend budapesti gimnáziuma tanulóinak névjegyzékét. I. köt. (1717—1765).

²¹⁴) Szföv. L., Tan. jkv. 1728 dec. 6.

²¹⁵) U. ott, 1732 jan. 28. és okt. 18.

²¹⁶) U. ott, 1733 máj. 4.

²¹⁷) U. ott, 1733 ápr. 24. és máj. 6.

²¹⁸) U. ott, 1737 máj. 6.

²¹⁹) O. L., Kanc., Litt. civ. 269/1749.

²²⁰) Szföv. L., Tan. jkv. 1750 nov. 20., 27. és dec. 5.

²²¹) U. ott, Int. a. m. 6404. és O. L., Kanc., Litt. civ. 175/1751.

²²²) Szföv. L., Tan. jkv. 1751 aug. 17. és a jegyzőkönyv végén a királynő látogatásáról szóló összefoglaló ismertetés.

²²³) O. L., Kanc., Litt. civ. 217/1753, 240/1751 és 184/1757.

²²⁴) Szföv. L., Tan. jkv. 1753 jan. 30., márc. 21. és ápr. 7.

²²⁵) U. ott, Int. a. a. 4052. alatt a tanácsnak a kancelláriához 1755 ápr. 12-én és a kamarához máj. 26-án kelt felterjesztése, illetőleg a kancelláriának jún. 5-én, a kamarának pedig jún. 9-én kelt válasza.

²²⁶) O. L., Kanc., Litt. civ. 44/1761. A tanács tisztújítási jelentése szerint »Mosel. . . . e magistratuali conclavi ad ambitum exeundo ac per cancellariam revertendo ibidem constitutus cancellistas his formalibus allocutus fuerit: Suae Dominationes viderunt, quod amplissimus magistratus omnem conatum adhibuerit in promovendo Suas Dominationes ad Centum-Viratum, quoniam unum quemque Suarum Dominationum (subintelligitur iam civem) ad hunc gradum duabus tribusve vicibus candidavit.« V. ö. a II. alatt mondottakkal, t. i., hogy a tanácsba a választópolgárságon keresztül vezetett az út.

²²⁷) A jogi szakiskola történetére vonatkozólag I. Gárdonyi Albert: Pest város jogi szakiskolája. Historia III. évf. 7—9. sz. Pestbudai emléklapok, 101. s köv. ll.

²²⁸) O. L., Helytartótanácsi levéltár (Helyt.), Miscellanea (Misc.) f. 88. n. 648.

²²⁹) L. Partl Gáspár Antal neve alatt.

²³⁰) L. a 219. jegyzetben idézett forrást.

²³¹) L. a 226. jegyzetben idézett forrást. A helyzetet nagyon elmérgesítette Bellieno irnoknak egy kijelentése, melyet a választópolgárokról tett a választás fölött érzett elkeseredésében (ex electa civium communitate asynus asino votum suum dedisset).

²³²) O. L., Kanc., Litt. civ. 38/1762 és 315/1764.

²³³) U. ott, Helyt., Misc. f. 88. n. 648.

²³⁴) U. ott és Kanc., Litt. civ. 97/1765.

²³⁵) Szföv. L., Tan. jkv. 1767 ápr. 24.

²³⁶) U. ott.

²³⁷) A tanács 1770 júl. 30-án kelt felterjesztése a kamarához. U. ott, Int. a. a. 4736.

²³⁸) Ennek ugyanis nem sikerült írásos nyomát találni, a felettes hatóság döntése ellenben erre is kiterjedt. Az kétségtelen, hogy a városhatóság gyakran fordult fontos ügyekben Grassalkovich kamarai elnökhöz, írásban vagy szóban

terjesztve elébe kérését. (Így pl. Int. a. a. 4052.) A polgármesteri tisztség megszervezésére vonatkozólag l. Int. a. a. 4853., továbbá a 111. jegyzetben idézett tanulmányt.

- ²³⁹⁾ O. L., Kanc., 1771 : 5456. és 6283. és Szföv. L., Int. a. a. 4853.
²⁴⁰⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1771 ápr. 24.
²⁴¹⁾ U. ott, Int. a. a. 4853.
²⁴²⁾ O. L., Helyt., Pol. civ. 1785 f. 44.
²⁴³⁾ A följelentésre és a vizsgálatra vonatkozó adatokat l. u. ott.
²⁴⁴⁾ O. L., Kanc. 1785 : 8323.
²⁴⁵⁾ L. a 242. jegyzetben idézett forrást.
²⁴⁶⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1785 nov. 20.
²⁴⁷⁾ U. ott, Test. a. m. 52.
²⁴⁸⁾ O. L., Kanc., Litt. civ. 149/1760. és a Kegyestanitőrend budapesti gimnáziuma tanulóinak a 213. jegyzetben idézett névjegyzékét. A Josephy nevet 1766 áprilisától kezdve használta a tanácsülési jegyzőkönyvek tanúsága szerint.
²⁴⁹⁾ O. L., Kanc., Litt. civ. 259/1745., Litt. cam. Hung. 25/1746., Szföv. L., Int. a. a. 3195.
²⁵⁰⁾ Szföv. L., Test. a. a. 145.
²⁵¹⁾ U. ott. L. még a 213. jegyzetben idézett névjegyzékét.
²⁵²⁾ U. ott, Tan. jkv. 1730 jan. 30.
²⁵³⁾ U. ott, 1731 febr. 22.
²⁵⁴⁾ U. ott, 1733 máj. 8.
²⁵⁵⁾ U. ott, 1735 jún. 3.
²⁵⁶⁾ O. L., Kanc., Litt. civ. 44/1737 és 157/1740, Szföv. L., Int. a. m. 6404.
²⁵⁷⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1740 jan. 22.
²⁵⁸⁾ O. L., Kanc., Litt. civ. 259/1745., Litt. cam. Hung. 25/1746.
²⁵⁹⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1751 márc. 20.
²⁶⁰⁾ U. ott, 1767 ápr. 24., 25. és Int. a. m. 6404.
²⁶¹⁾ U. ott, Tan. jkv. 1769 júl. 26.
²⁶²⁾ U. ott, 1773 ápr. 24. Josephy gyengélkedő állapotára való tekintettel 1771-ben maga kérte, hogy ne válasszák meg.
²⁶³⁾ U. ott, 1775 ápr. 24.
²⁶⁴⁾ U. ott, Számadáskönyv 1784/85-ből, 87. l., 280. tétel.
²⁶⁵⁾ O. L., Helyt., Misc. f. 88. n. 648.
²⁶⁶⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1737 szept. 6. Életkorára és tanulmányaira vonatkozólag l. a 213. jegyzetben idézett névjegyzékét.
²⁶⁷⁾ U. ott, 1738 júl. 4.
²⁶⁸⁾ U. ott, 1740 jún. 3.
²⁶⁹⁾ U. ott, 1741 máj. 2.
²⁷⁰⁾ U. ott, 1742 jan. 19.
²⁷¹⁾ U. ott.
²⁷²⁾ U. ott, 1742 márc. 16. és 1743 jan. 8.
²⁷³⁾ U. ott, 1742 nov. 12.
²⁷⁴⁾ U. ott, 1746 jún. 20.
²⁷⁵⁾ Papis közérdekű szolgálatairól a tanácsülési jegyzőkönyvek ismételtlen megemlékeznek.
²⁷⁶⁾ A tanácsülési jegyzőkönyvek több ügyfelének megörökítették a nevét.
²⁷⁷⁾ L. a 265. jegyzetben idézett forrást.
²⁷⁸⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1762 szept. 18.
²⁷⁹⁾ O. L., Helyt., Misc. f. 88. n. 648. és Szföv. L., Pesti telekkönyvek 40. köt. 409—410. ll.
²⁸⁰⁾ Szföv. L., Processus 121/1745.
²⁸¹⁾ O. L., Helyt., Misc. f. 88. n. 648.
²⁸²⁾ U. ott, Szilávy jelentése és Perghold panaszai.
²⁸³⁾ U. ott és Politia civitatum 1784 f. 90., 1785 f. 44.
²⁸⁴⁾ 1766 máj. 7-én kelt királyi rendelet (O. L., Helyt., Misc. f. 88. n. 648.).
²⁸⁵⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1766 jún. 23.
²⁸⁶⁾ Papis 1769 febr. 20-án kelt felségfolyamodása (O. L., Kanc., Acta particularia 546.).
²⁸⁷⁾ L. a 284. jegyzetben idézett forrást.

- ²⁸⁸) L. a 286. jegyzetben idézett forrást.
²⁸⁹) Szlávy jelentése (l. a 282. jegyzetet).
²⁹⁰) L. a 260. jegyzetben idézett forrásokat.
²⁹¹) O. L., Kanc. 1773 : 6499. és a 289. jegyzetben idézett forrás.
²⁹²) Papics védekezőirata szerint Scopek felvette a tanácsnoki fizetés mellett a jegyzői fizetést is, de nem igen törődött a jegyzői teendővel (Papics 1772 jan. 10-én kelt védekezőirata, l. a 228. jegyzetben idézett forrást.).
²⁹³) O. L., Kanc. 1770 : 4310.
²⁹⁴) L. a 286. jegyzetben idézett forrást.
²⁹⁵) O. L., Kanc. 1771 : 6207.
²⁹⁶) L. a 292. jegyzetben idézett védekezőiratot.
²⁹⁷) Papics védekezőirata jellemzően tárja fel korának ügyvédi felfogását, a mellett a városhatósági eljárás alakulására is érdekes adatokat tartalmaz.
²⁹⁸) Szlávy 1772 márc. 9-én kelt jelentése Papics meghallgatásáról és a commissio mixta 1772 júl. 1-én írásba foglalt véleménye (l. a 228. jegyzetben idézett forrást).
²⁹⁹) O. L., Kanc. 1773 : 6499.
³⁰⁰) Szföv. L., Tan. jkv. 1774 ápr. 12. és 18.
³⁰¹) U. ott, Int. a. a. 6794/A.
³⁰²) U. ott, Budai levéltár, Mandata regia antiqua 59.
³⁰³) L. a 301. jegyzetben idézett forrást.
³⁰⁴) L. a törvénytészi jegyzőkönyvekben az aláírást.
³⁰⁵) Szföv. L., Tan. jkv. 1777 ápr. 24.
³⁰⁶) U. ott, 1779 ápr. 24., 1781. ápr. 24.
³⁰⁷) Perghold kétségkívül nemes eszméket hangoztatott, céljai elérésében azonban nem válogatott az eszközökben. Egyéniségének a megítélése szempontjából az idézett források bő anyagot nyújtanak. L. még Gárdonyi Albertnek a 227. jegyzetben idézett tanulmányát.
³⁰⁸) Papicsnak a tanácsban követett eljárását Lányi királyi biztos vizsgálata igazolta (O. L., Helyt., Politia civitatum 1785. f. 44.).
³⁰⁹) L. az előző jegyzetben idézett forrást.
³¹⁰) O. L., Kanc. 1784 : 4151.
³¹¹) Szföv. L., Tan. jkv. 1783 ápr. 24.
³¹²) U. ott, 1784 szept. 11. és O. L., Kanc. 1784 : 4323.
³¹³) O. L., Helyt., Politia civitatum, 1785 f. 44.
³¹⁴) U. ott.
³¹⁵) Szföv. L., Tan. jkv. 1785 nov. 20.
³¹⁶) U. ott, 1786 aug. 10., 1099. sz.
³¹⁷) 1793 végén még végrehajtást vezetett egy adósa ellen (Rel. a. m. 2029.), 1795 novemberében viszont fia már mint atyja örököse szerepelt (Miss. a. m. 2089.).
³¹⁸) O. L., Kanc., Litt. cam. Hung. 44/1761. Születési idejére vonatkozólag l. a 213. jegyzetben idézett névjegyzéket.
³¹⁹) U. ott, Litt. civ. 184/1757 és 38/1762. Tanulmányaira vonatkozólag l. az idézett névjegyzéket. Sajnos, az 1745. és 1746. iskolaévről hiányzik a tanulók jegyzéke, nem állapítható meg tehát, hogy akkor még odajárt-e. 1747-ben már nem volt az iskola tanulója.
³²⁰) Szföv. L., Pesti polgárkönyv I. köt. 388. l.
³²¹) L. a 319. jegyzetben idézett forrásokat.
³²²) Szföv. L., Tan. jkv. 1764 jun. 5.
³²³) O. L., Litt. civ. 284/1768 és Szföv. L., Tan. jkv. 1767 jún. 24., Int. a. m. 6404.
³²⁴) Szföv. L., Tan. jkv. 1772 jan. 29., ill. 1781 febr. 3.
³²⁵) U. ott, 1777 dec. 20.
³²⁶) U. ott, 1776 ápr. 10., 1779 febr. 22. és 1782 febr. 6.
³²⁷) U. ott, 1783 ápr. 24.
³²⁸) U. ott, 1785 nov. 19.
³²⁹) U. ott, 1785 nov. 20.
³³⁰) Almásy Pál kerületi főispán 1788 márc. 31-én kelt leirata (Tan. jkv. 1788 ápr. 5., 1032. sz.). A választás módjára nézve l. még Almásynak a helytartó-

tanácshoz intézett jelentését a pesti és a székesfehérvári tisztújítások ügyében (O. L., Helyt., 1787 f. 56.).

³³¹) Szföv. L., Tan. jkv. 1785 nov. 19.

³³²) Az 1789 április 2-án tartott részleges tisztújítószekeket a főispán megbízásából Hülfő bíró vezette (Tan. jkv. 1789 apr. 2., 917. sz.).

³³³) Almásynak a pesti tanácshoz 1787 aug. 25-én intézett leirata (Tan. jkv. 1787 aug. 31., 3353. sz.).

³³⁴) Almásy leirata a Conduite-listák ügyében (Tan. jkv. 1787 szept. 15.) és a pesti tanács 1790 dec. 4-i véleménye a Hülfő ellen emelt vádak ügyében (Int. a. m. 3972.).

³³⁵) L. a tanács idézett véleményét.

³³⁶) Szföv. L., Tan. jkv. 1787 febr. 17., 550. sz. A helytartótanács közvetlen fennhatósága a városok felett 1787 márc. 1-ével szűnt meg. Rendeleteit ettől kezdve a kerületi főispán közölte a városokkal. A vonatkozó helytartótanácsi rendelet (5377/1787) megállapította az alárendeltség új rendjét. A kerületi főispán befolyását elsősorban jelölési, minősítési és megerősítési joga biztosította.

³³⁷) Hülfő keresztlevelének hitelesített másolata (Miss. a. a. 4837.).

³³⁸) Szföv. L., Pesti polgárkönyv I. köt. 313. l.

³³⁹) U. ott, Tan. jkv. 1785 márc. 10.

³⁴⁰) 1773 október 31-én kelt bizonyítvány Hülfőnek a katonai szolgálatból való elbocsátásáról, melyet a választópolgárok által ellene emelt vádak ügyében 1790 jún. 25-én kelt védekezőiratához 7. sz. alatt csatolt (O. L., Helyt., Civitatense 1792 f. 34.). Védekezőirata a mellékletek nélkül a pesti választópolgárok iratai között 215. sz. alatt található másolatban.

³⁴¹) Szföv. L., Tan. jkv. 1754 dec. 5.

³⁴²) U. ott, Tan. jkv. 1758 jún. 22. és Miss. a. a. 4837., ill. a 340. jegyzetben idézett bizonyítvány.

³⁴³) A 340. jegyzetben idézett bizonyítvány.

³⁴⁴) O. L., Kanc. 1782 : 609. és Szföv. L., Tan. jkv. 1773 dec. 20.

³⁴⁵) Hülfő a 340. jegyzetben idézett védekezőiratában kitér családi körülményekre is.

³⁴⁶) L. a 340. jegyzetben idézett forrást. Házassági szerződését a tanácsnak is bemutatta (Tan. jkv. 1775 febr. 10.).

³⁴⁷) L. a 340. jegyzetben idézett forrást.

³⁴⁸) Szföv. L., Tan. jkv. 1774 jan. 4. és 12. és Pesti polgárkönyv I. k. 442. l.

³⁴⁹) U. ott, Tan. jkv. 1778 máj. 6. és Int. a. a. 5593.

³⁵⁰) U. ott, Tan. jkv. 1776 márc. 9. és máj. 6.

³⁵¹) Szföv. L., Rel. a. a. 718.

³⁵²) A »Két Nyúl« bérbeadására vonatkozólag l. az előbbi jegyzetben idézett forrást. Erre vonatkozik még Processus 1211. További adatok találhatóak Int. a. a. 5593. alatt és a 340. jegyzetben idézett védekezőiratban.

³⁵³) Szföv. L., Tan. jkv. 1778 máj. 6. és Int. a. m. 6404.

³⁵⁴) Pápics bíróval jó viszonyban volt (l. a 228. jegyzetben idézett forrást), Petz tanácsnok képviselte kéréseit a tanács előtt (u. ott), Mak aljegyző sógora volt.

³⁵⁵) II. József 1777. évi pesti látogatására, illetőleg a Hülfő és Perghold között ebből kifolyólag támadt vizálya vonatkozólag l. a 228. jegyzetben idézett forrást. Sok adat található még a tanácsulési jegyzőkönyvekben és Int. a. m. 6404. alatt.

³⁵⁶) Szföv. L., Processus 1211.

³⁵⁷) Hülfőnek a tanáccsal való összeütközésére vonatkozólag l. Int. a. a. 5593.

³⁵⁸) O. L., Kanc. 1780 : 2957.

³⁵⁹) U. ott, 1781 : 5184, 5302, 5814 és Szföv. L., Int. a. a. 5593.

³⁶⁰) O. L., Kanc. 1782 : 6217 és 6721.

³⁶¹) Szföv. L., Tan. jkv. 1783 febr. 15. Lányi 1784 máj. 29-én tette meg jelentését (O. L., Helyt., Politia civitatum 1784 f. 90.).

³⁶²) O. L., Kanc. 1784 : 6725.

³⁶³) U. ott, 1784 : 8323.

³⁶⁴) U. ott, 1784 : 12023. L. még Szföv. L., Tan. jkv. 1785 márc. 9. és Int. a. a. 6761. Lányi szerint az uralkodó a városban tapasztalható rendetlenség miatt nevezte ki Hülfőt, aki megfelelő képességű ember.

³⁶⁵⁾ A tanács kérte, hogy a szabad választás joga ne szenvedjen több sebet, mert sokan szolgálják a várost, akik évek óta várják munkájuk jutalmaképp a tanácsnoki tisztség elnyerését (Int. a. a. 6761.).

³⁶⁶⁾ Hülf az 1785. év folyamán a következő tanácsüléseken referált: márc. 10., ápr. 23., máj. 3., 25., jún. 4., szept. 3., 10., okt. 19., 26.

³⁶⁷⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1785 nov. 20.

³⁶⁸⁾ U. ott; 1. még a 340. jegyzetben idézett védekezőiratot és a választott polgárság erre adott választát (Vál. polg. iratai 215. sz.).

³⁶⁹⁾ L. a 340. jegyzetben idézett védekezőiratot.

³⁷⁰⁾ Majláth kerületi főispán 1787 febr. 24-én kelt leirata (Tan. jkv. 1787 márc. 1., 796. sz.).

³⁷¹⁾ L. a 333. jegyzetben idézett forrást.

³⁷²⁾ A tanács ismételt panaszkodott a miatt, hogy az ügyek túlságosan megszapordtak. (L. pl. Tan. jkv. 1786 júl. 10., 868. sz.)

³⁷³⁾ L. a 340. jegyzetben idézett védekezőiratot, továbbá a tanácsnak a 334. jegyzetben idézett választát. L. még Tan. jkv. 1786 dec. 11., 3089. sz.

³⁷⁴⁾ L. a 340. jegyzetben idézett védekezőiratot.

³⁷⁵⁾ A helytartótanács 1792 okt. 23-án kelt jelentése a kancelláriának (O. L., Helyt., Cívitatense 1792 f. 34.).

³⁷⁶⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1786 aug. 21., 1457. sz.

³⁷⁷⁾ Hülfnek és a tanácsnak az Újépület körül játszott szerepére vonatkozólag 1. Tan. jkv. 1786 jan 14. és 23., Miss. a. m. 5., továbbá a 334. és 340. jegyzetben idézett forrásokat.

³⁷⁸⁾ L. a 340. jegyzetben idézett védekezőirat 11. pontját.

³⁷⁹⁾ U. ott és Tan. jkv. 1786 szept. 2., 1580. sz.

³⁸⁰⁾ L. Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet, Budapest 1935. IV. köt. 518. l.

³⁸¹⁾ L. a 340. jegyzetben idézett védekezőiratot, ill. az Országos Levéltárban található 36., 37. és 38. sz. mellékleteit, továbbá Tan. jkv. 1787 jún. 16., 2373. sz.

³⁸²⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1786 aug. 21., 1456. sz. V. ö. Garády Sándor: II. József pestbudai látogatásai. Historia III. évf. 4—6. sz. Pestbudai emléklapok 55. s köv. II.

³⁸³⁾ U. ott.

³⁸⁴⁾ V. ö. Kovács Lajos: A régi pesti vígadó építésének előzményei. Tanulmányok Budapest multjából III. Budapest 1934. 72. és 75. ll.

³⁸⁵⁾ L. a 382. jegyzetben idézett forrást.

³⁸⁶⁾ Szföv. L., Tan. jkv. 1787 ápr. 3., 1273. és 1274. sz.

³⁸⁷⁾ A tanács nézete szerint ezért vesztette el a tanácsnokok és a választópolgárok bizalmát (1. a 334. jegyzetben idézett forrást).

³⁸⁸⁾ L. a 334. jegyzetben idézett forrást.

³⁸⁹⁾ L. a 334. és 340. jegyzetekben idézett forrásokat.

³⁹⁰⁾ U. ott.

³⁹¹⁾ Az ellátási nehézségek 1787 végétől csaknem állandóan napirenden voltak a tanácsüléseken.

³⁹²⁾ L. a 384. jegyzetben idézett tanulmányt.

³⁹³⁾ Szföv. L., Választópolgárok iratai 211. sz.

³⁹⁴⁾ U. ott.

³⁹⁵⁾ U. ott.

³⁹⁶⁾ U. ott és 245. sz.

³⁹⁷⁾ A Hülf ellen indított vizsgálat igazolta, hogy Hülf és a tanács a régi állapotok helyreállítására irányuló rendeleteket maradéktalanul végrehajtották.

³⁹⁸⁾ O. L., Helyt., Cívitatense 1790 f. 252.

³⁹⁹⁾ Szföv. L., Int. a. m. 3972. (1790 ápr. 21-i tan. jkv. kivonata; 1790-ból a jegyzőkönyvek csak május 1-től vannak meg.)

⁴⁰⁰⁾ L. a 398. jegyzetben idézett forrást.

⁴⁰¹⁾ Szföv. L., Int. a. m. 3972. (A helytartótanács 1790 ápr. 23-án kelt leirata.)

⁴⁰²⁾ U. ott. (1790 ápr. 27-i tan. jkvi kivonat.)

⁴⁰³⁾ O. L., Helyt., Cívitatense 1790 f. 252.

⁴⁰⁴⁾ U. ott.

⁴⁰⁵⁾ U. ott.

- ⁴⁰⁶) Szföv. L., Int. a. m. 4428.
⁴⁰⁷) L. a 340. jegyzetben idézett forrást.
⁴⁰⁸) Hülff állításai egyébként egyetlen hivatalos adattal sem állanak ellentétben.
⁴⁰⁹) A választópolgárok vádiratát sem eredetiben, sem másolatban nem sikerült felkutatni, egyéb források alapján azonban megállapítható a lényege, sőt az is, hogy meglehetősen szenvedélyes hangnemben fogalmazták meg. A fölvetett vádak értékét az előzmények nagyrészt tisztázzák. — Ami a Hülff elmozdítására okot szolgáltató kijelentést illeti, Schilson később beismerte, hogy az nem hivatali helyiségében hangzott el, tehát tévesen fűzött hozzá hivatalos következtetéseket (O. L., Helyt., Civitatense 1792 f. 34.). — A József-külvárosba tervezett templom építése ideiglenesen félben maradt. Nem Hülff volt az első, aki az építkezés céljára összegyűjtött anyagból vásárolt, ugyanis a tanács már 1786 szept. 21-én eladott belőle 850 frt értékű követ a Károlyi-palota építéséhez (Tan. jkv. 1867. sz.).
⁴¹⁰) O. L., Kanc. 1792 : 6473.
⁴¹¹) Burián már 1790 aug. 5-én kérte felmentését (O. L., Helyt., Civitatense 1790. f. 252.), a végleges felmentést 1791 jan. 14-én nyerte el (u. ott, 1791 f. 27.). Ugyanekkor került sor Latinovics megbízására, aki 1791 szept. 6-án mondott le (u. ott).
⁴¹²) Szföv. L., Választópolgárok iratai 292. sz.
⁴¹³) Majláthot 1791 szept. 30-án bízták meg a Hülff-ügy vizsgálatával (O. L., Helyt., Civitatense 1791 f. 27.).
⁴¹⁴) O. L., Helyt., Civitatense 1791. f. 27.
⁴¹⁵) U. ott és Szföv. L., Int. a. m. 3972.
⁴¹⁶) U. ott.
⁴¹⁷) U. ott. A helytartótanács intézkedésére a Majláthnak átadott panasz-iratot a városkapitány az 1792 jan. 6-án tartott tanácsülésen darabokra tépte és a választópolgárok elé dobta (Tan. jkv. 46. sz.).
⁴¹⁸) Szföv. L., Választópolgárok iratai 320. sz. és O. L., Helyt., Civitatense 1791. f. 27. A számadások megvizsgálására vonatkozólag I. O. L., Kanc. 1792 : 2419. és Helyt., Civitatense 1792. f. 34.
⁴¹⁹) Szföv. L., Választópolgárok iratai 215. sz.
⁴²⁰) Majláth jelentése 1792 okt. 13-án kelt. (O. L., Helyt., Civitatense 1792. f. 34.)
⁴²¹) U. ott.
⁴²²) L. a 420. jegyzetben idézett forrást.
⁴²³) L. a 340. jegyzetben idézett forrás mellékleteit.
⁴²⁴) L. a 334. jegyzetben idézett tanácsi véleményt.
⁴²⁵) Szföv. L., Választópolgárok iratai 402. sz.
⁴²⁶) O. L., Kanc. 1793 : 6470.
⁴²⁷) Szföv. L., Tan. jkv. 3546/1793. sz. A tisztújítás szept. 7-én és 8-án volt.
⁴²⁸) Hülff városszépítési munkásságára vonatkozólag I. Gárdonyi Albert : Városszépítési törekvések Pesten József nádor előtt. Historia III. évf. 7—9. sz. Pestbudai emléklapok 153. s köv. II.
⁴²⁹) Fizetését teljes egészében kiutalták 1801 májusára, júniusban már nem utaltak ki fizetést a nevére (Pesti számadáskönyv 1800/01. 161. l., 385. tétel). A szolgálat megszűnése esetén a fizetést napra kiszámították. A tanács június 3-án jelentette elhunyát a kamarának (Int. a. m. 6404).

Adalékok Buda és Pest 1684. és 1686. évi ostromához.

(Főleg a körmendi hercegi levéltár adatai alapján.)

1936-ban, Buda visszafoglalása 250 éves évfordulójára Budapest székesfőváros Károlyi Árpád nagybecsű monografiáját Wellmann Imre átdolgozásában, a fővároshoz méltó fényes és előkelő köntösben újra kiadta. Ezen mű első kiadásához írt Előszóban néhai Károlyi Árpád hangoztatja, hogy többek közt a herceg Batthyány-család körmendi levéltárában »valami jó forrásra akadni« nem tudott, »azonban — folytatja — azt, amit a körmendi levéltár nyújtott, azt a keveset becsületesen fölhasználtam«.

Ha végigforgatjuk a kötetet, mindjárt előljáróban megállapíthatjuk, hogy Károlyi Buda 1684. évi ostromához a körmendi levéltár anyagából semmit sem használt föl, nyilván azért, mert ezen adatokat akkor meg sem találta, ami pedig az 1686. évi ostromot illeti, ehhez tényleg kevés adatot talált és azt műve 14,107—8, 110 és 112. lapjain föl is használta.

Tartozunk azonban nagyhírű néhai historikusunk áldott emlékének annak kijelentésével, hogy ő a most napfényre került adatokat már csak azért sem láthatta, mert akkor még a levéltár missilis anyaga rendezve nem volt, s ezenfelül ez a rendezetlen anyag akkor elhelyezésénél fogva nehezen volt hozzáférhető, úgyhogy talán még hosszú hetek kutató munkájával sem juthatott volna azon adatokhoz, amelyek a jelenleg folyó rendezési munkálatok során előkerültek, s amelyeket az alábbiakban közlünk.

I.

AZ OSZMÁN URALOM ALATTI BUDA A NEMZET ÉRDEKLŐDÉSÉNEK KÖZPONTJÁBAN.

Buda és Pest 1541-ben történt megszállása után az 1542., 1598., továbbá 1602—3. évi sikertelen ostromok után 1684-ig Buda várát a magyarság többé meg nem támadta, ami azonban korántsem jelentette azt, hogy a nemzet fővárosa visszaszerzéséről csak egy pillanatra is lemondott volna. A nemzet a XVI. és XVII. századok folyamán félszemmel állandóan és élénken Budát figyelte s várt a kedvező alkalomra! A Budán maradt és ott lakó magyarok, a jövő-menő hírvivők, levélhordók, kereskedők, kémek, a követségek és követségi kíséret tagjai és nem utolsó sorban a sarcuk után járó hadifoglyok a budai eseményekről akarva, nem akarva, szinte állandóan tájékoztatták a nemzet közvéleményét. Hiszen alig tette be a

lábát az oszmán Budára s ott még jól be sem rendezkedett, máris érkeznek hírek mind Pestről, mind pedig Budáról.

A magyarságot természetesen elsősorban az oszmánok budai-pesti erőviszonyai, a budai vár állapota, szóval a hadi szempontból értékes hírek és értesülések érdekelték. Különösen áll ez a megállapítás az 1542 előtti ostrom idejére, amidőn a magyarság és Ferdinánd király is Buda és Pest helybenmaradt magyarjaival a szoros kapcsolatot már csak azért is fenntartotta, hogy az oszmánok hadititkait kifürkésztessék. Így pl. 1542-ben Perényi Péter (akit egyébként az oszmánokkal való cimborálással gyanúsítottak) a pesti bíróval és polgárokkal, továbbá egy Nagy János nevű kémfével tartott fenn összeköttetést, akiktől úgylátszik értékes híreket tudott meg és ezeket Ferdinánd királlyal is közli. A pesti magyarságtól szerzett híreiről nincsenek részleteink, mert a pestiek levelét egyszerűen továbbította a királyhoz, de már becsesek azok az értesülések, amelyeket Nagy Jánostól tudott meg. E szerint Nagy János Budán azt hallotta, hogy az oszmánoktól ásókkal és egyéb szerszámokkal fölszerelt 20.000 munkás és 600 kőműves Budára érkezik.

A 20.000-es szám valószínűleg túlzás, és ezen számból legalább egy nullát el kell vennünk.

Nagynak egyéb értesülései is voltak; és elmondotta, hogy az oszmán Buda városa körül akarja a Dunát vezetni, ami erődítési szempontból érdekes elgondolás volt, úgylátszik azonban, hogy ez a terv technikailag akkor keresztülvihető nem volt. Ezenkívül az oszmán a Gellért-hegy tetején egy erődöt is akar építeni, ahonnan Pest városát védelmezné.¹⁾

Amint tudjuk, az 1542 október elején Budavár ellen terbevett ostrom, amely azonban csak Pest ostromáig jutott, csúfos kudarccal végződött. Ennek lezajlása után egy Óz (Hewz) János nevű és Bátorban lakó veterán magyar harcos nem tudván a történetke belenyugodni, valamelyik magasabb fórumhoz (talán egyenesen a királyhoz) Pest és Buda újabb ostromára vonatkozólag írásban egy bő és terjedelmes emlékiratfélét nyújtott be, melyben az ostrom mikénti végrehajtására tanácsokat ad.²⁾ Ebből nyilvánvaló, hogy Pest 1542. évi sikertelen ostromával a magyarság a főváros visszaszerzésének ügyét korántsem látta elintézettnek s további kísérletezést kívánt, ámde a század végéig Buda visszaszerzése tárgyában semmisen történt.

A magyarság természetesen Budát ezután is szoros megfigyelés alatt tartotta, és úgylátszik, kémféle embereink állandóan Budán tartózkodtak, akik az ottani eseményekről folyton tájékoztatásokat küldtek. Így pl. Albert prépostnak a királyhoz 1543-ban küldött egy leveléből látjuk, hogy ekkor Horváth János váci prefektus kémje állandóan Budán tartózkodik.³⁾

A Budát és Pestet figyelő kémek feladatát némileg megkönnyítették a minduntalan Budára, vagy azon keresztül Konstantinápolyba igyekvő császári vagy királyi követek és kíséretük, továbbá a kereskedők, akik úgylátszik szintén mindent számontartottak és figyelemmel kísértek.⁴⁾

A budai és pesti magyar hírszolgálat tehát már az oszmán megszállás első éveiben kifogástalanul működött, és így a nemzet a Budán történeteket mindig pontosan tudta. Így pl. 1551-ben egy A. S. betűk mögött

meghúzódó valaki megírja, hogy Kászon (Kázum) basát Budáról elcsapták és székesfehérvári szandzsákká degradálták, helyébe a herélt boszniai Ali basát tették, akinek érkezését minden órában várják. Vele érkezik tíz szandzsák katonasága, akik azért jönnek ide, hogy Pestet hét bástyamművel megerősítsék, a Dunát a város körül vezessék, a Szent Gellért-hegyén pedig egy tornyot építsenek. E munkálatok prefektusa Kászon basa leszen, aki mindaddig, míg e munka el nem készül, Pesten marad.⁵⁾ Úgy látszik tehát, hogy Kászon basa hadmérnököféle lehetett, aki műszaki munkák végrehajtására alkalmas volt, de egy nagy vár katonai kormányzására használni nem lehetett. Azonban nemcsak ilyen, hadi szempontból különösen fontos híreket kapunk a fővárosból, hanem még azt is megtudjuk, hogy melyik basa mikor és hol legelteti lovait, mint ahogy 1553-ban Paxy János Miksa főhercegnek jelenti, hogy a budai, pesti, esztergomi és váci oszmánóság lovait már kicsapta (május 3-án) legelni, és a budai basa lovai Kelenföldén, a pesti oszmán helyőrség lovai pedig Pest fölött, nyilván a Rákoson legeltek.⁶⁾

Látjuk tehát, hogy az ügyes magyar kémek mindent látnak, hallanak és megtudnak s mindenről jelentést tesznek.

A XVI. század hatvanas-hetvenes éveiben Budán Kis Péter deák végezte az értékes kémiszolgálatokat, aki pl. 1565-ben nemcsak az oszmánok óbudai táborát kémleli ki, hanem a keresztényeknek csatára alkalmas táborverési típust is tervez s ezt úgy látszik rajzban a királynak Bécsben személyesen adta át.⁷⁾

Eltekintve most már az efféle inkább katonai jelentőségű értesülésektől, a XVI. században Budáról másféle, egészen meglepő híreket is kapunk. Így pl. 1575-ben Istvánffy Miklós Batthyány Boldizsárt arról tájékoztatta, hogy több konstantinápolyi, budai és más helyről biztos hírként közlik azt a titkos értesülést, hogy az oszmánok császára ezen év őszén Budára jönni készül és *a telet az egykori magyar fővárosban akarja tölteni*. A budai fellegrát (tehát Mátyás királyunk egykori palotáját) már tisztogatják, az ablakokat, szobákat, konyhákat és egyéb helyiségeket már restaurálják, nemkülönben gabonát és más mindenféle élelmet is gyűjtenek. Az a híre, hogy a császár Magyarország megtekintésére és nem hadakozni, háborús céllal jön, ámde ki tudja? — írja Istvánffy.⁸⁾

Ez a hír mindenesetre rendkívül érdekes volt, ámde alig lehetett elhinni, hogy a Nagyúr a szelidebb éghajlatú Konstantinápolyt éppen télvíz idején hagyja el és a zord évszakban jöjjön Magyarországot megtekinteni, amikor az időjárási viszonyok efféle kirándulásokra és utazgatásokra éppen nem alkalmasak. Így tehát ez a hír csak érdekes hír maradt, és a szultán sem ekkor, sem soha Budát *állandó* tartózkodásával meg nem tisztelte. 1578-ban pünkösöd hétfőjén (május 19) este 10 óra tájban sűrű villámcsapások kíséretében heves zivatar, sőt földrengés is volt Budán, s ekkor a villám becsapott a királyi várba, Mátyás király egykori palotájába, s éppen oda, ahol az oszmánok puskaporukat tartották, mire az egész épület a robbanás folytán rombadőlt és leégett, úgyhogy alig maradt benne lakható épületrész, továbbá Buda és Pest is leégett.⁹⁾

Bár szinte hihetetlenül hangzik, de mégis megtörtént, hogy a nyugati kereszténység, úgy mint a magyar királyok idejében, Budához fordult

szükség esetén most is segítségért, noha most már Európa éléskamrája fölött az oszmánok rendelkeztek. 1571-ben történt, hogy a németországi részekben itt-ott gabonaintség volt, mire Augsburg városa a császárhoz követeket küldött, hogy járjon közbe a budai basánál, hogy ez engedje meg, hogy a magyar rónáról búzát lehessen Augsburgba kiszállítani. Nem tudjuk, vajjon a császár közbejárt-e vagy sem, de mindenesetre jellemző, hogy Magyarországnak mint nyugat éléskamrájának emléke Európában még a XVI. század második felében is élt, s úgylátszik, hogy szerencsés fekvésénél fogva egykoron Buda lehetett az alföldi gabonakivitel központja.¹⁰⁾ Azonban nemcsak Augsburg tartotta még ekkor is számon Buda létezését, hanem pl. Nürnberg is. Itt is figyelemmel kísérték a Budán történeteket, s ide a XVI. század végén Bécsből egy Boldizsár nevű kamarásmester irogatja sógorának, bizonyos Köler nevű embernek a budai híreket, hogy pl. 1595-ben új basát »választottak«, hogy »die ungerischen mit ihrem Veltleger vor Offen« állanak, stb.¹¹⁾

A XVII. században virágkorát élő hadifogoly-üzlet lehetővé tette azt is, hogy a nemzet még a budai basa divánában történekről is értesüljön, amint azt a körmendi levéltárban lévő nagyszámú csonkatoronybeli magyar rablevél bőségesen igazolja. Ezen értesüléseket az országot keresztül-kasul járó és sarcot kolduló magyar hadifoglyok valószínűleg élőszóval is terjesztették. Már 1608-ban ilyenféle híreket üzen és ír két Budán lévő magyar legény Váraljai Mátyás és társai körmendi vajdáknak.¹²⁾

1616-ban Budán lakik egy Balázs deák nevű ember, aki nyilván magyar-oszmán tolmács lehetett, s aki Batthyány Ferencsel, Bogárdi Jánossal, Tóth Mártonnal levelez, viszont ugyanezen évben Budáról ír levelet Garcia Gáspár Batthyány Ferencnek, aki valószínűleg követségi ember lehetett. 1621-ben Lengyel Boldizsár ír levelet Batthyány Ferencnek, hogy »Szepsy, Kutasy, Tallay uraimék« — akik valószínűleg Bethlen Gábor emberei voltak — »Budára mentenek, tisztességesen fogadták őket.«¹³⁾ Gróf Esterházy Miklós nádor úgylátszik Budán állandó megfigyelőket tartott, mert 1636-ban Batthyány Ádámnak azt írja, hogy : »Nem réghen hozák híret annakis, s — írják azon *Budán való embereinkis*«, hogy a boszniai oszmán hadak »Budához érkezvén s giőlekezvén az Pesti mezőre fognak táborba szállani...« stb.¹⁴⁾

Az oszmánok által megszállt és behódoltatott területek helységei is sűrűn érintkeztek Budával, azonban ez az érintkezés rendszerint nem volt kellemes. Így 1652-ben »Bölcske várasának« a budai Haszól Olmár Huszain bulyok basával volt kellemetlensége és ezért Budával sűrű érintkezése, s ugyanekkor a patai és solti bírának is volt valami bajuk a budai »urakkal«, s a budai vezér valamiért »egi röttenetös fene természetü csauzot« több csauzival együtt bocsátott rájuk.¹⁵⁾

Természetesen az oszmánok által meg nem szállt területeken a magyarságnak is bőven voltak oszmán hadifoglyai, akiknek Budával rendes postai kapcsolatuk és forgalmuk volt, »mert ott talállják Vezérrel egiüt az fő tisztviselőket«, és mivel Budáról is küldtek ki leveleket és ott is megfordultak a sarcuk után járó oszmán hadifoglyok, ezek útján is szivárogtak ki hírek az országba.¹⁶⁾ Természetes azonban, hogy az oszmán hadifoglyok nem egészen megbízható híreinél sokkal értékesebb értesülésekkel jöttek

Budáról a keresztény hadifoglyok. Így pl. 1656-ban Niczky Boldizsár Batthyány Ádámnak a következőket írja: »Nagy sietséggel érkezék Budáról ma öt óra táiban két keresztien rab«, sarc ügyében jöttek, de izenetet is hoztak, hogy t. i. van Budán 14 esztendőös rab is immár köztük, aki Budán hever, »de soha még anni időtül fogva törököt anniát Budán nem láttanak, az kik az töb végházakbul s Bosznábul és Bachkarul giülekesztek most Budára s készülteket sem látták mégh giakorta ugi mint most. Mely felé van szándékiok nem tudhattiák«, kéri, írja meg mindenfelé, hogy legyenek vigyázásban, »mert nem kicsin csin cselekedésére igiekeznek az ebek«.17)

Ebből is látni, hogy az oszmánság életét Budán mindenki erősen figyelte, és a nemzet minden megmozdulásukról azonnal tudomást szerzett.

I. Lipót király természetesen oszmán tolmácsot is tartott, s ezek a tolmácsok is gyakran megfordultak Budán, ahol igyekeztek alaposan körülnézni. 1657-ben egy Zemper György nevű volt a király tolmácsa, aki ezen év késő őszén a király megbízásából Budán járt. Innen visszatérőben a budai vezér Zsámbékig kíséretet adott neki, azt azonban a magyarok megtámadták, mire a vezér egy csauszt azonnal Bécsbe küldött és elégtételt kért, amiből azután diplomáciai bonyodalom keletkezett.18)

A magyar urak is tartottak Budán megfigyelőket. Ilyen megfigyelője lehetett Budán Csáky Zsigmondnak is, aki mindent számontartott, s aki 1666-ban biztosan tudja és gróf Batthyány Kristófnak meg is írja, hogy: »Az hogy Budánál volna valami török tábor, az nem való«.19)

Mentől jobban közeledünk Buda ostromainak éveiehez, a magyarok annál élénkebb érdeklődéssel figyelik és figyeltetik a Budán és Pesten és a környéken történeteket. Különösen éber volt ez a figyelem a Bécs ostroma alatti és ezt közvetlenül megelőző időkben. Célzok itt az 1682. évi közismert eseményekre, amidőn már nemcsak Buda vára, hanem Thököly mozgalmával kapcsolatosan a budai basa hadi ténykedései is módfelett érdeklik a magyarságot.

1682 elején Thököly és Bécs közt fegyverszünet állt fenn, ezt azonban május 20-án Thököly felmondta, s miután Zrínyi Ilonával lakodalmát megülte, július elején megkezdte a németek elleni hadműveleteit. Már javában folytak az ellenségeskedések, Thököly hadai július 20-án már a kassai fellegrát is bevették, midőn végre Esterházy Pál nádor is elkezdett a táborbaszállásról gondolkodni és július 25-én gróf Batthyány Kristófhhoz, a dunántúli részek főkapitányához a következő tartalmú felhívást intézte:

Illustrissime ac excellentissime comes, domine affinis mihi colendissime. Salutem cum paratissima servitiorum meorum commendatione. Nem kétlem kegyelmed mégh értette az nemes vármegyékre ez el mult napokban írt leveleimbül az pogány ellenségnek Pesthez való nagy gyülekezését, már most az Buydosó Magyarok táborban való szállását, s-ugyan azoktul némely nemes vármegyék föl ültetésérül való szorgalmaztatását, elhittem eddigh értette kegyelmed. Kibül az nyulán való ellenkezésnél egyebet akar melly okos elme is nem magyarázhat. Ha azért csak hivalkodó szemmel nézzük ezeket az dolgokat, s-nyakunkra várjuk illy nyilvánvaló ellenséginket, bizonyára eltávozzhatatlan veszedelem követ minnyájunkat. Hogy azért *reghi eleinktiül vett igaz magyar vériünket ez Világh előttis mégh mutathassuk*, ad okot arra kegyelmes coronás király Urunk eő fölséghe szép atyai szeretetbül szármozott gondviselés-parancsolattja, kibül észben vehetny melly buzgosággal kiuánnya szegény hazánk

oltalmát kegyelmes Urunk eő fölséghe. Mire nézue énis Isten engedelmébül táborban szállok houa hamaréb akarván eszelis Palatinusi kötelességemet, s-ez szegény haza oltalmához igaz magyari szeretetemet megh mutatnom. Minek okáért akarám ez leuelem által kegyelmedet megh találnom s-tisztem szerint requirálnomis, mihelyen érti mezőben való szállásomat, azontul minden késedelem nélkül föl kellyen, miuel az veszedelem már eöregbülvén az szükséghez köll magunkat alkalmaznunk, mentül többed magával lehet föl üllön, s-mutassa megh hogy hazáit igazán szereti, s-készeb szabadságáért düchösséges halált szenvedni, hannem mint az egész világh csuffia, s-ellenséginek prédáia lenny. Nem kételkedvén azért kegyelmed igaz magyarságában, kívánom Isten sokáigh éltesse jo egészségben szerencsésen kegyelmedet. Datum Kismartony die 25 Julii anno 1682.²⁰⁾

A nádor ezen hazafias insurrectionális parancsának nem sok foganatja volt, úgyhogy e fölhívás után a nádor részéről több sürgetés következett, melyekben nagyobb hatás kedvéért fenyegető mumusnak rendszerint a budai vezér és annak sikeres hadi tényei vannak előtérbe tolvá. Így 1682 augusztus 19-én a nádor Batthyány Kristóffal tudatja, hogy a generális fölkelés tárgyában írt már, »és periculum in mora vagyon és a budai vezér Ónodot megvevén és asztat demoliálván, ment Cassa alá s mostan aszt is löveti«, szükséges tehát hogy kegyelmed a táborba szállást siettesse.²¹⁾

Ügylátszik, Kristóf erre se nagyon mozgolódott, mire a nádor augusztus 26-án Bécsből már erélyesebb hangú írást küldött. »Csudálkozom — írja — raita, hogy nem tudósít kegyelmed ha Táborban szállot-é már kegyelmed vagy sem, ha mégh oda nem szállott volna kegyelmed, *nem tudom mit csinál kegyelmed, talán az utolsó veszedelmet fejére várja*; Kassát és Eperjest már meghveötte a Budai vezér, most Lőcse városát obsideálja. A nemes vármegyék is most láttyák, hogy nem kuruczal, hanem törökkel legyen dolghok, azért csak insurgállyanak personaliter, ha elveszni nem kívánnak.«²²⁾

Batthyány Kristóf szép lassan ugylátszik mégis csak táborba szállott, és a nádor Kristóf fiát, Ádámot, aki később Kanizsát és Székesfehérvárt foglalta vissza, a táborban maga mellé vette és 1682 szeptember 3-án Bécsből keltezett levelében Kristófnak igéri, hogy Ádámra úgy fog vigyázni, mint saját fiára.²³⁾

1682 szeptember folyamán maga a nádor is táborba szállott és szeptember 29-én a semptei táborból azt írja Batthyány Kristófnak, hogy siettesse embereit, mert ha a Vág vonalát nem biztosítják, által jön az oszmán, köztük a budai vezér is, és alkalmatlanságot teszen.

Ezen év október 4-én már az a hír járta, hogy az oszmánság Budánál összpontosította erejét. Ugyanis Szombathelyről ekkor Széchényi György kalocsai érsek azt kérdi Batthyány Kristóftól, hogy vajjon: »Budánál van a tábor és ott subsistál?« — t. i. az oszmánok tábora. Ekkor azonban a budai vezér és serege nem volt Budánál, hanem október 20-án Esztergomnál, és ha egyesülne Thökölyvel — írja a nádor a semptei táborból — Lévát fogja megszállani és Újvár felé fog nyomakodni.²⁴⁾

Azonban a budai vezér nem soká maradt Esztergomnál, mert október 24-én Győrből Esterházy János Batthyány Ádámnak már azt írja, hogy amit tegnap írt, azt elismételheti ma is, »hogy az egész török tábor Estergam alul elköltözködvén Budához, a szent Geller hegye alát telepedet megh és az mint bizonyos embereim referállják, még tized nap alatt sem akarna el oszolni.«²⁵⁾

Így állván a dolgok, november derekán a nádor a magyar hadat eloszlatta, s ő maga is a hónap végén már Bécsben volt.

1683 elején Bécsben már tisztában voltak azzal, hogy az oszmánság részéről valami készül, csak azt nem tudták még, hogy a készülődésnek mi a végső célja.²⁶⁾ Erre való tekintettel I. Lipót király már februárban elrendelte, hogy egy tekintélyes magyar haderő is álljon az oszmánok ellen készenlétben. A sereg létszámát legalább 5000 főben állapították meg, és a nádor gróf Batthyány Kristófnak mint a király tanácsosának titoktartás terhe mellett azt is megírta, hogy a király valamelyik oszmán kézben lévő várat akarja megtámadtatni.²⁷⁾ Hogy Lipót akarata és a készülődés komoly volt, azt bizonyítja, hogy a nádornak meghagyták, hogy a magyar katonaság fizetését illetőleg dolgozzon ki egy javaslatot. Esterházy a fizetési tervezetet el is készítette, annak egy példányát a dunántúli főkapitánynak, Batthyáynak is megküldötte. Ezt a fizetési tervezetet a függelékben közöljük. (A nádor ezen tervezetébe a minden lében kanál Kollonits érsek is beleavatkozott, s a nádori javaslattal szemben a magyar lovaskatonáknak csak havi három, a gyalogosoknak pedig csak havi két forint zsoldot akart fizetni, amin a nádor fölöttébb megbotráncozott.)

1683 tavaszán már a szemben álló felek részéről komoly készülődés folyik, és a nádor május 20-án Köpcsényből Batthyány Kristófnak azt írja, hogy csak helyeselni tudja, hogy a nemes vármegyéket személyes insurrekcióra kényszeríti és táborba »szálléttya«. A vármegyék hada azon föld védelmére elég is lesz, ha személyesen szállnak hadba, »nem lévén mitől egyébaránt is tartani ottan, mert az Budai vezér minden erejét (úgy tudom), hogy Budához szálléttya táborban, mely ellen is elegendő embere vagyon eő feölségének és így azért intéztetett úgy a dologh... hogy kegyelmed ott a táyon a nemes vármegyékkel, én pedig Dunántúl az magyar urak Bándériumival promoveállyam eő feölsége szolgálattya.«²⁸⁾

Két nap mulva (május 22) a nádor Köpcsényből újabb levelet intéz Batthyány Kristófhhoz, melyben fölhívja, hogy mivel ő fölsége armadája már közel van Marcaltóhoz, Batthyány a maga táborát helyezze máshová és inkább vigyázzon Kanizsa felé, »mivel a Budai vezér mindenfelől a népet öszve gyüiti, Ujvárbólis az Tatárokat ki vitette s az bassának megparancsolta, hogy mentől több lovast külgyen mellie, tartván az eő fölsége armadájától, a ki máris az holdultságon vagyon.«²⁹⁾

Az oszmánság hadi készülődéseiről ír Vég Tata vár kapitánya, Szathmáry Imre is, aki június 21-én kelt levelében Batthyáynak jelenti, hogy Juhász István tegnap onnan elment, »hintegeti a városon sokaságát jöni a Tatárságnak«. Juhász ezen értesülését Szathmáry kiegészíti, írván :

Való dolog, hogy a Pesti hid eleiben feles számú érkezett (t. i. tatár), dulnak fosztnak, a hidat edgy darabon el is hánták előttök. Ugy iöve hírem, hogy Vác felé indulnának még ma. A Vértes alatt mindenüt számos gyalogh embereket parancsolnak a pákozdi tó mellett kutakat ásotni. Ma Komáromban sokat lövének.³⁰⁾

Látnivaló ebből, hogy az ellenség egyelőre szigorúan titokban tudta tartani támadásának célját. Senki sem tudta, hogy az oszmán merre fog megindulni. Bécsben is Győr vagy Komárom ostromát várták, de ez is csak sejtés volt. Szathmáry ugyancsak június 21-én Vég Tata várából

keltezett második levelében már valamivel többet tud. Ekkor Batthyány-nak ezeket írja :

Bizonyos, hogy az Pesti mezőrül Vácz felé takaroszik föl az Tatár. Az is iöve hirem, hogy az Eszéknél lévő tábor már Földvárhoz érkezett, arra a végre is chinállják a kutakat a pákozdi tónál, hogy valamerre föl iött sultán Sulimán, most is arra a tágosra jöne az ellenség... a szándék bizonyossan *Győr alá* vagon.³¹⁾

Tehát a pesti mezőn való nagyarányú készülődés és csapatgyülekezés sejtett, de biztosan nem tudott célja Győr megtámadása lett volna. A támadás irányát már megindult csapatmozdulatok alapján jól sejtették, de a céljában tévedtek. Mint tudjuk, a hiú és nagyravágyó Kara Musztafa célja nem Győr, hanem Bécs volt. Ezt támadta meg és vette ostrom alá, azonban nemcsak csúfos kudarcot vallott, de megindítója lett annak a hatalmas kereszteshadjáratnak, amely hazánk földjén játszódott le, s amellyel Európa a félholddal egyszersmindenkorra le akart számolni, s amelyben Buda és Pest jövendő sorsa is örökre és javunkra eldőlt.

Bécs fölmentése 1683 szeptember 12-én eldőlt, s ezzel kezdetét vette az oszmánság tragédiája. A bécsi diadal híre gyorsan elterjedt az országban, és e győzelemmel kapcsolatban a magyarság első gondolata ismét csak — Buda volt. Igazolják ezt az egykori levelek, melyek írói szinte önkénytelenül állandóan Budával foglalkoznak. Így 1683 szeptember 24-én Babocsay Ferenc veszprémi kapitány Draskovics Miklós országbírónak a következőket írja :

Az nagyságod 22 praesentis költ levelét illendő bötsülettel ma vettem estve hat óra tájban, melyben írja Nagyságod kegyelmes urunk Eő Felsőghe nagy dicsőséges diadalmát az pogányokon, kire hogy Isten továbbis segéllye kegyelmes urunkat eő felségét. Nékünkis parancsollya Nagyságod, hogy miis minyájan kész szivel és akarattal ugy készüljünk, hogy valamikor és valahová parancsollya Nagyságtok, miis meg indulhassunk, az kit jo szivel és nagy örömmel meg tselekeszünk valamint legjobban lehet. El várjuk azért az Nagyságtok parancsolattyát készszen minyájan. Az iránt való parancsolattyát is értem Nagyságodnak, hogy Buda felé bizonyos kémekeket küldgyek, a hová ma küldöttem bizonyos meg hit emberimet, mind Buda felé s mind pedig Feirvárrá bé, a honmet tudom rövid nap megérkezvén, éjjel nappal sietséggel Nagyságodnak meg írnia el nem mulatom, egyébaránt mais jöttek *bizonyos hirmondóim* Buda felől, az kik azt beszélik, hogy azokban az meg vert törökökben, az kik el nem szökhettek közzülök, mind Budához gyülekeznek, de tsaknem többen szöktek már oda alá hazájokban ; mint az kiket Budához hajthattak, ennek. Az fényes Vezér felől többen mondgyák hogy Bécs alat el veszet volna, mint vissza jövetelét : a Budai Vezért pedig két más basával bizonyosan meg fojtották ; úgy az Feirvári szancsok béketis, azkit Nagyságod maga is látot. Tatáris vagon valami kevés a Váli völgyön, a kiket vissza hajthattak ennek ; de méghis mi reánk vannak iszszonyu agyarkodással s fenyegetéssel, mind az Budaiak s mind az Feirváriak, kire nézve miis boszszuságunkban huszonhatnak fejeket föl tétettük az fentöben...³²⁾

A bécsi diadal után ugyancsak nyomban Budára gondol Esterházy János is, aki 1683 október 17-én Győrött kelt levelében Batthyány Ádám-nak írja, hogy a lengyel király és a lotharingiai herceg Esztergom meg szállására készülnek, »onnét pedigén ha aszt Isten kézbe adná *Buda felé szándékoznának, az mint érttettem*«. ³³⁾

É mellett főleg a dunántúli magyarság fokozottan figyelni és figyelteti Budát, így Babocsay Ferenc Veszprémből 1683 november 6-án kelt és Batthyány Ádámhoz írt levelében a következőket jelenti :

Megh jövén tegnap estve Horváth Péter hadnagy uram beszéli ugy informálta volna Szakmáry uram vice generális uramat eő nagyságát, hogy a Budai táborban lévő török mind Fejérvára takarodott volna ; Énnékemis untalan bizonyos emberim jönnek s mennek bé, tökéletesen el hitese Nagyságod magával, ha tsak tegnap dél után nem jött oda bizony nem takarodott ; hirtelik ugyan hogy jönne, mert élesztis vitettek már nekik negjed naptól fogva, de még eddegh el nem érkezett volt ; más-képpen is az estve jövének szegény Budaj köröszteny rabok, más hiteles emberem is jött, azoktul értetem, hogy az Bosznay basát az ki alá takarodott volt már, vissza fordította a vezér és Budára is hivattia, más uy basát is mondgyák hogy jőne Budára ; miuel a régít el akarja rekentetni a Vezér ; magok között penigh az a hire, hogy vasárnapnál tovább nem maradnának a táborban, mivel akkor léssen az eő Dömötör napjok ; az penigh való dologh, hogy az török mostis erőssen szökik ; ha mi más híreim lesznek, azokatis kötelességem szerint megh irom Nagyságodnak.³⁴⁾

Nyilvánvaló tehát, hogy a bécsi diadallal a magyar főváros birtokbavételének kérdése fokozottabb mértékben előtérbe nyomult és ezt a következő esztendő eseményei igazolták is.

II.

BUDA OSTROMA 1684-BEN.

A köztörténelemből tudjuk, hogy a császári koronáját féltő I. Lipót 1684 első felében ellenfelével, XIV. Lajos francia királlyal és általában a francia ügyekkel volt elfoglalva, és így nem használhatta ki teljes mértékben az 1683. évi diadal eredményeit. Pedig Lotharingiai Károly hercegnek 1684-re nagyszabású hadászati tervei voltak, és ezek közé tartozott Buda visszafoglalása is. Károly herceg 1684 nyarán neki is fogott Buda ostromának, ámde a jó auspiciumok közt megindult ostrom csakhamar megakadt, s végül is teljesen meddő és eredménytelen maradt.

1684 tavaszán tehát a két szemben álló ellenfél újfent készülődni kezdett, és március 5-én báró Nagy Ferenc egerszegi kapitány és dunántúli vicegenerális írja Batthyány Kristófnak, hogy : Azt beszélük, hogy a törököknek, mihent a hó elmegyen, egy derekas csapást tenni való szándékjok vagyon, új fő vezér jött Nándorfejérvárra, és a török hadaknak már mindennütt meg van parancsolva, hogy készen legyenek. A tatárság a Bácskában van és az eszéki hídon egy törököt sem bocsátanak alá. Pécs táján 7—8000 török van, de élelmezési nehézségeik vannak. A búza kilája hat forint, a hajdináé 3 forint.³⁵⁾ Az oszmán tehát ekkor már újra mozgolódni kezdett, és később Károly herceg is elkezdte a sereget gyűjteni és készülődni, s noha — egy budai rab magyar följegyzései szerint — az ellenségeskedések a német és oszmán hadak közt már június dereka táján megindultak,³⁶⁾ a magyarság még nem szállott táborba és még június második felében is némelyek azon »vekengenek«, hogy a németek az élelem szállítására való szekerek készítését mindenképpen akadályozzák, s így hátráltatják a magyarok táborbaszállását is. Meg is írta ezt Nagy Ferenc Batthyány Kristófnak, hogy a tisztok a végekről lamentálnak, hogy őfelsége és nagyságod parancsa szerint készeket ugyan táborba szállani, »de a német vitézlő rend sohonnaan egy szekeret sem enged nekik csinyálny, most pediglen a minemű szük ödő vagyon, szekér élés nélkül bizony megh fogyatkozik a ki a táborban mégyen.«³⁷⁾

Végre július elején Esterházy Pál nádort már táborban találjuk, ámde levelét július 5-én még csak »Ex castris ad Réu Komáromi positis« keltezi és Batthyány Kristófnak meghagyja, hogy bandériumát fia, Batthyány Ádám vezérlete alatt küldje ide, s »Uy hirrül azt irhatom kegyelmednek, hogy *Budát már a mieink lövik*, ahova én is sietek.«³⁸⁾

A nádor ezen értesülése azonban hibás volt, mert a budai szemtanu rab »Narratio obsidionis Budaee« című naplója szerint Buda lövetése csak július 14—15 közti éjjelen, éjjél tájban kezdődött, amikor »40 bomplit« (azaz: bombát) lőttek a várra.³⁹⁾ Azonban ez sem lehetett még a vár komoly lövetése, hanem csak az ostromágyuk belövése. Buda rendszeres lövetése csak július 16-án kezdődött.

Budavár ostroma kezdetén a magyar-német táborban még nagy volt a lelkesedés. Hiszen már maga az a tény, hogy Buda vára alá jutottak, nagy dolog volt. A csapatok azzal a rendületlen reménységgel érkeztek Buda falai alá, hogy a várat gyorsan el fogják foglalni. Sőt voltak, akik a vár esetleges feladásáról ábrándoztak. Ennek alapja talán Pest város könnyű elfoglalása volt. Az ábrándozók csoportjába tartozott Ruszti Nátl Lipót soproni polgár is, aki július 18-án Sopronból — valószínűleg szerzett értesülései alapján — Batthyány Kristófnak azt írta, hogy:

Bizonyos az, hogy e fölséghe . . . hada az Buda táján lévő törököt nemcsak meghverte s el széllyeztette, hanem sz. Gellér hegyét megh vévén, onnéd mosárokbul tűz hányással s röttenetes ágiu lövéssel kezdettek ugy az valóságos obsidióhoz, *egy rövid nap föl adássát remüllik Budának*, annyval inkább, mivel mint alatt mint fölötte Budának két hajós hidat vetettenek az Aramada alkalmatosságára nézve.⁴⁰⁾

Nátl e levelében valószínűleg a június 9-i nagy csatára gondol, melyet az említett budai napló szerint az oszmán nyert volna meg, ami azonban alig hihető, hiszen egy vesztett csata után Károly hercegnek aligha állott volna módjában Budát cernírozni, ami pedig a csata után néhány nappal, június 15-én megtörtént, és a naplóíró maga is elismeri, hogy a »Loteringus« ezen a napon »Budát formális obsidióval vette körül«. Új adat Nátl levelében a szent Gellért-hegyének elfoglalása, amelynek tövében a budai napló szerint július 11-én még a szerdár állott és amelyet a napló szerint Károly herceg csak július 21-én foglalt volna el. Itt valószínűleg Nátl-nak van igaza, s a Gellért-hegy elfoglalása valószínűleg előbb történt.

Július 21-én hatalmas ágyúzás közepette a keresztények Buda alsó városát, azaz a mai Vizivárost foglalták el. Az ágyúzás e napon olyan nagyarányú volt, hogy azt állítólag még Zalaegerszeg környékén is hallották, ami azonban kissé valószínűtlenül hangzik. Július 21-én ugyanis Nagy Ferenc vicegenerális Egerszegről Batthyány Kristófnak azt írja, hogy: »A lövések *mind Buda felől*, mind Viruiticza felől csak a hegyekre megh hallatnak, egész haynaltul fogvást estvélig.«⁴¹⁾ Lehet, hogy a viroviticzai ágyúzás elhallatszott Egerszegig, de a légvonalban majdnem 200 kilométernyire fekvő Budától az ágyúzás hangja aligha hatolt el eddig.

Július folyamán tehát Buda ostroma már javában folyt, s végre augusztus 4-én bandériumával gróf Batthyány Ádám is megérkezett Buda alá, és ezt siet atyjával, Kristóffal tudatni. »Isten segétségébül ma ide az eo fölsége Armádájához érkeztem szerencsésen, Nagyságodnak

ezen alkalmatossággal semi bizonyost nem irhatok. Buda várát minden nap erősen lövik, oly reménségben is vannak, hogy rövid nap alatt kezekhez adgya Isten«. Jelzi, hogy holnap Károly herceg elé járul, nyilván érkezését hivatalosan bejelenteni. Írja továbbá, hogy: »Az török csak nem minden nap ki csatás a Várbul sánczokhoz, jól lehet, hogy mieinkbül is esnek, de jobbára maid mindenkor a török vesztes.«⁴²⁾

Abban igaza volt Ádám grófnak, hogy a várát folyton lövik; lehet, hogy érkezése első napján az volt a benyomása, hogy a vár rövidesen elesik, de már utolsó kijelentése nem volt helytálló, mert ha ezen állítását a budai napló adataival hasonlítjuk össze, akkor inkább azt kell állítanunk, hogy a német volt a legtöbbször a vesztes.

A tény az, hogy ekkor már az ostromlók helyzete súlyosabbá kezdett válni, és ezt a helyzetet már ki lehet érezni a nádor augusztus 13-án a budai táborban kelt és Batthyány Kristófhhoz intézett leveléből. A nádor bár óvatosan ír, de nem szépíti a helyzetet, vérmes reményei nincsenek, s meglehetősen őszintén megírja, hogy: »Mi itten Budának falait erőssen lövettyük *ugyan*, s minákot is fel vetetünk, de a ben lévő török *jeles lévén s erőssen viselvén magát*, úgy látom mégh üdöt töltünk itten.«⁴³⁾ Látnivaló ebből, hogy a nádor a helyzet komoly és nehéz voltával teljesen tisztában volt, cseppet sem bizakodó, nem tartozik tehát azon ábrándozók és vérmes reményűek közé, akik gyors sikerről, sőt a vár feladásáról álmodoztak. Sőt ellenkezőleg, kénytelen fölhívni Kristóf grófot, hogy sürgősen »insurgállya« Sopron és Vasvármegyéket, s aki nem akar hadba szállani, annak minden jószágát exequálja. A mozgósítottak közül, amennyit gondol, hagyjon a Rába-passzusok őrzésére, a többit pedig küldje ide. Mindezekből Kristóf érthette, hogy Buda alatt nem megy olyan simán a dolog, mint ahogy azt némelyek gondolták. A nagyszabású ágyúzás és »minázás« az elért eredménnyel éppen nem állt arányban.

Ellenére a nádor ezen nem túlságosan bizakodó hangú levelének, a hangulat augusztus folyamán általában mégis reménykedő volt, és sokan a vár közeli elestét várták. Oka ennek a hírvivők megbízhatatlan helyzetjelentése is volt. Ilyen megbízhatatlan hírverésről számol be pl. Nagy Ferenc augusztus 14-én Egerszegen kelt és Batthyány Kristófhhoz intézett levelében. E szerint:

Ma érkezék egy katonánk szent Grótrul, ki valami Bódi katonákkal beszéllett, mellyek a Táborrul jöven mondották neki, hogy Budának a falát porral fölvettetvén, megh vették volna s a törököt is levágták benne, *ezt nem írhatom Nagyságodnak úgy mint bizonyost*, hanem csak a mint a katona hallomást referált, tudom Nagyságodnak eddighis jött bizonyosabb hire felőle.⁴⁴⁾

Nagy Ferencnek volt annyi esze, hogy ezt a másodkézből eredő hírt nem vette készpénznek, de vajjon Budától Egerszegig hány okos ember akadt, aki ezt a híresztelést képes volt kellő értékére leszállítani! Ma már tudjuk, hogy ebből a híresztelésből csak annyi volt igaz, hogy a németek — a budai napló szerint — a Bécsi-kapunál tényleg ástak aknát, de ez inkább ártalmukra, mint hasznukra volt. Persze mese-kompozíció volt a vár bevételé és az oszmánság levágása.

Ugyanezen nap (augusztus 14) Nagy Ferenc még egy levelet írt Kristóf grófnak, melyben jelenti, hogy: »Megh érkezének a Milleiek a Budai

Táborbul, más egyéb hírt nem beszélnek, hanem hogy jó reménységben vannak, hogy három négy nap alatt Isten kezében adgia», t. i. Budát.⁴⁵⁾ Íme, a reménység olyan kecsegtető volt, hogy a milleiek már ott is hagyták a táborot, amit nem tehettek volna, ha Buda eleste tényleg olyan közel lett volna. A sok bizakodás és reménykedés mellett a keresztény tábor helyzete Buda alatt napról-napra romlott. Károly herceg túlságosan lebecsülte az ellenség erejét; úgylátszik nem kapott megbízható kémjelentéseket és nem volt tisztában az ellenség erőviszonyaival, így azután aránylag kevés erővel cernírozta Budát, amit az ellenség teljes erejével kihasznált. Úgylátszik Károly herceg csakhamar belátta, hogy hadereje kevés, és Bécsből segítséget kért, s írja is augusztus 18-án Bécsből Somogyi Ferenc, a magyar kancellária tisztviselője Batthyány Kristófnak, hogy egyéb híre nincs, mint hogy: »Bavarus herczegh népét minden nap várjuk ide, in universum tizenhat ezer megyen Imperiumbul Buda alá.«⁴⁶⁾

Mivel Batthyány Kristóf mindenünnen csak jó híreket kapott és azokat kritika nélkül elfogadta, természetesen hangulata bizakodó volt, és ez az augusztus 27-én kelt és a nádorhoz intézett levelében kifejezésre is jut. Kristóf ezen levele voltaképpen válasz a nádor augusztus 13-án kelt soraira, amelyekből pedig különösebb bizakodást kiolvasni nem nagyon lehetett. A nádor, mint láttuk, ezen levelében elég világosan ír, nem titkolja, hogy az ellenség nagyszámú és szívósan védekezik, tehát időbe kerül, míg valami eredményt lehet elérni. Arról a nádor egy hangot sem ír, hogy a vár bevételre remélhető-e, s hogy a helyzet Buda alatt nem volt valami biztató, azt Kristóf abból is észrevehette, hogy a nádor Sopron és Vas vármegyék haderejének mozgósítását rendelte el. Igaz ugyan — ha a budai naplónak hinni lehet — hogy a nádor augusztus 20-án »a maga cursorát« Budára, Ibrahim basához beküldte és Buda átadását kérte, de a basa erre gúnyosan azt válaszolta volna, hogy hadakozzék a nádor jobban, s ha Isten neki adja a várat, ám bírja azután!

Batthyány tehát, úgylátszik, számos tény ismerete nélkül, a nádor levelére a következőket válaszolta:

Buda végett írja Nagyságod, hogy még egy kevés időt költetik tölteni megvételében, engedgye Isten hová hamarább, hogy kézhez vehesse Nagyságtok, az idő töltés illy nagy dicséretes jóban Nagyságos uram semmi kár. Szintén most érkezék egy Láidinand a Táborrul, aki az méltóságos Hercegtül gróf Leszli uramhoz küldetett, mondgya, hogy igen jó bizodalom vagyon Budának hamarnap kezünkhöz való jutása felől, kit engedgye Isten ő szent fölsége.⁴⁷⁾

Kristóf gróf tehát a nádor sorait kedvezően magyarázta és úgylátszik inkább hitt a táborból jött »Láidinand«-nak, mint a nádornak.

Gróf Batthyány Ádám augusztus végén úgylátszik nem volt a budai táborban, hanem valamerre, talán Fehérvár felé diverzióra küldhették. Ádám nyilván innen írt levelet a nádornak, aki augusztus 28-án válaszol. Ebből a levélből kitűnik, hogy ekkor már a Buda alatt álló keresztény sereg élmezőjével is bajok voltak, s ennek következtében a magyarság otthagyoatta a táborot és oszladozni kezdett. A nádor leveléből az is kicsendül, hogy ekkor az ostrom is lanyhábban folyt, noha a budai napló szerint augusztus végén és szeptember elején nagy lövöldözések estenek,

azonban az ostromlók talán ezzel akarták számbeli gyengeségükről a figyelmet elvonni. Ekkor ugyanis már türelmetlenül várták a segítő csapatok érkezését s különösen a bajor herceg hadait. A nádor levelének idevonatkozó része így hangzik :

A prófontot itt is nehezen adják, hanem lisztet adnak, a ki miát is igen oszlik az itt lévő magyarsághis. Az eö fölséghe népe Recrutták talám csak holnapis ell érkeznek, Bavariai herczeghis bizonyossan gyün, el hittem azután *jogasabban nyulnak az operatiohoz.*⁴⁸⁾

Nemcsak a nádor és a buda alatti keresztény sereg, de mindenki türelmetlenül várta a bajor segítséget és ennek megérkezéséhez vérmes reményeket fűztek. Augusztus 31-én pl. erről ír a mi soproni ismerősünk, Ruszti Nátl Lipót is, aki Batthyány Kristófhhoz írt levelében előbb jelenti, hogy az Impérium és a francia király (XIV. Lajos) közt az armistitium létrejött. Azonban — sajnos — Buda ostroma szempontjából ez a fegyverszünet már későn köttetett, és ennek késése kedvezőtlenül befolyásolta a Buda elleni operációkat is. A bajor herceg tekintélyes segítségének hiányát Károly herceg kezdettől fogva érezni volt kénytelen. Nátl egyébként a következőket írja : »Az Bauari Elector személlye szerint Bécsben érkezett máron ; az népiben pedig 4000 gialoghot s három Regiment lovast mondanak ugi Bécs táján lenny, úgy hogy Buda felé siessenek. Jün ugyan teöb nép is, csak kissön ne járianak.«⁴⁹⁾ Soproni ismerősünk tehát már sejti, hogy a segítség, ha jön is, alighanem már elkésett, a budai, alapjában elhibázott hadi vállalkozáson már efféle segélycsapat-toldozgatásokkal változtatni nem lehetett.

Buda ostromának szeptember elején való helyzetét gróf Draskovics Miklósnak a budai táborból szeptember 3-án írt levele érdekesen világítja meg. Ez a levél teljes terjedelmében így hangzik :

Tegnapi napon irott kegyelmed levelét kedvessen vévin, megh szolgálom kegyelmednek, hogy az oda való hirekrül tudósét ; Én az véghezés szerént azt gondoltam vólt, nemcsak lengyelek, de horváthokis szaporéttanyi fogják az kegyelmedek táborát. Egyébaránt úgy tudom, az német lovasok közülis inkább vágyodnának kegyelmedekhez az sákmányozásra nézveis, hogy sem mint itten üdejeket hejában tölték.

Kévánom azomban szerencséltesse Isten az kegyelmedek mind két részre kiküldendő vitézleö rendit s operatioira való igyekezetit. Az itt való állapotokrül egyéb uységhe nem irhatok hanem hogy Tul falait Budának mostis sürün lövik, innéd pedig közelitene az Viz Kapuhoz, úgy hogy már az utólsó Mertetigh vittik az Apressát, csak hozná Isten mentül előbb Bavarust erejével edgyütt, a kiis egyébaránt már nem késhetik, hoztak hayókon előre kapákat, ásohatt, s laytorjékatt is oránként csinálnak, úgy hogy ell érkezvén az segétséghe, az ostrommal sem foglnak késnyi, addigh pedigh nincsen kedvünk hozzá. Az kegyelmed itt léüo gialoghjai véghet izentem Palatinus vrnak, hogy az sok koplalást ell unnyák, arra azt izente eö Nagysághe ; az mikor az többinek vólt kenyere, azok sem fogyatkoztak megh, az midön pedigh kenyeret nem hoztak, kinálták eöket lisztel, azt ell nem vévin, abbul vólt fogyatkozásók, de már most viszont vrammal (kinekis ayánlom attjafiuságheos szolgálomat) compareányi fogh, az holl adgya Isten láthassam kegyelmedeket kedves égességheben. Datum ex Castris ad Budam positis 3 September 1684.⁵⁰⁾

Draskovics tehát, akinek levelében nem sok biztatót találunk, szintén a bajor segítséget várja és nem titkolja a csapatok élmezési nehézségét sem, ami egyik oka volt annak, hogy némelyek megúnván a sok koplalást, otthagyták a tábort és hazamentek. Draskovics levelében újdonság, hogy Pestvármegye ekkor már Pestre hirdetett megyegyűlést, és ügylátszik azt meg is tartották.

Ugyanezen napon soproni ismerősünk, Ruszti Nátl Lipót is ír egy levelet Batthyány Kristófhoz, melyben kivonatossan bár, de mellékli Károly herceg titkáranak, Loy-nak egy Ropoch nevű főhadnagyhoz augusztus 27-én írt levelét. Ezen levél szerint a keresztények az új aknász által elkészített új aknát fölrobbantották, amely állítólag nem csekély kárt okozott az ellenségnek. A robbanás után az oszmánok kitűzték volna a fehér zászlót és háromnapos fegyverszünetet kértek. Ezalatt gyors követet vagy futárt akartak a nagyvezérhez küldeni, aki a várbeliek kívánságait előadta volna. Azonban a Lotharingiai herceg a kérelem teljesítését megtagadta, és nehogy az oszmán ellenséges magatartást tanúsíthasson, a herceg egy 20.000 ember által végrehajtandó olyan támadással fenyegetőzött, amely-nél még az anyák méhében lévő embriónak sem kegyelmez, mire az ellenség már csak 48 órás szünetet kért. Ez az ellenségnek meg is adatott, azzal a föltétellel, hogy a város egyik kapuját a keresztény hadak birtokába engedi át, amely kapu azután nyomban 3000 katona által elfoglaltatott, és így nem kétséges, hogy Buda városa, mely 143 esztendeig a barbárok igája alatt volt, a keresztényeknek visszaadatik.⁵¹⁾

Mindezeket tehát Loy titkár mondja el, és meg kell jegyeznünk, hogy a budai napló is tud ekkor egy »mina«-ásásról, de ez szerinte a németek nagy kárával vetődött föl. A fehér zászló legendájáról nem tud semmit.

Nátl megküldvén Kristóf grófnak ezen levelet, a maga részéről hozzáteszi, hogy kívánja: »halhassuk óránként egészen való megh vételét ezen régi hazánk várassának«.

Ezen hírek hatása alatt ügylátszik, szeptember elején ismét bizakodóbb lett a hangulat, elannyira, hogy Czobor Ádám szeptember 7-én Nyitrán kelt levelében Batthyány Ádámnak azt írja, hogy »midőn Isten Budára bé viszi, *ne száljon ideghen házhoz*, hanem az én házamhoz és várjon megh engem ottan. De azomban még az leszen, tudósicsion kegyelmed mely hamar lehet oda bé menni.«⁵²⁾ Sajnos, ekkor még Batthyány Ádám Czobor budai vendégszeretetét nem vehette igénybe és a budai házba nem szállhatott, csak kerek két év multán kerülhetett volna erre a sor, ha ugyan az 1686. évi ostrom után az egykori Czobor-ház lakható állapotban maradt meg.

Buda ostromának sikerét a sok mindenféle körülményen kívül szeptember folyamán még az is veszélyeztette, hogy Székesfehérvárnál nem megvetendő számú oszmán fölmentő sereg gyülekezett, és félő volt, hogy ez a haderő megtámadja a Budát ostromló keresztényeket. Ezen fölmentő sereg sakkbantartására Pápánál akartak egy ellenhaderőt összegyűjteni.⁵³⁾

Szeptember folyamán gróf Batthyány Ádám a táborban megbetegedvén, a nádor hazaküldte, és vele ügylátszik hazatért a Batthyány-banderium is, úgyhogy október 7-én sem Ádám, sem Batthyány-banderista a Buda alatti táborban nem volt. Ádámnak és bandériumának a Buda alatti táborból való távozását a közvélemény igen rossz néven vette, s ezt a

nádor nem is titkolta, mert október 7-én Buda alól Batthyány Kristófnak nyíltan megírja, hogy mindezekért »elégh mocskosan szóllanak némelyek kegyelmek felől s közönségesen minnyájunkról is, hogy szánt szándékkal hazánk szolgálattjátul abstrahállya az Magyar Nemzet magát s ezeket és sok hasonló szokat itt köll ell türnem s el nyelnem«. Meghagyja a nádor Kristófnak, hogy saját bandériumát és másokét is, továbbá a vármegyék hadi népét azonnal küldje Budára, s aki nem akar hadba szállani, annak tétessen jószágain executiót. Legyen azon, hogy »mentől többen gyűttést gyüienek, úgyis már sokáigh itt nem lehetünk.«⁵⁴⁾

Szeptember 21-én a budai táborból a nádor Benyovszky Mátyásnak is ír egy keserű hangú levelet, melyben fölpanaszolja, hogy Draskovics és Batthyány Ádám »cum omnibus suis« és a többi is annyira eloszlott, hogy alig maradtak a táborban ezren (t. i. magyarok). A nádor az eddigi veszteséget 6000 emberre becsüli. Nem is tudja, hogy harmad-negyed-magával mit csináljon itt. Úgy látom — írja — : Punior, quia fidelis sum. Október 12-én pedig már azt írja Benyovszkynak, hogy : »En csak magam kutyorgok itten.«⁵⁵⁾

Nemcsak Batthyány Ádám, akiről tehát mocskosan szólottak, hanem Draskovics Miklós országbíró is szeptember folyamán elhúzódtott Buda alól és október 12-én már Tormáson volt. Innen írt levele szerint »Buda alatt történt« kárai miatt távozott a táborból, de mivel híret vette, hogy nemsokára meglesz a végső ostrom, elhatározta, hogy ha csak néhány gyalogost és lovast tud összeszedni, mégis elmegy velük, hogy Budavár bevételének végső jeleneténél ott legyen. Erről szóló és Batthyány Kristófhöz intézett levele így hangzik :

Az kegyelmed választ tévő levelét kedvessen vévin, megh szolgálom kegyelmednek Buda alatt történt kárainon való szánakodását. Adom azonban tudtára kegyelmednek, hogy szinte ma érkezék Buda alól magános emberem, a ki mind Palatinus Vram, mind pedigh más több jó akaróim leveleket hozta s irgyák, hogy rövid nap megh leszen az ostrom, melly által reménlik Isten keresztény kézben adgya Budát, mellyre nézve kívánniakis fölöttebb azon ostromra az Magyarsághot ; Minthogy azért elejétül fogvást ott voltam, s kívántam volna végighis hazámmak szolgálnom, ha szerencsétlen kárain nem impediáltanak volna ; resolváltam mindazáltal maghamat, ha csak ennéhány gyaloghogt s lovast szedhetekis feöll, ell mégyek vélek, hogy végezetinis jelen lehessek. Mellyet akartam kegyelmednek tudtára adnom. In reliquo éltesse Isten kegyelmedet kedves egésségghben. Datum Tormás die 12 octobris anno 1684.⁵⁶⁾

Hogy vajjon judex curiae uram elment-e tényleg Buda alá újra vagy nem, arra egy későbbi levél adja meg a választ.

Úgy látszik, hogy a keresztény tábor a Buda elleni végső aktusra ekkor valamennyire valóban fölkészült, mert október 7-én Egerszegről Nagy Ferenc vicegenerális Batthyány Kristóffal egy több oldalról szerzett értesülést közöl, mely szerint a lenti-i strázsamester a budai táborrul jöven, erre ment és beszélte volna, hogy »egy bástyában és a Mátyás király házában a németek bé mentek«. Ugyanekkor Turi Farkas egy emberséges okos magyar katonánk által azt izente — írja Nagy — :

Hogy az emlétet Mátyás király várának szent Gellérd hegye felől a minemü bástyája volt, fölvettették sok török veszedelmével ostromnak menvén, a maradék törökséget a bástyáruul le verték, néki felesledvén a Török a németet ki toltá, ujob

segétsége jöven a németnek, meglí a törököt hátra tolták és sokat meglí öltek benne. Concurrálván más bástyákrulis a töröknek ségésége meglíhint a németet kényszerítették hátra menni, ugy mind azonál, hogy a Postot csak a bástya mellett locálták, s impatronálták a törés mellett magokat és nagy reménségek vagyon, hogy Isten rövid nap kezekben adgya, mind lövésekkel mind tüzes szerszámokkal meglí eddigh olyan sűrű operatiókat nem tettek, mint most.⁵⁷⁾

Nagy leveléből tehát megállapíthatjuk, hogy Mátyás király háza, vagy palotája ekkor még állott s csak az 1686. évi ostrom alkalmával pusztult el. Egy 1689 februárjában vagy ez előtt készült budavári térképen Mátyás király palotája helyén már csak pontozott vonalakat látunk.⁵⁸⁾ Meg kell itt jegyeznünk, hogy a budai napló az októberi bástyarobbantásról nem emlékszik meg.

Nagy Ferenc leveléből látjuk tehát, hogy az ostromlók a budai vár déli végét, a Gellért-hegy felől támadták, s Mátyás király palotája itteni bástyáját aknázták alá és robbantották föl, ami pillanatnyi sikert jelentett ugyan, azonban a vár birtokbavétele szempontjából ennek a vállalkozásnak döntő jelentősége nem volt. A fölrobbantott bástya körül — amint a levélből látjuk — elkeseredett mozgóharc fejlődött ki, s a német és oszmán egymást ide-oda tologatta a szerint, hogy melyik fél kapott éppen a másikkal szemben erősítéseket, s bár a robbantás eredménye kétes volt, mégis az ostromlók előtt újabb reménység villant föl, amelyet még az ostrom alatt eddig nem tapasztalt »sűrű operatiók« is erősítettek.

Ez a jó reménység valamennyire a bécsieket is elfogta, és Somogyi Ferenc Batthyány Kristófhöz október 23-án kelt levelében ennek hangot is ad, írván :

Buda felől is jó reménségben vannak Udvarnál, mert a Bavarus nem akar recedálni, nép penighlen mostis menten megy Vizen alá, 3000 ment teghnapis mind azon gyalogságh a melet puskaport és tüzes labdát felesset visznek alá.

Már föntebb említettük, hogy gróf Draskovics Miklós országbírónak Buda alól való korai távozása éppúgy rossz hatást keltett, mint Batthyány Ádámé. Somogyi most idézett levele utóiratában ezt szóvá is teszi. »Post Scriptum! Judex curiae uramot nem igen jó szívvvel láttyák, hogy itt temporizál s-táborba nem megyen, vagyis nem ment, itt már oly hírt tettek volt az eo Nagyságha emberi, hogy el is ment Buda alá, mongya ugyan, ha népét praemittálta, maga is le siet.«⁵⁹⁾

November elején az illetékesek az ostrom folytatását még mindig erőltették, és idősb gróf Zichy István Batthyány Kristóffal siet közölni, hogy a nádor szerint, ha másképpen nem is, de éhséggel is megvehetik Budát, ha Isten ő szent fölsége jó időt adván, alatta mulathatnak Budának, mivel bizonyos, hogy a várban a nép közé a kölest csak markonként osztogatják, s a badeni herceg kijelentette, hogy addig Buda alól nem távozik, »valameddigh derekas hidegek nem fognak jární«. Ha tehát az Isten egy ideig még jó időt ad, még lehet remény, hogy ezen évben Buda a keresztények kezébe kerül.⁶⁰⁾

E levélben foglaltakkal szemben meg kell említenünk a budai napló azon följegyzését, hogy október 30-án az egri basa a Dunán 26.000 oka lisztet szállított a budai várba, így tehát ha kölest csak marékszám adtak

is a népnek, lisztben hiány nem volt, s így a vár kiéheztetése eredményes nem lett volna.⁶¹⁾

Az előbb említett remény csak fokozódhatott volna akkor, amidőn Nagy Ferenc szerint Buda alá még október végén, sőt november elején is küldtek segédcsapatokat, melyek »ha oda *nem* értek is eddig Budához, úgy gondolnám, Esztergamig mehettek.«⁶²⁾ Ugyancsak Nagy Ferenc egyik leveléből tudjuk meg azt is, hogy Kanizsán az oszmánok már számoltak Buda elestének lehetőségével és a kapornaki vajdák bizonyos embereinek azt mondták, hogy »ha halljátok, hogy Budát megvették, csak fussatok a merre futhattok.«⁶³⁾ Ezen kijelentés valószínűleg arra akart megfélemlítőleg célozni, hogy Buda visszavétele esetén az oszmán valamiféle bosszúállásra gondol.

November első napjai után Buda bevételének utolsó reménysugara is elhalványult, és az ostromló had, belátva a további erőlködés céltalanságát, komolyan oszladozni kezdett. Ekkor (november 6 és 11) a Buda felé eresztett vitézlő rendek kezdtek hazaérkezni. »Aki katonáink Buda alatt voltak — írja Bezerédi István — azokis megh érkeztek, az egész németh, horvát és magyar Armada mind eljöttek Buda alól minden nemű munitióval.«⁶⁴⁾

1684 november 11-én már a nádor is Lakompakon volt és innen írja Battyhány Kristófnak, hogy: »Nem látom szeükségesnek lenny valami hadat az Buday táborra keüldeney, minthogy magam is onnet el ieöven, itt vagyok Lakompakon.« Tehát, amint e levélből látjuk, ekkor még mindig indítottak volna Buda alá segítséget, de a nádor maga is azon a véleményen van, hogy Batthyány »az Buda alatt lévő keresztény tábornak keönnyebb-ségére s hathatós operatióyára nézve inkább Pápa vagy Veszprim táyára mennél több hadat lehet, keüldgyeön.«⁶⁵⁾

Nagy Ferenc egy leveléből kiderül, hogy október második felében, úgy 24-e körül, még mindig mentek Budára segítő csapatok, de nem mindegyik ért oda, mert némelyik föl s alá »czekázott«, kihúzta az időt a sereg eloszlásáig s így sohasem ért el Buda alá.⁶⁶⁾

1684 november derekán tehát Buda ostromát abbahagyták, s a vitézlő rendek Buda alól elvonulván, hazatértek, a vezérlő hercegek Esztergom felé vették útjukat, ahol azután néhány napig »pausáltanak«, majd pedig hidat vetvén a Dunán által, a hadak nagyobb részének a Dunán át való költözésére vártak, amint azt a substitutus vicegenerális gróf Zichy Bezerédi Istvánnak meg is írta. Esztergomból a hercegek Győrbe vonultak. Az oszmánok táborá, »aki Budához szállott vala«, ki vizen, ki szárazon szintén eloszlott, s minek előtte öfölsége armadája Buda alól eljött volna, Pestet, Vácot és Visegrádot fölgyujtotta.⁶⁷⁾

A keresztény had Buda alóli távozása után azonban Somogyi december 10-én Bécsből megírja, hogy: »Buda obsidiójának fructussát már ide is el hozták, hogy t. i. Vácot vissza vette az Pogány, sok keresztény vér ontásával és magyar vitézek vesztésével.«⁶⁸⁾

Buda vára első, 1684. évi ostroma tehát rengeteg ember- és anyag-pazarlás és áldozat ellenére teljesen meddő és eredménytelen maradt. Az egész vállalkozás arra volt jó, hogy két év mulva példa legyen arra, hogy hogyan nem szabad és lehet Buda ostromához fogni. 1684-ben a Budát

cernírozó hadsereg sokkal gyengébb volt ahhoz, hogysem Buda hatalmas várát tökéletes ostromzár alá venni tudta volna. Kevés volt a rohamcsapat és hiányos volt a fölszerelés is. Hiszen már közel másfél hónapig folyt az ostrom, amidőn végre kapákat, ásókat hoztak hajókon a táborba, s szeptember elején kezdtek ostromlétrákat gyártani. Nem jól működött az ezen időben rendszerint silányul megszervezett utánpótlás sem, és az élelmezés sem volt kifogástalan. Viszont az oszmán Buda első ostromát hatalmas és szinte tökéletes fölkészültséggel várta és azzal az animus-szal fogadta, hogy az oszmánság dunavölgyi uralma Budával áll, vagy bukik.

III.

BUDA 1686. ÉVI OSTROMA.

Annak ellenére, hogy a Károlyi—Wellmann-féle műben Buda 1686. évi ostroma kimerítő részletességgel le van írva, mégis már a »Tanulmányok Budapest multjából« című kiadványsorozat V. kötetében vagy tíz olyan cikket és dolgozatot találunk, melyek a főváros ezévi ostromához egyik vagy másik irányban adalékul szolgálnak. Ezen azonban nincs mit csodálkozni, mert hiszen Buda nemcsak az akkori magyar, de az európai közvéleménynek is középpontjában állott, tehát Európa-szerte akadnak leírások, följegyzések, levelek, képek, térképek stb., amelyek mind Budával és ennek ostromával foglalkoznak.

1684 őszén Buda körül a harci zaj elült. Beköszöntött a tél, s az ellenfelek haderői téli szállásra vonultak, vagy eloszlottak, s a telet némelyek arra használták föl, hogy a Buda alatt szerzett érdemeiket kamatoztassák. Így pl. Tulok Ferenc hivatkozva »hisce recenter praeteritis temporibus in castris sub Buda positis« szerzett érdemeire, kéri, hogy a bécsi Haditanács őt (zala)lövői kapitánnyá nevezze ki, mire a Bellicum az ügyet gróf Batthyány Kristófnak véleményadás végett megküldi.⁶⁹⁾

A következő 1685. esztendő a főváros sorsában változást nem jelentett. Bennünket ekkor legfeljebb az érdekel, hogy január elején Bécsben az a hír terjedt el, hogy a szultán személyesen készül Bécs ellen hadba szállani. Somogyi Ferenc írja meg ezt 1685 január 9-én Batthyány Kristófnak. Először közli, hogy Érsekújvárhoz 4000 oszmán érkezett, azután jelzi, hogy Csáky László szerint »igenis megh indult török császár személye szerint, *aláia is készöl Béchnek* : az ereie is már quártélyokban vagyon.«⁷⁰⁾

Bár ez a hír érdekes volt, de hamisnak bizonyult, mert a szultán nem volt abban a helyzetben, hogy személyesen vezessen hadat Bécs ellen, noha janicsárjai ezt határozottan követelték. Az oszmán birodalom züllése már nem volt megállítható, és elkövetkezett a nagy mérközés, mely azonban nem 1685-ben, hanem a következő évben zajlott le.

Már 1686 elején hírek keringenek az ellenfelek készülődéséről. Az oszmán, amennyire lehetett, nemcsak Budán, de mindenfelé készülődött. Babocsay Ferenc jelenti február végén Veszprémből, hogy : »Tegnap hozták hírül, hogy Csikvár megh építésére Budáról jöttek volna törökök, de bizony miis megh láttyuk miként fogják véghez vinni.«⁷¹⁾ Dolgozott

persze az oszmán diplomácia is. Egy névtelen levélíró május 1-én Krakkóból jelenti valakinek, hogy az oszmán a muszkát rá akarta bírni, hogy mellettük fogjon fegyvert a lengyelek ellen, azonban ez a kísérlet nem sikerült. Moszkva a kétes értékű fegyverbarátságot nem fogadta el.⁷²⁾ A Porta ezen kísérletéből nyilvánvaló, hogy az oszmán, okulva az 1683. esztendő példáján, az oroszsal akarta lekötni a lengyelek erejét, nehogy a keresztény hadak segítségére siethessenek.

Május 17-én a mindig élénken figyelő és figyeltető Babocsay Ferenc Veszprémből Batthyány Ádámnak jelenti, hogy »az törökök lassan lassan hol föbb, hol kevesebb az Dunának szélén jötön jönnek.«⁷³⁾

Május végén, június elején Batthyány Ádám bandériuma is nekifogott a lassúütemű készülődésnek, és bizony ez a készülgetés majd két hónapig eltartott. Előljáróban, úgy mint 1684-ben, mindjárt az elemőzsiás szekerekkel volt baj! Ugyanis Nagy Ferenc vicegenerális május 31-én Batthyány Ádámnak azt jelenti, hogy ő bár az ország javára mindent kész megtenni, de »nem tudom — írja — honnéd telik ki az végbeliek számára való szekerezés, mivel főcommissarius uram kétt száz szekeret vetett Prófont alá erre a vármegyére, már limitáltatott is«, azonban a vármegye kijelentette, hogy a ki Táborra megyen, csináljon magának szekeret.⁷⁴⁾

Nagy tehát, meg a vármegye is sokalta a kivetett 200 szekeret, »kiket in instanti kérnek és mennek is már«, de ezenfölül katona is kellett, és a falukról bejött vitézlő rendnek is menni kellett Buda alá, s így Nagy meg van akadva, mert — írja — »nem tudom ki fogh Nagyságod mellett föl ülni s a mezőre menni, mert a régiek ki el holt, kit levágtak, ki pedig a szolgálatra alkalmatlan.«⁷⁵⁾

Ebből láthatjuk, hogy Batthyánynak nem volt könnyű bandériumát összeszedni, hiszen ekkor Magyarországon nemcsak anyag-, de emberhiány is volt. A folytonos háborúskodás, hazánk állandó hadszíntér volta mindent tönkretett. Így tehát Batthyány Ádám június 24-én még javában Rohoncon volt és Nagygyal együtt törték a fejüket, hogy honnan vegyenek megfelelő emberanyagot a bandérium fölállításához. Ádám gróf, noha Rohoncon tartózkodott, mégis a Buda alatt történekről tájékoztatva lón. Látjuk ezt atyjához, Kristóf grófhhoz intézett s június 24-én kelt leveléből, melyben ezeket írja: »Írhatom Nagyságodnak, hogy Budát bizonyosan már megh szállották, most csinállyák a Bateriaikat, gondolván, hogy egy hét alatt elkészítik, megh vétele felől nagy reménségben vannak, minthogy is semi töröknek segítségére való jövetelét nem látják. Bavarus Herczegh a ki Dunán tul Pest felé ment vala, már megh egyezett Lotharingus herczeggel, Pestet megh vévén, egyébarántis a török pusztán hagyván csak belé szállott.«⁷⁶⁾

Batthyány Ádám értesülései jók és pontosak voltak, mert június 17-én Pest bevétele tényleg megtörtént, június 18-án körülvették Budát, az ágyútelepek fölállítását valóban elkezdték, és az is a tényeknek megfelelő értesülés volt, hogy Miksa Emánuel bajor herceg hadaival, a Károly herceggel történt megegyezés folytán, a Duna bal (pesti) partján haladt Buda felé.

Batthyány Ádám jólértesültségéhez folyamodott gróf Kéry Ferenc is, aki június 25-én Kőszegről írt levelében fölkéri, hogy »kegyelmednek ha

mi hirei érkeztek volna azonban a török gyülekezetiről avagi Buda felől», sub rosa közölje vele. Június 28-án ugyancsak gróf Kéry újra megkérdi, hogy »Buda felől mi jót érthet kegyelmed ugi arrólis ha valami giolt Töröknek«, tudósítsa. Azután jelzi, hogy Ferenc fiát »az kegyelmed udvarlására ha eléb nem is hetfon el köldem nagi kötelességgel kérvén kegyelmedet, zabolába tarcza s a Bortul megh kéméltesse.« Így tehát Buda ostromában Batthyány Ádám keze alatt résztvett az ifjú Kéry Ferenc gróf is. Végül az apa még arra kéri Ádámot, hogy időben tudassa, hogy mikor gondolja a táborra való megindulását.⁷⁷⁾

Még jól meg sem indult Buda ellen az ostrom, midőn már megint baj volt az élelmiszeres szekerekkel, amint azt a csákányi sereg (kicsinytül fogva nagyig) egy július 1-én kelt jelentéséből látjuk. Ezek Batthyány Kristófnak jelentik, hogy :

Az nemes vármegyének limitatioja és Nagyságod parancsolattya szerint el küldöttek két szekerinket kegyelmes urunk eő feolsége profuntjának az hadak számára való vitelére, az mint Pápán harmad napigh várankoztanak, másommandis érkezvén szekerek, ugy mint hat szekérral gyülekezvén eözue, azomban pápai kapitány urunk eő kegyelme, keresvén említet szekereket, hogy Giörigh az gyalogságnak az eleségheet el uigyék, s onnend az Dunán vitetődik alá Buda felé. Azomban Vataricz Péter pápai vaida urunk eő kegyelme az edgik szekerunket el haitatta említet gyalogságnak eleségének el vitelére Buda alá.

Kérik tehát Kristóf grófit, hogy a szekerek körül csináljon rendet, mert »így nem az ő feolséghe szolgálattyan, hanem említett pápai vaida hatalma alat vagyon mind szekerünk és embereink.«⁷⁸⁾

Batthyány Ádám bandériuma még július elején sem gyűlt egybe, annál kevésbbé volt menetkész, és a július jó része lassú ütemű készülődéssel telt el, noha július 2-án Gyórból Esterházy János nem minden célzás nélkül azt írta Ádám grófnak, hogy : »Én az táborra ött száz gyalogost és két száz lovast küldöttem Budához«. Eme gyengéd célzás mellett azonban Esterházy híreket is közöl. Írja, hogy az oszmán had fővezére nagy erővel Nándorfejérvárra érkezett, azután, hogy : »Budát ez héten kezdik derg-hassan lóni, az városát keves resistentia után pusztán hatta az török, hirlelik tegnap és tegnapelőtt, hogy az Viz városttis obtineálták az mieink, de bizonytalan ez még«.⁷⁹⁾

Esterházy hírei is teljesen megbízhatók voltak, mert június 24-én a keresztények a Vizvárost tényleg elfoglalták és a várat is lötték. Általában állíthatjuk, hogy a Budával kapcsolatos hírszolgálat ekkor jól működött, és a levélírók hírei megbízhatók valának. Így pl. az a gróf Kéry Ferenc, aki eddig Batthyány Ádámot ostromolta folyton hírekért, most maga lesz hírforrás és július 4-én Bécsből, úgylátszik gróf Batthyány Kristófnak a következőket írja :

Kötelessigem szerint adom kegyelmednek értésire, hagi az budai obsidio nagi és sőrő agiuk lövisivel bombák be vetisivel continuáltatik, az Brandenburgus hadais el érkezvén már oda (akik egi felől fogiák lóni), jó remenséghe van Budának hamar való meghvételiről, kit hova hamarab adgion Isten, azomba az ben levők giakran ki csapnak, a mint hagi e napokban ki csapván másfél ezeren a Bavarus hadába alkalmasént le konzoltak s egi obrist leitenantis el veszet, véghtire az harczolás jó ideigh tartván, az mieink repusáltak az ellenséget, csak valami török erő ne giöien ad summum 4 hétigh ugi hiszik Isten kezünkbe adgia, az minapi niereséghez melliet

az Isten az haiduinknak adot sok ezerekre bezillik és hogi az budai vezér feleségeis foghva volna a haiduknál más fő török buhákkal, ha muscatirosok kezibe volnának ezek a buliák *tudom sok file lakodalom volna, musica nikölis*, az lovaknak valoba szük furasiok van Buda táján s a tiszteknek is limitálták menni lovat tarthasson egi egi tisztt, secundum propositionem officii, 7 ezernek mondgiák az janczart a ki ben volna, lovast pedigh ezer hat százat, czak töb Bogar ne giönne, a ki diversiot tehetne, Palatinus vram ő nagysága ma megien el...⁸⁰⁾

Íme tehát Kéry már pontosan értesült arról, hogy a brandenburgiak Buda alá érkeztek, tudomása van az oszmánok június 26- és 27-i kicsapásairól, továbbá Bottyán hadnagy sikeres és zsákmánydús csepeli kirándulásáról, pontosan tudja Abdurrahman budai basa ifjú nejének és több oszmán nőnek elfogatását is és ezen ténytet megfelelő megjegyzésekkel kíséri.

Ezenközben Batthyány Ádám a táborbaszállásra, tempósan bár, de állandóan készülődik. Nagy Ferenc vicegenerális július 4-i leveléből látjuk, hogy ekkor már összeállították a végvárakból a táborba szánt lovasok és gyalogosok számát, s tudjuk, hogy egy-egy dunántúli végház Buda alá mennyi magyar vitézt adott.

Miután Nagy Ferenc ezen jelentésében kiemelte, hogy sokat gondolkodik azon, hogy »miképpen tölthessük ki a végbeliekből a táborba menő népet«, mert hiszen ezek távozása után a végházakban alig marad valaki, egyben megküldi az »Egerszegről és a több végházakból a Táborra menő vitézlő rend számá«-nak kimutatását, amely azonban már ismeretes.⁸¹⁾

Ádám gróf tehát ekkor már komolyan mozgólódott és körülbelül 900 emberrel készült Buda alá. Ámde ekkor nemcsak a főurak bandériumai készülődnek, de megmozdulnak a vármegyék is. Július 5-én Niczky Sándor Batthyány Ádámmal tudatja, hogy a nemes (Vas) vármegye méltónak ítéli lenni, »hogy ki ki maga jó magyarságitul moveáltatván...insurgállyon, annyval is inkább, hogy füzet eő fölsége és immunisok lesznek az quartélytul.«⁸²⁾

Táborbaszállását jelenti július 10- és 11-én Esterházy János is, aki Ádám gróffal tudatja, hogy az oszmán tábor Eszékhez érkezett, és némely része már által is költözött a hidakon, így tehát a vezérlő hercegek parancsára jövő hétfőn hadaival ő is Buda alá indul.⁸³⁾ Másnap, július 11-én Esterházy, Ádám grófnak újra megírja, hogy a Lotharingiai herceg parancsot adott neki, hogy siessen a táborba, főleg pedig »a gyalogságot parancsollya, hogy Budához promoteálljam hova hamaréb«, így tehát nem késhet, hanem a jövő hétfőn megindítja hadait, s azon lesz, »hogy az gyalogságot ide hozván (t. i. Győrbe), hajókon szállíthassam Buda alá.«⁸⁴⁾ Egészen valószínű, hogy ugyanekkor Ádám gróf is indulási parancsot kapott Károly hercegtől, mert erre később Caprara hivatkozik.

Károly herceg parancsára Batthyány Ádám is megindult, de július elején csak Szentgróttig jutott el. Úgy látszik, iderendelte »népét«, ámde a hadinépét nem találta ott úgy, amint azt remélte.⁸⁵⁾ Ámde a budai tábor urai már sokalhatták a hosszas készülődést, és július 11-én Caprara Aeneas megsürgeti Ádámot, hogy végre jelenjék már meg hajdúival Buda alatt. E sürgetésben Caprara hivatkozik Károly herceg egy előbbi parancsára.⁸⁶⁾

E sürgetés ellenére Ádám gróf toborzása lassan haladt, »népe« Szentgrótra nem gyűlt össze, noha Nagy Ferencet is nógatta, hogy a táborra 120 lovasnál többet küldjön neki. Nagy erre azt válaszolta, hogy megtenné,

ha lehetne, de a táborra rendelteken kívül itt (t. i. Egerszegen) még húszt lovas sem maradt a tiszteken kívül, és így csak levélhordozó is alig fog akadni. Szó volt arról is, hogy Nagy fogadjon »szabad legényeket«. Erre is felel Nagy, írván, hogy: »Szabad legényeket pedig itt csak hatot sem találni, mivel mind be iratták magokat.«⁸⁷⁾

Buda ostroma ezalatt haladt, de telt-múlt a július is és Ádám gróf még mindig nem tudott Buda felé elindulni. Július 11-én Kaboldról írt levelében gróf Kéry Ferenc meg is említi neki, hogy úgy tudja, hogy személye szerint Buda alá igyekeznek. Tehát még mindig tartott a készülődés, de indulásra még sem került sor, így azután a Budán és egyebütt történekről most már nem Ádám értesíti Kéryt, hanem fordítva. Kéry levele így hangzik:

Franczli fiamot it találván jelenti, hogy kegyelmed maga személie szerint Buda alá igyekeznek, nagy szeretettel kérem azért kegyelmedet, mint kedves öcsim vramat ne nehesztellie értisemre adni meli nap köllesik Ferencz fiamnak Körmenden lenni az kegyelmed szolgálattáira, és az szekereit említet fiam Körmendre vigie-i el magával avagi pedig meli napon legienek Janoshazan avagi a hova kegyelmed fogia paranczolni és rendelni, hogy az után pro securitate az kegyelmed szekerivel eggiut járhatnának, magam ugi intiznim utamat, hogy Giörre mennik, s onnid vizen Buda alá, paripáimot pedig a fiammal köldenim el szárazon, mivel kegyelmed azt a gratiat mutattia hoza hogy Buda alá el viszi magával, kiértis kegyelmednek maradok obligatus. Az kegyelmed indulásáról azért az választ el várom s mint disponal fiammal és szekerivel, mikor indullion? és szekereit hova kölgie s mikorra? Említette Ferencz fiam aztis hogy az Egerszeghi gratuitus labor pinzbeis kívánna kegyelmed, lölkem urfím Vram tudgia kegyelmed az nagy szegeniseget itt, mind azon átal száz forintot köldek az magam részemről fiam átal kegyelmednek, láttia Isten alig lévén nemelli szegéninek csak egi pinzeis.

Egiéb híreket kegyelmednek nem tudok írnia hanem hogy Haller urfiat az Erdéli követnek fiát szerdán Bécsbe arestumba vitték Meninski török tolmaczotis, az Margrof, ugi mint hadi tanacs Presesse ellen szollottak volna valamit, melliet ő Herczegsége el nem szenvedhette, ment ő fölségihez, satisfactiót kért, s ugi rágatták megh ezeket, talán tovabis megie ez a dologh s töbre, mert a meltosagos Badensis Herczeg igen érti. Budához igen bizunk, adgia Isten rövid nap kezunkhez! Brandemburgusok igen sörénkednek, Sz. Margit szjgettibe jártak a furasirosok, ezen inclusaból kegyelmed megh érti az Bécsi híreket. Ő Fölsége megh parancsolta, hogy minden nap ez után 500 bombát vessenek be Budára. Az Neoburgi Caroli Herczegh (kivel sokat beszilgettem Bécsbe) holnap után indul Buda alá. Marsilit bizonioson mondgiák lövis miat megh holt. A vezér giövetelit jól tudgiák Udvarnál, de azt tartiák fölöle nem nagy az ereie, adgia Isten hogy azis megh veretessik. Édes bizodalmas öczim v(ram) nagy szeretettel kirem kegyelmedet tudosiczon mit hallani az vezér ereie felől, s ugián megh indulti Nándor Feier várral Eszék felé s mit gondol kegyelmed megh proballiai hogy succurralhasson az Budaiaknak. Az fölséges Lotaringus már 18 ölnire való Pressát nitot az agiukkal, s az első kő fal alatt van. Tudom kegyelmednek is giöttek Buda alul hirei, obligál fölöttibis ha velem közleni méltosztatik.⁸⁸⁾

Kéry e leveléből tehát kiderül, hogy Batthyány Ádám most meg Körmendre tette át készülődése színterét s innen óhajt Buda alá indulni. Egyébként Kérynek jó értesülései vannak. Pontosán ismerte az ifjú Haller József botrányát,⁸⁹⁾ s ebben újdonság Meninski tolmács letartóztatása, aki úgylátszik, ebbe az ügybe szintén belekeveredett. Marsili halála azonban csak közönséges rémhír volt. A vezérnek az oszmán hadakkal Eszék felé való nyomakodása Kéryt is foglalkoztatta, s különösen ennek erejével szeretett volna tisztába jönni. Így tehát Kéry Ádám grófnak érdekes hírekkel szolgált és ilyeneket később is közöl vele.

Ámde térjünk vissza Batthyány Ádám gróf hadikészülődéseire, amelyek immár másfél hónap óta tartottak. Amint Kéry leveléből láttuk, Ádám gróf most Körmenten tartózkodott s bandériumával, vagy innen, vagy pedig Jánosházáról indult útnak. Július 20-án a bandérium menetkész volt, s ezen a napon Ádám gróf megindult — Székesfehérvár felé. Ugyanis Ádám atyjának július 19-én Rohoncon kelt leveléből látjuk, hogy Károly herceg újabb parancsot intézett Ádámhoz, melyben elrendelte, hogy siessen Fehérvár tájára és ott egyesüljön Caprara hadaival. Az apa, Kristóf gróf ezeket írja fiának: »Vettem leveledet, kiből irod, hogy Isten jóvoltából holnap leszen megh indulásod, és siecz, mivel az Herczegh orderye uyobban isérkezett, hogy Caprara vrammal sies Feyérvár táján conjungálny magadat, kívánom édes fiam tegyen Isten szerencsésé minden utadban. Az minémü, hireket irsz, hogy a Bavarus népeis miképpen járt az ostrommal, ezt a hirtelenséget így szokta követni az szerencsétlenség, a ki talám csak az maga gloriáját üzi; mindazáltal a jó remenség szerint adgya Isten rövid idő folyása alatt kezünkhöz Budát. Groff Kéri Ferencz vram itt léuén ma nálam, őkegyelmeis beszéllette ezen hireket még levelednek érkezése előtt az ő kegyelmének írt leveledből, hanem továbbis az mi uy hirek lesznek ne mulas el tudósítani, kedvesen veszem, mert ritkán hallok az hirekben hamar.«⁹⁰⁾

Úgy látszik, Kristóf gróf ezen levelében a sikertelen július 13-i rohamra célzott, melyet maga is elhamarkodottnak tartott, s erről tehetett neki említést Kéry is, akit nemsokára szintén Buda falai alatt találunk.

Ádám gróf tehát július 20-án megindult Székesfehérvár felé; úgy látszik, hogy Caprarának és Batthyánynak figyelő hadtestükkel, az Eszék körül táborozó oszmán vezér mozdulatait kellett szemmel tartani. Ugyanis 1686 július derekán — amint Kéry leveléből is láthattuk — az foglalkoztatta a kedélyeket, hogy vajjon Buda fölmentésére jön-e oszmán sereg vagy nem és ha jön, milyen erősségű? Ekkor híre terjedt, hogy Eszék körül nagyszámú oszmán had táboroz. Megindult erre a levélbeli kérdezősködés. Július 16-án gyöngyösi Nagy Zsigmond levelet ír atyjának, Nagy Ferencnek, melyben tudatja, hogy »Az eszéki török táborról it semmit sem tudnak, oda vannak kémek, ha valami lesz, azok meggyüvén megh tугyák mondani.«⁹¹⁾ Úgy látszik. Batthyány Ádámot is érdekelte az oszmán fölmentő sereg holléte és ereje, mert Nagy Ferenc július 17-én megírja neki egy iszpája vallomását, melyben az eszéki táborról is szó van. E szerint: egy iszpájátul kérdezték, hogy vajjon Eszéknél van-e derék oszmán tábor. Mire ez köntörfalazva azt válaszolta: »bizony nincs jámbor, valami kevés vagyon ki hidat őrizi, három, négy ött ezer lehet. Azt is kérdezték, hogy ha Budát megvehetik-e a keresztények, arra azt felelte, bizony jámbor Buda nem fél, csak mind harmad éve egyszer el szöknek alula, puskákat ott hadgyák, edigis jót volna feles Tatár segítségére, de az utban megh haraguttak, nem akarnak jönni, imár a török császár sok ajándékot ígért nekik, rövid nap el jönnek.«⁹²⁾ Az Eszék körüli oszmán tábor még július végén is foglalkoztatta a magyarságot, de — amint később látni fogjuk — ez a tábor nem Buda fölmentésére sietett, hanem Horvátország felé nyomakodott.

Említettük, hogy gróf Kéry Ferenc július végén már szintén Buda alatt volt s úgy látszik, ő is részt vett a vár ostromában, és »Buda

alul 28 júli 1686. reggel 5 óraker« kelt és valószínűleg gróf Batthyány Kristófhöz (kit »Méltóságos jó akaró Groff uram«-nak címez) intézett leveléből látjuk, hogy ő már július 26-án Buda alatt volt, mert ekkor is írt innen levelet. Sajnos, ez a levél nem maradt reánk, azonban a most említett, hajnalban írt levél is rendkívül érdekes, hiszen szemtanú a helyszínén írja le Buda ostromának egyes részleteit.

Nem kétlem — írja Kéry — eddigh vette kegyelmed sub dato 26 irt levelemet, mast irhatom brevibus kegyelmednek, hofi tegnap 16 ezer emberrel estve fele ostromoltuk Budát, egi ugi mint a Bécsi kapu felől való Rondellát az ő fölsége és Brandenburgus népével, az várat pedigh az méltóságos Bavariai Elector Printz Loival, oli ostrom volt, hofi én kegyelmednek megh nem irhatom, az Pressát és az Rondellát nem kevés vér ontás után obtineáltuk, az Bavariai Electoris be ment a várba, most már (az ágiuhoz mosarakhoz mégh az iel föl vonván az megh niert helekbe az mieink) lövik erőssen az várost. Ellenbe az Pogánisághis erőssen viseli magát s mind ágiukkal s másintis infestallia a mieinket, de lehetetlen 2—3 napnál tova tarthassa magát, ugi látom accordara az fölséges Herzegek nem mennek, bizoni rettenetes nagi ostrom volt és sokaighis tartot, harmadfél oranal tova volt az harc in völigen feier, menni veszet nem tudhatni mégh, de a kit én láttam (mert a vár felol nem láthattam) 16—17 szazigh való circiter, aki a Bécsi kapu felől valokbul el eset és sebesedet, minával nagi kárt tett az Török, de annalis töb kárt vallottunk egi neháni sák por miatt, a meli sák porokat az muscatirosok szükségire midőn már a Rondellát obtineáltuk föl vitték, s azok per incuriam megh giullattak feles sebesedet megh azon por miatt s megh igette az muscatirosokot haidukbais. Irhatom kegyelmednek vitizül viseltik magokot az Herczegek Generalisok s köz nép is, *magiar haidukis, a kikben sok hullot, sebesedet.* A fő vezér a mint a kémek hozák által giöt eszéki hidon, 80 ezernek mondgiák, de sok rosz volna közöttte. Haisler vrat s a magiar hadakat is kik Szolnok táian vadnak e napokban váriuk ide, az fő tisztetekbe az ostromon sebesedet Printz Croie és General Dingen. Ezen oraban értém hofi nagiob része a városnak minálva volna, ez valoban rosz dologh. Most az Török egi nagi hazrul lö, meliet megh töltet, oda voniván az iel az ágiuit. Én ugi látom, hofi valamint tegnap dühessen ugi már az extremitást látván, desperate oltalmazza magát. Az minák (ha arra fogh kelni a dologh) nagi kárt foghnak tenni, az nagi hatalmu és irlalmas Isten adgion giözedelmet a köresztieneknek, édes Grof vram igassággal irhatom kegyelmednek én solia illien erős ostromot nem láttam, s a kik a Francziával hadakoszta kis, azt besziulik, ez az ostrom bizvást nagi ostromnak mondhatik, mert mind két részről erős harcizolás puskázás, volt. Az atiámfia kegyelmedeknek aianlia szolgálattiát, ő az ostromot ugi nézte s oli közélről, hofi az legh kiszeb lövöstitis megh láthatta. 3 ágiu lövis eset közél hozánk, akkor egi kevéssé megh rettent s más helit akart keresni, véghitire hofi az minákot látta az atiámfia, hofi föl vetötték, akkor imátkozni kezdet. Adgia az Isten kegyelmednek töb jó hirt irhassak mast végigh. — Kegyelmednek köteles szolgáláia — Gr. Kéry Ferencz.

Az kis vrfinak szolgálatomot, ha ő kegyelme it lett volna, szép dolgot latot volna. Izenem ő kegyelminek, jó paripákat szörezem, hofi az után velem giöhessen, azomba pedigh Isten éltesse és nevellie ő kegyelmét.⁹³⁾

Kéry érdekes levelében tehát a Bécsi-kapu melletti rondella elleni július 27-i rohamot írja le részletesen, amely mély benyomást tett reá. A július 27-i sikeres roham azonban az Eszék körül tanyázó oszmán hadról az érdeklődést nem tudta eltéríteni. Megemlékszik erről Kéry is, de figyeltek oda mások is. Batthyány Kristóf vicegenerálisát, Nagy Ferencet kérdi meg, hogy mi van Eszék körül. Nagy július 28-án válaszol, hogy »Eszék táján semmi hire nincs a török hadnak, hanem van ki az hidat őrzi valami ezer ember.«⁹⁴⁾ Míg tehát Kéry nyolcvanezres török hadról tud, mely már július vége előtt átkelt az eszéki hidon, addig Nagy semmiféle Eszék körüli ellenséges hadról nem tud. Az oszmán had körüli rejtély azonban csak-

hamar eloszlott. Ugyanis gróf Batthyány Kristóf fiának, Ádámnak augusztus 3-án jelzi, hogy most olyan hír jött volna »Sulz« uramhoz (aki úgylátszik, Horvátország felé figyelő haddal a Drávánál állott), hogy »valami törökség junne Eszék tájárul Viroviticza felé«, mire Schulz Darán-nál (azaz Daránynál), tehát Barcs alatt, hidat vetett át a vizen (t. i. a Dráván) és úgylátszik, az oszmán had elé kanyarodott.⁹⁵⁾ Babocsay Ferenc is azt írja, hogy »az török tábor Horvát ország felé nyomakodik.«⁹⁶⁾

Nyilvánvaló tehát, hogy itt két oszmán hadról volt szó. Az egyik a szeraszkir vezetése alatt még júliusban átkelt az eszéki Dráva-hídon és Buda felé tartott, míg a másik, nyilván kisebb oszmán haderő kikerülve Eszéket, Horvátország felé igyekezett. S miután kiderült, hogy *ennek* a török tábornak menetiránya nem Buda, a kedélyek csakhamar megnyugodtak. Ezenközben Buda ostroma változatlan hevésséggel tovább folyt. De informátorunk, Kéry gróf július utolsó napjaiban nem volt Buda alatt, hanem úgylátszik, Batthyány Ádámmal Fehérvár körül valami diverziónt vett részt és csak augusztus 1-én tért vissza a budai táborba. Az is lehet, hogy Kéryt valami bizalmas paranccsal küldték Ádámhoz, aki őt szintén bizonyos ügyeknek a táborban való elintézésével bízta meg, amint azt Kérynek »Budai táborban die 1 Augusti 12 óra táiban 1686« kelt jelentéséből látjuk.

Adom tutára Nagyságodnak — írja Kéry — hogy ma mind egy 6 óra táiban serencsésen Istennek hála ide érkezhvén, Nagyságod parancsolattya serent mindeket végben vittem, mondgyák ugyan, hogy lett volna Nagyságodra az Hercsegtul egy kis neheztelés, de Istennek hála talán ugy végben vittem, hogy Nagyságod contentus lésen velem, mivel az order kés és tudom az Nagyságod ide gyóvetelét, bocsánatot várok, hogy magam kegyelmednek nem udvarolok, gondolván Nagyságodtul mind bizodalmas uramtul azért semi neheztelést venni. Ui hírül Nagyságodnak semi egyebet nem irhatok, hanem hogy talán csak mégh e héten is kerestény kézben jun régen ohaítot Buda. Dinabolt (azaz: Dünnewald) levelét el nem küldetem mivel tuttam hogy csak az Marsh felől vagyon, és mivel itt vagyon magamnál tartottam. Azt irhatom Nagyságodnak, hogy az Hercsek sájjábul halottam, hogy azt kíványa sőt meghis paramcsolta eó Hercseksége, hogy megh mondjam Nagyságodnak, hogy mind untalan bocsáson Nagyságod csatákat Feir vár fele. Örömet többet irnek Nagyságodnak, de mivel az Hercsek sietteti ezen ördert el küldenü, bocsánatot várok, hogy tobet nem irhatok, aztis tudván hogy Nagyságod bizonyossan hólnap után itt lésen. Eleiben menvén Nagyságodnak, az miket tudok és ez utánis experálni fogok oretenus referálni fogom Nagyságodnak.⁹⁷⁾

Kéry jelentéséből látjuk, hogy Batthyány Ádám ekkor is még Fehérvár alatt csatázott. Tehát július végén is még ott van, ahova Caprara mellé eredetileg rendelték, és augusztus elején már a szeraszkir hadaival harcol.

Terjedelmes jelentést ad a Buda alatt július végén és augusztus elején történetkről egy Lachenheimb nevű bécsi kereskedő vagy bankárféle ember, aki ekkor a Batthyány-családdal üzleti összeköttetésben állott. Ez, leveleinek üzleti része után, közli az érdekesebb napi híreket is, hírközléseinek csak egy hibája van, az t. i., hogy nem szemtanú, hanem értesüléseit kuríroktól és másoktól szerzi.

Lachenheimb augusztus 6-án Bécsből hosszú levelet ír, úgylátszik, Batthyány Kristófnak, amelyben az üzleti rész után kizárólag Buda ostromáról szerzett értesüléseit közli. Lachenheimb hírei annyiban megbízhatók,

hogy híreit jó forrásokból szerzi, de mint másodkézből kapott híreknél lenni szokott, azok nem egészen pontosak. Igaz, hogy ekkor Buda és Bécs közt állandó hírszolgálat volt rendszeresítve, és úgylátszik, hogy a bécsi merkantil körök is súlyt helyeztek arra, hogy az eseményekről megbízható értesüléseket szerezzenek, mégis értesüléseiből kiérezni a helyi ismeret hiányát.

Lachenheimb terjedelmesen leírja, hogy a mieink Budán jól tartják magukat. A rondellák és bástyák (hogy melyek, azt éppen helyismerete hiánya miatt nem árulja el), továbbá a »Schloss« (?) a mieink hatalmában vannak, és az ostromlottak a »Téren« (»auffen Plaz«, itt megint nem tudjuk, melyik teret érti) sáncolták el magukat, ahol sok dolgot adnak a mieinknek, mögöttük (helyesebben talán: előttük!) egy mély árok húzódik, mely másfél »Pica« mélységű, itt még egy bizonyos fal és ezen fölül paliszádok vannak, körülöttük pedig ágyúk, és az oszmánok elkeseredetten védekeznek magukat. A mieink az ellenséget éjjel-nappal nyugtalanítják, és a bástyákon és rondellákon nekünk is vannak ágyúink és mozsaraink. Ennek ellenére a kutyák nem akarják magukat megadni. A herceg már három ízben küldött be (t. i. parlamentair-t) a megadásra való fölhívással, és elsőtízben a Lotharingiai a következőket írta: Az ez idő szerint Budán parancsnokló Abdurrahman basának és az erőd többi parancsnokának! Tudjátok meg, hogy mi a hatalmas és győzhetetlen római császár, a mi legkegyelmesebb győzelmes hadurunk (nevében és parancsára) ezen erőd alá jöttünk és ágyúinkkal olyan rést lőttünk, hogy mi az erődöt megrohamozni akarjuk. Ha ti az erődöt átadjátok, akkor biztosítjuk hadinépetekkel, a lakosokkal és vagyontokkal a szabad elvonulást, ellenesetben, ha a vár fegyveres kézzel leszen elfoglalva, mindenkit, bármilyen rangú és korú legyen, irgalom nélkül kardérel hányunk.

Erre a budai basa ezeket válaszolta: A német császár, római imperátor ez idő szerinti generális hadnagyának, a Lotharingiainak! Elismerjük leveled átvételét és annak tartalmát megértettük. Tudtuk, hogy ti országotokból ide jöttök és hogy szándékotok ezen erődbe jönni, mi tehát az isteni kegyelemhez folyamodva éjjel-nappal védekezünk és lehetetlen, hogy az erőd átadása csak eszünkbe is jusson. Ti jeleztétek, hogy rohamozni akartok, egy-két ízben ezt már meg is kíséreltétek, azonban Isten megbüntetett benneteket. Ha ti most is rohamozni fogtok, úgy Istenhez az a kérésünk és reményünk, hogy Mahomet prófeta kedvéért és tiszteletére fegyverével és hatalmával titeket megbüntet, mert ti elbizakodottak és gőgösek vagytok.

Midőn Károly herceg másodszor is beküldött a várba, a basa azt izente, hogy ami a budai vár átadását illeti, az Isten és nem más kezében van.

Végre a herceg harmadszor is beizent, s ekkor a basa azt válaszolta, hogy a mieink távozzanak Buda alól, és ők nekünk egy más erődöt adnak át, s ha ezt el nem fogadjátok, akkor örökre való békekötés ellenében Budát átengedi.

Ezt a föltételt azonban a mieink nem fogadhatták el és elkezdték még hevesebben az ágyúzást. Meg kell azonban jegyezni, hogy a selmák a remélhető segítségben, azaz a fölmentésben bíztak, amely ekkor már három mérföldnyire állott Budától, de hogy ez a segítség milyen erős volt, nem lehetett pontosan tudni. Legtöbben 40.000 emberre becsülik.

Ma és holnap csodálatos dolgok fognak történni, ugyanis az általános rohamnak tegnap kellett lezajlania, és itt óráról-órára várják annak eredményét. Reméli, hogy jó híreket kap, hogy Budát bevették. Kétséges, hogy a felmentő sereg fog-e támadni. A mieink azonban ezt várják, és ha összecsapnak, ebből csúnya fejmosás leszen. A mieinknek sok halottjuk, sebesültjük és égettjük van, és a töröknek még több. Azt mondják, hogy Budán még 4000 török van, amit el is lehet hinni, mert bátran védik magukat, de ha bennünket a fölmentő sereg zavarba nem hoz, amit Isten segítségével remélünk, akkor nemsokára elvesztik bátorságukat.

Gróf Starhemberg generális tábori marsallt Bécsbe hozták, akit egy golyó megsebzett, és jobb kezének egyik ujját ellőtték, de sebe nem veszélyes. A spanyol tűzmestert is Bécsbe hozták, aki barátságtalan magatartása miatt Buda alatt már nem maradhatott.

Két nap előtt a mieink egy aknát robbantottak föl, mely messzire, az ellenség »teréig« hatott, amely tehát jó eredménnyel járt. A falat hosszú darabon ledöntötte s ezzel a mieinknek szabad utat nyitott.

Mi minden pillanatban várunk itt egy kurírt vagy a Neuburgi herceget jó hírekkel. Schulz generális Horvátországban meghalt, ezt kegyelmességed kétségkívül már tudja. A velencések Moreában Modon várát elfoglalták, amelynek öröme itt három nap előtt Te Deum-ot tartottak. A lengyelek és oroszok már szintén táborba szálltak, azonban ellenséget nem találtak, állítólag ezek is Buda alá jönnek. A horvát urak még most is csak otthon vannak, és szintén nincs ellenségről tudomásuk.⁹⁸⁾

Eddig Lachenheimb közlései. Látjuk tehát, hogy neki tudomása van a július 27-i nagyszabású támadásról és ennek részleteiről, azonban közléséből kitűnik a helyismeret teljes hiánya. Tud a Károly herceg és Abdurrahman közt lefolyt várátadási tárgyalásokról, amelyekről aránylag eléggé pontos értesülései vannak. Tudomása van a nagyvezér fölmentő seregének megjelenéséről, gróf Starhemberg megsebesüléséről stb. Újdonság nála az, hogy Buda alá lengyel és orosz hadak is készültek volna. Ezt a híret azonban fenntartással kell fogadni. Az, hogy a horvát uraknak Buda ostromától való távolmaradása Bécsben nem jó benyomást keltett, valószínű.

A Buda alatt történt augusztusi események közül különösen a szeraszkir fölmentési kísérlete, s ezzel kapcsolatban Dünnewald augusztus 14-i győzelme keltett nemcsak nagy feltűnést, de örömet is. Augusztus 17-én Bécsből erről ír Korlatovics László a méltóságos fejedelemlnek, azaz Apaffinak, 18-án pedig Lachenheimb gróf Batthyány Kristófnak.

Korlatovics azt írja, hogy tegnap Bécsbe érkezett egy kurir olyan jelentéssel, hogy 13-án 6000 oszmán, köztük 2000 janicsár, »által akarván verni magát táborunkon s Budára segítséget vinni«, megtámadta a tábort. A mi 10.000 lovasunk, kiket »Generál Denevolt« (azaz: Dünnewald) »comendérozot«, a törököt megverte, 2000 odaveszett, 170 rabot, 18 török zászlót s 10 apró ágyút is »niertek« a mieink. A derék török tábor (mintegy 60.000 ember) a mi táborunktól alig egy mérföldnyire van. Tegnap lecticán Bécsbe hozták generál »Stehrenberget«, a közép újja el van löve félig.⁹⁹⁾

Augusztus 18-án Lachenheimb Batthyány Kristófnak azt újságolja, hogy a mult szerdán (augusztus 14-én) délután »egy kis« ütökzet volt a generál Tenewoldt (Dünnewald) parancsnoksága alatt álló kilenc lovas ezred és a szeraszkir hadai közt, melyben 3000 janicsár esett el, kétszázat pedig elfogtak. Ezenfölül 24 zászlót s 12 ágyút zsákmányoltak. Minden janicsárnál három gránátot és egy lapátot, részint pedig egy-egy csákányt találtak. Ezeknek feladata volt Budára bejutni, ami azonban nem sikerült.¹⁰⁰⁾

Mind Korlatovics, mind Lachenheimb előadása megfelel a tényeknek, de az utóbbi a 2000 elesettet 3000-re, a 18 zászlót 24-re, a 170 rabot fölfelé 200-ra kerekíti ki, számadatai tehát nem megbízhatók.

Augusztus 19-én megszólal Batthyány Ádám is, aki ekkor az Ercsi melletti táborban tartózkodott, és föladata a mindenféle való vigyázás volt. Atyjának ekkor írt levelében inkább a Budán kívül történeteket írja meg, bár budai hírei is vannak.

Hogy eddig Nagyságodat — írja Ádám — kötelességem szerint levelemel alazatossan az itten való dolgokrul nem tudositottam, oka hogy semi olyan bizonyos hireim nem voltak, kikről Nagyságodat tudósíthatam volna. Az Budaiak mostis erőssen viselik magokat, noha már bizony nagyob részét az falának az Kelen földé felé le törték, de ostromot mégh egyet sem tetek az mieink, mivel az gyalogság igen el bogyat és az Bavarus népét várják, mely mihelt el jön, mind ostromlani fogják az Várat, mint pedig az Viz fele valo részét az varosnak fogják nekie assignálni,

hogy ő onénd ataquálja az Várost. Engem Eszterház János uralmal egyöt ide Ercsilihez comandérozot az meltosságos Herczegh, hogy itten lévén vigyázuunk mindenfelé az Török hirekre, az mint hogy boczatunkis bizonyos czatát Szekszárd felé, más bizonyos kémekeket pediglen szinten az Eszék hidgyáig. Közenségesen beszélék az oda valo polgárok, hogy sohunt semi derekas győlekezeti nincsen az Töröknek, sőt az basais ki itten fölveretetet szinten által szaladot az Eszék hidgyán, anakis nagyobb része el oszlot. Basához verte valami keves Török oszve magáttul az Dunán szálot, szinten mostan expediályuk Rodosicz uramat az Herczeghez, hogy valami gyalogot és saikákat kérjen melénk, melyet ha obtineálhatunk Isten segítségével megh akarnánk ötni az Törököt. Minden cselédjek, partékkajok az Dunán vagyon és épen csak eredező félben vannak. Itten máskép lovainknak élések sokal job vagyon, mint Budánál, de az vitézlő rendönk igen fogy. Az vármegyék zaslói alat ki alat 17, némely alat 20 ember vagyon. Az Nagyságod mezei hadaiss megh kötvén magokat, mind el oszlotak, aligh maratanak mindenestől 100. Az főzetéssel mostis biztatnak ugyan benönket, mely ha megh leszen talán nem ártana severioribus modis azon mezei hadakat föl öltetni ugy az nemeségetis, melyet ujobanis parancsol Nagyságodnak Palatinus Uram. Az végbeliek megh edigh alkalmasint megh maratak. Eszterház János uram népe szinten ugy oszlik, maga Palatinus uram aligh marad enyihányad magával. Ha mód volna bene, igen jo volna fris népel megh váltatni az itten lévő végbelieket, mivel Eszterház János uramis már azok helet kik el mentek és az kik ittis vannak, másokat hozat. Az Nagyságod Banderiumja megh edigh megh van, Nagyságodat alázatossan kérem az jövődöbeli hó pénzeket menél előb koldge megh, mert lia az megh nem lesz egyczer csak el vösznek melőlem.¹⁰¹⁾

Ádám gróf hírei szerint tehát ekkor a budai vár dél felé (Kelenföld felé) eső falait is már nagyrészt ledöntötték, de a bányadt, fáradt gyalogsággal ostromba fogni nem mertek és várták a bajor segédcsapatokat. A Buda alatti fáradt és úgy látszik, fizetetlen csapatok oszladoztak is. Ez az 1684. évi ostrom alatt történetekhez hasonló eset volt. Levelének utóiratában Ádám gróf meg is írja, hogy a fizetés elmaradása miatt a katonák lisztjüket, élelmüket eladván, a táborból elszöktek, és a bontakozáscsinálással egyenesen Kristóf gróf tisztviselőit vádolja meg.¹⁰²⁾

Batthyány Ádám augusztus 15-én a nádornak is írt egy levelet, azonban — sajnos — ennek tartalmát nem ismerjük, csak a nádor augusztus 26-án Kismartonból kelt válaszát, aki mindenekelőtt jelzi, hogy augusztus 15-e óta nyilván már sok olyas történhetett, amit ő még nem ismer. Olyan hírek keringenek, hogy a szeraszkirnak sikerült volna Budára segítséget bejuttatnia, aki azután »re bene gesta« táborával Fehérvárra vonult és most rabolni készül.¹⁰³⁾ Ez a hír a Buda—Bécs közötti vonalon ügylátszik mindenütt elterjedt. Komáromi István augusztus 23-án Gyórból Festetics Pálnak, »gróf Battiani generális uram ő nagysága Buda alatt lévő magyar táborában« azt írja, hogy: »Tegnap mihozánk rossz hirt hoztanak, hogh Budában a török be vitt volna három ezer emberbul álio segítséget.«¹⁰⁴⁾ Azonban, amint tudjuk, ezek hiób hírek voltak, mert a nagyvezér augusztus 20-i, sőt augusztus 29-i ilyesféle kísérletei teljesen eredménytelenek maradtak.

A nagyvezér ezen kísérletezéseiről ír Bécsből szeptember 1-én Lachenheimb is, aki Batthyány Kristófnak jelzi, hogy más újdonságot nem írhat, hanem csak, hogy Bécsbe kurir érkezett, aki azt a hírt hozta, hogy az oszmánok az elmúlt csütörtökön, azaz augusztus 29-én, három helyen 5000 emberrel a mieinkre támadtak, azzal, hogy a mieinket zavarba ejtvén, segítséget vihessenek Budára. 500 janicsárt akartak az oszmánok a várba juttatni, gondolván, hogy ez a kísérlet is úgy fog sikerülni, mint a multkori,

amikor 140 ember mégis csak bejutott a várba. Azonban ez alkalommal a kísérlet balul ütött ki, mert mind az 500 janicsár elveszett. Ugyanezen időpontban a várbeliek Budáról 200 emberrel kicsaptak, de ezek közül is sok elesett, a többit pedig a mieink visszakergették. Ezen harcokban báró Mercy (Merssi) altábornagy halálosan megsebesült, mert fejére három vágást, vállába pedig golyót kapott. Végül is reméljük, hogy Budát az Isten mihamar kezünkbe adja, mert Schaffenberg (azaz gróf Scherffenberg) altábornagy 15.000 magyar és német katonával már Buda alá ért és most már a várat komolyan ostromolni fogják.¹⁰⁵⁾

Az oszmán fővezér kísérletezéséről augusztus 21-én gróf Batthyány Ádám atyját is tájékoztatta, mire az apa szeptember 2-án válaszolt, és leveléből megtudjuk, hogy Ádám gróf, mint 1684-ben, úgy most is megbetegedett ugyan, de a budai tábort és a katonai szolgálatot azért nem hagyta el.

Vettem ez el mult szerdán leveledet, kit 21 Augusti irtál, kedvessen veszem, hogy az hírekrül tudóséttasz — írja Kristóf gróf — s légyen Istennek hálá, hogy több succursust Budára az ellenségh bé nem vihetett annál, a mennyinek irod, itt nagy hire volt, hogy ugyan felessen mentenek uólna. Az mi pedig azt illeti, hogy lassan kezdenek foghnyi az operatiohoz, hihető, hogy ha Saftembergh uram (t. i. gr. Scherffenberg) el érkezik, másképpen foghnak raita. Itt az a hírünk most, hogy a Török Tábor el menvén előttek, a Bocsiáyát és munitióyát el nyertétek vólna, ki ha ugy vagyóné, és azon kiүүлis ha mi jó hírek vannak, tudósécs felölő. Gróf Keri Ferencz uram küld a fiának levelében bizonyos aranyokat és egy által vetőben orvosságot, kezedhez dirigáltam, adasd megh ő kegyelmének, mert igen recommendálta Kéri uram, talán még magadnakis fogh használhatnyi azon orvosságh, az mint hogy nemis kevéssé szomorottam megh raita, hogy egésségednek megh borulását irod, de uigasztalódom megint Festetics Pál uram levelébül, ki azt írja, hogy Isten jó voltából ismégh jobban vagy, kérlekis édes fiam, magad egésségére uigyáz, ne várd azt, mint ez előtt két esztendővel járál, hogy a beteghségh el hatalmazzék raitad, hanem principiis obsta, nem késébségh az, a ki beteghsége miatt sequestrállya magát, mert az el hatalmazott beteghségnek el térítése nehéz, ne szerez magadnak kárt, s mind néken nagyobb keserőséget.¹⁰⁶⁾

Valószínű, hogy Ádám gróf nem várta meg betegsége elhatalmasodását, mert máskép nem maradt volna a táborban.

Ugyanezen napon, midőn Kristóf gróf levelét megírta, Buda vára végre a győztes keresztény hadak kezébe került. Budavár elestével az oszmánság magyarországi uralma alapjaiban rendült meg, a magyarság pedig romhalmazban bár, de visszaszerezte egykori fényes és nagyhirű fővárosát, országa szívét, amely felé 145 hosszú esztendőn át annyi sóvárgó pillantás esett, s amelynek visszaszerzése a nemzetnek szünet nélkül nyílt vagy titkos vágya volt.

Buda elestének híre mindenütt gyorsan elterjedt. Zichy István Győr-ből már szeptember 4-én tudatja Batthyány Ádámmal (aki tehát úgylátszik meggyógyult), hogy augusztus 29-én kelt levelét megkapta, de ő már az abban foglaltaknál többet tud, mert Commercy herceg — ugyanaz, aki az özvegy császárnéval Buda elestét közölte — tudatta vele az örömteljes eseményt, Buda bevételét, »kiért áldassék az nagyhatalmu Isten neve örökintigh!¹⁰⁷⁾ A nádor szeptember 7-én »Ad Prata Beatae Virginis« kelt és ugyancsak Batthyány Ádámmal intézett levelében jelzi, hogy: »Ma az budai jó hírek megh lütték az eörömit.« Kéri Ádámot, hogy ezután is

küldjön értesüléseket. Itt egyébként most az a hír járja, hogy a török »Fejér várt is pusztára hadta.«¹⁰⁸⁾

Ugyancsak szeptember 7-én Babocsay Ferenc Batthyány Ádámnak a következőket írja :

Nagyságod levelét illendő böcsülettel vettem, melyből Budának szerencsésen való megh vételét értem, kiért Istennek neve dicsérették, adgya Isten az többitis vehesse megh Nagyságtok. Ithon lévő katonái felől pedig mitt parancsollyon Nagyságod, mingyárt előmben hivattam őket s ezen Nagyságod levelét megh olvastam előttök, s igen is készek az Nagyságod parancsolattyának engedelmeskednyi, de a mint hallyuk, hogy Nagyságtok két három nap alatt Fejérvárhoz fogh jönnyi, örömost Budához nem fásztanának lovaikat, mihelyt Isten Nagyságtokat ide hozza, azonnal a Nagyságod szolgálattyán jelen léznek, ha pedig ide nem találna jönnyi Nagyságod, sótt csak ugyan azt parancsollya, hogy oda mennyenek, mihelyt ezen levelemre való Nagyságod válaszsza érkezik, azonnal oda mennek, valahol Nagyságodat talállyák. Azomban szegény Enyégghiek és Polgárdiak, töb falubéliekkel edgyüt általam alázatossan folyamodnak Nagyságodhoz és vice generális urhoz öngagságához, hogy ha a Tábor ide Fejérvárhoz fogh jönni, méltoztassék Nagyságtok ideje korán két német és két Magyar Salvagvardát küldenyi, valami jó assecuratiot obtineálván az méltóságos Herczegtül, mely assecuratio mellett az szegénség mégis a kitül lehetne valami keveset szántana, vetne, kevés megh maradt marhácskájokat ne bántanak az szerént mi rolunk se felettkezzék Nagyságtok, hogy amint már ez idén el kezdették volt az német vitézek, várunk alá kevés marhácskáinkat haitogatnyi ne jőjenek, mert ha mi sem szántathatunk s az szegénység sem, ugy a Végháznak el köl pusztulni. Ezen dologh véget irtam vice generális uramnak ő nagyságának is, tudom ő Nagysága sem szánnya ez iránt mind hozzánk s mind az szegénséghez valo jo akarattját s atyai gratiáját mutatnyi... — P. S. Harmad napja ki küldém a fiamat egynehányad magával, a kik az Innotai Malomban egy néhány örlő Törököt találván, tizet levágtak benne, elevent hatot hoztak és hat szekér lisztet.¹⁰⁹⁾

Budavára szeptember 2-i ostromával kapcsolatban föl szokták említeni többek közt Petneházy Dávid nevét is azok közt, akik állítólag elsők lettek volna Budavár falain. Ámde egyáltalán kétséges, hogy vajjon Petneházy ebben az ostromban részt vett-e. Ugyanis Petneházyról biztosan tudjuk, hogy szeptember derekán igen súlyos beteg volt. 1686 szeptember 17-én »Ex castris ad Papam positus« kelt és Kicsér György udvari ágenshez írt vagy iratott levelében ő maga elárulja, hogy : »Én inét az Táborul kénteleníttem magamat Pestre vittetni, mivel igen rosszul vagyok, anira nem is járhatok...«¹¹⁰⁾

Ha tehát Petneházynak szeptember derekán már jártányi ereje sem volt, akkor alig hihető, hogy két héttel előbb részt vett volna a budai ostromban és ott betegen vitézi hőstetteket produkálhatott volna. Valószínű, hogy már akkor beteg volt, és a betegség szeptember közepére már annyira elhatalmasodott rajta, hogy lábra állni sem tudott, sótt egy-két napra rá meg is halt.

Szeptember második felében megszólal bécsi ismerősünk, Lachenheimb is, aki szeptember 21-én Bécsből, nyilván gróf Batthyány Kristófhoz intézett levelében érdekesen írja le a budai ostrom utórezgéseit, a Bécsbe hurcolt oszmánság itteni garázdálkodásait.

Lachenheimb mindenekelőtt közli, hogy a császári sereg Budától 8 mérföldnyire délre áll, és tüntet. Ezt azonban nem sokáig teheti, mert a sereg szénában és fában hiányt szenved és e miatt kénytelen volt magát két vagy három részre osztani. A sereg egyébként nemsokára téli szállásra vonul és most már aligha fog hozzá valami nevezetes haditény véghezviteléhez.

Bécsbe Buda alól naponta annyi tiszt és katona érkezik, hogy leírhatatlan. Ezek egy csomó oszmánt és asszonyokat is hoznak magukkal, úgyhogy tele van velük a város, s ezek majdnem szerencsétlenség okozói is lettek, mert a »Passauer Hoff«-ot föl akarták gyujtani. Azután egy bizonyos gróf Zinzendorf a mult héten kocsisait és fullajtárjait vidékre szénáért küldte, s melléjük segítségül két oszmánt is adott. Ezek azután a kocsis és fullajtár torkát elvágták, ruháikat magukra öltötték, fölültek a lovakra és megszöktek.

Azt is mondják, hogy a bajor választó néhány elfogott oszmánt hajón Münchenbe küldött. Ezek viszont a hajósokat a vízbe dobálták és elmenekültek. Erre azután itt kihirdették, hogy Bécsből minden oszmán eltávolítandó. Amde Kollonits bíbornok erre azt a tanácsot adta, hogy ezeket az oszmán hadifoglyokat Törökországba kell visszaküldeni és értük keresztény hadifoglyokat kiváltani, de hogy annak, aki ezeket megvásárolta, miféle haszna lesz, a fölött lehet gondolkodni. Nem lehet leírni, hogy mennyi itt az oszmán, akiket jobban tartanak, mint a keresztényeket és több szabadságuk is van, úgyhogy a selmák már egy keresztényt sem tisztelnek. Hogy ebből mi lesz, az idővel majd elvállik.¹¹¹⁾

Mentől jobban távolodott az idő Buda bevételének dátumától, annál rövidebb és kevesebb említés történik róla az írásokban.

Ügylátszik, Buda elvesztése után az oszmán sietett a dunántúli fontos végvárait erős őrséggel ellátni. Így október 8-án a Keszthelyen figyelő tóti Lengyel János Batthyány Ádámnak jelenti, hogy Fehérvárra, Pécsre és Kanizsára »feles lovas török tétetett be«.¹¹²⁾ Az oszmánság méltán félt attól, hogy a győzelmes keresztény sereg nem fog Buda bevételével megállani, hanem folytatja támadásait az oszmán végvárak ellen, mint ahogy Szeged, Pécs, Kaposvár stb. várakat 1686 őszén el is foglalták, és így némely várak, mint pl. Székesfehérvár, valósággal lógva maradt a levegőben. Kaposvár még oszmán kézen volt, midőn az itteni hadnagyságért már megindult a versenyfutás. Gyenesy Gergely október 13-án Egerszegről levelet intéz Batthyány Ádámmal, melyben fölkéri, hogy Fülöp György vicehadnagynak, »az ki az budai táboron is volt«, Kaposvár keresztény kézbe kerülése esetén juttassa az itteni hadnagyságot.¹¹³⁾

Mulatságos epizódja a Buda alatti táborozásnak, hogy gróf Batthyány Ádám trombitása az egész hadjáratot lopott lóval csinálta végig. Később persze az eset kiderült és 1686 december 16-án Némethy Péter ezt megírja Batthyány Ádámnak, jelezve, hogy most már a lopott lovat követelik vissza.¹¹⁴⁾

Batthyány Ádám ügylátszik, csak 1686 december havában került a táborozásból haza, mert ekkor Böjtös István teológiai doktor Grácból azt írja neki, hogy : »Örömmel hallottam a Nagyságod szerencsés és egészséges vissza jövetelét a Táborból.«¹¹⁵⁾

Ugyancsak december havában Csányi Bernát közli még Batthyány Ádámmal, hogy Budára bizonyos leveleket kellett sietséggel dirigálni, s ezeknek tartalma az volt, hogy az eszéki hídnál néhány ezer tatár szándékozik által csapni és tartományunkat pusztítani és rabolni.¹¹⁶⁾ Nincs kizárva, hogy ezek Székesfehérvár s Buda felé is el akartak jutni, ha ugyan itt még a budai ostrom után maradt valami elrabolni való.

Ezzel a Buda ostromával foglalkozó levelek elfogynak és elhallgatnak, úgyhogy az ostrom után néhány hónappal a magyarság látszólag már egész természetesnek tartotta, hogy Buda és Pest most már ismét és véglegesen magyar kézben van.

Függelék.

1. Zsoldfizetési tervezet, amelyet a magyar katonaság részére Eszterházy Pál nádor 1683-ban felsőbb meghagyásra kidolgozott s egy példányát gr. Batthyány Kristófnak is megküldte.

Solutio Hungaricae Militiae modus tam equitum, quam peditum <i>menstruatim</i> .	
Sumpmus militiae campi generalis marsalcus. (Ennek havi fizetése nincs megállapítva.)	
Vicarius generalis marsalcus	fl. 600
Generalis vigiliarum praefectus.....	fl. 400
Colonellus supremus	fl. 200
Vice colonellus	fl. 100
Supremus vigiliarum praefectus	fl. 75
Rítmaister seu Haupmon.....	fl. 50
Tenens seu Laidinontius.....	fl. 30
Vigiliarum praefectus	fl. 20
Vexilifer	fl. 15
Ductor seu Firer	fl. 12
Corporallius	fl. 10
Tubicen, Timpanista	fl. 08
Generalis Adiutantius	fl. 15
Generalis Capellanus	fl. 15
Regiminis adiutantius	fl. 10
Capellanus ordinarius	fl. 10
Doctor seu Medicus.....	fl. 20
Appathecarius	fl. 10
General Profusz	fl. 15
Carnifex	fl. 08
Praefectus curruum	fl. 25
Praefectus artoleriae	fl. 20
Tormentarii seu Pixmasteri	fl. 10
Praefectus annonae	fl. 25
Unus eques	fl. 04
Unus pedes seu Haido	fl. 03

Haecque praenotata intelliguntur de officialibus tam equestris quam pedestris ordinis aequaliter.

A nádor ezen tervezete a magyar hadseregszervezet szempontjából érdekes. Látjuk ugyanis, hogy a magyar hadsereg nem tagozódik úgy, mint később és ma fegyvernemek szerint, hanem teljesen egységes. Az egész szervezet fölött áll a generális főmarsall, aki tehát az egész magyar hadsereg főparancsnoka, s neki az egész szervezet, minden részében alá van rendelve. Az egységes magyar hadsereg keretén belül találjuk azután az egyes fegyvernemeket, tehát a gyalogságot, lovasságot, tüzéséget, a tábori egyházi, egészségügyi, vonat, élelmezési stb. szolgálatot le egészen a hóhérig, tehát az ítéletvégrehajtóig. Tábori bíróságot, auditort, a tervezetben megemlítve nem találunk, mert a tábori igazságszolgáltatást, főleg annak büntető részét nyilván maga a főparancsnok látta el, a fegyvernemek főbb parancsnokaival egyetemben.

Érdekes a tervezet a rangsorozás szempontjából is. A tisztikar élén áll a generális főmarsall, akit tábornagnak lehetne nevezni. Utána következnek rangban az altábornagy, vezérőrnagy, főezredes, alezredes, őrnagy, kapitány és hadnagy. Ha a fizetés egyben a rangot is jelenti, akkor a tábori főkaplán a zászlótartó altiszttel egyenrangú, míg az »ordinarius«, azaz rendes káplán, meg a gyógyszerész a káplárok-kal egyenrangú. A tábori orvos egyenrangú az őrmesterrel és tűzmesterrel; a szeke-részet és élelmezés prefektusai rangban ugyan az orvos fölött állanak, de a hadnagyok alatt. A trombitások, dobosok és a hóhér szintén egyenrangúak.

Ilyen szervezetű lehetett a Buda alatt harcoló magyar hadseregrész. Ez a szervezet nagyban és egészben azonos lehetett a birodalmi csapatok és seregek szerveze-

tével. Hogy pedig nálunk tüzérség is működött, azt láttuk már abból a levélből, amelyben jelzik, hogy tarackokat is visznek a táborba.

2. Egészségügyi szolgálatunk Buda alatti működésére szintén van följegyzésünk. Ugyanis maradt reánk egy ismeretlen seborvos összeállításáról, akiket sebesülten Buda alatt gyógyított. Ez a följegyzés a következő:

Az kiket sebeikből Buda alatt meggyógyítottam.

Egerszegi Ag Györgynek a Gránát sebesítette meg az oldalát és lábát.

Egerszegi Horvát Mátyásnak az Gránát rontotta volt meg a fejét.

Lenti Kaposi Györgynek ágyékát írta által a Jancsár globis.

Horvát Jánosnak a kü rontotta volt meg a fejét.

Takács Györgynek is a kü sértegette volt meg a feiét.

Körmendi Gombkötő Györgynek a kü törtö öszvö a lábafeiét.

Körmendi Takáts Andrásnak nyíllal lötték által a lábát.

Lövöy vaidának a lábát rontotta meg a kü.

Türgyei Balog Jánosnak a farát rontotta meg a Gránát.

Körmendi Német Mihálnak a tenyerét szaggatta meg a Gránát.

Légrádi Mátyásnak a kariát lötték által.

Pesti Adámnak a kariát lötték által.

Beszprémi Mihálnak az inát lötték által.

Egerszegi Andrásnak is a lábát lötték által.

Egerszegi Pálnak a keze csuklóját lötták által.

Légrádi Andrásnak a fülö tövét lötték meg.

Légrádi Jancsit nyakszürt lötték.

Vasvári Mihálnak a czompiát lötték által.

Masalin Pálnak az inát lötték meg.

Egerszegi Mihálnak a hővele tövét tenyerben lötték által.

† Lengyel Andrást hasban lötték ködök eránt.

† Lövöy Mihálnak a Gránát sóprötte volt el az ágyékát.

Ez a kettő meg holt.

(Körmendi levéltár.)

Ezen összeírás által 22 Buda alatt küzdött hős vitéznek, s köztük két hősi halottnak, derék dunántúli magyaroknak neveit tudtuk meg. Valószínűleg mindannyian gr. Battlyány Ádám bandériumában szolgáltak. — Örvendünk, hogy a sok-ezer közül legalább ennek a 22 magyar hősnek nevét meg tudtuk örökíteni, s nekik e nagyon szerény emléket állítani.

IV.

BUDA KÉT ISMERETLEN TÉRKÉPE.

1. Dolgozatunk 58. jegyzetében már említettük, hogy a bécsi Hofkammerarchiv, Hungarn 14.665. számú csomójában, az 1689 február 16-án kelt irat mellett egy térkép vagy alaprajz található, mely a »Plan die Stadt Ofen und Schloss betrefend« címet viseli.

A térkép szerzője ismeretlen. Valószínű azonban, hogy egy francia hadmérnök készíthette, mert a térkép felírásai, kevés kivétellel, francia nyelvűek. A térkép francia címe: »Plan de la ville et Chasteau de Bude aueq le Project des ourages qui y doiuent estre adioutez. Ce qui est rouge est ce qui est fait, Ce qui est noir et jaulne est ce qui est a faire.«

E fölírat szerint tehát Budavár erődítményeinek az ostrom utáni újra fölépítéséről és kijavításáról fölvett térképről, tervezetről van szó, s a térképen kitervezett védőművek egy része ekkor már elkészült, a másik

része azonban még nem. Valószínű, hogy a térképtervezeten látható erőd-művek építésének előirányzata 1687—88 telén készült, 1688 nyarán a tervezett művek egyrésze elkészült, és ezen részeket a térképen vörös festékekkel jelölték meg.

A térkép szerint a Vizivárost (Basse Ville) a Vártól a Dunáig, körülbelül a mai Franklin-lépcső és utca vonalában észak felé egy erőd mű zárja le, dél felé pedig a Dunaparton fekvő arzenált és az élelmezési raktárakat északról és délről is egy-egy erődítményvonal védi, úgyhogy dél felől a Vizivárost tehát kettős erődvonallal zárja le. Mind a három erődvonalon egy-egy kapunyílásfélét láthatni.

A Viziváros délkeleti részén, ott ahol az arzenált védő erődvonallal a Dunaparton egy kiugrást képez, egy »bassine«-t látunk, amely úgy látszik, valami erődített és védett kikötőféle lehetett.

A budai Várnak ekkor is három kijárata volt, úgymint a Bécsi-kapu, a Fehérvári-kapu, József főherceg palotája kertjének északi végében, a honvédelmi minisztérium északi sarkánál, amely e sorok írójának gyermekkorában még sértetlenül megvolt. Ezen a kapun kilépve elkezdődött a »Chemin de Stoul Vassembourg«, azaz a Fehérvárra vezető út. A harmadik kapu a mai külügyminisztérium sarkánál a Vizivárosba vezetett. Viszont a budai fellegváról, a »Chateau«-ból a Dunapartra két ki-, illetve lejáratot látunk.

Buda felsőváros, a »Ville Haute« elrendezéséről az említett jegyzetben már volt szó. A mai Viziváros helyén, a térkép két útvonalon kívül semmiféle utca vagy lakott terület rajzát itt nem adja.

2. A herceg Festetics-család keszthelyi levéltárában őrzött sok száz kéziratos térkép közt Mp. 259 jelzet alatt találunk egyet, mely a XVIII. századvégi Buda város fekvését ábrázolja, a mai Újlakkal és Óbuda egy részével együtt. Ez az orientált, 491 × 323 milliméter nagyságú színes térkép talán még gróf Festetics Pál kamarai alelnök idejében kerülhetett a család levéltárába, vagy gróf Festetics (I.) György idejében (a XVIII. század utolsó évtizedében), aki ugyanis élénken érdeklődött az óbudai Zichy-uradalom iránt, és aki ebben az időben ezen uradalom megszerzése tárgyában tárgyalásokat is kezdett. 1797 március 6-án Kultsár Tamás ajánlja gróf Festetics Györgynek, hogy: »Óó Budaj dominiumot jó volna megvenni, ha annak árát in parato nem kellene letenni.« (Directorialis levéltár, Keszthely, 1797/287. szám.) A vételből, nem tudni miért — talán mert árát éppen in parato kívánták — nem lett semmi.

A térkép a Szent Gellért-hegy északi lejtője alatt elterülő Tabántól Budát, Újlakot és Óbuda déli részét Kiscell vonaláig ábrázolja, tehát az egykori káptalani Óbudából csak egy részt láthatunk. Így rákerült a térképre a Szent Gellért-hegy északi része, a Tabán, a budai Vár, a Viziváros, Újlak és Óbuda egy része, azután a Nyulak, azaz a Margit szigete, a pesti oldalon pedig a fallal kerített Pest város északi része. Az 1769—1771-ben települni kezdett mai Krisztinavárosnak térképünkön még nyoma sincs. Valószínű ennél fogva, hogy a térkép 1770 táján készülhetett.

Budát és Pestet a Duna választja el, ámde a folyam a Margit-szigetnél hatalmasan kiszélesedik, és úgy látszik, mintha egyik ága Pest városa *mögé* kerülne és azt körülvenné. (Így látszik ez Miller 1760-ban megjelent *Épitome-*

jének térképmellékletén is; részletesebben írt erről Gárdonyi a jelen Tanulmányok I. kötetében a Ferencvárosi pusztatemplom című cikkében.)

Térképünk szerint tehát a látszat az, mintha ekkor Pest városa szigeten feküdt volna, azonban nyilvánvaló, hogy ekkor a Dunának kelet felől, Pest mögött hatalmas árterülete lehetett.

Térképünkön betűjelzéseket s a térkép jobb oldalán betűmagyarázatokat (Explicatio Litterarum) találunk, amely betűmagyarázatok a térkép történeti becsét nagyban emelik.

A falakkal kerített és megerősített »Fortalitiūm Budense«, azaz Buda-erőd, a megerősített középkori Buda város (a mai Vár) déli végében *A* betűvel jelölve a királyi »fellegvárat«, az »Arx regia«-t, azaz a királyi palotát találjuk, azt a hatalmas épületet, amely 1749—1771 közt épült, s amely, ha a térkép megrajzolásakor teljesen nem is készült el, az alapfalak már mindenesetre állottak. Sajnos, a térkép a budai erőd, azaz Buda város térrajzát nem adja. A királyi palota Buda-erődtől egy egyenes fallal volt elválasztva, amely fal mellett északkeleten egy nagyszabású négyszögű épület alaprajzát látjuk, az egykori fegyvertárat. Ez a fegyvertár Buda visszafoglalása után már a második építmény volt. Az elsőt 1686 után ugyanezen helyre építették, ez azonban 1723-ban leégett, s a térképünkön látható arzenál 1725—30 közt épült. Az 1689. évi térképen látunk arzenált még a vár tövében, a Dunaparton is. A budai erőd és a Duna közt északdéli irányban elkeskenyedő területen két *B* betűvel jelölve a mai Vizivárost találjuk. Ez a városrész ekkor körülbelül a mai Széll Kálmán-téri villamosvégállomásig terjedt. A mai Margit-körúton látjuk a franciskánusok templomát, mögötte a hegyoldalban elterülő Kálváriával. A Viziváros ekkor, habár gyéren, de az egykori Budafelhévízzel, azaz a mai Császár-fürdő környékével, Újlakkal és Óbudával már össze volt épülve. Az egykori Budafelhévíz helyén *C* betűvel jelzi a térkép a már török időkben is meglévő Császár-malmokkal összefüggő Császár-fürdőt: »Caldaria seu Thermae Caesareae dictae.«

A mai Császár-fürdővel és a mai Újlakkal szemben a Duna medrében a Nyulak szigete, azaz a mai Margit-sziget terül el, déli végén azzal a kis mellékszigettel, úgynevezett Kis Városi Sziget-tel, amely ezen sorok írójának gyermekkorában még megvolt, azonban a nyolcvanas években eliszaposodván, 1890 óta »eliszaposodás folytán a fő szigettesttel egy egészet képez«. (1890. évi 176. számú Mérnöki Hiv. Szföv. Ltár VI 1535/1888. Dr. Bánrévy György kedves barátom szíves közlése.)

A Nyulak szigete közepe táján *D* betűvel jelöli a térkép az egykori, szerinte »szent Klára«-kolostor, Árpád-házi szent Margit egykori lakóhelyének romjait, melyek ma is megvannak: »Clastrum S. Clarae in Insula Leporum.« Ezen kolostor-rom sarkától húzódik — Nagy Lajos király oklevele szerint — a Duna medrén keresztül az a határvonal, mely az *F*-fel jelölt egykori Szent Jakab falut, illetve Szent Jakab-utcát (a mai Zsigmond király útja), »Jacob Gassen«, azaz a mai Újlakot Óbudától elválasztotta. Ez a határvonal a budai Dunaparton *E* betűvel jelölt két határkő közt a mai újlaki templom mellett a *H-H* betűkkel jelölt völgyön, azaz a mai Szépvölgy-utcán vonul föl a hegyek közé. A margitszigeti zárdarom—szépvölgyutcai vonaltól, tehát *D—E—H—H* vonaltól délre a Szent Jakab-

utca, északra pedig az *M* betűvel jelölt királyi vagy koronai (koronális) Óbuda városa terült el, melyet mint a jelmagyarázat nem helyesen írja, most »Neustift«-nek neveznek. »Vetus Buda regia seu coronalis, nunc Neustift vocata.« Ezen vonal mellett *G*-vel jelölve az újlaki, Segítő Szűz Mária tiszteletére emelt templomot találjuk, mely az egykori szent Jakab templom helyén épült. »Templum *B(eatae) M(ariae) V(irginis)* de Auxilio, in loco radicibus ecclesiae sancti Jacobi penes quam metatio . . . ad rotundum lapidem, exinde ad crepidinem vallis decurrebat, recenter exstructum.«

A királyi vagy koronai Óbudát a káptalani Óbudától ismét a Margit-szigetről kiinduló és a mai Timár-utca vonalával körülbelül egyező *I—K—L* vonal választja el. E három betű közül az *L* a Margit-sziget északi végén, körülbelül a mai nagy fürdőház helyén állott és lerombolt várat vagy erődöt jelöli, amelytől a királyi és káptalani Óbudát elválasztó határvonal kiindult. Úgy látszik tehát, hogy a Margit-sziget északi csúcsán a török időkben valami kisebb terjedelmű erőd állhatott, melyből észak felé a Dunán való közlekedést ellenőrizni lehetett. »Dirutum castrum in Insula Leporum ubi metatio inter eandem regiam et capitularem Veteres Budas terminabatur.«

A margitszigeti lerombolt erődtől egyenes vonal vezet a térképen látható *I* betűig, amely vonal metszi a Duna medrét és a *K* betűn halad keresztül. Az *I* betű helyén a térképen egy domb-féle emelkedésen álló négyszögű építményt látunk, mely az egykori királynéi várat ábrázolja és amely afféle, a pozsonyi királyi várhoz hasonló, csak kisebb, quadraturavár lehetett. Ez a vár körülbelül ott állhatott, ahol a mai óbudai Timár-utcának egy kevés törése van. Az egykori középkori királynéi vár romjai a XVIII. század végén tehát nemcsak hogy megvoltak, hanem még a vár árka is létezett, amelyben két határkő állott, melyek a királynéi vár romjaival együtt a királyi Óbudát az egykori káptalani Óbudától, azaz akkor gróf Zichy-féle Óbudától elválasztották. Ekkor tehát még élt az emléke az egykori mindkét Óbudának, s megvolt még a kettőt egymástól elválasztó királynéi várnak rommaradványa is. »Castrum reginale in cuius fossato erant duo lapides metales regiam seu coronalem Vetero Budam a capitulari (quae nunc Zichyana est) separantes. NB! Castrum idem seu rudera eius quae nunc et iam civitatem Budensem Neustiftt a Vetero Buda Zichyana separat.« Az *I—L* vonal közepébe esett *K* betű voltaképpen csak ideális határjel volt, mely a Dunaparton a királynéi vár árkából jövő határvonalnak az *L* ponttal való kapcsolatát jelezte. »Ripa Danubii ad quam ex fossato ejusdem castrum ductus metalis inter regiam et capitularem Vetero-Budam ibat.«

Térképünk *N* betűvel jelöli a káptalani vagy Zichy-féle Óbuda déli részét, amely alatt a Duna medrében már láthatók a mai óbudai hajógyári sziget vagy akkor: szigetek déli nyúlványai.

Végül *P* betűvel jelöli térképünk a Szent Gellért-hegyet, melynek tövében a Duna partján a budai erődig, azután az erőd mögött nyugat felé körülbelül a mai Palota-tér magasságáig terjed a Rácváros, azaz Tabán, a mai Ördögárok mindkét partján, mely azonban a környező hegyekig terjedt. Úgy látszik, az egész Tabán némi gyengébb szerkezetű fallal volt megerősítve. A Tabánt környező dombok lejtői ekkor még üresek. »Civitas Rasciana Tabán in fine Arcis sub radicibus montis sancti Gerardi sita.«

Ha mármost az 1689. évi térképet a keszthelyivel összehasonlítjuk, nyomban látjuk, hogy az előbbin a hangsúly természetesen a budai Váron és annak erődítményrendszerén volt, míg a keszthelyi levéltárban őrzött térképen a hangsúly nem a Váron, hanem a Vár alatt, a Duna jobb partján hosszan elhúzódó, keskeny városrészekre van, s így a két térkép, dacára annak, hogy a kettő közt közel egy századnyi időköz van, mégis egymást kiegészíti.

Mielőtt dolgozatunkat befejeznék, fölhívjuk a figyelmet Buda 1684. és 1686. évi ostromával foglalkozó és eddig úgy látszik föl nem talált és föl nem dolgozott néhány külföldi forrásra.

1. *München*. A müncheni Geheimes Hausarchiv-ban van 1683-ból egy »Diarium über die Belagerung Wiens«. Handschrift Nro 309. Ugyanitt : 1684. Ofen Belagerung, Akt. Nro 1087.

A müncheni Geheimes Staatsarchiv-ban : Türkische Kriegsneuigkeiten 1686. Jelzete : Kastenschwarz 542. Nro 24.

A müncheni Staatsbibliothek-ben : Codex Italicus 958 (illetve 209.), fol. 323—324. Két epigramma Buda visszafoglalásáról. Ugyanitt Cod. Lat. 24, 173. Relatio de expugnatione urbis Budae anno 1686., in fine manca, quae olim P. Negrelli Romae fuit. 12 folio lap.

Végül a müncheni Armee-Museum-ban látható Buda 1686. évi ostromának egy igen érdekes képe.

2. *Róma*. A Bibliotheca Angelica kéziratai közt a Cod. 1549/50-ben van : Distinta descriptione della città di Buda etc. in qua de Buda obsessa et capta a. 1686. Fol. 202—203.

Cod. 1756/11. Ufficio portato in collegio dal co. (Fran. Udalrico) della Torre per l'acquisto di Buda li 10. settembre 1686., venuto l'auiiso per stafetta li 7 detto all'ora 22. Fol. 28—29.

Iványi Béla

JEGYZETEK.

¹⁾ 1542 április 1. (Sáros) Patak. Perényi Péter levele a felséghez. »Ea etiam quae iudex civesque Pesthienses mihi scripserunt maiestati vestrae s. in specie misi, maiestas vestra s. dignetur me informare de relatione eidem iudici et civibus superinde facienda, ego enim interim dabo ipsis bona verba...« Írja továbbá : »Idem Joannes Nagh illic Budae audivit, ... viginti milia parvorum operariorum cum fossoriis et aliis instrumentis ad laborandum, quos ipsi *Zarahovias* vocant, sexingentosque muros ex Thurcia Budam venire. Dicunt insuper Thurcas Budensem civitatem Danubio circumducere velle et in monte divi Gerardi castellum quoddam erigi facere, unde civitas Pesth defendatur.« Bécs, Staatsarchiv, Ungarn, Allgemeine Akten 47. csomó. —A »Zarahovias« szóhoz l. *Bartal*, A magyarországi latinság szótárá-ban a *Sarahorus* címszót.

²⁾ 1542 november. »Consilium cuiusdam nobilis Joannis Hewz Hungari, boni et religiosi senis, qui fuit olim militaris vir sub regibus Hungariae Mathia videlicet et Ladislao, qui amissis omnibus bonis possessionariis in comitatu Tholnensi et Baranya habitis cum liberis et uxore habitat nunc in oppido Bathor et vivit suis sumptibus iam emeritulus« Pest és Buda újabb ostromára ad bő tanácsokat. Bécs, u. ott, 49. csomó.

³⁾ 1543 március 12. Pozsony. Albert prépost levele. Bécs, Staatsarchiv, u. ott. 50. csomó.

⁴⁾ 1544 május 22. »Datum in campo Budensi«. Mehemet basa »locumtenens cesaree maiestatis Budae« salvus conductus-t ad Ferdinánd király követei számára. Bécs, Staatsarchiv, Turcica fasc. 4. convolut VII. — Budára és Budán keresztül Konstantinápolyba 1553/4-ben többször ment követségbe Verancsics Antal és Palinai Pál deák, majd pedig Verancsics, Zay Ferenc és Malvezzi János. *Szalay László*: Verancsics Antal összes munkái, III. köt. 3—5, 13, 19, 30, 31, 427. stb. II.

⁵⁾ 1551 június 28. A. S. levele valakihez. Kazum basát elcsapták és székesfehérvári szandzsák lett, »successit in locum quidam castratus Aly passa ex Bozna, qui expectatur omnibus horis huc Budam« vele jön 10 szandzsák katonasága, »quos dicunt venire, ut civitatem Pethiensem cum septem propugnaculis fortificare debebunt, Danubiumque circum, circa, civitatem currere, superque montem Sancti Gerardi e regione de Pesth turrim unam extruere«. Bécs, Staatsarchiv, Turcica, fasc. 8, C. 2.

⁶⁾ 1555 május 3. Komárom. Paxy János levele Miksa főherceghez, melyben jelenti, hogy ma egy ember érkezett Budáról és Esztergomból, »qui retulit Thurcas Bwdenses, Strigionienses, Pestyenses et Vaczienses equos ad pascua emisisse, tentoria etiam passae educta esse ac in specie hac hebdomada egredere velle, equi enim Passae ad Kelenfelde sunt ad pascua positi, Pestyenses iuxta Pest, Strigionienses iuxta Strigonium itidem et Vaczienses iuxta Vacziam«. Bécs, Kriegsarchiv, Feldakten, 1555, fasc. 5. pièce 3.

⁷⁾ 1574 május 25. Pozsony. A magyar királyi udvari kamara a pécsi Kys Péter deák kérvényét, melyben pénzt kér, fölterjeszti a felséghez azzal a javaslattal, hogy adjon neki 20 forintot. Kis kérelmét ezzel indokolja: »Castra veldicet Thurcica per me sub Buda Sicambriae explorata, e contra castra Christianorum ad generalem conflictum atque castra metationis typum, quem maiestati vestrae sacratissimae in anno superiori 1565. hic Wiennae ad manus proprias praesentaveram...« Bécs, Hofkammerarchiv, Hungarn 14.364. csomó.

⁸⁾ 1575 június 26. Bécs. Istvánffy Miklós levele Batthyány Boldizsárhoz. »A multis exploratoribus tam ex Constantinopoli, quam ex Buda et aliis locis pro certo scribitur, idque mihi secretum dictum est, quod imperator Turcarum hoc autumno vult huc Budam venire, et hac hieme isthic hybernare, iamque illi arx Budensis expurgatur, et fenestrae, cubicula, culinae et alia restaurantur, frumentum et omnis generis commeatus comportatur. Dicunt illum visendam Vngariae, non belli gerendi causa venturum. Sed quis scit, indies, si verum erit plura dicentur.« Körmend, hercegi levéltár, missilisek.

⁹⁾ 1578 május 23. Pozsony. Az egri püspök levele a felséghez. »Feria secunda sacrae pentecostes... circa horam decimam noctis Budae motus terrae cum maximo fulgure et tonitruum fragore ingens fuerit et quod *arx regia Budensis*, eo loco, quo pulvis bombardarius servabatur, fulmine tacta, tota sit combusta et conquassata, ut nonnisi in parte quaedam habitatio permanserit.« Bécs, Staatsarchiv, Ungarn, Allgemeine Akten 112. csomó.

¹⁰⁾ 1571 október 23. Bécs. Pistalotius Miklós levele Batthyány Boldizsárhoz. »In superioribus partibus Germaniae et Bavariae incredibilis est annonae charitas et Augusta civitas ad caesarem legatos misit ut apud Budensem bassam intercedat pro tritico inde devehendo.« Körmend, hercegi levéltár, missilisek. (Pistolocikora nagyhirű orvos humanistája, a császári ház és több előkelő dunántúli magyar család orvosa, különösen a nagyműveltségű Batthyány Boldizsárral volt jó viszonyban. Az 1566—1588 közti időből a körmendi levéltár 98 érdekes levelét őrzi.)

¹¹⁾ 1595 augusztus 30 és szeptember 18. Bécs. Boldizsár kamarásmester levelei. Nürnberg, Staatsarchiv, Kriegsakten, Serie VII. Lade 125. Nro 317.

¹²⁾ 1608 június 7. Körmendi hercegi levéltár, missilisek.

¹³⁾ Magyar Balás deák levelei 1616 február 5 és március 1. Buda — Garcia Gáspár levele 1616 június 13. Buda. — Tóti Lengyel Boldizsár levele 1621 június 11. Miske, mind Körmend, missilisek.

¹⁴⁾ Gr. Esterházy Miklós nádor 1636 augusztus 9-én, Lakompakon kelt levele, 1. még ugyanennek 1641 július 23-án kelt levelét. Körmend, missilisek.

¹⁵⁾ Bölcske város tanácsának levele 1652 március 1 és a patai és solti bírák levele 1652 február 27. Körmend, missilisek.

¹⁶⁾ Darás Gergely levele 1648 április 2. Németújvár. A szalónaki porkolábok levele 1656 január 18. Körmend, missilisek.

¹⁷⁾ 1656 október 29. Niczk. Niczky Boldizsár levele. Körmend, missilisek.

- 18) 1657 december 22. Bécs. I. Lipót király levele. Körmend, missilisek.
 19) 1664 május 3. Szádvár, gr. Csáky Zsigmond levele. Körmend, missilisek.
 20) Esterházy Pál nádor levele, 1682 július 25. Kismarton. Körmend, missilisek.
 21) Ugyanennek levele, 1682 augusztus 19. Kismarton. Körmend, missilisek.
 22) Ugyanennek levele, 1682 augusztus 26. Bécs. Körmend, missilisek.
 23) 1682 szeptember 3. Esterházy Pál nádor levele, ugyanott.
 24) 1682 október 4. Szombathely. Széchényi György kalocsai érsek levele. —
 1682 október 20. Ex castris ad Sempthe positis. Esterházy nádor levele. Mindkettő
 ugyanott.

- 25) 1682 október 24. Győr. Esterházy János levele. Ugyanott.
 26) *Szilágyi*: A magyar nemzet története, VII. köt. 408. l.
 27) 1683 február 26. Bécs, és március 6. A nádor levelei. Körmend, missilisek.
 28) 1683 május 20. Köpcsény. A nádor levele, ugyanott.
 29) 1683 május 22. Köpcsény. A nádor levele, ugyanott.
 30) 1683 június 21. Tata vára. Szatmári Imre levele, ugyanott.
 31) 1683 június 21. Vég Tata vára. Ugyanennek levele ugyanott. Az oszmánság
 készülődéséről 1683 június 23-án Tihanyból ír Kétheli János Bezerédi István pápai
 vicekapitánynak. Ezen levelet meg adó 25 szekeres — írja — »az derék török táborbul,
 a hol maga személy szerint az fő vezér vagyon, elszöktenek Tolnárul«, 90 szekér
 puskaport hoztak, »valami puska jancsáré egy szekéren lévén el sült, mind el'égett
 jancsárság feles, jancsár agával együtt, ökor számtalan és polgár«. A Kanizsa tarto-
 mánybeliek Siklóstra port vittek, az menykő megütötte az elmúlt héten, az várát is
 mind el hánta fundamentumbul. — Ugyanott.

- 32) 1683 szeptember 24. Veszprém. Babocsay Ferenc levele, ugyanott.
 33) 1683 október 17. Győr. Esterházy János levele, ugyanott.
 34) 1683 november 6. Veszprém. Babocsay Ferenc levele, ugyanott.
 35) 1684 március 5. Egerszeg. Nagy Ferenc levele, ugyanott.
 36) L. a Történelmi Tár 1890. évfolyamában a 49—58. oldalakon között:
 »Narratio obsidionis Budae« című naplót, amelyet egy Budán lévő magyar hadi-
 fogoly írt.

- 37) 1684 június 22. Szombathely. Nagy Ferenc levele. Körmend, missilisek.
 38) 1684 július 5. Ex castris ad Reu Komarom positis. A nádor levele, ugyanott.
 39) Történelmi Tár, 1890. évf. 52. l.
 40) 1684 július 18. Sopron. Ruszti Nátl Lipót levele. Körmend, missilisek.
 41) 1684 július 21. Egerszeg. Nagy Ferenc levele, ugyanott.
 42) 1684 augusztus 4. Ex castris sub Buda positis. Batthyány Ádám levele.
 Ugyanott.

- 43) 1684 augusztus 13. Ex castris ad Budam positis. A nádor levele, ugyanott.
 44) 1684 augusztus 14. Egerszeg. Nagy Ferenc levele, ugyanott.
 45) 1684 augusztus 14. Egerszeg. Nagy Ferenc levele, ugyanott.
 46) 1684 augusztus 18. Bécs. Somogyi Ferenc levele, ugyanott.
 47) 1684 augusztus 27. Gr. Batthyány Kristóf levele, ugyanott.
 48) 1684 augusztus 28. Ex castris ad Budam positis. A nádor levele, ugyan-
 ott. — Gr. Draskovics Miklós országbíró levele 1684 augusztus 28. Ex castris caesareis
 ad Budam. Ugyanott.

- 49) 1684 augusztus 31. Sopron. Ruszti Nátl Lipót levele, ugyanott.
 50) 1684 szeptember 3. Ex castris ad Budam positis. Gr. Draskovics Miklós
 levele, ugyanott.

51) »Extractus literarum serenissimi principis Loy secretarii supremo laidi-
 nantio Ropoch Buda 27 augusti 1684. perscriptarum. — Posteaquam nos hesterna
 die magnam Minam a novo minerario appromptatam rumpi curassemus, cuius effectus
 non modicum damnnum hosti causavit, ex tunc Turcae album vexillum exposuerunt,
 armistitiumque trium dierum postularunt, quin ipsi unum expressum ablegatum post
 magnum vezirium exmittere valeant, qui illorum necessitates exponeret. Quod autem
 petitum a serenissimo duce Lotharingiae denegatum est, ne illi amplius se hostiliter
 demonstrare valeant, nostri sequenti die assaultum cum 20/m. (20.000) tentare volentes
 nec quidem infantibus in utero matris existentibus se parcere velle comminati sunt,
 ad quod hostis respirium 48 horarum imploravit. Quod quidem ipsis conditionaliter
 permissum fuit, ut scilicet hostis unam portam civitatis Christianis militibus in pos-
 sessionem cederet, quae immedie a termille militibus occupabatur, et sic minime

dubitandum civitatem Budensem quae a 143 annis jugo Barbarico subacta quin non Christianis reassignanda foret, proxime de eadem plura transcripturus.« Nátli Lipót 1684 szeptember 3-án kelt levelének melléklete, ugyanott.

⁵²⁾ 1684 szeptember 7. Nyitra. Czobor Ádám levele, ugyanott.

⁵³⁾ 1684 szeptember 21. Győr. Daniel (?) Mihály ezredes levele Batthyány Kristófhöz, melyben írja, hogy galántai Esterházy János szeptember 18-án »ex castris ad Budam positis« leveléből értesül, hogy: »Castra Turcica die immediate praecedenti circa Albam Regalem non contemnendo numero congregata fuisse, unde verendum ne Tartari cum adjungenda certa parte Turcarum in aliquas partes Christianorum subito et insperate excurrant, damnaque caedes et depopulationes iisdem inferant«, így tehát fegyverképes embereit gyűjtse össze és küldje Pápara. Ugyanott.

⁵⁴⁾ 1864. október 7. A budai táborbul. A nádor levele, ugyanott.

⁵⁵⁾ Századok, 1884. évf. 801—802. l.

⁵⁶⁾ 1684 október 12. Tormás. Gr. Draskovics Miklós országbíró levele, Körmend, missilisek.

⁵⁷⁾ 1684 október 17. Egerszeg. Nagy Ferenc levele, ugyanott.

⁵⁸⁾ A bécsi Hofkammerarchív, Hungarn részében van egy térképe Budának, amely talán még 1688-ban, de legkésőbb 1689 elején készült (Hungarn, 14665. csomó, az 1689 február 16-án kelt akta mellett), s amelyen már a helyreállítandó vagy helyreállított budai erődítmények mellett, nagyjában a budai Vár mai elrendezését látjuk, kivéve természetesen a fellegrárat, azaz Mátyás király egykori palotáját. Látjuk a mai Üri-, Országház-, Fortuna-, Werbőczy-utcákat, a Tárnok-utcát, a Dísz-teret, de a mai honvédelmi minisztérium dísztéri homlokzatától számítva dél felé, a Szent György-tér tájéka teljesen más elrendezésű, mint ma. A mai Szent György-téren még, egy templom, a régi Szent Zsigmond-templom, illetőleg annak falai állanak. A chasteau fölíratú részben látjuk az egykori Mátyás király-féle palota helyét. Lent, a mai kereskedelmi minisztériumtól jobbra és balra állott az Arzenál és az élélmzési raktár. Budán, a Várban ekkor még három templomot is látunk. A *grand Esghisse*, a mai Koronázó főtemplom, tőle nem messze látjuk, balra az egykori dominikánus templomot, melynek négyszögletű, kampanileszerű tornya ma is megvan. Végül a harmadik a franciskánusok temploma, a mai helyőrségi templom, mely ekkor még körül volt építve, s mellette egy síkátor is volt. A térképen orientáció nincs, a mérték lábakkal van kifejezve, nagysága 100 × 57.5 cm, de alakja nem szabályos.

⁵⁹⁾ 1684 október 23. Bécs. Somogyi Ferenc levele. Körmend, missilisek.

⁶⁰⁾ 1684 november 2. Győr. Id. gróf Zichy István levele. Ugyanott.

⁶¹⁾ Történelmi Tár, 1890. évf. 58. l.

⁶²⁾ 1684 november 7. Egerszeg. Nagy Ferenc vicegenerális levele. Körmend, Missilisek.

⁶³⁾ 1684 november 10. Egerszeg. Ugyanennek levele ugyanott.

⁶⁴⁾ 1684 november 6. Pápa. Bezerédi István levele, csatolva Nagy Ferenc 1684 november 11-én Egerszegen kelt leveléhez. Ugyanott.

⁶⁵⁾ 1684 november 11. Lakompak. Esterházy Pál nádor levele. Ugyanott.

⁶⁶⁾ 1684 november 14. Egerszeg. Nagy Ferenc levele gr. Batthyány Kristófhöz. »Hivassa Sibrik uramat, honnan vette ő kegyelme azt a lármát, az melyre vissza kellett téríteni az hadakat, még csak meg sem értve miben legyen az dolog bizonyosan a meddig czeakztak föl s alá, a mint irtam is Nagyságodnak, bizonyosan oda érkezettek volna Buda alá, három hete, hogy ki mentek innen.« Körmend, Missilisek.

⁶⁷⁾ 1684 november 17. Pápa. Bezerédi István levele gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerálishoz. Ugyanott.

⁶⁸⁾ 1684 december 10. Bécs. Somogyi Ferenc levele. Ugyanott.

⁶⁹⁾ 1685 január 18. előtt. Tulok Ferenc levele, illetve beadványa. Körmendi levéltár.

⁷⁰⁾ 1685 január 9. Bécs. Somogyi Ferenc levele. Körmend, Missilisek.

⁷¹⁾ 1686 február 28. Veszprém. Babocsay Ferenc levele. — 1686 április 19. Egerszeg. Nagy Ferenc levele gr. Batthyány Ádámhoz. A szegvári kapitánynak meghagyták, hogy a »környül való kerétt helyekből a népet melléje vegye és mennél jobb szerrel lehet az hagyot napon és helyen compareáljon«. A lenti-i kapitány hozzon két tarackot magával, ha pedig föl vonták volna a bástyákra és el nem hozhatná, »innéd viszek egy jó réz tarackot«. Ugyanott.

⁷²⁾ 1686 május 1. Krakkó. Névtelen levél. Ugyanott.

- ⁷³⁾ 1686 május 17. Veszprém. Babocsay Ferenc levele.
- ⁷⁴⁾ 1686 május 31. Egerszeg. Nagy Ferenc levele. Ugyanott.
- ⁷⁵⁾ 1686 június 5. Egerszeg. Ugyanennek levele, ugyanott.
- ⁷⁶⁾ 1686 június 24. Rohonc. Gr. Batthyány Ádám levele atyjához B. Kristófhöz. Ugyanott.
- ⁷⁷⁾ 1686 június 25 és június 28. Gr. Kéry Ferenc levelei gr. Batthyány Ádámhoz. Ugyanott.
- ⁷⁸⁾ 1686 július 1. Csákány. A csákányi sereg levele. A szekerekkel később is volt baj. Ugyanis július 15-én Nagy Ferenc jelenti Batthyány Ádámnak, hogy: »Palatinus, Lindvai és érsek uram balatinczi tisztartói nem akarnak szekereket adni«. Ugyanezt jelenti Nagy július 16-án is. 1686 július 15 és 16. Nempti. Nagy Ferenc levelei. Ugyanott.
- ⁷⁹⁾ 1686 július 2. Győr. Esterházy János levele gr. Batthyány Ádámhoz. Ugyanott.
- ⁸⁰⁾ 1686 július 4. Bécs. Gr. Kéry Ferenc levele. Ugyanott.
- ⁸¹⁾ 1686 július 4. Egerszeg. Nagy Ferenc levele. Ugyanott. A melléklet szövegét I. Károlyi—Wellmann művének 108. lapján, a jegyzetben.
- ⁸²⁾ 1686 július 5. Szombathely. Niczky Sándor levele gr. Batthyány Ádámhoz. Ugyanott.
- ⁸³⁾ 1686 július 10. Esterházy János levele ugyanahhoz. Ugyanott.
- ⁸⁴⁾ 1686 július 11. Győr. Ugyanennek levele ugyanahhoz. Ugyanott.
- ⁸⁵⁾ 1686 július 10. Rohonc. Gr. Batthyány Kristóf levele fiához. »Vettem leveledet kiben adod értésemre, hogy Sz. Grotra Istennek hálá szerencsésen érkezél, de népedet nem találd oly dispoite, az mint reménletted vala, s foghlatatos vagy annak rendben való vételében.« Ugyanott.
- ⁸⁶⁾ 1686 július 11. A Székesfehérvár melletti táborban. Gróf Caprara Aeneas levele gr. B. Ádámhoz. »Domine mihi observandissime. Non dubito, quin a serenissimo Lottharingiae duce, domino generali intimatum fuerit, ut concreditos sibi Haidones ad castra caesarea sub Buda posita quantocius transmittat; Reiterato itaque mandato suae serenitatis, domino generali significare volui, praedictis Haidonibus suis praecipendum esse, ut absque mora se congregent, in nominatisque castris, sub Buda positis compareant. Et casu quo securitatis gratia, auxilio meo quocunque etiam modo necesse iudicare, id ipsum mihi ad Albam Regalem existenti significare poterit, assecurans dominum generalem, quod ipsi in omnibus occurrentiis lubens assistam.« Ugyanott.
- ⁸⁷⁾ 1686 július 11. Egerszeg. Nagy Ferenc levele gr. Batthyány Ádámhoz. Ugyanott.
- ⁸⁸⁾ 1686 július 11. Bécs. Gr. Kéry Ferenc levele ugyanahhoz. Ugyanott.
- ⁸⁹⁾ Ennek részleteit I. Károlyi—Wellmann művének 32. lapján.
- ⁹⁰⁾ 1688 július 19. Rohonc. Gr. Batthyány Kristóf levele Ádám fiához. Körmend, Missilisek.
- ⁹¹⁾ 1686 július 16. Légrád. Nagy Zsigmond levele Nagy Ferenchez. Ugyanott.
- ⁹²⁾ 1686 július 17. Nempti. Nagy Ferenc levele gr. B. Ádámhoz. Ugyanott.
- ⁹³⁾ 1686 július 28 reggel 5 órakor, Buda alól. Gr. Kéry Ferenc levele. Ugyanott.
- ⁹⁴⁾ 1686 július 28. Egerszeg. Nagy Ferenc levele. Ugyanott.
- ⁹⁵⁾ 1686 augusztus 3. Rohonc. Gr. Batthyány Kristóf levele fiához, Ádámhoz. Ugyanott.
- ⁹⁶⁾ 1686 augusztus 6. Veszprém. Babocsay Ferenc levele gr. B. Ádámhoz. Ugyanott.
- ⁹⁷⁾ 1686 augusztus 1. 12 óra tájban a budai táborban. Gr. Kéry Ferenc levele. Ugyanott.
- ⁹⁸⁾ 1686 augusztus 6. Bécs. I. von Lachenheimb levele. »Neües weisz ich Euer Excellenz nichts anders zu berichten, alsz das die unserigen bey Offen wohl halten, und haben die Rondellen und Postein en auch das Schlossz würklich in ihren gewalt, die belegerten aber haben sich dergestalten auffen Plaz verschanzt, das sy unsz genueg zu thuen geben, und sy haben hindter ihnen ein tüeffen graben, van anderthalb Pica tüeff, item ein gewisse Mauer und dernoh erst Palisaten, und die stugkh umb und umb ihrer, und defendiern sich disperat, ob wollen sye eingespiürt sein, die unserigen beenstigen dieselben tag und nacht, dan wüer haben albereith etliche stugkh und Mörser auff denen Postein und Rondellen, nichts destoweniger

wollen sich die Hundt noh nicht geben, drey mohl hat der herzog hinein geschickht dieselben auf zu fordern, und ist folgendts ihnen von herzogen van Lottringen das erste mohl geschriben worden.

Der Zeith des Comandierenden Bassa zu Offen Apdurahan Bassa und alle übrige der Vessung befelichs inhaber! Ihr sollet wissen in deme wier mit des groszmechtigsten und überwindlihisten Römischen Kayzers, unsers allergnädigsten herrn süegreichen Kriegs hern, undter gegenwertige Vessung kumben, und d...roff de stukken dergestalten die Bresche gelegt, das wier die Vessung zu stürmen eheistens willens sein, wan ihr nun die Vessung übergeben werdet, sollet ihr sambt allen volkh und in wohnern, haab und guet sichern abzug haben, und conuoiert werdet noh verlangen, widriges fahls, so fehrn die Vessung mit gewaffneter handt solle überstigen werden, wierdt kein mensch, was standts oder alters es seye, verschandt, sondern alles undter schwerdt nidergehauet werden.

Andtworth des Bassa.

Der Zeit des teütschen Koysers, Römischen Imperators General Leütenandt van Lottringen. Es berichtet, das wier euer schreiben überkumben, und dessen inhalt vernomben. Wier haben auch gewust, das ihr ausz euern landt hier her komet und das eure Intention seye auf diese Vessung zu kumben, dahero wier zu der göttlichen gnadt die zuflucht nehmet, tag und naht unsz bearbeiten, und ist es eine unnmügliche sahe, das unsz die Vessung zuüber geben ein fahlen solle. Ihr habet gemeldet, das ihr sturmen wollet, einzweimohl habt ihr schon versucht, aber Gott hat euch gestrofft, wan ihr euh hinfüher zum stürmen vornemben werdet, so ist van den allerhöhesten Diese unsere bit und hoffnung, das er in ansehung, zu Ehren seines geerlisten Prophten Machomed, durch seine Woff und macht euch straffe, weil ihr hoh müttig und hoffartig worden, des hoffartigen aber feindt und straffer gott ist.

Dasz andere mohl wie der Herzog hinein schickht und last ihnen sagen. Was die Übergaab der Vessung Offen anbelangt, das stehet noh bey gott und weiter nichts.

Dasz dritte mohl wie der Herzog hinein schickht gibt zue andtworth. Wier sollen Offen verlassen, man will unsz ein andere Vessung ein raumben und geben, wan nicht dises annemblih wäre, so solle man mit ihnen gleich ein ewig friden mahen, so wollen sy unsz Offen übergeben.

Weliches alles dises die unserigen niht contentiern wollen, sondern noh erger zu cononiern angefangen, um ist zu merkhen, das ihnen niht wohl dorbey geschicht, weil sy soloche projecta ver geben, die schellmen verlossen sich auff ihr Succurs, und ist niht weniger alsz das derselbe schon würrklich 3 Meill wegs van Offen ankumben seye, aber wie starkh, kan man aigentlich niht wissen, aber die meisten sagen van 40.000 man, und ist der grosz Vizier in beschau mit, heüth und morgen werden wunderliche sahen vorbey gehen. Der General sturmb hette gestern geschehen sollen, zu disem Ende erwardt man stündtlich zuvernemben, wie es obgeloffen seye, und hoffen zu gott stündtlich guete Zeitung zuvernemben, und das Offen über seye, und man zweiffelt daran das der türkhische Succurs angreifen wierdt die unserigen, die erwardten schon seiner, und wan sy zusamben werden kumben, wierdt ein grausambes kopff waschen sezen. Es ist wohl niht weniger, alsz das van unsern vill Todt gebliben und vill plesiert und gebrendt worden, und van Türkhen noh mehr, man will sagen das noh über 4000 Türkhen in Offen sein sollen, undt ist wohl zu glauben, dan sy defendiern sich tappfer, aber es wierdt ihnen bald die Curagie vergehen, wan unsz anderst ihr Succurs in kein Confusion bringt, welches wier mit gottes hüllff niht verhoffen. Der General Veldt Marschalkh graff Stornberg alhieiger Commandant ist alhero gebracht, welcher van einer Kugl plesiert worden, und ein finger van der recht handt wegkh geschossen worden, aber niht gefährlich. Der spanische feyer wergker ist auch alhero gebracht worden, welcher wegen seiner ungeseligkeit niht lenger aldorthen bleiben können. Vor 2 tagen haben die unserigen ein lange Mina sprengen lassen welche weith hinein auff ihren Plaz gangen, undt undther ihr Maur welche solte gueten effect gethan haben, und die Mauer weith gesprengkt, und dordurch denen unserigen ein weg eröffnet. In Suma Sumarum, wier erwardten alle augenblik einen Curier, oder den Hertzog van Neüburg herauff, mit gueten Zeitungen.

Das der General Schulz in Croathen mit Todt abgangen, werden Euer Excellens zweiffels ohne schon vernomben haben. Die Venezianer haben obermohl die Vessung Modon in Morea erobert, zu disem Ende hot man bey den hiessigen Hoff vor 3 tagen das Te Deum laudamus gesungen. Die Pohloken un Muscauter seindt auh schan in feldt, findten aber keinen feindt, aber sy sollen undter Offen kumben. Unsere hern Croothen die seindt noh fleissig zu Hausz, und wissen auh van keinen feindt.»

⁹⁹⁾ 1686 augusztus 17. Bécs. Korlatovics László levele. Körmend, missilisek.

¹⁰⁰⁾ 1686 augusztus 18. Bécs. Lachenheimb L. levele. A Dünnewald és a nagyvezér közti ütközetről írva említi: »Alwo mit Gottes Hülf in die 3000 Janizarn Todt gebliben und über 200 gefangen worden, darbey 24 fandl erobert und 12 stugkh, bey einen jeden Janitscharen hat man gefunden 3 Granaten und ein schaufl, bein theill ein krampen, weliche in willens sein gewesen mit Succurs in Offen zu khumben«, amí azonban nem sikerült. Ugyanott.

¹⁰¹⁾ 1686 augusztus 19. »Datum ex castris ad Ersci positis.« Gr. Batthyány Ádám levele atyjához. Ugyanott.

¹⁰²⁾ Ugyanezen levél utóiratában Ádám gróf ezeket írja: »P. S. Szinten hogy el végeztem volna leveletem érkezik Sági uram Nagyságod levelivel, de az katonákbul senkit sem hozot magával. Bizony még az szükség miat még várhaták volna azt az kevés ödöt még az fizetis el érkezik, mert sokan liztettek, éléseket itt el atták ugy szöktek el, hogy igazán még valjam nem keves panaszom lesz Nagyságod előtt Isten haza vivén némelj tisztviselőire Nagyságodnak, az kik nemhogy tartóztaták volna az katonaságot, de inkább magok csináltak bontakozásokat.« Ugyanott.

¹⁰³⁾ 1686 augusztus 26. Kismarton. Eszterházy Pál nádor levele Batthyány Ádámhoz. »Kegyelmed decima quinta huius költ levelét vévén, mit irion még értetem: azutátul foghást ugy hiszem történetek sok állapotok, mellyek én előttem még nem constálnak. És minthogy itten ollyan hírek hallatnak, hogy az Feő vezér succursust keüldvén bé Budára, maga Feier várrá ment véle léveő Táborral edgyeütt s rablany készül. Mely ha ugy vagyone vagy sints? keözelebb lévén ottan kegyelmed, bizonyossabbat halhat és engem rolla hová hamarább tudoséttany (kérem) ne nehesztellyen, tudhassam magamat mihez alkalmasztatnom.« Ugyanott.

¹⁰⁴⁾ 1686 augusztus 23. Győr. Komáromi István levele. Ugyanott.

¹⁰⁵⁾ 1686 szeptember 1. Bécs. Lachenheimb L. levele gr. Batthyány Kristófhöz. »Neües weisz ich Euer Excellens nihts schreiben, alsz das gestern nohmittag ein Curier van Offen ankumben mit bringendt, das vergangenen Pfingstag die Türkhen mit 5000 man auff die unserigen losz gangen und auff 3 orthen angriff gethan, mit der Meinung, die unserigen in Confusion zu bringen und dardurch ein Succurs in Offen zu bringen, alsz haben bey 500 Janitscharen, in wehenden action comandiert, in Offen zu lauffen, vermeinendt es wierdt ihnen also von statten gehen, alsz neulich, wie sye die 140 Man hinein gebracht haben, ist ihnen aber dismohl niht van statten gangen, sondern seindt die 500 Janitschorn dergestolten denen unserigen in die Nay und undter unsere Linea kumben, das sy niht gewust solten, wo sy aus oder ein wohlen und habent die unserigen also gehözt, das alle 500 Todt gebliben. Eben zu dieser Zeith sein die ausz Offen auch mit 200 man ausz gefohlen, weliche aber van denen unserigen wohl empfangen, und vill Türkhen nider gemaht und also widerumben repoulsiert werden, der feindt hat sich gleich wider zuruck reteriert, welichen die Ungorn nohgesezt hoben und noh niht wissendt was weiters geschehen ist, der General Merssi ist tödtlich blesiert worden, und hot 3 hüb übern kopff bekumben, und im ein schulter geschossen worden. In Summa wüer verhoffen zu Gott Offen bolt in unsere händt zu bekhumben, dan der Herr General Schaffenberg ist schon würklich mit 15.000 Man teütschen und Vngorn noher Offen ankumben, alsz wierdt man iezt mit Ehrnst die Vessung angreifen, wasz mir der herr groff Johannes Draskowiz ausz Croothen schreiben thuet...« Ugyanott.

¹⁰⁶⁾ 1686 szeptember 2. Szalónak. Batthyány Kristóf gróf levele Ádám fiához. Ugyanott.

¹⁰⁷⁾ 1686 szeptember 4. Győr. Zichy István levele gr. Batthyány Ádámhoz. »Az kigyelmed 29. írot kedues leuelet ueuen, mille gratias még his hogy az oda ualo occurentiákrul uigastalni nem nehestelt, már Budának mégh utedletis értuén legh elsöben Pricz Commerci által, ...«, azután folytatja, hogy csak várjuk tovább való szerencsés progressusinak híret. Draskovics uram kedvesével Celben ment, inntt fegyverrel hadakozni akarván hazánkért, »örömben nemis tudok mit írnom s hisem

Istent ha közelgetni fogh Kigyelmed Feheruárhoz mezőbenis fogh uduarolhatni kegyelmednek az, a ki mindenekben uáruán az kegyelmed paranczolattiát marad mindenüt...« stb. Ugyanott.

¹⁰⁸⁾ 1686 szeptember 7. Ad Prata Beatae Virginis. Esterházy Pál levele. Ugyanott.

¹⁰⁹⁾ 1686 szeptember 7. Veszprém. Babocsay Ferenc levele. Ugyanott.

¹¹⁰⁾ 1686 szeptember 17. Ex castris ad Pápa positis. Petneházy Dávid levele.

Ugyanott.

¹¹¹⁾ 1686 szeptember 21. Bécs. Lachenheimb L. levele. »Neües weisz ich Euer Excellenc niht zu berihten, alsz das unsere köyserliche armee 8 meill undter oFFen stehet und demonstriert, das ihnen niht müglich seye lang aldorten zuverbleiben, ausz ursachen, weil sye an hoy und holz grossen obgang hoben, zu disen Ende haben sye sich auff 2 oder gohr 3 theill vertheilt hin und wider den feündt ein obbruch zu thuen, den sagen noh aber werden die unserigen niht lang in feldt compiern, sondern sich bolt in Windter quartier begeben undt nihts notabels mehr tentiern, dan alhier kumben töglich souill officier und gemeine Soldothen noher Wienn, das niht zu beschreiben, welche ein hauffen Türkhen und weiber herauff bringen, und die ganze statt dormit belegen das ertlich wohl ein unglighk durch die selben endtstehen mechte, wie es dan auch diser tag geschen ist, das sy den Passauer hoff haben anstehen wollen, so aber die unserigen gleich woher genomben. Item ein gewisser grof Zinzendorff, der hot vergangene wohen seine gutscher und vorreither auff landt umbs hey geschigkht herein zu führn, mit welihen 2 Türkhen mit gefohrn zu hellffen, diselbigen hoben den gutscher undt vorreitter die gurgl obgeschniten, ihre kleider durch gangen, zu disem Ende hot man alhier auszgeblossen, das alle die Türkhen sollen van Wienn obgeschofft werden, der herr Cardinal Kollonitsch aber hat den roth geben, soliche widerumben in Türkhey zu schigkhen und dorfür die Christen ausz zu lesen, wosz aber derselbe vor einen Nuzen hoben wierdt, ders kaufft hat, losze consideriern. In Summa ich kan niht beschreiben, wie vill türken alhier sein, und wie sy geholten werden, besser alsz die Christen, und mehr freyheit, das sih die schellmen ganz übernohmben hoben, und keinen Christen mehr achten. Wie es fehrner gehen wierdt, wierdt unsz die Zeith geben.« Ugyanott.

¹¹²⁾ 1686 október 8. Keszthely. Tóti Lengyel János levele. Ugyanott.

¹¹³⁾ 1686 október 13. Egerszeg. Gyenesy (Gienesy) Gergely levele. Ugyanott.

¹¹⁴⁾ 1686 december 16. Bellatinc. Némethy Péter levele Battyány Ádámhoz.

Ugyanott.

¹¹⁵⁾ 1686 december 19. Grác. Böytös István SS. T. Doctor levele. Ugyanott.

¹¹⁶⁾ 1686 december 24. Kaposvár. Csány Bernárd levele, ugyanott. Itt említjük meg, hogy Buda és Pécs ostromában részt vett gyöngyösi Nagy Ferenc fia, Nagy Zsigmond is, aki 1690 szeptember 9-én Nemptiből kelt levelében emlékezteti Batthyány Ádámot, hogy Nagyságod maga szemével méltóztatott látni, hogy »mind Budárul, s mind Pécsrül minemü Lázár formára hoztanak haza.« Ugyanott.

A Várszínház története.

Budapest építészeti emlékei között a legkülönösebb története a budai Várszínháznak van. E történet a XIII. évszázad utolsó felére nyúlik vissza, s azóta falai, sokszor azonban romjai, tanúi voltak a magyar történelem dicsőséges és szomorú korszakainak. Eredetileg szerzetesrendi templom volt, amelyet a törökök uralmuk alatt mecsetté alakítottak át, majd Budavár visszavétele után romjain megint templom épült, és ezt a templomot alakították a XVIII. század végén színházzá, mely formájában ma áll.

A középkorban a népesedő és fejlődőben lévő városokban rendszerint a szerzetesrendek is megjelentek és a plébánia-templomon kívül ők is építettek templomot. A mostani Várszínház helyén először a XIII. században épült szerzetesrendi templom.

A ferencendi szerzeteseknek, akik a XIII. században Magyarországon nagy népszerűségnek örvendtek, IV. Béla nemcsak a letelepülést engedélyezte, hanem 1269—70-ben templomot és zárdát is alapított számukra. A szerzetesrendek a templom és a zárdá felépítésére leginkább azokat a helyeket választották, amelyek távolabb estek a sűrűn lakott területektől. A ferencendi szerzetesek is a Várnak legkevésbé lakott déli részét választották ki és ott építették fel templomukat és zárdájukat, amely evangélista Szent János tiszteletére volt szentelve. Ez a templom volt a tatárdúlás után a két plébániatemplom mellett, amelyek a Vár középső és északi részén épültek, a harmadik temploma a rohamosan fejlődésnek induló Budának.

A templom alaprajzát, elrendezését és stílusát nem ismerjük. Sem építészeti leírás, sem rajz nem maradt fenn sem a templomról, sem a kolostorról. Egyetlen képen, egy 1541-ben készült metszeten, Meldemann nagy budai látképén látható a ferencesek templomának tornya kúpalakú tetejével. Építészeti szerkezetét azonban a kép után nem lehet megállapítani. A templom tornyáról mégis látható, hogy mint a korabeli templomok, ez is csúcsíves stílusban épült, de a templom korábbi eredete miatt feltehető, hogy más építészeti stílust követett. A kép azonban fontos bizonyíték arra vonatkozólag, hogy a Szent János-templom tényleg azon a helyen állott, ahol most a Várszínház van. Meldemann képén a torony mellett a következő felírás olvasható: »S. Johannes Parfuser Closter«. Tehát csak ezen a helyen állhatott a templom.

Schier foglalkozott először Buda középkori helyrajzával Buda Sacra című munkájában, mely csak halála után 1774-ben jelent meg. Ő tévesen a Boldogasszony kisebb egyházát helyezte a mai Várszínház helyére,

a ferencrendiek Szent János-temploma helyett. Ebből közel 100 éven át tartó tévedés származott.

1866-ban a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottsága a Várszínház emléktáblával látta el, és arra, felhasználva Schier téves megállapításait, a következő szöveget vésték: »Itt állott a b. szűznek u. n. új vagy kisebb egyháza, mely a sz. Zsigmond prépostsághoz tartozott s először 1471. említettik, midőn Horogszeghi Szilágyi Erzsébettől, Mátyás k. anyjától gazdagon megajándékozott. A törökkorban (1541—1686.) leromboltatván 1692-ben a kármeli szerzet által sz. József tiszteletére ismét felépítettet. II. József császár alatt pedig 1784. német színházzá alakítottatott át. A M. T. A. R. B. 1866.« Ezen téves megállapításokat tartalmazó emléktáblát leszedték a Várszínház faláról és jelenleg a színház pincéjében találtam meg.

Schier téves megállapításait 1854-ben Haeufler, 1868-ban pedig Rupp is átvette és felhasználta Buda helyrajzáról írt munkájában. Különösen Rupp okozott nagy zavart Buda középkori helyrajza terén. Művében lévő térképén Budavárának területén két Szent János-utcát és két Szombathelyi-utcát tüntet fel. Meghatározásait azonban semmiféle írott bizonyítékkal nem tudja támogatni. Ezen ellentmondások okozta kételyeknek először Rómer Flóris ad kifejezést »Adalék a budai várnak a török foglalás előtti helyszinleléséhez« c. tanulmányában (Archeológiai Közlemények 1877). Meldemann metszete alapján ő állapítja meg először helyesen a középkori budai egyházak fekvését. Az 1885-i Archeológiai Értesítőben pedig Némethy Lajosnak »Buda várának régi helyrajza« címen jelent meg egy tanulmánya, amelyben mindmáig elfogadhatóan a következőkkel bizonyítja be annak helyességét, hogy a Szent János-egyház a mai Várszínház helyén állott: »A budai káptalan 1352-ben kiadott eredeti és a káptalannak függő pecsétjével ellátott okmányában Werner gróf budai bírónak palotája így iratik le: Fekszik az evangélista Szent János egyház mellett, két homlokzata van, keletre a Duna felé és nyugatra.« Werner kettős házából később Szapolyai János, utóbb Werbőczy István háza lett, amelyről Turnschwamb János, a Fuggerek és Thurzók ügynöke így emlékezik meg: »Az öreg Werbőczy István Szerecsin János özvegyét vette el és Budán a vajda (Szapolyai János) atyjának házában lakott Szent János temploma mellett, amely a sarutlan szerzetesek zárdájáé. A vajda atyjának házából az utca felett fafolyosó vezetett át a sarutlan szerzetesekhez. És mivel Werbőczy István nagy pápista volt, a sarutlan barátoknak naponta kellett házában misét mondaniok.« Werbőczy halála után Szulejmán basa költözött ide Fráter György házából. Számos térkép és látkép tünteti fel a basa házat az egykori Werbőczy-ház helyén, a Szent János-templom, akkor mecset közvetlen tőszomszédságában.

Mindez elég bizonyíték arra, hogy a Szent János-templom állott a mai Várszínház helyén.

A török uralom alatt Budavárában egyetlen keresztény templom maradt meg: a Mária Magdolna-templom. Így a ferencesek itt tartották istentiszteleteiket, mivel Szent Jánosról elnevezett templomukat a törökök mecsetté alakították át. Ebből származott az a tévedés, hogy a Mária Magdolna (mai Helyőrségi) templomot tartották a ferencesek Szent János-templomának.

Érdekes megnéznünk Alt Jakab helyreállítási rajzát a Mátyás korabeli Budáról, melyet a XIX. század első felében készített és ezen csúcsíves tornyokat tüntet fel, de sajnos rajta kiigazodni nem tudtam.

A törökök uralmuk alatt nagy pompával rendezkedtek be Budán, ahol a meghódított terület kormányzósága, a basának székhelye volt. Tizennégy mecsetet építettek vagy alakítottak át keresztény templomból. A Várszínház helyén az úgynevezett Basa-dsámi állott az akkori Bizánci-utcában. Érdekes, hogy ezt az utcát mindig a templom után nevezték el. Az 1440-es években Szent János-utcának, a karmeliták ott-tartózkodása idején pedig Karmelita-utcának nevezték. A színház megnyitásától mai napig Színház-utca a neve. A Basa-dsámi volt az első temploma a törököknek. Az oka annak, hogy először a ferencesek Szent János-templomát alakították át, az lehetett, hogy a basa székhelyének közvetlen szomszédságában állott. Így aztán a ferencesek a Szent Magdolna-templomba kerültek. (Dr. Lechner Jenő kéziratából.)

A török templomok kétfélek voltak; az egyiket dsáminak, a másikat mecsetnek nevezték. A dsámi és a mecset között a különbség az, hogy a mecset lehetett kisebbszerű imahely is, míg a pénteki hivatalos imádságot az uralkodóért csak a dsámiban mondhatták. A Basa-dsámi a budai basa temploma volt és lakóháza mellett állott. Helyét Buda 1686-i ostrománál az ostromló seregben működő Juvigny császári mérnök is pontosan meghatározta az általa összeállított térképen. Feljegyzéseink vannak a Basa-dsámiról: »Pascha Dschamisi«-ról Gerlach Istvántól, aki Ungnád Dávid császári követnek udvari prédikátora volt és vele Budán át Konstantinápolyba utazott. 1577 június 18-án megszemlélte Buda nevezetességeit és a Basa-dsámiban is benn volt. Leírja, hogy a templomban gyönyörű szőnyegek borították a földet és a keleti falat. A falban boltíves fulke volt, amelyben a pap ült és imáit mondogatta. Nem messze ettől a fulkétől egy rácsokkal körülvett, meglehetősen magas szék állott, amelyen a pap mohamedán szokás szerint a lábain ülve szokta beszédét tartani.

A török korból a templomra vonatkozólag csak ezekre a feljegyzésekre tudunk hivatkozni. Bővebb leírás nem maradt fenn, melyből építészeti szerkezetére következtethetnénk. Az 1686-i ostromnál a basa lakóhelye mögött álló puskaporos torony felrobbant, olyan erővel, hogy kövei még a pesti oldalra is áthullottak. A dsámi és a basa lakóháza teljesen rombadólt. Anyagát vagy az új templom vagy más épületeknek felépítésénél használták fel, mert hiszen Budán az ostrom után alig maradt épület épségben.

A törökök kiűzése után Lipót király több szerzetesrendnek ad engedélyt a letelepülésre, hogy a katolikus vallást és kultúrát terjesszék. Ekkor jönnek Budára a jezsuitákkal egyidőben a felsőnémet tartománybeli, szigorúbb rendszabályt követő karmeliták is: Patres B. Virg. Mariae de Monte Carmelo. A rendet Calabriai Berthold alapította a XIII. században II. Honorius pápa beleegyezésével Palesztinában a Carmel-hegyén. A rend annyira elterjedt volt, hogy a XVIII. században már 7500 fölé emelkedett kolostorainak száma. A császári udvartól 1687 május 2-án leirat érkezett a budai kamarai igazgatósághoz, amelyben engedélyt adtak a karmelitáknak Budavárában való letelepedésére. Az Úri-utcában a várfalak felé eső

kisebb telket, amelyet először kaptak kolostor és templom építésére, a karmeliták nem találták alkalmasnak és el is adták a Klarisszáknak szavatosság mellett 1350 forintért.

A jelenlegi Várszínház helyét először a jezsuiták kapták lakhelyül és javították meg a volt basa lakóházát. A jezsuiták azonban csak egy évig laktak itten, ekkor megkapták a Nagyboldogasszony templomát, amelyet saját részükre megfelelőbbnek tartottak. Helyüket a karmelita szerzeteseknek adták át. Ezt a helyet, ahol kolostor és templom állott, eredetileg a ferenceseknek lett volna joguk magukénak nyilvánítani, azonban nem tudták, hogy a Basa-dsámi és a basa lakóházának helyén eredetileg az ő templomuk és kolostoruk állott. A jezsuiták előtt a Nagyboldogasszony templomát használták, majd azon okra hivatkozva, hogy a török uralom alatt csak ők végeztek egész Budavárában istentiszteletet és azt a Mária Magdolna-templomban tartották, úgy vélték, hogy ez a IV. Béla által a rend részére alapított templom. Ámbár az egész templomból csak a torony törzse állott, mégis ezt nyilvánították magukénak, a megszerzését kérelmezték és meg is kapták a mai Helyőrségi templomot.

A karmeliták pedig, miután a részükre kijelölt helyet törvényesen megkapták, elhatározták a templom építését a Basa-dsámi romjaira.

Időrendi sorrendben a következőképpen alakult a helyzet: 1687 május 2-án Lipót király engedélyt ad a letelepedésre három szerzetesrendnek a Várban, és pedig a jezsuitáknak, ferenceseknek és karmelitáknak. Területileg azonban nem nagy terjedelemben, mivel arra a Vár kicsi lett volna. Az engedély az Üri-utcát jelölte ki a letelepedésre. Ezt a területet a karmeliták alkalmatlannak találták. Ezért a budai kamarai adminisztráció 1692 február 2-án az Udvari Kamarától a Vizi-kapu mellé való áthelyezésüket kéri. Kérésüket a karmeliták azzal támogatják, hogy mivel nemcsak a lakosság, hanem katonaság részére is tartanak istentiszteleteket, nagyobb templomra és kolostorra van szükségük. Az Üri-utcában pedig az erődítések nagyobbítása miatt a hely szűk lenne számukra. Ezért az adminisztráció javasolja a basa házát és a mellette levő, romokban heverő Basa-dsámit, mely azelőtt szintén istentisztelet tartására szolgált.

Erre a felíratra 1692 július 1-én adja meg a választ az Udvari Kamara a budai kamarai adminisztrátornak. Ebben a válaszban meg is kapják a karmeliták a volt basa házát és dsámiját, amennyiben erődítési akadály nem áll fenn. Az ezt követő év, 1693 december 20-án az új telket felmérik és átadják a karmelitáknak.

A telek, amelyet kaptak, a Herdegen János Leonhardt örököseinek házától a kaszárnyáig tartott. Telekkönyvezve először 1703-ban lett. Helyrajzi száma napjainkig többször változott. Összeírási száma 1696-ban 251 volt. Ez volt a kolostor száma is, mert a két telek egy ingatlanként szerepelt. Egész nagysága 1154 négyszögöl volt, maga a templom területe egész a városfalakig ebből csak 270 négyszögöl volt. Helyrajzi számai: 1706-ban 255, 1779-ben 189 $\frac{1}{2}$, 1786-ban és 1794-ben 225, 1804-ben 217, 1823-ban 219, 1844-ben 216, 1853-ban 209, 1856-ban 24, 25, 1895-ben 2127. Jelenlegi helyrajzi száma 6459, maga az épület pedig Színház-utca 1—3.

A telekhez tartozik még egy sáv, mely közterület volt a Sándor-palota felé és egészen a városfalig húzódik. Az egész területnek részletes

leírása a Székesfővárosi Levéltárban Budai Telekkönyvi Iratok II. 89. szám alatt található meg. A leírást helyszínrajz egészíti ki, mely azonban némi eltérést mutat Tallherr József kamarai építész későbbi pontos terveivel szemben.

Ugyancsak itt találunk a templom méreteire vonatkozó adatokat. Homlokzata 8 öl szélességben húzódott a kívülálló pillérek nélkül, a templom kapuzata pedig két ölnyire előre ugrott, amint ezt az ott talált romok mutatták. A terület baloldali vonala, a templom mellett harminc öl hosszúságban, jobboldali vonala pedig egész a városhalig harminckét öl hosszúságban futott.

Budavárában a törökök kiűzése után a templomépítkezés elég vontatottan indult. Több templomnak a felépítéséhez hozzáfogtak, de befejezésük, különösen a belső berendezés tekintetében, nagyon sokáig elhúzódott. Ugyanez áll a karmelita templomra is. A telket már 1693-ban megkapták, hozzá is kezdtek az építkezéshez, azonban a munka megakadt. Ennek oka az volt, hogy az újonnan kinevezett szentszigmondi prépost, Putanich azt állította, hogy a karmelitáknak átengedett terület hajdan a prépostságé volt, és rajta a prépostnak és a kanonokoknak lakásai állottak. Ezen okból kifolyólag az építkezés megkezdése elé akadályokat gördített. Csak 1715-ben Keresztély Ágost szász herceg, bíbornok és érsekhez benyújtott folyamodás után engedték meg a munka folytatását. Ebben a folyamodványban a nekik adományozott területről a karmeliták kimutatták, hogy a szentszigmondi prépostságtól nyilvános kocsit, több magánház és a víztorony választja el.

Az ünnepélyes alapkövetétel csak 1725-ben történt meg.

A templom első követ 1725 március 4-én Koháry István gróf és Berkes András püspök és váci nagyprépost tették le az építendő főoltár helyére. Ez alkalommal a Szentháromságról elnevezett Pater Cherubinus imájában megköszöni a Szentháromságnak, hogy végre megengedte eljönni azt az időt, amikor a felhők elvonultak a nap elől és sikerült eljutni ezen napig, amidőn új templomot kezdenek építeni. 145 évig kellett várni erre a napra. Ez alatt az idő alatt mind a hat kolostort: a budait, az egrit, a kassait, az eperjesit, a pribitzeit és a pécsit felgyújtották és lakóit kiűzték hajlékukból. Azonban a császári fegyverek és az oroszánbátorságú harcosok dicsőséges győzelmével felszabadult Buda a török iga alól és visszaadatott neki a keresztényi szabadság. A karmelitákat ért nagy veszteségért kárpótlásul I. Lipót király a jelenlegi helyet jelölte ki, ahol már 1372-ben állott templom. Az egykori templom helyén égett kapuk, megszentégtelenített oltárok, rom és gaz vannak. — Majd felkéri Koháry István gróft, mint a templom patrónusát, hogy adjon nevet a templomnak.

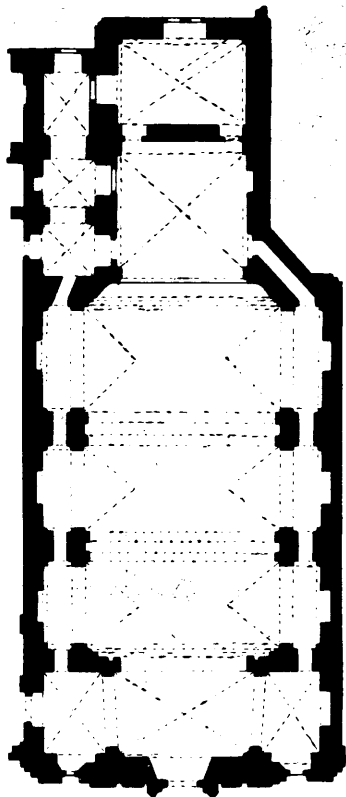
Koháry saját nevének kezdőbetűivel nevezte el a templomot Josef Kloster-nek. Addig még nem volt Szent Józsefről elnevezett templom Budán. A rend elhatározta, hogy Szent Józsefnek a nevét méltóan fogja megőrizni.

A templom felépítése meg is kezdődött Koháry István gróf alapítványának és Széchényi György likavai ajándék-uradalmának segítségével. Felépítése aránylag nem tartott sokáig, belső berendezése és díszítése azonban évtizedekig elhúzódott, s így csak 1763-ban szentelték fel.

Az 1734-ik évben elkészült templom a Wienerisches Diarium 1734. évi 55. száma szerint szépségben felülmúlja a többi templomot. Jelenleg csak a színpadon és a padláson fedezhetők fel az átalakított templom barokk ízlésű pilléreinek és boltozatának részletei.

Alaprajzát tekintve egyhajós templom volt. Boltozatát kétoldalt

négy-négy pillérköteg tartotta. Az egyes pillérek közötti részeken voltak a mellékol-tárok elhelyezve. A homlokzati fal és a diadalív közti rész négy szakaszra volt osztva, melyek a szentély felé fokozatosan szélesedtek. Az egyes szakaszokat a pilléreken nyugvó dongaboltozatok fedték, kivéve az első szakaszt, amelyet keresztboltozat fedett. Ez alacsonyabb is volt a többinél, mert fölötte volt a kórus. A kolostorból, az alaprajz után ítélve, lépcső vezetett a kórusához. Ezt az alaprajzot Tallherr kamarai építész készítette a templomról és a kolostorról 1786 október 9-én. — A szentélyt keresztboltozat fedte. A torony a szentélytől balra volt. Az alaprajzon ugyan nincs jelölve, azonban a sekrestye falainak vastagabbra építése világosan mutatja, hogy a torony egyik fala erre volt építve. Még ma is jól felfedezhető a toronynak a helye a Várszínház színpadának hátsó részén. A szentély mögött volt még egy helyiség, melyet szintén keresztboltozat fedett. Ez valószínűleg a szerzetesek részére épült, ahol szerzetesi szertartásaikat végezték. Ilyen szentély mögötti helyiségek gyakran szerepelnek az olasz templomoknál. A szentély hátsó falának jobb- és baloldalán az oltár mögött ajtó vezetett ebbe a helyiségbe. A szentély alapja magasabb volt a templom hajójának alapjánál és ezért lépcső vezetett a szentélyhez. Az egyes pillérkötegekben két-három méter magas ajtónyílások voltak, amelyek a pillérek közt levő oltárfülkéket kötötték össze egymással.

7. A karmelita-templom alaprajza.

A templom külsejét azon a képen láthatjuk legjobban, amelyen az 1741. évi villámcsapás útja látható. Ezt a Wienerisches Diarium 1741. évi 68. száma a következőképpen írja le :

»Buda augusztus 19. Előző nap délután hatalmas vihar pusztított. A villám belesapott a karmelitáknak a rendházába és lefutott a kéményen. Átfutott a prior szobájának a falán ; akkor éppen egy asztalos volt nála, aki az ijedtségtől elájult, de szerencsére más baja nem történt. A villám négy helyen belesapott a löportoronyba is, amely éppen a jezsuiták mögött fekszik, de szerencsére itt sem okozott tüzet.«

A kép a Duna felőli homlokzatát mutatja az összeépített templomnak és kolostornak, amelyek tetőpárkányzata egy magasságban van. A hátsó homlokzat falán egy kétemeletnyi magas ablak van félköríves lezárással, alatta egy a földszinti ablaknál valamivel alacsonyabban fekvő szintén félköríves lezárásu ablak, amely valószínűleg a kriptának a megvilágítására szolgált. Az ablaktól jobbra és balra a falat tükrökre osztott vakolat díszítette.

Ebben a kriptában és nem a Helyőrségi templomban — egyes téves megállapítások szerint — temették el 1301-ben III. Endrét, utolsó Árpád-házi királyunkat, 1309-ben János kalocsai érseket és Temesvári Pelbártot, aki e zárda lakója volt.

A torony egyik fala a kolostoron, a másik kettő pedig a szentély mögötti részen és a sekrestye falain nyugodott. Párkányzata két részre volt tagolva, sarkain féloszlopok voltak, az alsó részén dór, a felsőn ion stílust követve. Ablakai félkörös lezárodásúak. Teteje tipikusan barokk stílusú, melyen gömbre erősített kettős kereszt állott. Mind a templomnak, mind a toronynak a teteje bádoggal volt fedve.

A toronyban négy harang volt elhelyezve. Az utolsót, amelyet újonnan öntöttek és a legnagyobb volt, az 1735. évi szeptember 25-i vasárnap szentelte meg gróf Patachich Gábor Ármin kalocsai érsek, belső titkos tanácsos, hétszemélyes táblai ülnök. A harangot Zechenter Antal ágyúöntőmester készítette, súlya 26—27 mázsa, egyik oldalán a Szentháromság, másikon a pazzisi Mária Magdolnának a képe látható, ki zivatartól, boszorkánytól és varázslatoktól óv. A néphit szerint ez mentette meg a templomot az 1741-i nagy viharban a villámcsapástól. A harangot még német és latin nyelvű felirat is díszítette. A négy harang közül a szintén Zechenter Antal által készített Szentháromság — Szent Teréz-harang volt a legértékesebb: 840 forintra becsülték és 1350 forintért adták el. Súlya 24 mázsa volt. Utána következett a Nepomuki Szent Jánosnak és Illésnek szentelt harang, amelyet Zechenter öntött 1723-ban. Becsértéke 385 forint, eladták 415 forintért. Harmadik a Jézus, Mária és Szent Józsefnek szentelt harang, szintén Zechenter műve. Becsértéke 245 forint, eladták 264 forint 15 krajcárért. A legkisebb a Szent Keresztnek és a Fájdalmas Szűznek szentelt harang volt. Ez is Zechenter műve, 3 és 1/2 mázsa volt. Becsértéke 122 forint 30 krajcár, eladták 132 forint 7 és fél krajcárért. Mind a négy harangot a becsértékükön felül vásárolták meg. Végül szerepel a leltárban egy harangszív is, amelynek súlya egy mázsa volt. Ezt a nagyharang részének készítették.

A templomban a Szent Józsefről elnevezett főoltáron kívül még kilenc mellékoltár volt. Az oltárookra és általában a templom berendezésére vonatkozólag az Országos Levéltárban a Helytartótanácsi Levéltár E. 24. Budai Karmeliták No. 10 jelzésű iratában a következő leltári adatokat találjuk: Először 1-től 159 számig a sekrestye berendezési szerepelnek. Voltak benne miseruhák, oltárterítők, vecsernye-palástok, egy ezüstveretű misekönyv, arany és ezüst szentségtartók, ciboriumok, kelyhek, keresztek, sőt az adományok között mint érdekesség meg van említve egy aranyozott szemfog is. A sekrestyében volt elhelyezve még aranykeretben a Carmel-hegyi Boldogságos Szűznek a képe.

Ezután következnek 160-tól 170 számig az oltárok leltára. A Szent Józsefről elnevezett főoltár (No. 160) volt a legdíszesebben megalkotott oltára a templomnak. Lépcsőzetes talapzaton állott, három puhafalépcső vezetett hozzá. Részei a következők voltak: egy aranyozott oltárkép, mely egy darabból állott, egy egész tabernákulum, belül aranyozva, figurákkal, cirádákkal díszítve, egy elég ügyesen megfestett Szent Józsefet ábrázoló oltárkép. Kétoldalt két-két márványoszlop, két pápának, két püspöknek és két szerzetesnőnek aranyozott szobrai, a Szentháromság ovális keretbe foglalt képe és több aranyozott angyalszobor szétterjesztett szárnyakkal.

Ezután következik a kilenc mellékoltár. Az első a Skapulárés Boldogságos Szűz Máriáról elnevezett oltár Mária szobrával. Ez a szobor ma darabokban van. Két puhafából készült lépcsőfokon állt, oltárlapja színes és aranyozott volt. Két márványoszlopláb között állott a Boldogságos Szűz Máriának festett képe aranykeretben, továbbá egy karmelitának szintén aranykeretbe foglalt képe. Az oltár fölött faragott baldachin állott, mely belül aranyozva volt, kívül pedig piros alapon kis angyalkák aranyozott szárnyakkal voltak festve. Második a Nepomuki Szent Jánosról elnevezett oltár, melyen a Szent János-szobron kívül a Boldogságos Szűz Máriának is volt szobra. Harmadik a Szent Anna-oltár Szent Anna képével és Krisztus szobrával. Majd következnek: a Szent Kereszt-oltár, Szent Illés-oltár és Szent Albert-oltár, a szentek képével. Ezenkívül Kis Jézus oltára két nagy angyallal, Mihály arkangyal, amint a döllyfős Lucifert megöli és Isten anyja, Boldogságos Szűz oltára. Utolsó az Ecce Homo-oltár. Ezt az egy oltárt a karmeliták megtartották, midőn II. József feloszlatta rendjüket és a templomból és kolostorból el kellett hurcolkodniok.

A főoltárt és a Skapulárés Boldogságos Szűz Mária oltárát a Magyar Királyi Udvari Kamara egyenként 16 forintért vette meg. Az Udvari Kamara ezenkívül még hét mellékoltárt vásárolt meg összesen 16 forintért.

A főoltár 1788-ban Sárospatakra került és jelenleg is ott van.

A templomban 20 darab templomi pad és a következő táblaképek voltak: Szent Angélus, Szent Gellért, Szent Telesphor, Corisini Szent András és Szent Ferenc; Pazzi Szent Mária Magdolna és ismeretlen karmelita szentnek a képe, végül egy Szűz Mária-kép. Ezeket a képeket a karmelita rend feloszlata után 1786 április 25-én bocsátották áruba.

A kórus leltárában szerepel 172-es szám alatt az új állapotban levő szép orgona, amelyet, ha valamely templomnak adnának át, akkor 900 forintra becsülnék, ha orgonakészítő vásárolná meg, annak 500 forintért adnák el. A vizivárosi plébános vásárolta meg a Kamarától 430 forintért és egy ócska orgonáért. Jelenleg a Szent Anna-templomban van, ahol 1784-ben a zenekarzat mellvédje mögött helyezték el. Azonban az itt elhelyezett orgona, magassága és szélessége miatt a hajó megvilágítását akadályozta, ezért 1800-ban szétbontották és másképen állították fel. Puchner Jakab »Synopsis«-a szerint az orgonát 1800-ban három részre szedték szét. A két magas, széles szárnyát kétoldalt a fal mellé helyezték, a középső alacsonyabb és kisebb részt a karzati mellvéd középső részében helyezték el. Így az orgona egységét megbontották. Ezen elhelyezés

folytán egyrészt megcsonkították a karzat mellvédjét, másrészt az orgona párkányzatát díszítő angyalok nem érvényesülhetnek. A magas sípládák fölött elhelyezett angyalok — két-két nagy angyal és két-két puttó — lebegő tartásukkal és széles mozdulataikkal csaknem teljesen elvesznek a templom bolthajtásának félhomályában.

A mellvédben elhelyezett középső részben álló hárfázó Dávid, az üstdobot verő és harsonázó angyalok hátulról kapják a megvilágítást és így csak árnykép hatását keltik. Az orgona mesterét nem ismerjük. Míg az Anna-templomban az orgona szétszedett részeivel zavarja a templom egységes hatását, addig valószínű, hogy a karmelita-templom nagyobb és tágasabb kórusán teljes szépségében kibontakozhatott. A fenti leírásból és az itt közölt képből fogalmat alkothatunk az orgona alakjáról. A kóruson volt még két keményfa lambrida (falburkolat) és két keményfából készült szék.

A szószékről és szószék szobrászati díszeiről nincs szó a leltárban. Alkotójuk Bebo Károly szobrász volt, aki 1712 körül született. Születési helyéről, művészi képzéséről semmit sem tudunk. 1740-ben már Óbudán tartózkodott és gróf Zichy Péterné szolgálatában állott, mint szobrász. A karmelita-szószék fából faragott szobordíszait 1743 szeptember 13 és 1744 február 7-e között készítette el. Ezeknek az elkészítése a perjellel kötött szerződés alapján történt meg (Schoen Arnold: »A budai Szent Anna-templom« 140-ik lap).

A szószéket a rend feloszlata után eladták: holléte ezidő szerint ismeretlen.

A templom boltozatára a freskót Falkoner György, az akkori budai festőiskola feje és fia Henrik József festették. Falkoner Henrik József 1708-ban született, szorgalmas tanulás után a legszigorúbb budai szerzetesrendbe lépett be. A szerzetben Fráter Julianus nevet vette fel. Festészetben való jártassága miatt igen kedvelt egyéniség volt. Éppen szerzetesi fogadalma letétele után, mikor működését megkezdte a rendben, fejezték be a templom építését. Ő készítette a boltozat freskójának tervét, melyet az ő közreműködésével atyja, Falkoner György kivitelezett. Egy festmény a templomból a ferencrendiekhez került, egy másik az Erzsébet-apácákhoz. (A karmeliták szóbeli közlése alapján.)

A karmelita-templom csak 1763-ra készült el teljesen, mivel belső berendezése hosszú évtizedekig tartott. Ugyanezen év szeptember 18-án szentelte fel Zbiskó Károly József püspök. (Dr. Schoen Arnoldnak, a Székesfővárosi Történeti Múzeum igazgatójának szóbeli közlése alapján.)

Azonban alig 21 évig működhettek a karmeliták benne. II. József 1784-ben ugyanis a rendet feloszlatta és őket a kolostor és templom elhagyására kényszerítette, berendezéseit eladatta.

Ez a határozat a következőképpen szólt:

»Előadatulván, hogy az osztrák provinciához tartozó karmelitáknak a budai Várban lévő rendháza (monasterium) kevésbé szükséges, legkegyelmesebben elhatározzuk, hogy ezen rendház megszüntettségé és annak tagjai a számukra megállapított nyugdíjak mellett, más klastromokba helyeztessenek át, maga az épület pedig nyilvános árverés útján eladassék és annak eredménye feljelentessék.«

Az árverést november 9-re ki is tűzték, azonban gróf Majláth József, későbbi udvari kancellár közbenjárására elejtették. Az el nem adott templomi berendezést egyideig a királyi palota egyik helyiségében őrizték. Hogy innen hová kerültek, nem tudtam megállapítani, kivéve az orgonát, főoltárt és két festményt.

A templomot ezután katonai raktárnak, a kolostort lakásoknak használták fel.

A karmelita-templom színházzá való átépítésének előzményei a következők voltak: II. József császár 1783 november 28-án kelt leiratával Pozsonyból Budára helyezte a Magyar Királyi Helytartótanácsot, a Magyar Királyi Udvari Kamarát és a Királyi Hétszemélyes Táblát (Curia). E rendeletet 1784-ben végre is hajtották és a királyi tisztviselők nagy száma jött Budára. A város a Pozsonyból jött tisztviselők szórakozási igényeit nem tudta kielégíteni, akik a közeli Bécsbe jártak szórakozni.

Maga II. József császár, aki talán egyedül Buda lakosai között örvendett népszerűségnek, gondoskodni akart a tisztviselők szórakozási lehetőségeiről. A Városmajort is az ő kezdeményezésére fásították be és adták át a közhasználatnak.

Az üres karmelita-templom színházzá való átépítésének gondolatát először Bulla Henrik Ferenc vetette fel. Ő volt a budai »Vörös Sün« és a »Fehér Kereszt« fogadók és a pesti Rondella bérlője, s mivel ezek a helyiségek eredetileg nem színháznak épültek s így színelőadásokra nem voltak a legalkalmasabbak, szeretett volna egy rendes színházat építtetni. Folyamodványában a zárdabeli refektórium vagy templom helyiségét kéri budai színház számára. Ezen kérését a kancellária II. József elé terjesztette. A császár azonban 1785 szeptember 9-én nem adott helyt e kérésnek, hanem azt a helyet jelölte ki színház építésére, ahol később a budai népszínház épült. A színháznak ezen a helyen való felépítését el is határozták. Tervét és a költségvetést Hillebrand udvari építész elkészítette. Ennek alapján az épület felépítése 50.000 forintba került volna. Már a pénz hitelezésére is utasítást adott József császár, de 1786-i budai tartózkodása alatt ezt az utasítást visszavonta. Ekkor hozza szóba Tuschl Sebestyén, későbbi színházbérlő ismét a karmelita-templom színházzá való átalakításának kérdését. József császár ezt az ajánlatot most elfogadja és gróf Niczky Kristóf helytartótanácsi elnökhöz intézett kéziratainak 4. pontjában elrendeli, hogy a karmeliták temploma és kolostora kiüríttessék, a szobák és helyiségek és a refektórium kaszinóvá, a templom pedig színházzá átalakíttassék és hogy Kempelen Farkas udvari tanácsos terv és javaslat tételére utasíttassék.

Ezen császári parancs, mely a templomnak színházzá való átalakítását elrendeli, gondoskodik a felmerülő költségekről is.

Ezek után megkezdődtek a tárgyalások Buda városával. Mivel a karmelitákat kártalanítani kellett, a templomot és kolostort egy városi küldöttség és Tallherr József kamarai építész becsülték meg. A város részéről kiküldöttek voltak: Pavianovich, Szlatiny és a városgondnok. A templomot 5082 forint 16 krajcárra becsülték, a kolostort pedig 10.000 forintra. Végül is kerek 20.000 forintért vette át a város, mely összeget 20 éves részletekben tartozik megfizetni. Ezt a javaslatot a város csak

5 év múlva fogadta el. Tekintettel arra, hogy Buda város segítség nélkül ezeket a költségeket nem tudta volna viselni, a városnak a Királyi Kincstár a főfizető hivatalnál 6000 forintos részletekben utalta ki a szükséges összeget. Ezeket a részleteket Pogner Károly számadó vette fel, aki a városnak volt kiküldötte.

Időközben Kempelen Farkas a tervet és költségvetést elkészítette és az általános udvari építési igazgatósághoz felterjesztette. A terveket felülvizsgálták és elfogadták. Gróf Pálffy Károly udvari kancellár javaslatára Kempelen Farkas a munkát megkapta, mivel az átalakítást a legolcsóbban vállalta.

A költségvetést a következőkben állapította meg :

a) A templomnak színházzá átalakítása	20.992	frt
b) A szomszédos klostromépület alsó helyiségeinek kaszinóvá leendő átalakítása, három tekepálya előállítás	4.985	«
c) Egy ruhatár előállítása a színházi kellékeknek	2.000	«
Összesen	27.977	frt

- d) Amennyiben azt kívánják, hogy a színház farsang idején a földszint felhasználásával táncteremnek is szolgáljon : ezzel a költségek 385 forintra rúgnának, így az egész építkezés költsége 28.362
- frt lenne.

Kempelen Farkas hajlandó volt a fenti összegért az átalakításokat elkészíttetni és 1787 januárjában, miután a templomot szentségtelenítették, hozzákezdtek az építkezéshez. Az átalakítási munkálatokat Kempelen Farkas, majd Schönstein udvari tanácsos irányította.

A régi templom harangjából ágyút öntöttek, a szentély alatti kripta egy részét süllyesztőnek használták. Az ide temetett holtakat a közeli temetőben hantolták el, a kolostori cellákból öltözők lettek, és az egykori főoltár helyét a színpad foglalta el. Kempelen átépítési tervei egyedülállóak voltak e nehéz feladat megoldásánál, mivel az épületnek templom jellegét teljesen el kellett veszítenie. Sajnos ezen átalakítási tervek Bécsben vannak, és így azokhoz hozzájutni nem tudtam.

1787 őszére a színház elkészült és az előadások megkezdődtek. Schönstein tanácsos a megnyitás napjának október 16-át említi, s így az első előadás október 17-én volt. Az előadott, természetesen németnyelvű darabnak a címe : »Der Mönch von Berge Carmel« volt.

A Várszínház homlokzata nagyon hasonlít a bécsi Josefínus épületekre, a schönbrunni park egyes pavillonjaira s így magán viseli a bécsi mester keznyomát. A XVIII. század végén uralkodó copf-ízlés tipikus jellegzetességei láthatók középrizalitos homlokzatán. Az átalakításnál a karmelita-templom szép barokkívelésű homlokzatát egy síkba építették át és talapzatát kváder-kövekből rusztikusan képezték ki.

A félköríves lezárású főbejárattól jobbra és balra két kisebb bejárat is van. A főbejárat fölé erkélyt építettek, az oromzatra a város címere van elhelyezve. Kempelen Farkas a színház homlokzatára és a színpad feletti részre a következő felírást akarta tétetni:

Ubi missae
Nunc musae
Ubi tabernaculum
Nunc spectaculum.

Ez a vers Pauler Tivadar, volt igazságügyminiszter hagyományából származik. A felírást azonban alkalmatlannak találták és ezért elhagyták.

A bejárat egy elég tágas előcsarnokba nyílik, jobbra és balra lépcsősor vezet a páholyokhoz. A fordulók oldalán levő fölkékbe vázák vannak elhelyezve.

A színház belső tere 25 bécsi öl hosszú (47 m 30 cm) és 9 bécsi öl széles (17 m 6 cm). Ebből 10 öl jutott a színpadnak, amely elől 6 öl, a háttérben pedig 4 öl 1 láb és 6 hüvelyk széles. A földszint 8 öl 7 hüvelyk hosszú, ovális alakú. A színház 1200 néző befogadására volt alkalmas. Három emelete közül kettőn voltak páholyok: összesen 33. A harmadik emeleten középen zártszékek voltak, oldalt karzati ülőhelyek.

A földszint jobb- és baloldalán 5—5 páholy volt. Az udvari páholy az első emeleten, a színpadtól balra volt elhelyezve. A nézőtér függőleges tagoltságát pillérek adták, amelyek ízlésesen díszítették a nézőteret. A páholyok mellvédfalai nem túlzott ívelésűek. A harmadik emeleten síma, festett ballusztrád-sor van, ami meglehetősen kiütözik a nézőtér összhatásából. A proszcénium architektúrája egyszerű, egészen fehér, aranyozott lécekkel díszítve, középen a magyar címerrel. Ugyanígy van festve az oszlopfeje, a lábazat és rozetták is. A mennyezet művakolattal van ellátva, szürke és kékre festett mezőkre van osztva, melyeken a különböző művészetek jelképes képei voltak, középen Apollo feje szürke alapon. A páholyok ívelése kékszínű volt szürke széllal.

Az átépítésnél egész sereg budai iparos dolgozott. A kőművesmunkákat Hikisch Kristóf kőműves végezte. Az épületen dolgozott még Gelinet Ferenc festő, Hoff József üveges, Seybaud Mihály lakatos, Iblein János kárpitó, Bonnir Mátyás ácsmester, Stelzer Péter kádármester, Herbka Antal bádogos és három kályhászmester: Hinterauer János, Bleicher József és Mesch András. Belső berendezésén a következő asztalosok dolgoztak: Regele József és Heyne József. Díszítésén Messerschmidt János szobrász, Endl Ferenc kőfaragó, Lässer Willibaldus faldíszítő, Tanzinger Mátyás, Wunsch Lőrinc és Meichl Pál festők és mázolók dolgoztak. Gyertyaöntőjük Killender Ignác, szerszámkészítőmesterük Langer Antal, kötélverőjük Hoffbauer József és műszerészük Westhoffer Ignác volt.

A színház belsejét többször átfestették és helyreállították. Legelőször 1815-ben gróf Ráday bérlő, 1854-ben Buda városa és 1884-ben Budapest főváros. Ugyancsak 1884-ben építették az elsőemeleti erkélyt. Ekkor az egész színház belsejét fehérre festették, arany díszítésekkel látták el.

A mennyezet festményei eltűntek, és helyüket teljesen kifejezéstelen, a romantizmusba hajló aranyozott díszítések foglalták el.

Ismételten átépítésre, illetőleg restaurálásra került sor az 1917—18. években.

A színház egész nézőtere a XIX. század romanticizmusának értelmetlenül másolt renaissance formáit mutatja. A főfüggöny 24 láb magas és 25 láb széles, egészen egyszerű, ami meglehetősen elüt az allegorikus képekkel és dús díszítésekkel ellátott második függönnytől. A vasfüggönye egy függönnyt ábrázol, amely izléses és egyszerű. Vörös alapon elhintett aranyvirágokkal, közepén Apollo hárfával. A színpadot Maar pozsonyi gépész egészen újszerű, könnyen és gyorsan kezelhető gépekkel látta el.

A színpad mögött voltak a ruhatárak és a rendező szobája. Öltözőkül a kolostor-cellák egy részét alakították át. A szomszéd épületből, a Sándor gróf palotájából még ma is egy fedett folyosó vezet a főúri páholyba.

A Várszínház a magyar színészet történetében igen fontos szerepet töltött be. »A Várszínház falai között hangzott el az első magyar színelőadás, melyet az úttörő Kelemen László magyar játzó színtársasága tartott 1790 október 5-én.« Ez alkalommal Simai Kristóf kegyesrendi szerzetes »Igazházi« című darabját adták elő.

»Az innen virágba szökkenő magyar színművészet másfél száz éven át nyelvünknek gondos őrizője, a nemzeti szellem áldozatos, hű munkása volt.«

Sokat küzdött ezután a magyar színészet, részint a német hatóságok akadékoskodásaival, részint a polgárságnak a magyar színészet iránt tanúsított közönyössége miatt, annak ellenére, hogy a Várszínház színpadán játszottak a régi magyar színészet legnagyobb művészei: Megyeri, Egressy, Lendvayék, Déryné, Szigligeti és Laborfalvy Róza. Itt játszott Kántorné is, akinek nagy érdeme, hogy Budán először itt adták elő 1835-ben február 27-én a Bánk bán-t. 1800 május 7-én Beethoven játszott a Várszínházban. Ennek emlékére Beethoven halálának százéves évfordulójára emelt emléktábla hirdeti.

A Várszínházban a színelőadások egészen 1924-ig tartottak. Ekkor a rendőrség, mivel a karzat egy része leszakadt, hivatkozva a nézőtér rozoga voltára és tűzveszélyességére, az előadásokat betiltotta.

Jelenlegi formájában színháznak nem alkalmas és most ugyancsak katonai raktár, mint volt a karmeliták kiköltözése után.*

A nézőtér faburkolata alatt azonban eltemetve húzódnak meg a régi karmelita-templom falai, melyek várják újjáéledésüket és azt a pillanatot, amikor régi harangjai ismét megkondulnak, és másfél évszázad után egykori hivatását betöltve ismét Isten igéjét fogja hirdetni.

Clauderné Vladár Margit

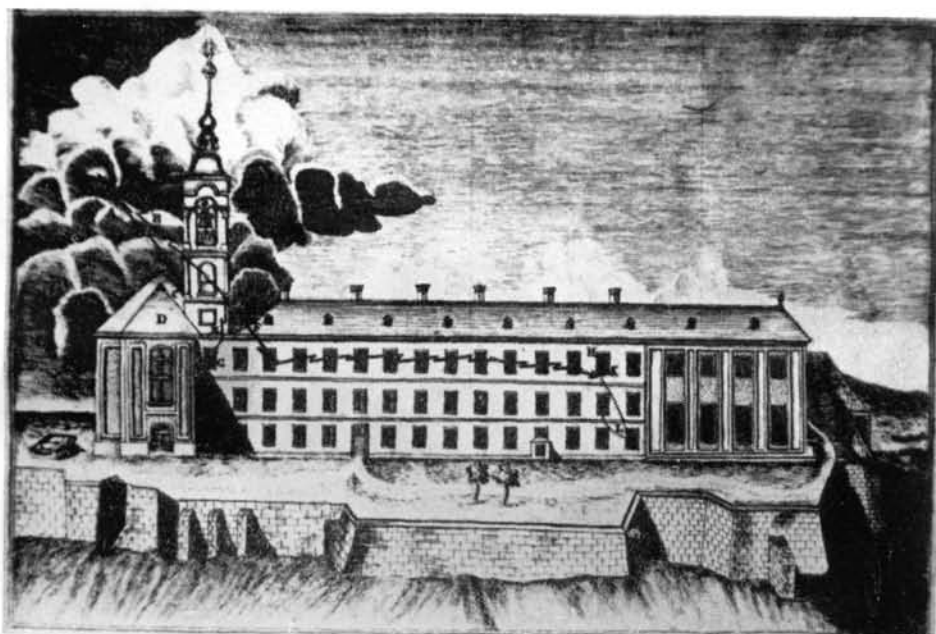
*Az 1943. év folyamán a nézőtér és zsinórpádlás teljes berendezését a 224.378/1943—XI. sz. polgármesteri határozat alapján tűzvédelmi okokból lebontották, úgyhogy az épület belseje most ismét a teljes templomteret mutatja. *Szerk.*

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK.

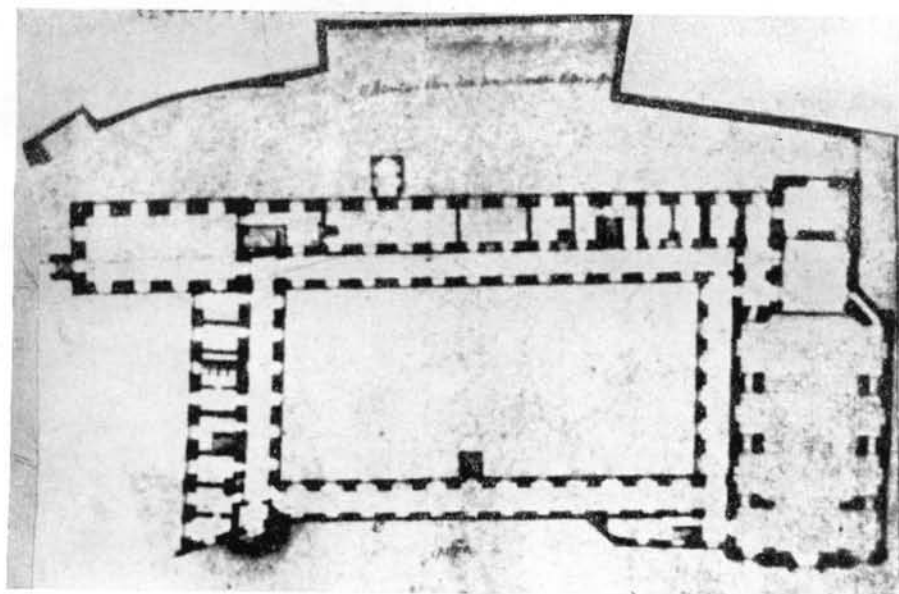
- Országos Levéltár. Helytartótanácsi levéltár, E. 24.
 Országos Levéltár. Kamarai levéltár, Acta Ecclesiastica, fasc. 30.
 Székesfővárosi Levéltár. Budai levéltár, telekkönyvi iratok II. 89.
 Székesfővárosi Levéltár. Budai levéltár, Miscellanea nova 27.

NYOMTATOTT FORRÁSOK.

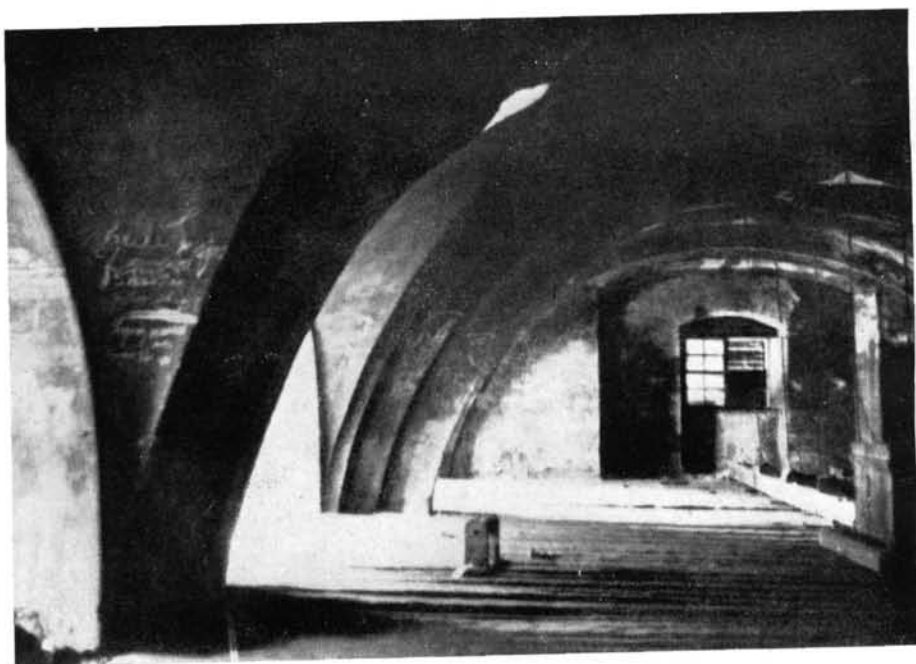
- Bayer József: A nemzeti játékszín története.
 Bierbauer Virgil: A régi Budapest építészete.
 Hanskarl Erzsébet: Budai, óbudai és pesti hírek a »Wienerisches Diarium«
 első ötven évfolyamában (1703—1752).
 Jajczay János: A megszentelt Pest-Buda.
 Kádár Jolán: Budai és pesti német színészet története.
 Kertész K. Róbert: A barok stíluskorszak műemlékei.
 Lechner Jenő: Budapest székesfőváros építőművészeti topográfiája. (Kézirat.)
 Lechner Jenő: Képek Buda és Pest fejlődéséből.
 Némethy Lajos: Buda várának régi helyrajza. (Arch. Értesítő 1885)
 Némethy Lajos: Adalék a XVII. és XVIII. sz. festészetéhez.
 Némethy Lajos: Török mecsetek Budán.
 Országh Sándor: Budai színházak és játékszín.
 Peisner Ignác: Budapest a XVIII. században.
 Rómer Flóris: Adalék a budai várnak a török foglalás előtti helyszínleléséhez.
 (Arch. Közlemények 1877)
 Rupp Jakab: Budapest helyrajzi története.
 Schams: Beschreibung von Ofen.
 Schier Xistus: Buda Sacra.
 Schoen Arnold: A budai Szent Anna-templom.
 Schoen Arnold: Pest-budai művészeti almanach.
 Szász Károly: Várszínházi emlékek.
 Színészeti lexikon.
 Szügyi Elemér: Emlék Buda várából.
 Pater Cherubinus: Kurze Ehrenred, welche bey solemner bischofflichen
 Benedictirung des den 4. Martii 1725. feyerlich gelegten ersten Steins zu der künfftig-
 neuen Kirchen deren PP. Carmelitern in der Königlich freyen Hauptstadt und Festung
 Ofen vorgetragen ...

7. A karmelita templom és kolostor képe az 1741. évi villámcsapás alkalmából.

8. A karmelita templom és kolostor alaprajza (Tallherr).

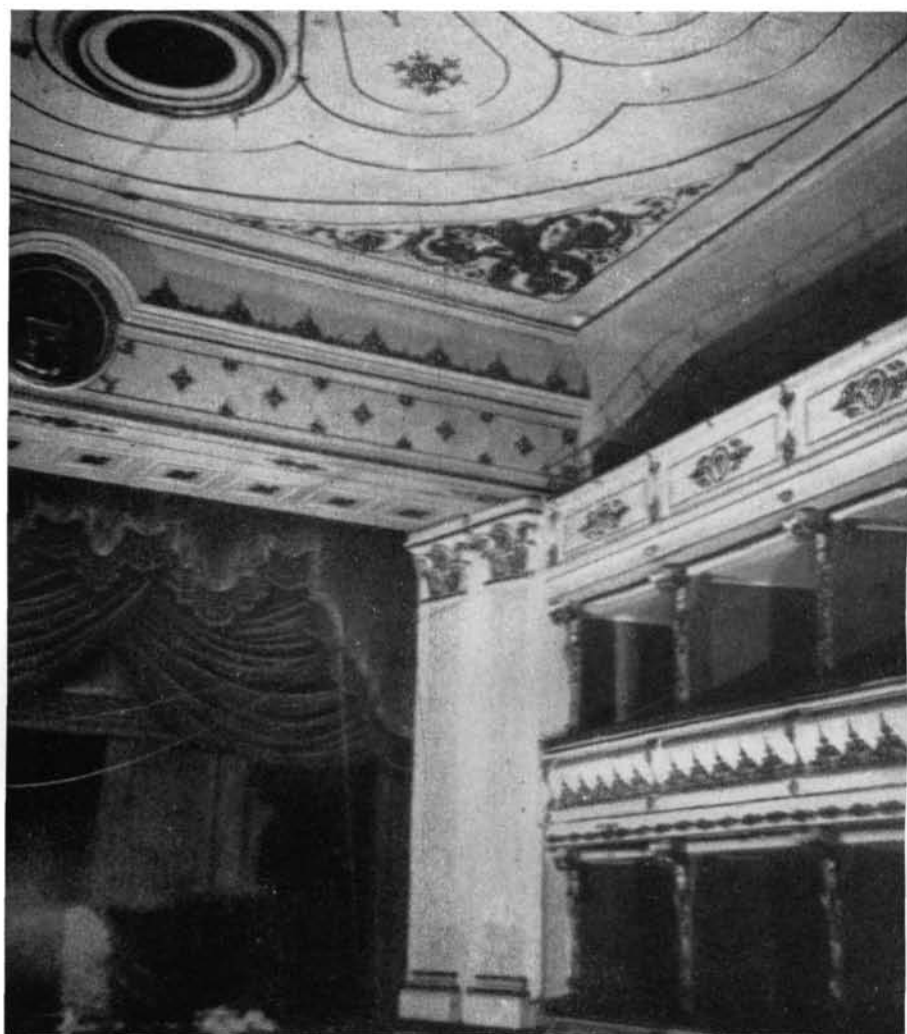
9. A Várszínház padlásán ma is látható barokk pillérek és boltozat.

10. A karmelita templom Szent Józsefről elnevezett főoltára, jelenleg Sárospatakon.

11. A karmelita templom orgonája, jelenleg a felsővizvárosi Szent Anna-plébániatemplomban.

12. A Várszínház nézőtere.

A Gránátos-utca és épületei.

BEVEZETÉS.

Széchenyi 1820-ban egyik korai pesti tartózkodása alkalmával ezt jegyezte fel naplójába :

Pest egészében egy beteg ifjúval hasonlítható össze, aki növésben van, de nem egészséges és nem erős . . .¹⁾

A város — amint Széchenyi láthatta — éppen nem volt városias. Girbe-gurba utcák, az utcasarkok hol tompa, hol hegyes szögbe mennek ; kövezete gyalázatos, világítása igen hiányos. 1772-ben Budán volt már egy pár olajlámpa — Pesten azonban 1790-ig egy sincs ; addig a rendelet tiltja, hogy a lakosság az esti harangszó után az utcákon kóboroljon,²⁾ s amikor aztán már nem lehetett ezt a rendet fenntartani, s az utcákon lámpákat kellett égetni, azok csak éjfélíg égtek, egyedül a rendőrség háza előtt égett pirkadásig, no meg — farsangkor mindenütt. És a lámpák milyen messze voltak egymástól?! Budán 120 lépésnyire, Pesten 60 lépésnyire.³⁾

De később is bajok voltak a világítás körül. Még a múlt század közepén egy bizonyos Hajnal nevű pesti nagykereskedő volt a városi világítás bérlője, de a nagykereskedő csődbe került, s ebből az alkalomból írta egy újdondász :

»Hajnal pesti nagykereskedő megbukott, ez azért nevezetes ránk nézve, mert ő bérelte ki az utcai világítást, úgyhogy mi kétségbeesve kiáltunk fel : most mindjárt sötétben maradunk! Hajnal úr eddig sem igen felelt meg nevének, mert bizony nem igen szerette terjeszteni a világosságot, s igen jó lesz már, ha új hajnal virrad ránk valahára a gázvilágítás létrejöttével.«⁴⁾

Járda 1700 június 22-e óta van Pesten. A városi tanács ekkor rendeli el, hogy a háztulajdonosok házaik előtt egy öl széles járdát kövezzenek — de csak a Váci-utcában : így a város többi utcája csupa por és sár, s a városi jegyzőkönyveknek csaknem minden lapján olvasunk valamit az utcai pocsolyák tárgyában.

Sőt még 1873-ban is, amikor Jankó János karikatúrát rajzolt Pest utcájáról, képen rendezetlen házsort látunk, s a szoborékes háromemeletes bérpalota mellett düledezőfélben lévő viskó áll, melynek szomszédja az ékes tympanonos egyemeletes magánlak. Az utcán pedig a közmunkatanács akkori alelnöke áll és a fületövét vakarva úgy imádkozik : — Szent rend, jöjjön el a te országod Pesten is!⁵⁾

Éz sem érthetetlen. Mikor 1667-ben Tollius Jakab »oktató és orvos« Pesten járt — úgy írja le a várost, mint amely az ostromok alatt sokat szenvedett; s ettől kezdve annak rendszeres városrendező politikája József főherceg nádor idejéig egyáltalán nem volt. És mivel II. József határozata szerint Pozsonyból a főhivatalok az ország központi fővárosába kerülvén, azok székhelye Buda lett — Pest továbbra is oly elhanyagolt maradt, mint annak előtte volt.

A kövezés csak a múlt század közepén lesz itt általános, de az is lassan megy, alig halad. Az 1838. évi nagy árvíz után még olyan belső utca, mint az akkor Kolbacher- vagy Zöldkert-utcának nevezett mai Reáltanoda-utca is annyira sáros utca volt, hogy a Magyar-utca sarkán 1847-ben kétemeletesnek épült, most már háromemeletes ház lépcsőházában még *ma is* megvan az a sárkaparó, amelyen az utca sarát a bejövők csizmájukról vagy cipellőikről kénytelenek voltak lekaparni.

Még csak a Belvárosban van egy-két utca, mely ki van kövezve: — ezek a Váci-, Űri- és Nagyhíd-utcák — de egyebütt por vagy feneketlen sár található. S milyen az a kövezet is! »Mint borsószem a rostában, úgy rázódol szekered oldalai közt, ha kocsizol rajtok — írja Fáy András a század első negyedében. — A külvárosokban pedig sok helyen kocsidöntő pocsolják, kerékfogó sarak s undok szemétdombok vesztegelnek, mint akármely rossz faluban. Határa a töltés hiányában keresztül-kasul van utakkal szegdelve, s utczái az őszi esőzésekben és tavaszi olvadásokban majd járhatlanok, esteledésekben pedig veszélyesek.«⁶⁾

Az utca egyéb kellemetlenségei közé tartoztak még 1820-ban a koldusok és kéregetők, a visszataszító nyomorékok, akik tolakodók és egykönnyen nem voltak elzavarhatók.

Ugyanilyen látvány volt az alsóbb néposztály gyermekeinek nagy tömegben való ténfergése szerte az utcákon. Ezek is kéregettek s ha alkalom adódott — loptak . . .

Az utcákon nem takarítottak rendesen. Csupa piszok és szenny volt minden. Vásárok alkalmával az ott heverő, álldogáló állatok, ott veszteglő szekerek szalmája, falatozó vidéki pór nép, a sütő-főző lacikonyhák után rengeteg piszok és szenny maradt. A kertészek kiegyeztek a várossal, hogy azt ők elszállítják trágyának, de a kertész-szolgák csak úgy tessék-lássék takarították be, s a szenny nagyrésze s a förtelmes bűz ottmaradt. S ha aztán jött a szél, a piszkot felkavarta, felkapta és szertevitte a városba, a járókelők arcába-szemébe s a nyitott ablakokon át a lakásokba.

És a sár! Ha az őszi tartós eső rászakadt a városra, másnapra a legtöbb utcában bokáig érő lett a sűrű iszap, sár. Alig lehetett járni az utcákon, tiszta ruhában pedig éppen nem, mert a veszettül hajtó szekerek és kocsik szerte fröcskölték a sarat.

Arany 1877-ben éneklí *Epilogus* című aranyi életbölcse ségű versében :

Ha egy úri ló-csizzárral

Találkoztam s bevett sárral:

Nem pöröltem, —

Félre álltam, letöröltem.

Ez nem lehetett ritka eset, sőt a pesti por és sár csaknem közmondásos volt. Széchenyi 1834 júniusában, aldunai útján kezdett meg egy soha be nem fejezett irodalmi munkát, melynek címe volt: *Pesti por és sár*. Hogy az a cél, amelyet e műve szolgált volna, továbbra is szeme előtt lebegett, bizonyítja az, hogy 1858-ban, még döblingi magányában is foglalkozott vele s előszót kezdett hozzá írni.⁷⁾

E nagy és általános bajon az állandóan tervezett kanalizálás segített volna, de a por, amely a tüdőre szállt, egyre kavargott a levegőben, és kész volt a sok betegség.

Vásárok idején az előkelőbb útvonalakon a magisztrátus locsoltatott — de ha nem volt vásár...?

A házak ereszein nem volt bádogcsatorna: a falak aljába zuhogott le a víz, enyhébb téli napokon a hólé.

Akkor még az utcákon vágták a fát. Ott fűrészelték, s a fűrészport a szél vitte a járókelők, a sétálók szemébe.

A város lakosai közül a módosabbak, a tanultak, a hivatalbeliek, a kereskedők, a művészek. Ezek biztonsága és kényelme érdekében kellene a városnak áldozatokat is hoznia — de mikor, hány emberöltő multán válik valóra az úri osztálynak az az igénye, hogy a tüzelőfaapritás ügye rendeztessék?

Ilyen hangulat terjeng az utcák során.

A Pesten lakás azokban az időkben nem tartozik mindenkinek vágyálmái közé. Lám Orczy Lőrinc báró főispán, tábornok és költő, tarnaőrsi magányában, mikor egy városi skandalumról énekel⁸⁾ azon a címen: *Farsanggal történt verekedés Pesten*, rigmusát azzal a felsóhajtással végzi:

Boldogok ezerszer! kik nagy Városoktól
Távul vigadhatnak ál ortzás *Báloktól*,
Óhajtják magokat *Redout* Palotáktól,
S lábok nem hólyagzik *Menuet* Tántzoktól.

Pestvárosnak még farsangi örömei sem érnek fel a jó falusi örömmel. Por, sár és hólyag a talpon... ez nem az igazi magyar élet!...

A kisváros igénytelensége, a kelet és nyugat határának maradisága. Ez minden utca és tér sajátja, a félreeső kis utcáké éppen úgy, mint a fő-utcáké. Ilyen volt a rövid, elhagyatott Galamb-utca, Tél-utca, meg a Tyúk-utcácska, vagy akár az előkelő, forgalmas Váci-utca, vagy a Hatvani-utca.

Pedig a Hatvani- vagy Egri-utca, amint nevezték, mely a Dunaparttól, a város főtemplomától keletnek nyúlt s a Hatvan s Eger felé irányuló nagy forgalom főútvonala volt — a városnak tekintélyes utcája.

Ennek az utcának egyik párhuzamos szomszédja észak felé a mai Kamermayer Károly-utca, mely a Szerviták iskolájától, amely a mai Szervita-tér közepén, a szobrot körülvevő pázsit helyén volt,⁹⁾ a városfalig ért. Egy darabja névtelen, más darabja a kanyargó Szervita-utca egy része. Ez is élénkforgalmú útvonal. Itt van a visszavívás után elég jókarban megmaradt török templom, melyet kissé átépítettek, felszenteltek és a szervitarendnek adták át, s ott ájtatoskodott az egész környék lakossága.

E két útvonal alatt volt a Duna felé az igen forgalmas Úri-utca — amelyet ma Petőfi Sándor-utcának mondunk — és ennek közvetlen közelében feljebb az az utca, melyet régente Irgalmasok-utcájának, majd utóbb Gránátos-utcának neveztek.

Ez ha nem is hosszú, de mégis különös jelentőséggel bíró utca. Benne áll — a nem is városi, de országos jelentőségű épület: Tekintetes Pest, Pilis és Solth törvényesen egyesített vármegye curialis épülete, a Vármegyháza. Országos jellegű, hiszen már akkor is úgy vallották, hogy ez a vezérvármegye . . . és a német városban — a magyar sziget.

Pedig nem is jött nagyon városszámba az akkori Pest. Csaknem mezőváros; példázza, hogy az 1700-as évek elején a legkevesebbet adózó szabad királyi városok közé tartozik. Buda négyszerannyi adót fizet. Amikor a XVIII. sz. elején a háború közeledtével megindult az adóbehajtás, az országra 3,200.000 forintot vetett ki a császári parancs, amiből Pest városára csak 2069 frt 54 kr. esik.

Szabad királyi város, de inkább — mint mondtuk — sz. kir. mezőváros, melynek legnagyobb vagyforrása akkor még nem az ipar és kereskedelem, hanem az állattenyésztés és a mezőgazdaság.

A kereskedelem nem országos, tisztán helyi benne. Lakosai — a császári adminisztráció durván németesítő politikája szerint (*Metropolis Hungariae germanica facta est!*) túlnyomóan németek, s amikor a császári kamara a városi magisztrátust kijelöli — tagokul nem talál jobb neveket, mint Welsersheim, Hoffert, Kolbacher, Kell és Leistner Tóbiás . . .

Az ország tősgyökeres magyar vidékei a magyarság szellemét be akarják vinni a városba, azért házat vásárolnak. Így lesz »Hausherr« Pesten Gyöngyös, Nagykőrös, Kecskemét, csupa színmagyar helység, amit ha kelletlenül is — el kell, hogy fogadjon a német város.

A város egészséges fejlődése szempontjából csak az az egyetlen momentum volt magyar szempontból is szerencsés, amikor III. Károly király, Széchenyi primás végrendeleti hagyományából a beckói és a csejthei uradalmak e célra rendelt értékének felhasználásával Pesten felépítette a török háborúk rokkantjai számára azt a hatalmas otthont, mely idők multával kaszárnya, majd utóbb Budapest székesfőváros központi város-háza lett.

Ez a nagyméretű építmény a város szívében állt. Az akkor még fennálló bástyafalak keleti sora alatt és elhúzódott az északról-délnek menő első átlóútig.

Íme, egy utcába szorul a város magyar tényezője, a megyeház és német védbástyája, a kaszárnya; s ez az utca a mai *Városház-utca*, az egykori *Gránátos-utca*.

A GRÁNÁTOS-UTCZA.

A mai Városház-utca régi útvonala Pestnek; kétséget kizáróan tudjuk, hogy a középkorban is volt utca e nyomon.

Akkor a belső szakaszát Kalácsütő-utcának nevezték.¹⁰⁾ Feljegyzések szólnak erről, sőt Pest vármegye házának északi szárnya alatt csak nemrégiben történt földmunkák során rábukkantunk olyan falmaradványokra,

melyek sütőkemencék nyomaira vallottak, amelyek az utcának középkori elnevezését támogatják. Ez az utca az egyik forrás szerint ugyan Szervita-utca volt,¹¹⁾ de más és szavahihető kutató szerint Irgalmasok-utcája (németül Barmherzigen-Gasse): a Teleki-háztól a Hatvani-utcáig ért.¹²⁾ Rómer megindokolja, miért kapta az utca ezt a nevet.

»Az irgalmas barátok — írja az invalidus palota leírásának befejezése után — (az ezerhétszázhuszas években) ugyanott lakhelyet és alapítványt nyertek, hogy a sebesült vitézeket ápolják.«

1750 táján megfogyatkoztak a vén harcosok, s a néhány béna, magatehetetlen emberért nem volt érdemes a nagy épületet fenntartani — hát kaszárnya lett belőle. Mária Terézia idejében gránátos ezredek szállták meg, s akkor az utca neve — polgári és katonai ajkakon — Grenadiergasse, ami a magyar úri rend nyelvéen Gránátos-utca, a cselédi és parasztleányi szóhasználatban Granadéros-utca.

Ezt a nevet viseli mindaddig, amíg Budapest a rokkantak házából Károly-kaszárnyává lett nagy épülettömböt a katonai kincstártól megváltotta, hogy a nagyvárossá fejlődött királyi székhely és magyar főváros városházává építse át. Ez megtörténvén, az utca neve 1900 óta Városház-utca.

*

A Gránátos-utca telekfelosztása idők múlásával nagyon megváltozott. Ha Rómernek régi telekkönyvek alapján nagy gondal készített térképét¹³⁾ nézzük, azon a Hatvani-utcától a szervita-iskoláig az Irgalmasok-utcájának nyugati házsorában nyolc házhely, s a hetedik és az utolsó között egy utca-átvágás (keresztutca) van. A Schmall közölte térrajz¹⁴⁾ az Úri-utca 19-, 20- és 21-ik számú telkeket (tehát az Úri-utca és Ferenciek terén lévő saroktelken álló mai Cziráky-bérpalotát, a Trattner—Károlyi ház elfoglalta két házhelyet) egynek mutatja, mely az 1687—1696. évek között beépített, s e szerint az Invalidusok¹⁵⁾ utcájában hét házhely van. Bierbauer Virgil térképén szintén hét házhely van. Az 1854. évi, Haeufler közölte térkép¹⁶⁾ már tíz házhelyet mutat. Az 1858. évi hivatalos adatokból készített háztulajdonos-mutatóból¹⁷⁾ nem derül ki, hogy a Gránátos-utca nyugati házsora hány házból áll, mert a tíz házsám össze-vissza ugrál: a Trattner—Károlyi-ház száma 3, a megyeház 5, a rokkantak palotája 10.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Schmall-féle tervrajz szerinti nagy, három házszámmal bíró telek 19-es száma eredetileg a Beleznay-örökösöket illeti; ők azonban protestánsok lévén, az akkori szigorú rendelkezés szerint nem vehették birtokukba (ob incapacitatem dominii), s valószínűleg ekkor és így egyesült a telek a szomszédos nagy telekkel.

Ma a Városház-utcának összesen húsz házsáma van, és dacára annak, hogy a keleti házsoron van a nagy homlokzatú vármegyeháza, a három és félszer akkora homlokzatú központi városháza és a kis tér nyílása — itt mégis annyi a házsám, mint a nyugatin: itt is tíz a házhely két utcaátvágással. És míg a Rómer-féle térképen ez utóbbi telkek mindkét utcára szolgálnak (Irgalmasok-utcája és Úri-utca, s a házsámok ez utóbbi utcára esők), addig a Bierbauer-féle térképen a Hatvani-utcától az első három

két utcára, a következő három a Zsibárus-utcáig csak a Gránátos-utcára szolgál. Ma ellenben a 6-os számú átjáróházon és a Pilvax-köz két oldalán álló két nagy házon kívül mind csak a Városház-utcára nyílnak.

A Gránátos-utcát sem a katonai hatalmasságok, sem a megyei urak — ez utóbbiak között az első nem kisebb úr volt, mint maga a palatinus, aki a megye főispánja mindenkor — nem tudták rendbehozatni a várossal. Az a szerencse, hogy az 1838-i nagy árvízkor egy jókora része vízáradatmentes volt, így ebben a tekintetben az utcára nézve rossz volt: nem kellett »rendbehozatni«.

1847-ben az utca kövezésének kérdése tengeri kígyó. Sokat beszélnek róla, sok ígélet hangzik, sőt úgy látszik foglalkoztak is vele, de csak nem akart a munka befejeződni. Ezt sejteti az *Életképek*¹⁸⁾ újdondásza, aki kétszáz pesti újdonsággal kedveskedik a fővárosi és vidéki olvasóknak és ezek között:

111. A Gránátos-utcát még mindig kövezik.

A tompaszöbbe menő utcán nagy volt a forgalom, és erre túl keskeny volt. A Belváros 1870—80. évi rendezésekor már eleve tervezték, hogy nyolc öltre kiszélesítik, és 1873-ban a Fővárosi Közmunkák Tanácsa már valóban foglalkozik is a Gránátos-utca szabályozásával és kimondja, hogy »a jelenlegi postahivatallal átellenes oldala érintetlenül hagyandó és az utca szélessége a Hatvani-utca sarkán 8 öltre vitessék s ezen pont a megyeház sarkával köttessék össze.«¹⁹⁾

A HATVANI-UTCAI KÉT SAROK.

A Gránátos-utca dél felé a Hatvani-utcába torkolt. Ez igen nagyforgalmú utca volt és igen előkelő. Nyugaton a Ferencesek temploma az utolsó épülete, amelyik Alcantarai Szt. Péternek volt szentelve, azért az utcát a középkorban Szent Péter-utcájának nevezték.

Ebben az utcában volt egykor az egyetemi füvészkert, aztán itt szabtak ki helyet a nemzeti múzeumnak és a nemzet színházának. Itt volt az előkelő Fehér Farkas-szálló, ahol, ha Pesten volt, báró Wesselényi Miklós, az árvizi hajós nagynevű atyja, és Kazinczy Ferenc lakott.²⁰⁾ Ezzel a házzal szemben szerkesztette Kultsár József az első, Pesten megjelenő magyar ujságot, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*-at. Ebben az utcában volt az egyetem orvosi fakultása, és itt volt Grassalkovich herceg pesti beszálló palotája.

A nagyforgalmú főutca, az olykor Egri-utcának nevezett Hatvani-utca nem élvezett azért különösebb gondozást. A viszonyok ebben az utcában sem jobbak, mint a többiben: a világítás a sötét éjszakákon éppen olyan silány, mint akárhol másutt, s ha holdtölte van, akkor a hold csak úgy világít ide, mint a szűk Megye-utcába. A por nyáron kibírhatatlan, a sár télen átgázolhatatlan. A múlt század negyvenes éveiben kezdik az utcát kövezni a Ferencesek-tere felől, de a Kerepesi-út felé már nem futott a jóakarattól; legalább azt írja az *Életképek*,²¹⁾ hogy »nagyon furcsán veszi ki magát az egyébiránt jó járdának mintegy hatvan lépésnyi

társága, minden kövezettől megfosztottan, igen alkalmatlanul meggyűlt sárhalom által eldísztelenítve».

A kor igénytelensége az, hogy abban az utcában, amelyikben a Krózus-gazdagságú herceg, a királyi, utóbb valóban királyivá lett Gödöllő ura, a hódolva imádott királynő barátja, az excellenciás úr, az aranygyapjas vitéz, a Szent István-rend nagykeresztese, koronaőr, a zászlós úr lakott fényes udvarával, ahol annak palotáján a rengeteg tölgyfakapu fölötti erkélyt sokszoros nagyságban kifaragott terméskő Atlaszok tartották, s ahol a palota ablaksora a viaszgyertyák ezrének libbenő lángjától volt ragyogóan fényes — ott az utca miben sem volt különb, mint akármely falusi főutca.

A pesti telkek forgalmi értékének nagy emelkedésére jellemzésül elég felhoznunk, hogy a saroktelek, melyen ma az úgynevezett Standard (volt Dreher)-palota áll, az utolsó telekvásárlás alkalmával bírói becslés szerint meghaladta az egymillió forintot: kétszáz esztendővel ennek előtte ingyen, vagy — ha nem a kamara jóvoltából kapja, de rendes úton-módon megvásárolja — csaknem ingyen jut az új telektulajdonos kezébe. Pedig a telekkel egyéb »bénék« is jártak, amiket akkor különösen megbecsültek a városi polgárok: ilyen volt — hogy egyet említsek közülök — a polgári jognak megszerzése öt forinton, ami különben jóval több lett volna. A telek tulajdonosának városi értelemben nemesi előjogokat biztosított.

Azt az 506 négyszögöles szép területet 1694-ben ingyen kapta meg a budai kamarai adminisztrációtól Pöck János Boldizsár élelmezési főbiztos, aki a hírneves Heissler tábornoktól a Budavár visszavételében kifejtett dicső érdemeiért ajándéku nyert azon közelfekvő gyönyörű telket is megszerezte, amelyen ma a királyi bérpalota áll a Ferenciek-terén s az Apponyi-téren. — A Hatvani-utcai telekre Pöck egy háromszobás házacs-kát rakatott s benne élte egyszerű, zajtalan életét. 1730-ban Grassalkovich Antal kir. jogügyi igazgató — aki a neoacquistica idején a vagyonok rendezésének munkája közben a maga vagyonkáját is úgy rendezte, hogy abból valóban krózusai vagyon lett — megvette ezt a viskót s annak helyére a régi Pest legszebb palotáját varázsolta (1735).

Ki volt a tervező művésze? — ma nem tudjuk bizonyossággal, de Réh (Révhelyi) Elemér véleménye szerint²²⁾ az 1724-ben Pesten megjelent Mayerhoffer András (az idősebb, 1690—1771) volt a mestere, aki Pesten és többfelé a hazában alkotott maradandó értékű építményeket. — A palota, mely a Hatvani- és Gránátos-utcák sarkán pompázott, a magyar építőművészet páratlan emléke, és annakidején díszre volt annak a mellék-utcának is, amely a hatalmas kaszárnya és a hatalmas vármegyeház folytán igen forgalmas volt.

A Grassalkovich-ház ragyogó napja a családdal együtt a sötétségbe hullott. A nagy vagyont megemésztette az élet, s az utolsó herceg halála után az a megyei törvényszéknek, mint csődbíróságnak a keze közé jutott, s ezzel a sors a gyönyörű palota végzetére rányomta a pecsétet.

A fényes multú fejedelmi hajlék az Iparbank tulajdonába került, de már úgy, hogy — a főváros művészi szépségének nagy kárára — a lebontási kötelezettség a telekkönyvbe bekebelezetett.

A lebontás tárgyában a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a mult század hetvenes éveinek végén többször hoz döntést, de mindig csak úgy, hogy *esse delendam*.

Az 1878. év elején »a Hatvani és Gránátos-utcák sarkán lévő épület lebontási kötelezettségének törlését« kérte a tulajdonos bank, amikor a tanács a következőképpen határozott:

»A szabályozás, illetőleg utcaszélesbítés, mely által a szóbanálló épület érintetik, egyike a legfontosabbaknak, mert a Gránátos-utca három középülethez vezet, melyeknél fogva itt kétségtelenül mindig nagy forgalom leend, melyet a jelenleg alig négy öl széles Gránátos-utca közvetíteni képelen — ez oknál fogva a lebontási kötelezettség, mely amúgyis 1887-ig meg lett hosszabbítva, okvetlenül fenntartatik.«²³⁾

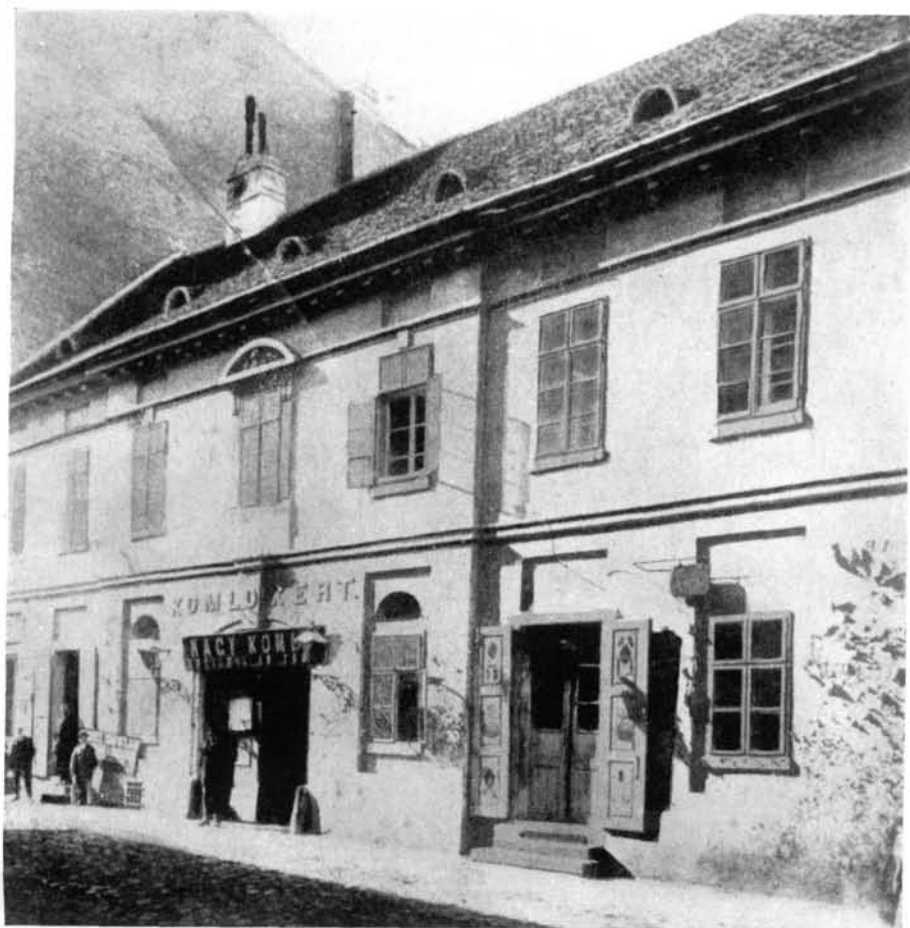
Később a Grassalkovich-épület a fővárosi postaigazgatóságának adott otthont, és az ott is volt mindaddig, amíg a szomszédos utcában fel nem épült az önálló nagy főposta-palota, s akkor helyébe jött a Grassalkovich-palota új lakója: az államrendőrség, mely ott is maradt mindaddig, míg a régi, már divatját multa Európa-szálló Ferenc József-téri gyönyörű épületét el nem foglalhatta. Amikor a rendőrség a Hatvani-utcai palotába beköltözött, Thaisz Elek rendőrfőnök az épület átalakítására kér építési engedélyt, amit a Közmunkatanácstól megkap, de azzal a határozott kikötéssel, hogy a már régebben kiadott lebontási kötelezettség az egész házra nézve érintetlenül fennmarad.²⁴⁾

A rendőrség új épületet kapván, a Grassalkovich-palotának ütött a végórája. A palota fénykorában — amint az 1696-ban készült *Zaiger*-ből sejthető — nagy udvarral, valószínűleg kerttel is bírt, mert határa a vármegyeház telke, illetve a Vármegye-utca volt. A csődtömeg kívánságára a palota kertjét értékesítették, s akkor jutott új gazdához a Gránátos-utca és a Vármegye-utca több házhelye, s akkor épült fel itt többek között az a sarokház is, amelynek földszintjén a »Zenélő Óra«-korcsma, emeletén az »Arany Ökör«-kávéház volt, évtizedeken át nagy szerepet játszva.

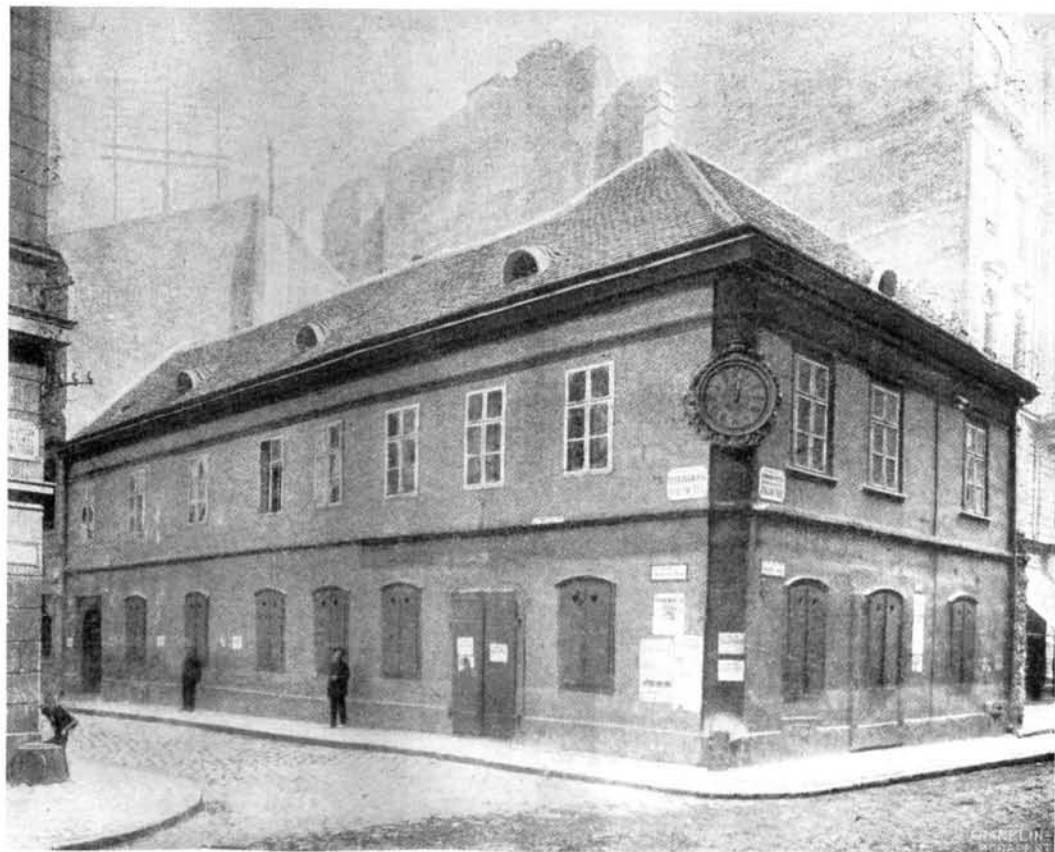
A Grassalkovich-palota másfél évszázadon keresztül állott a helyén, s akkor áldozatul esett annak, hogy nem ismertük még a műemlékek védelméről szóló kultúrtörvényt.

A barokk építés e remekére a »városrendező« kimondván az ítéletet, annak helyébe a dúsgazdag és bőkezű nagyiparos Dreher ötemeletes bérpalotát építtetett, melyet a fővárosi közmunkatanács a Hatvani-utca régi vonalában engedélyezett. A rendezés során világossá lett, hogy az a fővonal, mely a Keleti pályaudvartól — az építendő új Dunahídon keresztül — sugárirányban átvezet az új Buda szívébe, az akkori szélességben fenn nem tartható. Tehát az utca északi házsorát lebontatván, az újabb házakat jóval beljebb engedélyezte, az utca új felszabadult területét kisajátítván. Így állott elő az, hogy a már fölépült és lakott Dreher-palota Hatvani-utcai homlokzata a házsorból kiállott, s azt csak úgy lehetett az utca vonalába hozni, ha a háznak e része lebontatván, annyival beljebb új homlokzatot nyer.²⁵⁾ Ez meg is történt, s ma már a régi nagyszerű Grassalkovich-palota helyének története lezárult.

A régi Pest ismerői és szerelmesei maiglan fájlalják a Grassalkovich hercegi palota eltűnését és azt, hogy abból a tervező építész nem menthette

13. A Komlókert a Vármegyházával szemben.

14. A »Zenélő Óra« és »Arany Ökör« háza.

meg az utókor számára a főhomlokzat közepén lévő két hatalmas Atlasztartotta erkélyt finom kórkörlátjával. A mai kaput őrző két óriás eltörpül azok mellett a régiék mellett.

A Hatvani- és Gránátos-utcáknak a Duna felé eső oldalán állott egykori háromemeletes sarokházról — melynek kapuja mindig a Hatvani-utca felől volt — talán egyedül csak azt említhetjük meg, hogy itt lakott Vahot Imre, a negyvenes évek ismert szerkesztője és szép sikereket megért színpadi írója, aki az akkor Kecskeméten színészkedő Petőfinek lehetővé tette, hogy a nem neki való pályát elhagyva Pestre jöjjön és mint a Pesti Divatlap segédszerkesztője, úgy-ahogy megéljen (1842).

A Gránátos-utcának ezen az oldalon a következő jelentős háza a második. Ez a maiglan fennálló régi építmény a két nagyudvaros, úgynevezett Trattner—Károlyi-ház. Talán a főváros egyetlen háza, amelyet ma még — ha csak elvétve is — a régi százesztendő előtti tulajdonosa nevének emlegetnek a régi pestiek.

A TRATTNER—KÁROLYI-HÁZ.

A Vármegye-utcával éppen szemközt áll a hatalmas Trattner—Károlyi-ház; nagyjából még ma is ez a neve az őspesztiek körében, ha a Trattner—Károlyi-név már régesrég el is tűnt a feledés sűrű homályában. A régi könyvekkel foglalkozók jól ismerik és becsülik e nevet; sok becses és szép könyv címlapjának utolsó sora mondja: »Trattner—Károlyi betűivel«, mert nyomdászok voltak, és pedig az elsők közül valók, akik a modern értelemben vett könyvet adták a művelt olvasó és kutató közönség kezébe.

A török hódoltság után, amikor nem a házak, de a házhelyek kaptak számot, ez a 20. számú volt, és első gazdája a stíriai származású Kalcher Márton kőművesmester volt, akit a városi polgárok azzal tiszteltek meg 1692-ben, hogy a 32 tagból álló tanács egyik tagjának megválasztották,²⁶⁾ sőt akiből utóbb a város főkamarása²⁷⁾ lett és aki — tekintélytől környezve — 1701-ben halt meg.

Kalcher özvegye — mivelhogy a várospolitikus szereplés, ügylátszik, már akkor is sok pénzt vitt el — férje halála után nagy megdöbbenéssel vette tudomásul, hogy boldogult férje-ura a gyönyörű háztelken kívül még 3887 forintnyi adósságot is hagyott reá, s ekkor, hogy kissé rendezze anyagi viszonyait, a telket és az azon épült, valószínűleg kis házat értékesítette. De hiába — egészen még így sem tudott megszabadulni az adósságtól, mert bár azért a házért 1696-ban 50 forintot fizetett Kalcher, özvegy Kalcherné azt 1717-ben csak 3000 forinton tudta Kayser János Sebestyén kir. sőtisztnek eladni; így az adósságból még csaknem ezer forint nyomta tovább is az özvegy gondterhelte lelkét.

A ház később Trattner János Tamás udvari könyvnyomdász-mester tulajdonába került, aki Bécsben kezdte meg magyar könyvtermelő munkásságát. 1783-ban kapta meg az engedélyt — s itt a családjának egy másik tagja, a munkás János Tamás bírt már nyomdával, s utóbb e két vállalat egyesülvén, Trattner nagy tekintélyre és vagyonra tett szert.²⁸⁾ Atyja, Mátyás 1822-ben nyert donationális levéllel a magyar nemességet és

a Petrózai előnevet nyerte. Mint ilyen szerezte meg az Űri- és Gránátos-utca közti nagy telken épült házat.

Az ekkor már 612-es számú házat Hild József (1789—1867) építész — aki atyjával, Jánossal »a neoklasszikus bélyeget ütötte fejlődő szép fővárosunkra«²⁹⁾ — Károlyi István ügyvéd és nyomdatulajdonos, Trattner Mátyás veje megbízásából 1832-ben építette.³⁰⁾

A nyomda e ház Űri-utcai részében volt (Koronaherceg-, ma Petőfi Sándor-utca), s hogy 1824-ben a később oly szépen és melegen elparentált, harmincnyedik évében lévő János Tamás meghalt,³¹⁾ nyolcvan éves atyja, Mátyás a *Tudományos Gyűjtemény*-ben,³²⁾ aggkorára is hivatkozva ugyan, mely már a pihenés ideje lenne, de mégis kinyilatkoztatja, hogy »fijam hideg árnyéka eránt való tekintetből is azon Könyvnyomtató Intézetet, melyet én állítottam fel, 's melyet tsüggedhetetlen szorgalmú fijam olly nagy tökéletességre vitt — úgy mint eddig ezentúl is — folytatni fogom.«

De nem soká folytathatta. 1828 februárjában, éppen az a dermesztően hideg nap, amikor az irodalom nagy aggastyánja, Kazinczy hosszabb tartózkodásra Pestre érkezett, a magyar kultúrának gyásznapja is volt. »A nyolcvanhárom esztendő Trattner azalatt temették« — írja Kazinczy feljegyzéseiben.³³⁾ A nyomda gazdátlan maradt, mert egyetlen életbenlévő fia »Cs. Kir. Igenieur Kapitány« volt, s így a családtagok közül csak Károlyi István vállalhatta a kegyeletos és kötelező feladatot, hogy a nyomdát tovább fenntartsa.

Károlyi Istvánnak felesége 1824 óta Petrózai Trattner Mária volt, a nemességszerző Mátyás leánya, és noha az adományozás idejében annak három fia és öt leánya volt — utóbb magszakadás folytán a híres Trattner-nyomda is Károlyi István tulajdonává lett s az tovább Trattner—Károlyi néven állott fenn és dolgozott nagy buzgalommal.

Így lett közismertté a Trattner—Károlyi-név, és így maradt a két tágas, nagyudvaros ház : Trattner—Károlyi-ház.

Pedig azóta többeket uralt. Utóbb dr. Papp Géza politikus, országgyűlési képviselő tulajdonában volt, akinek halálával oldalági családja örökölte.

A magyar tudománytörténetben még azért is nevezetes a Trattner—Károlyi-ház, mert mielőtt a M. Tudományos Akadémia hosszú küzdelmek és nehézségek után saját otthonába jutott, ennek a háznak első emeletén voltak a helyiségei.

A Trattner—Károlyi-házban a következő helyiségei voltak a Magyar Tudós Társaságnak : egy terem a kis-, nagy- és igazgatósági gyűlések számára (a közgyűléseket 1838-tól addig, amíg a magyar szabadságmozgalmak kitöréséig ilyeneket tarthatott, a vármegyeháza nemzeti történelmünkben is szerepet játszott közgyűlési termében, majd 1858 és 1864 között a Nemzeti Múzeum nem kevésbé nagyemlékű termében tartották), négy tágas szoba a titkári hivatal, egyben a bizottsági ülések számára, levéltári helyiség, iroda, előszoba, négy kisebb szoba a könyvtár (még persze nem a Teleki-könyvtár) számára. A pénztár egy vasajtós külön szobában volt s ez a pénztárnok lakásával, két szolgakalással a helyiségek folytatása.³⁴⁾

Mikor aztán végre a Dunaparton felépült a pompás palota, és a tudós társaság nagy költő-titkára bánatos szívvel és nem alaptalan megbántódással énekelhette, hogy:

»A tudománynak háza vagyom«

(Arany János: »Ártatlan dac«) — az Akadémia helyiségei itt kiürültek, és azóta nem a magyar tudományosság, de a városi élet munkál benne.

A Trattner—Károlyi-házban munkálkodó Tudós Társaság az ikerfőváros egy életrevaló német ujságíróját arra ihlette, hogy érdekes verses városleírásában erről is megemlékezzen és négy Blumauer-ízű verssorában megörökítse a ház hírneves voltát.³⁵⁾

A LIBASINSZKY-HÁZ.

Nem széllóbálta nagy cégér hirdette, de mégis közismert ház volt a Libasinszky-ház a Gránátos-utcában. Tőszomszédja volt a Trattner—Károlyi nagy »durchhaus«-nak, így hát egészen hiábavalóság volt, hogy ez is átjáróház legyen. A régi számozás szerint 462-es számú volt, az új, utcák szerinti számozás azután a Gránátos-utcai 6-os számot adta neki, s így volt átjáró az Uri-utcai 5-ös számú kapun át a forgalmasabb, előkelő szomszéd utcába.

A töröktől való visszafoglalás után a 18-as számú ház volt; ma a ház helyén a 8. számú ház áll. (Nemcsak ezt a Libasinszky-házat ismerték a pestiek. — A mai Ferenc József-tér és Mérleg-utca sarkán állott egy keskeny kétemeletes ház, melyet Libasinszky Vince polgári szabómester a jeles Hild Józseffel építtetett. Ezt 1836-ban 128.000 forinton és 300 darab aranyon — rengeteg pénz ez — megvette az akkor még a magyar nevet is viselő Kóburg-Koháry herceg s abból gyönyörű palotát csináltatott magának. Korábban hát ez volt a Libasinszky-ház.)

A Gránátos-utcai Libasinszky-ház dísztelen, keskeny épület volt. A Koronaherceg-utcává lett Uri-utcában — melyet a költő születésének százados évfordulója alkalmából a Fővárosi Közmunkák Tanácsa Petőfi Sándor-utcának nevezett el (1923) — a felső házszélen lévő szűk kapunyílása mellett kávéház volt. Történelmi emlék. A márciusi nagy napokon ott forrt, ott kapott életre a nemzet évszázados nagy szabadságvágyából született Akarás. Az a kávéház volt a híres Pilvax, a márciusi ifjúság törzskávéháza.

A ma már a feledés homályába merült Libasinszky név — valamikor sokat emlegetett név volt. Először mint egy kalandos életű fickóról beszéltek, midőn a Pesten először feltűnt Libasinszkyról szóltak. Lengyelországból mint maradhatatlan kózsza lélek jött ide, kebelén kenyere, hátán volt a háza . . . Nem a semmiháziakból való, beáll mindjárt szabóinasnak — és a végén tizennyolc lovat tart az istállójában. Ki tagadná, hogy lengyel úri vére volt a gyerekeknek!

Nagy szerepet játszott, dúsgazdag iparossá lett — egyik fia Vince, genialis katonai építő, nagy műbarát, akit szerencsétlenné tett a gellérthegy citadella. Nem az ő terve szerint építették fel, az ő kitűnő tervét elvetették, s ez a csalódás lelki betegé tette.

Vincének négy szép liliom huga volt — ezek a Libasinszky-vagyont az Aigner-, Ádám-, Oeffner- és Dulácska-családok között osztották meg.³⁶⁾

A Libasinszky-ház helyén ma egy jóval szélesebb — már nem átjáró — ház van, melyet a század első évtizedében Kovács Sebestyén Aladár műegyetemi tanár, a vízépítészet tudósa építtetett s az ma is a család tulajdona.

A KOMLÓKERT.

A Gránátos- és Vármegye-utcák sarkán az »Arany Ökör« kávéház kedves találkozó helye volt a magyar íróknak. Innen kelt szárnyra az abszolutizmus első magyar folyóirata, a Szilágyi Sándor szerkesztette *Emléklapok*.

Nem messze az *Arany Ökörtől* volt a magyar írók másik találkozó helye: a *Komlókert*.

A Vármegyeházával szemközt állott egy egyemeletes ház, közepén széles kapu, a felette lévő ablak felett körszeletben valami dísz, mely a fennmaradt eléggé gyenge fényképen kivehetetlen. Rómer Flóris, a régi Pest kutatója és leírója a pesti házak leírása végén még ezt teszi hozzá:

Igaz-e, hogy a mai *Komlókertben* szállott meg valamikor a *magyar királyi korona*, minthogy e házon ezen jelvény látható?³⁷⁾

A képen nem látható a korona, hacsak az itt most említett ablakfeletti ornamentikában nem a korona az — ami egészen kivehetetlen?

A kapu fölött könyöknyi fekete betűk hirdették, hogy e házban kell keresni a »Komlókert«-et.

Aki Pesten megfordult külföldi nagyság, az el nem került a Komlókertet. 1846 júniusában az ifjabb Strauss János zenekarával Pesten játszott, megérkezése estéjét a Komlókertben töltötte,³⁸⁾ gyönyörködött a nála természetibb muzsikus, a cigány-művész játékában. Valószínű, hogy szerzeményének, amelyet először e hó 16-án a Horváth-kertben játszott el, a *Pesther Csárdásnak*³⁹⁾ impulzusát itt nyerte.

Az itt lejátszódott nevezetesebb eseményekről az egykori sajtó színes részletességgel tesz említést. (Vasárnapi Ujság IV. 1857. évi folyam; *Degré Alajos*: Visszaemlékezéseim I. köt. 55—58. l.)

A »Komlókert« látogatói között mindennapos volt Lisznyai Kálmán — vagy ahogy hívták, Kálmus és írótársasága, de irodalmunk igazi nagyjai is megfordultak itt. Petőfi délutánokat töltött ott hallgatva a cigányzenét és bornemissza lévén — csak ezért járt oda, no meg a társaságért. Kemény Zsigmond, a nagy regényíró és publicista, Gyulai Pál, Tóth Kálmán, Vajda János sem kerültek.

Az arisztokrácia fiatal tagjai közül, akik a magyar világot már a lelkükbe fogadták — szívesen jártak ide, és valószínű, hogy itt lettek rokonszenvesekké a város polgári fiatalsága előtt.

A *Komlókert* — amint a vele szemben lévő megyeháza magyar sziget volt a német városban — úgy volt ez is az; még 1871-ben is így olvassuk az ország legolvasottabb képeslapjában:⁴⁰⁾ »Három néposztálya Pestnek még tökéletesen magyar, t. i. a közúti vaspálya (a »lóvasút«) kocsisa, a

Komlóbeli cigánybanda és a Városház-téri kofa. A cigánybanda pedig magyarrá teszi a hallgatóit — így hát ez áll a Komlókert látogatóira is . . . »

Meg kell említenünk, hogy a Komló vendéglőseinek a sorában ott volt Frank Ignác, aki Szabadi Náci néven híres ember volt és híres még ma is a magyar nóta-történet ismerői előtt. Elég, ha azt említjük meg róla, hogy ő írta Petőfinek ma is énekelt *Befordultam a konyhára* versének a zenéjét.

A Komlókert utolsó tulajdonosa a Prandtner-család, a pénzét a hitetlen emberek csalása vitte el, aztán id. Eberling Antal a háziúr és vászon-nagykereskedő, állítólag az ő nagy kapzsisága tette volna végleg tönkre a Komlókertet. Végző bukásáról egy később nagy jelentőségre jutott élc-lapunk elégiát is énekel.⁴¹⁾

A VÁRMEGYE-UTCA.

Az »Arany Ökör« és a »Zenélő Óra«.

A Hatvani-utcai Grassalkovich hercegi palota telke a Gránátos-utcában leért addig a kis utcáig, melynek a neve a XVII. század elején Új vármegye-ház-utca volt.

A megye t. i. először Budán a Várban vett házat, ahol a rengeteg kiterjedésű és a török hatalmaskodás idején nagyon szertehullott vármegyét újra talpraállítani akarta. A feladat a nehezen hozzáférhető budai vár-hegyen nem volt könnyű, azért a közigazgatás székházát Pesten kellett megteremteni, és Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegye az Irgalmasok-utcájában három utcára szóló tekintélyes telket szerzett — a dél felé eső fala mentén keletről nyugatra húzódó szűk kis utca arról kapta a nevét.

Ez a név aztán többször változott ; a XVIII. század közepén az akkor épülő megyeházáról *Új megyeház-utca*-nak nevezték, de a lakosság utóbb megszokta már a vármegyeházát itt, és nem volt többé neki új, s így a szomszédjában lévő utcácska neve is a szerint változott — 1804-ben már csak *Komitatgasse* lett, hogy az 1850-ben lelkesen erőszakoskodó magyar világ ebből a hangzatos Vármegyeház-utcát csinálja, mely utóbb Megyeház-utcára egyszerűsödött, és ma a neve Vármegye-utca.⁴²⁾

Az utca a régen Újvilág-nak, majd Újvilág-utcának nevezett mai Semmelweis-utcából lép át a volt Gránátos-utcába, s itt torkolatánál két érdemes épületre sarkalt : a pompás nagy megyeház és az egyemeletes Hauer-féle ház voltak ezek, mely utóbbinak földszintjén volt a *»Zenélő órához«* cégéres kedvelt sörház, első emeletén pedig az elnyomatás idejében hazamentésre szervezkedő íróársadalom kedvelt kávéháza, a Hauer-kávéház : az *»Arany Ökörhöz«*.

A csődbe került hercegi vagyon súlyos terheinek mielőbbi tisztázása végett a palota telkének azt a részét, melyen nem állott épület, kőyavetyén eladták, így vette meg annak sarokrészét Hauer József, aki oda egy nem cifra, de igen nyugodt, kényelmes egyemeletes lakóházat emeltetett. A Gránátos-utcára három, a Vármegyeház-utcára nyolc ablaka nyílt, az utolsó emeleti ablak alatt volt a keskeny kapu.

A VÁRMEGYEHÁZA.

A Gránátos-utca két megyeházat látott. Az első cseréptető, hosszú, egyemeletes ház volt, tágas zöld kapuval, tizenegy zsalugáteres ablakkal az emeleten; a földszinten ilyenből volt nyolc. A ház előtt végig derékg erős fakorlát, nyilván, hogy amikor a megyehuszárok bejönnek a »megyére«, a lovaikat odakössék. A házfalon lógott egy bekeretezett tábla, amely figyelmeztette a kvártély-csináló tiszteket, hogy az épület a katonaszállásolástól és katonaelelmezéstől mentes.

15. Pest-vármegyeháza a Granátéros útszában. (Vasquez)

Ez volt a török hódoltság utáni idők első pesti megyeháza, amelyről fennmaradt egy rövid leírás a múlt század első negyedéből: ⁴³⁾

»A vármegyeház, amelyben a közigazgatás folyik, az invalidus palota délnyugati sarkánál van. Nincsen jelentős külseje, mert egyemeletes dísztelen ház és 1689-ben vették meg a mai céljára és hozták némileg rendbe. De ha a kapun át a terjedelmes udvarra lépünk, annak lábában egy két emelet magas, a legújabb építészeti ízlésnek megfelelő épület ötlük szemünkbe, melynek lebontott oldalfalai közeli felépülésre várnak. Ebben az új részben megtekintésre méltó a gyűlések megtartására szánt terem, életnagyságú aranyrámás képekkel.

»Ebben az épületben megemlítésre méltó a fegyverterem, melyet a rendek 1817-ben alapítottak. Ez a megyeház kápolnájában kapott helyet és minden látogatójának különös tetszésre szolgál.

»A lejárát fölötti táblán e szöveg olvasható :

»Pest Vármegye Nemessei Négyszeri Felkelések után a Had-Piarczán Érdemmel Használt Fegyverekből a Király és Haza oltalmára szerettek Ezer Nyolc-Száz Tizen Hetedik Esztendőben. (1797., 1800., 1805., 1809.)«

»Ez épületen túl háromemelet magas börtön van, s azon túl egy körülfalozott térség a börtönök lakói számára, hogy ott szabad levegőhöz juthassanak.«

Ezt a megyeházat végzete a nagy áradáskor érte utol, mint 827 más házat Pesten — ez is annyira megrepedezett és megdőlt, hogy le kellett bontani, és a tekintetes vármegyének új otthonról kellett gondoskodnia. Zitterbarth Mátyás jónevű építőmester — akivel pár esztendőnek előtte a vármegye már felépíttette a nemzet színházát — hatalmas gránitoszlopos új curiális házat emelt a régi kicsinyes ház helyébe.

A megye — mely akkor már *vezérvármegyének* elismert volt — a régi, hozzá nem méltó szűk ház helyett előkelő palotát építtetett, s ez volt az utca második megyeháza.

Az építkezés befejezésekor az alapköbe helyezett okmány *elmondja a megyeház történetét*. A történelmi jelentőségű irat annakidején könyv-alakban is megjelent,⁴⁴⁾ sajnos azonban már ma alig hozzáférhető. Épp ezért az utca történetével szorosabb kapcsolatban lévő eseményeket, amelyekről a könyv megemlékezik, a következőkben közöljük:

Magyarország 154 esztendei török iga alól felszabadítottván Pest Pilis és Solt megyék Rendei 1689-ik esztendő május 18-án a' Budai várba, hol már a Mohácsi ütközet előtt is szabad udvarházzal bírtak, visszatértek, 's ottan tartották ismét közgyűléseiket.

A gyűléseknek Budán tartását azonban a' megyei Rendei különösen a' Duna jege által téli hónapokban gátolt közlekedés felakadása miatt, alkalmatlannak tapasztalván, a' már feljebb említett május 18-iki közgyűlésen, az ország nádorának és kir. helytartónak herceg Eszterházy Pálnak indítványára Pest városában egy háznak vétele határozatot el 's az e' célra kívántató költségek fedezhetése végett minden porta után 10 tallér vettetett-ki.

Ezután a' gyűlések majd Budán, majd Kecskeméten, Nagy-Körösön és Pesten is a' királyi erősségekben tartattak.

Beszédetvén a' ház megszerezhetése végett kivetett költségek, 1696-ik esztendei december 15-ö napján megvétetett hadi biztos eggensdorffi Pachner János Richárdnak Pesten az akkori irgalmas barátok utcájának nevezett utczában volt 27 öl széles és 94 öl hosszú ház telke 4000 forintért 's a nyugati része közhasználatra azonnal el is készíttetett. — — —

Maga épségében állott a' közigazgatási célznak megfelelőleg 1697-ben felépített és 1716 esztendei október 8 tól fogva ismét gyűléshelyül szolgált Pesti ház 1723-ik esztendeig, midőn Buda városában véletlen kiütött tűzveszély a várbéli épületek legnagyobb részét 's azok közt a megyei házat is elhamvasztván, a' puszkaporos raktárnak meggyulása és szétromboltatása által a' megyének pesti háza is, mely a' mennykő beütése által kevéssel azelőtt már különben is sokat szenvedett, tetemesen megrongáltatott, ekkor mind a' két városbeli udvarházak újra felépíttettek.

A' megyének budai háza közhasználatra későbbben szükségesnek nem tartván, 1806-ik évben 18.000 forintokért eladatott báró Eötvösnek, a' Pestit pedig a' megyei nemesség számának szaporodása, nem különben a' börtönök czélszerűtlen volta és kevés száma miatt a' Rendei elég tágasnak nem tartván, 1811-ik esztendőben, annak

azelőtt csak nem üresen állott közép részét felépítették, ezen rész az, melyben jelenleg a gyüleési nagy és kis termek, levéltár, számos börtönök és némely tiszti lakhelyek vannak.

1832-ik esztendőben a' megyei nemesség és adózó nép költségén felépítették az udvarház telkének napkeleti, vagyis Újvilág-utca felőli része, melyben ismét a' napoként mindinkább sürgetőbb szükség miatt számos börtön szobák és tiszti lakások készítették. — — —

1838 mártzius 15-kén bekövetkezett hallatlan magasságú árvíz Pest városának egyéb részeihez képest különben elég magas helyen fekvő megyei háznak napkeleti vagyis Újvilág utca felőli udvarházba oly mennyiségben, hogy ott csolnákkal kellett járni — betódulván, egyszersmind annak előtte irgalmas barátok, jelenleg pedig Gránátos utca felőli épületnek, mely hajdan a' gyüleési termet is magában foglalta, de 1811-ik esztendőben jegyzői hivatalos szobáknak által változtatott, a' pinczéjébe és az udvar közepe táján volt csatornán az udvarba is, jóllehet kevesebb mennyiségben mint az Újvilág utca felőli udvarba, bérohant, és ezen régi épületet annyira összeroposztotta, hogy különösen a' déli sarkon volt pénztári hivatal és fölötte az első emeleten volt alispáni szállás tökéletesen lakhatatlanná lettek.

Ő császári kir. főhercegsége *József Antal*, ausztriai örökös főherceg és *Magyarország szeretve tisztelt nádora és kiv. helytartója*, mint ezen hármias megyék örökös főispánjának hathatós serkentése és főispáni hivatalának köztisztületben álló helytartója tótprónai báró Prónay Albert úr ő nagysága ösztönzéseik hozzájárultával azonban a' megyei Karok és Rendek a' fentebbiek szerint lakhatatlanná vált kérdéses épületnek azonnali lebontását 's a' kor kívánatainak megfelelő díszszi felépíttetését elhatározták.

Mínthogy pedig a Gránátos-utca az udvarház előtt keskeny volt, a' kocsiútnak az udvarházba könnyebben leendő betérhetőség és az épület díszének emelése végett az utca szélesítésére egy öl szélességű térség az udvarháznak telkéből átengedtetett. Továbbá Pfeil Jánosnak az éjszaki oldalon szomszédságban volt háza 2056 forint 12 kron pengőben megszereztetvén, az épület nyugatnak 5 lábbal a' Gránátos utca felől, 2 öl 4 lábbal pedig a' Sarkantyú-utcában, mely az udvarház éjszaki részén vagyon Kendelényi Ferencz ural 200 pengő forintnak részére lett fizetése mellett eszközölt cseré szerént szélesebbre terveztetett.

Az építés Czitterbarth Mátyás építómesterre bízván e' czélra a' kivántató költségek fejében a' megyei Rendek 100 ezer pengő forint önkényes ajánlattal járultak, 's annak beszédését megrendelvén az építést 1838-ki aug. hónap 6dik napján megkezdették. — — —

A kornak szelid szellemétől vezéreltetett Karok és Rendek a' börtönöknek a' gonosztevők javítására eddigieknél czélszerűbb mód szerint leendő által változtatásukat is szükségesnek találván, e részben már kellő lépések is tétettek, valamint az is elhatározottat: hogy az első udvarból az újvilág-utca felőli udvarba való átaljárás a' két főkapúval egyenes vonalban, vagy is a nagy terem alatt készitendő bolthajtásos nyílás által eszközöltessék. — — —⁴⁵⁾

Az alapkő ünnepélyes befalazása október 10-én — egy szombati napon — délután 4 órakor történt meg, s a főherceg-nádor-főispán, amint Dubraviczky alispán jelenté, »az alapkövet a nagy lépcső alatt e végre különösen készített helyen kegyelmesen letenni méltóztatott.«⁴⁶⁾

A török hódoltság megszűnése után a német császári kamarai adminisztráció 118 háztelket osztott ki a császári beamterek között, ezek között volt ezen, az akkor 32-es számmal jelzett telek, az Irgalmas barátok-utcája és az Újvilág között. A telket Rómer Flóris szerint⁴⁷⁾ Eggenstorffi Pacher Reinhardt János kapta volna gratis 1695-ben, és ettől vette volna meg a vármegye megyeház-építés céljára; Gárdonyi Albert⁴⁸⁾ pedig Puchner Richardnak írja, de a fenti alapkő-okirat⁴⁹⁾ világosan megmondja, hogy nem Pacher és nem Puchner, hanem eggenstorffi Puchner János Richard hadbiztos volt az, akitől a vármegye 1696 dec. 1-én a háztelket 4000 forintért megvette és mihamarabb hajlékot épített ott a jókora országrész közigazgatása számára.

Az 1838-ban rommá lett megyeház felépítésére — a közmunka és önkéntes megajánlásokon kívül pénzre s annak hiányában: kölcsönre volt szükség. Az építőmester: Zitterbarth még 1838-ban bemutatja az épület terveit, de még elmúlik egy-két esztendő, mire hozzálátnak az építéshez. Már állott a vezérvármegyéhez mindenben méltó nagystílű curiális háza, de még a költségek egy része kifizetetlen volt, s akkor a nemrégiben megalakult Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól vett fel a vármegye ötvenezer forintot, amit a bank 1849-ben készségesen folyósított is, és a megye e tartozását hamarosan letörlesztette.⁵⁰⁾

A megyeház újr épüléséről az akkori sajtó is megemlékezett.⁵¹⁾ Híre ment, hogy Zitterbarth tervet készített és benyújtotta a megyéhez, de általános lehetett annak a tudata is, hogy a vármegye nem hagyja a megroggyant udvarházát egészen összedőlni és éveken át romban heverni, s arról is biztos lehetett, hogy a vármegye nagy apparátusa szükségeli azt az épületet, melynek helyiségeiből kormányozza ezt a kis országnak beillő nagy vármegyét.

Az 1841-ben épült új megyeháza az utcának szép képet adott és a városnak is díszére volt. A magyarság fészkének lehetett venni az invalidusok kaszárnyájával szemben, ahol jobbára csak az elkeseredésből katonának felcsapott, vagy a verbuválók nótájától, csárdásától, borától beleszedült magyar legények szíve dobogott magyarul.

Az épület a magyar nemzeti történelem egy-egy pillanatában szerepet játszott. Kossuth, Széchenyi, Nyáry Pál, Teleki László gróf, a nemzeti nagy akarások harcosai szólottak gyűlési termében. És ott vetették meg alapját a Lánchídnak, a Nemzeti Színháznak, az első magyar takarékpénztárnak, a vakok intézetének és még sok egyéb, ma is fennálló és áldásosan munkálkodó intézménynek.

Kint az utcán, különösen követválasztások alkalmával hemzsegett a nép és leste-várta, hogy a gyakran nagy hullámokat verő közgyűlések és választások mit eredményeznek számára.

A megyeháza csendes napjain is érdekes volt errefelé az utcai élet. A hagyományos és világszerte emlegetett pesti port és sárt itt megvasalt rabok söpörték, kaparták. Könnyű dolga volt a vármegyének, az egész nagy, csaknem 200 négyzetmérföldnyi földdarabról mindig került tízhúsz tagbaszakadt férfi ember, akit ki lehetett parancsolni utca-takarításra.

Egy a múlt század harmincas éveiben nálunk járt bajor származású műszaki rajzoló, Paur Miksa Félix vázlatkönyvében meg is örököltette a söprő és kaparó utcatisztító rabokat.⁵²⁾

De nem látta meg a megyehajdukat, akik a rabokat nyomon kísérték és suhogó nád vesszőkkel kergették el a vásott utcagyerekeket, akik a rabokat gúnyolták és bosszantották.

De az utcának nemcsak ilyen lehangoló képet nyújtott ez a mindenha területenkívüliséget élvező nagy épület. Főispán-installációk alkalmával a főispánt hatlovas hintó hozta a megye udvarházának kapuja alá, a fogat előtt a megye lovaskatonái vágattak harsány kürtszóval hirdelve, hogy a megye élére új királyi ember került és az most megy elfoglalni azt a hatalmas bőrös karosszéket, amely a gyűlésterem díszje volt, a magyar

ipar remeke, melyet a vármegye 1835-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak adott át megőrzés végett.⁵³⁾

A négyudvaros nagy épülettömb a Gránátos-utcának különösen jelentős díszet adott. A régi nemes vármegye, a nemzeti élet nagy tényezője jelentette az alkotmányos magyarság erejét, hatalmát, tekintélyét.

A Városház-utca ezeket a nagyszerű ősi tulajdonokat már-már észre sem veszi.

A *laudator temporis acti* keseregve látja, hogy mint halványul el a nagy multnak minden hagyományos szépsége...

A KIS TÉR, VAGY A HÁROMSZEG.

Schmall Lajosnak »Buda-Pest utcái és terei«-ről írt könyvében azt találom, hogy a Gránátos-utcát 1870 tájt hivatalos néven *Háromszeg-utcának* is hívták.⁵⁴⁾

Miért Háromszeg-utca? Valószínűleg a makra magyarok mondták így, akik a Grenadéros-utca nevében a *Grenadiert*, a kétfejű sast, a »svargelb« zászlót, az osztrákot, a németet látták és minden eszközzel és módon a mellett harcoltak, hogy a magyar főváros végre már legyen egészen magyarrá.

Nem tudok más magyarázatot erre, mint hogy arról az így-úgy háromszögnek látszó kis térről nevezték, amely az akkori Rostély- és a Sarkantyús-utca torkolata, e két utcát elválasztó házsora erre eső homlokzata, a vármegyeháza, a Gránátos-utca nyugati házsora és az Invalidus-ház, illetve a Károly-kaszárnya között szerénykedik.

A kis tér semmi városrendezőnek nem köszöni a létét. Nem mérnök szabta ki, de a helyzet teremtette meg. A régi inzsellér kitűzte a rokkantak kaszárnyájának a helyét, úgy ahogy legjobban feküdt akkor a »kéznek«. Keletnek a bástyafal vonala adta meg a főirányt, és így jött az a rézsút homlokzat nyugatról keletnek. Aztán ott volt az a telek, amelyet a vármegye megvásárolt és arra azt a vályogból rakott egyemeletes curiális házát csapta, amelynek a vonala megint csak rézsútosan ment — de ellenkező irányban, mint a rokkantaké — úgyhogy a két épület kelet felé annyira elhajlik egymástól, hogy a keleti végen hatszor olyan messze esnek egymástól, mint a nyugatin. Ez adta meg aztán az így keletkezett kis térnek az alakját. Ebből a szélesebb szabálytalan útrészből, mely keletkezésekor a Vármegyeköz-nek nevezett kis átjáróhoz számított (a Vármegyeköz lett utóbb Sarkantyús-utcává, amelyből Dalmady Győző-utca lett), majd a szomszédos Gabler-utca (ebből a német Gitter-Gasse, magyarra fordítva Rostély-utca) nyílt ugyancsak keletnek. — Véletlenség volt tehát, hogy e területből ilyen terecske forma valami lett — s azt a nagy árvíz utáni városrendezésnek köszöni.⁵⁵⁾

Valószínű hát, hogy — ha valóban esett szó úgy a Gránátos-utcáról (mert kutatásaimban ennek sehol sem akadtam nyomára): Háromszeg-utca, annak csak a kis terecske körülbelüli formája az alapja.

Több, mint félszázadon át a kis tér és a Sarkantyús-utca sarkán állott a Wodianer-ház, melyben a közismert nyomda s a nagyon elterjedt

Budapest című képes népi napilap szerkesztősége dolgozott. Az épület 1871-ben épült, és midőn a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a házépítésre az engedélyt megadta — a kis teret akkor Megyeház-térnek nevezi.⁵⁶⁾

Jelentősége nem sok van és nem is volt.

Régi követválasztások alkalmával a fellobogózott megyeház előtt és körül nagy embertömeg hullámozott. Ilyenkor a tér tele volt éljenzőkkel, különben üres, gyérforgalmú szabad tér volt.

A legutóbbi időben dísz kapott abban az igénytelen egyszerű szoborban, mely Kamermayer Károlyt, az egyesülés által megteremtett fővárosnak, Budapestnek első polgármesterét ábrázolja.⁵⁷⁾

A ROKKANTAK HÁZA, UTÓBB KÁROLY-KASZÁRNYA.

A mai Városház-utca legrégebb ismert neve : Szervita-utca⁵⁸⁾ s egyes történetkutatók szerint : *Irgalmasok-utcája*.

A török időben és még utána is egy ideig az utca keleti házsora helyén kőfalkerítés volt egy tágas kapuval.⁵⁹⁾ Az irgalmasok itt a környéken bírtak otthonnal. Szerzetük a betegek és nyomorékok gyógyítását és segítségét gyakorolta, éppen úgy, mint napjainkban is a budai pompás kórházukban.

Még török kézen volt a város, amikor az irgalmas barátok itt megjelentek és a visszafoglalás után 1686-ban ebben az utcában kaptak elhelyezést, s később, amikor e rendnek az egyre erősödő szerviták csak annyit engedtek, hogy a felépült invalidusok házában a betegeket ellássák és a gyógyszertárat vezessék — lassan innen egészen kiszorultak és mindaddig, míg a rokkantak utolsói — midőn őket Nagyszombatba helyezték el — el nem hagyták az épületet s azt az idehelyezett gránátos ezrednek átadták, addig csak az utca nevében szerepeltek még s ott sem soká, mert a katonaságot mindig respektáló város magisztrátusa hamarosan Gránátos-utcát csinált az Irgalmasok-utcájából.

A gránátosok 1790 februárjáig voltak a Károly-kaszárnyává lett Invalidusok palotájának lakói, de ezután is megőrizte az utca nevében emléküket, csak amikor a katonai kincstártól a főváros átvette az épületet és itt teremtette meg a központi városházát, akkor kapta az utca a nevet, amelyet ma is visel. (Ne maradjon itt megemlítés nélkül, hogy a pesti Belváros átépítése előtt volt már a városnak Városház-utcája, a régi nagy Városház-tér keleti oldaláról ment a Rózsa-térre.)

Az 1727-ben rendeltetésének átadott rokkantak palotája — az akkori pest-budai nyelven : Invaliden Palais — építéstörténetét Schoen Arnold megírta ;⁶⁰⁾ ahhoz már alig van hozzátennivaló : amit itt elmondunk, az egy-egy helytörténeti adat, amely az utcatörténetbe vág.

Az *Aggastyanak palotáját*⁶¹⁾ (egy helyen — Vasquez metszetén — ilyen néven is találjuk : »kórkatonák háza») északon a mai Kamermayer Károly-utca, a Szervita-tért a belső körút Károly király-útjának nevezett szakaszával összekötő, hol szélesebb, hol keskenyebb utca határolja. Ez a hódoltság utáni időben a Szervita-utca nevet viselte és lett belőle Sütő-utca, 1866-ban az utca megnyitvatván, a Rokkantak palotáját építettő

III. Károly királyról Károly-utca nevet nyerte, amelyet a város fejlődését vezető Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1874-ben fenntartani rendelt. 1913-ban, a főváros egyesítésének 40 éves évfordulója alkalmából az egyesített Budapest első polgármesteréről Kamermayer Károly-utcának nevezték el s még ez évben az elnevezést a Sütő-utca még azon részére is kiterjesztették, mely ennek az utcának kiszélesített folytatását képezi a Szervita-tér felé.

A keleti oldalon 1868-ig az épület az Új Világ- (ma Semmelweis-) utca felett valamivel véget ért, s azon túl az Ország-útig (Károly király-út) nem katonai építmények, hanem rakodótelepek voltak. 1868-ban történt döntés a kaszárnya ez oldalon tervezett kiépítéséről.

Ekkor olvashatta a magyar olvasó közönség a következő hírt az építés tervéről.⁶²⁾

A kereskedelmi minisztérium a katonai aerariummal megegyezett a Károly-kaszárnya országúti oldalának kiépítésére nézve. Eszerint az épület háromemeletes lesz (tudvalevő, hogy ma kétemeletes) s egy része át lesz engedve a katonaságnak tiszti lakásokra, kaszinóra stb., nagyobb részeken pedig el lesznek helyezve a kereskedelmi minisztérium hivatalos helyiségei, a posta- és táviradaigazgatóságok s földszint a posta-kiadó-hivatalok. (A posta egyrésze még a nyolcvanas években is a mai Gerlóczy-utcai oldalon volt). A szerződés már Ő Felsége elé terjesztetett helybenhagyás végett. Sajnos, hogy az evang. templom felé eső sarkot még nem lehet mindjárt ez alkalommal felépíteni. A katonai hatóság ugyanis e saroktelket a provisorium alatt bérbeadta, s a bérlők egy emeletes épületet (ma is áll) emeltek, mely 20 év múlva a katonai aerarium birtokába megy át. Az egyezkedő felek most közel kétszer annyi kárpótlást ajánlottak a bérlőknek, mint amennyibe az épület került, de a bérlők túlzott követeléseket (150.000 frt.) támasztottak, s így az alkudozások megszakadtak. A kereskedelmi minisztérium és katonai aerarium között most kötött szerződés azonban gondoskodik e sarok kiépítéséről is 1884-re, mint amely évben a bérlők szerződése lejár.

Az Ország-útnak ez a része 1874-ben III. Károly királyról a Károly-körút nevet nyerte, és 1916-ban, a koronázási ünnepség hatása alatt IV. Károly király nevére most már Károly király-útnak nevezték el, de az összeomlás ama nagy megrendülésében ismét visszaállították a régi nevét: Károly-körút, sőt a vörös uralom idején az indítványozott Népakarat-körút helyett lett belőle — rövid ideig: Nép-körút, s csak 1926-ban lett ismét az impozáns úttest véglegesen Károly király-úttá.

A déli oldalon határoló utca először Gabler-Gasse néven volt ismert, az egyik telektulajdonos nevére neveztetvén így. A felső része aztán, lehet, hogy a szóhasonlóság alapján (Gabler—Gitter) Gitter-Gasse, később magyar szóval Rostély-utca nevet nyert s 1900-ban Gerlóczy Károlyról, a főváros kiváló alpolgármesteréről kapta a Gerlóczy-utca nevet.

Annak idején a nagy telektömbön temető volt, s a mai Semmelweis-utca tengelyében utca vágott át azon, melynek neve Szervita-utca volt, s azt körülbelül a városháza középső oszlopos kapuja helyén az Irgalmasok-utcájába torkoló utca keresztelte, ennek a neve Hosszú-utca volt. A teleknek csak nyugat felé eső szélén kőfallal körülvett területén, mely valószínű-

leg cínterem is volt, templom állott. Fennmaradt nyomok arra engednek következtetni,⁶³⁾ hogy a XV. században itt állott a johannita ispotályos lovagok klastroma és szent Miklósnak szentelt temploma, amely a török hódoltság alatt aztán mecsetnek adott helyet — amely a visszavétel után a szerviták első temploma lesz.⁶⁴⁾

A telek dél-nyugati részén, a mai főhomlokzat vonalában egyszerű polgári házak álltak, kis belsőségen, amelyeket a rokkantak háza építéskor meg kellett váltani — viszonylag jó drága pénzen.

Ráday Pál, a reformátusok vezérférfia felesége révén szintén egy ház birtokosa volt itt. A város ezt a házat megbecsülte és megvette, de Ráday ezt a városi határozatot megfellebbezve, a királytól olyan rendelkezést nyert, hogy a városi tanács tartozik Rádaynak a város más részében házhelyet adni. Szokatlan és talán egyedülálló eset, hogy a legfelsőbb rendelkezést a város a hercegprímás elé terjesztette s nála remélte a királyi parancs megváltoztatását — ami persze nem sikerült, de az invalidus-palota számára a Ráday-telek szabaddá lett.

Híre az épületnek nagy volt — aki Pestre, Budára vetődött, nem mulasztotta el, hogy megnézzze, és ha utazását feljegyzésekben megörökítette, a rokkantak palotáját mindig csodálattal említette meg.

Magyar szempontból az épület két tekintetben emlékeztet méltó. A gránátosok kaszárnyájában a magyar kultúra sem volt egészen idegen. 1847 őszén azt olvasta a két magyar haza,⁶⁵⁾ hogy: »több granatosok *Lant és kard* című almanachot fognak kiadni«. Igaz azonban, hogy azt is olvashatták ugyanott és ugyanakkor, hogy ez a »szép idea is meghalt, mielőtt megszülethetett volna«...

Fontosabb és maradandóbb terméke volt a kaszárnyaépületből kikerült Kossuth-bankó. Tyroler József neves rézmetsző itt az épület II. emeletének északnyugati sarokszobájában dolgozott sajtójával, s itt készült a szabadságharc papírpénze.

A városi életre is fontos volt az ötvenes években, amikor a bécsi pénzügyi és esemény-hírek táviratai itt, egy földszinti ablakban voltak olvashatók. Itt volt az irodája a tőzséreknek, akik a vasútállomáson át érkezett sürgönyöket kifüggesztették a nagyközönség számára.⁶⁶⁾

A rokkantak háza, úgy a granatéros kaszárnya, a Károly-laktanya — a monarchia, de különösen a magyar kérdésekben mindig aggályoskodó és rosszakaratú Ausztria, határozottabban Bécs érdekeit szolgálta. A kétfejű sas és a fekete-sárga zászló extraterritoriális területe volt, magyar benne csak a tiszaujlaki bajuszpedró volt, amelyet a magyar legények a lábájuk alján tartogattak.

Azután, hogy erről a területről elrepült a heraldikai csodamadár, és a kétszínű zászló háromszínűre változott, megváltozott a hatalmas épület levegője is.

A Széchenyi primás egykori csejtei uradalma most nem magyar: tót földön van, de az abból épült palota-óriás most egészen magyar.

A monarchia rokkant harcosai számára emelt kaszárnyaépület ország-világ előtt ismeretessé lett. Az idegenek, akik Európa kultúrterületének legkeletibb fővárosába vetődtek — mind megnézték és Pestről szóló feljegyzéseikben nem felejtkeztek meg annak dícséretéről.⁶⁷⁾ A magyar

leírások között kitűnik egy verses leírás, mely a testőr-írók egyikétől, Nagybarcsai Barcsay Ábrahám magyar királyi testőr ezredestől származik. 1789-ben jelent meg nyomtatásban⁶⁸⁾ és címe: *Egy sebes katonának sóhajtsa a megtörődött vitézeknek számokra épült pesti nagy házára.*

A ZSIBÁRUS-UTCA.

Ma persze más a neve: Párizsi-utcának hívják.

A török hódoltság megszűnése után a császári közigazgatás ezt az utcát, mely a régi Űri-(ma Petőfi Sándor-)utcát átvágva a Gránátos-utcától a Váci-utcáig ért, két utcának vette. A felső részét, amelyik az Irgalmasok-utcájától az Űri-utcáig tartott, német szóval Zwerchgasse-nak nevezte el. Zwerch alatt pedig az átvágót, a keresztvonalat értik, így hát az utcácska neve Kereszt-utca volt. Az alsó darabnak pedig akkor Vám-utca volt a neve.⁶⁹⁾

1804-ben a német polgárság már nem e neveken emlegette, hanem Trödlergasse volt az ő nyelvén.⁷⁰⁾ Ezt a nevet pedig valószínűleg onnan kapta, hogy ez a jó helyen fekvő utca lehetett a régi Pest Teleki-tere, itt tanyázhattak a mindennel kereskedő öszeresek, ócskások, zсібárusok. (A zсібárusok mellett madárkereskedések voltak, amint a már többször említett német verses leírásban találjuk.)⁷¹⁾ A magyar világban aztán Zsibárus-utca lett és a három város egyesítésekor (1873) meg is tartotta ezt a nevet és csak 1903-ban lett belőle az, ami ma: Párizsi-utca.

A régi időben a Gránátos-utcai egyik sarkán volt a Szervita-rend klostromának a kertje, a másik sarkon volt az Űri-utcai házsor 15-ös számú telkének a vége.⁷²⁾ Ez a sarok utóbb, az újabb számozás alkalmával a 604-es számot kapta,⁷³⁾ amire aztán egy egyemeletes szilárd ház épült; gazdag, vagyonát féltő ember építhette, hogy földszinti ablakait sűrű vasráccsal látta el.⁷⁴⁾ Ezt a házat Bierbauer Virgil ismeretes térképén mint 1809 előtt épült házat jelzi.⁷⁵⁾

Idő múltával a túlsó saroktelek sokat foglalkoztatta a legnagyobb magyart, aki itt akarta felépíttetni az első ipariskolát.

A faszor szegélyezte utcarész — a Szervita-rend gazdasági udvarának és kertjének kőfalától volt egyhangú. A város közepén nem is lehetett megtúrni, hogy egy akkora értékes telek a falusi élet formáit mutassa. A közeli Szent Ferencrendiek rendháza már jóval a törökidő előtt azon a helyen volt, ennek ellenére szintén le kellett, hogy mondjanak jóval nagyobb kertjükről és udvarukról, jóllehet történelmi alapon több joggal bírhattak a városban.

A telek sorsán sokan törték a fejüket. A sokak között volt gróf Széchenyi István, aki 1836 óta foglalkozik a Pesten felállítandó műegyetem kérdésével, amikor a helytartótanács, a magyarellenes Bécs szócsöve kijelenti, hogy Magyarországnak nem kell műegyetem, csak ipariskola (1842). Széchenyi ezt is elfogadja s attól kezdve e mellett izgat.

1846 október 7-én először veti fel a gondolatot, hogy azt a fontos és nélkülözhetetlen iskolát csak a szerviták telkén lehet felépíteni.⁷⁶⁾ Károlyi Istvánhoz, a gróf Teleki gyermekek akkori kiváló nevelőjéhez írott levelében ezt mondja:

»Barátom, valóban különös kockája a sorsnak, — hogy ön tegnap körül belül szintazon tájban írt nekem a serviták zárdájáról, mint mikor én kerestem önt fel szintén ezen ok végett — mai naptól fog függni, az első magyar ipartanodát hová fogják lerakni? a serviták terén-e? vagy odakint valahol a homokbuckák közt?«⁷⁷⁾

A királyi rendelkezés 1844 június 12-én megadta a lehetőséget, hogy Pesten ipariskola állíttassék fel, de ez a jóváhagyás is úgy történt, hogy a Karok és Rendek körében felháborodást keltsen s így hamarosan testet ne ölthessen. Lehetséges volt hát az iskola felállítását elhalasztani, mert a közvélemény és különösen a magyarság eleje az országgyűlést tette annak bűnbakjául.

Széchenyi annyira beleélte magát a gondolatba, hogy az Ipariskola a Gránátos-, Zsibárus- és Uri-utcák határolta telken legyen, hogy egy rátermett építővel, valószínűleg Hild Józseffel, terveket is dolgoztatott ki és négy homlokzati képet készíttetett arról, mint festene az épület az általa ajánlott telken.

A terveket aztán Széchenyi megküldi István főhercegnek, József főherceg-nádor fiának, amelyeket az fenséges atyjának be is mutat s az eredményről 1846 október 30-án levélben értesíti a grófot.

Széchenyi elgondolása az volt, hogy a Szervita-rend telkét annyira megkurtítja, amennyire a templom méretei megszabják, s az ipariskola a templomot délről, nyugatról és északról majd körülöleli, s az iskolaépület homlokzata dél felé ott lenne, ahol ma a rendház végződik, s azon a téren, amelyet ma a főpostaépület foglal el, befásított közkert pompáznék, ami által a rokkantak remek épülete, az akkori Károly-kaszárnya középrése nyílt tere tekintene; Kazinczy alább említendő s jóval korábbi, 1828. évi pesti útján leírt gondolata legalább részben ekként valóra válnék.

Így terjesztette az életrevaló tervet a főherceg-nádor elé, akinek, mint István főhercegnek a grófhhoz intézett leveléből tudjuk,⁷⁸⁾ »kevés észrevétellel tetszését vette észre.«

»A mi a technikai intézetet illeti — írja — úgy atyámnak annak külseje, a Szervitatéri homlokzat a gránátos kaszárnya felőli, a virágboltokkal és az ujonan készítenő tér felőli *igen tetszett* — különösen kedvezően nyilatkozott az utóbbi felől...« Néhány ide nem vágó megjegyzés után azt írja még, hogy véleménye szerint »nem lesz további nehézség a telek szűkítése és az új tér létesítése ellen! (Vajjon fákkal-e, ezt más kérdésnek tartom.)«

Ez utóbbi zárójelbe szorított mondat kétségtelenül a nádor ama felfogására tett célzás, hogy fák a vidékre valók, a város csak házakból álljon — aminek átkát különösen Belvárosunk ma is sínyli.

1846 augusztus 23-án V. Ferdinánd legfelső elhatározásával elrendelte, hogy a kir. Ipartanoda (melyből évtizedek múlva majd ki fog nőni a Műegyetem) József nádor öfensége érdemeinek megörökítésére a József Ipartanoda nevet viselje — de a kegyelmes leirat egyszersmind lefújta a Széchenyi szép és okos Gránátos- és Uri-utcai tervét s az iskolának helyet az egyetem épületében rendelt.⁷⁹⁾ Pedig itthon már a serviták telke mint elfogadott biztos terv volt szóban, annak megváltására a tanulmányi alapból 300.000 forintnyi összeg már engedélyezve is volt, és Kopácsy

József hercegprímás a kérdést megértéssel és jóindulattal tárgyalta is, de 1847-ben bekövetkezett halálával a nagyszerű terv örökre megsemmisült.⁸⁰⁾

A FŐPOSTA ÉPÜLETE.

A negyvenes években már elégedetlenség ütötte fel a fejét a magyar földön a posta miatt. Hiába szervezte meg a kir. posta a magyarországi postajárásokat — bizony nagyon sok volt ellene a jogos panasza. Már a közönség igényesebb lett, idejére kívánta meg az újságlapját, és a levelezés sem volt »olyan hetedrangú kérdés« előtte, mint eddig általában, és a város kereskedelme is folyton nőtt. Egyszer aztán olvashatta is az ország Nagy Ignác *Budapesti Hírharang* című rovatában, hogy :

»Pesten postaház fog építtetni s végre talán azt is megérjük, hogy például Szatmár megyéből hamarabb Pestre érkeznek a levelek, mint Párisból . . .«⁸¹⁾

De ez is csak olyan volt, mint a hírharang, ha elkondult — elszállt, és még sokáig a régi maradi állapot járta. A pestiekre nézve nagyon súlyos volt az a helyzet, hogy az ő postájuk nem volt önálló posta, hanem csak filiálisa volt a budai postának — s hogy egyebet ne mondjunk : így téli időben soha nem lehetett tudni, mikor kapja meg a balparti főváros a postáját.

A pesti postahely, melyről a Régiposta-utca aztán a nevét nyerte, nem foglalkozott mással, mint az egyszerű levelek továbbításával, és pénzt — például — csak Budán a postahivatalban lehetett feladni, ami olyan nagyforgalmú kereskedővárosnak, mint Pest, nagy hátrányára szolgált.

A postahivatal pedig egyre nőtt, növekedett és több helyet igényelt, s a Régiposta-utcai ház is szűknek bizonyult, mire a posta átment a Trattner—Károlyi-házba, ahonnan ismét továbbállván, az ismét gazdátlanlanná lett Grassalkovich-palota földszintjét foglalta el. Itt volt elég soká a rendőrséggel egy házba szorulva, míg végre az elhelyezés szüksége komollyá vált, és 1871-ben a postavezetőség engedélyt kért postaépület építésére.⁸²⁾ Az 1870. évi XL. t.-c. végre rendelkezett a szervita rendház kongó üres telkének sorsáról.

A főposta és telegráf épületét két, életét szerencsétlenül végző műépítész teremtette meg. Szkalniczky Antal (elborult elmével végezte nagy sikereket aratott életét) és Koch Henrik (a dunaparti Thonet-épület építésénél halálos szerencsétlenség érte) voltak alkotói.

A fejlődő Pest (akkor küszöbén áll annak az epochális változásnak, mely Budapestté fejleszti) egyik fontos, mondhatni világfontosságú épülete, melyről az építés idejében irkáló újdondászok megírják, hogy ez az épület, mire felépül, már szűk lesz az intézmény számára. Az újdondászoknak akkor igazuk is volt, nagyon hamar úgy lett, ahogy megírták. Még két évtizede sem állott, amikor a magyar technikai tudomány egy kiválósága így ír róla : »Rendeltetésének azonban a nagyon felszaporodott kívánalmak miatt alig fog soká megfelelni : már is néhány fiók intézetet kellett építeni.«⁸³⁾

16. A Gránátos-utcának a Károly-kaszárnya előtti része.

17. A Gránátos-utca a Szervita-tér felől nézve.

A főpostaépület Gránátos-utcai sarok-feljárójának csarnokában márványtábla hirdeti az épület megalkotásának emlékét.

Felépülvén a palota, a közönség nem csekély büszkeséggel fogadta és szívesen fordult meg benne, különösen, amikor nagytermében az irodalmi társaságok felolvasó ülésüket tartották.⁸⁴⁾

A Gránátos- és Zsibárus-utcák sarkán már állott a nagy palota, mikor a vele szemközi sarkon az az egyemeletes ház még állott, melyet már fentebb említettünk. Az az egykor — az ötvenes években — a Pasgal-örökösök tulajdonát képező, régebben 459-es, azután 9-es számú ház 1874-ben Ringauf Hugó tulajdona, aki annak telkét három részre felosztva eladja, s arra három épület épül.⁸⁵⁾ Akkor a Zsibárus-utcának csak az alsó részén volt két számozott háza, így a felosztott telek csak a Gránátos-utcai sarkon volt, mert az Úri-utcai sarkon Bene Ferencnek, a neves orvosnak a háza volt a Gránátos-utcai telek határa.

A SZERVITÁK ÉPÜLETEI.

A mai Szervita-teret⁸⁶⁾ a városfejlődés természetes rendje teremtette meg. A tér maga kb. 1000 négyszögöl elhanyagolt, tervezéstelen, minden perspektíva nélküli, dísz- és méltóságot nélkülöző terület volt. Pedig a város legforgalmasabb észak-déli irányú utcája csusztázza, és itt épült fel az 1223-ban alapított Szűz Mária szolgái rendjének (Ordo Servorum Beatae Mariae Virginis), a köznyelven szervitáknak a rendháza és Szent Annának szentelt temploma; ide sarkal a III. Károly király építtette rokkantak háza, ebbe torkol az az utca, mely ama főutcától a legrövidebb vonalban a városbástyák alá vezetett, ma Kamermayer Károly-utca, és az az utca, mely az invalidusok házának és Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyék székházának homlokzatával ékes, s amely közvetlen útvonal a Ferencesek templomához és ahhoz a főútvonalhoz, mely Hatvan—Eger felé nyitja meg a nagyvilágot.

Ez az utóbbi utca az egykor Irgalmasok-utcájának és előbb Kalácsütő-utcának, utóbb Gránátos-utcának nevezett mai Városház-utca, s ennek északi sarkán áll a szerviták temploma és rendházának keleti oldala.

A szervita-telek történetét 1735-ig körültekintően és az akkori ismeretekhez képest részletesen megírta alapvető művében Römer; ⁸⁷⁾ mégis arról néhány szóval itt is meg kell emlékeznünk.

A török időkben, vagy talán még annak előtte is itt, e földdarabon temető volt; mikor a múlt század hetvenes éveiben a mai főpostaépület földmunkáit végezték, garmada emberi csontra találtak a munkások.

A szerviták a visszafoglalás után mindjárt kapnak engedélyt a letelepülésre (1688-ban), de a szükséges építkezésük ügye a hosszú ideig tartott huza-vona után, meg az invalidusházba északnak beékelődő nagy mecset kérdése miatt is jó soká elhúzódott, és csak évtizedek múltán építkezhetek ott, ahol otthonuk ma is fennáll. Kolostoruknak a tér felé álló része 1722-ben, hátsó része pedig csak 1777-ben épült fel.

A rendház rajza fennmaradt,⁸⁸⁾ s abból is látjuk, hogy a zárda a telek kisebb részét foglalta el, míg a nagyobb része kőfallal körülépített kert, és abban több gazdasági épület állt. A telket nem bírta zavartalanul a rend, nem szólva arról, hogy a telket úgy kapták meg, hogy az csak ideiglenesen az övék, s rendházukat és templomukat rövid idő múltán máshol építhetik fel, s hogy II. József vallási politikája őket is fenyegette, de utóbb is még a múlt század elején szépészeti céllal el akarták venni kertjüket, hogy így a Károly-kaszárnya homlokzata szabadon álljon. De a terv — mint fentebb olvasható — nem vált valóra.

Már II. Józsefnek nem tetszett, hogy az invalidusok pompás palotájának homlokzata elől elfogja a kilátást a szerviták épületcsoportja, és felvetette a gondolatot, hogy a rend abban kapjon kárpótlást, hogy a lipótvárosi plébániát nyeri. Még vagy harmincegy esztendeig volt szőnyegen ez a kérdés, de akkor végleg eltűnt a város égető kérdéseinek sorából.

József főherceg-nádor szabályozási tervében is szerepel a gondolat, hogy a kis-tér déli házsorát magánépületekkel építi be; így Hild János építőmesternek 1805-ben készített szabályozási terve⁸⁹⁾ már úgy rajzolja meg a kis-teret, hogy a szerviták egyházát s kolostorát a »Lipótvárosba«, a Szent István-bazilika helyére kívánja.

Mikor már régen elcsendesült az áthelyezés vitájának hol csendes, hol hangosabb zaja — újra felvetődött egy pillanatra a kérdés 1855-ben, a legolvasottabb magyar képeslapban a hír:⁹⁰⁾

A Szervita Atyák zárdáját Pesten több év folyamán majd így, majd amúgy módosítják a különböző napihírek. Még nemrég arról beszéltek, hogy a terjedelmes épület Űri-utcai része csinos boltokká fog átalakulni, ami bizonyosan szép évi jövedelmet hajtott s a népes utca díszét is tetemesen emelte volna. Legközelebb egy német lap azt a hírt közli, hogy ő eminenciája a bíbornok-hercegprímás régóta szándékozik állandó lakhelyét a főpapi hatóságokkal együtt Pestre áttenni s az állandó primási palota a szervita atyák terjedelmes telkén fogna fölemelkedni, melynek építkezési fedezésére már áruba is vannak bocsátva a budai és pozsonyi primási lakok, de még eddigelé nem akadt olly vevő, kivél végalkura lehetett volna lépni.

Persze — mint utóbb a tények bebizonyították — ez a hír is az újdondász hatásvadászatának silány zsákmánya volt.

A Szervita-rend a tér előkelőségéhez a maga részéről már kezdetben hozzá óhajtott járulni. A tér tulajdonjogát megszerezve először annak közepére egy magas oszlopon álló Szentháromság-szobrot csináltatott. De a tér közepén állott épület lebontatván, most teljességében megnyílt a terület, s a rendnek az a célja, hogy szentegyházának méltó előtere legyen, így megsemmisült, mert a marhahajcsárok, akik a Duna-Tisza közéről állatjaikat Budára és a Dunántúlra terelték, itt tartottak pihenőt mindaddig, míg a hajóhídon nem terelhették át azokat. Így a tér szennyes piactérré lett, ahol a szarvasmarhák tanyáztak, és mindig rengeteg piszok hevert. Ez az állapot csak a Lánchíd megnyitásával szűnt meg.

A szerviták templomát és rendházát a hatóság és a közönség egyaránt nem szívelhette ott, ahová akkor hirtelenében fölépíttetni engedték. Már régen folyt a vita: mi történjék a kitűnő helyen lévő, túlméretezett épület-

tömbbel és tátongó gazdasági udvarával s a kerttel? Már a mult század első évtizedében úgy tervezték, hogy a kaszárnya építészeti szépségei érdekében a klostromkert dísztelen kőkerítését lebontják, aztán arra is vetődött a gondolat, hátha a klostrom és templom egész épülettömbjét eltüntetnék onnan? Először általában az akkor keletkező Lipótvárosba szánták valahová, aztán ismét csak a lipótvárosi plébániát jelölték ki számukra.

Az épületek ellen sok kifogás volt. A szépérzékűeknek bántotta a szemét. Kazinczy 1828. évi pesti tartózkodásakor nagy elégedetlenségének ad kifejezést:

»A Serviták' klostroma és kertje még mindig bosszantja a VI. Károly alatt Fischer von Erlach rajzolatja szerint épült Invalidus-házat, mely most nem az többé — Eljön az idő előbb utóbb, hogy a Serviták ezen királyi mív elől elsepretnék; (s ehhez még hozzáteszi e pár szót, amelyet utóbb kitorül :) s azt minden óhajtja, aki itt elmegyen.«⁹¹⁾

Hiába kívánták kiszabadítani azt a szép épületet a szorítóból: a tervek tervek maradtak, s a szerviták ma is a Szervita-tér lakói.

De a rend maga is szükségét érezte, hogy hozzájáruljon a város a tér szépítéséhez, ezért a konvent a régi sivár rendház helyett új, artisztikus hatású épületet emelt, majd pedig a templom külsejét hozta rendbe. 1873-ban a Fővárosi Közmunkák Tanácsához fordult s engedélyt kért »a szervita Convent templom tornyainak [így!] átalakításához«, amit a tanács meg is adott.⁹²⁾

A Közmunkák Tanácsa 1873-ban kívánta rendezni a teret; a rendezés főcélzata a díszítés volt, a »parkirozás« — és az, hogy »a park minden esetre rácsozattal lesz környezendő«.⁹³⁾

A régi Gránátos-utca nyugati sorának északi sarkán áll a templom, melynek alapkövét 1725 szeptember 8-án tették le s melynek ünnepélyes felszentelése 1732 augusztus 22-én történt.⁹⁴⁾

A szerviták telkének ezen az oldalán állott a saroképületet képező templom, melynek fala lábánál földszintes alacsony bazárépületet raktak üzletek és árusok számára.⁹⁵⁾

Alt Rudolf, a régi városképek nagynevű alkotója kőrajzáról leolvashatjuk az utca képét. A vásáros bódé előtt faszor volt, mely azonban csak ennek az utcának első utcasarkáig állt, mert a Fővárosi Múzeum egy másik rajza szerint a Zsibárus-utcán túl már nincsenek fák.⁹⁶⁾

Az árusok alacsony épülete — mint az egykorú képek hirdetik — nem ért a telek végéig. Valószínűleg úgy volt akkor is, amint az ma van, hogy csak addig ért, ameddig a templom. Innen a rendház kertjét kerítő kőfal következett s az ment a Zsibárus-utcaig s azon lekanyarodott a régi Úri-utcai sarokig. Hihetőleg a kert kerítésének erre az utcára is volt kapuja. A rend t. i. fészereket, istállókat és ólakat adott bérbe itt a városbeliek állatjai számára, s azért kellett, hogy errefelé is nyíljék kapuja.

A rendház nagy telkét a rend már régen hasznosítani óhajtotta. Nem elégedett meg a bérbeadott gazdasági épületek jövedelmeivel, de már 1844 őszén bemutatott az akkor fennállott Szépítési Bizottságnak egy háromemeletes bérháztervet, ámde akkor az fel nem épülhetett, aminek fő oka volt, hogy a rend ezidétt már nem rendelkezhetett kertjével,

mert azt a város — bizonyos ellenszolgáltatások fejében — köztérnek jelentette ki és 1845-ben olyértelmű határozatot hozott, hogy a rend egész beépített és be nem épített telkét megveszi az akkor már kibontakozott és szépen fejlődött városhoz méltó iskola és közkert számára. Az iskola, amely itt létesült volna, az ipariskola,⁹⁷⁾ melynek főtervezője Széchenyi volt.

Ez a terv, bármennyire is szorgalmazta a legnagyobb magyar, és akarta a város választott polgársága — nem vált valóra, egyrészt, mert a rend protektorai hatáskörben működtek, másrészt az ipariskola ügye is más vágányra került.

A telek csak 1870 tavaszán jutott végleges rendeltetéshez. Akkor vette meg a kincstár a szerviták telkének egy nagy részét a tervezett s utóbb fel is épített postapalota számára.⁹⁸⁾

A PILVAX-KÖZ.

Az újjraépülő Belváros Gránátos-utcájának nyugati házsora a Hatvani-utcától a Zsibárus-utcáig megtöretlen volt. Átjárni a házsoron lehetett két helyen is: ott volt a széles nagy Trattner—Károlyi-ház, mely szinte arra épült, hogy a Vármegye-utca folytatásaként az Újvilág-utcaiakat rövidséggel az Űri-utcába juttassa, a másik volt a Libasinszky-ház, mely szűk kapunyílásával a Gránátos-utcán és még szűkebbel az Űri-utcában nem is árulta el, hogy »durchhaus« (amint az akkori Pestbéliek mondták). Csak a bennfentesek tudták, hogy az, és mindenki inkább a Trattner-házon járt át, mint az utóbbin. Ezt az átjáróházat főképp az Űri-utcai kávéház törzsvendégei használták, ha erről jöttek.

Ez az Űri-utcai kávéház volt a Pilvax. A híres-neves történelmi hely, amelynek emlékét maradandóvá tették az örökemlékezetes márciusi napok.

Mikor a Gránátos-utcai házsorra kimondatott az *esse delendam*, a várostervezők helyett a telektulajdonosok gondolata volt, hogy a Sarkantyús- és Rostély-utca egyesüléséből előálló kis tér az egykori háromszögön keresztül nyerjen közvetlen összeköttetést az Űri-utcán át a Váci-utcával, és így a Károly-körút egyszerre közelebb jusson a város legelőkelőbb útvonalához, meg a Dunasorhoz.

Ezt a közvetlen kapcsolatot az a nem is túlrövid magánutca teremti meg most, mely a régi Komlókert és a szomszéd házak helyén épült két hatalmas, ötemeletes bérpalota között, magántulajdonban lévő területen megy át.

A két utcára szóló nagy telken két bérpalota épült. Mindkettőnek van a Városház-utcán és a két utca közt nyitott magánutcán házzszámmal bíró kapuja.

A kitűnő helyen lévő nagy háztelkeket a Városház-utcai Házépítő részvénytársaság váltotta magához és arra építette a Városház-utca 10- és 12-es számú házakat úgy, hogy azok között a normális szélességnek megfelelő átjárót nyitott, átadva azt mind a gyalog-, mind a kocsiforgalomnak.

Az átjáró tehát magántulajdon, és mivel az a ház, melyben a régi emlékezetes Pilvax-kávéház (megszűnése idején Sőja-kávéház volt a neve)

nagy történelmi szerepét végigjátszotta, a telek délnyugati sarkán állt: ezt az átjárót annak emlékére Pilvax-köznek nevezték el. A folytatásában levő Haris-bazár útteste szintén magántulajdon, s hogy annak magántulajdon voltát időnkint feltüntesse, a tulajdonos azt évenként a nyár folyamán egy napra elzárta a forgalom elől. Míg a Haris-bazár közterület-jellegét az 1940. évben az épületek tulajdonosnőjének kérelmére a Közmunkatanács, a háztulajdonos tulajdonjogának elismerésével, a maga részéről megállapította,⁹⁹⁾ ez a Pilvax-közzel is megtörtént.¹⁰⁰⁾

A Pilvax-köz története különben nem is a Gránátos-utca történetének részlete, az már átjön a Városház-utca életrajzába.

Rexa Dezső

JEGYZETEK.

¹⁾ *Gr. Széchenyi István Naplói.* Szerkesztette Viszota Gyula. II. köt. 49. I. 1820 július 16-i feljegyzés.

²⁾ *Budapesti Híradó.* Szerk. gr. Desseffy József. 1847. Nagy Ignác Budapesti Hírharang rovatában.

³⁾ *Schmall Lajos*: A pesti régi városház története. 47. I.

⁴⁾ *Vas. Ujs.* 1855 okt. 21: 427. 340. I.

⁵⁾ Még 1878-ban is jelenik meg Jókai *Ústökös*-ében két Jankó rajzolta kép A szép tavasz címen. A kép alatti szöveg:

Azok a boldog pestiek! Délelőtt a járdákat tisztogatják — délután meg a kocsu utjaikat!

Délelőtt a járda sarát a kocsu-utra, délután a kocsu ut sarát a járdára seprik. (1878 márc. 10, 112. és 113. I.)

⁶⁾ *Badics Fevenc*: Fáy András életrajza. Bp. 1890. 218. lap. Az idézet Fáy egyik Pestről írt levéltörődékének részlete. *Felső-Magyarországi Minerva* 1825.

⁷⁾ *Gróf Széchenyi István Naplói.* (Viszota) IV. kötet. 1830—1836. Bp. 1934. LXXII. I.

⁸⁾ *Két nagyságos elme költeményes szüleményei.* 113. I.

⁹⁾ L. a Rómer Flóris készítette Pest térvázlata után készült rajzot *Pest Sz. kir. Városa 1758.-ban* címmel a *Révai Lexikon* »Budapest« cikke mellett a IV. kötetben. (30. és 31. lap között.)

¹⁰⁾ Rupp Jakabnak ismert és gyakran idézett művében: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története.* Pest 1868, 268. I. 1537-ből leír egy okmányt, melyből valószínűnek látszik, hogy ennek az utcának akkor Kalácsütő-utca lett volna a neve, de e néven az utcának csak a mai városháza sarkától a mai Kossuth Lajos-utcaig érő részét nevezi így. Az irgalmasokról csak a törököktől való visszahódítás után nevezték el.

¹¹⁾ Regal Miksa Lajos császári altábornagy jelentése és Hölbling J. bécsi építőmester térrajza 1715-ből a bécsi hadilevéltárban. Lásd: *Schoen Arnold*: A budapesti városháza. Budapest 1930. 12, 13. I.

¹²⁾ Rómer idézett művében 115, 167. I.

¹³⁾ *A régi Pest melléklete* a 108. laphoz. Pest sz. kir. városa 1758-ban.

¹⁴⁾ *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Bp. 1899. Az I. köt.: Pest városa az 1687—1716. években című térképmelléklete.

¹⁵⁾ *Tanulmányok Budapest múltjából.* I. köt. (1932.) Szemléltető térkép a pesti építőmesterek munkásságáról. 1809—1847.

¹⁶⁾ *Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen.*

¹⁷⁾ *Pester Häuser Schema.* Pest 1858. 11. I.

¹⁸⁾ 1847. II. félév 6. szám (aug. 8.) 192. I.

¹⁹⁾ Tanácsulési jegyzőkönyv 1873 márc. 13-án. 375. szám.

²⁰⁾ *Kazinczy Fevenc levelezése* III. kötet 1803—1805. Bp., 1892. Kazinczy levele Kozma Gergelynek. Tatáról Májusnak 25 d. 1803. 62. I.

- ²¹⁾ 1845. II. félév, 13. sz. IX. 26. 420. l.
- ²²⁾ *Réh Elemér*: A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában. Bp. 1932. több helyen.
- ²³⁾ Lásd a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1878 jan. 31-i ülési jegyzőkönyvét. 1625/877. sz. a.
- ²⁴⁾ Főv. Közm. Tanácsa ltára.
- ²⁵⁾ Ezt a helyzetet szemléletessé teszi Siklóssy Lászlónak a fővárosi közmunkák történetét tárgyaló kötete: *Hogyan épült Budapest* (1870—1930.) Bp. 1931. Itt a 217. lapon lévő kép a Kossuth Lajos-utcát a szabályozási vonalból kiugró Dreher-palotával mutatja.
- ²⁶⁾ *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Bp. 1899. I. köt. 39. l.
- ²⁷⁾ U. o. 206. l.
- ²⁸⁾ *Gárdonyi Albert*: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században. Bp. 1917. 11—13. l.
- ²⁹⁾ *Fábián Gáspár*: Nagy magyar építőművészek. I. Bp. 1936. 5. l.
- ³⁰⁾ *Bierbauer Virgil*: Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847. Tanulmányok Budapest multjából. I. Bp. 1932. 86. l.
- ³¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1824. évf. 22. (márc. 17-i) száma.
- ³²⁾ 1824. évf. III. füz. 120. l.
- ³³⁾ *Pestre*. Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából. Bp. 1929. 13. lap.
- ³⁴⁾ *Divald Kornél*: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Bp. 1917. 6—7. l.
- ³⁵⁾ *Müller Karl*: Pest wie es leibt und lebt. — Eine treue humoristisch-topographische Biographie in Versen. Pest 1855.
Die »Magyar tudós társaság« —
Im Herz der Stadt sie wohnet,
Wo manch gediegen Dichterwerk
Sie mit dem Preis verlohnet. (8. lap.)
- ³⁶⁾ Magyar Elek könyvében, mely csodálatos szemléletes rajzát adja a régi Pest-Budának és lakói életének, bővebben szól a Libasinszky-családról. *Pesti Hírlap*. 15—18. l.
- ³⁷⁾ Idézett műve 129. lapján.
- ³⁸⁾ *Pester Zeitung* 1846 június 14-i számában.
- ³⁹⁾ Opus 23. Az akkori lapok mind megemlékeznek az esetről. Az akkor Pesten írt és először itt bemutatott zenemű még ez évben megjelent a bécsi Kratochwill kiadásában.
- ⁴⁰⁾ *Vasárnapi Ujság*, a 369. lapon.
- ⁴¹⁾ *Borsszem Jankó* I. évf. 36. sz. (1868 szept. 6) 467. l.
- ⁴²⁾ A székesfőváros polgm. III. ügyosztályában őrzött Házzszámmutató könyv alapján.
- ⁴³⁾ *Schams Franz*: Vollständige Beschreibung der königl. Freystadt Pest in Ungarn. Pest. 404. l.
- ⁴⁴⁾ *Társalkodó* 1841 október 20.
- ⁴⁵⁾ A *Társalkodó* ehhez hozzáteszi: »Ezen pestmegyei háznak történet-rajza Trattner-Károlyi intézetében különös gondval nyomtatott n. 8. r. 14 lapos bekötött könyvecske alakban osztatott ki az alapkő-letételek.« — A nyomtatvány ma a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Az 1841 nov. 16-án tartott közgyűlésen 6054. sz. alatt Dubraviczky Simon alispán jelentést tett a lezajlott ünnepségről s már szeptember 3-án a nádor-főispánnak felterjesztett nyomtatványnak hat példányát megőrzés végett kiadta a levéltárnak, ahol ma a hat példány közül egyetlen egy sincsen. (*Habent sua fata* . . .) A M. N. Múzeum Orsz. Széchényi-könyvtárának még van. Petrik bibliográfiája kivonatos címét közli, de a példányt nem látta. A könyv teljes címe: EMLÉK IRAT. Melly Tekintetes, Nemes Pest, Pilis és Solt T. E. vármegyék' Pest Szabad Kir. Városban levő Udvarházoknak Gránátos-utca Felőli Részén, AZ ALAP KŐBE Ő CS. Kir. Főherczegsége AZ ORSZÁG NÁDORA Által 1841-ik Évének Október havában letéteztet.
- Kiadta: NAGY ISTVÁN. —
PESTEN, nyomt. Trattner és Károlyi, gránátos- és úri-utczában, 453 és 464 d. szám alatt, a' ns Pest, Pilis és Solt megyék' udvarháza irányában.

- 46) Pest vármegye levéltára az idézett helyen.
- 47) Idézett helyen 120. lap.
- 48) Lásd *Föld és Ember* IV. évf. 19, 97. l.
- 49) Lásd e tanulmány 191. lapján.
- 50) Erről megemlékezik a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841—1941. Száz esztendő emlékei*. Bp. 1941.
- 51) Lásd *Rajzolatok* 1838. évi I. köt. 320. l.
- 52) Lásd a *Fővárosi Könyvtár évkönyve 1941: Jajczay János: Pest-budai figurák a mult század harmincas éveiből*. Max Felix Paur rajzai a Fővárosi könyvtárban. 135. lap, 13. kép.
- 53) Vm. Itár lejtára.
- 54) *Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei*. Bp. 1906. 114. l.
- 55) Lásd Bierbauer Virgil cikkét: *Az 1838. évi árvíz hatása Pest építészetére* a Némethy Károly szerkesztette: *A Pest-Budai árvíz 1838-ban*. Bp. 1938. című monográfia 265—266. lapján.
- 56) Tanácsülési jegyzőkönyv a kmt. levéltárában.
- 57) A szobor vitéz Szabados Béla szobrász műve. Az emléket állító székesfőváros 1942 április havában leplezte le.
- 58) Höbbling J. csász. építőmester 1715-ből származó terrajza (a bécsi Heeresarchivban) így nevezi — ez valószínűleg a hitelesebb adat. — A Vármegyeháza fentebb közölt történeti leírásában (1841) szintén Irgalmasok utcájának mondatik.
- 59) A telek képét kitűnően mutatja Rosenfeld L. F.-nek 1728-ból fennmaradt szépia-rajza (a bécsi Heeresarchivban). A képet közli *Lux Kálmán: A budapesti belvárosi plébániatemplom, Tanulmányok Budapest multjából*. II. 1933, a 8. lap után.
- 60) A budapesti központi városháza. Bp. 1930.
- 61) E néven ír róla az év nélkül, de 1851 után megjelent Hartleben's historisch-romantischer Polyglotten-Führer durch die Städte Pest und Ofen. Pest, Wien und Leipzig. 40. l.
- 62) *Vasárnapi Ujság* 1868. évi tizenötödik évfolyam május 10-i 19. szám, 229. lapján.
- 63) Schoen id. művének 18. lapján a 10. jegyzet felsorolja az erre vonatkozó közleményeket.
- 64) *Budapest műemlékei* szerk. Lechner Jenő Bp. (1924.) Foerk Ernő: A török hódoltság műemlékei 112. l.
- 65) *Élethépek* 1847 nov. 7-én, a II. köt. 19. számának 610. lapján.
- 66) Müller Károly így verseli meg e fontos üzleti és magánügyet:
 Vom Bahnhof aus der »Telegraf«
 Durch Ofen-Pest gerichtet,
 Im »Invaliden-Palais« uns
 Den Wiener-Cours berichtet. (39. l.)
- 67) Lásd a Lotharingiai herceg pest-budai látogatásáról (1732 szept.) *Hanskarl Erzsébet: Budai, óbudai és pesti hírek* a »Wienerisches Diarium« első ötven évfolyamában (1703—1752). Tanulmányok: kiadja a Főv. Kvt. Budapest XII. sz. (1940.) 35. lap. — Townson Róbert utazása Magyarországon 1793. *Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054—1717 [helyesen 1793]*. Bp. 1891. 478. l.
- 68) *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*. A' költeményes gyűjtemény öregbedésére a' nagyságos szerzőknek egyező akaratjokból közre bocsátotta Révai Miklós. — Pozsonbann. Loewe Antal betűivel. 1789. (A két nagyságos elme: Barcsay Ábrahám és Orczy Lőrincz báró versei, Révai verses ajánlásával.) Az idézett vers a 146—148. lapon.
- 69) Lásd Rómer többször idézett művének térképét; Rupp azonban a Kígyó-utcát véli Vám-utcának. Idézett helyen 268. l.
- 70) *Wegweiser durch Pesth* 22. és 25. l.
- 71) Müller Károly idézett művében a 43. lapon:

Im Trödlergassel »Vogelmarkt«
 Der Stieglitz und die Taube,
 Canarienvöglein fütttert sich
 Mit Zucker just im Raube.

- ⁷²⁾ Lásd a Rómer-térképet.
- ⁷³⁾ Lásd az említett 1830. évi térképet.¹
- ⁷⁴⁾ A Károly-kaszárnyát ábrázoló egykorú rajzon, mely Ágai *Utazás Pestről—Budapestre* című könyvében látható a 81. l. előtt. Ennek a háznak a képe látható azon látképen is, melyet Széchenyi felhívására, valószínűleg Hild József neves pesti építő tervezett a Szervita-tér helyére szánt s alább tárgyalandó Iparműtanoda felépítéséről.
- ⁷⁵⁾ Lásd az idézett helyen levő térképet.
- ⁷⁶⁾ Széchenyi *Naplói*.
- ⁷⁷⁾ *Majláth Béla*: Széchenyi István gróf levelei. Bp. 1889—91. III. köt. 442. l.
- ⁷⁸⁾ *Lipthay Sándor*: Adalékok műegyetemünk történetéhez. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közlönyének 1895. évi folyamában 245. l.
- ⁷⁹⁾ Országos Levéltár 13.652/632—1846.
- ⁸⁰⁾ Ezzel a kérdéssel Szily Kálmán 1883—4. tanévi rektori megnyitó beszédében foglalkozott, mely *Műegyetemünk elhelyezésének kérdése 1836-tól 1882-ig. Rektori beszéd a kir. József Műegyetem új épületének megnyitó ünnepén 1883 nov. 25. címen* megjelent (Bp. 1884) 5—24. l. — Ugyancsak foglalkozik e kérdéssel *Zelovich Kornél* A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története című munkája (Bp. 1922.) 97—99. l.
- ⁸¹⁾ *Budapesti Híradó* 1846.
- ⁸²⁾ Fővárosi Közmunkák Tanácsának levéltára.
- ⁸³⁾ Edvi Illés Aladár: *Budapest műszaki útmutatója*. Kiadta a M. Mérnök- és Építész-Egylet Bp. 1896. 135. l.
- ⁸⁴⁾ *Vasárnapi Ujság* XXIV. évf. 1877. évi nov. 18., 46. szám 732. l.
- ⁸⁵⁾ Közmunkatanács levéltár.
- ⁸⁶⁾ A tér a töröktől történt visszafoglalás után készült mutató, az ú. n. *Zaiger* szerint névtelen, romfede tézhely, melyet a tulajdonostól a rend 1726-ban megvásárolt, azon telekkönyvileg bejegyzett kikötéssel, hogy a tér soha be nem építhető. Az első telekkönyvben (1733.) *Servitengassl* néven szerepel. Ezután kapta a kedélyeskedő, inkább becéző nevet a német lakosság ajkán: *am Platzl*, de az 1804. évi *Wegweiser durch Pesth. Ein Anhang zu dem Adressbuche von Pesth*, már *Servitenplatz* néven nevezi (18. l.). 1850-ben *Szerviták tere* és 1856-ban *Szervita-tér* nevet visel, mely nevet a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a három város egyesítésekor 1874-ben fenntartotta.
- ⁸⁷⁾ Rómer Flóris: *A régi Pest*. Bp. 1873. 178—183. l.
- ⁸⁸⁾ *Pestse*. Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából (1828). Bp. 1929. XI. tábla. Az első rajzon, melynek eredeti je a szervita rendház tulajdona, a rokkantak házának telke üres. — *Tanulmányok Bp. multjából* III. köt. 1934. 145. l. előtt.
- ⁸⁹⁾ Az eredeti tervet a Budapest Székesfővárosi Múzeum őrzi. Megjelent Schoen Arnold: *Pest-Budai Művészeti Almanach az 1919. esztendőre* 77. l. és Lechner Jenő: *Budapest műemlékei* (1924.) 184. l.
- ⁹⁰⁾ *Vasárnapi Ujság* 1855. évi II. évfolyam 15-ik (ápr. 15-i) számában a 120. l. a Tárogtató rovatban.
- ⁹¹⁾ *Pestse*. Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából. Bp. 1929. 10. l.
- ⁹²⁾ Lásd a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tanácsülési jegyzőkönyvét 1873 május 8, a 976-ik sz. a.
- ⁹³⁾ Ugyanott 1873 nov. 27, a 2076-ik sz. a.
- ⁹⁴⁾ *Rupp Jakab*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest 1868. 254. lap.
- ⁹⁵⁾ Lásd: *Buda-Pest. Előadva 32 eredeti rajzolatban Alt Rudolf által*. Rajzolta Sandmann, nyomtatta Rauh János. Pest 1845. XXIX. lap.
- ⁹⁶⁾ A rajzot közli Ágai A.: *Utazás Pestről-Budapestre* 1843—1907. Bp. 1908. a 78. szövegoldal után.
- ⁹⁷⁾ Lásd fentebb a főposta-épület tárgyalásánál.
- ⁹⁸⁾ Lásd Rokken Ferenc cikkét: *A szerviták belvárosi telkei*. A *Historia* mellék-lapjában, a *Pestbudai Emléklapok* V. köt. 1932. 1—4. füzet 72—79. ll.
- ⁹⁹⁾ A Fővárosi Közmunkák Tanácsának tanácsülési jegyzőkönyve, 1940 május 21. 3288. szám alatt.
- ¹⁰⁰⁾ A Pilvax-köznek a szabályozási tervbe való felvételét a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1941 december 17-én 10.277/1941 sz. határozatával rendelte el.

A török szultán követe a régi Pesten.

II. József császárnak I. Abd-ül-Hamid szultán¹⁾ ellen Belgrád visszavételéért indított eredménytelen hadjárata 1791 augusztus 4-én a »status quo ante« alapján megkötött szisztovi²⁾ békével ért véget. A békeszerződést azonban a háború folyamán, 1790 február 20-án, illetve 1789 április 7-én elhalt két uralkodó trónutóda, II. Lipót, illetőleg III. Szelim³⁾ szentesítette. Szükségszerűen újra felvették ezután a monarchia és Törökország között a megszakadt diplomáciai összeköttetések: a szultán 1791 végével útnak indította a bécsi udvarhoz követét, Eba-Bekir-Ratib effendit, levelet adván vele, melyben a nemzetközi jogszokásnak megfelelően trónjának elfoglalását adta tudtul, egyúttal szerencsét kívánt II. Lipótnak trónralépése alkalmából és végül annak az őszinte óhajának adott kifejezést, hogy a két nagyhatalom között a béke örök időkre megőriztessék.

Szelim szultán levelében megjelölt e hármas célt, küldetésének indokát a török követ mind Colloredo gróf államminiszternek,⁴⁾ mind Kaunitz herceg kancellárnak⁵⁾ élőszóval is előadta, amikor náluk 1792 február 20-án, illetve 22-én Bécsben ünnepélyes kihallgatáson megjelent, hogy bemutatkozzék és uralkodójuknál kihallgatás kieszközlését kérje. A bécsi »Magyar Hírmondó«⁶⁾ 1792 február 21-én beszámolt ez audienciáról, illetve azok előzményeiről és közölte annak a beszédnek azonos szövegét is, amelyet a követ a két osztrák államférfi előtt elmondott. »Én vagyok az a szerentsés — szölt az egykorú újság szerint — a' ki elküldtettem mint Követe a' fényes Portának, a' 'Tsászári Udvarhoz, egy Nagy-Úri Írással, mellyben vagynak foglaltatva és ki fejezve, szintén úgy a' két Birodalmak között most újjólág örök időkre megerősített hasznos és örökös békeségnek költsönös fenn-tartásától való megbiztatás, mint a' fő mértékben szerentsés Ottománi Sceptrumnak Világ-óltalmi Nagy-Úri kézbe vételéről való tudósítás: valamint a' 'Tsászár' részéről a' Római 'Tsászári Méltóság' felséges Trónusába lett bé-üléshez, 's Magyar és Tseh Országnak el-kezdett Igazgatásához való pompás tzeremóniájú szerentse-kívánás is.«

A követ 1791 november 11-én Sumlaból⁷⁾ indult útnak és november 17-én elérte Bukarestet, ahol tíz napot töltött.⁸⁾ Magyarországra a vöröstoronyi szoroson át december 22-én érkezett,⁹⁾ a pesti határt pedig 1792 január 25-én a déli órákban lépte át.¹⁰⁾ Az első magyarnyelvű újsághírek, amelyek róla megemlékeztek, 1791 szeptember 16-án, illetve október 25-én a »Magyar Kurir«-ban jelentek meg. »A jövő tavasszal várjuk a' Porta követét Bétsbe, ki F. Urunknak Ts. Királyi Koronához és páltzához szeren-

tsét fog Urának nevében kívánni« állott az elsőben, míg a második azt adta tudtul, hogy »a' Török Követnek szállást készítenek a' Leopold városban.«¹¹⁾

Eba-Bekir-Ratib útja az eredeti terv szerint Budán át a Duna jobbpartján vezetett volna tovább, de a fenyegető jégzajlásra való tekintettel mindvégig a balparton haladt. Érkezéséről Pest város tanácsa a helytartótanács december 20-án kelt rendeletével kapta az első értesítést.¹²⁾ E rendelet utasította a tanácsot, hogy arra az esetre, ha a kedvezőtlen időjárás folytán a dunai átkelés nehézségekkel járna, és a követ Budára el nem érhetvén Pesten lenne kénytelen megszállani, tegyen intézkedéseket arra, hogy a kellő és illendő vendéglátás mind a követ, mind nagyszámú kísérete részére biztosíttassék.¹³⁾ A kíséret tagjait a rendelet németnyelvű melléklete a következőkben sorolta fel:

- 1) Mustapha Beg Effendi, Schwiegersohn des Gesandten, einer dem [deren?] Chogingian(?) der H. Pforte und Secretair des Gesandten.
- 2) Effendi Achmed Eseneli, Kihaija (ügyvivő) des Gesandten.
- 3) Chalil aga, Schatzmeister, Slaznadar.
- 4) Sein Kiaja Kaputsi Bascha, oder Obristkämmerer, Hagi Mahmet Aga.
- 5) Sein Selam agati, oder Zeremonien Meister.
- 6) Sein Stallmeister, Miri Achor, Hagy Achmed Aga.
- 7) Sein Säbelträger.
- 8) Sein Ilsch Tschahadar Aga, sein erster Haushofmeister.
- 9) Sein Sieglverwahrer (Musindar).
- 10) Sein Choftan agu oder Kleyder Verwahrer, Cagi Soliman.
- 11) Sein Iman oder Obergeistlicher, Ali Effendi Emir.
- 12) Sein Muezzin, oder Ausruffer, ein Geistlicher von 2-ten Rang.
- 13) 35 an der Zahl Endaung (?) aguo Kedeklüo [kethüdä] (?) Tamako (?) und Musikers.
- 14) 25 Tschohadars.
- 15) 55 an Köchen, Geldverwahrer, Hofdiener, Stallknechte, Führer der Handpferde, Kur Schmid, Wasserträger und Kutscher.
- 16) 10 an Schneider, Kirschner, Weissbäcken und Kaufleuten.
- 17) 20 des übrigen Gefolges, hiemit in Summa 152 personale, den Dolmetscher Jankur Rosetti Mumsi ausgenommen, der 9 Bediente bey seinem Gefolge hat.

E hivatalos jegyzéknek mintegy kiegészítésül és magyarázatául szolgál az a lajstrom, amely a »Magyar Hírmondó«-ban 1792 január 20-án jelent meg. »A Török Követ — állott az újságban — 112-d magával jó Bétsbe. A vele lévőeknek laistroma így következik: 1) Divan Effendi (Követség Titoknokja). 2) Musztafa Beg, az Ottománi Porta' Chogekánja, és a' Követnek jövendőbeli Veje. 3) Kiaja (Fő Udvari Mester) Achmed Effendi. 4) Chaznedár (Kintstartó) Chalie Aga. 5) Miri Achor (Lovász-mester) Hagi Achmed Aga. 6) Imam (Követség' Papja) Ali Effendi Emir. 7) Selam Agrasi (Tzeremóniás Mester) Ismail Aga. 8) Silidár (Fegyver-hordozó) Mustafa Aga. 9) Ilsch Ciochodari (meg hitt belső szolgál) Salihaya. 10) Muhurdár (a' petsét-nyomó gondviselője) Labisaya. 11) Kaftan-Agasi (a' ruhák gondviselője) Hagi Somiran Aga. 12) Követség Tolmácsa Janka Rosseti.

13) Öt szolgáló legények. 14) Tizenkilentz Lakájok (Ciohodarn). 15) Huszonhárom személylekből álló lovászok, étel hordók, ló-kovácsok, lovász-legények, fegyver-hordozók és Karovas (?). 17) Vekil Chardsch (a' konyhára vigyázó) Veli Aga. 18) Huszonnégy személylekből álló szakácsok, házi szolgák, kotsisok, szabók, szűtsök. 19) Pezikán Basi (házi zsidó). 20) A' Tolmátshoz tartozó két görög gyerekek.»

És volt a kíséretben varázsló, afféle »keleti mágus« is, aki jó pénzért árult jóslataival bolondította a hiszékeny asszonynépet: ugyancsak a »Magyar Hírmondó« közölt 1792 február 12-én egy Pozsonyból február 9-ével keltezett levelet, amely szerint »a Török Követnek több Emberei között vagyon egy varázsló is. Azt gondolhatná valaki, hogy illy pallérozott városban tellyességgel nem lehetett keleti ennek a' Bolondítónak. Dejszen — de bizony reá vitt némellyeket a' babonához való vonzódás, hogy jövendöltessen vele. Egy Leánynak, szép Mátkát, 's nagy gazdagságot, másnak ellenben rút Férjet jövendőt. Ennyit az Oláh Tzigány Asszony is jövendől egy tojásért.«

A kis hadseregbe menő érdekes, tarka társaságot a magyar határtól az udvar küldöttjeiként »Udvari Titoknok és Tanácsos Stürmer« és a »belső Status Cancellária Tisztje Svind«¹⁴⁾ kísérték végig.

1792 január 2-án érkezett a helytartótanácsához az erdélyi »Suprema Armorum Praefectura«¹⁵⁾ 1791 november 26-án Nagyszébenben kelt átirata, amellyel megküldötte a török követ útjának részletes tervét, valamint a követnek és kíséretének mindennapi ellátására szolgáló élelmiszerek jegyzékét is. Az eredeti terv szerint — a váltólázban szenvedő követ (Dominus Legatus paroxisimos Febris quartanae sentit) kívánságához képest minden negyedik napon pihenőt tartva — Szászsebesen, Szászvároson, Déván, Lugoson, Temesváron, Mokrinon, Törökkanizsán, Szabadkán, Kiskunhalason, Szabadszálláson, Kunszentmiklóson, Kiskunlacházán és Soroksáron át december 30-án kellett volna vagy Budára vagy Pestre megérkeznie.

Az élelmiszer-jegyzéket (Specificatio victualium ad Rationem Legati Turcici ejusque Comitum dietim requisitorum) azzal a figyelmeztetéssel mellékelte a katonai főparancsnokság, hogy a fogyasztásra szánt állatokat csak élő állapotban szabad átadni, mert a törökök — vallásuk szabályai szerint — azokat másként sem el nem fogadhatják, sem meg nem ehetik. Kellett pedig naponta 295 cselédkenyér (ordinarii panes), 5 fehér kenyér (a követ saját személyére), 7 birka vagy ürü, 12 tyúk, 30 fej hagyma, 50 fej édeskáposzta, 100 tojás, 30 petrezselyem; ezenkívül: friss sajt (caseus recens, Quargel) 30, zeller 50, aszalt szilva 10, só 20, pihenő napokon tej 6, végül ecet 5 oka.¹⁶⁾ »Solani tuberosi (Calphiol) 50« állott még a jegyzékben: ez nyilvánvalóan tévedés. Solanum tuberosum a burgonya tudományos neve, míg a karfiolt latinul brassica oleracea-nak hívják.

Bővebb és kortörténeti szempontból érdekesebb az a jegyzék, amelyben a »Magyar Hírmondó« 1792 január 6-án az otthoni, megszokott étkezéshez külföldön is ragaszkodó, jóétvágyú törökök élelmiszer- és egyéb szükségleteit felsorolta. Több olyan étel-, ital- és fűszernemű van abban megemlítve, amely ma már teljesen ismeretlen, vagy egykorú, eredeti elnevezése után meg nem határozható. »A mindennapi szükségeknek

Lajstroma — állott az újságban — 300 tseléd-kenyér, 150 'semlye, 180 font¹⁷⁾ ürühús, 67 font borjú hús, 70 tsirke, 113 font vad hús, 4 font török rizskása, 203 font zsír, 113 font méz, 90 font Tziserl,¹⁸⁾ 27 font tiszta liszt, 22 font liszt láng, 22 font Schetzyr,¹⁹⁾ 34 font fa olaj, 250 tojás, 90 font török kávé, 300 faggyú és 40 viasz gyertya, 5 font fa-héj (Zimmet), két font az az egy oka sáfrán, 1½ font maszelix,²⁰⁾ 4 oka rózsa-víz, 30 drakma²¹⁾ tzinobrium,²²⁾ két drakma bisom,²³⁾ 100 drakma viza-hólyag, 1 oka kömény-mag, 100 drakma timsó, 22 font rósa méz, fél oka szekfű,²⁴⁾ fél oka Kartamom,²⁵⁾ fél oka bors, fél oka alkermes, 100 drakma kámfor, 12 oka pisztatzon,²⁶⁾ 34 font asszú meggy, 22½ font mondola, 45 font Kürbismüsse,²⁷⁾ 22½ font pálma gyümölcs,²⁸⁾ 15 oka fige, 5 oka malosa-szőlő, 8 oka apró szőlő, 10 oka mogyoró, 4 oka mag nélkül való apró malosa szőlő, 1 oka török buza,²⁹⁾ 1 oka bisom szappan, 20 oka közönséges szappan, öt vég közönséges gyólt, 10 oka száraz laska, 3 oka ostya, 3 oka legjobbféle sajt, 20 oka közönséges sajt, 20 drakma szerecsen dió, 100 drakma szekfű bors, 4 oka narants virág víz, fél oka Bisomliktárium,³⁰⁾ 500 font veres hagyma, 25 font olaj gyümölcs,³¹⁾ 30 oka etzet, 20 oka só, száz tzitrom, 10 oka gesztenye, 150 marha láb, 25 nyelv, 50 oka édes tej, 30 oka aludt tej, 20 oka túró, 100 fáklya, 25 oka árpa kása. Ezekhez járulnak még: Birs és más nemű alma, körtvély, szilva, narants, görög és sárga dinnyék, 's más jó-féle gyümölcsök. Továbbá: kék káposzta, paraj, sóska, andivia,³²⁾ spárga, bori,³³⁾ paszuly (bab), apró kása, zöld borsó, zöld paszuly, articsóka s több más efféle zöldségek és külömbkülömbféle nemű halak. Végre szalma, széna 's tüzi fa elegendő [így !].«

A helytartótanács az erdélyi katonai főparancsnokság átíratát mellékleteivel együtt latin fordításban január 3-án kelt rendeletével küldötte meg Pest város tanácsának.³⁴⁾ Ismét utasította abban a várost, hogy arra az esetre, ha a követ a Dunán való átkelés nehézségei folytán nem mehetne átazonnal Budára,³⁵⁾ — a vármegyével³⁶⁾ érintkezésbe lépve — haladéktalanul tegye meg intézkedéseit, nehogy bármiben is, ami a követ kényelmére vagy szükségére szolgálna, hiány legyen. A rendeletet a szomszéd törvényhatóság, Pest vármegye is megkapta és 1792 január 5-én Szily József »ordinarius vicispány« elnöklete alatt tartott közgyűlésében kimondotta, hogy az »közölnöketni fog minden Provocatumaival együtt Szabad K. Pest Városa Magistratusával is olly végre, hogy a' Legatus Urnak itt is quartély készítették.«³⁷⁾

Pest város tanácsa, amelynek akkoron Kregár Mihály polgármester elnöklete alatt Boráros János városbíró, Kögl József városkapitány, Heussel Ferenc, Paschgall Antal, Doleviczény Sándor, Sarlay József, Muszkatirovics János, Wittmesser Mátyás és Domokos József voltak a tagjai,³⁸⁾ január 7-i ülésében foglalkozott a helytartótanács rendeletével és utasította a városkapitányt, hogy az elszállásolás tekintetében azonnal intézkedjék. A rendelet egyéb részében foglaltakat illetőleg Pest vármegye alispánjával egyetértésben fog a tanács a szükséghez képest határozni.

Eba-Bekir-Ratib a szultánt, egy szomszédos nagyhatalom korlátlan urát képviselte, akivel a bécsi uralkodó csak röviddel azelőtt kötötte meg a békét: nemcsak a nemzetközi érintkezés szokásjogon alapuló és szigorúan kötelező szabályai, hanem a legsúlyosabb külpolitikai okok is meg-

követelték tehát, hogy útjából minden akadály elháríttassék, hogy részére a megadható legnagyobb kényelem biztosíttassék. E követelmények pedig abban az időben és az adott körülmények között nem könnyű feladat elé állították a helyi hatóságokat. Nekik kellett a követet és nagyszámú kíséretét élelmezniök, minden szükségessel ellátniök, nekik kellett gondoskodniök arról, hogy a télvíz idején alig járható utakon a megállapított terv betartásával haladhassanak és hogy nehéz, értékes málhájuk szállításában fennakadás ne legyen.

A tekintélyes emberi és igás erőkről, melyeket e célra mozgósítania kellett, Pest városa a bánáti katonai parancsnokság »tägliches Bedürfniss zur Verpflegung und Transportirung des Herrn Türkischgesandten« felírást viselő jegyzékéből értesült. E jegyzéket a helytartótanács 1792 január 20-án kelt rendeletével küldötte meg, közölvén egyúttal, hogy a követ Pesten vagy Budán január 26-án és 27-én fog megpihenni, majd onnan 28-án továbbutazni.³⁹⁾

Gondoskodnia kellett pedig a városnak 2 fedett hintóról, 110 parasztszekérről (Leiter Wagen) és a kedvezőtlen időjárásra való tekintettel az értékek szállításához náddal vagy egyébvel fedett annyi további szekérről, amennyi csak felhajtható lesz; 120 felszerszámozott lóról, mert az eddigi utakon 10—12 lónál kevesebbel egy kocsi sem volt elvontatható, és tartaléklovakra is szükség van; 40 hátszlóról, amelyek nyeregszerszámát a törökök magukkal hozzák; 10 felnyergelt lóról az udvari tolmács és biztos részére; 40 gyalog-parasztról a kocsik kísérésére, hogy azok a feldőlés ellen megvédessenek; végül szénáról, árpáról, a követ 38 lova számára istállóról, vagy legalább fedett fészerről.

A közben 109 emberre csökkent kíséret elszállásolására — írja elő a továbbiakban a katonai parancsnokság — inkább tágas, semmint sok helyiséget kell biztosítani, mert a kíséret előkelőbbjei a felügyeletükre bízott embereket maguk körül akarják tudni. Az orvosnak és a tolmácsnak a követ közvetlen közelében kell szállást adni.

A rendeletet — az utolsót, amelyet a követ megérkezéséről kapott — Pest város tanácsa mindjárt másnap, január 23-án tárgyalta és miként az eddigieket, ezt is a városkapitánynak adta ki tudomásul vétel és a megfelelő intézkedések megtétele végett: ahogy a tanácsi jegyzőkönyvekben a szokásos szöveggel írva van: »Domino Civitatis Capitaneo pro statu notitiae et faciendis congruis dispositionibus communicetur.« Érdekesen jellemző a korra: a helytartótanács hivatalos nyelve a latin, de a katonai hatóságok hozzáintézett megkereséseit hol eredeti német szöveggel, hol pedig latin fordításban küldi le Pest városának, amely egyformán használja a latin és a német nyelvet. Pest vármegye, amelynek elsőrendű szerepe volt a főváros megmagyarosodásában, 1791 február 3-tól csak magyarul vezeti közgyűlési jegyzőkönyveit és csak magyarul levelez saját hatóságaival, ám a társtörvényhatóságnak, Pestnek latinul ír.

Éba-Bekir-Ratib pesti tartózkodásáról hivatalos adatok nincsenek, de az egykorú hírlapok — a »Magyar Kurir« és még inkább a »Magyar Hírmondó« — 1792 január utolsó és február első hetében megjelent színes, eleven hírei bőven adnak felvilágosítást arról, hogy miként és mivel töltötte itt idejét. A követ, aki 40 éves, rövidszakállú »kisdud fekete ember«

volt és nagy hivatalához méltóan kellemes modorú, művelt úrnak mutatkozott be, január 25-én — tehát egy nappal a helytartótanács utolsó rendeletében megjelölt időpont előtt — a déli órákban érkezett Pestre; poggyásza 25 szekéren két nappal megelőzte. A soroksári határnál folyt le a fogadás ünnepe, amelynél »sok nemesség és polgári katonaság« élén Pest városát Kögl János városkapitány, Pest vármegyét pedig Radvánszky János főszolgabíró, Darvas János és Ujfalussy Ferenc alszolgabírák képviselték. A Soroksári-úton,⁴⁰⁾ a Széna-piacon,⁴¹⁾ a Kecskeméti-kapun,⁴²⁾ Kecskeméti-utcán át ágyú- és mozsárdörgés közben, katonai kísérettel vonultak a török előkelőségek szállásukra. A város és a vármegye képviselői nyitották meg a díszes menetet; utánuk jött nyolcvos, pompás hintón, sárga atlaszelyem bundába burkolva a követ, majd kísérete nyolc fogaton. Az utcákat, az ablakokat a zord téli idő, a fojtogató, sűrű köd ellenére megtöltötte a közönség, melynek lelkes éljenését a nagyúr méltóságához illő komolysággal fogadta és »valahol tsak dámákat látott, nagy maga-meghajlásával és kezének a melléhez való tételével tisztelte azokat.« A »Fehér Hajó«-hoz címzett előkelő szállóban,⁴³⁾ a Belvárosnak ma is e nevet viselő utcájában⁴⁴⁾ szállott meg; szobája keleti kényelemmel, süpedő párnákkal, drága szőnyegekkel, kerevetekkel volt berendezve. Ágyát selyempaplan takarta, a párnahajak nehéz brokátból készültek. Szállása elé katonai díszőrség volt kirendelve. Kíséretének előkelőbbjei a régi Pest nem kevésbé híres szállodájában, a »Hét Elektorok«-ban⁴⁵⁾ kaptak lakást, míg a fölötté vegyes társaság, a személyzet Budán, a vízivárosi »Arany Hajó« fogadóban és a »Három Bárány« szállóban tanyázott, amely utóbbi a Rácvárosban, a Gellért-hegy alatt, a Rudasfürdő mellett állott. Az udvarban berendezett konyhájukon nyílt tűzhelyeken, harminc nagy rézkondérban sütöttek-főztek naphosszat a szakácsok, ételeikből jószívvel kínálgatva a körülöttük álló, kíváncsi gyermekereget.

A város nevezetességeinek megtekintése, a társadalmi kötelezettségek bőven kitöltötték a követ pesti tartózkodásának öt napra terjedő idejét. Alig érkezett meg, máris fogadta Coburg hercegnek, Magyarország katonai kormányzójának,⁴⁶⁾ Ürményi József személynöknek⁴⁷⁾ és több más előkelőségnek látogatását. Ugyanaznap este a személyes »mulattságos társaságba« volt hivatalos, majd a »Hét Elektorok«-nál rendezett fényes »maskarás bál«-ba ment, amelyen álarcosan, jelmezesen a nádor, Sándor Lipót főherceg⁴⁸⁾ is megjelent. Jót mulatott a követ az előtte felvonuló álarcosok tarka hadán, de bosszús lett, amikor egy szultánának öltözött hölgy állott eléje. Mert, amint mondotta, »sok kell ahhoz, hogy valaki egy szultán feleségét ábrázolhassa«.

A tudományoknak is bőven szentelt időt. 26-án délelőtt a mai könyvtárépület helyén ugyancsak a »Szent Ferentz-renden lévő barátok templomának szomszédságában« állott egyetemi könyvtárt látogatta meg. Zöld selyem bundát, sárga papucsot viselt és ünnepélyesen, 12 tisztje kíséretében vonult fel a lépcsőkön; kettő kétoldalról karonfogva vezette, egy pedig mögötte hosszú, bő köntösét emelte. Az előkelő vendéget a rektor helyett Barits Albert professzor fogadta több társa kíséretében és rövid, formás beszéddel üdvözölte, mire a követ »pallérozott« szavakban mondott köszönetet. A könyvtár megtekintése közben figyelmesen tanulmányozta

az egyik asztalra kikészített török kéziratokat és elgondolkozva, megilletődve olvasta azokat, amelyek Szigetvár visszavételekor, 1689 január 26-án kerültek magyar kézre. A kezébe adott alkalóként csókkal, mélyen meghajolva fogadta. Körülforgatta az egyik teremben szemébe ötlő földgömböt, majd a régi pénzek, az érmék gyűjteményéhez érve, annak gyarapítására bő salavárijának⁴⁹⁾ feneketlen zsebéből a szultán képét viselő öt kisebb aranyat halászott elő és adott át úri elhatározással. Két nagyobb aranyat ígéretéhez képest később küldött meg az egyetemnek. Három órát töltöttek ott a ritka vendégek, mialatt a követ ismételten átvette egyik tisztjétől nehéz selyemkendőbe burkolt, gyémántokkal kirakott arany burnótos szelencéjét, amelyet sorra kínálva, maga is nagy élvezettel szippantott illatos, finom hazai »tobák«-jából. Elfogyasztván a porcelláncsészékben felszolgált édességet és kávét, látogatásának megörökítésére bejegyezte nevét a könyvtár vendégkönyvébe, hozzáfűzve, hogy »örül a nagy előmenetelnek és mindeneknek jót kíván.«⁵⁰⁾

Délután a »Gránátérosok Kaszárnáját«⁵¹⁾ látogatta meg, ahol katonazenekar hangjai mellett teljes katonai tiszteletadás fogadta, este pedig a »Rondellá«-ban⁵²⁾ Mozart »Szöktetés a Serailból« című operáját hallgatta végig, amelyet tiszteletére adtak elő.⁵³⁾

28-án a Hatvani- és Újvilág-utca⁵⁴⁾ sarkán állott orvostudományi egyetemnek és az abban elhelyezett »Természeti, Anatómiai, Physiologiabeli dolgok Múzeumának«, valamint a Kecskeméti-utcában, az egyetem nagyobbik épületében a »Physika-Mechanika-Hydraulika Tudománybéli Múzeumának« megtekintésére került a sor. Az előbbiben különösen felkeltette figyelmét az a gyűjtemény, amelyet az egyetem Firenzéből az ottani orvostudományi egyetem viaszból készült, európai híru anatómiai preparátumainak másolataként hozatott meg.

Míg maga ekként hasznosította idejét, emberei az utcákat járták és visszaélve a vendégjoggal, viselkedésükkel ismételten megbotránkoztatták a békés polgárokat. Túlságosan fogékonyak lévén a női bájakkal szemben, a mai aszfaltbetyárok őseiként kellemetlenkedtek sétáik közben a nekik megtetsző hölgyeknek. Egyikük meg éppen odáig ment szemtelenkedésében, hogy késsel támadt egy derék polgárra, aki szorongatott feleségének védelmére sietett. »Hanem másnap hathatós letzkét is kapott : jó ötvenet verete a' követ az ő keme talpára.«⁵⁵⁾

Eba-Bekir-Ratib ismervén és betartván az európai illemszabályokat, élvezetesen eltöltött pesti tartózkodásának végével búcsúlátogatásokat tett. Felkereste Ürményi personalist, akinek megígérte, hogy hazájából levelezni fog vele, és tisztelgett Beleznay Miklós tábornok özvegyénél,⁵⁶⁾ hogy köszönetet mondjon előzőkenységéért, amellyel hatlovas hintóját állandóan rendelkezésére bocsátotta. Letelvén ideje, január 30-án, vasárnapon délelőtt fél tízkor ágyúlövések hangja mellett, katonai kísérettel hagyta el Pestet és Pozsonyon keresztül február 11-én érte el hosszú útjának végső célját, Bécsset, ahol ismét fényes fogadtatásban és ünnepeltetésben volt része. Röviddel megérkezése után azonban, március elején gyászt öltött a császárváros : az uralkodó, II. Lipót meghalt, és e haláleset következtében a török követ ottani időzése hosszúra nyúlt. Új megbízólevelet kellett kérnie és kapnia Konstantinápolyból, hogy azt a monarchia új urának,

Ferencnek átnyujthassa. Ez megtörténvén, július 15-én hajóra szállott és háromheti, kiszállás nélkül megtett dunai utazás után augusztus 5-én lépte át Zimonymál a török határt.

Eba-Bekir-Ratib, a hanyatlásnak indult Törökország utolsó nagy szultánjának képviselője, emberséges embernek, kifogástalan úrnak bizonyulván, jó emlékeket hagyott hátra maga után, és mert bőven volt része a hagyományos magyar vendégszeretetben, maga is bizonyára szívesen gondolt vissza Pesten töltött napjaira.

Morlin Adorján

JEGYZETEK.

1) I. Abd-UI-Hamid szultán : 1773-tól 1789-ig.

2) Sistov, Sistow, Schistow, Sistovo, a római alapítású egykori Segestum, a Dunához és a román határhoz egyformán közel fekvő város Bulgária tirnowoi kerületében mintegy 12.100 lakossal. Itt volt 1790 december 30-án a történelmi békekötést megelőző konferencia is.

3) III. Szelim szultán : 1789-től 1808-ig.

4) Colloredo, Joseph Maria, Graf von Mels und Waldsee (1735—1818) hadvezér, tábornaszernagy, a Mária Terézia-rend nagymestere, 1790-től államminiszteri címmel az udvari haditanács ügyeit vezette. Részt vett a hétéves háborúban, majd József császárnak a törökök ellen viselt hadjáratában, vele együtt jelen volt Sabác bevétele-nél. 1783-ban a császárral Magyarországon is megfordult. 67 évi államszolgálat után 83 éves korában halt meg. (Wurzbach : Biographisches Lexikon) A »Magyar Hírmondó« (lásd a 6. sz. jegyzetet) tévesen hercegi címmel ruházta fel.

5) Kaunitz-Rietberg, Wenzel Anton, Fürst von, (1711—1794) korának egyik legnagyobb államférfia, 1753-tól külügyminiszter, majd röviddel utóbb udvari és államkancellár, aki Mária Terézia haláláig korlátlan hatalommal intézte a monarchia ügyeit. Ferenc trónraléptekor — 1792-ben — visszavonult a politikától. Legelső kancellárja volt a Mária Terézia-rendnek. (Wurzbach idézett műve.)

6) 1792-től 1803-ig jelent meg Bécsben. Folytatása volt a »Hadi és Más Nevezetes Tudósítások« címen ugyancsak Bécsben, 1789-ben indult hírlapnak, amely nagyrészt a török háború eseményeivel foglalkozott. A bécsi »Magyar Hírmondó« Ráth Mátyás pozsonyi »Magyar Hírmondó«-jával (1780—1788), az első magyarnyelvű újsággal csak nevében volt közös.

7) Pest vármegye 1791 november 7-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvében 2526. sz. a. — Sumla : török neve Sumer bolgár városnak, az ugyanilyen nevet viselő kerület székhelyének. Fontos stratégiai pont; mintegy 24.000 lakosa van.

8) Pest vármegye 1792 január 5-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvében 4. sz. a.

9) »Magyar Hírmondó« 1792 január 13.

10) Pestről január 25-én, illetve 26-án keltezett két levél a »Magyar Hírmondó« január 31-i számában. Az első a megérkezés napját tévesen 24-ére teszi. — Ugyancsak Pestről január 25-én keltezett levél a bécsi »Magyar Kurir« január 31-i számában.

11) A bécsi Lipótvárosban.

12) Helytartótanácsi szám : 23946; Szföv. Ltár. Pesti levéltár, Intimata a. m. 4687. Tanácsülési jegyzőkönyv : 1791 december 30. 4066. sz.

13) »Ut pro Casu eo, si nefors ob intemperiem coeli, manifestamque transitus Danubii difficultatem isthuc Budam stationem quippe designatam pervenire non posset, adeoque Pestini condescendere cogeretur, Civicus hicce Magistratus eas dispositiones faciat, ut ad Casum praemissum, necessaria, et decora pro Domino Legato, ejusdemque numero Comitatu, hospitia assignari valeant.«

¹⁴⁾ Pest vármegye 1791 november 7-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvében 2526. szám alatt és a »Magyar Hírmondó« 1792 január 13-i számában. — Stürmer, Ignaz Lorenz, Freiherr (1752—1829), utóbb a monarchiát képviselte Konstantinápolyban.

¹⁵⁾ Suprema Armorum Praefectura = főhadkormánysszék (Bartal Antal: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae), most katonai főparancsnokság.

¹⁶⁾ Mint ürmérték 1·2813 liter, mint súlymérték 1·281 kilogramm.

¹⁷⁾ 560·06 gramm.

¹⁸⁾ Talán zingiber, gyömbér.

¹⁹⁾ Lehet, hogy azonos a »schetsi«-nek nevezett orosz eredetű vegyes húséttel.

²⁰⁾ Helyesen: masztix. A Földközi-tenger mellékén és a vele szomszédos országokban termő ötfajta pistacia-(pisztácia)fa törzséből fakadó gyantás, aromás anyag. Keleten a masztixot mint rágószert a foghús keményítésére és a lehelet szagosítására, a Pistacia terebinthus és a Pistacia lentiscus magvából nyert nyers olajat pedig lámpaolajnak használják. — Mastik, oleum lentiscinum, mastixöl. (Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Nyelvtörténeti Szótár.)

²¹⁾ Helyesen: drachma, törökül: direm, török ezüstpénz; mint arany-, ezüst-, drágakő- és gyógyszermértéket is használták: 3·2 gramm.

²²⁾ Lehetne cinnamonum, fahéj, amelyről előbb már egyszer megemlékezett a felsorolás.

²³⁾ Balzsam, balzsamfű, lapos menta, balzsammenta (Tanacetum Balsamita). Illatos fészkes növény, hazája Ázsiának délnyugati része, Európában, nálunk is, közönséges parasztnövény. Csipős, keserű ízű. Görcscsillapító, házi orvosságnak is használják.

²⁴⁾ Szegfűszeg.

²⁵⁾ Helyesen: Kardamonum (Elettaria cardamonum). A gyömbérfélék (Zingiberaceae) családjához tartozó orvosságos fűszer, Kelet-India nyugati partvidékén terem. Kellemesen szagos illó olaját, amely az emésztést elősegíti, orvosságul és az illatszer-, valamint a likörgyártásnál használják.

²⁶⁾ Helyesen: pisztácia (Lásd a 20. sz. jegyzetet.).

²⁷⁾ A kókuszdió érdekes német neve.

²⁸⁾ Datolya.

²⁹⁾ Kukorica.

³⁰⁾ Bisom: lásd a 23. sz. jegyzetet. Liktárium: perzsául lektár, latinosan electuarium, magyarul változattal lekvár. Különféle gyümölcsökből főzött csemegeféle íz, gyümölcsíz. (Czuczor Gergely—Fogarasi János: A magyar nyelv szótára.)

³¹⁾ Oliva.

³²⁾ Helyesen: endívia.

³³⁾ Borsfű, coriandrum. (Gombocz Zoltán—Melich János: Magyar Etymológiai Szótár és Szarvas—Simonyi fent idézett műve.)

³⁴⁾ Htt. sz. 181/483. Szfőv. Ltár. Pesti levéltár. Int. a. m. 4687. Tanácsülési jegyzőkönyv: 1792 január 7.

³⁵⁾ »Si ob impedimentum Danubii transitum D. Legatus non illico Budam transire valeret.«

³⁶⁾ Pest vármegyével, amelynek területéről a követ Soroksárnál Pestre érkezett.

³⁷⁾ Pest vármegye 1792 január 5-én és folytatva 7-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvében 52. sz. a.

³⁸⁾ L. Schmall: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez; és eredeti aláírásaik a tanácsülési jegyzőkönyvekben.

³⁹⁾ Htt. sz. 1777. Szfőv. Ltár. Pesti levéltár. Int. a. m. 265. Tanácsülési jegyzőkönyv január 23.

⁴⁰⁾ Folytatása volt a Soroksári-utca, a mai Ráday-utca.

⁴¹⁾ Széna-tér, 1875 óta Kálvin-tér. (Schmall Lajos, Budapest utcái és terei.)

⁴²⁾ A Kecskeméti-utca Széna-téri torkolatánál állott.

⁴³⁾ Még a múlt század hatvanas éveiben is megvolt.

⁴⁴⁾ A »Fehér hajóhoz« nevezett szálló után 1790-ben Fehérhajó-utca, utóbb Hajó-, majd Hajós-utca. Újabbán visszakapta régi nevét (Schmall előbb idézett műve).

⁴⁵⁾ E szálloda nagy, díszes báli termében még a mult század harmincasnegyvenes éveiben is sok előkelő, fényes táncmulatságot tartottak. Gróf Nákó »Zu den 7 Kurfürsten« című szállodája helyén (Waizner-gasse 36, ma: Váci-utca 9 és Aranykéz-utca 5) 1840-ben építette Hild József a ma is álló háromemeletes házat. (Bierbauer Virgil: Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847: Tanulmányok Budapest multjából I. 88. lap.)

⁴⁶⁾ Coburg-Saalfeld, Friedrich Josias herceg, tábornagy (1737—1815). Mint lovassági tábornok, egyik jeles hadvezére volt a törökök elleni háborúnak. Ott szerzett érdemeiért a Mária Terézia-rend nagykeresztjét kapta. A háború befejeztével, 1791-ben lett Magyarország katonai parancsnoka (Wurzbach idézett műve).

⁴⁷⁾ Ürményi József (1741—1825) Pest vármegye alispánja: 1780; Bihar vármegye alispánja: 1782; személynök: 1789; Galícia kormányzója: 1801; majd rövidesen Magyarország országbírája (Wurzbach idézett műve).

⁴⁸⁾ II. Lipót negyedik fia (1772—1795), nádorrá választották 1790 november 12-én. Az első a főherceg-nádorok sorában. 1795 július 10-én Laxenburgban tűzijáték készítése közben löporrobbanás áldozata lett.

⁴⁹⁾ Keleti viselet; gyapjúból vagy selyemből készült bő nadrág.

⁵⁰⁾ A követnek erről és az egyetem más épületeiben tett látogatásáról sem az egyetem könyvtárában, sem irattárában semmiféle feljegyzés nincsen.

⁵¹⁾ Másik neve: Károly kaszárnya, a mai Központi Városháza.

⁵²⁾ Az egykori városfal visszamaradt őrtornyából 1774-ben alakították át színházzá, amelyben Kelemen László első magyar színtársulata 1790 október 27-én második előadását tartotta.

⁵³⁾ A színház fölött Unwerth Emánuel gróf rendelkezett, aki azt 1790-ben Tuschl Sebestyén pesti kávéháztulajdonostól, a főberlőtől évi 950 forintért albrétbe vette.

⁵⁴⁾ Ma: Semmelweis-utca.

⁵⁵⁾ »Magyar Hírmondó« 1792 február 7-i szám.

⁵⁶⁾ »Minden Vendégek eránt így szokta mutatni magát ez a nemes gondolkodású, 's drága indulatú Báró Asszony, hogy méltán megérdemli azt a' tiszteletet, mellyben tartatik mindenkitől« — írta róla 1792 február 3-án a »Magyar Hírmondó«. — Beleznay Miklós: tábornok, a dunamelléki ref. superint. gondnoka, földbirtokos Beleznay, Bugyin, Dömsödön, Maglódon és Pilisen, meghalt Pesten 1787-ben, 64 éves korában (Wurzbach idézett műve). Feleségéről, Podmaniczky Anna bárónőről (meghalt 1813-ban), aki előkelő szerepet vitt Pest társadalmi életében, nagynevű tisztelője, Kazinczy Ferenc két írásában mond dicséretet. Az egyik: »Pályám emlékezete« című önéletrajzának 1790-ből keltezett negyedik szakasza, ahol egyebek között a következők állanak: »Sorba járánk a nemzet nagyjait, s ebédek, vacsorák, tánczok fogadának mindenütt. Vendéglőink számában elől kell említenem azt, ki Pesten legszebb házat tartá, özvegy generális Beleznay Miklósnét, báró Podmaniczky Anna-Máriát. Ajtaja nyitva vala minden idegennek, minden magyarnak és nem magyarnak, ha születés, vagy érdem ajánlották.« A másik: báró Prónay László belső titkos tanácsoshoz, Csanád vármegye főispánjához Regmeczről, 1790 július 1-i kelettel írott levele, illetve az ahhoz csatolt ajánlás, amellyel neki »Hamlet«-fordítását megküldötte. Ez ajánlásban a magyar nyelv örvendetes terjedésével és ezzel kapcsolatban a csirájában lévő magyar színészettel foglalkozva, egyebek mellett ezeket írja: »Eggy Cardinalis 's Primas Hertzeg Batthyány, a' ki Nyelvünket olly különösen kedvelli, és hazafiúi Iróinkat 's ügyekezeteinket kegyesen boldogítja; — az Eszterházyak, Grassalkovitsok, Csákyak, Koháryak, a' kik eddig a' Szépnek philosophusi érzése által ösztönöztetvén, mivel Magyar darabjaink nem voltak, Német Játszókat vettek védelmek alá; és — nevezek é még többeket is? Két gazdag és a tudományokat annyira betsülő özvegy Zichyné 's Generalis Beleznayné, eggy Orczy és Podmaniczky . . . készek lesznek mindent tenni.«

A pesti kolera-lázadás 1831-ben.

A középkor rettenetes járványa, a pestis, már közel egy évszázad óta nem ütötte fel fejét Pest falai között, jóllehet a keleteurópai országokban és a Balkánon még a XIX. század derekán sem szűnt meg teljesen. Helyét a tömegpusztító járványok egy új, addig ismeretlen fajtája, az úgynevezett ázsiai kolera foglalta el, mely Elő-Indián és Perzsián keresztül-törve, Török- és Oroszország felől fenyegette Közép-Európát.¹⁾ Állítólag a lengyelországi felkelés leverésére küldött tatár csapatok hurcolták be szomszédságunkba, úgyhogy hamarosan Galiciába, majd 1831 tavaszán hazánkba is eljutott.²⁾ A »ragadványos epemirigy« vagy »epékórság«, ahogyan akkor a kolerát hivatalosan nevezték, főleg a tisztátalan vizek útján csakhamar elterjedt az egész országban. Zemplén, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyékben szedte első áldozatait.³⁾ Pusztításának hatalmas méreteire jellemző, hogy nem egész egy év alatt mintegy negyedmillió ember esett áldozatul a borzalmas járványnak. A »Jelenkor« kimutatása szerint ugyanis 1832 február 21-ig Magyarországon kolerában megbetegedtek 524.718-an, ezek közül meghalt 229.040 személy; Erdélyben pedig 3621 megbetegedett személy közül 1427-en haltak meg.⁴⁾

Terjedését egészségügyi zárlattal, kordonok felállításával igyekeztek megakadályozni, de sikertelenül. Az ország kezdetleges közegészségügyi szervezete minden lehetőt megtett, a vármegyei és városi orvosok és a magánorvosok is önfeláldozással végezték munkájukat, de mégis ez a küzdelem kilátástalannak bizonyult, mert a hatóságok nem rendelkeztek megfelelő eszközökkel az országot fenyegető szörnyű csapás elhárítására. Pest vármegye sietve fordult felirattal a királyhoz és »a Napkeleti Epekórságnak a Kárpát Hegyein keresztül lett harapódzásának okáról« írva, Máramaros vármegye rendeit megvádolta kötelességmulasztással.⁵⁾ Egyben javaslatot is tett »az egészségügy felsőbb igazgatásának módja« felől. Azonban az orvosi tudomány akkor még nem ismerte a betegség lényegét, s így a gyógyításra és a betegség továbbterjedésének megakadályozására hatékony intézkedéseket tenni nem tudtak. Ennek tulajdonítható, hogy éppen Pest vármegye, az első pesti koleraeset után alig három hét múlva, átíratot intézett Pest város nemes tanácsához, melyben arról értesítette, hogy miután »a más vidékekről érkező Idegenek, a Várost már semmi esetben nagyobb veszedelemben nem ejthetik, mintsem amilyenben azt lenni szomorúan tapasztaljuk«, a zárlatot megszünteti

és a sorompóknál levő biztosokat tisztúktól felmenti.⁶⁾ Az ilyen intézkedések természetesen nem szabtak gátat a szennyes áradatként terjedő járványnak. A tudatlan nép a baj elharapódzását látva, gyanuval fogadott minden hatósági intézkedést, a rosszakaratú lelkek pedig látva ezt a körülményt, a kétségbeeséshez közelálló kedélyeket még jobban felkavarták, ami végül is több helyen zavargásokra vezetett. Nagymértékben elősegítette a lázadozást az is, hogy a vesztegzárt elrendelő hatósági intézkedések legtöbb helyen éhínséget és egyéb súlyos bajokat okoztak. Így történt Pesten is, bár a várost a maga egészében egyelőre nem fenyegette éhínség. Nehéz helyzetbe kerültek azonban azok, akiket a mesteremberek és a kereskedők alkalmazottaik sorából a vesztegzár következtében várható élelmezési nehézségek miatt elbocsátottak. Pesten Valero selyemgyáros pl. munkásainak mintegy felét bocsátotta el, úgyhogy ezek egyik napról a másikra munka és kenyér nélkül maradtak.⁷⁾

Az első koleragyanus esetek a nyár derekán fordultak elő a városban. 1831 július 14-én a Két nyúl-utca (ma Lónyay-utca) elején, a Csillagfélé házban lakó Magyary fiskális kocsisa, aki Tiszaroffról jött titokban Pestre, állítólag a kolerához hasonló szimptomák között meghalt.⁸⁾ Az a hír járta, hogy hasonló sors érte a házmestert is, aki a beteget ápolta. Másnap, július 15-én Koller tanácsnok ugyancsak hirtelen, gyanus körülmények között meghalt. Ilyen előzmények után az egyéb szokásos óvintézkedések mellett a hatóságok egyidőre megtiltották a szabad be- és kiutazást, valamint a Duna-hídon való közlekedést is, sőt 16-án a hajóhid pesti részét szétbontották. Ez az utóbbi rendelkezés alig sejtett izgalmakat idézett elő.

A járványra való tekintettel az egyetemi ifjúságot korábban eresztették szélnek, de a diákok a közben elrendelt zárlat miatt már nem utazhattak haza. A következő napon, vagyis július 17-én reggel kilenc óra tájban nagy lárma és kiabálás közben csoportosan jelentek meg a vármegyházánál, ahol utazási engedélyt és egészségi bizonyítványt követeltek, majd pedig báró Mednyánszky egészségügyi biztos házában gyülekeztek és ott a hajóhid megnyitását, illetőleg összekapcsolását kívánták. Az egyetemről előbb még betört ajtókon keresztül a zászlót is elrabolták, de mégis voltak, akik jobb belátásra térve azt hamarosan visszazállították. Az említett helyek után a kirobant tüntetés tovább folyt. A Szervita-térről jövet egy csoport diák Koller János tanácsnok házához vonult, melyet a gyanus haláleset óta lezártak. A házra nyolc lándzsás őr vigyázott, hogy a lakók senkivel se érintkezhessenek. A diákok az őrség vezetőjétől tudakozódtak, hogy ott van-e a »kolera« vagy »contumácia«, egyszersmind kijelentették az öröknek, hogy ők a zárlat alá helyezett lakókat kiszabadítják, és felszólították őket, hogy távozzanak el azonnal, különben kolerástul elkergetik őket. Egyelőre megelégedtek a fenyegetőzéssel és visszatértek a vármegyházához, ahol Havas Ignác orvoskari dékán közéjük menve igyekezett őket lecsillapítani. Ennek ellenére rövid idő múlva a diákok közül ketten ismét a házhoz mentek és az örök vezetőjét keresték, majd mikor az egyik lakó panaszkodni kezdett a bezáratás miatt, a vármegyháza előtti csoportból többet a házhoz hívtak, az örököt megverték és az egyiket magukkal

hurcolták egészen a Zsibvásáros-utcaig (ma Párizsi-utca). Az elhurcolt városi darabont csak Havas dékán közbelépésére szabadult meg kellemtelen helyzetéből. Az örök vezetője, a csehországi származású Günther József, látva a fenyegető helyzetet, azzal az ürüggyel, hogy jelentést tesz a polgármesternek, még időben elmenekült.⁹⁾ Az egyetemi ifjúság Stáhl orvosprofesszort annak kijelentésére kényszerítette, hogy nincs kolerajárvány és kikényszerített véleménye alapján a hajóhidat is meg akarták nyittatni. Báró Mednyánszky egészségügyi biztos, a katonaság, az egyetem és a megye is rábeszéléssel és szépszóval mindent megtettek a zavargás lecsillapítására és a hidat a délutáni órákban át akarták adni a szabad forgalomnak. Az ifjúság mégsem várta be ezt az időpontot, hanem tizenegy óra tájban nagy tömegben jelent meg a hídnál és ott zúgolódva követelte annak összekapcsolását. Vernhardt tábornok azzal nyugtatta meg a hangoskodó diákságot, hogy várakozzék türelmesen, a hidat délre úgyis helyreállítják. Minthogy az ígért időre mégsem illesztették azt össze, az újra csoportosuló és tüntető diákok báró Palocsay Horváth vezetésével,¹⁰⁾ »aki mint valami dux imperator«¹⁰⁾ lóháton ült, ismét megjelentek a hídnál, ahol a híd őrzésére kirendelt katonaság és a diákok között dulakodás támadt. A katonák ellenállás nélkül és védekezve a nem messze lévő vámpülethez húzódtak vissza. Itt a diákság közápport zúdított az ablakokra, minek következtében az őrség tagjai közül többen megsérültek. Végül arra kényszerítették a katonákat, hogy a hátsó ablakokon menekülve elhagyják a híd környékét.¹¹⁾

E siker után az egyetemisták támadó kedve alábbhagyott, egy ideig még nagy lármával kísérték a menekülő katonákat, majd bántódás nélkül engedték, hogy kaszárnájukba vonuljanak. A katonaság elkergetése után a hídvám-őröket megnyugtatták, hogy sem személyükben, sem az épület berendezésében nem tesznek kárt. Bod Dániel hídvám-biztos jelentésében elismeri, hogy a diákság ezt az ígéretét megtartotta.¹²⁾ Egyébként a hajóhidnak a pesti oldaláról korábban felszedett pallóit helyére rakták és ezzel lehetővé tették az átkelést. Ennek hatása alatt a diákok a fegyverül használt dorongokat eldobálták és diadalmasan távoztak. Legtöbben közülük, részint már előbb a szülői háztól kért, részint a városban szerzett alkalmatosságokon haza utaztak.

A diákság zömének elszéledése után komolyan lehetett gondolni, hogy a zavargás megszűnik. Nagy baj volt azonban, hogy az egyetemi ifjúsághoz közben már mások is csatlakoztak. Először ezek csak bámulói és kísérői voltak a felvonulásnak, de később szorosán csatlakoztak és noha nem kérték őket, még segédkezet is nyújtottak. Felbátorodva azon, hogy eddig büntetlenül garázdálkodhattak, a diákok szétoszlása után ők folytatták a zavargásokat. Délután három óra felé — kezdetben csekély számban — a színház előtt (ma Vörösmarty-tér) ismét összeverődtek és itt beszélték meg a további teendőket. Mindenekelőtt zászlót és fegyvereket akartak szerezni. Először békésen követeltek a színházi személyzettől, mivel pedig nem kaptak, feltörték az ajtókat, hogy erőszakkal szerezzenek, de eredményt így sem értek el. Ezután a Dunapartra vonultak, ahol egy kikötött hajóról vörös zászlót zsákmányoltak. Vezérük Bukovits Mihály lett, aki azelőtt orvostanhallgató volt, a zendülés

kitörésekor pedig Heinrich Sámuel gyermekeinek instruktora. Már a diákok reggeli tüntetésében is jelentős szerepet játszott. Bukovits a tüntetőknek rögtönzött beszédet tartott, melynek hatása alatt a felizgott tömeg a most szerzett zászlóra esküt tett.¹³⁾ Ezután a dorongokkal, póznákkal és vaseszközökkel felszerelt csöcselék behatolt a hídfőnél emelt két vámbázba és a diákok által sértetlenül hagyott ablakokat, valamint a szobákban talált bútorokat összetörte. Amit nem tudtak összetörni, azt a Dunába dobálták. Ez a sors érte a kasszát is, de amint a jelentésből kiderült, nem volt benne pénz. Hiába kérelték és intették őket békességre az események következményeitől tartó nézők, kérésük eredménytelen maradt. A nekivadult tömeg dühében megkísérelte még azt is, hogy a falat lerombolja és a réztetőt leszedje. Az erős építmény azonban ennek ellenállt. Miután a pusztítás szelleme más teret itt már nem talált, zászlójuk alá gyülekeztek és az itt szerzett szerszámokkal még jobban felfegyverkezve, újabb kalandokra másfelé vonultak.

Útjukat a Váci-utcának vették és véres fenyegetések, össze-vissza kiabálások között haladtak a városháza előtti tér felé (ma az Eskü-út és Váci-utca kereszteződésénél). Ide érve megrohanták a városháza kapuját és erőszakkal igyekeztek az épületbe behatolni, de az erős zár ebben megakadályozta őket. Ekkor az őrtálló darabontot kényszerítették, hogy a kaput nyissa ki. Midőn az vonakodott követelésüknek eleget tenni, azonnal nekiestek és nekiestek az ugyancsak ott tartózkodó Aichmayer biztosnak is és mindkettőjüket alaposan megverték.¹⁴⁾ Az őr puskáját elvették, a rajta levő szuronyt, valamint a puskavesszőt eltörték, a puskát pedig magukkal vitték. Megelőzőleg a városháza legtöbb ablakát dorongokkal és kövekkel bevették.¹⁵⁾ A városháza épülete ellen sikerrel végrehajtott támadás növelte a tömeg bátorságát és a csatlakozók számát. Bátorságuk nöttével, mikor innen elindultak a Kereszt-utcában levő (ma Veres Pálné-utca) kaszárnya¹⁶⁾ felé, a közbeeső útszakaszon az össze lámpákat, odaérve pedig a felkeresett épület ablakait is bevették. Ezután a »Bocskor« vendéglőhöz mentek (a mai Kecskeméti-utca és Pázmány Péter-tér sarkán), és néhányan be is léptek a helyiségeibe és azokat összejárták. A vendéglős betegen fekvő felesége azonban gondolkodóba ejtette őket, illetőleg megijedtek tőle, mert semmi kárt nem okozva gyorsan tovább vonultak a Két nyúl-utcai (ma Lónyay-utca) Csillag-ház felé.¹⁷⁾ Amint már említettük, ezt a házat a gyanus haláleset óta őrizték. Az örök még idejében tudomást szereztek a közelgő veszélyről és otthagynva őrhelyeiket, biztonságosabb helyre húzódtak. Az őrség vezetője néhány emberével a református templom egyik szögletéből figyelte az eseményeket. A tömeg vörös zászló alatt közeledett a házhoz. Odaérve a zászlót földbe szúrták és egymást biztatva, nagy lármával berontottak a ház udvarára. A lakások ajtóit feltörték, mindent felforgattak, és ami elemelhető volt, azt elvitték.¹⁸⁾

Innen a Kecskeméti-utca felé vették útjukat, közben sok ablakot és lámpát összezúztak. E tettükkel a békés és a különös eseménytől megrémült polgárokat arra készítették, hogy házaikba vonuljanak és azokat a megrohanás ellen bezárják. Így tett gróf Cziráky Antal főispán kapusa is, akit a Barátok templománál (Ferenciek-tere) állomásozó bérkocsisok

figyelmeztettek a közelgő veszélyre. A tüntetők odaérkezve, miután hiába igyekeztek a nem régen épített ház kapuját feltörni, annak összes ablakait kövel beverték.¹⁹⁾ A rombolási szenvedélytől megittasult tömeg most a »Zrinyi« vendégfogadó felé vette útját (ma a Kossuth Lajos-utca és Magyar-utca találkozásánál). A tulajdonos, akit sógora előre figyelmeztetett a garázdálkodók közeledésére, tüstént bezárta a vendéglőt. Mikor a tüntetők odaértek, itt is döngetni kezdték a bezárt ajtókat és ablakokat, de látszólag megelégedtek ennyivel, mert a Kerepesi-út (ma Rákóczi-út) felé hamarosan tovább vonultak. A megkönnyebbült tulajdonos nem kis meglepetésére azonban rövid idő múlva újra visszatértek és egy vasrúddal az ajtót feltörve, behatoltak a vendéglőbe. A tömeg dühét nem csillapította a felajánlott bor, mert minden berendezést és házi bútort összetörték.²⁰⁾ Mintegy öt fertályakó bor elfogyasztása után tovább vonultak a Kerepesi-úton lévő, »Fehér ló«-hoz címzett korcsmába (ma Rákóczi-út és Károly-körút sarok), ahol a tulajdonosnak 80 forint kárt okoztak. Nagyobb kár is lett volna, ha készségesen nem szolgálják ki őket.²¹⁾

Sokkal erőszakosabb módon támadták meg a »Két pisztoly«-hoz címzett vendéglőt és kávéházat (ma Calvin-tér). Itt ugyanis nem elégedtek meg azzal, hogy a részükre már előre elkészített bort részint megitták, részint szétlocsolták, hanem féktelen elvadult részegséggel véresre verték a vendéglőst és ami bútort, ingóságot a mulatóban és a szomszédos szobákban találtak, mind összetörték, az ezüst evőeszközöket és más nagyobb értékű tárgyakat pedig magukkal vitték. A billiárd-asztalról a zöld posztót leszakítva egy dákóra erősítették és zászlóul használták. Végül a vendéglősnek mintegy 3000 forint kárt okozva diadalmasan elvonultak.²²⁾ Még ezzel a zsákmánnyal sem elégedtek meg, mert most a »Két oroszlán«-hoz címzett kávéházat és korcsmát (ma Calvin-tér) rohanták meg. A tulajdonos által már előre a kávéházba és a kapuba elkészített sörtől és bortól kissé lecsendesedtek, de a dákókat és a kávékészleteket azért összetörték, körülbelül 160 forint kárt okozva az előzékeny tulajdonosnak.²³⁾ Ezekután a Soroksári-úton (ma Ráday-utca) lévő »Veres hordó« korcsma került sorra. Midőn ide értek, a korcsmáros a dézsákba elkészített bort kihordatta az utcára. Egy ideig odakint ittak és »vívát«-ot kiabáltak, azután a tömeg nagy része kiment a Linea — mai Soroksári-út — felé, a többiek pedig betörve a kaput, a vendéglő helyiségeit és a lakószobákat összejárták, poharakat és üvegeket törtek és mintegy húsz akó bort megittak és széjjelöntözték.²⁴⁾ A csőcselék féktelenségét egyre fokozta a fölkinált és kikényszerített nagymennyiségű alkohol elfogyasztása. A szépszóra, komoly figyelmeztetésre csak jobban örjögött és tombolásban kereste zabolátlan dühére a kielégülést.

Míg ezek az események a külvárosban lejajlottak, mindkét várost, Budát és Pestet még külön megrémítette három orvostanhallgató. Közülök ketten rablók módjára, hosszú ruhában, fokossal és doronggal felfegyverkezve nagy kiabálással bejárták Buda utcáit, miközben rázták kezükben fegyvereiket, majd Pest utcáit barangolták be. Megjelenésük annál nagyobb ijedelmet keltett, mivel már külső jelekből is arra lehetett következtetni, hogy az egész zavargásnak ők voltak a tulajdonképpeni vezérei és még további kilengéseknek is irányítói lehetnek.

Minthogy a háborgó tömeg ennyire büntetlenül garázdálkodhatott, tartani kellett attól, hogy az ellenállás nélkül való garázdálkodástól elbizakodva, minden fegyelmet és rendet megcsúfolva, szokatlan és nyílt támadásával már magát a közbiztonságot is felforgatja. Félni lehetett attól is, hogyha a zavargás elfojtását halogatják, a békés és fegyvertelen polgároknak, továbbá a város összes lakosainak személye és javai is gyors támadásnak és pusztulásnak lesznek kitéve. Ezért a megyei és városi hatóságok a katonasággal együtt tárgyalni kezdtek arról, hogy miként szüntessék meg minél gyorsabban a bajt. A sürgető körülmények miatt a katonai karhatalomnál alkalmasabb eszközt nem találtak. Mindenekelőtt Pest város kiküldöttei mentek a nádorhoz, hogy megkérjék a katonai karhatalom igénybevétele céljából a rendbontókkal szemben. Kérelmük elnyerte a legfelsőbb engedélyt, és a katonaságot utasító paranccsal tértek vissza. Mielőtt azonban a tömeg megfékezésének ezt a végső és erőszakos eszközét igénybe vették volna, jónak látták, hogy előbb az utcákon dobsszóval kihirdessék, hogy a békés emberek és akik ezekben a kihágásokban részt nem vettek, egy óra leforgása alatt otthonukba távozzanak. Mindezt azzal a céllal tették, hogy a józanabb belátásra térők távozhassanak, továbbá nehogy az igazi bűnösökkel egyenlő büntetésben részesüljenek azok, akik a tömeget követve csupán kíváncsiságból vegyültek közéjük.

A lázadás elfojtása és a rend helyreállítása a teljhatalommal felruházott báró Vernhardt Pál tábornokra hárult. Vernhardt öt század gyalogságot, egy szakasz lovasságot és két ágyúval felszerelt tüzérséget vezényelt ki a pesti utcákra a rendbontók ellen. Amikor a tábornok csapataival megindult, a lázadó tömeg a mai Kálvin-tér és környékén garázdálkodott. Itt a zavargók két részre szakadtak, az egyik csoport az Üllői-úton vonult kifelé a Határároknál felállított sorompóhoz és az úgynevezett »Contumációs« házhoz (ma a Nagyvárad-tér és a Szent István-kórház környéke). A másik csoport a Soroksári-úton ugyancsak a Határároknál lévő sorompóhoz és a veszteglő felé igyekezett (ma a gr. Haller-utca és a Duna vonalának találkozási pontja).

Vernhardt azonnal a zavargók után indult és csapatát hasonlóképpen két részre osztva, egy század gyalogság az Üllői-úton, a többi pedig személyes vezetése alatt a Soroksári-úton haladt kifelé. A tábornok elgondolása az volt, hogy a tömeget kiszorítja a városból, ott körülzárja őket és elfogja.²⁵⁾ Mikor az Üllői-úton menetelő század, egy százados vezetése alatt kiért a Határárokhoz, a csőcselék már teljesen szétrombolta a vámházat berendezésével együtt és a Határársárda elpusztításához kezdett.²⁶⁾ Ekkor vették észre a menetoszlopban²⁷⁾ közeledő századot, mire ijedten otthagyták zsákmányukat, futásnak eredtek, és már úgy látszott, hogy szétszélednek. De az ijedelem hamarosan elült, mert az érkező katonasággal szemben az Üllői-út egész szélességében csakhamar felsorakoztak támadásra. Amint a katonaság a tömeggel szemben zárt alakulatot képezve felfejlődött, a pónákkal, dorongokkal, vaseszközökkel, puskával és karddal felfegyverzett horda teljes dühvel és hihetetlen merészséggel rárohant a katonaságra, miközben fékevesztetten ordította: »Vissza, különben mindnyájatokat agyonverünk!«²⁸⁾ Minthogy az erős támadás megfékezésére a szuronyok igénybevétele nem lehetett elegendő,

azonkívül a Vám-út mellett lévő ároknál puskát is használtak a zendülők, a katonaság szorongatott helyzetében sortűzet adott. A zavargók közül négyen lelték ott halálukat, többen súlyosan vagy könnyebben megsebesültek. A tömeg egy része szétfutott, de sokaknak a támadó kedvét nem fékezte meg a sortűz sem, sőt voltak közöttük olyanok, akik vért látva még jobban felbőszültek és elvakultan újból a katonaságra rontottak. Ezeket a lovasság karddal verte széjjel és közülük egyet összekaszabolt, sokat pedig megsebesített. A lovasrohamnak megvolt az eredménye, mert a tömeg végleg szétfutott, menekülve a huszárkard elől. A lovasok üldözés közben 39 embert elfogtak, akiket zsineggel kötöztek meg és közrefogva²⁹⁾ kísérték a megye és város börtöneibe.³⁰⁾

Vernhardt tábornok még a Soroksári-úton haladt, mikor értesült arról, hogy a tömeg az Üllői-úti vámépületeknél szembefordult a katonasággal. Azonnal megváltoztatta menetirányát és keresztülvágva a kerteken, csapatával az Üllői-úti vámépületekhez sietett, de már nem avatkozhatott be, mert akkorra a lázadókat szétverték és azok fejvesztetten menekültek az Üllői-úton a város belseje felé. Ez volt az első ütközet a katonaság és a fellázadt csőcselék között 1831 július 17-én délután hat óra tájban, a mai Nagyvárad-tér környékén. A katonák közül is többen megsebesültek, a lázadók pedig öt halottat és sok sebesültet vesztek. Miután a katonaság újból felsorakozott, Vernhardt vezetése alatt visszaindult a városba. Az Üllői-úton a lakosság az utcára tódult és hálálkodva köszönte meg a katonaságnak, hogy megszabadította a környéket a csőcselék garázdálkodásától.³¹⁾ A visszatérő katonaság minden háborgatás nélkül jutott el az akkori Széna-térig (ma Calvin-tér), de itt egy újabb zavargó tömeg a katonai élcsoportra köveket hajigált és hatalmas lármával a foglyok szabadonbocsátását követelte. Szándékuk az volt, hogy megakadályozzák Vernhardt katonáinak kijutását a szűk Üllői-útról a Széna-térre, hogy a támadásnál minél keskenyebb frontot tudjon a katonaság alkotni. Úgy vélték, hogy így nagyobb mértékű zavart tudnak kelteni és az általános kapkodásban talán sikerül az elfogottakat kiszabadítani. Vernhardt azonban egy pillanatig sem habozott. Látva a tömeg szándékát, újból fegyverhez nyúlt és az Üllői-útnak a Széna-térbe való betorkolásánál felfejlődött gyalogságát, sortűzet vezényelt a csőcselékre. A katonaság erélyes fellépésének itt is meg volt az eredménye, mert az ordítózó utcanép szétfutott, újabb három halottat és több sebesültet hagyva hátra. A tüntetők teljes szétkergetésére Vernhardt még egy szakasz huszárt is küldött a Széna-térbe torkoló utcákba, nehogy megkíséreljék az újabb tömörülést.

A katonaság ezután akadálytalanul folytatta útját a Széna-téren keresztül az Ország-úton (ma Múzeum-körút) egészen a Hatvani-kapuig (a mai Kossuth Lajos-utca és Múzeum-körút találkozása). Amint a katonaság a Hatvani-kapun át bekanyarodott a Hatvani-utcába (ma Kossuth Lajos-utca), éppen akkor fordult a Ferenciek-tere felől szembe a katonasággal a lázongóknak egy visszamaradt csoportja, hogy a Hatvani-kapun át a külvárosokba juthasson.³²⁾ A zavargók, amint a katonákat megpillantották, hanyatt-homlok menekültek. Így a katonaságnak nem kellett beavatkozni és most már akadály nélkül bevonulhatott a közeli

laktanyájába (ma a Központi Városháza épülete). A zavargóknak ez volt az utolsó csoportosulása, mert a Ferenciek-teréről szétszaladva, igyekeztek minél távolabb jutni, hogy elkerüljék az igazságszolgáltatás sújtó kezét. Végre helyreállott a közbiztonság, amire mulhatatlanul szükség is volt, tekintettel arra a sötét veszedelemre, mely a járvány képében hosszú időre úgy is eléggé megfosztotta a várost nyugalmatól.

Vernhardt tábornok azonnal értesítette a városi tanácsot arról, hogy hol történtek összetűzések a katonaság és a lázadók között, hogy a halottak és sebesültek elszállításáról gondoskodás történjék. A pestvárosi tanács Pisztory Jakab városi alkapitányt bízta meg ezzel a feladattal, aki az utcán talált halottakat és sebesülteket a Szent Rókus-kórházba szállította.³³⁾ A városi alkapitány jelentése szerint az Üllői-úti vámnál lezajlott összeütközés helyéről a következő halottakat vitette el:

1. Berger Mátyás óbudai, r. kat. vallású, 19 éves cipészsegéd.
2. Ismeretlen iparoskülső legény.
3. Schlesinger Dávid izr. vallású, 30 éves kereskedő.
4. Ismeretlen, kőművesnek látszó, 19 éves legény.

A Széna-téren a következő halottakat találta:

1. Dumdák András, Lúbics községből való, r. kat. vallású, 35 éves szolga.
2. Akaer Lőrinc, Telek községből való, r. kat. vallású, 30 éves kocsis.

3. Rottenbiller József, pesti, r. kat. vallású, 34 éves főhadnagy.

A súlyos sebesültek közül a Szent Rókus-kórházban rövidesen meghaltak még:

1. Schlacher Ferenc, a stájerországi Eckersdorf-ből való, r. kat. vallású, 24 éves lakatoslegény.
2. Hertzl János, a szlavóniai Bletternich-ből való, r. kat. vallású, 19 éves cipészlegény.
3. Matyesótzky Antal, a pestmegyei Mogyoród községből való, r. kat. vallású, 19 éves csizmadialegény.
4. Wassermannl Ferdinánd, temesvári, r. kat. vallású, 18 éves aranyműveslegény.
5. Lattmann Vencel szabómester.

Súlyos sebesültként kórházi ápolásban részesültek:

1. Adamik Mihály, békéscsabai, evang. vallású, 23 éves szabólegény.
2. Redlér Keresztély, boroszlói, evang. vallású, 19 éves tűcsinálólegény, akit saját rendbontó társai a nagy zavarban doronggal orrbavágtak.
3. Bartl Ferenc, a csehországi Turnay-ból való, r. kat. vallású, 21 éves cipészlegény.
4. Prayer János, a csehországi Sassmuck-ból való, 24 éves kertész, akit az egyik megyei hajdú kaszabolt össze.
5. Kadlitz Mátyás, a morvaországi Schwabenitz-ből való, r. kat. vallású, 20 éves kartonfestőlegény, akinek puskatussal a fogait ütötték ki.
6. Müssenfáth János, a tolnamegyei Kégy községből való, r. kat. vallású, asztaloslegény.

7. Váczi József, lévai, ref. vallású 24 éves szabólegény.

8. Maixner József, pécsi, r. kat. vallású, 22 éves kádársegéd.

9. Sinkovics József, pesti, r. kat. vallású, 16 éves tanuló, aki a Kecskeméti-kaputól nézte a tüntetést és itt érte ártatlanul a puskagolyó.

A hatóságok a zendülés elfojtása után további messzemenő biztonsági rendszabályokat léptettek életbe: elrendelték a magánházak kapuinak bezárását és a helyőrséget a polgárok felfegyverzésével erősítették meg.³⁴⁾ Ez utóbbira azért volt különösen szükség, mert a zendülés leverése utáni napokban ismét azzal fenyegetőzött a csöcselék, hogy a hidat erőszakkal megnyitja és felgyújtja a várost, ha a foglyokat nem engedik szabadon. A felfegyverzett polgárokat 15 gyalogos és egy lovas századba osztották be. Az ily módon felállított polgárőrség 80 tisztből, 226 altisztből és 2896 közlegényből állt. Szolgálatot csak éjjelenként és felváltva egy-egy század tartott, melyet az egyes városrészekbe következőképpen osztottak szét: a Belváros- és Lipótvárosban 48—48, Terézváros- és Józsefvárosban 24—24, a Ferencvárosban 12 főből álló őrzőjárat cirkált. A szolgálatot már a zendülés leverése utáni napon, vagyis július 18-án megkezdték.

Miután így helyreállt a közbiztonság, a gyászos eseményt követő második napon a bírói eljárásról kezdtek tárgyalni. Először is a kihallgatások lefolytatásáról kellett döntenet. Igen sok személy volt ugyanis bebörtönözve, akiket részint a katonaság fogott el, amint ez Vernhardt hivatalos jelentéséből is kiténik, részint pedig az összecsendült polgárságtól. Mindezeket, összesen 176 személyt részben a vármegyeházára, részben a városvezetésre vezették. Utána pedig döntenet kellett az előzetes vizsgálatról és a mellett az ügyben való tárgyalásról és ítélezésről is. Jóllehet a vádlottak három különböző bírói joghatóság alá tartoztak, mert volt köztük nemes, nem nemes és egyetemi hallgató, mégis a megye, a város és az egyetem egyesített tanácsa úgy határozott, hogy az előzetes vizsgálat végrehajtására három tanács alakuljon vegyesen, minden egyes bírói joghatóság kiküldöttjeiből. Ezek közül kettő a megyeházán, egy pedig a városvezetés működjék elkülönítve. Elsősorban válasszák szét az ártatlanokat a bűnösöktől, az ártatlanokat engedjék szabadon, a kétségtelen bűnösöket, a lázadásban és rablásban résztvevőket pedig hallgassák ki a tanúk és a vádlók, valamint saját vallomásuk alapján. Miután ez az eljárás pár napon belül végbement, és eredményét a hármastanács egyesített ülésén is előterjesztették, felvetődött az ítélezési jog kérdése. A vármegye képviselője azzal az indítvánnyal állt elő, hogy noha a vádlottak különböző bírói joghatóság alá tartoznak, az egységes elvek miatt tanácsosabb lenne, ha a bűnösök felett egy egyesített bírói szék döntené. Ezt a javaslatot a város és az egyetem tanácsai azzal a megokolással fogadták el, hogy e három joghatóság mindegyikének úgyis megvan a maga hatalma a saját vádlottai felett, és meglesz a döntő szava egyesített bírói szék megalkotása esetén is. Csupán az egyetem tanácsa részére tartották fenn azt a jogot, hogy a most távollévő, de az iskolai év elejére visszatérő ifjúsággal szemben elkülönítve indíthassa meg a bírói eljárást. Ezen az alapon az elbocsátottak után a még fogva maradt vádlottakkal szemben megindult a bírói eljárás.

A külön bíróság, vagy ahogy nevezték »Egyveleges Törvényszék« »nemes Pest vármegyének, Magyar Királyi Egyetemnek és ezen városnak tagjaiból« állíttatott össze. Ez a külön törvényszék többszöri tárgyalások után 1831 augusztus 16-án ismét összeült és ítélkezett a vádlottak felett. A vádhatóságot Pest vármegye tiszti ügyésze képviselte. A vádlottak a tárgyalási jegyzőkönyv szerint a »Megyebeli és Királyi Pest városának fogházaiban raboskodó: Bukovits Mihály, Szaktsi Ignác, Baláskovits András, Kreuczer Antal, Pellei Mihály, Szikszai István, Szarka Ferencz, Kohót Ferencz, Pirner Ferencz, Pintér Mihály, Zaduba István, Hupka György, Kszantner Mihály, Ns. Kalmár István, Babtsányi Ferencz, Berki János, Varga János, Sajgó János és Andrásy János« voltak.

A vádhatóság képviselője, Pest vármegye tiszti ügyésze a vádbeli cselekmény alapját »a folyó esztendei Szent Jakab Hava 17-ik napján a Királyi Egyetembeli Tanuló Ifjak által, a mostani uralkodó ragadós epekórság további terjedésének megakadályoztatására tett Rendelések és Intézetek ellen, a Köz-csendességnek megrendítésével elkövetett kicsapongásokban« és azokban való »résztvevésben« jelölte meg. Ezután a tiszti ügyész a vádbeli cselekmény lefolyását ismertette részletesen. A bűncselekmény valódiságának igazolására pedig felperesi beadványához csatolta a tanuk kihallgatásáról felvett harmincrendbeli jegyzőkönyvet, valamint a foglyokkal a »Törvény Szék színe előtt hitelesen kivett önkényes vallásaikat.« A tiszti ügyész a bűncselekmény tüzetes előterjesztése után, mely egyúttal a vádemelésnek is jogi alapját képezte, hivatalos tiszti minőségében a megnevezett foglyok ellen az 1723. évi 12. t.-c.-ben lefektetett jogbiztonságok megszegéséért emelt vádat és ez alapon kérte, hogy a bűnösök »az 1723: 12-ik Törv. Cikkelynek értelme szerint, érdeméhez képest leendő megfenyítettés«-ben részesüljenek.

Természetesen a foglyok védői (vagy amint akkor nevezték: mentő ügyészek) beadványaikban a törvényszék előtt éppen az ellenkezőt, vagyis a foglyok ártatlanságát iparkodtak bizonyítani. Szerintük a vádlottak nem követtek el olyan bűnt, illetve nem sértették meg a polgárság életét és vagyonát védelmező jogszabályokat annyira, hogy a vádhatóság által indítványozott 1723. évi 12. t.-c. rendelkezéseit kelljen a törvényszéknek alkalmaznia. A védők érveléseik során először azt hozták fel beadványukban, hogy »ezen kitsapongás minden feltett politicus cél nélkül való« volt. Ennek hangoztatására azért volt szükség, mert a törvényszékek a büntetések kiszabásánál a politikai célú tömegmegmozdulások alkalmával elkövetett bűncselekményeknél a politikai célt súlyosbító körülményként mérlegelték. A védők igazoló irataikban az egész vádbeli bűncselekmény bekövetkezését és megtörténtét úgy tüntették fel, mint a július 17-én délelőtt, az egyetemi ifjúság által rendezett lármás és megtorlatlanul maradt tüntetés természetes folytatását, valamint »a mértéktelenül ivott Bornak szesze által felhevült fiatal s elkapattatott elmék szüleményét.« Vagyis a védők arra az álláspontra helyezkedtek, ha az egyetemi ifjúság délelőtt Pest város utcáin minden büntetés nélkül lármázhatott, tüntethetett és katonákat őrhelyeiken ütlegelhetett, ugyanakkor nem lehet szigorúbb mértékkel mérni azoknak sem, akik a bortól megittasodva kiabáltak, tüntettek és verekedtek. Az enyhítő körülmény

legfőbb alapja: a mértéktelenül fogyasztott szeszital, mely a vádlottak elhatározó képességét nagyon csökkentette, annyira, hogy cselekedeteiket a bor hatása alatt, tudat nélkül hajtották végre. A tiszti ügyész a védelemnek ezt az érvelését »minden hiteles oklevelek és próbák nélkül szűkölködő előadásnak« minősítette, amelyben a vádhatóság által bizonyított bűncselekmények »éppen nem czáfoltatnak meg«, sőt a védőiratokban »ezen felperesi Vádaknak felvilágosítások eszközöltetik.« Ezért a tiszti ügyész a vádiratban előadott bűncselekmények minőségét teljes egészében fenntartotta. A vegyes törvényszék ezután bírálathoz tárgyává tette a vádhatóság és a védelem beadványait. A bíróság a vádhatóság által előadottakat mindenben magáévá tette. Különösen elfogadta a törvényszék a vádbeli cselekmények elkövetésének indítóokául a tiszti ügyésznek azt a jogi érvelését, hogy a vádlottak minden cél és ok nélkül raboltak, pusztítottak és verekedtek, ami így sokkal alkalmasabb nagyobb bűncselekmények elkövetésére. A törvényszék a védelem beadványában foglaltakat pedig visszautasította és nem fogadta el az általuk felsoroztatott enyhítő körülményeket.

A törvényszék első ténykedéseként kimondotta, hogy a vádlottak az általuk elkövetett bűncselekmények nagysága szerint öt osztályba soroztassanak és ez lesz majd zsinórmérték a büntetés kiszabásánál. Éppen ezért a törvényszék a vádlottakat a terhükre rótt bűncselekmény tárgyalása után nem ítélte el, hanem az öt osztály közül valamelyikbe besorozta és csak ezután szabta ki a büntetést.

Az első vádlott Bukovits Mihály volt. A bíróság elsősorban július 17-én délelőtt elkövetett rendbontásaival foglalkozott, különösen megállapítva azt, hogy az egyetemi ifjúság délelőtti lármás tüntetésében is fő résztvevő volt. Az egyetemről elrabolt zászlót nem akarta, hogy visszavigyék. A tüntető ifjúság nevében ő tárgyalta báró Mednyánszky Alajos kir. biztossal, és így kétségtelenül beigazolódott a vádhatóság állítása, hogy az elsőrendű vádlott Bukovits Mihály nemcsak a délutáni lázadásnak, hanem már az egyetemi ifjúság délelőtti rendetlenkedéseinek is vezére volt. Súlyosbító körülménynek vette, hogy hangulatkeltés céljából a tüntető menet élén »a Haza és Constitutio veszedelemben való léttét kiabálta.« A délután összecsoportosult utcanépnek magát vezérül ajánlotta és mint ilyen a vádhatóság által megállapított összes bűncselekményekben résztvett, sőt a tömeget ingerelte és buzdította újabb rendezavarás elkövetésére. Az elhangzott tanuvallomások is terhelő adatokat tartalmaztak Bukovits Mihály személyére vonatkozólag. A törvényszék nem fogadta el enyhítő körülménynek a vádlottnak azt a védekezését, hogy a lázadás nem irányult senki és semmi ellen, továbbá, hogy »ő a boritaltól felhevült s csak az első excessusnak büntetlenül való lefolyása által felingerelve vala.« A bíróság a most elmondottak mérlegelése után a vádhatóság által terhére rótt összes bűncselekményt beigazolván látta és ezért Bukovits Mihályt, mint elsőrendű vádlottat az első osztályba sorozta.

A következő vádlott Szaktsi Ignác volt, aki ugyancsak vezéri szerepet játszott a lázadásban. A dunai hajóról szerzett vörös zászlót kezdettől fogva egészen a lázadás elfojtásáig ő hurcolta a zabolátlan

tömeg élén, így természetesen minden rendzavarásnál, rombolásnál és verekedésnél ott volt és azokban tevékeny részt vett. A törvényszék előtt Szaktsi Ignác a terhére rótt összes vádbeli bűncselekményeket beismerte. Mentségére felhozta »szolgálat nélkül való lételét« s részegségét, amelyeket a bíróság, mint enyhítő körülményeket nem fogadott el és Szaktsi Ignácot az általa elkövetett bűncselekmények minősítése alapján a második osztályba sorozta be.

A perbefogott most következő vádlottak pedig valamennyien jelen voltak és résztvettek a délelőtt vagy délután lezajlott zavargásokban, rombolásokban és lopásokban. Ezekon kívül még mindegyik külön-külön is elkövetett olyan bűncselekményt, melyet a törvényszék lázadásban való egyszerű részvételen kívül még magasabb büntetéssel sújtott. Baláskovits Andrást, aki a délelőtti tüntetés alkalmával köveket szedett és ugyancsak elejétől végig résztvett a kicsapongásokban; Pellei Mihályt, aki mindenütt jelen volt és a veszteglőnél Papp Márton városi kerülőtől a város főjegyzőjének hátaslovát erőszakkal elvette, azon mindaddig lovagolt, míg le nem esett; Kreuczer Antalt és Szikszai Istvánt, akik reggeltől, Szarka Ferencet pedig, aki három órától egész estig a lázadásban mindenütt tevékenyen résztvett, tört és rombolt; Pirner Ferencet, aki a veszteglő első számú sátorát szétszedte, abból mindenféle eszközt elhordott; Pintér Mihályt, aki a Két pisztoly-vendégfogadónak kirablásában résztvett, onnan a billiárd-asztalról letépett zöld posztót és egy dákót magával vitt; végül Sajgó Jánost, aki bár mindent tagad, mégis bebizonyosodott, hogy az általa ellopott holmikat testvéreinek átadta és mindenütt jelen volt — részben a felsorolt vádlottak vallomásai, részben Bóta Albert, Szloboda János, Langer János, Scheér Rochus, Techenbech Miklós és Juratsek Károly tanuknak terhelő vallomásai alapján — enyhítő körülményt nem találva — a harmadik osztályba sorozta.

Különös figyelemmel minősítette a bíróság a perbefogott vádlottak között szereplő egyetlen nemes ember bűncselekményét, aki nemesi mivoltáról megfélemlkezve, részese lett az utcanép bűneinek: »Nagyságos Kalmár István, a ki nem tekéntvén Nemesi díszes szabadságait s azt, hogy mesterségénél fogva olly helyheztetésben vala, hogy másokat inkább jóra inteni, mint bűnös tetteikben részt venni köteles lett volna, a Zrinyi és Két pisztoly vendégfogadóknál erőszakosan kitsikart borból ivott, s abból másokat is itatott.« A bíróság nemes Kalmár Istvánt is bűncselekménye alapján ugyancsak a harmadik osztályba sorozta.

A negyedik osztályba a következők kerültek: Kohót Ferenc, aki gróf Cziráky házában ablakait beverte, »a Kerepesi és Soroksári utczákon pedig egy léttzel hadarászott s lámpásokat tört«; Zaduba István, aki a »Hídvámháznak egy ablakját kifeszítette s a fedelét is kezdete rontani«; Hupka György, aki a Két pisztoly-korcsma billiárd-asztaláról ellopott posztóból és egy dákóból készített zászlót a tömeg élén vitte és ezzel vezette őket a veszteglőházig; végül Kszantner Károly, aki a »Hídvámháznak elrontásával terhelte.«

Az ötödik osztályba Babtsányi Ferenc, Varga János és Berkó János kerültek csupán azért, mert a tüntető és lázongó tömeggel együtt voltak.

A törvényszék a vádlottak osztályba sorozása után és a jogerős

osztályozás alapján így ítélkezett: »az első Classisban lévő Bukovits Mihály Két Esztendei, a másodikban lévő Szaktsi Ignác egyesztendei, a harmadikban lévő Baláskovits András, Pellei Mihály, Kreuczer Antal, Szikszai István, Szarka Ferencz, Pirner Ferencz, Pintér Mihály, Nagyságos Kalmár István és Sajgó János Fél Esztendei; Végtere a negyedikben lévő Kohót Ferencz, Zaduba István, Hupka György és Kszantner Károly egy Fertály esztendei — ezek között pedig Bukovits Mihály, Szikszai István, Nagyságos Kalmár István és Sajgó János a Vármegye Tömlöczében, a többiek pedig Sz. Kir. Pest Várossának Fogházában, béhozattatásoknak napjától számítandó, s vason közmunkában és hetenként kétnapi böjt mellett eltöltendő Rabságra ítéltetnek — az ötödik Classisban lévő Baptsányi Ferencz, Berkó János és Varga János pedig eddig elszenvedett raboskodásoknak büntetésül lett bé számíttatása mellett szabadon botsájtatnak, s az okozott károknak a mennyiben a perbeli próbák szerint azoknak tételekben egyik vagy másik helyen részt vettek; rész szerint a már béperesített jegyzékekben foglalt, rész szerint az ítélet végre hajtása alkalmával hitelesen bé bizonyítandó mennyiségek szerint, a mennyiben tulajdon értékkel birnak, megtérítésekben minnyája in solidum marasztaltatván, ezen Ítéletnek végrehajtása Biróiképpen elrendeltetik, és e végre a Vármegye részéről Főszolgabíró Zlinszky János maga mellé véendő Esküdtjével, Sz. Kir. Pest Várossának részéről pedig Senator Morlin Imre kiküldettettek. Andrásy Jánosra nézve a ki ezen pernek folyamattya alatt annak utolsó napjain a Felperes ügyész által béiktatott Jelentés szerint a megyei Tömlöczben megholt — ennél fogva az Ítélet hozásának szüksége megszűnván.«

Az egyetem tanácsa a fentebb szereplő három orvostanhallgató ügyével csak az új iskolai év kezdetén foglalkozott. A diákokra — Antonovits, Szaksy és Litsauer volt a nevük — nem bizonyult ugyan rá, hogy a zavargásokban részt vettek volna, de különleges kihágásuk és a közreműlet alkalmával véghezvitt cselekedeteik miatt az elsőt négy, a másodikat másfél, a harmadikat pedig egyhónapi börtönre ítélték.

A vegyes törvényszék ítéletét megküldte Pest város tanácsának is, hogy a város fogházában lévőek a rájuk kimért büntetést szabályosan letöltsék. Ugyanebben az átiratban a bíróság felhívta a tanács figyelmét arra, hogy a vádhatóságot képviselő tiszti ügyész nemcsak azok ellen emelt vádat, akiket most elítéltek, hanem azok ellen is, akiket súlyos sebesülésük folytán nem állíthatott a törvényszék elé. Ezért arra kérte a törvényszék Pest város tanácsát, hogy »a rövid úton meg ítélt rabokon kívül még többen a Katonaságnak lövései által nyerttsebjekben a Nemes Város Kórházában sinlődnek, ezekre nézve pedig ezen vakmerőségeikért már is nyert büntetéseiken kívül még a Bosszuálló Igazságnak fenytéke is fenn maradna: annál fogva ezeknek állapotokról bennünket tudósítani ne terheltessenek.« Azonban gyógyulásuk után ezeknek a törvényszék elé való állítására adat nincsen, úgylátszik, súlyos sebesülésüket elég büntetésnek vették rendbontásaikért.

A törvényszék ítéletében az összes vádlottakat még arra is egyetemlegesen kötelezte, hogyha a rendzavarással és rombolással bárhol és bárkinél kárt okoztak, kötelesek azt teljes egészében megtéríteni. Való-

ságban ezt végrehajtani nem lehetett, mert az elítélt vádlottak vagyontalan, szegény emberek voltak. Annyira földhözragadt szegények voltak, hogy a pestvárosi tanácsnak ebben az ügyben a törvényszékhez küldött érdemleges jelentésében a vádlottak vagyoni helyzetéről csak ilyen megállapításokat lehet találni: »egyébb vagyona a testén lévő öltözetén kívül nintsen«, »egy kabát, nadrág és három ümögön kívül egyebe nintsen«, »egy ümögön és avitt nadrágon kívül egyebe nintsen«, »szükséges fejér ruháján és vándorló tarisznyáján kívül egyebe nints.«

A törvényszék ítéletével lesújtott a vádlottakra és megérdemelt büntetésben részesítette őket. A legsúlyosabbat természetesen azok vették el a földi igazságszolgáltatás kezéből, akik a törvényes karhatalommal szembeszállva meghaltak. A fékevesztett utcanép felelőtlensége eredményezte ezt a gyászos napot Pest városának életében, mert ez volt az első alkalom, amikor a katonaságnak fegyvert kellett használnia a magáról megfeledkezett néppel szemben és polgárvért kellett ontania.

Horváth Gyula

J E G Y Z E T E K.

1) Hóman—Szekfű: Magyar történet V. köt. 285. l.

2) Szalay—Baróti: A magyar nemzet története IV. köt. 377. l.

3) ... »az első eseteket június 13-án Tiszaújlakon és Tokajban észlelték, ahová Máramaros vármegyéből hurcolták be a Tisza hátán sót szállító tutajosok.« Szumowski—Herczeg: Az orvostudomány története 584. l.

4) Bártfai Szabó László: Adatok az 1831-i kolera történetéhez Budán és Pesten. Historia III. évf. 7—9. szám 141. l. — Bálint Nagy István: Az első cholera-járvány története és gyógy módja c. tanulmányában a fenti időre a következő adatokat közli: beteg lett: 536.517, meghalt: 237.614, tehát a betegek mintegy 60%-a. Orvosi Hetilap 1931. évf. 1217. l.

5) Pest megye feliratára, melyet minden vármegyének és törvényhatóságnak megküldöttek, Máramaros vármegye 1831 június hó 26-án 656. sz. a. kelt átiratában válaszolt. Válaszában elhárította a vádakát, majd részletesen ismertette a megye részéről fogantatosított, kolera elleni intézkedéseket. Többek között a határt lezárták, »minden Gallitziaiakat kiknek számok több százakra ment, azonnal ki hajtott... « A megyének Galiciával és Bukovinával határos részére 7 század katonaságot és 2000 polgári őrt állítottak. Tehát ne a hiányos intézkedésekben keressék a baj okát, hanem inkább »a Tisza vizében, annak mostani netaláni veszedelmes ki-párolgásaiban vagy a benne található s a levegőt megvesztegető férgekben, — a vagy a mostani időjárásban, midőn közönségesen sok hideg és nagy esőzések jártak s a forróság a hives és nedves idők egymást sürjen (!) váltogatták, — ezen kuffőből való okoskodásra utasítja... az a közönséges tapasztalás is, hogy a fenn forgó betegség és halálos esetek leginkább és legtöbbször a Tisza parton munkálkodott... a vagy a Tiszához és más folyó vizekhez legközelebb esett Helyeken fejtoztek ki.« Szföv. Ltár, Int. a. n. 4224.

6) Szföv. Ltár, Int. a. n. 4224.

7) Magyary-Kossa Gyula: Stáhly Ignác szerepe a pesti cholera zavargásokban, 1831. Orvosi Hetilap 1936. évf. 522. l.

8) A hatóságok minden eszközt megragadtak, hogy a járványt a Tiszánál megállítsák. A folyót természetes záróvonalnak tekintették, és azon csak hatósági engedéllyel lehetett átkelni.

9) Günther József, a csehországi Debl községből való, 35 éves, r. kat. vallású, városi éjjeli-őrök vezetőjének vallomása. Szföv. Ltár, Int. a. n. 4224.

10) Magyary-Kossa Gyula id. m. Orvosi Hetilap 1936. évf. 522. l.

11) Fogler Sámuel, 52 éves, evang. vallású, a pesti »Promenad« haszonbérelőjének eskü alatti vallomása. Szföv. Ltár, Int. a. n. 4224.

12) Bod Dániel hídvámbiztos jelentése. U. o.

13) Schmidt János, pesti szül., 33 éves, r. kat. vallású, szabómester eskü alatti vallomása. U. o.

14) Aichmayer János, 60 éves, r. kat. vallású, városi comissarius vallomása. U. o.

15) Feifer János, pesti szül., 40 éves, r. kat. vallású, városi darabont vallomása. U. o.

16) ... »contubernium militare... « U. o.

17) Zwerina Ferenc, 34 éves, r. kat. vallású, korcsmáros vallomása. U. o.

18) Beck József, pesti szül., 49 éves, r. kat. vallású, városi éjjeli őrök vezetőjének vallomása. U. o.

19) Pfligler György, az ausztriai Stadesdorf-ból való, 31 éves, r. kat. vallású, kapus (gr. Cziráky Antalnál) vallomása. U. o.

20) Pischinger Antal, az ausztriai Kaltenleutgeben-ből való, 34 éves, r. kat. vallású, kávé eskü alatti vallomása. U. o.

21) Matyovsky János, 43 éves, r. kat. vallású, korcsmáros eskü alatti vallomása. U. o.

22) Kleinlein János, a bajorországi Nürnberg-ből való, 38 éves, evang. vallású, kávé eskü alatti vallomása. U. o.

23) Schulmeiszter Ferenc, 30 éves, r. kat. vallású, vendégfogadás eskü alatti vallomása. U. o.

24) Sturm János, 45 éves, r. kat. vallású, vendégfogadás eskü alatti vallomása. U. o.

²⁵⁾ Vernhardt Pál cs. és kir. tábornok jelentése. U. o.

²⁶⁾ Szécsi Györgynek, az Üllői-úti sorompó biztosának jelentése. A jelentéshez mellékelt leltár szerint a kár berendezési és használati tárgyokban, háziállatokban és élelmiszerekben a következő volt: egy tölgyfa asztal, egy cseresnyefából készült politúrozott asztal, két fenyőfa asztal, két tölgyfa almárium, az egyik tizenkét fiókkal, egy konyha-almárium a konyhaszerekkel együtt, két bőrrel és két szalmával bevont szék, egy sütő- és egy mosóteknő, egy élésláda, két kapa és két ásó, négy liba és tizenkét csirke, két öreg tyúk, egy lepedő, egy kendő, két pár fehér ruha, $\frac{1}{4}$ mázsa liszt, melyet kiszórtak, négy font zsír, ezt fazekastól földhözverték. — A Határcsárdában a korcsmárosnak 640 forint kárt okoztak. U. o.

²⁷⁾ » ... die Compagnie en Colonne... « U. o.

²⁸⁾ » ... Die Empörer verliessen ihre Beute, und sammelten sich die ganze Breite der Gasse einnehmend, in einer Linie von beträchtlicher Tiefe. Der Hauptmann liess seinerseits die Compagnie en Front aufmarschieren, kaum als dieses vollendet war, drang schon der Haufe mit vielem Geschrei in erster Linie mit langen Stangen, Prügeln, Brecheisen, selbst mit Gewehren und Säbeln bewaffnet, unter vielfältigen Zuruf: Zurück, sonst werdet ihr alle tod geschlagen!« U. o.

²⁹⁾ » ... in die Mitte der Colone escortiren... « U. o.

³⁰⁾ » ... Unter einstimmigen Dankbezeugungen der Bewohner der Üllöer Gasse setzte ich meinen Marsch ungehindert fort, ... « U. o.

³¹⁾ Külvárosok alatt a Belvároson kívüleső városrészeket (Terézvárcs, Józsefváros, Lipótváros, Ferencváros) kell értenünk.

³²⁾ Pisztory Jakab városi alkapitány jelentése. U. o.

³³⁾ Szföv. Ltár, Int. a. n. 4224.

³⁴⁾ Ezek az adatok, nemkülönben a következőkben felhasznált idézetek mind a Szföv. Ltár, Int. a. n. 4224. szám alatt őrzött iratokból valók.

Buda főváros első törvényhatósági közgyűlésének megalakulása.

— 1848 —

A szabad királyi városokról szóló 1848: XXIII. törvénycikk Buda főváros belső szervezetében és közigazgatásában igen jelentős változásokat idézett elő. A változások két pont körül kristályosodnak ki: a tisztújítás és törvényhatósági közgyűlés körül. Ezek egymással szorosan összefüggenek, és közös kristályosodási tengelyük a népképviselő elve. A törvény életbelépését követő első tisztújítást illetően a változás abban áll, hogy minden választójoggal rendelkező lakosnak alkalma nyílik közvetlen szavazatával résztvenni a tisztújításokon. Sem a tanács, sem a választott polgárság nem önmagát kiegészítő testület többé. A város arisztokráciájának — a tanácsnak és a választott polgárságnak — rendi hatalma ezen a ponton szenved a első komolyabb csorbát. A későbbi tisztviselőválasztásokat a törvény a törvényhatósági közgyűlés hatáskörébe utalja. Magát a közgyűlést ugyanez a törvény szervezi meg. A közgyűlés képviselőtagjainak megválasztásában szintén érvényesül a népképviselő elve, mert a választásokon résztvehet a város minden választójoggal rendelkező lakosa.

A népképviselői elv azonban, amely elméletben lehetővé tette volna, hogy a város minden egyes polgára maga irányítsa a saját sorsát a közönségén keresztül, az első választásoknál Budán nem vezetett az elv szempontjából meglepő eredményre. Gyakorlatilag ugyanis az új törvény megtörte bár a régi városi arisztokrácia rendi hatalmát, de ugyanakkor vagyoni és jövedelmi cenzusok megállapításával utat nyitott — természetesen a polgári rendhez nem tartozó új elemek mellett — ugyanazon polgári rend túlnyomó érvényesülési lehetőségének.

Az 1848. évi első választásokon a polgárság egyébként sem veszté el még lába alól a talajt, amelyen több mint egy évszázadon át állott. Pusztán a polgárjog birtoklása a törvény által is elfogadott jogalap a választójog megszerzésére — ha nem is kizárólagosan. A polgárság nagyobb része élt is a jogával és a régi polgárjoga alapján szerepel a választói névjegyzékekben. Számosan vannak azonban már az első választásoknál olyanok, akiknek neve mellett a választói névjegyzékekben egyéb jogcímek rovatait is kitöltötték. A polgárjog erejének csökkenésével mintegy előjegyezték a választójog folyamatos birtoklásának és gyakorlásának feltételeit. Megéreztek az idők fordulását, de ugyanakkor gondoskodtak régi jogállományuk átmentéséről is.

A törvényhatósági közgyűlés megalakítása nemcsak a népképviselői elv megvalósításának szempontjából jelentős. A tanács régi teljhatalmából a közgyűlés veszi át a város ügyeinek felsővonalú intézését. Mindazt, amit a tanács a külső tanács és a választott polgárság önkényes kizárásával

jogalap nélkül gyakorolt, a közgyűlés most a törvény rendelkezése értelmében veszi hatáskörébe. Igen találoán jellemezhetjük a közgyűlés szerepét Türnbök János és Házmán Ferenc szavaival. Buda főváros e két országgyűlési követe a törvényt előkészítő tárgyalásokról küldött jelentésében azt mondja, hogy »a közigazgatás a tisztviselők és a képviselők által álló közgyűlés által vezéreltetik«. A tanács eredeti hivatásához és jogköréhez tér vissza, amikor a közigazgatás végrehajtásának szervévé lesz.

A törvény végrehajtása során 1848 április 26-án kerül először sor Buda fővárosban a törvényhatósági közgyűlés megalakításának munkálataira. Ekkor hívja ugyanis a polgármester közös és nyilvános ülésbe az eddigi tanácsot és a választott polgárságot, hogy a törvénycikk 11. §-ának megfelelően a tisztújító szék megtartására a gyűlés tagjai által elnök, egyszersmind a választók összeírása végett küldöttségek választassanak. A tisztújító szék elnökéül, valamint a képviselőválasztások elnökéül is Ráth Péter budai polgárt, tabáni gyógyszerészt választja meg a gyűlés — mint a vonatkozó jegyzőkönyv megőrökíti — felkiáltás útján közakarattal. Ugyanekkor a választók összeírása végett 76 tagból álló *középponti választmányt* küldenek ki.

Az elnök és a választmány vállaira súlyos feladat nehezedett. Törvényhatósági közgyűlést előttük még nem készítettek elő Budán, kitaposatlan úton kellett tehát a célt elérniük. Kétszeresen nehéz volt a feladat számukra azért is, mert úgyszólván valamennyiük polgári foglalkozása másirányú jártasságot eredményezhetett, mint amit az előkészítő munkálatok megkívántak. A törvény szűkszávsága és az útmutatóul szánt, április 20-án kelt belügyminiszteri körlevél pedig sokszor hagyhatta cserben a tájékozódást keresőket. Ráth Péternek és társainak valóban ritka odaadó munkája tette csak lehetővé, hogy mindössze negyven napi előkészület után a törvényhatósági közgyűlés összeülhetett.

Előkészítő munkálataiknak java részét Buda főváros lakosságának megszámlálása és lajstrombafoglalása, a választási képesség egyénenkénti elbírálása és a választói képességgel rendelkező választók összeírása képezte. Mind a népszámlálás lebonyolítására, mind a választói képesség elbírálására és a választók összeírására célszerűnek mutatkozott — amint e tekintetben az említett belügyminiszteri rendelet kifejezetten rendelkezett is — Buda fővárosnak *választókerületekre* osztása. A felosztást még az április 26-án tartott közgyűlésben akként rendezik, hogy nyolc választókerületre osztják a várost. A Vár, Krisztinaváros, Országút és Újlak egy-egy, a Viziváros és a Tabán két-két választókerületet alkot. A 76 tagú választmány tagjai az így felosztott kerületekre oszolva végezték munkájukat, mint *kerületi választmányok*.

Buda főváros egész lakosságának összeírása és megszámlálása az 1848: XXIII. t.-c. végrehajtása szempontjából igen nagy jelentőségű. A törvény ugyanis a városnemek megállapításánál kizárólag a lakosság lélekszámát veszi alapul és ennek megfelelően különböztet meg *kis-, közép- és nagyvárosokat* a szerint, amint a lakosság száma kisebb 12.000-nél, 12.000 és 30.000 között van, vagy meghaladja a 30.000-et (4. §). A városok ilyen alapon történő felosztásának viszont a választói képesség megállapításánál figyelembe vett különféle cenzusok tekintetében (6. §),

a képviselőtestület tagjainak száma szempontjából (21. és 22. §§), valamint a törvényhatósági közgyűlésen jelenlévő képviselők határozathozatali képességét illetően (29. §) van messzemenő jelentősége. Érthető tehát, hogy az április hó 26-án kiküldött választmány első és legfontosabb feladata a népszéírás és népszámlálás lebonyolítása.

A választmány már a következő napon — április 27-én — tartott ülésében tárgyalja az összeírási lapok rovatbeosztását, amelynek tervezetét maga az elnöklő Ráth Péter készíti el és mutatja be az egybegyűltnek. Ugyanezen az ülésen intézkednek arról is, hogy az összeírás sikeres lebonyolítása érdekében a Várban a városi főkapitány, a többi városrészekben pedig az illetékes albírák hivatalos felszólítást intézzenek a lakossághoz. A felszólítás értelmében az előre meghatározott napokon a kijelölt házakban egy-egy családtagnak otthon kellett tartózkodnia, hogy az összeíróknak a szükséges felvilágosításokat megadhassák. A választmány április 29-i ülésében kiosztják a kerületi választmányok között az összeírási lajstromokat és az összeírás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében elhatározzák, hogy minden egyes családfőnek, a cselédség tagjainak, esetleges idegen személyeknek vezeték- és keresztnévét, gyermekeknek azonban csak a keresztnévét írják össze. A zsidóknál az *Észrevételek* rovatban a *zsidó* szó bejegyzésében állapotnak meg. A május 8-i választmányi ülésen a kerületi választmányok már kész lajstromokkal jelennek meg, amelyekből kitévően Buda fővárosnak 1848-ban 38.703 lakosa volt.

A lakosság összeírásánál kényesebb feladatnak bizonyult a választói képesség egyénenkénti elbírálása. A törvény 6. §-a szerint a város közönségéhez tartozó minden teljes korú férfi, aki sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom alatt nem áll, sem pedig hűtlenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás vagy gyujtogatás miatt fenyíték alatt nincsen, törvényesen bevett valláskülönbség nélkül választó, ha: *a)* akár ő, akár hitvese a város területén fekvő olyan háznak vagy teleknek egy év óta telekkönyvileg nyilvántartott tulajdonosa — örökségi szerzésnél az egy évtől eltekintettek (7. §) — amely ingatlanok értéke kisvárosban 300, középvárosban 700, nagyvárosban 1000 és Pest városában 2000 pengő forint; *b)* a városban egy év óta letelepedett, tulajdon műhellyel rendelkező, legalább egy segéd-del dolgozó kézműves, egy év óta a városban bejegyzett és kereskedési teleppel rendelkező kereskedő vagy gyáros; *c)* tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a Magyar Tudós Társaság tagjai, kik a városban egy év óta letelepedtek és kisvárosban 40, középvárosban 60, nagyvárosban 80, Pest városában pedig 100 pengő forint házbért fizetnek; *d)* az említettekén kívül választók azok is, akik valamely városban két év óta letelepedtek és kisvárosban 200, középvárosban 400, nagyvárosban 600, Pest városában 800 pengő forint biztos jövedelemmel rendelkeznek. Végül *e)* az eddigi városi polgárok valamennyien választók abban az esetben is, ha az említett pontokban felsorolt feltételek egyikének sem felelnek meg.

A választói képesség megállapításánál a törvény említett §-ában számos meghatározás adott alkalmat különféle értelmezésre. A választmány tagjai gondoskodtak arról, hogy a választói képesség megállapítása körül felmerülhető kérdésekben a saját kebelükből alakítandó nyolctagú

fellebbviteli választmány döntsön. E választmányt az április 27-i választmányi ülésben alkotják meg oly módon, hogy abba minden kerületi választmány választókerületenként egy-egy tagot küld. Tehát a Vár, Krisztinaváros, Országút és Újlak egy-egy, a Viziváros és Tabán két-két taggal szerepelt a fellebbviteli választmányban.

Az egyöntetű eljárás és a viták lehető elkerülése érdekében leszögezi a választmány a választói képesség megállapításánál követendő gyakorlati elveket. Ezek szerint az ingatlanok tulajdonosai tulajdonjogukat teleklevéllel tartoztak igazolni. A kézművesek a céhmester bizonyítványát, a gyárosok és kereskedők pedig hatósági engedélyt (iparendedély) mutattak fel. Tudorok, sebészek — általában a diplomások — eredeti oklevéllel és a fizetett házbér összegéről a háztulajdonos *rendesen* kiállított bizonyítványával igazolták a választmány tagjai előtt választási képességüket. Akiket jövedelmük alapján soroltak a választók közé, azok részvények, státuspapírok, hivatalos fizetésről szóló okiratok felmutatásával igazolták igényjogosultságukat.

Külön foglalkozik a választmány a május 8-i választmányi ülésen a városi tisztviselők választóképességének megállapításával. E tekintetben úgy határoznak, hogy a városi tisztviselők csak abban az esetben rendelkeznek választójoggal, ha a törvényben előírt kellékek valamelyikének megfelelnek; tehát városi tisztviselői mivolta senkit sem hozott kedvezőbb helyzetbe a lakosság egyéb tagjainál a választójog szempontjából.

A törvény 6. §-ában említett *gazdai hatalom* kifejezést úgy értelmezik, hogy az nem egyéb *úri hatalomnál*. Tehát a gazdai hatalom alatt állók, úri hatalom alatt lévén, nem független egyének s ilyenekül azok tekintetnek, akik »kialkudott bérért mint cselédek magány polgároknál szolgálnak«. Ezek választójoggal nem rendelkeznek. Ellenben a közszolgálatban lévő mindazok az egyének, akik bár szolgáknak neveztetnek, de rendszeresített nyugdíjra jogosultak, valamint a király és a nádor udvari személyzete is, ha a törvényt szabta választói képességüket egyébként hitelesen ki tudják mutatni, a választók közé fölveendők. Hasonlóképpen föl kell venni a választók közé a diplomások köztisztviselőket, bár esetleg sem a törvényben említett ingatlantulajdonnal, sem a Buda fővárosban megkívánt jövedelemmel nem rendelkeznek, ha legalább 80 pengő forint házbért fizetnek.

A kézművesek választójogára vonatkozó törvényes rendelkezést (6. § b) pont) a választmány önállóan, de bölcsen értelmezi. A törvény ugyanis csak annak a kézművesnek a számára biztosítja a választói képességet, aki a városban egy év óta letelepedett, tulajdon műhellyel rendelkezik és legalább egy segéddel dolgozik. Az 1848 májusára kialakuló helyzettel a törvényhozók nem számolhattak. A rendkívül *szorongó körülmények* a kézművesekre nehéz napokat hoztak, és számos kézműves, aki éveken át rendszeresen tartott segédet, kénytelen volt segédjét elbocsátani. A honvédség zászlóinak kibontásakor is bizonyára sok mesterlegény hagyta oda szerszámait. A választmány úgy véli, hogy a törvényhozás az ilyen kézművesek kizárását a választójogból nem célozhatta. Éppen ezért azon meggyőződésben van, hogy nem a törvény ellen, hanem a törvény szellemében cselekszik, amikor úgy határoz, hogy az »oly kézműveseket, akik most netalán segéd nélkül dolgoznak, eddig azonban köztudomásra segéddel

űzték mesterségüket, a választók közé mindenestre beiktassák». Természetesen az ilyen kézművesnek mesteri joggal kellett rendelkeznie.

Miután a választmány május 8-i ülésében az előadottak szerint kifejtette a választójog megállapítása tekintetében alkalmazandó elveit — mintegy értelmezését adta a törvény idevonatkozó 6. §-ának — legközelebbi feladatául a választójoggal rendelkezők összeírását tűzte ki. Május 10—15. napjain foganatosítják az összeírást. A kerületi választmányok délelőtt 9—12 óráig és délután 3—6 óráig ültek együtt. Az összeírás helyiségeiül a Várban a városháza tanácsterme, a Tabánban, Vízivárosban és Krisztinavárosban az illető városrészek törvényházai, Országúton a ferencrendiek épülete, Újlakon pedig az újlaki lelkész lakása szolgált.

A választások alkalmával előfordulható visszaélések meggátolására még az április 27-i választmányi ülésen elhatározzák, hogy minden választói képességgel rendelkező választónak *bizonyítványt* adnak. Ezt a bizonyítványt — választói képességet igazoló jegyet — minden összeírt választó már az összeírásnál megkapta a kerületi választmánytól és csak e bizonyítvány felmutatásával gyakorolhatta választójogát, bárha a választók névjegyzékébe egyébként föl is vették. A bizonyítvány szerkesztését és kellő számban történő kinyomatását is maga az elnök, Ráth Péter vállalta magára.

A népszámlálás megtörténte és a választók névjegyzékének összeállítása után — május 20-án — ismét közgyűlésbe ült össze a választott polgárság és a tanács. E közgyűlésen nagy lépéssel vitték előbbre a törvényhatósági közgyűlés megalakításának ügyét. Pontosán körvonalazták mind a városi tisztviselők megválasztására összeülő tisztújító szék, mind a képviselők megválasztására vonatkozó eljárások rendjét.

Mindenekelőtt elfogadták a választási elnök, Ráth Péter jelentését, amelyből kitűnőleg a város lakosságának és a választóknak összeírására kiküldött választmány sikeresen befejezte működését. A jelentés szerint a 38.703 lélekszámú összlakosságból választói képességgel rendelkezik 1811 fő. Az eredeti választói névjegyzékek átvizsgálása után ez a szám 1809-re csökken, mert számításaikba apróbb hiba csúszott be a választók sorszámozásának elvétése következtében. Buda összlakosságának tehát 4.7%-a rendelkezett választójoggal.

Nem látszik érdektelennek a választójog megszerzésének alapja szerint közelebről vizsgálni a választójoggal rendelkezőket. E szerint az alábbi táblázat állítható össze:

Városrész	A választók száma	A választójog megszerzésének alapja					régibb jog szerint
		ingatlanbirtok	ipar, üzlet	értelmiség és lakbér	jövedelem		
Vár	315	43	26	39	134	73	
Víziváros	502	63	71	23	43	302	
Tabán	428	86	92	37	1	212	
Országút	140	10	17	7	—	106	
Újlak	249	83	18	7	2	139	
Krisztinaváros	175	68	21	5	14	67	
Összesen :	1.809	353	245	118	194	899	
%-ban :	100%	19.5%	13.6%	6.5%	10.7%	49.7%	

A számadatok vizsgálatánál szembetűnő, hogy a város lélekszámahoz viszonyítva aránylag kevés a választójoggal rendelkezők száma. A 4·7% semmiképpen sem fejezi ki azt az arányt, amellyel Buda főváros lakossága a választásokban résztvehetett volna. Kétségtelen, hogy a választói képesség megszerzésének a törvény 6. §-ában körülírt feltételei nem enyhék; alkalmasak arra, hogy egészséges átmenetet teremtsenek a régi polgári rendi világ és a népképviselőt városigazgatása között. A választói képesség megállapítására kiküldött választmány is lelkiismeretesen fogta fel feladatát és ragaszkodott a törvény betűihez, de legalább is annak szelleme ellen sohasem vétett. Elegendő, ha ez utóbbinak igazolására a választói névjegyzékek mellé csatolt *Észrevételek* című füzetekre utalunk, amelyekben a választmány konkrét vitás esetekkel kapcsolatban világosan kifejti álláspontját. De a törvény szigorú feltételei és a választmány lelkiismeretessége ellenére is magasabb lehetett volna a választójoggal rendelkezők száma, ha jogukkal élni kívántak volna mindazok, akiknek a törvény arra lehetőséget nyújtott. A közügy iránt megnyilvánult közömbösség, a megváltozott viszonyokkal szemben tanúsított ellenszenv és a választójogban rejlő polgári hatalom és kötelesség fel nem ismerése egyaránt közrejátszhattak sokak távolmaradásában. Távolmaradásukat feltétlenül megkönnyítette az a körülmény, hogy a törvény nem tartalmaz szankciót a választójoggal szemben közömbös és az azzal élni nem kívánó jogalanyokkal szemben. Előfordult például, hogy a választói névjegyzékbe fölvetett egyik polgár megjelent a választmány előtt, letette az asztalra a választói képességét tanúsító bizonyítványt és a választmány tagjainak szemeláttára kihúzta nevét a választók sorából.

Nem lehet vitás, hogy a választójoggal élni nem kívánók nagy hányada a polgári rendhez tartozó lakosság köréből került ki. Alig tehető fel ugyanis, hogy éppen azok maradtak volna távol a választásoktól, akiknek számára a törvény a népképviselői elv alapján utat nyitott ennek a fontos és régen óhajtott jognak gyakorlására.

A régebbi jog szerint — tehát a polgárjog alapján — választójogot szerettek száma nem értelmezhető olyanképpen, mintha a régi polgári rend tagjai közül csak 899-en szerezték volna meg a választójogot. Még sem közelíti ez a szám azoknak a budai polgároknak számát, akik csupán a polgárjoguk alapján lehettek volna részesei a választójognak. Buda fővárosnak ugyanis már 1828-ban 11.411 főnyi férfilakosságából 1052 a polgár és bár ez a szám 1848-ig feltétlenül emelkedett, most mindössze 899 választó szerepel polgárjoga alapján a választói névjegyzékekben.

Ennek jórészt az a magyarázata, hogy a választói névjegyzékekben szereplő ingatlanbirtokosok, valamint iparosok és kereskedők, bár sokan polgárai a városnak, mégsem a régi jogra való hivatkozással kérik a választói képességük megállapítását, hanem a törvényben alapul nyújtott új jogcímenek. Hogy a birtokosok, iparosok és kereskedők között jelentős számú, polgárjoggal rendelkező választó lehetett, arra nézve az ingatlanszerzésnek és az iparjog megszerzésének a polgárjoggal való szoros kapcsolatai elegendő magyarázattal szolgálnak.

Ha az elmondottak alapján módosítjuk a polgári elemre eső 49·7%-ot, a régi polgári rend tagjainak többségével kell számolnunk. Ez a körülmény

azonban semmit sem von le a törvény értékéből a népképviselési elv érvényesülését illetően. Az elv érvényesülése ugyanis az adott körülmények között nem nyilvánulhatott számszerű eredményekben, hanem sokkal inkább a régi keretek megbontásában, az átalakulás lehetőségének megteremtésében. Ebben a tekintetben a törvény elérte célját, hiszen maga a polgárság élt az alkalommal és új jogcímenek kérte választójogának megállapítását.

A népszámlálás eredménye alapján Buda a nagyvárosok közé tartozik, minthogy lakosainak száma meghaladja a 30.000-et (4. §). Nagyvárosokban a képviselőtestület legalább 157 tagból áll (21. §). Ehhez a 157 képviselőhöz a 30.000-nél több lelket számláló nagyvárosok minden 30.000-en felüli 800 állandó lakos után még egy-egy képviselőt választhattak (22. §). A törvény azonban nem rendelkezik világosan abban a tekintetben, hogy vajon minden megkezdett 800 lakos után választható-e egy-egy képviselő, vagy csak a teljes 800-as csoportok után küldhetett-e egy-egy képviselővel többlet a város közönsége a törvényhatósági közgyűlésbe. Talán éppen a törvény kevésbé szabatos rendelkezése az oka annak, hogy Budán is a 30.000-en felüli 8703 állandó lakos után majd 11, majd 10 képviselővel számolnak. Reánk maradtak Ráth Péter választási elnöknek a képviselőválasztásokra vonatkozó fogalmazványai, és mind ezekben, mind a közgyűléshez benyújtott jelentésében az országúti kerületben 19 képviselő megválasztásáról tesz említést, viszont amikor ugyanabban a jelentésében felsorolja névszerint a képviselőket, már csak 18 nevet közöl a közgyűléssel. Végeredményben tehát a 8703-as maradék után csak 10 képviselőt választottak, és így Buda főváros törvényhatósági közgyűlésének 167 képviselőtagja volt.

Minthogy a törvény 15. §-ában kimondja, hogy a tisztviselők választása — ellentétben a képviselők választásával — kijelölés »közbejöttével« történik, a május 20-i közgyűlés gondoskodik a 12 tagú *kijelölőválasztmány* megalakításáról. A kijelölőválasztmány tagjait az összes választók sorából kijelölés nélkül választották. Ez a választás szavazati bárcákkal történt olyképpen, hogy a választók mindegyike a szavazati bárcára felírta annak a 12 egyénnek a nevét, akik iránt legnagyobb bizalommal viseltetett. A kijelölőválasztmány tagjait illető szavazati bárcák átvételére és a szavazatok feldolgozására *9 tagú választmányt* küldenek ki. E választmány működésének helyéül az Országháza nagytermét, idejéül pedig május 22-ét jelölték ki, amely napon délelőtt 9—12 óráig és délután 3—6 óráig minden választó leadhatta szavazati bárcáját. Aki a megjelölt időben és helyen a szavazati bárcát leadni elmulasztotta, kimaradt a kijelölőválasztmány választásából, mert a később leadott szavazati bárcákat nem fogadták el.

A tisztújítás idejéül még az április 26-i közgyűlés május 22-ét tűzte ki. Az előkészületek azonban a választmányok legnagyobb munkakészsége és igyekezete ellenére sem nyertek a kívánt időre befejezést. Jelentős késedelmet a tisztújítás mégsem szenvedett, mert a május 20-i közgyűlés már május 27-re kitűzhette a választásokat.

A törvényhatósági közgyűlés képviselőinek választását közvetlenül a tisztviselők megválasztása utáni időre vették tervbe. A Buda városa

által választandó képviselők számának városrészek, illetőleg választókerületenkénti elosztását ugyancsak a május 20-i közgyűlés állapította meg. A választókerületek lakosságának számarányához képest a Viziváros 51, a Tabán 42, a Vár 20, a Krisztinaváros 18, Újlak 28, Országút szintén 18 képviselőt választott.

A kijelölőválasztmányra történő szavazatok összeszedésével megbízott választmány a közgyűlésben megállapított időben és helyen pontosan összeült. A választók minden zavaró mozzanat nélkül, magas százalékarányban (87,3%) vettek részt a kijelölőválasztmány megválasztásában. A szavazatszedő választmány már május 24-én jelenthette a közgyűlésnek, hogy a jogosult 1809 választó közül 1581 leadta szavazóbárcáját. E választmány május 23-án éjjel 12 órakor fejezte be a szavazatok megszámlálását, amelynek eredményeképpen a tisztújításnál működő kijelölőválasztmány tagjaiul a következőket választották meg: Albert Ferenc, Kreutz Ferenc, Verderber József, Zeitlinger József, Jakobson Károly, Goldinger János, Linhardt Mátyás, Dancier József, Lampl Jakab, Strok Ferenc, id. Thoma József és Tóth István.

A kijelölőválasztmány tagjai közül Jakobson Károly még május 24-én lemondott kijelölőválasztmányi tagságáról.

A választmány közgyűléshez benyújtott május 24-i jelentésének mellékleteként az alábbi nyilatkozatot találjuk az iratok között: »Der gefertigte erklárt hiemit, dass er auf die ihm durch Wahl zugefallene Stelle als Mitglied des Candidations-Ausschusses Verzicht leiste. Ofen am 24. Mai 1848. Carl Jakobson.« A lemondás háttérében meghúzódó okokat és a lemondott választmányi tag pótlását kutatva csakhamar fény derül Jakobson Károly lemondásának igazi okaira, míg a pótlásról történt gondoskodást nem őrizték meg a vonatkozó iratok. Feltehető azonban, hogy a rendkívül fontos szerepet betöltő kijelölőválasztmányt nem hagyták csonkán, azt valamiképpen kiegészítették.

Jakobson Károly szerepének megvilágítása már csak azért sem érdektelen, mert ő volt az egyetlen — a fennmaradt források szerint — aki megkísérelte keresztelni Ráth Péter egyenesvonalú munkáját és párt-híveket toborozva, az első politikai ízű megmozdulással igyekezett befolyásolni a törvényhatósági közgyűlés előkészítő munkálatait.

A május 15-i közgyűlés jegyzőkönyvében olvashatjuk, hogy »Jakobson Károly vezérlete alatt a mai napon összecsoportozott nagy néptömeg által Ráth Péter úr tisztújítási elnökön méltatlanság követtetvén el, közgyűlésileg határozottat, hogy nevezett Jakobson Károly és pártembereinek e rakoncátlankodása szigorúan megvizsgálatván, e bűnösök törvény eleibe állíttassanak és megfenyíttessenek.« Jakobson Károly ellenlábasai a politikai harcmodor kétségtelenül alantas fegyveréhez nyúltak, amikor személyében igyekeztek őt lehetetlenné tenni. Május 24-én a közgyűlés előtt egy bizonyos hiteles bizonyítvány kerül bemutatásra, amely szerint Jakobson Károly ellen Pesten a városi törvényszék előtt tisztí ügyészi per van folyamatban. A bizonyítvány benyújtója Jakobson Károlyt az 1848. évi XXIII. t.-c. 6. §-a alapján kéri kizártni a választójoggal rendelkezők sorából. A közgyűlés a bemutatott bizonyítvány alapján nem foglal véglegesen állást az ügyben, hanem a per keresetlevelét beszerezni kéri.

Mint már említettük, Jakobson Károly nem várja be a fejleményeket és a kijelölő választmányba történt megválasztásáról még a május 24-i közgyűlés napján lemond. Ő maga tudhatta legjobban, hogy Achilles-sarkán érte a támadás, mert két nappal később, május 26-án már a közgyűlés előtt fekszik az 1839. évi pesti tanácsülési jegyzőkönyv 323. számú kivonata, mely szerint »csempészkedés miatt fenyték alatt lévén« az 1848: XXIII. t.-c. 6. §-ának első bekezdése értelmében a választók sorából törlik, amiről — talán mintegy elégtételül — a tisztújítási elnököt, Ráth Pétert is értesítik az érdekelttel egyetemben. Ugyanezen év, 1848 június 8-án, a már megalakult törvényhatósági közgyűlésen Jakobson Károly kérelmet terjeszt elő, hogy egy bizonyos, reá nézve sértő közgyűlési határozatot megmásítanak, a közgyűlés azonban »törvényesen keletkezett saját határozatát meg nem másíthatván« a folyamodó kérelmét nem találta teljesíthetőnek. Ha ez a kérelem a választójogától megfosztó közgyűlési határozatra vonatkozik — sem a közgyűlési jegyzőkönyv, sem a fennmaradt iratok nem derítenek rá világosságot — akkor igen érdekes jogesettel állunk szemben. Mindenekelőtt alaposan feltételezhető, hogy Jakobson Károly a jogfosztó közgyűlési határozatot sérelmezte. A jegyzőkönyvek ugyanis azt mutatják, hogy ellene sem a tanácsból és a választott polgárságból álló régi közgyűlés, sem a törvény alapján megalakult törvényhatósági közgyűlés más sérelmes határozatot, sőt a kérdéses időközben egyáltalában semminemű határozatot nem hozott. Ha pedig a törvény rendelkezése alapján megalakult törvényhatósági közgyűlés ellene sérelmes határozatot nem hozott, nincsen alapja annak, hogy törvényesen keletkezett határozatról beszéljen. De még ha hozott volna is, minden jogalapot nélkülöz a törvényhatósági közgyűlés állásfoglalása Jakobson Károly kérelmével szemben, mert nincsen olyan jogszabály és nincsen a törvényhatósági közgyűlés határozatképességét megkötő olyan rendelkezés, amely kimondaná, hogy a közgyűlés által hozott határozatok a közgyűlés által meg nem másíthatók. Jogában állott a közgyűlésnek a kérelmezőt elutasítani, de az elutasítás indokolásában — saját hatáskörét ok nélkül megszorítva — vétett a szabatos okfejtés ellen.

Az említett, inkább kísérletnek nevezhető zavaró körülmény leszámításával Ráth Péter választási elnöknek és munkatársainak a törvényhatósági közgyűlést előkészítő munkáját semmi sem hátráltatta. A tisztújítás május 27-én, az Országháza nagytermében megkezdődhetett. A tisztviselők közül — a törvény 15. §-ának értelmében — a *polgármester, főbíró, főkapitány, alkapitány, jegyzők, tiszti ügyész, levéltárnok, telekbíró, számvevő, tiszti főorvos, fősebész és a főmérnök* tisztét *választás útján* töltötték be. A tisztviselők választásában a népképviselési elv alapján minden választójoggal rendelkező budai lakos résztvehetett. Szabad elhatározásukat nem korlátozta, hanem csak irányította a kijelölőválasztmány hármas jelölése.

A tisztviselőválasztás rendjét és szabályait a Ráth Péter elnökletével működő 76-os választmány állapította meg. E szerint a kijelölőválasztmány már a választást megelőző napon nyomtatott példányokban kiosztotta a választók között azoknak a jelölteknek névjegyzékét, akik valamelyik állás elnyeréséért pályáztak. A választók a kinyomtatott névjegyzékek alapján már eleve állást foglalhattak a megválasztandó személyt illetőleg,

Városi-hivatalokért folyamo- dóknak névsora.

Namensverzeichnis der Recurrenten um städtische Dienststellen.

1. Tanácsnoki állomásra. Um Magistratsrathsstellen.

Feley Ede	Paulovits László
Ludaics Miksa	Manokovits György
Soltész József	Piday János
Davidovits Dávid	Paldt József
Sándrik Pál	Ottmayer Antal
Nerodolik József	Máry Károly
Ebenhöch Anton	Ujváry Mihály
Temesváry Döme	Barna Ferencz
Andorffy Károly	Peregrini Elek.
Ronry Vincze	Weidinger Alajos
Balássy Antal	Balás Dénes
Brandtweiner János	

2. Jegyzői és ügyészi állomásra. Um Notár- und Fiskalstellen.

Schachtner Antal	Gallé József
Perviz János	Kasenszky József
Kúnhegyi Kámil	Micsinyei Antal
Gáspár Lajos	Hüttenbach Károly
Királyi Pál	Petz Adolf
Medve Imre	Raitsits Lajos
Hertl József	

3. Felsőbb állomásokra következő városi tisztviselők: Um höhere Aemter folgende städtische Beamten.

Zalaffy István.	Csik József
Eberling Mihály	Kinnach Károl

4. Főorvosi állomásra. — Um die Phyzikatstelle.

Hoffer István	Aizinger Endre
Schwüle orvostudor	

5. Számvevői állomásra. Um die Buchhalterstelle.

Eberl János	Trettina János
Mangold Ignác	

6. Mezei kapitányi állomásra. Um die Feld-Hauptmannstelle. Bogissits György.

Kelt Budán, Majus hó 25-én 1848.

A' kijelölési választmány által.
Durch den Candidations-Ausschuß.

Druck von Bogó.

annál is inkább, mert bár a kijelölőválasztmány gyakorolta a hármas jelölés jogát, mégis a megnyilatkozó közvéleményt a jelöléseknél tartozott figyelembe venni.

A tisztújítás napján az elnök, Ráth Péter nyitja meg az ülést, amelyen mindenekelőtt a régi tanács, a tisztikar és a választott polgárság eddigi hivatalaikról lemondanak. A választás idejére, a törvény 14. §-a szerint, a kapitány, a tiszti ügyész és a jegyző tisztének betöltéséről a választási elnök helyettesítés útján gondoskodott, sőt Budán — az ügymenet folytonosságának biztosítása érdekében, a közgyűlés határozata alapján — egy törvényszéki elnök, két tanácsnok és egy jegyző helyettesítésére is volt felhatalmazása. A lemondások elfogadása után először a főhivatalokra, és pedig a polgármester, a főbíró és a kapitány állására történt meg a jelölés. Minden egyes állásra három egyént jelöltek, a választók pedig titkos golyóvetés által szavaztak. A három állásra jelölt kilenc egyén közül a meg nem választott hat pályázó más tiszti állásokra ismét jelölhető volt. A kilenc tanácsnoki állásra egyszerre 27 személyt jelölt a kijelölőválasztmány, a választók pedig a három legfőbb hivatal betöltésénél alkalmazott módszerhez hasonlóan titkos golyóvetés által szavaztak. A megválasztottak azonnal letették a hivatali esküt és az állásukkal járó jogok és köteleességek birtokába léptek. Az alsóbb, de a még szintén választás útján betöltött hivataloknál is érvényesítették azt az elvet, hogy a felsőbb hivatalokra kijelölt, de meg nem választott pályázókat az alsóbb tisztségekre ismét jelölhették.

A tisztviselőválasztások három napot vettek igénybe és május 29-én sikeresen befejeződtek. Huszonnégy állást töltöttek be a tisztújítás alkalmával választás útján (l. a Függelék). A választott főtisztviselők személyi körülményeit vizsgálva kitűnik, hogy közülük tizenháromnak (54·2%) polgárjoga volt, és tizenegyen nem tartoztak a polgári rendhez (45·8%). Ez a százalékarány nagyjából megfelel a választók között szereplő kifejezetten polgárjogúak (49·7%) és a polgári rendhez nem tartozók (50·3%) arányának, ha a polgári rendhez tartozó választók javára kiigazítást végzünk. Ez a kiigazítás indokolt, mert — mint említettük — a választók jelentős számban nem hivatkoztak polgárjogukra a választói jogosultság megállapításánál. Figyelemreméltó, hogy a választott tisztviselők 75%-a, tehát tizennyolcan már előbb is Buda főváros szolgálatában állottak, míg 25%-uk, tehát mindössze hatan nem tartoztak megválasztásuk előtt a város tisztviselőkarához. Ebből a 25% új tisztviselőből azonban csak egynek volt polgárjoga és ötnek nem. Kétségtelen, hogy ebben a tényben a rendi átalakulásnak nagy szerepe volt, bár kétségtelen az is, hogy a polgárjog birtoklása nem tartozott a tisztviselői alkalmaztatás feltételei közé 1848 előtt sem. Az újonnan választott tisztviselők közül azok, akik már előbb is tisztet viseltek a városnál, nem voltak valamennyien budai polgárok, sőt akik polgárok voltak, azoknak legnagyobb része is csak az 1840-es évek második felében vétetett föl a budai polgárok közé. A hat, városi tisztséget eddig be nem töltött, új tisztviselő közül egyébként előző foglalkozásukat tekintve két értelmiségi (egy ügyvéd és egy mérnök), három birtokos (ház és föld) és egy gazdálkodó foglalkozású volt.

A tisztújítás megtörténtével az alakítandó törvényhatósági közgyűlés tagjainak számszerűleg kisebb, de mindenesetre lényeges fele megválasztott. Ráth Péter is túljutott megbízatásának kényesebb részén, hiszen az állások javadalmazással járván, egyszersmind kenyérkérdést is jelentettek az érdekeltek számára, aminek következtében a tisztviselőválasztások az elnök részéről igen nagy tapintatot és körültekintést igényeltek. A budai választók is bizonyára nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a tanácsban ülő egy-egy tisztviselő hivatalos hatalmának, a régi tapasztalatok alapján, mintsem egy közgyűlésben működő képviselőének, akinek tevékenységi körével, működésének jelentőségével alig lehettek tisztában.

Közvetlenül a tisztújítás után a képviselőválasztásokra került sor. Május 30-án minden választókerületben kiosztják a szavazóbárcákat, június 1-én pedig a szavazóbárcák beszedésére a népösszeírással megbízott 76-os választmány minden kerületben az albírósi épületekben reggel 8—12 óráig és délután 3—6 óráig ülésezett. A munkálatok gyorsan peregtek: június 2-án a leadott szavazóbárcákat a választmány összeszedi, megszámlálja és a megválasztott képviselőket jelenti az elnöknek. A szavazás *títkosan* történt, előzetes kijelölés nélkül. Választási jogát a képviselőválasztásoknál is kiki csak személyesen gyakorolhatta.

Az 1848:XXIII. t.-c.-nek talán egyetlen szakaszán sem érezhető olyan mértékben az országgyűlés gyors munkája, mint a passzív képviselőválasztási jogot tárgyaló 20. §-án. Ez a paragrafus igen súlyos félreértésekre adhat okot. Azt mondja ugyanis: »Azalatt, míg a törvény másképp intézkedend, képviselőül a város *bármely letelepedett lakosa* törvényesen bevett valláskülönbség nélkül megválasztható.« E szerint a passzív képviselőválasztási joggal rendelkezők köre összehasonlíthatatlanul tágabb lenne a 6. §-ban hovatovább részletesen körvonalazott aktív választójoggal rendelkezők körénél. Valószínű, hogy a passzív választójog gyakorlásához feltételezték legalább az aktív választójog birtoklását. Tény azonban az, hogy ugyanazt a Jakobson Károlyt, akitől — mint említettük — az aktív választójog gyakorlását megvonták, a Vizivárosban képviselővé választották. Minthogy nincsen nyoma annak, hogy Jakobson Károly az aktív választójogát időközben visszanyerte volna, feltételezhető, hogy Budán a törvényt e részében betűszerint értelmezték.

Június 4-én Ráth Péter választási elnök már elkészíthette jelentését a képviselőválasztások eredményéről. E szerint a lakosság számára nyárhoz képest még a május 20-i közgyűlésben megállapított számú képviselőre a Várban leadtak 203 szavazatot, a Vizivárosban 331-et, a Tabánban 342-t, Országúton 115-öt, Újlakon 216-ot, a Krisztinavárosban 140 szavazatot. Választójogával tehát 1347 lakos élt, ami az összes választók 74,4%-ának felel meg. Ez a százalék — összehasonlítva a tisztviselők megválasztásánál közreműködő kijelölőválasztmány választására leadott szavazatok százalékarányával (87,3%) — csökkenést mutat.

A választók megcsappant érdeklődésének magyarázatánál a törvényhatósági közgyűlés megalakulására vonatkozó iratok gyér száma és a megélvők szükszavúsága miatt csupán feltevésekre lehet szorítkozni. Legtöbb alap kínálkozik annak feltevésére, hogy a már említett Jakobson-féle

megmozdulás több volt a jegyzőkönyvben feljegyzett *rakoncátlankodásnál*. Jakobsont és párthíveit — bár feltehetőleg nem vezették tisztán elvi szempontok — mégis az új rend haladó irányába kényszeríthette az a körülmény, hogy a régi városi vezetőséggel szemben céljaik elérésére más út nem kínálkozott. Jakobson egyébként nem volt budai származású, külföldről, Poroszországból került Budára és a budai polgárjogot is alig másfél évtizede szerezte meg.

Legszámottevőbb ellenlábasai viszont egytől-egyig tősgyökeres budai polgárok, többnyire maguk is polgárok leszármazottai, régóta tagjai a polgári rendnek. Ezeknek hívei viszont vagyoni és tradicionális szempontokból alig lelkesedhettek a változásért, bizonyára konzervatív irányt képviseltek. A két párt mérkőzésének lehetett a következménye, hogy a konzervatív csoport tagjai közül számosan passzív magatartást tanúsítottak és nem éltek szavazati jogukkal. Megerősíti a feltevést az a körülmény, hogy a Vizivárosban, ahol Jakobson Károlyt képviselővé választották, három megválasztott képviselő is lemond, holott más városrészekben egyetlen lemondásról van csak tudomásunk. Ez az egyetlen lemondás is egészen más természetű okokra vezethető vissza, és abban semminemű politikai szempont szerepet nem játszott. Oeffner Ferenc, volt budai polgármester, várbeli képviselő mandátumának visszaadásáról, helyesebben el nem fogadásáról van itt szó, mert hiszen még a választás napján visszalép és helyette mást választhatnak azonnal képviselővé. A Vizivárosban viszont Kreutz Ferenc, Hilbinger János és Zeitlinger József lemondása csaknem egy időben — június 5-én és 6-án — következik be és alig lelheti másban magyarázatát, mint az említett politikai szempontokban. Említésre méltó egyébként, hogy a lemondott képviselők helyének betöltésére nem gondoltak pótképviselők választásával. A közgyűlés, ahova a lemondást benyújtották, egyszerűen tudomásul veszi a lemondásokat azzal, hogy a tisztújítások befejezése után a kilépett képviselők helyét mással pótolni nem lehet.

A megválasztott képviselők személyi körülményeit vizsgálva (1. a Függelék), arra a megállapításra juthatunk, hogy a polgárság — akár híve volt az új rendnek, akár nem — túlsúlyát a képviselők között is megtartotta. A megválasztott 167 képviselőből 134 a polgári rendhez tartozott, ami 80%-nak felel meg. Foglalkozásukat tekintve az alábbi táblázatot állíthatjuk össze :

Városrész	Képviselők száma	Értelmiség	Iparos és kereskedő	Ház- és földbirtok	Gazdálkodó
Vár	20	3	5	10	2
Viziváros.....	51	4	33	9	5
Tabán	42	8	22	6	6
Országút	18	4	10	2	2
Újlak	18	—	10	4	4
Krisztinaváros	18	4	7	3	4
Mindössze :	167	23	87	34	23
%-ban :	100%	13·8%	52·1%	20·3%	13·8%

Kiemelkedik a táblázatból az iparos és kereskedő foglalkozású képviselők magas száma a Vizivárosban, ahol feltehetőleg — mint említettük — politikai állásfoglalásra került sor. Kétségtelen jele ez az iparos- és kereskedő-osztály korai politikai érdeklődésének.

A tisztújítás és a képviselőválasztások befejeztével a törvényhatósági közgyűlés egyik legfontosabb eleme, a közgyűlés testülete meghatározást nyert. A törvény azonban nem beszél világosan, amikor azt mondja, hogy: »A közgyűlés áll: a városi tisztviselőkből és képviselőkből együttvéve.« (29. §) Alig képzelhető ugyanis, hogy valamennyi, tehát a tanács által kinevezett és kisebb jelentőségű munkakört betöltő tisztviselő is tagja lett volna a közgyűlésnek. A törvény szavai legtágabban is csak úgy értelmezhetők, hogy a törvényhatósági közgyűlésnek csak a főbb állásokat betöltő tisztviselők voltak a tagjai, következésképpen azok, akiket tisztségeikre maga a közgyűlés választott meg; tehát: a polgármester, főbíró, főkapitány, alkapitány, tanácsnokok, jegyzők, tiszti ügyészek, levéltárnokok, telekbíró, számvevő, tiszti főorvos, főbeszéz és a főmérnök. A felsorolt tisztviselőknek, valamint a képviselőknek a közgyűléseken személyenként tanácskozási joguk és szavazati joguk volt.

A közgyűlés egyéb elemei, tisztségei és rendje tekintetében a törvény többé-kevésbé világosan rendelkezik. A közgyűlés elnöke a polgármester, vagy annak akadályoztatása esetén a legidősebb tanácsnok. Érvényes határozat hozatalához a törvény 29. §-a szerint városnemek szerint más-más számú tag jelenléte szükséges. Nagyvárosokban, tehát Budán is legalább 40 tag jelenléte volt szükséges érvényes határozat meghozatalához. A különféle bizottságok, amilyenek az árvaügyi, gazdasági, szépitési s egyéb bizottságok, nem állottak közvetlen összeköttetésben a közgyűléssel, hanem csak a tanács közbejöttével. (28. §) Mind a közgyűlésnek, mind a tanácsnak ülései nyilvánosak. (26. §) Az üléseken a hallgatóságnak a tanácskozásokat megháborítani nem szabad. A csendet fenntartani az elnök kötelessége és ehhez megfelelő személyzetet vehet igénybe. (27. §) Világosan rendelkezik a törvény a közgyűlés összehívásának időpontja felől. Közgyűlést kell tartani minden hónapban legalább egyszer; lehet azonban többször is, valahányszor azt vagy a közgyűlés előre elhatározza, vagy a tanács, illetőleg a polgármester a sürgető körülmények miatt szükségesnek tartja. (30. §)

Már kevésbé részletes és közvetlen a törvény rendelkezése a törvényhatósági közgyűlés hatáskörének megállapításánál. 25. §-ában ezeket mondja: »Azalatt, míg a törvény részletesen intézkedend, a tanács azon hatósággal ruháztatik fel, mellyel jelenleg a megyei kisgyűlések bírnak, — a közgyűlés pedig ugyanazon hatósággal, mellyel a megyei közgyűlések vagynak ellátva, kivéve a be- és kitáblázásokat, továbbá azon kérdéseket, melyek szoros értelemben bírói eljárást igényelnek, vagy bírói zár megrendelését foglalják magokban.«

A gyakorlatban Buda fővárosban nem merültek fel viták a közgyűlés hatáskörét illetőleg. Nem merültek fel egyszerűen azért, mert a közgyűlés magát a város legfőbb szervének tekintette, gyakorolta a városigazgatás teljes hatalmát, saját hatáskörébe utalta mindazt, amit a régi tanács hatásköréből oda utalni jónak látott. Megtehetette ezt annál könnyebben,

mert a teljes tanács személyenkint is tagja volt a közgyűlésnek, elnöke pedig mindkettőnek közös a polgármester személyében. A közgyűlés a tanácsot annak tekintti, aminek hajdani rendeltetésénél fogva szánták: a közigazgatás élén álló, legfőbb végrehajtó szervnek. Talán éppen ilyen megfontolások készítették a közgyűlést például olyan elhatározásra, hogy az alsóbbrendű tisztviselők kinevezését, amit a tanács a közgyűlés elé végrehajtás végett fölterjesztett, illetékes intézkedés és a tisztviselők kinevezése céljából visszaküldötte a tanácsnak.

Ráth Péternek és munkatársainak derekas munkája lehetővé tette, hogy a közgyűlés lelkiismeretes előkészítés után 1848 június 5-én összeülhetett. Walheim János polgármester hívja össze Buda főváros első törvényhatósági közgyűlését, amelynek első intézkedése tárgyalás alá venni a Ráth Péter tisztújítási elnök által benyújtott jegyzőkönyvet. Mielőtt azonban annak tárgyalásába kezdene, »a közgyűlés szíves feladatának ismeri Ráth Péter úrnak a tisztújítás körül saját érdekei háttérbe szorítása mellett tett ernyedetlen szorgalma és fáradozása«-ért köszönetét nyilvánítani. A köszönetnyilvánítást írásban és küldöttség útján kívánja a közgyűlés Ráth Péterhez juttatni, »azonban a hazafiúi buzgalom maga magát az öntudat által legjobban jutalmazván, Ráth Péter úr kijelenté, hogy társadalmi kötelességének teljesítéséért már a hatósági elismerés által is túlságosan jutalmaztatott, azért a közgyűlés »a szerénységet sérteni nem akarván, a küldöttségtől elállott.«

Sem az előkészítő munkálatok, sem a jogszabályok nem terjedhettek ki a közgyűlés tényleges lefolyásának minden technikai kérdésére. Természetes, hogy az első közgyűlések voltak hivatva a részletkérdésekben állást foglalni és a követendő szabályokat megállapítani. Így mindjárt a második közgyűlésen napirendre kerül a jegyzőkönyvek hitelesítésének kérdése. Az első ülés jegyzőkönyvét Walheim János polgármester, a közgyűlés elnöke és a tanácsi főjegyző, egyszersmind a közgyűlés jegyzője, Micsinyei Antal hitelesítették aláírásukkal. Fölvetődik az az indítvány, hogy minden közgyűlés esetről-esetre nevezzen ki néhány tagot, akik az elnökkel a jegyzőkönyvet hitelesítik. Az indítványt nem fogadják el azzal a megokolással, hogy a közgyűlés törvényes elnöke az egész választó testület bizalmát bírja, annak folyományaképpen jutott tisztségéhez, és így az ő hitelesítése iránt eleve nem támadhat kétség. Éppen ezért elhatározzák, hogy a közgyűlési jegyzőkönyvet a mindenkori elnök és a jegyző írja alá, miáltal az teljes hitelűvé lesz.

Egy másik indítvány azt kívánja, hogy az egyes ülések jegyzőkönyve elé jegyezzék föl a megjelent tagok nevét. Nyilvánvalóan a tanácsülések jegyzőkönyveinél követett gyakorlat lebegett az indítványozó szeme előtt, de indítványát nem fogadták el. Az elutasítást azzal indokolták, hogy a közgyűlés csak akkor lesz határozatképes és határozata az összes hatóságra kötelező, ha a közgyűlés tagjai törvényes számban megjelentek. A határozatok érvényessége tehát nem a megjelent személyektől, hanem csupán a megjelentek törvényes számától függ. Ennek következtében a közgyűlések elé jelenléti névsort szerkeszteni fölösleges.

Az első közgyűléseken határoznak a közgyűlések száma és az ülések időpontja felől is. Rendes közgyűlés tartandó minden hónap első hétfőjén,

ha pedig ez ünnepnapra esnék, a következő napon. Ha akár a rendes, akár a rendkívüli közgyűlés egy nap alatt be nem végződnek, az mindaddig folytatandó, amíg valamennyi közgyűlési tárgyat le nem tárgyalták, és az előbbi napon szerkesztett jegyzőkönyv a következő napon egész terjedelmében fel nem olvastatott. Közgyűlést kell tartani akkor is, ha az előző napokról fölvetett jegyzőkönyvek hitelesítésén kívül egyéb tárgy nem lenne.

A közgyűlések jegyzőkönyveire fordított különös gondosságuknak köszönhetjük, hogy a budai törvényhatósági közgyűlés eseményei és határozatai világosan és bőven rendelkezésünkre állanak. Megismerhetjük ezekből a törvényhatósági közgyűlések rendkívül sokágú munkáját, amelyet azonban a 48-as események kedvezőtlen fordulata után megváltozott viszonyok és a felsőbb intézkedések megszakítottak.

Baraczka István

JEGYZETEK.

A tanulmány adatainak zömét egyetlen iratcsomó szolgáltatta, miért is mellőztük a reá vonatkozó esetenkénti hivatkozást. Az első budai törvényhatósági közgyűlésre vonatkozó iratokat Budapest székesfőváros levéltára őrzi: *Budai lajstromozatlan iratok 1848. Közgyűlési csomó*. A tanulmányban szereplő minden adat, amelynél magában a szövegben közelebbi megjelölés nem található, ebből az iratcsomóból való.

Esetenkint és részletesen megjelöli maga a szöveg a tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvekből vett forrásanyagot. A jegyzőkönyvekre vonatkozólag megjegyezzük, hogy 1848 június 5-e előtt a tanács és választott polgárság közös üléseire vonatkozó jegyzőkönyvek a budai tanácsülési jegyzőkönyvekben található, bár az említett közös ülést *közgyűlésnek* nevezik és a reájuk vonatkozó jegyzőkönyvet *közgyűlési jegyzőkönyvnek*.

1848 június 5-től a törvényhatósági közgyűlés önálló jegyzőkönyvet vezet, amelyet szintén Budapest székesfőváros levéltára őríz: *Buda főváros törvényhatósági közgyűlésének jegyzőkönyve (1848)* néven.

A választott tisztviselőkre és képviselőkre vonatkozó adatokat két forrásból merítettük:

a) Buda főváros polgárkönyvei.

b) Az 1848. évi törvényhatósági közgyűlés választói névjegyzékei.

Mindkét forrás Budapest székesfőváros levéltárában található az említett jelzéssel. A forrásra maga a szöveg félre nem érthető utalással szolgál.

FÜGGELÉK

Buda főváros első, 1848. évben alakult törvényhatósági közgyűlésének tagjai:

a) A választott városi tisztviselők.

Név	Állás	Polgárjogot nyert	Foglalkozás	Megjegyzés
Walheim János ..	polgármester	1828. VII. 21	tanácsnok	polgár fia 1832 óta h.-kapitány ¹⁾
Andorffy Károly .	főkapitány	—	ügyvéd	a Pester Zeitungnál 600 pft jöv. ²⁾
Keller Ferenc	tanácsnok	1828. VII. 14	tvsvi jegyző	polgár fia 1837 óta kapitány ¹⁾
Bajcsy Károly ...	«	?	főügyész	a választói névjegyzék szerint polgár
Brandtweiner János	«	1845. VI. 9	aljegyző	1847 óta h. főjegyző ¹⁾
Temesváry Döme .	«	1844. I. 8	gazdálkodó	—
Nerodolík József ..	«	1847. X. 11	főügyész	1843 óta ¹⁾
Balázs Antal ...	«	1846. XII. 30	ügyvéd	1846? tb. alügyész ¹⁾
Paulovics László .	«	—	birtokos	kisjeszeni Paulovics ³⁾
Máry Károly	«	—	háztulajd.	vizivárosi születésű ³⁾
Feley Ede	«	—	háztulajd. ³⁾	—
Micsinyei Antal ..	tan. főjegyző	—	1847 h. jegyző ¹⁾	ügyvéd ²⁾
Weidinger Alajos .	tvsvi főjegyző	1847. X. 13	tvsvi aljegyző	1847 h. tvsvi főjegyző ¹⁾
Gáspár Lajos	főügyész	—	ügyvéd ²⁾	alügyész ¹⁾
Csik József	levéltárnok	1847. X. 13	h. aljegyző	1847 óta ¹⁾
Frenreisz Ferenc..	főorvos	—	orvos ³⁾	1833 tb. fizikus ¹⁾
Mangold Ignác ...	számvevő	1847. X. 11	számtiszt	1841 óta ¹⁾
Kiss Sándor.....	fősebész	—	nőkörházi sebész ¹⁾	háztulajdonos ²⁾
Hertl József	tan. aljegyző	1846. I. 16	gyakorló	1843 óta ¹⁾
Eberling Mihály .	tvsvi aljegyző	1847. X. 11	tvsvi iktató	1847 óta ¹⁾
Perviz János	első alügyész	—	tb. alügyész ¹⁾	ügyvéd ²⁾
Hüttenbach Károly	másod alügyész	—	tb. alügyész	1846 óta (Loc. 2610/1846.)
Ebenhöch Antal .	alkapitány	1847. X. 11	alkapitány	1846 óta ¹⁾
Varásdi Lipót ...	mérnök	—	mérnök	NB. magánmérnök volt előbb

¹⁾ Schmall Lajos: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Bp. 1899. II. köt. 288—342. 1.

²⁾ A választói névjegyzék adatai szerint.

³⁾ Az 1857. évi népszámlálásból vett adatok.

NB. A polgárjogra vonatkozó és a közelebbi forrást meg nem jelölő adatok a székesfőváros levéltárában őrzött Buda városi polgárkönyvekből valók.

b) A választott képviselők.

Vár.

Név	Polgárjogot nyert	Foglalkozás	Megjegyzés
Csáky József	—	háztulajdonos	
Czigler József	—	háztulajdonos	
Gellert Sándor	1832. II. 17	szabó	
Götz Alajos	—	600 pft jöv.	közelebbi megjelölés nélkül
Házmán Ferenc	1843. V. 10	főgyész	orsz. gy.-i követ
Hessz János	1847. X. 11	udv. kam. titkár	
Jászay Antal	1833. VI. 26	gazdálkodó	eredetileg : Jasser
Jóry Ferenc	1847. X. 13	ügyvéd	
Kimmach Lajos	—	házt. kőműves	1850. IV. 19. óta polgár
Kiss Miklós	—	1500 pft jöv.	közelebbi megjelölés nélkül
Krach Mihály	1824. IV. 9	lakatos	
Molterer Antal	—	háztulajdonos	
Nagy Márton	1847. X. 11	gazdálkodó	
Schüffner Antal	—	600 pft jöv.	közelebbi megjelölés nélkül
Stern Móric	1833. IX. 18	könyvkötő	
Szentiványi Vince ...	—	2000 pft jöv.	közelebbi megjelölés nélkül
Szieber Károly	—	háztulajdonos	
Tenczer Károly	—	háztulajdonos	
Thoma József id. ...	1804. XI. 26	tímár	nagyiparos
Zahoray Antal	1816. IX. 25	paszomántos	

Viziváros.

Bagó Márton	1836. X. 26	nyomdatulajd.	
Binczberger Péter ...	1838. VI. 13	cipész	a budai polgárkönyvben : Pinczberger
Blum János	1836. III. 14	molnár	
Brukner Antal	1827. IX. 7	szőlőműves	
Burger Pál	1837. IV. 5	hentes	húsfüstölő
Danczer József	1818. X. 23	pék	
Dolánszky János ...	1829. III. 9	asztalos	
Ertl György	1818. III. 16	kefekötő	
Filó Keresztély	—	600 pft jöv.	közelebbi megjelölés nélkül
Fischer Jakab	1828. I. 4	szíjgyártó	
Frum Agoston	1833. XII. 30	halász	
Gebhardt József ...	1823. V. 21	volt hadnagy	birtokos
Graeffl József	1845. I. 13	kereskedő	
Gretschl József	1822. X. 25	ezüstműves	
Hakstok Ignác	1841. I. 15	mészáros	
Hausmann József ...	1835. III. 9	pék	
Házmán Pál	1819. III. 26	kádár	
Hikisch Vince	1831. I. 26	gazdálkodó	
Hilbinger János	1829. X. 23	aranyműves	1848. VI. 5 lemondott
Hofhauser Antal ...	1823. III. 19	kőfaragó	
Hollmann József ...	1829. I. 26	gyógyszerész	
Huber Jakab	—	600 pft jöv.	közelebbi megjelölés nélkül
Jageman János	—	háztulajdonos	
Jakobson Károly ...	1834. III. 26	ács	
Krátz Ignác	?	—	a vál. névjegyz. szerint polgár
Koller József	1832. V. 11	szabó	
Kreinecker Ferenc ..	1816. VI. 19	szabó	

Név	Polgárjogot nyert	Foglalkozás	Megjegyzés
Kreuz Ferenc	1819. IX. 24	kékfestő	1848. VI. 5 lemondott
Lencz István	1832. II. 27	bőrös	
Lovas István	1834. X. 24	kalapos	
Mandl Ferenc	?	—	a vál. névjegyz. szerint polgár
Molnár Gergely	1836. I. 29	csizmadia	
Nasztly Rudolf	—	háztulajdonos	a vál. névjegyzékben Nasztly
Novotny József	1835. XI. 27	szűcs	
Pavlovsky József ...	1845. II. 19	szíjgyártó	
Pferinger János	1825. VI. 24	szatócs	
Prosz Lipót	1829. I. 5	fogadós	
Roscogni Miklós	—	háztulajdonos	
Rupp Jakab	—	háztulajdonos	
Seiff József	—	800 pft jöv.	közelebbi megjelölés nélkül
Schäffer József	1840. VII. 8	esztergályos	
Schmidt János	1843. V. 19	gazdálkodó	
Schropfer Endre	—	könyvkereskedő	
Spacek Vince	1831. I. 14	üveges	
Spielmann Péter	1829. I. 9	lakatos	
Stangl János	1842. V. 17	kam. hivatalnok	
Stefula János	—	800 pft jöv.	közelebbi megjelölés nélkül
Thalviser Béla	1823. IX. 12	birtokos	a helytartótanács tagja
Tóth István	1832. VII. 9	asztalos	
Weninger Ferenc	—	900 pft jöv.	közelebbi megjelölés nélkül
Zeitlinger József	1821. VIII. 1	kádár	1848. VI. 6 lemondott

Tabán.

Albert Ferenc	—	csillagász	1000 pft jöv.
Beliczay Mátyás	1814. XII. 16	csizmadia	
Bercsy György	1840. VIII. 14	gazdálkodó	
Bogisits György	1843. IV. 18	birtokos	
Bosnyakovits József .	1827. VI. 15	szőlőműves	
Danczer György	1822. III. 8	pék	
Delhaes Miklós	—	keresk., háztul.	
Fischer György	1840. VII. 6	késes	
Franz Alajos	1838. XII. 31	üveges	
Froman Elek	1847. X. 13	udv. kam. hiv.	
Füll Mihály	1816. VI. 12	birtokos	
Hajós Sándor	1843. IV. 28	kalapos	
Hubner Fülöp	1839. X. 23	gazdálkodó	
Kecskeméthy Mihály .	1844. VI. 5	lit. tan. hiv.	
Kiatz Ignác	—	ügyvéd, háztul.	
Kováts Lajos	1844. VIII. 17	szűcs	
Kraits János	1832. II. 17	kereskedő	
Lakner János	1843. XII. 15	mézeskalácsos	
Lampl Jakab	1819. VII. 30	kádár	
Légrády Károly	—	birtokos	
Linhardt Mátyás	1832. I. 4	pék	
Lób János	1830. II. 19	szőlőműves	
Matulay Máté	1831. X. 24	könyvkötősegéd	
Neubrand Antal	1835. II. 18	gazdálkodó	
Oekonom Naum	—	háztulajdonos	
Petz Antal	1830. ?	molnár	a budai polgárkönyvben nem szerepel
Pfisterer Károly	1847. X. 11	főhercegi protokollista	

Név	Polgárjogot nyert	Foglalkozás	Megjegyzés
Prey Ferenc	1824. VI. 14	birtokos	
Pribék Béla	—	mérnök	1200 pft jöv.
Ráth Péter	1841. VII. 16	gyógyszerész	
Reder Antal Adolf ..	—	háztulajdonos	
Sandrik Pál	1837. IX. 22	ügyvéd	
Schweiger Vencel	1824. VII. 19	lisztkereskedő	
Seidl József	1829. I. 26	vaskereskedő	
Staffenberger Ignác ..	1819. II. 5	tímár	
Stankovits József ...	1843. IX. 11	szatócs	
Stefanovits János ...	1834. IX. 3	szűcs	
Stojanovits György ..	1828. ?	keresk., háztul.	
Stockinger Péter.....	1835. IV. 25	szíjgyártó	
Szelestyey József	—	háztulajdonos	
Thoman Jakab	1828. VIII. 6	szabó	
Ziegelwagner Ignác ..	1845. IX. 16	asztalos	

Országút.

Adler Manó	—	gyógyszertártul.	300 pft jöv.
Cullmann Károly ...	1825. VII. 4	birtokos	
Eckerman Ferenc....	1832. VI. 18	építőmester	
Fellermayer Antal ...	1833. II. 8	kereskedő	
Flessler Károly	1847. I. 4	lisztkereskedő	gazdálkodó
Goldinger Ignác	1835. X. 26	asztalos	
Hug Celestin	1829. IX. 21	sebész	
Koller Antal	—	kir. tiszt	birtokos
Krancz Lőrinc	1828. XI. 5	kádár	
Mayer Máté.....	1832. VI. 15	mészáros	
Reischl Antal	1829. XII. 4	ács	
Strobl Károly	1827. VII. 25	fakereskedő	
Thir György	1831. I. 7	molnár	
Verderber József	1819. V. 12	tímár	
Walter Antal	1822. I. 30	ács	
Zechmeister Antal ...	1823. VI. 30	birtokos	
Zehetner Mihály	1837. II. 22	gazdálkodó	
Zichler József	1835. IX. 11	birtokos	polgár fia

Újlak.

Benda József.....	1832. VII. 18	kereskedő	
Birghoffer Ignác	1829. V. 25	mészáros	
Carl József.....	—	birtokos	polgár
Eckmayer Engelbert.	—	birtokos	polgár
Endresz Antal	1839. V. 17	molnár	
Endresz Mihály	1828. XI. 3	molnár	
Harrer Tóbiás ifj. ...	—	ház- és szőlőbirt.	polgár
Holzspach András id.	1843. III. 8	gazdálkodó	
Krems Mátás	—	mészáros	polgár
Linczenpolcz János ..	1837. III. 6	gazdálkodó	
Mayer Márton.....	1832. IV. 4	molnár	
Nepp Ferenc	1832. IV. 4	szabó	
Novák Lőrinc	—	háztulajdonos	polgár
Petz József	1841. VI. 4	kádár	

Név	Polgárjogot nyert	Foglalkozás	Megjegyzés
Schumayer István ...	1833. I. 21	gazdálkodó	
Strak Ferenc	1824. VII. 16	molnár	
Szilberer Tamás	1823. III. 5	birtokos	gazdálkodó
Weninger József	1838. VI. 18	lisztkereskedő	

Krisztinaváros.

Áldássy Antal		tisztviselő	polgár, magyarosított név
Böck Frigyes	1834. IV. 14	gazdálkodó	
Günther Pál	1838. VII. 27	pék	
Haderer Mátyás	1827. VII. 6	birtokos	szőlőbirtokos
Hesz Ignác	1842. III. 14	áll. pénztárnok	
Keszler János	1847. X. 11	udv. kam. titkár	
Knabe Vilmos	1844. VIII. 12	kőműves	
Kramolin Alajos	1848. I. 10	gyógyszerész	
Lencsó Mihály	—	nyomdatulajd.	birtokos
Mayer Lipót	1832. II. 17	szőlőműves	
Miloch Antal	1836. IV. 29	kereskedő	
Popler Károly	—	háztulajdonos	
Populus József	1844. VI. 24	gazdálkodó	
Seifert Antal	—	háztulajdonos	
Szulcberger János ..	1836. VII. 25	kereskedő	szatócs
Wagner János	1834. VI. 30	nyomdász	
Weiss György	1835. IV. 8	gazdálkodó	
With Antal	1819. X. 29	szabó	

Azoknak a képviselőknek az adatai, akiknek neve mellett a polgárjog elnyerésének teljes időpontja megjelöltetett, a szfv. levéltárában őrzött budai polgárkönyvekből valók; a többieknél a közölt adatokat a választói névjegyzékek szolgáltatták.

A fővárosi templomépítészet stílusváltozása 1892-1932 között.

(A budapest-kőbányai Szent László-plébániatemplom.)

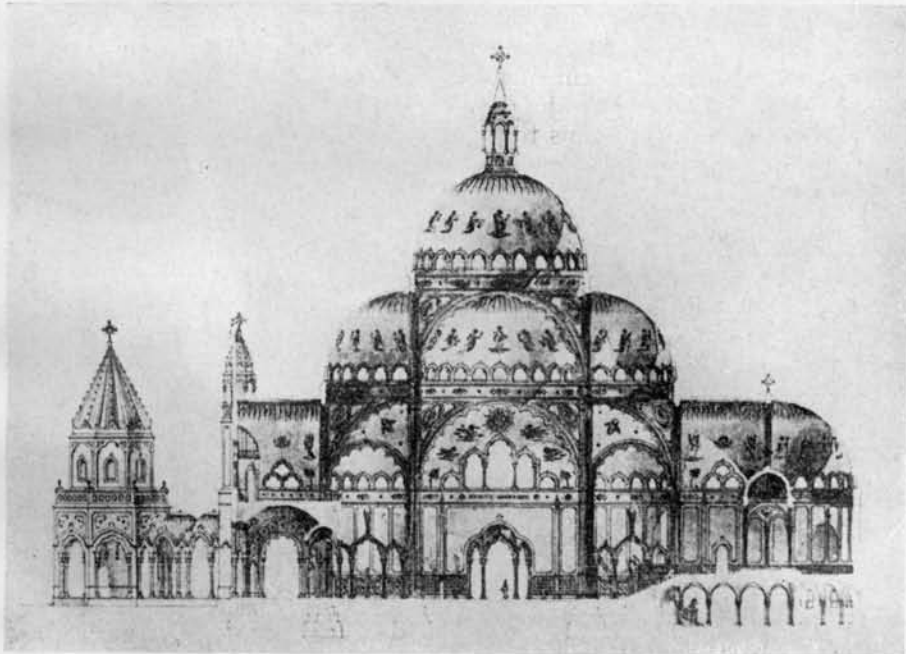
Célunk az, hogy rávilágítsunk arra a stílusváltozásra, amely fővárosunk templomépítészetében a XIX. század utolsó és a XX. század első három évtizede alatt végbement. Ezt a stílusváltozást a legtisztábban akkor látjuk, ha a kőbányai Szent László- és a városmajori Jézus Szent Szíve-plébániatemplomot hasonlítjuk össze. Vázoljuk a kőbányai templom építéstörténetét és részletesebben a berendezés tárgyait, hiszen egy stílus műalkotásokban valósul meg.

A képzőművészeti stílus keletkezésének időpontját általában nem állapíthatjuk meg, mert a stílus szerves fejlődés eredménye, és így tulajdonképpen nem is beszélhetünk időpontról, hanem inkább tartamot kell mondanunk. Egyébként *egy* stílus több különböző helyen is keletkezhetik. Jól láthatjuk ezt pl. a román stílus esetében, amely különböző kutatók szerint más és más helyen keletkezett. (Egyesek szerint a XI. században a Como-tó vidékén, mások szerint már az V. sz.-ban Szíriában, stb.) Ez a térbeli és időbeli bizonytalanság azonban csupán általánosságban érvényes, hiszen egyes esetekben meglehetősen pontos adatokat ismerünk egy stílus keletkezésére vonatkozólag. Tudjuk például azt, hogy a korinthusi oszlopot először Iktinos alkalmazta annak a templomnak a cellájában, amelyet Apolló tiszteletére építettek Phigalia község (Arkadia) lakói, a Kr. e. V. század végén. Valószínű, hogy a gotikának első jelentkezése a Saint Denis-i apátság templomának a szentélye, amelyet Sugerius apát 1140-ben építtetett. Az újabb korból meg kell említenünk az 1848-as évet, amikor is megalakult a Preraphaelite Brotherhood; ez, amint tudjuk, az olasz Quattrocento művészetét, helyesebben annak szellemét akarta visszavarázsolni a XIX. századba.

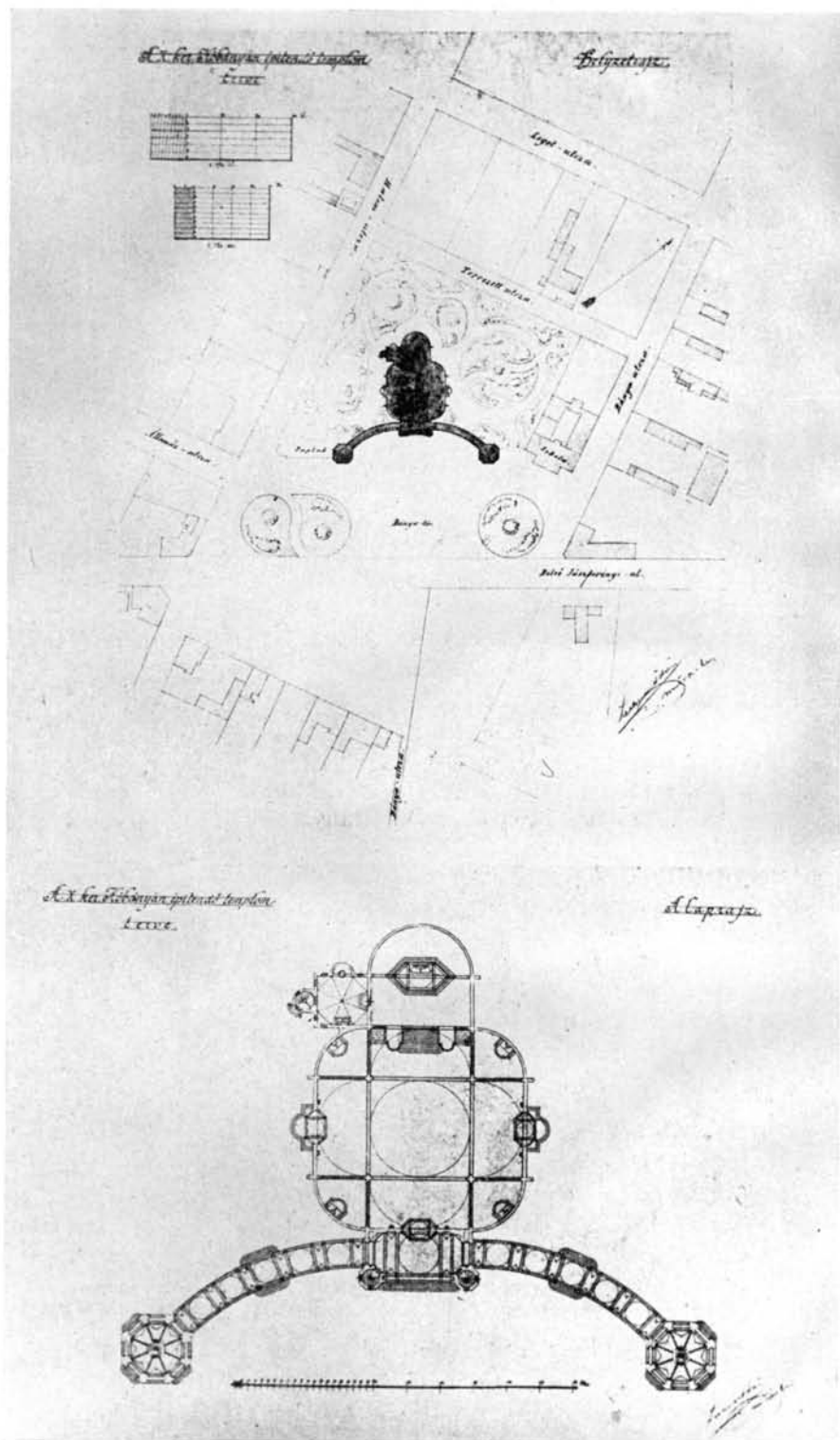
A mi szempontunkból azonban sokkal jelentősebb az 1856. év. Ekkor Eisenachban összegyűlnek a német protestáns egyházak vezetői és azt határozzák, hogy ezentúl a templomépítésnél semmiféle új stílustörekvést nem engednek érvényesülni, hanem csak ókeresztény, román vagy gotikus stílusban szabad a templomokat építeni. 1856 tehát a történelmi, szűkebb értelemben középkori stílusok újjászületésének a hivatalos időpontja.

19. A kőbányai templom főhomlokzata (Lechner Ödön első terve).

20. A kőbányai templom hosszmetzeti rajza (Lechner Ödön első terve).

21. A kőbányai templom helyzet- és alaprajza (Lechner Ödön első terve).

*A történelmi stílusú egyházi építészet fővárosunkban és a kőbányai
Szent László-plébániatemplom.*

Az eisenachi gyűlés idejében fővárosunkban még a romantikusnak nevezett stílusban építkeztek. Egyházi emlékei ennek a Hermina főhercegnő emlékére épült kápolna, a buda-alsóvizivárosi plébániatemplom (Kapusinusk) és néhány kisebb egyházi műemlék. Az első, tisztán történelmi, mégpedig újromán stílusban épült templom Ybl Miklós ferencvárosi plébániatemploma (1867—1878). Kauser József 1888-tól 1890-ig építi román-gotikus átmeneti stílusban a Mária-utcai Jézus Szent Szíve-templomot. 1893-ban kezdi Steindl Imre az erzsébetvárosi plébániatemplomot újgotikus stílusban építeni.

Ebben az időben bízzák meg Lechner Ödönt a kőbányai plébániatemplom felépítésével. Amint a bevezetésben említettük, ez a templom fordulópontot jelent a fővárosi templomépítészet stílusában, ezért építésével, sőt az építését megelőző körülményekkel közelebbről kell foglalkoznunk.

A mai templom elődjét még 1740-ben építi Konti Antal. Ez még csupán egy kis kápolna volt. 1870-ben a kőbányai szőlőbirtokosok önálló lelkeszi hivatalt akarnak szervezni és egy évvel később elhatározzák, hogy a kis kápolnát kibővítik. 1872-re el is készül a megnagyobbított kápolna. 1883-ban felhívást tesznek közzé, hogy új templomot építhessenek. Végül is 1890-ben a főváros törvényhatósági bizottsága elhatározza az új templom építését és erre a célra 200.000 forintot meg is szavaz. A mérnöki hivatal tervet is készít. Ez a terv az akkoriban szokásos történelmi stílus divatjához alkalmazkodva, »csúcsíves stylben nyers téglafallal« épült templomot tartalmazott. A tervek részletes elkészítésével Lechner Ödön műépítést bízta meg a főváros. Lechner keveselte az előírányzott 200.000 forintot és benyújtotta saját tervét (1892).

Ennek az új tervnek a lényege az, hogy teljesen eltér a mérnöki hivatal szándékától és a kikötött »csúcsíves styl« helyett bizánci alaprajzú, centrális felépítésű templomot akar, és hogy olcsóbb legyen, ezt téglá helyett cementből és vasból építené fel. Díszítésül színes terracottát és Zsolnay-féle pyrogranitot használna. (19. és 20. kép.)

Kétségtelen, hogy ez a terv teljesen újszerű és szokatlan volt. A görög-kereszt-alakú alap fölött egy központi és négy félkupola emelkedett volna, gotizáló és keleties ornamentikával díszítve. (21. kép.) Különálló harangtorony és keresztelőkápolna épült volna, amelyeket árkados folyosó kötött volna össze a templommal. Mintha ebben az elrendezésben az itáliai campanile és battistero motívumát plántálta volna át a művész magyar földre.

Annak ellenére, hogy Lechnernek ezt az eredeti tervét a fővárosi képzőművészeti bizottmány 1892 április 2-i ülésén melegen pártolva terjesztette fel a tanácshoz, ez elutasította azzal az indokolással, hogy: »A bizánci stílusnak nincsen róm. kat. jellege, sőt azzal ellenkezik.« Különösnek kell tartanunk ezt az állásfoglalást, mert amikor Lechner benyújtotta a tervét, egyidejűleg a bizánci stílus ősi keresztény jellegével indokolta is. Teljesen joggal, mert bár a bizánci stílus keleti eredetű, de nem keleti eredetű-e maga a kereszténység is? A görög szertartású katolikusok

például nemcsak a stílust, hanem a bizánci liturgiát is megtartották és mégis római katolikusok. Ezen az alapon nemcsak a Szent Márk-székesegyház-tól, hanem nagyon sok más római, itáliai és egyéb országbeli katolikus templomtól kellene a római katolikus jelleget elvitatnunk. (Egyébként is, ha az illetékes tényezők annyira a szívükön viselték volna a templom katolikus jellegét, nem lett volna 1902-ben, tehát két évvel a felszentelés után, oka Hock János akkori plébánosnak arra a panaszra, hogy a templomnak nincsen keresztútja. »Laikus ember is belátja, hogy egy katolikus templomból ... nem hiányozhat sem a Megváltásra emlékeztető szent Keresztnek ... ábrázolása, sem a boldogságos Szűzanyának képe vagy szobra...«)

Lechner Ödön tervét tehát elutasították. Pedig, ha ez megvalósul, fővárosunk olyan templommal gazdagodik, mely ha szépségében nem is, de eredetiségében és stílusalkotó jelentőségében egyedülálló lett volna, megelőzve újszerűségben Wagner Ottó bécs-steinhofi templomát is (1906), ahol a művész ugyancsak új formát és anyagot alkalmazott. Mai szemmel nézve Lechner tervét — és kérdés, vajjon jogosult-e ez a szempont — a terv otrombán, és zsúfoltságával pöffeszkedően hat.

1893 januárjában Lechner Ödön új tervet nyújt be. Ez a terv most már figyelembe veszi a mérnöki hivatal alapelgondolását — a »csúcsíves stylben« építendő templomot. Ezt 255.578 forintból fel is lehetne építeni. Kauser János, Bernardt Győző és Freund Vilmos bizottsági tagok mint felkért szakértők pártolják is az új tervet, úgyhogy a tanács Lechnert most már arra utasítja, hogy a tervet részleteiben is dolgozza ki. Ugyanez év májusában kerül sor a templom helyének a kijelölésére. Lechner két megoldást javasol: az egyik szerint a templom a Bánya-tér egyik (nyugati) oldalával párhuzamosan épülne, a másik szerint a tér átlójában állana. A mérnöki hivatal ezt az utóbbi javaslatot fogadta el. 1894 március 21-én kötik meg Lechner Ödönnel a szerződést és 2000 forintot utalványoznak a részére. Április 15-én kezdik meg az építkezést, május 4-én pedig már az alapozási munkálatokhoz is hozzákezdenek. Június 12-én a szentély alatti sekrestyefalban elhelyezik a templom alapkövét. A szertartást Bogisich Mihály prépost-plébános végezte. Most különféle nehézségek miatt azonban a munka megakadt. Egyrészt a rendetlen anyagszállítások miatt, másrészt pedig a készülő ezredévi kiállításához annyi munkásra volt szükség, hogy ez is fennakadást okozott a templom építkezésénél. Szabó János vállalkozó októberben be is szünteti a munkát. 1895 decemberében Benedikovics Károly plébános azt indítványozza, hogy a templomot Szent Lászlóról nevezzék el, mert a főváros templomai közül eddig még egyet sem neveztek el magyar szentről. A munka közben újra megindult, és 1896 június 27-én, Szent László napján meg is tartották a falegyen-ünnepélyt, a következő év augusztus 11-én pedig Bogisich Mihály c. püspök felszentelte a keresztet. A templom építését ezzel be is fejezték. A templom történetének következő szaka a berendezés kérdése volt.

Eredetileg ugyancsak Lechner Ödönnek kellett volna a templom berendezését is megterveznie, ő azonban a megszabott határidőt nem tudta volna betartani, és így a tanács Tandor Ottó műegytemi tanárt bízta meg ezzel a munkával. Száz művész (építész, szobrász és festő) erre beadványt intézett a tanácshoz azzal a céllal, hogy a berendezéssel is Lechnert

bízzák meg, mert a templom nem történetileg fejlődött stílusban épült, hanem egyéni elgondolás szerint, és ez az egyéni stílusú templomkülső »már magában viseli csiráját egy fejlődőképes nemzeti architektúrának«, tehát az egységes stílus érdekében szükséges, hogy egy művész, és pedig a tervező Lechner Ödön tervezze a belső berendezést is. A tanács azonban hivatkozva Lechner késedelmeskedésére, t. i. hogy 1898-ban nem tudná a terveket elkészíteni, Tandor Ottónak adta a megbízatást azzal, hogy 1898 május 1-ig elkészíti a terveket. Ezt a munkáját 7000 forinttal honorálták. A berendezés 1899 tavaszára el is készült, március 21-én Kanovics Béla Mór apátplébános megáldotta a templomot, április 2-án adták át a közhasználatnak és a következő, 1900. év június 27-én, a templom védőszentjének napján fel is szentelték.

Ha a templomot mai végleges alakjában szemléljük, többféle stílus-elemet láthatunk rajta. Külseje túlnyomórésztben a gotika stílustörvényeit követi, helyenként román elemekkel vegyítve. A főtornyon, valamint a két melléktornyon azonban már láthatjuk Lechner nemzeti stílustörekvésének a nyomát. Ez a tornyok kupolaszerű kiképzésében nyilvánul. Ilyen magyarosnak gondolt, de mindenesetre keleties motívum a főtorony alatti csarnok bejáratai fölött a tympanonokon alkalmazott kígyószerű díszítés is. Sokkal zavaróbb azonban a templom belsejének a hangulata. Itt ugyanis a művész inkább a román stílust követte; túlnyomók a félkörívek; az oltárok és egyéb berendezési tárgyak (szószék, keresztelőmedence stb.) stílusa pedig szervesen összekevert elemekből áll. Magában véve az a tény, hogy egy templomon többféle stílust látunk, nem zavarja az összbenyomást, de csak akkor nem zavarja, ha ezek a stílusok a történelem folyamán keletkeztek, vagy pedig egy művész egyéni stíluselgondolásáról van szó, amikor is az illető alkotás szintetikus egésznek képez. Utóbbi esetre éppen Lechner Ödönt vehetjük példának. Más a helyzet, amikor két vagy több művész egyéni stílustörekvései találkoznak egy helyen. Ilyenkor már határozottan bántó az összhangnak a hiánya. Sajnos, ez történt a kőbányai templom berendezésének az esetében is. Az épületbelső egyéni stílusához sehogyan sem illik a Tandor tervezte oltárok és egyéb tárgyak stílusa. Úgyszintén stílus és anyag összhangjának a szempontjából nem illik egymáshoz a majolika történelmi stílus keretében való felhasználása sem. Itt mindenesetre némileg enyhítő körülmény az, hogy Lechner Ödön csak a mérnöki hivatalnak engedve építette templomát »csúcsíves style«-ben. Az eredeti Lechner-féle tervhez viszonyítva az újszerű anyagok felhasználása megfelelő lett volna.

A templom belső berendezése.

A templomnak hat oltára van. A szentélyt ikonostasis-szerűen lezáró főoltár Zsolnay-féle színes majolikából készült. Fügőleges irányban három, vízszintes irányban két részre tagozódik. A két szélső részén alul egy-egy átjáró vezet az oltár mögötti részhez. Ezek fölött az átjárók fölött egy-egy romános-stílusú ablakpár nyílik, közöttük van a Szent Lászlót ábrázoló oltárkép, amelyet 1899-ben Roskovics Ignác festett.

A leckeoldali mellékhajóban áll a Boldog Margit-oltár, ugyancsak Roskovics Ignác oltárképével. Az olajfestésű kép Boldog Margitot domonkosrendi apáca képében ábrázolja, amint jobbkezében koronát és liliomokat tart. Az oltár szintén Zsolnay-féle színes majolikából készült. A képtől jobbra és balra egy-egy angyalpár, a kép alján pedig a következő felírás: »ÁRPÁDHÁZI BOLDOG MARGIT TISZTELETÉRE ÉS MARGIT LEÁNYUK EMLÉKÉRE (1877—1895) DR. ÖRLEY LAJOS ÉS NEJE SZÜL. CSERVENKA SZIDÓNIA 1898.«

A leckeoldali hajóban áll még az Oltáriszentség tabernaculum-oltára, valamint a mellékhajóból nyíló szentsír-kápolnában a Szentsír-oltár. Mindkettő Zsolnay-féle színes majolikából készült.

Az evangéliumoldali mellékhajóban Padovai Szent Antal oltára áll, melynek oltárképe Szent Antalt ábrázolja, balkarján a Jézusgyermeket tartva, jobbkezében liliommal. A kép alján felírás »EZEN OLTÁRT FELAJÁNLOTTA FEHÉR ANTAL ÉS NEJE SZÜLETETT MEICHL KATALIN.« Az oltárkép, valamint a tőle jobbra és balra ábrázolt növényi díszítés Róth Miksa üvegmozaikja. A Zsolnay-féle színes majolikakeret neoromános stílusban készült.

Ebben a hajóban találunk még egy tabernaculum-oltárt és a keresztelőkápolnában a keresztelőmedencét; mind a kettő Zsolnay-féle színes majolikából.

Roskovics Ignác olajfestményein és Róth Miksa Szent Antal-üvegmozaikján kívül a templom festészeti díszítéséhez tartoznak még az ablakfestmények. Ezek a kereszthajó keleti végén lévő ablakfestmény kivételével Róth Miksa üvegfestő műhelyében készültek. A Szent Antal-oltár fülkéjének a falán látjuk a Virava József dr. adományából készült, Szent Józsefet ábrázoló ablakot »DR. VIRAVA JÓZSEF AJÁNDÉKA 1899« felírással. Az evangéliumoldal hajójában továbbhaladva a következő ablak Nepomuki Szent Jánost és Szent Saroltát ábrázolja. A kép alján a felírás: »KAUSER JÁNOS ÉS NEJE SZ. KÖLBER SAROLTA AJÁNDÉKA 1899«. Majd a Szent Györgyöt ábrázoló ablakot látjuk. A kép felső részén »SZENT GYÖRGY«, az alján pedig »FELAJÁNLIJA TÓTH GYÖRGY ÉS NEJE SZÜL. GERLÓCZY PAULA 1899« szövegű felírás áll. Következik a Szent Vincét (vértanú, szent, saragossai) ábrázoló ablakfestmény. Ennek alján: »GÖTTLICHER VINCZE ÉS NEJE SZ. GAHLER ANNA AJÁNDÉKA 1899« felírás. A keresztelőkápolnában csupán ornamentális díszítésű ablakok vannak. Ezek a felírás: »AZ 1938-AS SZENTÉV — ÉS ÉDES ANYÁNK — SCHMIDT ISTVÁNNÉ — ÁLDOTT EMLÉKÉNEK.«

A leckeoldali mellékhajóban, a Boldog Margit-oltárfülkében lévő ablakfestmény alexandriai Szt. Katalint ábrázolja »SCHIFDECK KATALIN AJÁNDÉKA 1899« felírással. A mellékhajó falán a következő ablak Krisztus megkeresztelését állítja elénk. Ezen a felírás: »AJÁNDÉKOZTA LUDWIG GOTTFRID 1899«. A soronkövetkező ablakfestmény, talán a legszebb az egész sorozatban, az Angyali Üdvözlés. Az angyal jobbkezeből szalag fut le, amelyen »GRATIA PLÉNA« áll. A kétrészes ablak felső részén angyalok szalagot tartanak, ezeken »DOMINUS« és »TECUM« szavak. A kép alján két négyzet alakban: »AJÁNDÉKOZTA NATTER FERENCZ CSALÁDJA« és »AJÁNDÉKOZTA BURG FERENCZ CSALÁDJA« fel-

írás olvasható, évszám nélkül. Az utolsó ablak Szent László vízfakasztását ábrázolja »NÉHAI OKÁNYI SZLÁVY LÁSZLÓ EMLÉKÉRE FELAJÁNLOTTÁK BARÁTAI 1899« szövegű felírással. A szentsír-kápolnában, hasonlóan a keresztelőkápolna ablakaihoz, ornamentális díszítést találunk és »ISTEN DICSÓSÉGÉRE — ÉS ÉDES ATYÁNK — SCHMIDT ISTVÁN — ÁLDOTT EMLÉKÉRE« felírást, évszám nélkül.

A kereszthajóban két ablakfestményt látunk. A kereszthajó nyugati végén a Háromkirályok imadását; ez az ablak az Aich-család ajándéka-képpen készült, ami a felírásból — a kép alján — tűnik ki: »IN PIAM MEMORIAM CARAE MATRIS JOSEPHINAE AICH A PROLIBUS EJUS«. A keleti oldalon Benczur Gyulának Vajk megkeresztelését találjuk, amelyet Glogováz és Krause üvegfestő műhelye transzponált üvegre.

A templom szószéke a főhajó evangéliumi oldalán áll és az oltárokhoz hasonlóan Zsolnay-féle színes majolikából készült.

Mozaikképeket még a templom bejáratai fölött találunk, nevezetesen a főkapu fölötti tympanonban Krisztust Szűz Mária és Szent László társaságában. A keleti kapu fölött látjuk Melkizedek főpap képét »INTROIBO AD ALTARE DEI« körirattal, a nyugati kapu fölött pedig a Patrona Hungariae-t, »ELEVAMINI PORTAE AETERNALES« felírással.

A templomban eddig csak egy szobor áll, Szódy Szilárd 1931-ben készült Szent Imre-szobra, mészkőből.

Negyven és egynéhány év távlatából azt látjuk, hogy annak az iránynak, amelyet Lechner Ödön a kőbányai templommal kijelölt, nem lett folytatása. Alighanem ez lett volna a sorsa a Lechner tervezte első templomnak is. A népies irány, különösen a templomépítészetben, nem bizonyult életképesnek. Annak ellenére, hogy Lechner 1892-ben egyéni stílusú tervet készít, 10 évvel később, 1902 jún. 1-én a szegedi Dugonics Társaság ülésén tartott beszédében többek között ezt mondja: »... Építészeti dekorációnk egyelőre csak vonal- és síkbeli lehet. Új házainkon a fölületnek, az ornamentikának s egyelőre még nem a plasztikának jut majd a főszerep.« Ugyanakkor: »... Nekünk sohasem volt alkalmasabb időpontunk nemzeti építőművészetünk megeremtésére.«

Lechner tehát mindenáron újítani akart, hogy a zsákutcába jutott hazai építéstílusnak irányt, még pedig magyar irányt mutasson. A történelmi stílusokról való véleményét jellemzi ez a gondolata: »A história igen fontos, hasznos és érdekes tanulmány és főleg arra való, hogy tanuljunk belőle, de még egyszer *eljátszani a históriát, az ethikai tényezők és körülmények nélkül*, még elgondolni is képtelenség.« (»A Ház« 1908. évi 1. sz. 8. l.)

Bárhogyan is vélekedjünk Lechner stílustörekvéséről, vagy a népi és egyházi stílusról, a kőbányai templom önmagában tekintve feltétlenül korszakos jelentőségű műemlék, még mai alakjában is. Három évtizednek kellett elmúlnia, amíg fővárosunkban felépült az a templom, amely stílusával az egyedül járható utat mutatta meg. A városmajori plébániatemplomra gondolunk. Ennek a templomnak nem az a lényege, hogy »modern«, hanem az, hogy elsősorban a liturgia szempontjait hangsúlyozza. A templom súlypontja az oltáron van, ennek a szolgálatában áll az egész templombelső. Helyesen talán úgy fejezhetnők ki a lényeget, hogy belülről kifelé épült, és ebben híven követi az ókeresztény hagyomá-

nyokat a nélkül, hogy holmi külsőséges stílusmásolás hibájába esnék. Így vált ez a templom »modern« épületté, az ellenkező utat járva, mint a történelmi stílusok követői, akik egy stíusból kiindulva konstruálták meg templomaikat a helyett, hogy a szentélyből kiindulva a templom elsődleges rendeltetését nem tévesztve szem elől, alkották volna meg a stílust.

Seenger Ervin

IRODALOM ÉS FORRÁSOK :

- Springer : Handbuch der Kunstgeschichte. V. Bd.
Fieber Henrik : Modern művészet. Bp. 1914.
Dausz Gyula : Kőbánya multja és jelene. Bp. 1913.
Dr. Schoen Arnold : A kőbányai Szent László-plébániatemplom. Megjelent a Magyar Főváros 1939 júl. 7-i számában.
Vámos József : Lechner Ödön I—II. Bp. 1927.
Építőipar 1893. évf. 7. l., 1894. évf. 412. l., továbbá 1902. évf.
Székesfővárosi Levéltár : I. 5140/1884.

**BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS VÁROSTÖRTÉNETI
MONOGRAFIÁI SOROZATÁBAN EDDIG MEGJELENTEK:**

1. Schoen Arnold: A budapesti központi városháza. 1930.
2. Schoen Arnold: A budai Szent Anna-templom. 1930.
3. Tanulmányok Budapest multjából, I. 1932.
4. Tanulmányok Budapest multjából, II. 1933.
5. Tanulmányok Budapest multjából, III. 1934.
6. Horváth Henrik: Budai kőfaragók és kőfaragó-
jelek. 1935.
7. Tanulmányok Budapest multjából, IV. 1936.
8. Tanulmányok Budapest multjából, V. 1936.
9. Horváth Henrik: Zsigmond király és kora. 1937.
10. Tanulmányok Budapest multjából, VI. 1938.
11. Tanulmányok Budapest multjából, VII. 1939.
12. Tanulmányok Budapest multjából, VIII. 1940.
13. Tanulmányok Budapest multjából, IX. 1941.
14. Tanulmányok Budapest multjából, X. 1943.

**A FŐVÁROSI MÚZEUMOK KIADÁSÁBAN
MEGJELENTEK:**

- Nagy Lajos: Az óbudai ókeresztény cella trichora a
Raktár-utcában. 1931.
- Kuzsinszky Bálint: Budapest Régiségei XI.
(A gázgyári római fazekastelep Aquincumban.) 1932.
- Nagy Lajos: Az aquincumi orgona. 1934.
- Kuzsinszky Bálint: Aquincum. Ausgrabungen und
Funde. 1934.
- Kuzsinszky Bálint: Budapest Régiségei XII. 1937.
- Nagy Lajos és Zakariás G. Sándor: Budapest Régiségei
XIII. 1943.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA 1943